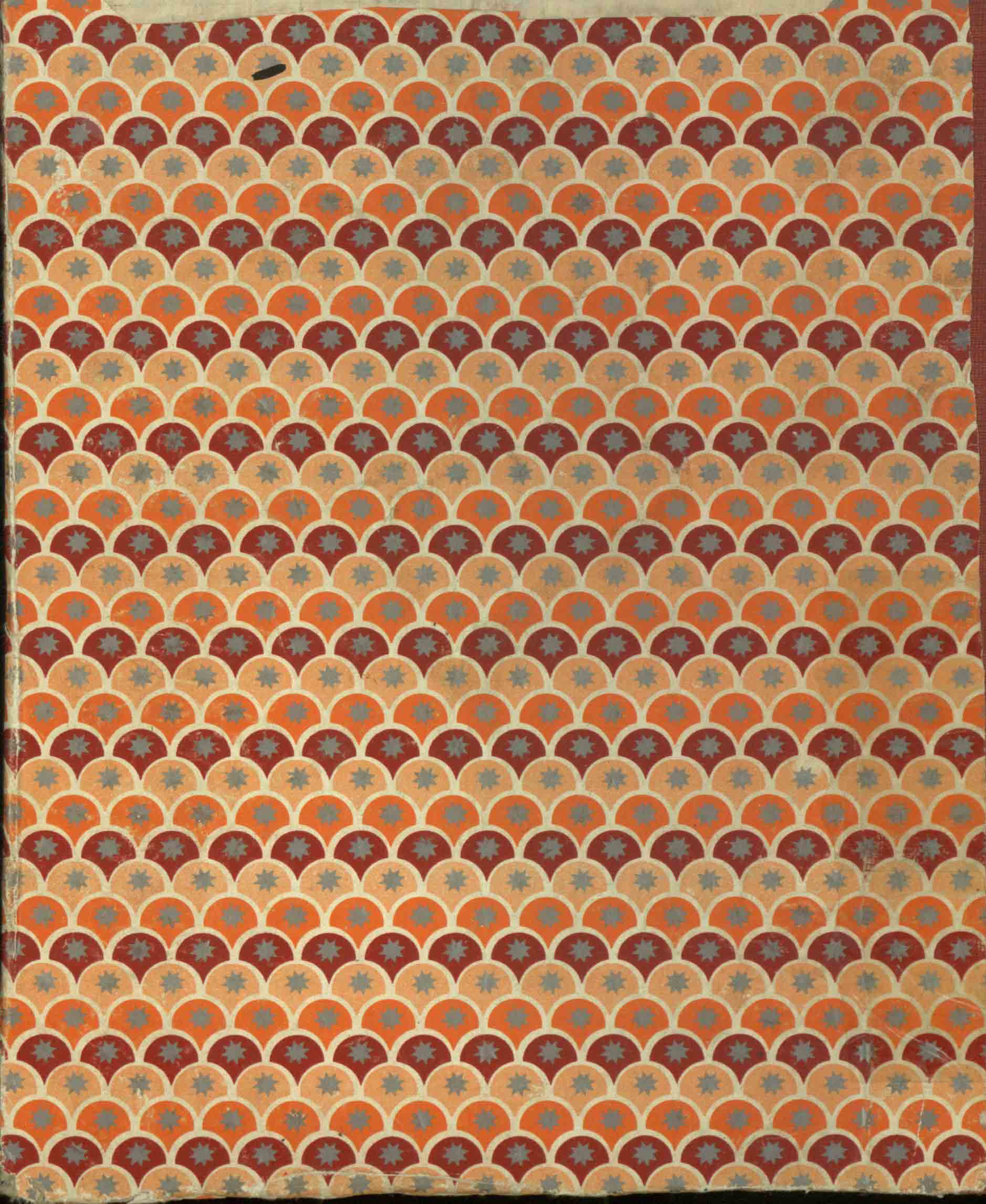

مکتوبات امام ربانیؒ

جلد اول دوم

مکتوباتِ امامِ ربّانی

حضرت مجدّد الف ثانی

الشیخ احمد سرہندی قدس سرہٗ

مع حواشی و شرح

از علّامۂ اجل حضرت الحاج مولانا نور احمد صاحب
نقشبندی مجدّدی امرتسری رحمۃ اللہ علیہ

حصّہ اوّل۔ دوم۔ سوم

ناشر

نور کمپنی۔ ۱۷۴۔ انارکلی۔ لاہور (پاکستان)

فہرست جدید کتاب مستطاب مکتوبات امام ربانی مجدد الف ثانی رح حصہ اول از دفتر اول

هٰذا بصآئر للناس

بصیرت اول - قال الله تعالیٰ الا ان اولیاء الله لا خوف علیهم ولا هم یحزنون الذین اٰمنوا وکانوا یتقون لهم البشریٰ فی الحیٰوة الدنیا وفی الاٰخرة لا تبدیل لکلمات الله ذٰلک هو الفوز العظیم - وفی صحیح البخاری عن ابی هریرة رضی الله تعالیٰ عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان الله تبارک وتعالیٰ قال من عادلی ولیا فقد اذنته بالحرب وما تقرب الی عبدی بشئ احب الی مما افترضت علیه ومایزال عبدی یتقرب الی بالنوافل حتی احبه فاذا احببته کنت سمعه الذی یسمع به وبصره الذی یبصر به و

یده التی یبطش بها ورجله التی یمشی بها وان سالنی اعطیته ولان استعاذنی لاعیذنه۔

بصیرت دوم ۔باید دانست که کشفِ اہل اللہ راست ودرست است ولیکن دربعض اوقات حقیقة الامر را بطریق اجمال درمی یابند ودربعض اوقات بتفصیل ودربعض اوقات بتشبیہ ودربعض اوقات بغیر حجاب۔ ومتتبعان کلام صوفیه ناچار اند از دانستن اجمال وتفصیل واغماض نظر از مخالفتے که قائل را درمیان کلام مجمل وکلام مفصل میباشد ونیز دانستنی است که حقائق اجمالیه که براہل اللہ ظاہر میشود چوں لغت وعرف از تعبیر آن کوتاه است این طائفه لفظے از کتاب وسنت که بحسب فن اشاره واعتبار برآں حمل تواں کرد می گیرند وآں را عنوان آں حقائق اجمالیه فائضه برقلب ایشاں میگردانند وسخن را بآن مربوط میسازند وآں معارف غامضه را درپردۂ آن لفظ ادامی فرمایند۔ مطالعه کنندگانِ متفرس را لازم که از خصوصیتِ آں لفظ اغماض کنند ومطمحِ نظر خود ہماں حقیقت اجمالیه ومعرفتِ غامضه سازند چنانکه درصورت رَأَیْتُ اَسَدًا یَرْمِیْ ۔اعتراض بفقد انیاب واظفار وذنب اسد وجہے ندارد۔ ویا متشابہات کلام ایشان را موافق محکمات کلام شان تاویل کنند ویا بعالم السر والعلانیه واگذارند۔ و معذور دارند چراکه این قوم را عذرہائے بسیار عارض میشود۔ گاه درغلبه حال عبارات ایشان بمرادات ایشاں مساعدت نمی کنند وگاه اطلاع براصطلاح ایشان میسرنمی آید وگاه درمعلومات بنابرغلط وہم وخیال خطا واقع می شود ودران خطا مثل خطا اجتہادی معذور اند بلکه یک درجه صواب یابند۔

بصیرت سوم ۔بدانکه بعد از ہزار سال از ہجرت نبویه علی صاحبها الف الف صلوة وسلام وتحیة فتح دورۂ دیگر شده است که به بعض اعتبارات اجمال فیوض متقدمه است وبه بعض اعتبارات تفصیل فیوض سابقه۔ وحضرت شیخ مجدد قدس سره ارہاص این دوره اند لہذا معارف مختصه این دوره از زبان شیخ بطریق رمز وایما سرزده وبسیارے از علوم غیر متعارفه که درقرونِ اولیٰ مشہود ه بالخیر شیوع داشته وبعد قرون ثلثه درپردۂ کمون رفته از جناب ایشاں بظہور پیوسته بجہت خصوصیت طینت مطہره حضرت ایشاں که از بقیه طینت مقدسه حضرت رسالت مآب بوده۔ و شیخ قطب ارشاد این دور است وبردست وے بسیارے از گمراہان بادیه طبیعت وبدعت خلاص شدند۔ تعظیم حضرت شیخ مجدد تعظیم حضرت مدور ادوار ومکون کائنات است وشکر نعمت حضرت شیخ شکر نعمت مفیض اوست تعالیٰ وتقدس۔

بصیرت چہارم ۔اگر میسر شود مجلدات ثلثه مکاتیب حضرت ایشاں را قدس اللہ سرہم الاقدس مطالعه باید

نمود که این از برائے رفع توہمات فاسده وازاله خیالات باطله اقرب ترین طرق است۔

بصیرت پنجم ۔خواجه محمد ہاشم جامع مجلد ثالث مکتوبات شریف درخطبه از حضرت امام ربانی نقل می فرمایند که "دوش ندا دردادند وظاہر ساختند که این ہمه علوم که نوشته بل ہرچه درگفتگوئے نو آمده ہمه مقبول ومرضی است" واشارت بنوشته ہائے من کرده فرمودند "این ہمه ماگفته ایم وبیان ما است" ودراں وقت آن علوم را بنظر من داشتند ومن بریک یک اجمالاً وتفصیلاً نظر میکردم سیما علومے که وقتے مرا درانہا تردد ے بود۔ وہمه را دران حکم داخل یافتم۔

بصیرت ششم ۔جمله عدد مکاتیب حصه اول چہل است۔ منجمله از انہا بست مکتوب اولین عرضداشتہا است به پیر بزرگوار حضرت خواجه محمد الباقی قدس سره۔ ومکتوب بست ویکم بنام شیخ محمد مکی۔ ومکتوب بست ودوم بنام شیخ عبد الحمید۔ ومکتوب بست وسوم بنام شیخ عبد الرحیم المشہور بخان خاناں۔ ومکتوب بست وچہارم بنام محمد قلیچ خان۔ ومکتوب بست وپنجم بنام خواجه جہان۔ ومکتوب بست وششم وسی وسیوم وسی وچہارم وسی وپنجم وسی وششم بنام حاجی محمد لاہوری۔ ومکتوب بست وہفتم وبست وہشتم بنام خواجه عمک۔ ومکتوب بست ونہم وسیام بنام شیخ نظام تھانیسری ومکتوب سی ویکم بنام شیخ صوفی ومکتوب سی ودوم بنام مرزا حسام الدین احمد ومکتوب سی وہفتم وسی وہشتم وسی ونہم وچہلم بنام شیخ محمد چتری صدور یافته+

خاکسار نور احمد عفی عنه پسروری ثم امرتسری

حضرات کہ ارادہ خریداریِ این گوھر آبدار دارند

بعنوانِ ذیل طلب فرمایند

مولوی محمد سلیمان فاروقی بی۔اے

ابن استاد العلماء امام الصوفیا علامہ اجل حضرت الحاج

مولانا نور احمد صاحب نقشبندی مجددی رحمۃ اللہ علیہ

نور کمپنی-۱۷۴-انارکلی-لاہور

(پاکستان)

اِنْ اُرِیْدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِیْقِیْ اِلَّا بِاللّٰہِ عَلَیْہِ تَوَکَّلْتُ

للہ الحمد ہر آن چیز کہ خاطر میخواست ٭ آخر آمد زپسِ پردۂ تقدیر پدید

یعنی

بہ فضلِ رحمانی و اِمدادِ یزدانی بآئینِ نوی

حصۂ اوّل دفترِ اوّل

مکتوباتِ امامِ ربّانی

غرض نقشیست کز ما یاد ماند ٭ کہ ہستی را نمی بینم بقائے

مگر صاحبدلے روزے برحمت ٭ کند در حقِ این مسکین دعائے

حضرت مجددِ الفِ ثانی

اَلشَّیْخ اَحْمَد سَرْہِنْدِی قُدِّسَ سِرُّہٗ

مع حواشی و شرح

از علامۂ اجل حضرت الحاج مولانا نور احمد صاحب رحمۃ اللہ علیہ

(نقوش پریس لاہور)

باعانت

محکمہ اوقاف مغربی پاکستان

مطبوع گردید

ناشر

نور کمپنی - ۱۷۴ - انار کلی - لاہور (پاکستان)

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ

بامداد یزدانی و فضل رحمانی

اَلۡحَمۡدُ لِلّٰہِ رَبِّ الۡعٰلَمِیۡنَ اَضۡعَافَ مَا حَمِدَہٗ جَمِیۡعُ خَلۡقِہٖ کَمَا یُحِبُّ وَیَرۡضٰی وَالصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنۡ اَرۡسَلَہٗ رَحۡمَۃً لِّلۡعٰلَمِیۡنَ کُلَّمَا ذَکَرَہُ الذّٰکِرُوۡنَ وَکُلَّمَا غَفَلَ عَنۡ ذِکۡرِہِ الۡغَافِلُوۡنَ کَمَا یَنۡبَغِیۡ لَہٗ وَیَحۡرٰی وَعَلٰی اٰلِہٖ وَاَصۡحَابِہِ الۡبَرَرَۃِ النُّقٰی النُّقٰی ط اَمَّا بَعۡدُ

نمودہ می آید کہ ایں دفتر اول است از مکتوبات قدسی آیات حضرتِ غَوۡثِ الۡمُحَقِّقِیۡنَ قُطۡبِ الۡعَارِفِیۡنَ بُرۡہَانِ الۡوِلَایَۃِ الۡمُحَمَّدِیَّۃِ حُجَّۃِ الشَّرِیۡعَۃِ الۡمُصۡطَفَوِیَّۃِ شَیۡخِ الۡاِسۡلَامِ وَالۡمُسۡلِمِیۡنَ شَیۡخِنَا وَاِمَامِنَا الشَّیۡخِ اَحۡمَدُ الۡفَارُوۡقِیُّ النَّقۡشَبَنۡدِیۡ سَلَّمَہُ اللّٰہُ سُبۡحَانَہٗ وَاَبۡقَاہُ ، ایں حقیر قلیل البضاعۃ کمترینِ خاک نشینانِ آں مقدس درگاہ یار محمد الجدید البدخشی الطالقانی جمع نمودہ در تحریر آوردہ رجا آنکہ نفحے ازاں بطالبان حق جل وعلا برسد وَالۡمَسۡئُوۡلُ مِنَ اللّٰہِ سُبۡحَانَہٗ الۡعِصۡمَۃُ وَالتَّوۡفِیۡقُ ط

(بن الشیخ عبدالاحد قدس سرہ ۱۲ — مشہر با ۱۲ — بکسر الباء ۱۲ — بامید ۱۲)

اَلۡحَمۡدُ لِلّٰہِ وَسَلَامٌ عَلٰی عِبَادِہِ الَّذِیۡنَ اصۡطَفٰی بداں نور اللہ تعالیٰ قلوبنا کہ جملہ مکاتیب جلد اول سہ صد و سیزدہ اند موافق عدد مرسلین صلوات اللہ وتسلیماتہ علیہم اجمعین ونیز مطابق شمار اہل بدر واصحاب طالوت رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین ونیز بداں کہ اسم تاریخی جلد اول درّ المعرفت است و جامع ایں جلد از مکتوبات حضرت مولانا یار محمد الجدید البدخشی اند رحمہ اللہ تعالیٰ ولقب شاں بہ الجدید بجہت امتیاز است از مولانا یار محمد القدیم کہ او بیشتر بخدمت حضرت ایشاں بشرف صحبت مشرف بودند و مکتوب یک صد و ہفدہم بنام اوشاں است قولہ اضعاف بالفتح جمع ضعف بالکسر بمعنی مانند دو برابر ہر چیزے و زیادہ بر چیزے۔ بَرَرَۃ بفتحات جمع بارٌ بمعنی نیکوکار۔ نُقٰی بضم اول وفتح ثانی جمع نقی بفتح اول وکسر ثانی بمعنی پرہیزگار۔ نُقٰی بضم اول وفتح ثانی جمع نقی بفتح اول وکسر ثانی بمعنی پاک۔ غوث بمعنی فریادرس۔ قطب بالضم مدار واصل ہر چیز وپیر سالار کہ مدار کار بر و باشد۔ برہان بالضم حجت روشن ودلیل قاطع۔ فاروقی منسوب بحضرت خلیفہ ثانی یعنی حضرت عمر الملقب بہ فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ ۱۲ نقشبندی منسوب بہ نقشبند یعنی خواجہ خواجگان خواجہ بہاء الحق والدین قدس سرہ کہ امام ومقتدائے سلسلہ علیہ نقشبندیہ اند قدس اللہ اسرارہم بقاعۃ سرمایہ کہ بداں تجارت کنند۔ البدخشی منسوب است بہ بدخش مخفف بدخشاں۔ الطالقانی منسوب بہ طالقان است بفتح لام و آں نام دو شہر است یکے میان بلخ ومرو و دیگر میان قزوین و ابہر ۱۲ المصحح رحمہ اللہ تعالیٰ۔

ےھ ۱ الحنفی مذہبا الشہیر عند الاقاصی والادانی بالمجدد للالف الثانی الاویسی الرحمانی العارف الربانی قدس اللہ سرہ وروح روحہ ونور ضریحہ وافاض علینا من برکاتہ وجعل لنا نصیبا وافرا من جمیع مقاماتہ بحرمۃ اشرف العباد وآلہ الامجاد۔ وقد کانت ولادۃ الشیخ علی الصحیح سنۃ تسعمائۃ واحد وسبعین ۹۷۱ھ ووفاتہ سنۃ الف واربع وثلثین ۱۰۳۴ھ وقد دفن فی البقعۃ المنورہ من بلدۃ سرہند ومزارہ الشریف ہناک معروف مشہور یزار ویتبرک ۱۲

مکتوب[۱] اوّل

دربیان احوالے کہ مناسبت باسم الظاہر دارند و ظہور قسم خاص از توحید و بیان عروجات کہ بر فوق محدّد واقع شدہ است و انکشاف درجات بہشت و ظہور مراتب بعضے از اہل اللہ بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند ھُوَ الشَّیْخُ الْکَامِلُ الْمُکَمِّلُ الْوَاصِلُ اِلٰی دَرَجَاتِ الْوِلَایَةِ الْھَادِیْ اِلٰی طَرِیْقِ اِنْدِرَاجِ النِّھَایَةِ فِی الْبِدَایَةِ مُؤَیِّدُ الدِّیْنِ الرَّضِیِّ شَیْخُنَا وَاِمَامُنَا الشَّیْخُ مُحَمَّدُ الْبَاقِیْ النَّقْشَبَنْدِیُّ الْاَحْرَارِیُّ قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی سِرَّہُ الْاَقْدَسَ وَبَلَّغَہُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ اِلٰی اَقْصٰی مَا یَتَمَنَّاہُ. عرضداشت کمترین بندگان احمد بذروہ عرض میرساند حسب الامر الشریف گستاخی مینماید و احوال پریشان را معروض میدارد کہ در اثناء راہ آن قدر بتجلی اسم الظاہر متجلی گشت کہ در جمیع اشیاء بتجلی خاص علیحدہ علیحدہ ظاہر گشت علی الخصوص در کسوت نسا بلکہ در اجزاء اینہا جدا جدا و آن قدر منقاد این طائفہ گشتم کہ چہ عرض نمائم و دریں انقیاد مضطر بودم ظہورے کہ دریں کسوت بودہ در ہیچ جا نبودہ خصوصیات لطائف و محسّنات عجائب کہ دریں لباس مینمودہ از ہیچ مظہرے ظاہر نمی شدہ پیش ایشان تمام گداختہ آب شدہ میرفتم و ہم چنیں در ہر طعامی و شرابے و کسوتے جدا جدا متجلی شد لطافتے و حسنے کہ در طعام لذیذ پر تکلف بود در ما وراء آن نبود و در آب شیریں تا آب غیر شیریں ہمیں تفاوت بود بلکہ در ہر لذیذ و شیریں یک خصوصیت بکمال علی تفاوت الدرجات جدا جدا بود خصوصیات این تجلی را تحریر بعرض نمیتواند رسانید

ل قولہ باسم الظاہر این اسمی است از نود و نہ ۹۹ اسمائے حسنٰی الٰہیہ کہ احصاء حفظ آنہا موجب دخول جنت است بحدیث صحیح کہ دریں باب وارد است عن ابی ھریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان للہ تعالٰی تسعا و تسعین اسما مائۃ الا واحدا من احصاھا دخل الجنۃ متفق علیہ یعنی بدرستیکہ خدائے تعالٰی را نود و نہ نام است یعنی یک کم صد کسے کہ احصاء کند آں اسماء را در آید بہشت را یعنی با مقربان و سابقان و مراد با حصاء حفظ است و بعضی گفتہ اند کہ علم بمعانی آں و ایمان بداں و تعظیم مسمائے آں و بعضی گفتہ اند کہ عمل بمقتضائے ہر اسمے بحسب طاقت کہ معنی تعلق و تخلق است یعنی تعلق باسم ذات و تخلق باسماء صفات ۱۲ از مشکوۃ و ترجمہ شیخ عبد الحق محدث دہلوی رح ۲ قولہ محدّد اسم فاعل است از تحدید یعنی عرش عظیم چنانچہ در مکتوب دو صد و ہشتاد و پنجم مذکور نمودہ اند چہ عرش تحدید کنندہ جہات است و منتہائے ابعاد ۱۲ ۳ قولہ محمد الباقی بن قاضی عبد السلام قدس سرہ ولادت ایشان در بلدۂ کابل در سنہ نہ صد و ہفتاد و یک یا دو (الف) بظہور پیوستہ و وفات بروز شنبہ بست و پنجم از شہر جمادی الثانی سنہ یک ہزار و دوازدہ بحصول انجامیدہ بیت دال بر ہجر بعد الف اثنا عشر بودہ سنیں ٭ از وفات قطب دوراں تکیہ گاہ مسلمیں ٭ ہر کہ آید بر مزارش از سر صدق و یقیں ٭ حاجتش گردد روا ہم مقصد دنیا و دیں ٭ دیگر سال تاریخ وصالش خسروے ٭ فی البدیہ نقشبند وقت گفت ٭ و مناقب خواجہ در اسفار مسطور است و مزار شان در بلدۂ دہلی مشہور و معروف قدس سرہ العزیز ۴ قولہ الاحراری نسبت بخواجہ عبید اللہ احرار کہ یکے از اعلام اکابر نقشبندیہ اند رضی اللہ تعالٰی عنہم ۱۲ ۵ قولہ ذروہ بالکسر و بالضم و بفتح نیز آمدہ بالائے ہر چیز و بالائے کوہان ۱۲ ۶ قولہ متجلی گشت یعنی حق سبحانہ و تعالٰی در مظاہر مختلفہ بدیں اسم خاص باین کمترین جلوہ گر دید ۷ قولہ در جمیع اشیاء بدانکہ این بیان واقع و حال است کہ بہر دارا در اثناء راہ رو میدہد و مرید را لابد است کہ پیش پیر عرضداشت نماید و مطلق بر صرافت اطلاق خود است (باقی بر ص ۵)

اگر در ملازمت علیّہ می بود شاید معروض میداشت امّا در اثناء این تجلیات آرزوئے رفیق اعلیٰ داشتم و باین ہا مہما امکن ملتفت نمی شدم اما مغلوب بودم چارہ نداشتم دریں اثناء معلوم شد کہ این تجلی با آن نسبت تنزیہی جنگ ندارد و باطن ہم چناں گرفتار آں نسبت است بظاہر اصلا ملتفت نیست و ظاہر را کہ از آن نسبت خالی و معطل بود باین تجلی مشرف ساختہ اند و الحق ہمچناں یافتم کہ باطن اصلا از لغ بصر مبتلا نیست و از جمیع معلومات و ظہورات معرض است و ظاہر کہ متوجہ کثرت و اثنینیت بودن باین تجلیات مستسعد گشتہ است بعد از چندگاہ این تجلیات رو بخفا آوردند و ہماں نسبت حیرت و نادانی بحال خود ماند وَصَارَتْ تِلْکَ التَّجَلِّیَاتُ کَاَنْ لَّمْ یَکُنْ شَیْئًا مَّذْکُوْرًا و بعد از آن یک فناء خاص رو داد و ہماں کہ آں تعین علمی کہ بعد از عود تعین پیدا شدہ بود دریں فنا گم شد و اثرے از بنطان انا نماند در یں وقت آثار اسلام و علامات انہدام معالم شرک خفی بظہور آمدن گرفتند و ہمچنین دید قصور اعمال و متہم داشتن نیات و خواطر بالجملہ بعضے امارات عبودیت و نیستی از آن یا از ظاہر گشتہ اند حق سبحانہ و تعالٰی بہ برکت توجہ حضرت ایشاں بحقیقت بندگی رساند و عروجات بر فوق محدد بسیار واقع می شود مرتبہ اوّل کہ عروج واقع شد بعد از طی مسافت چوں بر فوق محدّد در رسید دار خلد از انجا ماتحت مشہود گشت دراں اثناء بخاطر آمد کہ مقامات بعضے مردم را دراں جا مشاہدہ نمائم چوں متوجہ شدم مقامات آنہا در نظر آمد و آں اشخاص را نیز دراں محال دید عَلٰی تَفَاوُتِ دَرَجَاتِھِمْ مَکَانًا وَّمَکَانَةً وَّشَوْقًا وَّذَوْقًا مرتبہ دوم باز عروج واقع شد مقامات مشائخ عظام و ائمہ اہلبیت و خلفاء راشدین و مقام خاصہ حضرت رسالت پناہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وعلیہم وسلم و بارک و ہم چنیں مقامات سائر انبیاء و رسل علی التفاوت و مقامات ملائکہ ملأ اعلیٰ فوق محدد مشہود گشت و فوق محدّد آں مقدار عروج واقع شد کہ مرکز خاک تا محدّد یا اند کے کمتر از یں و تا مقام حضرت خواجہ نقشبند قدس اللہ تعالٰی سرہ الاقدس منتہی شد و فوق آں مقام چندے از مشائخ بودند بلکہ در ہماں مقام با فوقیت قلیلہ مثل شیخ معروف کرخی و شیخ

(بقیہ حاشیہ ص ۴) ہیچ قیدی باو راہ نیافتہ است اما چوں در مراتب متقیدہ ظہور فرماید عکس او باحکام آں مرآۃ منصبغ گشتہ مقید و محدود نماید لاجرم در دیدہ دانش آں بیں اکتفا بر دید دانش اکتفا است بر عکسے از عکوس آں مطلوب بلند ہمتاں بجوز و مویز سیر نشوند ۱۲ منتقط ۸ قولہ محسّنات اسم مفعول است از تحسین یعنی اشیائے پسندیدہ مظہر بالفتح جائے ظہور تفاوت بضم واو یعنی فرق علی تفاوت الدرجات یعنی حسب مراتب و درجہ بدرجہ۔ در ملازمت علیّہ یعنی در خدمت عالی حضرت پیر بزرگوار ایشاں ۱۲ بالفتح یعنی درمیان د حاشیہ صفحہ ہذا ۱ قولہ رفیق اعلیٰ یعنی محبوب حقیقی حق جل و علا در مرتبہ تجرد و صرافت محضہ و اطلاق رفیق برائے تعالٰی عز شانہ آمدہ در حدیث وارد است ان اللہ رفیق یحب الرفق فی الامر ۱۲ ۲ قولہ مہما امکن یعنی بقدر وسعت و طاقت و امکان گنجائش ۱۲ ۳ عروج عبارت است از استغراق صوفی در مشاہدۂ ذات و صفات عالیات و انقطاع از خلق ۱۲ حضرت قاضی ثناء اللہ رحمہ اللہ تعالٰی۔ ۴ قولہ معروف کرخی شیخ از طبقہ اولیٰ است و از قدمائے مشائخ استاد سری سقطی و غیر او و کنیت وے ابو محفوظ و نام پدر وے فیروز یا فیروزان و معروف با داؤد طائی صحبت داشت و معروف در سنہ دو صد از دنیا برفتہ و وے گفتہ است کہ صوفی اینجا مہمان است تقاضائے مہمان بر میزبان جفا است (باقی بر ص ۶)

ابوسعید خراز[1] و باقی مشائخ بعضے درتۂ آں مقام مقامات داشتند و بعضے در ہماں مقام بودند اما در تحت مثل شیخ علاؤ الدولہ[2] و شیخ نجم الدین کبری[3] و فوق آں مقام ائمۂ اہل بیت بودند و فوق آں خلفائے راشدین رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین و مقامات سائر انبیاء علیٰ نبینا و علیہم الصلوٰۃ والسلام بیک طرف علیحدہ از مقام آں سرور بود و

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۵) جہان کہ با ادب بود منتظر بود نہ متقاضی شخصے معروف کرخی را گفت مرا وصیتی کن گفت احذر ان لا یراک اللہ فی زی المساکین وسئل عن المحبۃ فقال المحبۃ لیست من تعلم الخلق انما ہی من مواہب الرحمن و قبر معروف در بغداد است از نفحات (حاشیہ صفحہ ہذا)

ا قولہ شیخ ابوسعید خراز ابوسعید خراز قدس اللہ سرہ و رضی اللہ عنہ از طبقۂ ثانیہ است و نام وے احمد بن عیسیٰ و لقب وی خراز است و گفتہ اند وے روزے خرز موزہ میکرد و بازی کشاد گفتند این چیست گفت نفس خود را مشغول میکنم پیش از انکہ مرا مشغول کند وے بغدادی الاصل است و در مجمت صوفیاں بمصر شدہ و در مکہ مجاور بودہ از ائمہ قوم و اجلہ مشائخ است یگانہ و بے نظیر شاگرد محمد بن منصور طوسی است او با ذو النون مصری و ابو عبید بصری و سری سقطی و بشر حافی قدس اللہ اسرارہم و غیر ایشاں صحبت داشت گفتہ اند کہ وے پیشین کسے است کہ در علم فنا و بقا سخن گفت از یاران و اقران جنید بودہ بر از وے است و پیش از وے برفتہ در سنہ ۲۸۶ دو صد و ہشتاد و شش۔ و وے گفتہ کہ روزگارے او را می جستم خود را می یافتم اکنون خود را می جویم او را می یابم و نیز گفتہ چوں بیابی ربہی و چوں ربہی بیابی کدام پیش بود او داند و نیز فرمودہ چوں او پیدا شود کدام پیش بود او داند و بایزید قدس سرہ گوید با او نہ پیوستم تا از خود نہ گسستم و از خود نہ گسستم تا با او نہ پیوستم کدام پیش بود او داند شیخ ابوعلی سیاہ گوید کہ ماوراء النہریاں میگویند تا نرہی نیابی و عراقیاں میگویند تا نیابی نرہی ہر دو یکے است خواہ سبو بر سنگ خواہ سنگ بر سبو لیکن من با عراقیانم کہ سبق از دی نیکوتر است و ہم وے گفتہ من ظن انہ ببذل المجہود یصل فمتعن و من ظن انہ بغیر بذل المجہود یصل فمتمن و ہم گفتہ ریاء العارفین خیر من اخلاص المریدین و از اشعار اوست رضی اللہ تعالیٰ عنہ الوجد یطرب من فی الوجد راحتہ والوجد عند وجود الحق مفقود ۔ قد کان یطربنی وجدی فاذہلنی ۔ عن رؤیۃ الوجد من بالوجد مقصود ۔ از نفحات باختصار ۱۲

ع قولہ شیخ علاؤ الدولہ بدانکہ شیخ ابوالمکارم رکن الدین علاؤ الدولہ احمد بن محمد البیابانکی رح در اصل از ملوک سمنان است بعد از پانزدہ سالگی بخدمت سلطان وقت شغل گرفت در یکے از حروب کہ سلطان را با اعداء بود وے را جذبہ رسید و بعد ازاں در سنہ ششصد و ہشتاد و ہفت در بغداد بصحبت شیخ نور الدین عبد الرحمن رسید و بعد دو سال ازاں ارشاد یافت گویند کہ در عمر شریف خود زیادہ از دو صد چلہ برآوردہ و بعمر ہفتاد سال شب جمعہ بست و دوم رجب در سنہ ۷۳۶ در برج احرار صوفی آباد بجوار رحمت حق پیوستہ در حظیرۂ قطب الزمان عماد الدین عبد الوہاب مدفون گشتہ روزے پادشاہ چوپاں پیش شیخ آہوئے فرستاد و سلام رسانید و نیازمندی نمود کہ ایں گوشت صید است بخورند کہ حلال باشد شیخ پادشاہ را فرمود کہ اسپ تو دوش جو کدام مظلوم خوردہ است کہ امروز او را قوت دویدن حاصل آمدہ است تا تو در لپشت او آہو بتوانی زد مرا خوردن او روا نباشد وے فرمود کہ جملہ انبیاء برائے آں آمدند تا چشم خلق بکشایند بعیب خود و کمال حق و بعجز خود و بقدرت حق و بظلم خود و عدل حق و بجہل خود و علم حق و بذلت خود و عزت حق و ببندگی خود و خداوندی حق و بفقر خود و غنائے حق و بتقصیر خود و نعمتہائے حق و بفنائے خود و بقائے حق و بہمبرین قیاس و شیخ نیز برائے آنست کہ چشم مریداں را بایں معانی بکشاید وے فرمود کہ ممکن نیست کہ کسے بمرتبۂ ولایت برسد الا کہ حق تعالیٰ پردہ بر سرا وپوشد و او را از چشم مردم پنہاں دارد و معنی اولیائی تحت قبائی ایں است و معنی لا یعرفہم غیری آنست کہ تا نیو بارادت باطن کسے را منور نکند ولی را نشناسد پس آں نور او را شناختہ باشد نہ آں کس ۱۲ نفحات الانس مع الاختصار

ع قولہ شیخ نجم الدین کبری کنیت وے ابو الجناب است و نام وے احمد بن عمر و لقب وے کبری۔ گفتہ اند کہ در اوان جوانی بتحصیل علوم مشغول بود با ہر کہ مناظرہ و مباحثہ کردے بر وے غالب آمدے ازیں جہت او را الطامۃ الکبری لقب کردند یعنی بلائے کلاں و آفت عظیم بعدہ لفظ طامہ را حذف کردند۔ نفی کرد ایں را یک جماعت معتبر از اصحاب وے و بعضے بمد خواندہ اند یعنی کبرا بوزن علما جمع کبیر و اول صحیح است و او را شیخ ولی تراش نیز گفتہ اند بسبب آنکہ در غلبات وجد نظر مبارکش بر ہر کہ افتاد بمراتب ولایت رسید وے رضی اللہ عنہ بخوارزم در فتنۂ تاتار در سنہ ۶۱۸ شہادت یافت و حضرت شیخ را مریداں بسیار بودہ اند اما چندے از ایشاں یگانۂ جہاں و مقتدائے زماں بودہ اند چوں شیخ مجد الدین بغدادی و شیخ سعد الدین حموی و غیر ہم ۱۲ نفحات با دنی تغیر ۱۲ المصحح رحمہ اللہ

ہم چنیں مقامات ملائکہ عالین صلوات اللہ و سلامہ علیٰ نبینا و علیہم اجمعین در طرف دیگر جدا ازاں مقام بود اما مقام آں سرور را از جمیع مقامات فوقیت و سروری بود و اللہ سبحانہ اعلم بحقائق الامور کلہا و ہر گاہ میخواہم بعنایت اللہ سبحانہ عروج واقع می شود و در بعضے اوقات بے خواست ہم واقع می شود و چیزے دیگر ہم دیدہ می شود و بر بعضے عروجات آثار ہم مترتب می شود و اکثر چیزہا فراموش می شود و ہر چند میخواہم کہ بعضے حالات را بنویسم کہ در وقت عرضداشت کردن بیاد آید میسر نہ می شود زیرا کہ در نظر محقر مے در آید جائے آں دارد کہ ازاں استغفار کردہ شود چہ جائے آنکہ بنویسد در اثنائے املاء عریضہ ہم بعضے چیزہا بیاد بود تا آخر وفا نہ کرد کہ نوشتہ شود زیادہ گستاخی نہ نمودہ حال ملا قاسم علی بہتر است غلبۂ استہلاک و استغراق است و از جمیع مقامات جذبہ بفوق قدم نہادہ و صفات را کہ اول از اصل می دید حالا باوجود آں صفات را از خود جدا می بیند و خود را خالی محض می یابد بلکہ نورے کہ صفات قائم باو بیند نیز از خود جدا می بیند و خود را ازاں نور در طرف دیگر می یابد و احوال یاران دیگر ہم روز بروز در بہی است در عرضداشت دیگر ان شاء اللہ العزیز بتفصیل عرضداشت خواہد کرد۔

مکتوب[1] دوم

دربیان حصول ترقیات و مباہات بعنایات خداوندی جل سلطانہ نیز بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند قدس سرہ عرضداشت کمترین بندگان احمد بندہ و عرض میرساند آمر باستخارہ[2] متصل ماہ مبارک رمضان مولانا شاہ محمد رسانید آں قدر فرجہ کہ دیدلہ تا ماہ رمضان خود را بعتبہ بوسی مشرف تواند ساخت بضرورت بمقتضی آں خود را تسلی داد از عنایات خداوندی جل و علا کہ بہ برکت توجہات علیہ حضرت ایشان علی التواتر

ا قولہ دوم کہ بمعنی لفظ ثانی است بزیادت یائے تحتانی خلاف قاعدہ است چرا کہ یا در اخواتش ہیچ جا نیست لیکن مع ہذا در نظم بعضے استاداں آمدہ است مگر صحیح دوم است بدون یائے تحتانی و در بہار عجم نوشتہ کہ دوام بفتح ہمزہ نیز آمدہ ۱۲ غیاث ۱۲

ع قولہ استخارہ یعنی طلب خیر کردن از حق تعالیٰ بایں نہج کہ بعد دو رکعت خواندن نماز نفل دعائے ماثور اللہم انی استخیرک بعلمک و استقدرک بقدرتک و اسئلک من فضلک العظیم فانک تقدر ولا اقدر و تعلم ولا اعلم وانت علام الغیوب اللہم ان کنت تعلم ان ہذا الامر خیر لی فی دینی و معاشی و عاقبۃ امری او عاجل امری و آجلہ فاقدرہ لی و یسرہ لی ثم بارک لی فیہ وان کنت تعلم ان ہذا الامر شر لی فی دینی و معاشی و عاقبۃ امری او عاجل امری و آجلہ فاصرفہ عنی و اصرفنی عنہ واقدر لی الخیر حیث کان ثم ارضنی بہ بخواند چنانچہ در حدیث وارد است و آں سرور علیہ و علیٰ آلہ الصلوات والتسلیمات والتحیات در تعلیم ایں دعا اہتمام بسیار میفرمود قال صلی اللہ علیہ وسلم من سعادۃ ابن آدم استخارتہ اللہ و من شقاوتہ ترکہ استخارۃ اللہ رواہ الترمذی و الحاکم فی المستدرک ۱۲ حصن حصین

التوالی فائض و وارد اند چہ عرض نماید ؎

من آں خاکم کہ ابر نو بہاری
کند از لطف بر من قطرہ باری

اگر بروید از تن صد زبانم
چو سبزہ شکر لطفش کے توانم

ہر چند اظہار ایں قسم احوال موہم جرأت و گستاخی است و مشعر افتخار و مباہات است ؎

و لے چوں شاہ مرا بر داشت از خاک
سزد گر بگذرانم سر ز افلاک

ابتداء عالم صحو و بقا از اواخر ماہ ربیع الآخر است و تا حال بہ بقائے خاص در ہر یک مدتے مشرف میسازند ابتدا از تجلی ذاتی حضرت شیخ محی الدین است قدس سرہ در صحو می آرند باز بسکر می برند و در نزول و عروج علوم غریبہ و معارف عجیبہ افاضہ می فرمایند و باحسان و شہود خاص در ہر مرتبہ کہ مناسب بقائے آں مقام است مشرف می سازند بتاریخ ششم ماہ مبارک رمضان بہ بقائے مشرف ساختند و احسانے میسر شد کہ چہ عرض نماید میداند کہ نہایت استعداد تا آنجا بود و وصلے کہ مناسب حال بود ہم ایں جا میسر گشت و جہت جذبہ الکنوں تمام شدہ شروع در سیر فی اللہ کہ مناسب مقام جذبہ است واقع شد ہر چند فنا اتم باشد بقاء مترتب بر آں اکمل خواہد بود و ہر چند بقا اکمل باشد صحو بیشتر خواہد بود و ہر چند صحو بیشتر باشد افاضہ علوم موافق شریعت غرا می افتد چہ کمال صحو انبیاء را بود علیہم الصلوۃ والسلام و معارفیکہ از ایشاں سر بر زدہ اند شرائع است و عقائد یکہ در ذات و صفات بیان فرمودہ اند و مخالفت ظاہر آں از بقیہ سکر است الحال معارفیکہ بایں کمینہ فائض اند اکثر تفصیل معارف شرعیہ است و بیان آنہا و علم استدلالی کشفی و ضروری میگردد و مجمل مفصل می شود ۔ ع

گر بگویم شرح ایں بے حد شود

ف قولہ موہم اسم فاعل از ایہام یعنی در وہم اندازندہ جرأت بالضم دلیری مشعر اسم فاعل است از اشعار شعور و آگاہی دہندہ افتخار بمعنے فخر مباہات در خوبی و حسن و جمال بر دیگرے سبقت و غلبہ خواستن صحو بالفتح ہوشیاری و ہوشیار شدن سکر بالضم مستی و مست شدن ۱۲ ف۲ قولہ نزول عبارتست از توجہ بسوئے خلق برائے تکمیل و ارشاد ۱۲ حضرت قاضی پانی پتی رحمۃ اللہ تعالیٰ قولہ نزول عبارت است از سیر عن اللہ باللہ نہایت مراتب نزول تا مقام قلب است و ارشاد و تکمیل بفرود آوردن بایں مقام تعلق دارد ۱۲ از مبداء و معاد ف۳ قولہ عروج بفتحتین بر آمدن و بالا بر شدن افاضہ بمعنی ریزانیدن ف۴ بدانکہ سیر فی اللہ عبارت است از حرکت علمیہ در مراتب وجوب از اسماء و صفات و شیون و اعتبارات و تقدیسات و تنزیہات و ہذا السیر یسمی بالبقاء ۱۲ ملخص ف۵ قولہ علم استدلالی یعنی علمیکہ از دلیل حاصل کردہ شود کشفی یعنے علمیکہ بکشف حاصل آید ضروری منسوب بہ ضرورت بمعنی بداہت یعنی علمیکہ بہ بداہت حاصل آید و محتاج بدلیل و فکر نباشد و مجمل مفصل الخ یعنی علمیکہ اولا باجمال حاصل آید بہ تفصیل می در آید ۱۲ مصححہ رحمہ اللہ ۔ اللہم اغفر لکاتبہ و لمن سعی فیہ و لوالدیہم اجمعین برحمتک یا ارحم الراحمین ۱۲

می ترسم مبادا منجر بہ گستاخی شود مصراع

بندہ باید کہ حد خود داند

مکتوب سوم

در بیان محبوس شدن یاران بمقام مخصوص و گذشتن بعضے ازاں و رسیدن بمقامات تجلی ذاتی نیز بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند ۔ عرضداشت آنکہ یارانیکہ اینجا اند و ہم چنیں یاران آں جائی ہر کدام بمقامی محبوس اند طریق بر آوردن آنہا ازاں مقامات متعسر است آں قدر قدرت کہ مناسب آں مقام است در خود نمی یابد حق سبحانہ بہ برکت توجہات علیہ حضرت ایشاں ترقی بخشد یک کس از خویشان ایں کمینہ ازاں مقام گذشت و بمقدمہ تجلیات ذاتی رسید حالش بسیار خوب است قدم بر قدم حقیر دارد در بارۂ دیگراں ہم امید وار است دیگر بعضے از یاران آنجائی بطریق مقربین مناسبت ندارند موافق حال آنہا طریق ابرار است فی الجملہ یقینے کہ حاصل کردہ اند ہم غنیمت است ہماں طریق امر باید فرمود

ع ہر کسے را بہر کارے ساختند

در تفصیل اسامی آنہا جرأت نہ نمود کہ از ایشاں مخفی نخواہد بود زیادہ گستاخی نہ نمود روز تحریر عرضہ داشت

ف۱ قولہ سوم بکسر اول و ضم ہمزہ و سکون میم ترجمہ ثالث و بالکسر و ہمزہ مشدد و مضموم و سکون میم نیز آمدہ و آنکہ ہروی گوید بیت در صورت و معنی از نعظم ٭ خواندش دو جہان جہان سوم ٭ از بہار عجم ۔ و خان آرزو در سراج نوشتہ کہ سوم بعضے گویند بضم اول و تشدید واو معدد دستہ کہ بعربی ثالث گویند و انہروی در مدح قطب نامی گفتہ بیت قطب است سہ حرف در تعلم ٭ زاں یافت دو قطب چرخ سوم ٭ مولف گوید کہ بفارسی در آخر اعداد میم برائے معدود می آید چنانکہ دوم و سوم و چہارم و ماقبل میم مذکور بضم و فتح ہر دو آمدہ ضم چنانکہ دوم گذشت و فتح چنانکہ ملا نظیری در قصیدۂ کہ قافیہ در و بفتش ضم راو کرم راست ہماں دوم را بستہ است و در ہندی ہمیں قسم می آید چنانکہ ایکم بمعنی یکم و پنجم بمعنے پنجم چوں موافقت دریں دو زبان بیش از بیش است ایں ہم دلالت بر فتح دارد بہر حال لفظ سہ ہائے مختفی کہ در و مکتوبے محض است در شمار نمی آید مثل کہ و چہ پس سہ را در ترکیب با میم معدود حال کہ و چہ باشد وہائے کہ و چہ در حالت ترکیب بسبب کسرۂ کاف و چی بیاید بدل شود چنانکہ کیم و چیم دریں صورت سیم بیائے ثابت شدہ چوں دریں حال اشتباہ باسیم کہ معدود تلثین است میشود ابدا داد و رسایں معدود سہ زیادہ میکنند پس کسانیکہ بضم ماقبل خوانند و او را نیز خوانند و آنانکہ بفتح واو خوانند دریں صورت تشدید او حساب ندارد ۱۲ غیاث ف۲ قولہ محبوس اسم مفعول از حبس بمعنی قید کردن یعنی قید کردہ شدہ متعسر اسم فاعل از تعسر یعنی دشوار ۱۲ ف۳ قولہ مقربین جمع مقرب بصیغہ اسم مفعول از تقرب بمعنی نزدیک کردن یعنی نزدیک کردہ شدگان بحق و طریق شاں محبت و عشق و ذکر و فکر و مراقبہ و مشغولی باطن و استہلاک و استغراق و نگہداشت و یادداشت و فنا و بقا و تجرید باطن از غیر حق سبحانہ کلیۃ است ۱۲ منہ ف۴ قولہ ابرار بالفتح جمع بار بمعنی نیکوکار و طریق شاں کثرت عبادات از صوم و صلوۃ و غیرہ و غیرہ است

پیر سید شاہ حسین در مشغولی خود چناں دیدند کہ گویا بدروازۂ کلاں رسیدہ است میگویند کہ دروازۂ حیرت است درون او کہ نظر مے کنم حضرت ایشاں را و ترا می بینم ہر چند سعی مے کنم کہ خود را درون اندازم پاے من یاری نمیکند

مکتوب چہارم

در بیان فضائل شہر عظیم القدر شہر رمضان و بیان حقیقت محمدی علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام نیز بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند عرضداشت احقر الخدمہ آنکہ مدتے است کہ از راہ مفاوضہ شریفہ از احوال خدمہ آں عتبہ علیہ اطلاعے ندارد و نگران میباشد قدوم ماہ مبارک رمضان مبارک باشد این ماہ را با قرآن مجید کہ حاوی جمیع کمالات ذاتی و شیونی است و داخل دائرہ اصل است کہ ہیچ ظلیتے باو راہ نیافتہ است و قابلیت اولی ظل اوست مناسبت تمام است و باں مناسبت نزول آں درین ماہ واقع شدہ شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِيْ أُنْزِلَ فِيْهِ الْقُرْاٰنُ مصداق این سخن است و باں مناسبت این ماہ نیز جامع جمیع خیرات و برکات است ہر برکتے و خیرے کہ در تمام سال بہر کہ میرسد از ہر راہ کہ می آید قطرہ ایست از دریائے بے نہایت برکات این شہر عظیم القدر جمعیت این ماہ سبب جمعیت تمام سال است و تفرقہ این ماہ سبب تفرقہ تمام سال فَطُوْبٰى لِمَنْ مَّضٰى عَلَيْهِ هٰذَا الشَّهْرُ الْمُبَارَكُ وَرَضِيَ عَنْهُ وَوَيْلٌ لِّمَنْ سَخِطَ عَلَيْهِ فَمُنِعَ مِنَ الْبَرَكَاتِ وَحُرِمَ مِنَ الْخَيْرَاتِ و ایضاً سنت ختم قرآن درین ماہ بواسطۂ آں تواند بود کہ تا جمیع کمالات اصلی و برکات ظلی میسر شود فَمَنْ جَمَعَ بَيْنَهُمَا يُرْجٰى اَنْ لَّا يُحْرَمَ مِنْ بَرَكَاتِهٖ وَلَا يُمْنَعَ مِنْ خَيْرَاتِهٖ برکاتے کہ

۱ قولہ احقر الخدمۃ یعنی کہترین خادماں مفاوضہ بفتح واو یعنی خط و مکتوب عتبہ بفتحتین چوب پائین دریا بالائے در قدوم بضمتین بمعنی آمدن ۱۲
۲ قولہ مناسبت تمام است الخ یعنی این ماہ را با قرآن مجید مناسبت تامہ و موافقت کاملہ حاصل است ۱۲ ۳ قولہ شہر رمضان الخ اشارت است بآیہ کریمہ کہ واقع است در پارہ دوم یعنی ماہ رمضان است کہ فرود آوردہ شدہ است درو قرآن ۱۲ قولہ فطوبی الخ یعنی پس بشارت است مر آنکس را کہ گذشت بر وے این ماہ مبارک و راضی شد از وے و وائے است بر آنکس کہ غصہ کرد بر وے پس ممنوع گردید از برکات او و محروم ماند از خیرات او ۱۲ ۴ قولہ جمیع کمالات اصلی الخ یعنی کمالات کہ متضمن آنہا قرآن است ۱۲ قولہ و برکات ظلی یعنی برکات کہ متضمن آنہا این ماہ مبارک است بواسطۂ نزول قرآن مجید دراں ۱۲ ۵ فمن جمع بینہما الخ یعنے کسے کہ جمع کرد درمیان این ہر دو یعنی کمالات اصلی و برکات ظلی این ماہ امید کردہ می شود کہ از برکات این ماہ مبارک محروم نماند و از خیرات او ممنوع ۱۲ المصحح رحمہ اللہ تعالیٰ اللہم اغفر لکاتبہ و لمن سعی فیہ و لوالدیہم اجمعین ۱۲ ۱ در مشغولی یعنی در مراقبہ خود قولہ حضرت ایشان یعنی خواجہ عبد الباقی قدس سرہ و ترا یعنی حضرت امام ربانی قدس سرہ. سعی میکنم یعنی سید شاہ حسین ۱۲ منہ

و لو بتہ بایام این شہر وابستہ اند دیگر اند و خیراتے کہ بلیالی آں متعلق اند دیگر و از جہت این سر تواند بود کہ علم باولویت تعجیل افطار و تاخیر تسحر بودہ باشد تا امتیاز تمام بین اجزاء الوقتین حاصل آید قابلیت اولی کہ بالا مذکور شد و حقیقت محمدی عبارت ازان است عَلٰى مَظْهَرِهَا الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ نہ قابلیت ذات است مر اتصاف جمیع صفات را کما حکم بعض بلکہ قابلیت ذات است عز سلطانہ مر اعتبار علم را کہ متعلق شود بجمیع کمالات ذاتی و شیونی کہ حاصل حقیقت قرآن مجید است و قابلیت اتصاف کہ مناسب خانہ صفات است و برزخ است میان ذات جل شانہ و صفات او حقائق انبیاء دیگر است عَلٰى نَبِيِّنَا وَعَلَيْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ وَالتَّحِيَّاتُ ہمیں قابلیت بملاحظہ اعتبارات کہ مندرج اند دروے حقائق متعددہ گشتہ قابلیتے کہ حقیقت محمدی است علیہ الصلوۃ والتحیۃ اگرچہ ظلیت دارد اما رنگ صفات باو ممتزج نہ گشتہ است و ہیچ حائلے درمیان نیامدہ و حقائق جماعۂ محمدی المشرب قابلیات ذات است عز شانہ مر اعتبار علم را کہ متعلق شود بہ بعض آں کمالات و آں قابلیت محمدیہ برزخ است میان ذات جل سلطانہ و میان این قابلیات متعددہ و حکم آں بعض بواسطۂ آنست کہ او را در خانۂ صفات قدم گاہ است و بس و نہایت عروج آں خانہ تا باں قابلیت است لاجرم آں را باں سرور نسبت کردہ علیہ الصلوۃ والسلام والتحیۃ و چوں این قابلیت اتصاف ہرگز مرتفع نمی شود آں بعض نیز حکم کردہ باآنکہ حقیقت محمدی ہمیشہ حائل است و الا قابلیت محمدیہ را علی مظہرہا الصلوۃ والتحیۃ کہ مجرد اعتبار است در ذات جل شانہ ارتفاع از نظر ممکن است بلکہ واقع

۱ قولہ حکم باولویت افطار الخ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یزال الناس بخیر ما عجلوا الفطر متفق علیہ از مشکوۃ یعنی مردم ہمیشہ بخیر و نیکوئی باشند مادامیکہ در افطار روزہ شتابی کنند یعنی بعد از تیقن بدخول وقت و تحقیق آں و احتیاط دراں نہ استعجال با تردد یا ظن چنانکہ بعضے از ارباب تکلف در تستن میکنند ۱۲ ۲ قولہ و تاخیر تسحر الخ در بخاری شریف از حضرت انس از زید بن ثابت مرویست کہ تسحرنا مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثم قام الی الصلوۃ قلت کم کان بین الاذان والسحور قال قدر خمسین آیۃ ۱۲ ۳ قولہ کما حکم بعض الخ یعنی چنانکہ بعضے اشخاص از صوفیائے کرام حکم کردہ اند کہ قابلیت اولی و حقیقت محمدی عبارت از قابلیت ذات است مر اتصاف جمیع صفات را و این قول متعلق بمنفی است نہ نفی ۴ قولہ کہ متعلق شود الخ یعنی قابلیت ذات مر اعتبار علم را ۱۲ ۵ بدانکہ فرق درمیان صفات و شیونات بسیار دقیق است بالجملہ صفات در خارج موجود اند بوجود زائد بر ذات تعالی و تقدس و شیونات مجرد اعتبارات اند در ذات عز سلطانہ خود حضرت ایشاں قدس سرہ در مکتوب دو صد و ہشتاد و ہفتم از مکاتیب جلد اول این فرق را بمثالے واضح فرمودہ اند و آں مکتوب را بمنزلہ شرح این مکتوب چہارم ساختہ اند این مضامین را از انجا مطالعہ باید کرد ۱۲ ۶ قولہ برزخ الخ بالفتح حائل و واقع میان دو چیز و از زمان مرگ تا زمان قیامت و برازخ الایمان ما بین اول ایمان و آخر آں و ما بین شک و یقین و این جا معنی اول مراد است ۱۲ المصحح رحمہ اللہ تعالیٰ اللہم اغفر لکاتبہ و لمن سعی فیہ و لجمیع المومنین والمومنات برحمتک یا ارحم الراحمین ۱۲

است وقابلیت اتصاف اگرچه نیز اعتبار است اما بواسطۂ برزخیت رنگ صفات گرفته که در خارج موجود اند بوجود زاید وارتفاع اداز امکان برآمده لاجرم حکم میکند بوجود آں حائل دائما امثال ایں علوم که منشأ آں جامعیت اصالت وظلیت است بسیار وارد میشوند اکثر آنها در پرچه ہائے کاغذ نوشته می شود مقام قطبیت[1] منشاء دقائق علوم مقام ظلی است ومرتبۂ فردیت واسطۂ ورود معارف دائرۂ امتیاز میان ظل واصل بے اجتماع ایں دو دولت میسّر نیست لہذا بعضے از مشائخ قابلیت اولیٰ راکه تعین اول میگویند زاید بر ذات نمی دانند و تجلی ذاتی شہود آں قابلیت را می انگارند والحق[2] ما حققت والامر ما اوضحت والله سبحانه یحق الحق وهو یهدی السبیل رساله که بتسوید آں مامور شده بود باتمام آں موفق نمی شود وہماں مسودہا افتاده اند تا حکمت الٰہی جل سلطانه درین توقف چه بوده باشد زیاده گستاخی از ادب دور است ✤

مکتوب پنجم

در سفارش خواجه برہان الدین که یکے از مخلصان بود با بیان بعضے احوال او نیز به پیر بزرگوار خود نوشته اند

---

[1] قوله مقام قطبیت ومرتبۂ فردیت بدانکه ابدال واقطاب واغواث وافراد واوتاد واخیار وابرار ونقباء اصناف اند از ارباب ولایت بعضی از ایشاں مکتومان اند از خلائق ومریک دیگرے راہم نشناسند وجمال حال خود راہم ندانند وایشاں چہار ہزار اند وبعضے از ایشاں اہل حل وعقد اند وسرہنگان درگاه حق وایشاں سه صد اند کذا فی النفحات وامام احمد رحمة الله علیه از حضرت علی رضی الله تعالیٰ عنه روایت کرده است که گفت علی رضی الله عنه شنیدم از رسول خدا صلی الله علیه وسلم که می فرمود ابدال بشام میباشند وآں چہل مرد اند ہرگاه که بمیرد مردے می آرد خدا تعالیٰ در بدل او مردے دیگر آب داده می شود بوجود ایشاں وببرکت ایشاں باراں یعنی باراں ببرکت ایشاں می بارد و داد ستانیده می شود وانتقام کشیده می شود بیاری ایشاں بر دشمناں وبرگردانیده می شود از اہل شام ببرکت ایشاں عذاب تخصیص باہل شام بجہت قرب وجوار است والا برکت ونصرت ایشاں ہمه عالم را شامل است خصوصا کسیکه استفسار واستعانت کند از ایشاں ۱۲ از ترجمه مشکوۃ - وفی المرقاۃ لعلی القاری واخرج ابن عساکر عن عبد الله بن مسعود رضی الله عنه مرفوعا ان الله تعالیٰ خلق ثلثمائة نفس قلوبهم علی قلب آدم وله اربعون قلوبهم علی قلب موسیٰ وله سبعة قلوبهم علی قلب ابراهیم وله خمسة قلوبهم علی قلب جبریل وله ثلثة قلوبهم علی قلب میکائیل وله واحد قلبه علی قلب اسرافیل کلما مات الواحد ابدل الله مکانه من الثلاثة وکلما مات واحد من الثلثة ابدل الله مکانه من الخمسة وکلما مات من الخمسة واحد ابدل الله مکانه من السبعة وکلما مات واحد من السبعة ابدل الله مکانه من الاربعین وکلما مات واحد من الاربعین ابدل الله مکانه من الثلثمائة وکلما مات واحد من الثلثمائة ابدل الله مکانه من العامة بهم یدفع البلاء عن هذه الامة قال بعض العارفین لم یبن که رسول الله صلی الله علیه وسلم ان احدا اعلیٰ قلبه اذ لم یخلق الله فی عالمی الخلق والامر اعز واشرف والطف من قلبه صلی الله علیه وسلم فلا یساویه ولا یحاذیه قلب احد من الاولیاء سواء (باقی بر صـ ۱۳)

عرضداشت احقر الخدمة آنکه رساله در بیان طریقت حضرات خواجگان قدس الله تعالیٰ اسرارہم نوشته ارسال داشته است بنظر مبارک خواہد درآمد ہنوز مسوده است خواجه برہان بسرعت راہی شدند فرجۂ بیاض آں نه شد محتمل که بعضے علوم دیگر ہم به آں ملحق شوند روزے رساله سلسلة الاحرار[1] بنظر درآمد ودراں اثنا بخاطر فاتر رسید که بالیشاں عرضداشت بکنم تا خود چیزے درباب بعضی علوم آں رساله نویسند یا بفقیر امر کنند تا چیزے درآں باب نویسد ایں خاطر[2] خیلے[3] قوی گشت متصل آں بعضے از علوم ایں[4] مسوده فائض گشتند وفی الجمله معذرت[5] بعضے علوم آں رساله درضمن آں مبیّن گشت اگر ہمیں مسوده را[6] تکملۂ آں رساله سازند گنجائش دارد و اگر بعضے علوم مناسبه را ازاں انتخاب نموده بآں رساله ملحق سازند ہم وجہی دارد زیادت جرأت از ادب دور است خواجه برہان درین مدت کار خوب کردند واز سیر سیوم که مناسب مقام جذبه است نیز نصیبے یافتند خاطر بواسطۂ مہم مدد معاش صوبه مالوه مشوّش وقت می شد در ملازمت رسیده اند ہرچه امر خواہند فرمود مبارک خواہد بود ✤

مکتوب ششم

در بیان حصول جذبه وسلوک وتربیت یافتن بہر دو صفت جمال وجلال وبیان فنا وبقا وما یتعلق بذلک وبیان فوقیت نسبت نقشبندیه نیز به پیر بزرگوار خود نوشته اند عرضداشت کمترین بندگان احمد

(بقیه حاشیه صـ ۱۲) کانوا ابدالا او اقطابا قال الامام الیافعی وقد سترت احوال القطوب عن العامة والخاصة غیرة من الحق علیه ۱۲ انتہی ۱۲ [2] قوله والحق ما حققت الخ یعنی حق درین باب آن است که من تحقیق کرده ام وامر صحیح آنست که من واضح ساخته ام و خدائے پاک اظہار حق میکند واو راه ہدایت می نماید ۱۲ (حاشیه صفحه ہذا) [1] قوله رساله سلسلة الاحرار بدانکه حضرت خواجه محمد الباقی نقشبندی قدس سره رباعیات خود را که از مصنفات دقیقه شریفه ایشان است شرح فرموده مسمی بسلسلة الاحرار کرده اند [2] قوله ایں خاطر الخ یعنی رائے ثانی که بفقیر امر کنند تا چیزے دراں باب نویسد ۱۲ [3] قوله خیلے الخ خیل بالفتح سواراں وگروه مردم وغیره وگلۂ اسپاں ومعنی بسیار وکم واینجا بمعنی بسیار مراد است ۱۲ [4] یعنی رساله در بیان طریقت حضرات خواجگاں ۱۲ [5] قوله معذرت بعضی علوم آں رساله یعنی رساله سلسلة الاحرار درضمن آں مبین گشت یعنی بعضے از علوم رساله سلسلة الاحرار درین مسوده بیان کرده ام ۱۲ [6] یعنی سیر عن الله بالله که عبارت از حرکت علمیه است از علم اعلیٰ بعلم اسفل وازاں اسفل باسفل دیگر الخ ۱۲ المصحح رحمه الله تعالیٰ - اللهم اغفر لکاتبه ولمن سعی فیه ولوالدیہم ولجمیع المومنین والمومنات والمسلمین والمسلمات الاحیاء منہم والاموات انک مجیب الدعوات وقاضی الدرجات ورافع الدرجات برحمتک یا ارحم الراحمین

آنکه مرشد علی الاطلاق (حق سبحانہ وتعالیٰ ہادی علی الاطلاق ۱۲) جل شانہ بہ برکت توجہ عالی بہر دو طریق جذبہ[۱] وسلوک تربیت فرمود و بہر دو صفت جمال[۲] وجلال[۳] مربی ساخت حالا جمالی عین جلال است وجلالی عین جمال در بعضے حواشی رسالہ[۴] قدسیہ این عبارت را از مفہوم (معنی ۱۲) صریح (ظاہر ۱۲) خود منحرف ساختہ بہ مفہوم موہوم خود حمل کردہ است وعبارت محمول بر ظاہر خود است قابل انحراف (برگشتن ۱۲) وتاویل نیست وعلامت این تربیت محقق شدن نسبت لجبت ذاتی پیش از تحقق آن امکان ندارد ومحبت ذاتیہ علامت فنا است وفنا عبارت از نسیان (فراموشی ۱۲) ماسوا (غیر حق تعالیٰ ۱۲) است پس تا زمانیکہ علوم بتمام از ساحت (میدان ۱۲) سینہ رفتہ[۵] نشود فہ جہل مطلق متحقق نشود واز فنا بہرہ ندارد واین حیرت وجہل دائمی است امکان زوال ندارد نہ آنست کہ گاہے حاصل شود وگاہے زائل گردد غایۃ[۶] مافی الباب پیش از بقا جہالت محض است و بعد از بقا جہالت وعلم باہم جمع اند در عین نادانی بہ شعور است ودر عین حیرت بحضور کہ این موطن (مقام ۱۲) حق الیقین[۷] است کہ علم وعین حجاب یک دیگر نیستند وعلمی کہ پیش از چنین جہالت حاصل شود از حیز اعتبار خارج ست باوجود آن اگر علم است درخود است واگر شہود است ہم درخود واگر معرفت است یا حیرت نیز درخود است تا زمانیکہ نظر در بیرون است بے حاصل است اگرچہ درخود ہم نظر داشتہ باشد نظر از بیرون بالکل منقطع میباید کہ شود حضرت خواجہ بزرگ (خواجہ بہاؤ الدین نقشبند قدس سرہ ۱۲) قدس اللہ سرہ میفرمایند کہ اہل اللہ بعد از فنا وبقا ہرچہ می بینند درخود می بینند وہرچہ می شناسند درخود می شناسند وحیرت ایشان در وجود[۸] خود است ازین جا ہم صریحاً مفہوم می شود کہ شہود ومعرفت

[۱] جذبہ یعنی سیر انفسی وسلوک یعنی سیر آفاقی وبعبارت دیگر تصفیہ وتزکیہ بدانکہ پیر کامل مکمل نائب جناب پیغمبر چوں توجہ خود را بکار مرید می برد کہ مرید را دراں ہیچ عمل نمی باید وبہ برکت توجہ او لطائف عالم امر او از حضیض ترقی کردہ در اصول خود فانی می شوند وتزکیہ لطائف عالم امر او وفنا ہر یک ازاں در اصول شاں دست میدہد این را سیر انفسی میگویند واین جذب است ومرید کہ این چنین تربیت کردہ شود اورا مجذوب میگویند وچوں پیر کامل مرید را باتیان ریاضات اربعینیات وامثال آں دلالت فرماید وتاثیر صحبت پیر کامل ہم ممد ریاضات او باشد و مرید را طہارت نفس وعناصر خود دست دہد این سلوک است واین را سیر آفاقی میگویند وانچنین مرید را سالک میگویند وچوں جذب مقدم باشد از سلوک چنانکہ معمول حضرات نقشبندیہ است مرید را مجذوب سالک می نامند وبر تقدیر تقدیم سلوک چنانچہ مروج حضرات سلاسل دیگر است مرید را سالک مجذوب میگویند ۱۲ ملخص [۲] قولہ جمال بالفتح خوب شدن وخوبی صورت وسیرت مراد این جا انعام واکرام است ۱۲ [۳] قولہ جلال بالفتح بزرگی مراد اینجا ایلام والقائے مصائب کہ صورت غضب است ۱۲ [۴] قولہ رسالہ قدسیہ بدانکہ رسالہ قدسیہ از مصنفات حضرت خواجہ خواجگان خواجہ بزرگوار نقشبند قدس سرہ است ۱۲ [۵] قولہ رفتہ بضم را از رفتن بمعنی روبیدن ۱۲ [۶] قولہ غایۃ مافی الباب یعنی نہایت کار آں کہ درین باب است ۱۲ [۷] قولہ حق الیقین الخ بدانکہ معنی حق الیقین وعین الیقین وعلم الیقین ومعنی نظر در بیروں ونظر درخود وتفصیل بودن ونابودن یکے حجاب دیگر این ہمہ را حضرت مجدد علیہ الرحمۃ در مکتوب دوصد وہفتاد وہفتم از جلد اول یاد فرمودہ اند آنجا مطالعہ باید نمود ۱۲ [۸] مبادا احمقے وسادہ لے ازین جا حلول واتحاد فہم کند ولبورطہ ضلالت رود ع این جا حلول کفر بود اتحاد ہم ؛ بیت می فقد این عقلہا در افتقاد ؛ در مغاکے حلول واتحاد ؛ دیگہا تابندہ زخود فانی مطلق نشود ؛ توحید بنزد او محقق نشود ؛ توحید حلول نیست نابودن تست ؛ عارفے بگذاف آدمی حق نشود ۱۲

وحیرت در نفس است وبس در بیرون ہیچ کدام اینہا نیست تا زمانیکہ یکے از این[۱] ثلثہ در بیرون است اگرچہ درخود ہم دارد از فنا بہرہ ندارد فکیف[۲] البقا نہایت مرتبہ در فنا وبقا این است واین فنا مطلق ست ومطلق فنا عام است وبقا باندازۂ فنا است لہذا بعضے از اہل اللہ بعد از تحقق بفنا وبقا در بیرون نیز شہود دارند اما نسبت این عزیزان (حضرات نقشبندیہ ۱۲) فوق ہمہ نسبتہا است ؎

"نہ ہرکہ آئینہ دارد سکندری داند نہ ہرکہ سر بتراشد قلندری[۳] داند"

ہرگاہ از اکابر این سلسلہ بعد از قرون[۴] بسیار یکے یا دوئی را باین نسبت مشرف سازند از سلاسل دیگر چہ گوید این نسبت حضرت خواجہ[۵] عبد الخالق غجدوانی است قدس سرہ ومتمم ومکمل (ہر دو بصیغہ اسم فاعل از تکمیل وتتمیم یعنی تمام وکمال سازندہ ۱۲) آں حضرت خواجہ خواجہا است یعنی حضرت خواجہ بہاؤ الدین[۶] المعروف بہ نقشبند قدس سرہم واز خلفاء ایشان حضرت خواجہ علاؤ الدین[۷] باین دولت

[۱] قولہ یکے از این ثلثہ یعنی از شہود ومعرفت وحیرت ۱۲ [۲] قولہ فکیف البقاء یعنی پس از بقا چگونہ بہرہ دارد ۱۲ [۳] قولہ قلندری قلندر در اصل بمعنی کندہ ناتراشیدہ کہ در پس در اندازند کہ زود کشادہ نہ شود ۱۲ [۴] قولہ قرون جمع قرن بالفتح است مدتے صد سال را گویند وبعضی بر بیش ازین وبعضے دیگر بر کم ازین اطلاق کردہ اند ۱۲ [۵] قولہ خواجہ عبد الخالق غجدوانی الخ بدانکہ روش ایشان در طریقہ حجت است وایشان مقبول ہمہ فرق اند علی الدوام در راہ صدق وصفا ومتابعت شرع وسنت مصطفی صلی اللہ علیہ وسلم ومجانبت ومخالفت بدعت وہوا کوشیدہ اند ایشانرا سبق ذکر اول در جوانی از حضرت خواجہ خضر بود علیہ السلام وبراں سبق مواظبت نمودہ اند وخواجہ خضر ایشانرا بفرزندی قبول کردند بعد ازاں بصحبت شیخ شیوخ عالم عارف ربانی خواجہ امام ابو یعقوب یوسف ہمدانی قدس سرہ بودہ اند گویند کہ خواجہ خضر پیر سبق ایشاں بودند وخواجہ یوسف پیر صحبت وخرقہ شخصی پیش ایشان آمدہ گفت کہ سر حدیث اتقوا فراسۃ المومن فانہ ینظر بنور اللہ چیست فرمودند کہ زنار ببری وایمان آری آن شخص از زنار انکار کرد خواجہ بخادم اشارت کردند خادم چوں خرقہ آناں برکشید زنار پیدا شد فی الحال زنار ببرید ومسلمان شد فرمودند مر طالبان را بیائید ما ہم زنار باطن را کہ عبارت از عجب است ببریم وچنانکہ وی آمرزیدہ شد ما نیز آمرزیدہ شویم ۱۲ از نفحات [۶] قولہ خواجہ بہاؤ الدین المعروف بہ نقشبند نام ایشان محمد بن محمد البخاری است ایشان را نظر قبول بفرزندی از خدمت خواجہ محمد بابا سماسی است وتعلم آداب طریقہ بحسب صورت از سید امیر کلال اما بحقیقت ایشان اویسی اند وتربیت از روحانیت خواجہ عبد الخالق غجدوانی یافتہ اند حضرت خواجہ را ہرگز غلام وکنیزک نبودہ است ازین معنی ایشان را سوال کردند گفتند بندگی با خواجگی راست نمی آید ومیفرمودند کہ نفی وجود نزدیک ما اقرب طرق است لیکن جز بترک اختیار ودید قصور اعمال حاصل نمی شود ومیفرمودند تعلق بما سوائے روندۂ این راہ را حجاب بزرگ است شعر تعلق حجاب است وبے حاصلی ؛ چوں پیوندہا بگسلی واصلی ؛ از خدمت ایشان طلب کرامات کردند فرمودند کرامات ما ظاہر است کہ باوجود چندین بار گناہ بر روئے زمین میتوانیم رفت فرمودند در پیش جنازۂ ما این بیت خوانند شعر مفلسانیم آمدہ در کوئے تو ؛ شیئاً للہ از جمال روئے تو ؛ ومیفرمودند کہ حضرت عزیزان علیہ الرحمۃ والغفران میگفتند کہ زمین در نظر این طائفہ چوں سفرہ ایست وما میگوئیم کہ چوں روئے ناخنے است ہیچ چیز از نظر ایشاں غائب نیست وفات ایشان در شب دوشنبہ سیوم ماہ ربیع الاول سنہ ہفتصد ونود ویک بود (۷۹۱ ھ) است قدس اللہ سرہ العزیز ۱۲ نفحات مع الاختصار [۷] قولہ خواجہ علاؤ الدین یعنی عطار نام وے محمد بن علی بن محمد البخاری است از کبار اصحاب خواجہ بہاؤ الدین بود وحضرت خواجہ در ایام حیوۃ خود حوالہ تربیت بسیارے از طالبان با ایشان میکردہ ومیفرمودہ کہ علاؤ الدین خیلے بار از ما سبک کردہ است لاجرم انوار ولایت وآثار آں علی الوجہ الاتم والاکمل از ایشان بظہور پیوستہ است وبہ یمن صحبت وحسن تربیت ایشان بسیارے از طالبان از پایگاہ بعد ونقصان بہ پیش گاہ قرب وکمال رسیدہ اند ومرتبہ تکمیل والکمال یافتہ اند شیخ عطار رحمہ اللہ مے گوید (بقیہ حاشیہ بر صفحہ ۱۶)

مشرف شدہ بودند

این کار دولت ست کنون تا کرا دہند

عجب کاریست اوّلا ہر بلا و مصیبت کہ واقع می شد باعث سرور و فرحت می شد وَ هَلْ مِنْ مَّزِيْدٍ میگفت و ہرچہ از اَمْتِعَہٴ دنیویہ کم می شد خوش می آمد و این قسم را آرزو میکرد حالا کہ بعالم اسباب فرود آوردند و نظر بہ عجز و افتقار خود افتاد اگر اندک ضررے لاحق می شود در اول وہلہ نوعے از حزن رو میدہد ہر چند بسرعت زائل میشود و ہیچ نمی ماند و ہمچنین اگر دعا میکرد از برائے دفع بلا و مصیبت مقصود از و نہ رفع آں بود بلکہ امتثال امر اُدْعُوْنِیْ بود حالا مقصود از دعا رفع بلیّہ و مصائب است و خوف و حزنے کہ زائل شدہ بودند باز رجوع کردند و معلوم شد کہ آں از سکر بود و در صحو ہرچہ عوام الناس راہست این راہست از عجز و افتقار و خوف و حزن و غم و شادی در ابتداء ہم کہ مقصود از دعا رفع بلا نہ بود دل را این معنی خوش نمی آمد لیکن حال غالب بود بخاطر میگذشت کہ دعاء انبیاء ازین قبیل نہ بود کہ حصول مراد بخواہند حالا کہ باں حالت مشرّف ساختند و حقیقت کار را واضح گردانیدند معلوم شد کہ دعاہاء انبیاء علیہم الصلوات والتسلیمات از سر عجز و افتقار و خوف و حزن بود نہ بمجرد امتثال امر بعضے امور کہ رو میدہد بحسب امر گاہ بگاہ بعرض آں گستاخی می نماید؛

مکتوب ہفتم

در بیان بعضے از احوال غریبہ خود با بعضے استفسارہائے ضروری نیز بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند؛

عرضداشت کمترین بندگاں احمد آنکہ مقامیکہ فوق محدّد بود روح خود را الطریق عروج در آنجا می یافت و آں مقام بحضرت خواجہ بزرگ قدس اللہ سرہ الاقدس اختصاص داشت بعد از زمانے بدن عنصری خود را نیز در

دلبقیہ حاشیہ صفحہ ۱۵) شعر صد ہزاراں قطرہ خوں از دل چکید؛ تا نشان قطرۂ زاں یافتم؛ و نیز حضرت شیخ عطار فرمودہ اند کہ مقصود از زیارت مشاہد اکابر دین رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین میباید کہ توجہ بحق بود و روح آں برگزیدۂ حق را وسیلہ کمال توجہ بحق گردانید چنانکہ در حال تواضع با خلق کہ ہر چند تواضع ظاہر با خلق بود بحقیقت با حق سبحانہ باشد و ایشاں را مظاہر آثار قدرت و حکمت بیند۔ وفات حضرت خواجہ علاؤ الدین قدس سرہ بعد از نماز خفتن شب چہار شنبہ بستم رجب سنہ ہشت صد و دو بودہ است روضہ مطہرہ ایشاں در دہ نوچغانیاں است ۱۲ نفحات مع الاختصار (حاشیہ صفحہ ہذا) لہ قولہ امر ادعونی اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سورہ المومن و پارہ بست و چہارم واقع است کہ وقال ربکم ادعونی استجب لکم الآیۃ یعنی و گفت پروردگار شما دعا کنید بجناب من تا قبول کنم دعائے شما ۱۲ الخ ۲ہ قولہ بدن عنصری منسوب است بہ عنصر بضم اول و ثالث بمعنی اصل و بنیاد و نزد اطبا خاک و باد و آب و آتش یعنی بدنے مرکب از چہار عناصر مفردات و مرکبات ۱۲

ہماں مقام یافت و دراں وقت چناں متخیل گشت کہ این عالم تمام از عنصریات و فلکیات بتہ فرو رفت و نام و نشان ازاں نماند و چوں دراں مقام نبودند الا بعضے از اولیائے کبار این زمان کہ تمام عالم را بجو دور جائے و مقامے شریک می یابد حیرت دست میدہد کہ باوجود بے گانگی تمام خود را با ایشاں می بیند الغرض حالتے کہ گاہ گاہ دست میداد کہ دراں نہ خود میماند و نہ عالم نہ در نظر چیزے می آمد نہ در علم حالا آں حالت مستمرہ است و وجود خلقت عالم از دید و دانش برآمدہ بعد ازاں در ہماں مقام یک کوشک عالی ظاہر شد کہ زینہا نہادہ اند آنجا بر آمد و آں مقام ہم در رنگ عالم بتدریج فرو رفت و ساعۃ فساعۃ خود را متصاعد می یافت اتفاقا بنا زشکر وضو میگذارد کہ مقامے بس عالی نمایاں شدہ و اکابر اربعہ نقشبندیہ را قدس اللہ اسرارہم دراں مقام دید و مشائخ دیگر ہم مثل سید الطائفہ وغیرہ در آنجا بودند و بعضے دیگر از مشائخ بالائے آں مقام ہستند اما قوائم آں را گرفتہ نشستہ اند و بعضی پایاں علی تفاوت درجاتہم و خود را بسیار دور ازاں مقام یافت بلکہ مناسبت ہم ندید ازین واقعہ اضطراب تمام پیدا شد نزدیک بود کہ دیوانہ شدہ برآید و از فرط اندوہ و غصہ قالب تہی کند چند گاہ برین نہج گذشت آخر بتوجہات علیہ حضرت ایشاں خود را مناسب آں مقام دید اول سر خود را محاذی آں مقام یافت بتدریج رفت و بالائے آں مقام نشست بعد از توجہ چناں مخطور شد کہ آں مقام مقام تکمیل تام است کہ بعد از تمامی سلوک باں مقام میرسد مجذوبِ سلوک تمام تا کردہ را ازاں مقام بہرہ نیست و نیز دراں وقت چناں متخیل گشت کہ وصول باین مقام از نتائج آں واقعہ است کہ در ملازمت حضرت ایشاں دیدہ بود و بعرض رسانیدہ کہ حضرت امیر کرم اللہ تعالیٰ وجہہ میفرمایند کہ آمدہ ام تا ترا علم سموات تعلیم نمایم و چوں

علی بن ابی طالب رضی اللہ تعالیٰ عنہ ۱۲

لہ قولہ عنصریات یعنی ہر چہار عناصر مفردات و مرکبات ۱۲ ۲ہ قولہ اکابر اربعہ نقشبندیہ یعنی چہار کلاں بزرگ از سلسلہ علیہ نقشبندیہ علامہ محمد مراد مکی معرب مکتوبات فرمودہ است کہ شاید مراد ازینہا خواجہ عبد الخالق غجدوانی و خواجہ محمد بہاؤ الدین نقشبند و خواجہ علاؤ الدین عطار و خواجہ عبید اللہ احرار باشد کاتب الحروف میگوید کہ بحاشیہ نسخہ قلمیہ کہ بروضہ مقدسہ حضرت مجدد علیہ الرحمۃ موجود است نوشتہ یافتم یعنی حضرت خواجہ بزرگ خواجہ نقشبند و حضرت خواجہ محمد پارسا و حضرت خواجہ علاؤ الدین عطار و خواجہ احرار قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم ۱۲ ۳ہ قولہ سید الطائفہ الخ یعنی خواجہ جنید بغدادی رحمہ اللہ تعالیٰ کہ از طبقہ ثانیہ است کنیت او ابو القاسم و لقب وے قواریری و زجاج و خزاز است قواریری و زجاج ازانکہ پدر وے آبگینہ فروختے و امام یافعی رحمہ اللہ تعالیٰ در تاریخ خود آوردہ کہ خزاز بخائے معجمہ یعنی مفتوحہ و زائے مشددہ مکررہ ازاں گویند کہ او عمل و شغل خز یعنی جامہ میکرد گویند کہ اصل وے از نہاوند است و مولد و منشاء وے بغداد است جنید را گفتند کہ بلا چیست گفت البلاء ہو الغفلۃ عن المبلی یعنی غفلت کردن از بلا اندازندہ از جنید پرسیدند کہ عطا بے عمل می باشد گفت تمام عمل از عطائے او ست ولہ رحمہ اللہ مناقب کثیرۃ و فضائل عدیدۃ از نفحات جامی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ ۴ہ قولہ قوائم جمع قائمہ بمعنی دست و پائیہائے بہائم و آدمی و بمعنی پایہائے چیزے کہ قیام آں چیز بداں است ۵ہ قولہ نہج بالفتح و فارسیاں بفتحتین نیز استعمال کنند بمعنی راہ راست و راہ پیدا و گشادہ ۱۲ ۶ہ قولہ مخطور بالخاء المعجمۃ والطاء المہملۃ چیزے کہ بخاطر در آید ۱۲ ۷ہ قولہ تکمیل تام یعنی بکمال رسانیدن بروجہ کامل ۱۲ ۸ہ نتائج جمع نتیجہ بمعنی ثمرہ و حاصل و فائدہ ۱۲ المصحح

نیک متوجه شد این مقام را مخصوص بحضرت امیر در میان سائر خلفائے راشدین رضی اللہ تعالے عنہم اجمعین یافت
واللہ سبحانہ اعلم دیگر چناں ظاہر مے شود کہ اخلاق سیئہ (اخلاق بد۱۲) ساعت فساعت می برآیند بعضے در رنگ رشتہ از وجود می
برآیند و گاہے در رنگ دود (دخان۱۲) بیروں می آیند در بعضے اوقات تخیل مے شود کہ تمام برآمدہ اند در ثانی الحال چیزے
دیگر باز ظاہر می شود و می برآید ثانیاً معروض میگرداند کہ توجہ از برائے دفع بعض امراض و شدائد آیا مشروط بآں
است کہ اول مرضی حق سبحانہ دانستہ شود کہ دراں توجہ ہست یا نہ یا مشروط نیست آنچہ ظاہر از عبارت رشحات[1] است
کہ از حضرت خواجہ (عبید اللہ الاحرار۱۲) قدس اللہ تعالی سرہ الاقدس نقل میکنند مفہوم میشود کہ نیست (مشروط۱۲) دریں باب بہ ہرچہ حکم فرمایند
باآنکہ خوش نمی آید توجہ کردن ثالثاً بعرض میرساند کہ بعد از تحقیق حضور مر طالباں را آیا از ذکر باز داشتن و امر بنگاہداشت[2]
حضور کردن لازم است یا نہ دیگر کدام مرتبہ حضور است کہ دراں ذکر نگویند لیکن بعضے ہستند کہ از اول تا آخر ذکر
گفتہ اند و اصلاً از ذکر ممنوع نشدہ اند و کار تہ دیک بنہایت رسانیدہ اند حقیقت کار چیست بہرچہ امر فرمایند رابعاً
معروض آنکہ حضرت خواجہ در فقرات (یعنے ملفوظات خود۱۲) میفرمایند آخر بذکر امر میکنند کہ بعضے مقاصد ہستند کہ بے آں میسر نمی شوند تعین
آں مقاصد فرمایند خامساً بعرض اقدس (جلیبد اللہ الاحرار۱۲) میرساند کہ بعضے طالباں اظہار طلب تعلیم طریقہ میکنند لیکن در لقمہ احتیاط
نمیتوانند کرد با وجود بے احتیاطی حضور و نحو استغراق پیدا میکنند و اگر تاکید در لقمہ کردہ میشود از سستی طلب ترک
کلی می کنند دریں باب چہ حکم است و بعضے دیگر ہستند کہ مجرد اتصال بایں سلسلہ شریفہ بطریق (یعنے ترک طریقہ بالکلیۃ یعنے مانند۱۲) ارادہ میخواہند بی
آنکہ طلب تعلیم ذکر کنند ایں قسم اتصال ہم مجوز ہست یا نہ اگر مجوَّز (بصیغہ اسم مفعول از تجویز بمعنی جائز داشتہ شدہ۱۲) است طریق آں چیست زیادت گستاخی بے
ادبی تمام است ؁

مکتوب ہشتم

دربیان احوالے کہ بہ بقاء و صحو (بالفتح ہوشیاری۱۲) تعلق دارند نیز بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند عرضداشت کمترین بندگان

[1] قولہ رشحات کتابے است از تصانیف فخر الدین علی بن حسین الواعظ الکاشفی المشتہر بالصفی در بیان احوال حضرات نقشبندیہ قدس اللہ اسرارہم خصوصاً حضرت ناصر الحق والدین عبید اللہ احرار قدس سرہ العزیز ۱۲ [2] قولہ بنگاہداشت حضور مراد مراقبہ خاطر است از خطرہ ماسوی اللہ۔ چنانکہ اگر در یک دم صد بار کلمہ طیبہ را گوید خاطر بغیر نرود بلکہ از اسماء و صفات ہم غافل بود و احدیت مجردہ را وراء الوراء را منظور نظر داشتہ باشد از ضیاء القلوب از حضرت قبلہ حاجی امداد اللہ قدس سرہ العزیز و نور مرقدہ السمی۔

احمد آنکہ ازاں زمان کہ بصحو آوردہ اند و بقا بخشیدہ اند علوم غریبہ و معارف نادرہ غیر متعارفہ بتواتر[1] و توالی فائض
و وارد اند اکثر آنہا بہ بیان قوم و اصطلاح متداول (بفتح واو بمعنی مستعمل و شائع۱۲) شان موافقت ندارند ہرچہ از مسئلہ وحدت وجود و توابع آں
گفتہ اند در اوائل بآں حال مشرف ساختہ اند و شہود وحدت در کثرت میسر شد ازاں مقام بدرجات بالا بردند
و انواع علوم دریں ضمن افادہ فرمودند اما مصداق (تصدیق۱۲) آں مقامات و معارف از کلام قوم صریحاً یافتہ نمی شود۔
اشارات و رموز[2] اجمالیہ در کلام شریف بعضی از بزرگان اینہا ہست لیکن گواہ عدل بر صحت آنہا موافقت
ظاہر شریعت و اجماع علماء اہل سنت است در ہیچ چیزے مخالفت بظاہر شریعت غرا[3] (روشن۱۲) ندارند و ہیچ موافقت
بحکماء و اصول معقولہ آنہا ندارند بلکہ از علماء اسلام جماعۂ کہ مخالفت باہل سنت دارند باصول آنہا نیز موافق
نیست استطاعت[4] مع الفعل منکشف شدہ است پیش از فعل قدرتے ندارد قدرت بمقارنت فعل مے
بخشند و تکلیف بر سلامت اسباب و اعضا میدہند کما قررہ علماء اہل السنۃ (یعنی الانسان۱۲) و دریں مقام خود را بہ قدم
حضرت خواجہ[5] نقشبند قدس اللہ تعالے سرہ الاقدس می یابد ایشاں دریں مقام بودہ اند و حضرت خواجہ علاؤ الدین (حق جل و علا۱۲)
را نیز ازیں مقام نصیبی ہست و آنہ بزرگان ایں سلسلہ علیہ حضرت خواجہ عبد الخالق (یعنی عطار۱۲) اند قدس اللہ تعالی سرہ
الاقدس و از مشایخ ما تقدم حضرت خواجہ[6] معروف کرخی و امام داؤد[7] طائی و حسن[8] بصری و حبیب[9] (یعنی غجدوانی۱۲) عجمی قدس
اللہ تعالی اسرارہم المقدسہ حاصل ایں ہمہ (مقامات و معارف و علوم۱۲) کمال بعد وبے گانگی است کار از معالجہ گذشتہ است تا زمانے کہ

[1] قولہ بتواتر و توالی ہر دو مصدر اند از باب تفاعل بمعنی پے در پے ۱۲ [2] قولہ رموز بضمتین جمع رمز بالفتح بلب و ابرو و جز آں اشارہ کردن ۱۲
[3] قولہ شریعت غرا بفتح غین معجمہ و تشدید رائے مہملہ و الف مقصورہ یعنی شریعت روشن و واضح و ظاہر ۱۲ [4] قولہ استطاعت مع الفعل منکشف شدہ است اشارت است بمسئلہ اختلافیہ میان اہل سنت و معتزلہ کہ استطاعت فعل در مکلف قبل از ایجاد فعل موجود میباشد یا مقارن بفعل ثانی مذہب اہل سنت است و اول مذہب معتزلہ و کشف حضرت مجدد قدس سرہ موافق اہل سنت است و موید و مقوی آں۔ بدانکہ استطاعت فعل بمعنی قدرت حقیقیہ کہ باعث و سبب و علۃ اکتساب فعل است نزد فرقہ ناجیہ اہل سنت با فعل مقارنت دارد نہ تقدم براں یعنی زمانی چنانکہ معتزلہ گویند و ایں قدرت مدار صحت تکلیف باحکام شرعیہ نیست واما قدرت و استطاعت بمعنی سلامت اسباب و آلات و جوارح پس مقدم است بر فعل تقدم زمانی و تکلیف باحکام براں مترتب است و مدار صحت تکلیف او است نہ اول واللہ اعلم و علمہ اتم [5] قولہ خواجہ نقشبند و حضرت خواجہ علاؤ الدین و حضرت خواجہ عبد الخالق احوال ایں ہر سہ بزرگان اجمالاً بحاشیہ مکتوب ششم تحریر نمودہ آمد ۱۲
[6] قولہ خواجہ معروف کرخی حال وی قدس سرہ باختصار بحاشیہ مکتوب اول نوشتہ شد ۱۲ [7] قولہ داؤد طائی آن شمع دانش و بینش آں چراغ آفرینش آں عامل طریقت آں عالم حقیقت از اکابر ایں طائفہ و سید القوم بود در ورع بحد کمال بود و در انواع علوم بہرۂ تمام داشت خاصہ فقہ کہ بر سر آمدہ بود و بست سال امام ابو حنیفہ رضی اللہ تعالی عنہ را شاگردی کردہ و فضیل و ابراہیم ادہم را دیدہ بود و پیر طریقت وی حبیب راعی بود از مادرش حال وفات او پرسید گفت ہمہ شب نماز میکرد و آخر شب سر بسجدہ نہاد و برنداشت ۱۲ تذکرۃ الاولیاء [8] قولہ حسن بصری آں پروردۂ نبوت آں خوکردہ فتوت آں کعبہ عمل و علم آں قبلۂ ورع و حلم مناقب او بسیار است و محامد او بیشمار مادر وے از موالی ام سلمہ بود رضی اللہ تعالی عنہا مادرش بکارے مشغول شدے حسن در گریہ آمدے ام سلمہ پستان در دہان او نہادے تا او بمکیدے و قطرۂ چند شیر پدید آمدے چندیں ہزار برکات کہ حق تعالی در وے دیاتی برحنہ ۱۲

حجیبِ مسدولی بوده اند سعی و اہتمام گنجائش رفعِ آں را داشت اکنوں بزرگی او حجاب اوست فَلَا طَبِیْبَ لَهَا وَلَا دَاقِ مگر کمالِ بے گانگی و بے مناسبتی را وصل و اتصال نام نہادہ اند هَیْهَاتَ هَیْهَاتَ ہماں بیت یوسف زلیخا موافقِ حال است ؎

کز و بر دست دف کوباں تُو د پوست درافگندہ دُف ایں آوازہ از دوست

شہود کجا است و شاہد کیست و مشہود چیست ع "خلق را روئے کے نماید او"۔ مَا لِلتُّرَابِ وَرَبِّ الْاَرْبَابِ خود را بندۂ مخلوق غیر قادر میداند و ہم چنیں تمام عالم را و خالق و قادر حق را عزّ و جل میداند غیر ایں ہیچ نسبت اثبات نمی کند عینیّت و مرآتیت خود کجا ع در کدام آئینہ در آید او؛ و علماءِ ظاہر اہلِ سنت و جماعت ہر چند در بعضے اعمال مقصر باشند اما جمال درستی عقاید ایشاں در ذات و صفات آں قدر نورانیت دارد کہ آں تقصیر در جنبِ آں مضمحل و ناچیز در نظر می در آید و بعضی متصوفہ باوجود ریاضات و مجاہدات چوں در ذات و صفات آں قدر درستی عقیدہ ندارند آں جمال در ایشاں یافتہ نمی شود و محبت بعلماء و طلبہ علوم بسیار پیدا شدہ است روشِ ایشاں خوش می آید و آرزو دارد کہ در جرگہ ایشاں باشد و تلویح را از مقدماتِ اربعہ بطالبِ علمی مباحثہ میکند و ہدایۂ فقہ نیز مذکور می شود و در معیت و احاطہ علمی با علماء شریک است و ہم چنیں حق سبحانہ را نہ عین عالم میداند و نہ متصل عالم و نہ منفصل و نہ با عالم و نہ جدا از عالم و نہ محیط و نہ ساری و ذوات و صفات و افعال را مخلوق او میداند نہ آنکہ صفات ایشاں صفات او است و افعالِ ایشاں افعال او بلکہ در افعال مؤثر قدرت او را میداند قدرت مخلوقات را تاثیرے نمیداند کَمَا هُوَ مَذْهَبُ الْعُلَمَاءِ الْمُتَکَلِّمِیْنَ و ہم چنیں صفاتِ سبعہ را موجود میداند و حق سبحانہ و تعالیٰ را مرید می داند

(بقیہ حاشیہ صـ۱۹) پدید آرد و ہمہ از اثر خاتون مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم بود ۱۲ تذکرۃ الاولیاء ۹ قولہ حبیب عجمی آں ولی قبۂ غیرت آں صفی پردۂ وحدت آں صاحب صدق آں صاحب ہمت کرامات و ریاضات شامل حال داشت در ابتداء مالدار بود و رباخوار آخر کار از و بر آمد و بر دست حسن بصری توبہ کرد و بصحبت او بود تا از بزرگاں مستجاب الدعوات شد مناقب وی مشہور است و فضائل وے در کتب مذکور رضی اللہ تعالیٰ عنہ ۱۲ تذکرہ مع تغییر یسیر (حاشیہ صفحہ ہذا) ۱ بلبل شیراز می سراید؛ بادرد یقیں پردہ ہائے خیال؛ نماند سرا پردہ الاجلال؛ ۱۲ ۲ نقل است کہ روزے اعرابی در مجد بآواز خوش و دلکش ایں ابیات می سرائید ع لحا صبحوہ کل اشراقی؛ ابکاک عینی بل مع مشتاقی؛ قد لسعت حیۃ الھوی کبدی؛ فلا طبیب لھا ولا راقی؛ الا الحبیب الذی شغفت بہ؛ عندہ رقیتی و تریاقی؛ چوں آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام شنیدند محظوظ گشتہ بتکرار ایں ابیات فرمودند الخ ۱۲ سپہ سالار ۳ پوست در دست بودن کنایہ است از بے حاصلی و بیفائدگی۔ قولہ دف کوباں در کتاب یوسف زلیخا دف کوباں واقع است یعنی آیندگاں و روندگاں و در بعض نسخ آں کتاب زہ گویاں ست یعنی تحسین کنندگاں ۱۲ ۴ قولہ جرگہ بالفتح و کاف فارسی مفتوح صف کشیدن و انبوہ مردم و نوعی از شکار کردن کہ چند مردم گرد صید حلقہ بستہ میگیرند و بالکسر نخاست و ایں جا معنی ثانی مراد است ۱۲ غیاث ۵ قولہ تلویح کتابے است کلاں نہایت معتبر از مصنفات نفیسہ علامہ تفتازانی در علم اصول فقہ ۱۲ ۶ قولہ از مقدماتِ اربعہ بحثی است مشکل و مقامی است بس دقیق از ابحاث تلویح ۱۲ ۷ قولہ کما ہو الخ یعنی چنانکہ ہمیں است مذہب علماء متکلمین کہ مؤثر در افعال اختیاریہ بندگاں محض قدرت حق را میدانند و جمہور معتزلہ صرف قدرت بندہ را مؤثر میدانند و بعضی برآں اند کہ ہر دو قدرت مؤثر است ۱۲ (بقیہ بر صـ۲۱)

و قدرت را بمعنی صحت فعل و ترک بیقین تصور نمی نماید نہ بمعنی اِنْ شَآءَ فَعَلَ وَاِنْ لَّمْ یَشَأْ لَمْ یَفْعَلْ کہ شرطیہ ثانی ممتنع باشد کَمَا قَالَ الْحُکَمَآءُ وَبَعْضُ الصُّوْفِیَّةِ زیرا کہ ایں سخن بایجاب میکشد و موافق اصولِ حکما است و مسئلہ قضا و قدر را بطورِ علماءِ میداند فَلِلْمَالِكِ اَنْ یَّتَصَرَّفَ فِیْ مِلْکِهٖ کَیْفَ یَشَآءُ و قابلیت و استعداد را ہیچ دخل نمید ہد کہ بایجاب میکشد وَهُوَ سُبْحَانَهٗ مُخْتَارٌ فَعَّالٌ لِّمَا یُرِیْدُ؛ عَلٰی هٰذَا الْقِیَاسِ چوں عرضِ حال از جملہ ضروریات است بنا بر آں بجرأت آں گستاخی نمودہ ع بندہ باید کہ حد خود داند؛

مکتوبِ نہم

در بیانِ احوالے کہ بمقام فرود آمدن مناسبت دارند نیز بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند عرضداشت مُدبر سیاہ رو و مقصر بدخو معروض میدارد وقت و حالِ مفتون وصل و کمال کارش ہمہ نافرمانبرداری مولیٰ است و عملش ہمہ بترکِ عزیمت و اَولیٰ است نظرگاہ خلق را آراستہ و منظرِ حق تعالیٰ و تقدس را خراب ساختہ ہمتش مقصور بر ظاہر آرائی است باطنش از ایں رہگذر ہموارہ برسوائی است قال او منافی حالِ اوست و حالِ او مبنی بر خیال او از ایں خواب و خیال چہ آید و از ایں قال و حال چہ کشاید ادبار و خسارت نقد وقت است عناد و ضلالت برکف دست مبدأ فساد و شرارت است منشأ ظلم و معصیت بالجملہ عیوب مجسمہ است و ذنوب مجتمعہ خیرات او لائقِ لعن و رد و حسنات او شایانِ طعن و طرد ثُمَّ قَارِی الْقُرْاٰنِ وَالْقُرْاٰنُ یَلْعَنُهٗ در حق او گواہ عدل است

(بقیہ حاشیہ صـ۲۰) ۸ قولہ صفات سبعہ یعنی صفات ہفت گانہ ذاتیہ ازلیہ حضرت باری تعالیٰ عز اسمہ از حیات و علم و قدرت و ارادہ و سمع و بصر و کلام و ایں قول مبنی است بر مذہب اشاعرہ کہ خلق و تکوین را از فروعات ارادہ و قدرت میدانند اما ماتریدیہ تکوین را از صفات حقیقیہ میشمارند پس نزد شاں صفات حقیقیہ ہشت اند نہ ہفت و تحقیق حضرت ایشاں نیز موافق ماتریدیہ است چنانچہ در مبدأ و معاد فرمودہ اند اما حق آنست کہ تکوین صفت حقیقیہ علیحدہ است اما ورائے قدرت و ارادت بیانش آنکہ قدرت بمعنی صحت فعل و ترک است و ارادت تخصیص یکے از ایں دو طرف قدرت است کہ فعل و ترک باشد پس رتبہ قدرت متقدم شد بر رتبہ ارادت و تکوینی کہ ما وراء از صفات حقیقیہ میدانیم رتبۂ او بعد رتبۂ قدرت و ارادت است کار آں صفت ایجاد آں طرف مخصص است پس قدرت مصحح فعل است و ارادت مخصص آں و تکوین موجد آں ۱۲ ۹ قولہ موجود میداند بخلاف معتزلہ کہ در حقیقت منکر وجود صفات اند کہ آثار صفات را مترتب بر عین ذات میگویند ۱۲ ۱۰ قولہ مرید میداند یعنی با اختیار و با ارادہ نہ مانند فلاسفہ کہ او را سبحانہ مضطر و بے اختیار مثل آتش و آب در احراق و اغراق میدانند ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ۱ قولہ و قدرت را بمعنی الخ اشارتست بمسئلہ مختلف فیہا درمیان اہل کلام و فلاسفہ یعنی قدرت حق سبحانہ بدو معنی محتمل است یکے آنکہ ایجاد و عدم ایجاد ہر دو ممکن و جائز اند و از یں معنی بصحت فعل و ترک آں تعبیر کنند و بریں تقدیر ایجاد اشیاء و عدم ایجاد آنہا ہیچ یکے از یں بر حق تعالیٰ واجب نیست و ایں را اہل ملل و شرائع اختیار کردہ اند و دیگر بمعنی ان شاء فعل و ان لم یشأ لم یفعل مع استحالۃ الشرطیۃ الثانیۃ یعنی اگر خواہد کند و اگر نہ خواہد نہ کند و لیکن نخواستن ممتنع و محال است پس امتناع نا کردن ہم لازم آمد پس ایجاد (باقی بر صـ۲۲)

ع بضم میم و سکون دال و فتح بار موحدہ پشت دادہ شدہ ۳۷ یعنی کسی کہ دولت و بخت او را پشت دادہ باشد اے برگشتہ باشد ۱۲

وَکَمْ مِنْ صَائِمٍ لَیْسَ لَهٗ مِنْ صِیَامِهٖ اِلَّا الظَّمَاءُ وَالْجُوْعُ درشان او شاہد صدق فَوَیْلٌ لِّمَنْ کَانَ هٰذَا حَالُهٗ وَمَنْزِلُهٗ وَکَمَالُهٗ وَدَرَجَتُهٗ اِسْتِغْفَارُهٗ ذَنْبٌ کَسَائِرِ الذُّنُوْبِ بَلْ اَشَدُّ وَتَوْبَتُهٗ مَعْصِیَةٌ کَسَائِرِ الْمَعَاصِیْ بَلْ اَقْبَحُ کُلُّ مَا یَفْعَلُ الْقَبِیْحُ قَبِیْحٌ مصداق این سخن است ع زگندم جو زجو گندم نیاید ❊ مرض او ذاتی است علاج نمی پذیرد و دوائے او اصلی است قبول دوا نمی کند مَا بِالذَّاتِ لَا یَنْفَکُّ عَنِ الذَّاتِ مصراع سیاہی از حبشی کے رود کہ خود رنگ است ❊ چہ تواں کرد وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰکِنْ کَانُوْا اَنْفُسَهُمْ یَظْلِمُوْنَ - آرے خیر محض را شریر محض میباید تا حقیقت خیریت بظہور آید ❊ وَبِضِدِّهَا تَتَبَیَّنُ الْاَشْیَاءُ خیر و کمال مہیا بود شر و نقص در میباُست حسن و جمال را آئینہ در کار است و آئینہ نمی باشد مگر در مقابل شئے پس لاجرم خیر را شر و کمال را نقص آئینہ آمد پس در ہر چہ نقص و شرارت بیشتر نمایندگی خیر و کمال زیادہ تر عجائب کاروبار است این ذم معنی مدح پیدا کرد و این شرارت و نقصان محل خیر و کمال گشت پس لاجرم مقام عبدیت فوق جمیع مقامات باشد چہ این معنی در مقام عبدیت اتم و اکمل است محبوبان را باین مقام مشرف میسازند محبان بذوق شہود متلذذ اند التذاذ در بندگی و انس بآں مخصوص بمحبوبان است انس محبان بمشاہدۂ محبوبیت و انس محبوبان به بندگی محبوب در این انس ایشان را باین دولت میرسانند و باین نعمت سرفراز میسازند شہسوار یکہ تاز باین میدان آں سرور دنیا و دین و سید اولین و آخرین حبیب رب العالمین است عَلَیْهِ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَتَمُّهَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَکْمَلُهَا و کسے را کہ محض فضل خواہند کہ باین دولت رسانند او را بکمال متابعت آں سرور علیہ الصلوٰۃ والسلام متحقق میسازند و بتوسل آں بآں ذروۂ علیا می برند ذٰلِکَ فَضْلُ اللّٰهِ یُؤْتِیْهِ مَنْ یَّشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ

(بقیہ حاشیہ صد ۲۱) عالم را خواستن و موجود کردن ہر دو واجب شد و اختیار نماند و فلاسفہ باین قائل اند ۱۲ ؎۲ قولہ کما قال الحکماء و بعض الصوفیۃ یعنے چنانکہ فلاسفہ و بعضی صوفیہ باین قائل شدہ اند ۱۲ ؎۳ قولہ فللمالک الخ یعنی مالک را جائز است کہ تصرف کند در ملک خود بہیچکہ خواہد و فیہ ایماء الی ماجاء عن ابی بن کعب لو ان اللّٰه عزوجل عذب اهل سمواته واهل ارضه عذبهم وهو غیر ظالم ولو رحمهم کانت رحمته خیرا لهم من اعمالهم رواه احمد وابوداؤد وابن ماجة وایضا تلمیح الی قوله تعالیٰ لا یسئل عما یفعل وهم یسئلون والی ما فی التوراة یا ابلیس ما منعک فتنی ولو عم فتنی ما اعترضت علی کما فی تفسیر الامام الرازی رح ۱۲ ؎۴ قولہ وہو سبحانہ الخ یعنی و خدائے پاک مختار است بوجود آرندہ است مر آں چیزے را کہ خواہد ۱۲ ؎۵ قولہ علی ہذا القیاس یعنی ہم برین قیاس دیگر اشیاء را ہم دخل نمیدہد ۱۲ ؎۶ بدانکہ حضرت امام قدس سرہ این مضمون را در مکتوب دو صد و بست و دوم از جلد اول ازین واضح تر آوردہ اند آنجا باید دید و نیز در مکتوب یازدہم این را آوردہ اند ۱۲ ؎۷ قولہ مفتون بفتح در فتنہ انداختہ شدہ و آزمودہ شدہ و شوراندہ شدہ و در شر و بلا انداختہ شدہ و دیوانہ شدہ ۱۲ ؎۸ قولہ رب قاری القرآن الخ یعنے بسیار کساں خوانندۂ قرآن اند در حالیکہ قرآن بر ایشاں لعنت میکند علامہ محمد مراد مکی معرب مکتوبات گفتہ کہ ذکر کرد این را امام غزالی رح در احیاء خود از قول حضرت انس و مخرجین احیاء ہمہ سکوت کردہ اند بران ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ؎۱ قولہ وکم من صائم یعنی بسیار روزہ دار کہ نیست او را حاصل از روزہ خود مگر تشنگی و گرسنگی چنانکہ روزہ دار دروغ و غیبت و دیگر مناہی خود را باز ندارد و علامہ محمد مراد گفتہ کہ این حدیث را ابن ماجہ و نسائی باین لفظ آوردہ است رب صائم لیس له من صیامه الا الجوع و در بعض طرق الا العطش وارد شدہ و ابن حجر از نسائی و ابن ماجہ بلفظ کم من صائم لیس له من صومه

الْعَظِیْمِ مراد از کمال شر و نقص علم ذوقی است بآں نہ آنکہ بشرارت و نقص متصف شود صاحب این علم متخلق باخلاق اللّٰه است تعالیٰ شانہ و تقدس این علم ہم از جملۂ ثمرات آں تخلق است شرارت و نقص را دراں موطن چہ مجال جز آنکہ علم بآں متعلق شود و این علم بواسطۂ شہود تام بخیر محض است کہ در جنب آں ہمہ شر مینماید این بعد از فرود آمدن نفس مطمئنہ است بمقام خود - ہذا - تا این قسم خود را بر زمین نزند و کارش تا بایں انجام نرسد از کمال مولائے خود جل شانہ بے نصیب است فکیف کہ خود را عین مولا داند و صفات خود را صفات او انگارد تعالی اللّٰهُ عَنْ ذٰلِکَ عُلُوًّا کَبِیْرًا - این الحاد در اسماء و صفات است ارباب این در زمرۂ وَذَرُوا الَّذِیْنَ یُلْحِدُوْنَ فِیْۤ اَسْمَآئِهٖ داخل اند نہ آنکہ ہر کہ جذبہ او بر سلوک او مقدم است از محبوبین است لیکن تقدم جذبہ شرط است در محبوبیت آری در ہر جذبہ نحوی از معنی محبوبیت حاصل است کہ جذب بے آں نمی شود و آں معنی از عوارض پیدا شدہ است ذاتی نیست آں معنی ذاتی غیر معلل است لشیئ من الاشیاء چنانکہ ہر منتہی را آخر جذبہ میسر است اما داخل زمرۂ محبان است بواسطۂ عارض معنی محبوبیت پیدا شدہ است وَهُوَ لَا یَکْفِیْ فِیْهِ و آں عارض تزکیہ و تصفیہ است و در بعضے مبتدیاں اتباع آں سرور علیہ الصلوٰۃ والسلام ولو بالجملہ باعث حصول آں معنی فی الجملہ است بلکہ در منتہی ہم اتباع است و بس و در محبوباں ظہور آں معنی ذاتی فضلی نیز و المنتہی باتباع آں سرور است عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ بلکہ گوئم آں معنی ذاتی ہم بواسطۂ مناسبۂ ذاتیۂ آنحضرت است عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ و اسمی کہ رب اوست مناسب اسمیکہ رب آنحضرت است عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ واقع شدہ است در حق این خصوص و ازاں جا این سعادت اکتساب کردہ است وَاللّٰهُ سُبْحَانَهٗ اَعْلَمُ بِالصَّوَابِ وَاِلَیْهِ الْمَرْجِعُ وَالْمَاٰبُ وَاللّٰهُ یُحِقُّ الْحَقَّ وَهُوَ یَهْدِی السَّبِیْلَ ❊

بقیہ صد ۲۲

؎۳ قولہ استغفارہ الخ یعنی از خدا آمرزش خواستن گناہ است مانند دیگر گناہان است بلکہ قوی تر از انہا قال بعض العارفین استغفارنا یحتاج الی استغفار کثیر ۱۲ ؎۴ قولہ توبتہ الخ یعنی و توبہ او معصیت است مانند معاصی دیگر بلکہ قبیح تر از انہا ۱۲ ؎۵ قولہ کل ما یفعلہ الخ یعنی از مرد بد ہر چہ آید بد باشد ۱۲ ؎۶ قولہ ما بالذات الخ یعنی چیزیکہ در ذات شئے داخل است از ذات گاہے جدا نمیشود ۱۲ ؎۷ قولہ و ما ظلمہم اللّٰه الخ اشارتست بکریمہ کہ واقع است در پارہ ربما و سورہ نحل یعنی خدا تعالیٰ بر ایشاں ستم نکرد و لیکن بودند کہ بر نفسہائے خود ستم میکردند ۱۲ ؎۸ قولہ و بضدہا الخ یعنی چیزہا بواسطہ ضدہائے خود روشن و واضح میگردد ۱۲ ؎۹ قولہ انس بالضم خوگر فتن و آرام گرفتن بہ چیزے ۱۲ ؎۱۰ قولہ محبوب الخ یعنی بدوستی گرفتہ شدہ محبوباں جمع ۱۲ ؎۱۱ قولہ محباں جمع محب یعنی دوست دارندہ و بدوستی گیرندہ ۱۲ ؎۱۲ قولہ ذلک فضل اللّٰه اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سورہ جمعہ واقع است یعنی این مذکور فضل است از خدا تعالیٰ و میدہدش ہر کرا خواہد و خدا تعالیٰ صاحب فضل عظیم است ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ؎۱ قولہ مراد از کمال شر الخ جواب سوال مقدر است کہ از ما قبل پیدا می شود و تقریر سوال اینکہ صوفی با وجود اتصاف بفضائل بے حد و فواضل بے عد چگونہ متصف بود بکمال شر و نقص و تقریر جواب ظاہر است از قول حضرت شیخ قدس سرہ ۱۲ ؎۲ قولہ باخلاق الخ بفتح ہمزہ جمع خلق بضمتین بمعنی خوی و عادت و سیرت ۱۲ ؎۳ قولہ تا این الخ قولہ فکیف یعنی پس چگونہ بے نصیب نباشد کسے کہ خود را عین الخ ۱۲ ؎۵ اشارتست بکریمہ کہ بپارہ قال الملأ و سورہ اعراف واقع است و للّٰه الاسماء

مکتوب[۱۰] دہم

در حصول قرب و بعد و فرق و وصل بمعانی غیر متعارفہ با بعضے علوم مناسبۂ آں نیز بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند عرضداشت احقر الخدمہ آنکہ مدتے است کہ از احوالِ خدمۂ آں عتبہ علیہ اطلاع ندارد نگرانست بیت

عجبے نیست اگر زندہ شود جانِ عزیز ❊ چوں ازاں یار جدا ماندہ پیامے برسد ❊ میداند کہ شایان دولت حضور نیست ع ایں بسکہ رسد ز دور بانگ جرسم ❊ عجائب، کار و بار است نہایت بعد را قرب نامیدہ اند و غایت فراق را وصل گفتہ اند گو یا فی الحقیقت در ضمن ایں اشارت بنفی قرب و وصال کردہ اند۔ شعر[۲]

كَيْفَ الْوُصُولُ اِلٰى سُعَادَ وَدُوْنَهَا   قُلَلُ الْجِبَالِ وَ دُوْنَهُنَّ حُيُوْفٌ

پس حزنِ ابدی و فکرِ دائمی لاجرم دامنگیر آمد مرادرا نیز آخر الامر بارادۂ مرید مرید میباید شد و محبوب را بمحبت محب میباید گشت آں سرور دین و دنیا علیہ من الصلوات اکملہا و من التحیات افضلہا با وجود مقام مرادیت و محبوبیت از محبین آمد و از مریدین گشت لاجرم از حالِ او چنین خبر دادہ اند کہ كَانَ[۱] رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُتَوَاصِلَ الْحُزْنِ دَائِمَ الْفِكْرِ و آں سرور فرمودہ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ مَا[۲] اُوْذِيَ نَبِيٌّ مِثْلَ مَا اُوْذِيْتُ محباں[۳] بار محبت تو انند کشید محبوباں را تحمل ایں بار دشوار است ایں قصہ پایانے ندارد ع قِصَّةُ الْعِشْقِ لَا انْفِصَامَ لَهَا حامل عرضداشت شیخ الہ بخش نحوی از جذب و محبت دارد پا برام چند کلمہ بخادمان ایشاں نویسانیدہ الغرض کہ شوق ملازمت ظاہر ساختہ متوجہ آں حدود گشتہ است اول بعضے ارادہا ظاہر ساخت چوں دراں باب ازیں حقیر تقاعد مفہوم کرد بہ تجرد ملاقات راضی شدہ چند کلمہ نویسانیدہ زیادہ گستاخی از ادب دور است ❊

---

[۱] قولہ کان رسول اللہ الخ یعنی مے بودے پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم بایں صفت کہ حزن و غم او پے در پے بود و فکر او دائم علامہ محمد مراد مکی میگوید کہ ترمذی در شمائل خود و بیہقی در شعب و دلائل خود و طبرانی در کبیر خود و رویانی و ابن عساکر ہمہ تخریج ایں حدیث نمودہ اند ۱۲ [۲] قولہ ما اوذی نبی الخ یعنی ہیچ پیغمبرے ایذا نہ دادہ شد چنانکہ من ایذا دادہ شدہ ام علامہ معرب مکتوبات میگوید کہ آورد ایں حدیث را ابن عدی و ابن عساکر از جابر بایں لفظ ما اوذی احد ما اوذیت و آورد احمد و ترمذی و ابن حبان از انس مرفوعاً بلفظ لقد اوذیت فی اللہ و ما یوذی احد و اخفت فی اللہ و ما یخاف احد ۱۲ [۳] قولہ محبان بار محبت توانند کشید محبوباں را الخ یعنی ایں ہمہ بار کشیدن آنحضرت علیہ الصلوۃ والسلام از حیثیت محب بودن بود نہ از راہ محبوبیت کہ محباں بار محبت الخ ۱۲ [۴] قولہ کیف الوصول الی سعاد الخ بضم سین نام عشیقہ غیر منصرف است بسبب علمیت و تانیث معنوی قلل بضم کاف و تشدید لام مفتوحہ بمعنی سر کوہ الجبال جمع جبل بفتحتین بمعنی کوہ حیوف بضمتین جمع خیف بالفتح (باقی بر ص ۲۵)

مکتوب[۱۱] یازدہم

در بیان بعضے کشوف و حصول مقامِ دیدن قصور خود و متہم داشتن خود را در جمیع اعمال و اقوال و ظہور سر[۱] کلام شیخ ابو سعید ابو الخیر کہ گفتہ است عین نہ می ماند اثر کجا ماند و بیان احوال بعضی یاراں نیز بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند عرضداشت کمترین بندگان احمد آنکہ مقامیکہ سابقاً خود را دراں دیدہ بود چوں حسب الامر العالی باز ملاحظہ نمود عبور خلفائے[۱] ثلثہ رضوان اللہ تعالی علیہم اجمعین در آں مقام در نظر آمد اما چوں مقام و استقرار دراں جا نداشت در دفعۂ اولی بنظر نہ در آمد چنانکہ از ائمہ اہل بیت غیر از امامین[۲] و امام زین[۳] العابدین رضی اللہ تعالی عنہم اجمعین دراں مقام استقرار و ثبات ندارند لیکن عبورے دراں واقع شدہ است بدقت نظر میتواں یافت و آنکہ اول خود را باآں مقام نامناسب میدید بے مناسبتی دو نوع است یکے آنکہ بواسطۂ عدم ظہور طریقے از طرق بے مناسبتی طاری میشود چوں راہے باو نمودند آں بے مناسبتی برطرف میشود دیگر بے مناسبتی مطلق است کہ بہ ہیچ وجہ قابل زوال نیست و راہہا کہ موصل[۴] آں مقام اند دو اند کہ ثالث ندارند یعنی[۵] در نظر ورای آں دو طریق طریق دیگر ظاہر نہ می شود یکے دید نقص و قصور است و نیات خود را متہم داشتن است در خیرات با قوت جذب دیگر صحبت شیخ مکملی[۶] مجذوبی سلوک تمام کردہ حضرت حق سبحانہ و تعالی بطفیل عنایت حضرت ایشاں طریق اول را بقدر استعداد عنایت فرمودہ است ہیچ عملے از اعمال خیر بوقوع نمی آید مگر آنکہ خود را دراں عمل متہم می سازد بلکہ تا زمانے کہ بوجہ تہمت نہ نہد

(بقیہ حاشیہ ص ۲۴) جائے بلند از راہ آب و فرو تر از کوہ و ہر بلندی و پستی کہ در کنار کوہ باشد۔ یعنی رسیدن بسعاد چگونہ متصور است و حال آنکہ پیش از وے قلہائے کوہہا است و پیش از انہا بسیارے از بلندی و پستیہا است غرض اینست کہ تا ایں ہمہ را قطع و طے نہ کردہ آید وصول بسعاد ناممکن است الحاصل کہ وصول باو بسے دشوار است بلکہ محال۔ منہ (حاشیہ صفحہ ہذا) [۱] قولہ خلفائے ثلثہ الخ یعنی حضرت صدیق اکبر و حضرت عمر فاروق و حضرت عثمان بن عفان علیہم الرضوان ۱۲ [۲] قولہ امامین یعنی دو امام سبط اصغر و سبط اکبر الحسن والحسین رضی اللہ تعالی عنہا و عن والدیہما ۱۲ [۳] یعنی امام زین العابدین بن الحسین ابن علی بن ابی طالب رضی اللہ تعالی عنہم اجمعین و غفرنا بحرمتہم یوم الدین ۱۲ [۴] قولہ کہ موصل آں مقام اند یعنی مقام مذکور الصدر بقول او قدس سرہ مقامیکہ سابقاً خود را دراں دیدہ بود ۱۲ [۵] قولہ یعنے در نظر ورائے الخ اشارہ است بایں کہ حصر راہہا در دو استقرائی است نہ حقیقی ۱۲ [۶] قولہ مکملی بصیغہ اسم مفعول از تکمیل یعنے بکمال و تمام رسانیدہ شدہ یا بصیغہ اسم فاعل یعنی بکمال رسانندہ ۱۲ اللہم اغفر لکاتبہ و لمن سعی فیہ و لوالدیہم و لاخوانہم و لاقربائہم و لاحبائہم و لجمیع المومنین و المومنات برحمتک یا ارحم الراحمین ۱۲

بیقرار و بے آرام میباشد نزد خود چناں میداند کہ ہیچ عملے از وے صادر نمی شود کہ قابل[1] کتابت ملائکہ یمین باشد و میداند کہ صحیفۂ یمین از خیر خالی است و کتبۂ[2] آں معطل و بیکار اند خود شایانِ آنحضرت جل و علا کے بودہ باشد و ہر کہ در عالم است حتیٰ[3] کہ کافرِ فرنگ و ملحدِ زندیق از خود بوجوہ بہتر میداند و بدترین ہمۂ اینہا خود را می انگارد و بجہت جذبہ ہرچند بتمامی سیر الی اللہ تمام شدہ بود اما بعضے از لوازم و توابع آں ماندہ بود کہ در ضمن فنائے کہ در مرکزِ مقام سیر فی اللہ واقع شدہ بود تمام شدند و احوالِ آں فنا را در عرضداشت سابق بہ تفصیل نوشتہ است و میباید کہ حضرت خواجۂ احرار کہ نہایت ایں کار را فنا گفتہ اند ہماں فنا بودہ باشد کہ بعد از تجلی ذات و تحقق سیر فی اللہ متحقق شدہ و فنائے[4] ارادہ ہم از جملہ شعب[5] ہماں فنا است ؎

ہیچکس[6] را تا نگردد او فنا نیست رہ در بارگاہ کبریا

و تا مناسباں ایں مقام ہم کہ دو طائفہ اند در نظر اند جماعہ متوجہ آں مقام و جویائے طریق وصول آنند و طائفۂ دیگر ہیچ التفات و توجہ باں مقام ندارند و توجہ حضرت ایشاں بطریق[7] دوم از طرق وصول آں مقام بیشتر ظاہر میشود و مناسبت بہ ہماں طریق مینماید چوں از جانب حضرت ایشاں مامور بود امتثالاً[8] للامر در بعضے امور

[1] قولہ کہ قابل کتابت ملائکہ یمین باشد یعنی سزاوار و لائق تحریر فرشتگان جانب دست راست باشد ۱۲ [2] قولہ کتبہ بفتحات جمع کاتب بمعنی نویسندہ یعنی فرشتگاں کہ برائے نوشتن اعمال خیر مامور اند ۱۲ [3] قولہ حتی کہ کافر فرنگ و ملحد زندیق موافق قول بزرگے است کہ میگوید کہ صوفی تا خود را از کافر فرنگ بدتر نداند از کافر فرنگ بدتر است ۱۲ اگر گوئی ایں معنی چگونہ راست آید کہ صوفی البتہ مومن است و گاہ عالم و متقی می باشد و در حالت صحو علم باوصاف و اعراض خود دارد و مناط فضل فردے بر فرد دیگر از افراد یک نوع ہمیں اوصاف و اعراض اند نہ ذات و حقیقت پس صوفی باوجود علم باتصاف کافر فرنگ بکفر و معاصی و علم باتصاف خود بایمان و فضائل دیگر چگونہ خود را بدتر از و میتواند دانست و اگر بتکلف چنیں بداند آں فضائل را از اں رذائل بدتر دانستہ باشد و فساد ایں عقیدہ شرعاً و عقلاً بدیہی است گوئیم کہ تحقیق جواب اشکال مذکور مبنی است بر دانستن حقائق ممکنات نزدیک حضرات مجددیہ قدس سرہم کہ مرکب اند از اعدام اضافیہ و ظلال صفات حقیقیہ یعنی آں اعدام بنا بر تقابل اسماء و صفات در علم الٰہی ثبوتے پیدا کردہ و مرایائے انوار اسماء و صفات گشتہ مبادی تعینات عالم گردیدہ اند و در خارج ظلے کہ ظل خارج حقیقی است بصنع خداوندی بوجود ظلی موجود شدہ و بنا بریں ترکیب مصدر آثار خیر و شر شدہ اند از جہت عدم ذاتی کسب شر مینمایند و از جہت وجود ظلی کسب خیر پس نظر صوفی بر مظاہر خیر لطیفہ و خسیسہ بر جہت وجود کہ دراں مظاہر است و مصدر خیر شدہ است می افتد و چوں در خود نظر میکند نگاہ او بر جہت عدم کہ ذاتی اوست و منشا شر است خواہد افتاد و خود را از ہر خیر و کمال مطلق عاری خواہد دید و خیر و کمال عاریتی را کہ در جہت وجود کسب کردہ از آں ملک خود نخواہد یافت ناچار خود را از کافر فرنگ و دیگر اشیائے خسیسہ بدتر خواہد فہمید ۱۲ از مکتوب نہم از مکاتیب حضرت مرزا جانجاناں قدس سرہ باختصار یسیر ۱۲ [4] قولہ فناء ارادہ یعنی ارادۂ خود را در ارادۂ حق جل و علا گم ساختن از جملہ فروعات ہماں فناء مذکور الصدر است بیت ادید وصالہ و یرید ھجری + فاترک ما ادید لما یرید + دیگر فاترک ما اھوی لما اھوی ھویتہ + فارضی لما ترضی وان سخطت نفسی + [5] قولہ شعب بضم شین معجمہ و فتح عین مہملہ جمع شعبۂ بالضم بمعنی شاخ ۱۲ [6] قولہ ہیچکس را تا نہ گردد الخ تعریبہ و من لم یکن فی حب مولاہ فانیا + فلیس لہ فی کبریاہ سبیل + ۱۲ [7] قولہ بطریق دوم یعنی صحبت شیخ مکمل مجذوب سلوک تمام کردہ ۱۲ [8] قولہ امتثالا للامر یعنی بجہت فرمانبرداری و اطاعت حکم حضرت پیر قدس سرہ ۱۲

جرأت و گستاخی نمود و الّا ع ؎ من ہماں احمد پارینہ کہ ہستم ہستم + ثانیاً معروض آنکہ در اثناء[1] ملاحظۂ آں مقام مرۃ ثانیۃ مقامات دیگر بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ ظاہر شدند بعد از توجہ بہ نیاز و شکستگی چوں بمقام فوقِ آں[2] مقام سابق رسیدہ شد معلوم شد کہ ایں مقام حضرت[3] ذی النورین است و خلفائے دیگر را ہم دراں مقام عبوری واقع شدہ است و ایں مقام ہم مقام تکمیل و ارشاد است و ہم چنیں[4] دو مقام فوق ہم کہ اکنوں مذکور میشوند و بالائے آں مقام مقامِ دیگر در نظر آمد چوں باں مقام رسیدہ شد معلوم گشت کہ آں مقام حضرت فاروق[5] است و خلفائے دیگر را ہم در آنجا عبورے واقع شدہ است و فوق آں مقام مقام حضرت صدیق اکبر ظاہر شد رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین باں مقام نیز رسیدہ شد و آں مشائخ خود حضرت خواجہ نقشبند قدس اللہ سرہ الاقدس را در ہر مقامی باخود ہمراہ[6] مییافت و خلفائے دیگر را ہم دراں مقام عبوری واقع شدہ است تفاوت نیست الا در عبور و مقام و مرور و ثبات و بالائے آں مقام ہیچ مقامی مفہوم نمیشود الا مقام حضرت رسالت خاتمیت عَلَیْہِ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَتَمُّهَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَکْمَلُهَا و محاذی مقام حضرت صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ مقامی دیگر نورانی بس شگرف[7] کہ ہرگز مثل آں در نظر نیامدہ بود ظاہر شد و اندکے از اں مقام ارتفاع داشت چنانکہ صفہ را از روئے زمین بلند بسازد و معلوم شد کہ آں مقام مقام محبوبیت است و آں مقام رنگین و منقش بود خود را ہم بانعکاس[8] آں مقام

[1] قولہ اثناء بالفتح شکنہا و میانہائے چیزے جمع ثنی بالکسر ۱۲ [2] قولہ آں مقام سابق یعنی مذکور در قول او قدس سرہ عرضداشت کمترین بندگان احمد آنکہ مقامیکہ الخ [3] قولہ حضرت ذی النورین یعنی صاحب دو نور مراد ازاں خلیفہ ثالث سرور کائنات علیہ الصلوات والتسلیمات عثمان بن عفان است و ملقب بذی النورین ازیں جہت گشتہ کہ آں سرور دو دختر خودش بنکاحش داد و لبعد وفات رقیہ دختر ام کلثوم را بزوجیتش در آورد پس عثمان جامع دو نور گردید رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین ۱۲ [4] قولہ و ہمچنین دو مقام فوق ہم یعنی مقام تکمیل و ارشاد اند ۱۲ ع قولہ مذکور میشوند یعنی در قول او قدس سرہ و بالائے آں مقام مقام دیگر الخ و فوق آں مقام مقام حضرت صدیق الخ [5] قولہ فاروق لقب حضرت عمر است یعنی فرق کنندہ میانِ حق و باطل لقب خاتم آنجناب کفی بالموت واعظا بود رضی اللہ تعالیٰ عنہ و عن سائر الصحابہ ۱۲ [6] قولہ ہمراہ می یافت کمعیۃ الاب مع الابن و الشیخ مع المرید و الاستاذ مع التلمیذ۔ فافہم ولا تکن من القاصرین ۱۲ [7] قولہ شگرف بکسر اول و فتح کاف فارسی زیبا و نکو و عجیب و بمعنی بزرگ اگر در اشیائے استعمال کنند بمعنی زیبا باشد و اگر بمردم استعمال کنند بمعنی صاحب شکوہ و بزرگ باشد ۱۲ غیاث [8] قولہ بانعکاس آں مقام فیہ اذ احۃ تردد مشہور فان الشیخ قدس سرہ ماقال بذلک المقام بل قال بانعکاسہ و ایضا قال رنگین و منقش یافت وما قال وصلت و دخلت ذلک المقام و بون بین الوجدان و الوصول ولھذا القول توجیھات اخر مذکورۃ فی محلھا فافہم واثبت فانہ من مزال الاقدام ولا تکن من الممترین القاصرین عن معارفہ قدس سرہ بدانکہ حضرت ایشاں در مکتوب دو صد و دو ثم از جلد اول فرمودہ اند دیگر شخصے کہ خود را از حضرت صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ افضل داند امر او از دو حال خالی نیست زندیق محض است یا جاہل صرف الخ و نیز بدانکہ برائے حل ایں اشکال مکتوب دو صد و ہشتم را از جلد اول مطالعہ باید نمود و نیز حضرت امام ربانی قدس سرہ صراحۃ بجواب اشکال مذکور در مکتوب صد و نود و دوم از جلد اول کہ بنام شیخ بدیع الدین صدور یافتہ تعرض فرمودہ اند من شاء فلیرجع الیہ ۱۲ اللھم اغفر لکاتبہ

رنگین ومنقش یافت بعد ازاں بہماں کیفیت خود را لطیف یافت و در رنگ ہوا یا قطعۂ ابر در آفاق منتشر دید و بعضی
اطراف را در گرفت و حضرت خواجہ بزرگ در مقام صدیق اند رضی اللہ تعالیٰ عنہما خود را در مقام محاذی آں مییابد
بکیفیتے کہ معروض داشت دیگر ترک اشتغال بایں عمل مرضی نمی نماید کیف وحال آنکہ بگرداب ضلالت غرق میشود
وکسے کہ در خود قوت برآوردن ازاں گرداب مییابد چگونہ خود را معاف دارد ہر چند کار دیگر در پیش داشتہ باشد۔
اشتغال بایں عمل ضروری است و مرضی است امابشرط آنکہ از بعضے وساوس وہواجس کہ در اثنائے ایں عمل رو
دہند استغفار را لازم باید داشت بہمیں شرط داخل رضا میشود بے ملاحظۂ ایں شرط داخل رضا نمی شود ودرتہ
می البستد اما در مادۂ حضرت خواجہ نقشبند و حضرت خواجہ علاؤ الدین عطار قدس اللہ تعالیٰ اسرارہما بے آنکہ ایں
شرط را ملاحظہ کردہ شود مرضی است وعمل ایں کہتر الحال بے ملاحظۂ آں شرط گاہے داخل است وگاہ در تہ می
البستد دیگر در نفحات در سخنان حضرت شیخ ابو سعید ابو الخیر مذکور است کہ عین نمی ماند اثر کجا ماند لا تبقی ولا تذر
ایں سخن در اول نظر مشکل بود کہ حضرت شیخ محی الدین و تابعان ایشاں برآنند کہ زوال عین کہ معلومی است از معلومات
اللہ سبحانہ محال است والا انقلب العلم جہلاً وچوں عین زائل نشود اثر کجا رود وہمیں طور در ذہن ایں سخن
متمکن شدہ بود سخن حضرت شیخ ابو سعید ہیچ حل نمی شود بعد از توجہ تام حق سبحانہ وتعالیٰ سر ایں سخن را منکشف ساخت
ومتحقق گشت کہ نہ عین میماند نہ اثر و در خود نیز ہمیں معنی را یافت وہیچ مشکل نماند ومقام ایں معرفت نیز در نظر
آمد بس عالی است فوق مقامے کہ حضرت شیخ ومتابعان ایشاں فرمودند ایں دو مبحث بایک دیگر ہیچ منازعت
وجنگ نہ دارند یکے از جائے است ودیگرے از جائے دیگر بہ تفصیل عرض داشتن موجب تطویل وملال

۱ قولہ آفاق جمع افق بفتحتین یعنی کنارۂ آسمان ۱۲ ۲ قولہ بکیفیتے کہ معروضہ داشت یعنی رنگین ومنقش ولطیف ومنتشر در رنگ ہوا یا قطعہ ابر ۱۲
۳ قولہ غرق بفتحتین از سرگذشتن آب ومشہور بسکون راست ۱۲ ۴ قولہ ہواجس جمع ہاجسہ یعنی چیزے در دل در آیندہ ووسوسہ اندازندہ ۱۲
۵ قولہ خواجہ علاؤ الدین عطار از کبار اصحاب خواجہ بہاؤ الدین نقشبند است قدس سرہ وحال شان بحاشیۂ مکتوب ششم نوشتہ شدہ است ۱۲
۶ قولہ نفحات یعنی نفحات الانس من حضرات القدس از تصنیف مولانا نور الدین عبد الرحمن بن احمد جامی قدس سرہ در بیان احوال
مشائخ کرام واولیائے عظام قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم ۱۲ ۷ قولہ حضرت شیخ ابو سعید ابو الخیر نام وے فضل اللہ بن ابی الخیر است سلطان وقت
بود وجمال اہل طریقت در وقت وے ہمہ مشائخ وے را مسخر بودند پیروی در طریقت شیخ ابو الفضل بن حسین سرخسی است شیخ شب جمعہ وقت نماز
خفتن چہارم شعبان ۴۴۰ھ از دنیا برفت وعمر شریف ایشاں ہزار ماہ بودہ است ۱۲ از نفحات ۸ قولہ عین نمی ماند اثر کجا ماند ایں قول
را شیخ ابو سعید ابو الخیر بجواب سوال ابو نصر محمد پیر مرد فرمودہ بود چوں ایں قول را بشنید نعرہ بزد وبر زمین افتاد در روز ہفتم در خاک
رفت ۱۲ از نفحات ۹ قولہ لا تبقی ولا تذر یعنی باقی نہ گذارد ودست باز ندارد یعنی ترک نہ کند ۱۲ ۱۰ قولہ والا انقلب العلم جہلا یعنی
ورنہ علم بجہل متبدل گردد ۱۲ ۱۱ قولہ ودر خود نیز الخ یعنی از قال بحال واز علم بعین متحقق شد ۱۲ المصحح رحمہ اللہ تعالیٰ

است والیضاً آنچہ حضرت شیخ از دوام ایں حدیث فرمودہ اند نیز ظاہر گشت کہ حدیث عبارت از چہ چیز بود
ودوام آن چہ بود و در خود نیز ایں حدیث دائمی یافت اگرچہ از نوادر است دیگر کتاب دیدن اصلا خوش نمی آید
مگر آنکہ ذکر اقدام عالیۂ اکابر کہ در مقامات واقع شدہ اند جائے ثبت کردہ باشند خوش می آید کہ ایں قسم چیزے
دیدہ شود واحوال مشائخ متقدمین بیشتر مرغوب است کتب حقائق ومعارف علی الخصوص سخنان توحید وتنزلات
مراتب را نمی تواند مطالعہ کرد خود را دریں باب بحضرت شیخ علاؤ الدولہ بسیار مناسب مییابد ودر ذوق وحال دریں
مسئلہ بشیخ مشار الیہ متفق است اما علم سابق تا بآں کار وشدت آمدن نمی دہد دیگر چند مرتبہ از برائے دفع بعضے
امراض توجہ کردہ شد واثر آں ظاہر گشت وہم چنین احوال بعضے موتی کہ از عالم برزخ ظاہر شدہ بود نیز از برائے
رفع آلام وشدائد آنہا توجہ کردہ شد اما حالا قدرت بر توجہ نماندہ است کہ بر ہیچ چیز خود را جمع نمی توانم ساخت بعضی
شدائد از مردم بر فقیر گذشتند وستمہا نمودند وجمع کثیر از متعلقان ایں جانب را بنا حق ویران ساختند وجلاوطن نمودند
اصلا بخاطر غبار وکلفت راہ نیافت چہ جائے آنکہ بد آنہا بخاطر گذرد وبعضے از یاران کہ از مقام جذبہ شہود ومعرفت
پیدا کردہ اند وتا غایت قدمی در منازل سلوک نہ نہادہ اند شمہ از احوال اینہا معروض میدارد امید است کہ حق سبحانہ
وتعالیٰ بعد از تمام جہت جذبہ بدولت سلوک مشرف گرداند شیخ نور در ہماں مقام بند است بنقطہ فوق کہ در مقام
جذبہ است نرسیدہ در حرکات وسکنات آزار میدہد وقباحت نمی فہمد بے خواست کار او در توقف می افتد
ہمچنین اکثر یاراں بواسطۂ عدم رعایت آداب کار اینہا در توقف می افتد دریں باب حیران است کہ ازیں طرف

۱ قولہ والیضا آنچہ حضرت شیخ از دوام الخ در نفحات مذکور است کہ خدمت شیخ یعنی ابو سعید ابو الخیر از استاد ابو علی دقاق پرسید کہ ایں حدیث
بر دوام بود استاد گفت نہ شیخ سر در پیش انداخت ساعتے دیگر سر برآوردہ گفت اے استاد ایں حدیث بر دوام بودہ است گفت نہ شیخ دیگر
بار سر در پیش انداخت ساعتے دیگر برآوردہ گفت اے استاد ایں حدیث بر دوام بود گفت اگر بود نادر بود شیخ دست برہم زد وگفت ایں ازاں
نادرہا است ۱۲ ۲ قولہ از دوام ایں حدیث الخ علامہ محمد مراد مکی معرب مکتوبات گفتہ کہ مراد ازیں حدیث نزد امام ربانی قدس سرہ تجلی ذاتی
برقی است حضرت مجدد علیہ الرحمۃ خود در بعضی مکاتیب بیان خواہند فرمود وایں نزد ایشاں دائمی است اگرچہ نزد یک دیگراں برقی است
اقول حضرت مجدد قدس سرہ در مکتوب بست وہفتم از جلد اول در معنی یادداشت ایں معنی را مفصل بیان فرمودہ اند حیث قال ویادداشت
کہ بفہم قاصر ایں فقیر الخ ونیز در مکتوب بست ویکم از جلد اول یاد نمودہ اند ۱۲ فارجع الی مابنہاک ۱۲ ۳ قولہ اگرچہ از نوادر است یعنی بآں مشرف
نمی سازند الا بعضی را کہ از اخص الخواص باشد ۱۲ ۴ قولہ تنزلات مراتب یعنی تنزلات خمسہ وحضرات خمسہ وتعینات خمسہ وتفصیل اینہا در
مکتوب اول از جلد ثانی مذکور است آنجا میباید دید ۱۲ ۵ قولہ اما علم سابق تا بانکار یعنی باوجودیکہ مشرب حضرت ایشاں دریں معرفت موافق مشرب
شیخ رکن الدولہ علاؤ الدین سمنانی قدس سرہ است اما معرفت سابقہ کہ موافق معارف اہل توحید وجودی بود تا بحد انکار از معارف ایشاں وشدت نمودن
بر ایشاں آمدن نمیدہد ۱۲ ۶ قولہ عالم برزخ یعنی مابین دنیا وآخرت کہ ازاں بقبر تعبیر میکنند ۱۲ ۷ قولہ جمع نمی توانم ساخت یعنی بسبب غایت
استغراق واستہلاک در حق تعالیٰ شانہ وعز سلطانہ بر ہیچ چیز خود را جمع نمی توانم ساخت چہ قدرت بر توجہ بغیر او عز اسمہ اندریں فقیر نماندہ است ۱۲
۸ قولہ شمہ بالفتح وتشدید میم یکبار بوئے کردن وبوئے اندک ومراد دریں جا مطلق قلت است ۱۲

ہیچ ارادهٔ توقف نیست بلکه ارادهٔ ترقی آنها است ہیچو است در کار مکث واقع میشود والاراده اقرب
است مولانا معهود به نقطهٔ پایاں فرو رفته است و کار جذبه را با نجام رسانیده و به برزخیت آن مقام
رسیده و فوق را من وجه بنهایت رسانیده اول صفات را بلکه نوری که صفات بآں قائم اند از خود جدا
دیده و خود را شیخ فانی یافته بعد ازاں صفات را از ذات جدا دیده و باین دید با حدیت مقام جذبه رسیده
حالا حالم و خود را چناں گم ساخته است که نه با حاطه قائل است و نه به معیت و چناں با بطن لبطون متوجه
است که غیر از حیرت و نادانی حاصل ندارد و سید شاه حسین ہم نزدیک بنقطهٔ پایاں از مقام جذبه رسیده
است و سرش بنقطه رسیده است و ہم چنین صفات را از ذات جدا دیده لیکن ذات احد را در ہمه جا
می یابد و از ظهور محظوظ است و ہم چنیں میاں جعفر ہم نزدیک به نقطهٔ پایاں رسیده است و خیلے بشوق و ولوله
ظاہر می شود قریب بشاه حسین است و در یاران دیگر ہم تفاوت ظاہر می شود میاں شیخی و شیخ عیسیٰ و شیخ
کمال در جذبه بنقطهٔ فوق رسیده اند و شیخ کمال نیز متوجه نزول است و شیخ ناگوری در ته نقطه فوق آمده است
اما خیلے مسافه در پیش دارد و از یاران اینجائی تا الحال ہشت یا نه کس بلکه ده کس در ته نقطه فوق آمده اند بعضے
واصل نقطه شده رو به نزول دارند بعضی دیگر قریب اند و بعضے بعید میاں شیخ مزمل خود را گم می یابد و صفات
را از اصل می بیند و مطلق را در ہمه جا می یابد و اشیا را در رنگ سراب بے اعتبار می داند بلکه ہیچ نه می یابد در باب
مولانا معهود چناں ظاہر میشود که اجازت تعلیم او مر مردم را از جملهٔ مرضیات است اما اجازتے که مناسب جذبه
است ہر چند بعضے امور مانده اند که او را استفاده می باید کرد لیکن در رفتن سرعت کرد و توقف نه نمود بحضور اقدس
ہر سد ہر چه صلاح کار خواہند دانست خواہند فرمود آنچه در علم کمینه آمد معروض داشت والحکم عند کم
خواجه ضیاء الدین محمد چند روز اینجا بودند فی الجمله حضور و جمعیت پیدا کرده بودند آخر الامر از قلت اسباب
معیشت نتوانستند خود را جمع ساخت متوجه لشکر شدند و پسر مولانا شیر محمد ہم متوجه ملازمت است فی الجمله

ـه ۱ قوله مکث بالفتح درنگ کردن و انتظار کشیدن و درنگ و آہستگی و بالضم نیز آمده ۱۲ ـه ۲ قوله ابطن لبطون الخ اول صیغه اسم تفضیل است وثانی بضمتین جمع بطن بالفتح بمعنی درون چیزے یعنی مخفی و پنہاں ترین اشیاء مخفیه اعنی مرتبه تجرد ذات حق تعالیٰ و احدیت صرفه و احدیت ذاتیه ۱۲
ـه ۳ قوله و سرش بیان کیفیت نزدیک شدن سید شاه حسین است بنقطه پایان ۱۲ ـه ۴ بصیغه اسم مفعول است از حظ بالفتح حائے حمله و ظائے معجمه مشدده بمعنی بہره و نصیب و در استعمال بمعنی خوشی و خرمی نیز در آید ۱۲ ـه ۵ قوله و خیلے خیل بالفتح سواراں و اسپاں و بمعنی بسیار مستعمل میشود ۱۲
ـه ۶ قوله ولوله بفتح ہر دو واو و اویلا گفتن ۱۲ ـه ۷ قوله سراب بفتح آنچه در ایام گرما مسافر تشنه را بتابش آفتاب ریگ صحرا از دور چوں آب نماید وگاہے در شب مہتاب نیز ۱۲ ـه ۸ قوله لیکن الخ استدراک است مر قول او را قدس سره از جمله مرضیات است ۱۲

حضور و جمعیت دارد بواسطهٔ بعضے موانع چندانے ترقی نه کرد۔ زیاده گستاخی است ع ـه بنده باید که حد
خود داند بعد از تحریر عرضداشت کیفیتی رو داد و حالے پیش آمد که در تحریر گنجائش بیان آں نیست و در
آنجا فنائے ارادت متحقق گشت ہمچنانکه سابقاً تعلق ارادت بمرادات برطرف شده بود لیکن اصل ارادت
مانده بود چنانچه در عرضداشت معروض داشته بود الحال ارادت ہم از بیخ بر آمد و حینئذ لا مراد و لا اراده
و صورت این فنا نیز در نظر در آمد و بعضی علوم که مناسب این مقام بوده اند فائض گشتند چوں در تحریر
آں علوم بواسطهٔ دقت و غموض تعسرے بود لاجرم عنان قلم را از تحریر آں علوم گردانیده و در وقت تحقق این
فنا و افاضه علوم یک نظر خاص در ماوراء وحدت پیدا شده است ہر چند مقرر است که در ماورائے وحدت
نظرے نیست بلکه ہیچ نسبتے نیست اما آنچه می یابد معروض میدارد و تا زمانیکه به یقین نه پیوست بر نوشتن جرأت
نه نمود و صورت آں مقام را در ماوراء وحدت چناں می بیند که آگره ماورائے دہلی است و ہیچ شبه دراں راه
نمی یابد ہر چند در نظر نه وحدت است نه ورائے آں و نه ہیچ مقامی که بعنوان حقیقت بداند یا حق را ورائے
آں داند حیرت و جہل بہاں صرافت است و از ایں دید ہیچ تفاوت نشده نمیدانم چه عرض نمایم ہمه تناقض
در تناقض است در گفت نمی آید و حال بے شبه متحقق است اَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ وَاَتُوْبُ اِلَيْهِ مِنْ جَمِيْعِ
مَا كَرِهَ اللّٰهُ قَوْلًا وَّفِعْلًا خَاطِرًا اَوْ نَاظِرًا و ایضاً این زمان چناں معلوم گشت که سابقاً آنچه از فنائے
صفات مید انستم فی الحقیقت فنائے خصوصیت صفات و مابه الامتیاز آنها بود که در ضمن وحدت مندرج شده
بودند و خصوصیات زائل گشته بودند الحال اصل صفات ولو کانت علیٰ سبیل الاندماج و الاندراج
نیز برطرف شده و قہرمان احدیت ہیچ چیز را نگذاشته و تمیزے که از مرتبه علم جملی یا تفصیلی حاصل شده بود

ـه ۱ قوله حینئذ لا مراد و لا اراده یعنی دریں وقت نه مراد مانده و نه اراده یعنی بجز ذات حقه بحته ۱۲ ـه ۲ قوله صرافت بالفتح سره کردن و خالص بودن
و گردانیدن ۱۲ ـه ۳ قوله استغفر الله و اتوب الیه الخ یعنی آمرزش میخواہم از خدا تعالیٰ و توبه میکنم و رجوع مینمائم بجانب او عز اسمه از ہر چیزیکه
مکروه میدارد او را خدائے سبحانه قول باشد یا فعل در دل باشد آں مکروه یا در نظر بدانکه در رشحات در بیان احوال خواجه حسن عطار قدس
سره نوشته اگر خاطر تشویش دہد با حضار خیال حضرت مرشد امید است مندفع شود و الا باید که سه نوبت نفس را بقوت بر کشد ہمچناں که از
دماغ چیزے میرانند و بعد ازاں بطریق مذکور مشغول شوند اگر ہم چناں خاطر عود کند باید که بعد از تخلیه بر طریق مذکور سه بار گوید
استغفر الله من جمیع ما کره الله قولاً و فعلاً و خاطراً و سامعاً و ناظراً لا حول و لا قوة الا بالله و دل
را با زبان موافق دارد ۱۲ ـه ۴ قوله و لو کانت علی سبیل الخ یعنی اگر چه بحیثیت خلط و ملط بوده باشند قوله اندماج یعنی در آمدن در چیزے
و استوار شدن در وے۔ قوله اندراج بمعنی داخل شدن و در آمدن و نور دیده شدن ۱۲ ـه ۵ قوله قہرمان بفتح اول و سکون ہاء و فتح
رائے حمله معرب کہرمان بمعنی کار فرما و بمعنی حکم با جلال و قہر و بمعنی منسوب بقہر که بمعنی غلبه است یعنی حاکم و مجازاً بمعنی حکومت آمده از
غیاث مع الاختصار

نماند و تمام نظر بر خارج آمده کَانَ اللّٰهُ وَلَمْ یَکُنْ مَّعَهٗ شَیْءٌ وَهُوَ الْاٰنَ کَمَا کَانَ این زمان مطابق حال گشته و سابقاً علم بمضمون این حدیث بود نه حال امید میدارد که بصحت و سقم متنبه خواهند ساخت و دیگر حال مینماید که مولانای قاسم علی را از مقام تکمیل نصیبے هست بعضی یاران این جائی را نیز از آں مقام نصیبے معلوم میشود وَاللّٰهُ سُبْحَانَهٗ اَعْلَمُ بِحَقِیْقَةِ الْحَالِ ۔

مکتوب ۱۲ دوازدہم

دربیان حصول مقام فنا و بقا و حصولِ ظهور وجه خاص ہر شے و حقیقتِ سیر فی اللّٰہ و تجلی ذاتی برقی و جذ آن نیز به پیر بزرگوار خود نوشته اند عرضداشت کمترین بندگان احمد بذروہ عرض میرساند از تقصیرات خود چه عرض نماید مَا شَاءَ اللّٰهُ کَانَ وَمَا لَمْ یَشَأْ لَمْ یَکُنْ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِیِّ الْعَظِیْمِ علومے که تعلق بمقامِ فنا فی اللّٰہ و البقاء به داشتند حق سبحانہ بعنایت خود منکشف ساخت و ہمچنین معلوم کرد که وجه خاص ہر شے چیست و سیر فی اللّٰہ بچه معنی است و تجلی ذاتی برقی چه می باشد و محمدی المشرب کیست و امثال آں و در ہر مقامی لوازم و ضروریات آں را می نمایند و میگزرانند و کم چیزے مانده باشد که اولیاء اللّٰہ آن را نشان داده اند در راه فروگزارند و ننمایند قُبِلَ مَنْ قُبِلَ بِلَا عِلَّةٍ ہمچنانکه ذوات اشیاء را مجعول میداند

۱؎ قوله کان اللّٰہ الخ این عبارت به مجموع خودش مبتدا است خبرش این زمان مطابق حال گشته یعنی بود خدائے تعالیٰ و نه بود با وے چیزے او تعالیٰ الحال چناں است که بود چنانکه در مشکوۃ از عمران بن حصین وارد است که فرمود رسول خدا صلی اللّٰہ علیه وسلم کان اللّٰہ ولم یکن شیٔ قبله یعنی بود خدائے تعالیٰ و نه بود چیزے قبل از وے ۔ ملا علی قاری رحمه اللّٰہ تعالیٰ در مرقاۃ شرح مشکوۃ در بیان معنی حدیث مذکور فرموده است ۔ و چوں سوال از اول بود یعنی و نسئلك عن اول هذا الامر بیان فرمود برائے ایشاں اولیة ازلیة و نفی قبلیت نمود از غیر او تعالیٰ و تعرض نه فرمود معنی معیت را و لهذا در عبارت سادات صوفیه این عبارت واقع شده است کان اللّٰہ ولم یکن معه شیٔ و این ہم گفتند والآن علی ما علیه کان و بدانکه در کتاب بدء الخلق از صحیح بخاری بایں لفظ وارد است کان اللّٰہ ولم یکن شیٔ غیره ۱۲ ۲؎ قوله ذروه بالکسر و بالضم و بالفتح نیز بالائے ہر چیز و بالائے کوہاں ۱۲ ۳؎ قوله ما شاء اللّٰہ کان الخ یعنی بوجود در آمد ہر آنچه خواست خدا تعالیٰ و موجود نشد ہر آنچه نخواست و برگشتن از معاصی و گناہاں و قوت بر طاعات و مرضیات حق ناممکن است مگر بامداد و اعانت حق تعالیٰ که با علو است و با عظمت ۱۲ ۴؎ قوله فنا فی اللّٰہ و البقاء باللّٰہ و تجلی ذاتی بیان معانی الاصطلاحیه این الفاظ از مکاتیب دیگر علی الخصوص مکتوب نود و چہارم از جلد ثانی و مکتوب شصت و چہارم از جلد ثالث باید طلبید و اقسام سیر را حضرت مجدد علیه الرحمة در مکتوب یک صد و چهل و چہارم از جلد اول بیان فرموده اند ۱۲ ۵؎ قوله قبل من الخ یعنی بے علت و بے سبب مقبول حق تعالیٰ عز اسمه گردیده است ہر آنکه مقبول او گردیده است ۱۲ ۶؎ قوله ہمچناں که ذوات الخ یعنی چنانکه این امر میدانم که ذات و اصل ہر چیز مجعول یعنی مخلوق و پیدا کردۀ او سبحانه است این ہم یقین دارم که اصل قابلیت و لیاقت و سزاواری و مستعدی در ہر چیز از صنعت و کارگری او تعالیٰ است عز سلطانه و جل برہانه ۱۲

اصل قابلیات و استعدادات را نیز مجعول و مصنوع میداند او سبحانه محکوم قابلیات نیست و نشاید که چیزے بروے حاکم باشد زیاده گستاخی نه نمود ع "بنده باید که حد خود داند"

مکتوب ۱۳ سیزدہم

دربیان بے نہایتی راه و مطابقتِ علوم حقیقت با علوم شریعت نیز به پیر بزرگوار خود نوشته اند عرضداشت کمترین بندگان احمد معروض میگرداند آه ہزار آه از بے نہایتی این راه ۔ سیر بایں سرعت و واردات و عنایات بایں کثرت از ہیں جا است که مشائخ عظام فرموده اند سیر الی اللّٰہ پنجاه ہزار ساله راه است تَعْرُجُ الْمَلٰٓئِکَةُ وَالرُّوْحُ اِلَیْهِ فِیْ یَوْمٍ کَانَ مِقْدَارُهٗ خَمْسِیْنَ اَلْفَ سَنَةٍ مگر ایمائے بایں معنی داشته اند چوں کار بیاس رسید و امیدها منقطع گشت هُوَ الَّذِیْ یُنَزِّلُ الْغَیْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوْا وَیَنْشُرُ رَحْمَتَهٗ در کار شد چند روز است که سیر در اشیاء واقع شده است و مردم مسترشد باز غلو کرده اند فی الجمله شروعے در کار ایشاں کرده شده است اما ہنوز خود را قابل آں مقام نمی یابد لیکن از ابرام مردم بواسطهٔ مروت و حیا چیزے نمی گوید و در مسئلهٔ توحید که سابقاً متوقف بود چنانکه مکرر بعرض رسانیده بود و افعال و صفات را باصل میداد چوں حقیقتِ کار معلوم گشت از توقف بر آمد و آنچه ہمه از وست را مجرب یافت و کمال را دراں بیشتر دید از مقولهٔ ہمه اوست و افعال و صفات را ہم برنگ دیگر معلوم کرد ہمه را یک یک نموده بفوق گذرانید ند ریب و شبه بالکل برطرف شد تمام کشفیات مطابق ظاہر شریعت بر آمدند و سر مو از ظاہر شریعت مخالفت ندید و آنچه بعضی صوفیه مخالفِ ظاہر شریعت کشفها را بیان میکنند یا از سهو است یا از سُکر باطن از ظاہر ہیچ مخالف نیست در توسط راه مخالفت در نظر می آید و محتاج توجیه و جمع میشود

۱؎ قوله تعرج الملائکة الخ اشارت است بکریمه که در سوره معارج و پاره تبارک واقع است ۱۲ یعنی بالا میروند فرشتگان و روح یعنی جبرئیل بسوئے خدا در روزیکه ہست مقدار آں پنجاه ہزار ساله ۱۲ ۲؎ قوله ہو الذی ینزل الغیث الخ اشارت است بآیه کریمه که واقع است در سورۂ شوریٰ و پارۂ الیه یرد یعنی خدا تعالیٰ است آنکه فرود می آرد آب باراں بعد از آنکه ناامید شدند ایشاں و پراگنده میسازد رحمت خود را و اوست کارساز ستوده کار ۱۲ ۳؎ قوله غلو بالفتح و بضمتین و تشدید واو در آخر دست بلند کردن آں قدر که تواں بلند کرد و مجازاً از حد درگذشتن مستعمل می شود ۱۲ ۴؎ قوله ابرام بالکسر بستوه آوردن و ملول کردن ۱۲ ۵؎ قوله ریب بالفتح گردش زمانه و حاجت و شک و ریب المنون حوادث روزگار ۱۲ ۶؎ قوله در توسط راه یعنی در اثناء راه طریقت رونده را این مخالفت بنظر نمودار میگردد ۱۲

اما[1] منتهی حقیقی موافق ظاهر شریعت باطن را می یابد و در میان علماء و این بزرگواران ہمیں قدر تفاوت است که علماء استدلالاً و علماً میدانند و ایشان کشفاً و ذوقاً می یابند وَ[2] اَیُّ دَلِیْلٍ عَلٰی صِحَّةِ حَالِہِمْ اَدَلُّ مِنْ هٰذِهِ الْمُطَابَقَةِ [3] یَضِیْقُ صَدْرِیْ وَلَا یَنْطَلِقُ لِسَانِیْ بقدر وقت است نمیدانم چه عرض نمائم توفیق بر تسوید بعض احوال ندارد و در عرضداشتها ہم گنجائش تحریر نیست شاید حکمت درین بوده باشد این محروم مہجور را از توجه غریب پروری محروم ندارند و در راه نگذارند

این[4] سخن را چوں تو مبدأ بوده ۔ گر فزوں گردد تواش فرموده

زیادت گستاخی نمود - ع بنده[5] باید که حد خود داند

مکتوب[6] ۱۴ چہاردہم

دربیان حصول وقائع که در اثناء راه رو داده بودند و بیان احوال بعضے مسترشدان نیز به پیر بزرگوار خود نوشته اند - عرضداشت کمترین بندگان احمد آنکه تجلیاتے که در مراتب اکوان[8] ظاهر شده بودند پاره ازاں در عرضداشت سابق معروض داشته بود بعد ازاں مرتبهٔ وجوب که جامع صفات کلیه است ظاهر شد و بصورت زنِ غیر جمیله مسود اللون متمثل گشت و پس ازاں مرتبه احدیت بصورت مرد دراز بالا که بر دیوار باریک پہن ایستاده است متجلی گشت و این هر دو تجلی بعنوان حقانیه ظاهر شدند بخلاف تجلیات سابق که نه بایں عنوان بودند و در ہمیں اثنائے آرزوئے موت پیدا شد - و چناں در نظر آمد که من گویا شخصے ام بر کنار دریائے محیط ایستاده ام باراده آنکه خود را در دریا اندازد اما از عقب[7] او را

[1] قوله اما منتهی حقیقی یعنی راهرو چوں کار خود را با آخر میرساند و بنهایة النهایة واصل میگردد - باطن را با ظاهر شریعت متفق می یابد و مخالفتے که در توسط راه بنظر در آمده بود مرتفع گردد ۱۲ [2] قوله وای دلیل الخ یعنی وکدام دلیل زیاده تر دلالت کننده است بر صحت حال این بزرگواران ازیں مطابقت یعنی تمام کشف ایشاں موافق کتاب و سنت و ظاهر شریعت است و سرمو از ظاهر شریعت مخالف نه ۱۲ [3] قوله یضیق صدری ولا ینطلق ملتقطات ولقد وقت خبر و این رمزیست بکریمه که واقع است در سورهٔ شعراء و پاره قال الذین یعنی و تنگ شود سینه من و جاری نمیگردد زبان من ۱۲ [4] التعریب وانت لهذا القول قد کنت مبدأ ۞ فان فیه اطناب فمنک مسبب ۞ [5] التعریب علی المرء ان لا یجهل الدهر طوره ۱۲ [6] بدانکه اندرین مکتوب چہاردہم اسرار دقیقه اند و رموز غریبه که مطلع نمیگردد بر اینها مگر کسیکه مطلع باشد بر آنها و جدته مکتوبا لبعضهم ۱۲ [7] قوله عقب بالفتح و کسر قاف فرزند و فرزند زاده و پاشنه و بالفتح رفتار و روش ستور بعد از رفتار نخستین و فرزند و فرزند زاده و پس چیزے آمدن و نائب کسے شدن ۱۲ منتخب اللغات [8] در قول او قدس سره بحق علما میدانند و بحق صوفیا می یابند رمزیست لطیف و اشارتے دقیق فافهم ۱۲ اطه قوله اکوان بالفتح جمع کون بالفتح بمعنی بودن و ہست شدن یعنی مخلوقات ۱۲

بر ریسمانے مضبوط کرده اند که نمی تواند بدریا درون رفت و آں ریسماں عبارت از تعلقات بدن عنصری[1] خود میدانستم و آرزو میکردم که این ریسماں گسسته شود و ایضا کیفیتے خاص رو داد که دراں وقت بطریق ذوق دریافت که دل را ہیچ وابستگی غیر از حق سبحانه نمانده است بعد ازاں صفات کلیه وجوبیه که باعتبار مجالی و مظاهر خصوصیات پیدا کرده بودند در نظر آمدند پس ازاں آں خصوصیات تمام ازانها فرو ریختند و باقی نماندند الا بعنوان الکلیة الوجوبیة و صورت تجرید آنها از خصوصیات نیز در نظر در آمد و چنیں معلوم گشت که اکنوں حقیقةً صفات را باصل دادی و پیش از تجرید از خصوصیات باصل دادن معنی نداشت مگر آنکه بطریق تجوز باشد کَمَا[2] هُوَ حَالُ اَرْبَابِ التَّجَلِّی الصُّوَرِیِّ و فنائے حقیقی ایں زمان متحقق گشت بعد از تحقق این حالت صفاتی که در خود و در غیر خود بودند بیک نهج یافت و امتیاز محال بر خاست درین وقت از بعضے دقائق انواع شرک خفی خلاصی میسر شد و چنیں نه عرش ماند و نه فرش نه زمان و نه مکان نه جہات[3] نه حدود اگر فرضاً سالها فکر کنم در علم ہرگز نیاید که یک ذره از عالم مخلوق گشته است بعد ازاں تعین خود در نظر آمد و وجه خاص خود نیز و تعین خود در رنگ جامه بود کہنه پاره پاره شده که شخصے پوشیده باشد و آں وجه خاص دانستم اما بعنوان حقانیه متصور نگشت بعد ازاں بالائے[4] آں شخص متصل پوست رقیق در نظر آمد و خود را عین آں پوست یافتم و این جامهٔ تعین را از خود بیگانه دیدم و نورے که دراں پوست بود در نظر آمد بعد از ساعتے آں نور از نظر غائب گشت و این پوست و جامه نیز از نظر مرتفع گشتند و ہماں جهالت سابق ماند تعبیر این صورتِ واقعه[5] مذکوره آنچه در علم آمد بعرض میرساند که تا صحت و سقم[6] او معلوم شود و آں آنست که این صورت

[1] قوله عنصری منسوب است به عنصر بالضم بمعنی اصل و بنیاد و نزد اطباء آب و خاک و باد و آتش است ۱۲ [2] قوله کما هو حال ارباب الخ یعنی چنانچه ہمیں است حال اصحاب تجلی صوری - بدانکه سالکان راه حق را سبحانه به تجلیات صوری می بینند و آں بآثار نسبت دارد و به تجلیات نوری می بینند و آں بافعال نسبت دارد و به تجلیات معنوی می بینند و آں بصفات نسبت دارد و تجلیات ذوقی می بینند و آں بذات نسبت دارد و در تجلیات صوری که بآثار نسبت دارد حق تعالی در صورت جمیع اشیاء به بنده تجلی میکند از مفردات عنصریات و معادن و حیوانات و افراد انسان الی آخر ما قال فی الرشحات من کلام حضرت الشیخ رکن الدین علاء الدولة قال الشیخ موید الدین الجندی فی تمتہا شعر: قد یظهر الحق فی صورة ۞ ینکرها الجاهل فی ذاته ۞ قال العارف الجامی قدس سره اگر خواهد در ہر صورتے از صور عالم ظاهر گردد و اگر خواهد از ہمه منزه باشد نه ہیچ صورتے و اسمے و رسمے باو سے اضافت توان کرد و اگر خواهد تمام احکام و اسماء و صفات برو سے صادق و محمول باشد و با این ہمه ذات پاک او منزه است از ہرچه لائق عظمت و جلالت او نیست الخ [3] قوله جہات یعنی جہات سته مشهوره که راست و چپ و زیر و بالا و پیش و پس اند ۱۲ [4] قوله بالائے آں الخ یعنی بر آں شخص متصل بآں یک جلد باریک در نظر در آمد ۱۲ [5] قوله واقعه - واقعه در اصطلاحات صوفیه کرام امرے را گویند که در قلب واقع شود بہر طریق که باشد خواه در یقظه خواه در نوم معروف اما تعطل حواس ضروری است و صوفی در مشاهدهٔ وقائع محتاج این نوم معروف نیست از بہر آنکه صوفی بسبب اشتغال او و مراقبه او مسدود الحواس است پس در واقعات محتاج نوم معروف نیست ۱۲ [6] قوله سقم بالضم و بضمتین بیماری یعنی خطا و غلطی ۱۲

مذکورہ عینِ[1] ثابتہ است کالبرزخ[2] بَیْنَ الْوُجُوْبِ وَالْاِمْکَانِ کہ ہر طرف[3] او از یکدگر جدا گشتہ اند و بکمال فرق متحقق شدہ اند و آں پوست کہ درمیان آں جامۂ کہنہ و آں نور واقع شدہ است برزخ است بین الوجود والعدم و خود را کہ در آخر آں پوست یافتم اشارت است بوصول بہ برزخیت و سابقاً در وقائع نیز خود را برزخ بین الوجود والعدم یافتم اما ظاہر آں بہ نسبت آفاق بود و ایں نظر با نفس است و یک فرق دیگر ہم دراں وقت ظاہر شدہ بود اما در وقت نوشتن فراموش گشت۔ ہذا۔ آنچہ دائم حاصل است حیرت و نکارت است و گاہ گاہ ہمیں طور شعبدہ[4] پیدا میشود و بر طرف میگردد و معرفت آں میماند و در تعبیر بعضے وقائع در می ماند و اگر چیزے در علم می آید براں اعتماد نمیکند بہماں تقریب در عرضداشتنہا گستاخی مینماید باشد کہ باعلام حضرت ایشاں یقین بامرے پیدا شود امیدوار است کہ بتوجہات علیہ از گرفتاری تعلقات دنیہ نجات میسر شود و الا کار بسیار مشکل است ؎

بے عنایاتِ حق و خاصانِ حق   گر ملک باشد سیاہ ہستش ورق

شیخ طٰہٰ پسر شیخ عبد اللہ نیازی کہ از مشاہیر مشائخ سرہند است و خدام حاجی عبد العزیز بہ تفصیل بالیشاں آشنا اند قدمبوسی و نیازمندی معروض داشتہ است و او را داعیۂ انابت طریقہ علیہ شریفہ پیدا شدہ است و بصدق و نیاز ملتجی شدہ است استخارہ اش گفتہ ام کہ بکند ظاہراً مناسبتہ دارد و یاراں کہ ایں جا تعلیم ذکر گرفتہ اند اکثر بطریق[5] رابطہ مشغول اند بعضی از انہا در واقعات دیدہ رابطہ گرفتہ ہمراہ می آیند و بعضی پیش از آمدن از ہلی رابطہ داشتند و اولا بحضور و استغراق میروند بعضے از انہا صفات ہم با صل میدہند و بعضی نہ اما ہیچکس براہ توحید و انوار و کشوف نمیرود ملا قاسم علی و ملا مودود و محمد عبد المومن ظاہراً بنقطۂ فوق رسیدہ اند از مقام جذبہ اما ملا قاسم علی رو بنزول دارد و آں دو معلوم نیست کہ فرود آیند و شیخ نور ہم نزدیک بنقطہ

ؔ۱ قولہ عین ثابتہ یعنی صورت علمیہ و تفصیل اعیان ثابتہ در دیگر مکاتیب موجود است ۱۲ ؔ۲ قولہ کالبرزخ الخ یعنی مانند واسطہ است میان وجوب و امکان ۱۲ ؔ۳ قولہ کہ ہر طرف او علت است مربودن او را مانند برزخ یعنی دو طرف او از یک دگر جدا و ممتاز گشتہ اند ۱۲ ؔ۴ قولہ شعبدہ بفتح اول و سکون دوم و بائے موحدہ نیز مفتوحہ بمعنی بازی کہ بسحر و فن کنند و ایں جا مراد حال عجیب و شان غریب است کہ بہ سالک فائض و وارد مے شود ۱۲ ؔ۵ قولہ بطریق رابطہ بدانکہ رابطہ حفظ صورت پیر است در دل حضرت خواجہ احرار قدس سرہ شأنہ برابطہ فرمودہ اند جائے کہ فرمودہ "سایہ رہبر بہ است از ذکر حق" یعنی ایں طریق از ذکر نافع تر است حضرت خواجہ محمد معصوم قدس سرہ در مکتوب عدد شصت و پنجم از مکاتیب خود ایں را بدلیل ثابت کردہ اند و واضح ساختہ و حضرت مجدد علیہ الرحمۃ نیز در مکتوب سی ام از مکاتیب جلد ثانی محقق نمودہ اند آنجا ملاحظہ باید نمود ۱۲

است اما نرسیدہ است ملا عبد الرحمن ہم نزدیک بنقطہ است اما مسافت قلیلہ درمیان ہست ملا عبد الہادی حضور با استغراق دراں پیدا کردہ است و نیز میگوید کہ مطلق منزہ[1] را جل شانہ در اشیاء بصفت تنزیہ می بینیم و افعال را ہم از وتعالیٰ میدانم دولتِ[2] ایشان است کہ بطالبان و مستعداں فائض میشود و ایں کمینہ را در آں ہیچ نصیبے نیست ؏ ؎ من ہماں احمدِ پارینہ کہ ہستم ہستم ۔ روزے فرمودہ بودند درمیان واقعہ از وقائع کہ اگر نہ معنی محبوبیت در وی بود توقف بسیار در وصول بمقصد واقع میشد و محبوبیت او را نسبت بعنایت خود ہم بیان فرمودہ اند ازاں سخن امیدواری تمام است و ایں جرأت و گستاخی ازآنست ۔

مکتوب[15] پانزدہم

دربیان احوالیکہ مناسب مقامات ہبوط و نزول است بابعضے اسرار مکنونہ نیز بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند

عرضداشت حاضر غائب واجد فاقد مقبل معرض آنکہ مدتہا او را می جست خود را می یافت بعد ازاں کار بانجا انجامید کہ اگر خود را می جست او را می یافت اکنوں او را گم کرد اما خود را می یابد با وجود گم کردن جویائے او نیست و با تحقق[3] فقدان خواہان او نہ از روئے علم حاضر و واجد و مقبل است و از روئے ذوق غائب و فاقد و معرض ظاہرش بقاست و باطنش فنا در عین بقا فانی است و در عین فنا باقی لیکن فنا علمی است و بقا ذوقی کار و بارش بہ ہبوط[4] و نزول قرار یافتہ و از صعود[5] و عروج باز ماندہ و ہم چنانکہ او را از قلب بہ مقلبِ[6] قلب بردہ بودند اکنوں باز از مقلب قلب در مقام قلب فرود آوردند با وجود تخلص روح از نفس و خروج نفس بعد از اطمینان از غلبات انوار روح او را جامع ہر دو جہۃ روح و نفس ساختہ اند و بہ برزخیت ایں جہتین او را مشرف گردانید اند استفادہ از فوق و افادہ بہ تحت او را معاً بواسطۂ حصولِ ایں برزخیت عطا فرمودہ اند در عین استفادہ مفید است و در عین افادہ مستفید ؎

ؔ۱ قولہ منزہ اسم مفعول از تنزیہ بمعنی دور کردن و پاک نمودن از چیزہائے زشت ۱۲ ؔ۲ قولہ دولت ایشاں الخ حضرت امام ربانی قدس سرہ بہ پیر بزرگوار خود التماس مینماید کہ ایں ہمہ فیوضات دولت شما است کہ بطالباں میرسد و ایں کمینہ را الخ ؔ۳ تحقق بروزن تملق درست شدن و فقدان بالضم و بالکسر گم شدن و گم کردن یعنی با درستی گم کردن متمنی او نیست ۱۲ ؔ۴ قولہ ہبوط و نزول ہر دو بفتحتین بمعنی فرود آمدن ایں جا عبارت است از توجہ بسوئے خلق برائے ارشاد و تکمیل ۱۲ ؔ۵ صعود و عروج ہر دو بفتحتین بمعنی بالا رفتن و اینجا عبارت است از سیر فی الاسماء والصفات ۱۲ ؔ۶ قولہ مقلب بتشدید و کسر لام یعنی گرداننده ۱۲

گر بگویم شرح ایں بے حد شود ور نویسم بس قلم ہا بشکند

معروض میگرداند کہ دست چپ عبارت از مقام قلب است کہ پیش از عروج بمقلب قلب حاصل
است بعد از ہبوط از فوق کہ بمقام قلب فرود می آیند آں مقام دیگر است کہ برزخ چپ و راست است کما
هُوَ الظَّاهِرُ عَلٰى اَدْبَابِهٖ و مجذوبان سلوک ناکردہ از ارباب قلوب اند رسیدن بہ مقلب قلوب و البتہ بسلوک
است و تعلق مقام بعضے کنایت از حصول شان خاص است او را دریں مقام و امتیاز علیحدہ است او را از
ارباب ایں مقام از جملۂ آں امتیاز آں سبقت انجذاب است در ما نحن فیہ و لقاء خاص است کہ منشأ علوم و
معارف مناسبۂ آں مقام شدہ تحقیق علوم مقام قلب و حقیقت جذبہ و سلوک و فنا و بقا و امثال آنہا در رسالہ
موعودہ بہ تفصیل تحریر یافتہ است میر سید شاہ حسین باضطراب راہی شدند فرصت بیاض آں نشد متعاقب
انشاء اللہ تعالے شرف از مطالعہ خواہد یافت عزیز متوقف از فوق فرود آمدہ است در مقام جذبہ اما روش
بعالم نیست توجہ بفوق دارد و چوں عروج فوقانی بقسر بود بالطبع مناسبت بجذبہ داشت در وقت نزول از
فوق ہمراہ خود چیزے کمتر آوردہ است تا بہ نسبتی کہ از توجہ قاہر بود و عروج اثر آں توجہ بود ہنوز باقی است در
نسبت جذبہ کَالرُّوْحِ فِی الْجَسَدِ است وَ کَالنُّوْرِ فِی الظُّلْمَةِ لیکن ایں جذبہ حال غیر جذبۂ خواجہا است قدس
اللہ تعالے اسرارہم جذبہ ایشاں است کہ حضرت خواجہ احرار را از آبائے کرام خود رسیدہ است و شان خاص ایشاں
را دریں مقام بودہ است و در واقعۂ بعضے طالباں کہ نمودہ بودند کہ خواجہ را چنانچہ بودہ اند آں عزیز متوقف
خوردہ است ظہور اثر آں دریں مقام است ایں جذبہ مناسبت بمقام افادہ ندارد ہمیشہ دریں مقام رو بفوق
است و سُکر دائمی لازم آنست بعضے از مقامات جذبہ منافی سلوک است بعد از دخول دراں و بعضے دیگر
منافی سلوک نیست بعد از دخول از برائے سلوک متوجہ میشوند۔ ایں جذبہ منافی سلوک است بعد از دخول
دراں در وقت تحریر عریضہ متوجہ آں مقام شدہ بود بعضے دقائق آں ظاہر گشت تا باعث نباشد توجہ میسر نمی شود

۱ التعبیب فبالہا قصۃ فی شرحہا طول + و کم یراح اذا حدرت ینکسر ۱۲ ۲ قولہ بعد از ہبوط الخ یعنی اما مقام قلب کہ بعد از
نزول از فوق بوے فرود می آیند آں مقام دیگر است کہ دست چپ عبارت ازو نیست بلکہ او میان چپ و راست برزخ و واسطہ است ۱۲ ۳
یعنی بمقلب قلوب نرسیدہ اند کہ رسیدن بمقلب قلوب و البتہ بسلوک است و ایشاں از سلوک ناکردگان اند ۱۲ ۴ یعنی بمطالعہ حضرت ایشاں اعنی پیر
بزرگوار خواہد در آمد ۱۲ ۵ قولہ چوں عروج الخ یعنی چوں بفوق رفتن آں عزیز متوقف بقسر یعنی بر خلاف طبع بود بالطبع مناسبت بجذبہ داشت ۱۲
۶ قولہ قاسر یعنی بزور بکارے دارندہ اعنی چیزے کہ بر خلاف طبیعت بکارے مشغول کند ۱۲ ۷ قولہ از آبائے کرام خود یعنی اجداد حضرت خواجہ
از طرف مادر چنانچہ حضرت شیخ عمر باغستانی و اولاد و اقربائے او چنانکہ در رشحات مذکور است ۱۲ علامہ محمد مراد مکی معرب مکتوبات ۸ بدانکہ معنی واقعہ
بحسب اصطلاح صوفیہ کرام قدس اسرارہم عنقریب بحاشیۂ مکتوب چہاردہم نوشتہ شدہ است ۱۲ ۹ قولہ بعد از دخول یعنی بلکہ بعد از دخول دراں بعضے دیگر از مقامات
جذبہ از برائے سلوک متوجہ میشوند ۱۲

واللہ سبحانہ اعلم بحقیقۃ الحال چند ماہ است کہ آں عزیز فرود آمدہ است اما تمام داخل مقام جذبۂ مذکورہ
نشدہ مانع عدم علم است بشان آں مقام با توجہات پراگندہ امیدا است کہ در وقت مطالعہ ایں کلمات
نامربوطہ دخول تام در آں مقام میسر شود بعد ازاں حضرت خواجہ را بتمام فرو خواہد برد +

مکتوب شانزدہم ۱۶

در بیان احوال عروج و نزول و غیر آں نیز بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند عریضداشت احقر الطلبہ آنکہ نوازشنامہ
مولانا علاؤ الدین رسانید در کشف ہر یک از مقدمۂ مذکورہ بمقتضائے وقت مسودہ کردہ شد بعضی متممات
و مکملات آں علوم مسطورہ نیز مخطور شدہ فرصت تحریر آنہا نشد کہ حامل عریضداشت راہی شد انشاء
اللہ تعالے متعاقب بخدمت خواہد فرستاد الحال رسالہ دیگر کہ بہ بیاض رسیدہ بود فرستاد و آں رسالہ
بالتماس بعضے یاراں میسر شدہ التماس نمودہ بودند کہ نصائح بنویسید کہ در طریقہ نافع باشد و بمقتضائے
آں زندگانی کردہ شود الحق رسالہ غیر مکرر کثیر البرکات است بعد از تحریر آں چناں معلوم شد کہ حضرت
رسالت خاتمیت علیہ الصلوۃ و السلام و التحیۃ با جمعے کثیر از مشائخ امت خود حاضر اند و ہمیں رسالہ
را در دست مبارک خود دارند و از کمال کرم خویش آں را بوسہ میکنند و بہ مشائخ مینمایند کہ ایں نوع
معتقدات می باید حاصل کرد و جماعہ کہ بایں علوم مستسعد گشتہ بودند نورانی و ممتاز اند و عزیز الوجود
و روبروئے آں سرور علیہ الصلوۃ و السلام و التحیۃ ایستادہ اند وَالْقِصَّةُ یَطُوْلُهَا و در ہماں مجلس
باشاعت ایں واقعہ حقیر را امر فرمودند ع با کریماں کارہا دشوار نیست + ازاں روز کہ از ملازمت
برآمدہ است بواسطہ میل بفوق بمقام ارشاد چندانی مناسبت ندارد چندگاہ خود ہمت آں بود کہ در
گوشہ خزیدہ شود و مردم در صحبت ہمچو ببر و شیر در نظر می درآمدند عزم عزلت مصمم شدہ بود اما استخارہ

۱ یعنی مکتوب شریف حضرت اقدس را مولانا علاؤ الدین نیز و ایں احقر الخدمۃ رسانید ۱۲ ۲ قولہ متممات و مکملات ہر دو بصیغہ اسم فاعل
از تتمیم و تکمیل بمعنی تمام و کمال رسانیدن ۱۲ ۳ یعنی بسبب میلان بعروج ۱۲ ۴ قولہ خزیدہ از خزیدن بخاء و زائے معجمتین بمعنی داخل شدن
و مخفی گشتن ۱۲ ۵ قولہ ببر بوزن صبر درندہ است کہ دشمن شیر باشد و در برہان و رشیدی نوشتہ کہ ببر بفتحتین جانورے صحرائی شبیہ بگربہ کہ دم
ندارد و بفتح اول و سکون ثانی درندہ معروف و مسموع شدہ کہ نوعے از شیر است کہ پشم دار باشد و در بہار عجم نوشتہ کہ ببر بفتحتین درندہ ایست از
قسم شیر بود بہ جمع آں فارسیاں بسکون استعمال نمایند ۱۲ غیاث ۶ قولہ مصمم بصیغہ اسم مفعول از تصمیم بمعنی بانجام رسانیدن ۱۲

موافق نمی افتاد عروج در مدارج قرب لغایۃ الغایۃ ہر چند غایت ندارد میسر شد و میشود و میبرند و می آرند کُلَّ یَوْمٍ هُوَ فِیْ شَاْنٍ[1] بر مقامات جمیع مشائخ اِلَّا مَا شَآءَ اللّٰہُ تَعَالٰی گذرانیدند ؎

گلے بردند زیں دہلیزہ پست
بداں درگاہ والا دست بردست

دریں میان اگر توسط روحانیات مشائخ را تعداد نمائم بطول انجامد بالجملہ از جمیع مقامات اصل در رنگ مقامات ظل گذرانیدند از عنایات چہ نویسد قبل مَنْ قَبِلَ بِلَا عِلَّۃٍ[2] چنداں وجوہ ولایت و کمالات آنرا اظہار نمودند کہ چہ در تحریر آرد. در شہر ذی الحجہ در مدارج نزول تا مقام قلب فرود آوردند و ایں مقام مقام تکمیل و ارشاد است اما ہنوز چیزہا از متمم و مکمل از برائے ایں مقام درکار است تا کے متیسر شود امر آسان نیست با وجود مرادیت چنداں قطع منازل کردہ می شود کہ مریداں را در عمر نوح ہم معلوم نیست کہ میسر شود بلکہ ایں وجوہ مخصوص بمراد آنست مریداں انجا قدم گاہ ندارند نہایت عروج افراد تا بدایت مقام اصل است بیشتر افراد ہم گذر ندارند ذٰلِکَ فَضْلُ اللّٰہِ یُؤْتِیْہِ مَنْ یَّشَآءُ وَاللّٰہُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیْمِ[3] وجہ توقف در مراتب تکمیل و ارشاد ایں است و عدم نورانیت بواسطۂ ظہور نور ظلمت غیب است چیز دیگر نیست مردم در تخیلات خود چیزہا می پزند اعتبار نباید کرد ؎

در نیابد حال پختہ ہیچ خام
پس سخن کوتاہ باید والسلام

در اندیشۂ ایں قسم ظنیات احتمال ضرر غالب است آں جماعہ را فرمایند کہ از احوال ایں خستہ بال نظر خیالی خود بپوشند مجال تفکر را محال دیگر بسیار است ؎

من گم شدہ ام مرا مجوئید
با گم شدگاں سخن مگوئید

از غیرت خداوندی جل سلطانہ باید اندیشید امرے را کہ حق سبحانہ و تعالی کمال بخواہد در تنقیص او سخن گفتن بسیار نامناسب است فی الحقیقت معارضہ است با و تعالے و تردد در مقام قلب بحقیقت

[1] قولہ کل یوم الخ اشارت است بکریمہ کہ در پارہ قال فما خطبکم و سورہ رحمان واقع است یعنی ہر روز خدا تعالی در حالتے و ساختن کاریست ذکر ان عبد اللہ بن الطاہر دعا الحسین بن الفضل فقال اشکل علی قولہ تعالی کل یوم ھو فی شان و قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم جف القلم بما انت لاق فاجاب بانہا شئون یبدیہا لا شئون یبتدیہا فقام عبد اللہ وقبل راسہ ۱۲ [2] قولہ قبل من قبل بلا علۃ یعنے بے سبب و بے علت مقبول گردید یعنی منشاء ایں ہمہ کمالات و ترقیات محض عنایت خداوندی است عز اسمہ و جل سلطانہ بلا مداخلۃ العلل والاسباب ۱۲ - [3] اشارتست بکریمہ کہ واقع است در سورۂ جمعہ و پارہ قد سمع اللہ یعنی ایں است فضل خدا تعالے میدہدش بہر کہ خواہد و خداوند تعالی خداوند فضل بزرگ است ۱۲ [4] قولہ اینست یعنی ہنوز چیزہا از متمم و مکمل از برائے ایں مقام درکار است ۱۲

مقام فرق است کہ مقام ارشاد است و فرق دریں موطن عبارت از جدا شدن نفس است از روح و روح از نفس بعد از انکہ نفس داخل بود در نور روح و آں جمع بود از جمع و فرق بیش ازیں ہر چہ مفہوم میشود از سکر است حق را از خلق جدا دیدن کہ مقام فرق می انگارند حقیقت ندارد و ہمیں[1] روح را حق میدانند و جدا دیدن او را از نفس جدا دیدن حق میدانند تعالے و تقدس از خلق وَ هٰكَذَا الْقِيَاسُ[2] فِيْ اَكْثَرِ عُلُوْمِ اَرْبَابِ السُّكْرِ لِاَنَّ حَقِيْقَةَ الْاَمْرِ ثَمَّةَ مَفْقُوْدَةٌ وَالْاَمْرُ عِنْدَ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ در رسالہ دیگر بہ تفصیل علوم ارباب جذبہ و سلوک و حقیقت ایں ہر دو مقام تحریر یافتہ است بنظر شریف خواہد گذشت ✦

مکتوب ۱۷ ہفدہم

در بیان بعضے از احوال کہ تعلق بعروج و نزول دارند و غیر آں نیز بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند عرضداشت احقر الخدمہ آنکہ عزیزے کہ چند گاہ متوقف بودند روز تحریر چناں ظاہر شد کہ ازاں مقام نحوی از عروج نمودہ بپایاں فرود آمدند لیکن بتمام نزول نکردہ اند و بقایائے[3] کہ در زیر آں مقام بود نیز عروج نمودہ از راہ ہماں مقام فوق رو بنزول آوردہ است بعد ازیں ہر چہ کیفیت رو خواہد داد در معرض ظہور خواہد آمد و معروض خواہد داشت اگر صاحب معاملہ نیز بعد از انکشاف حال خود چیزے نویسد بصواب نزدیکتر است چوں حدوث ایں قضیۂ نزول پر زود بود و حقیر را بواسطۂ تناول جلاب[4] ضعفی طاری شدہ بود با نجام کار ایں نزول نپرداخت انشاء اللہ تعالی ظاہر خواہد شد ✦

[1] قولہ و ہمیں روح را حق میدانند الخ گاہ باشد کہ نظر سالک بر عالم ارواح افتد و آں عالم را بواسطہ مناسبت بمرتبہ وجوب اگرچہ آں مناسبت بحسب صورت باشد حق می انگارد و شہود آں عالم را شہود حق جل سلطانہ تصور مینماید و بآں محظوظ و متلذذ میگردد و احسرتا اگر او را ازیں مرتبہ نگذرانند و از باطل بحق برند بعضے مشائخ دریں مقام سی سال روح را بخدائی پرستیدند و چوں ازاں مقام گذرانیدند شناعت آں را دانستند ۱۲ معارف لدنیہ باختصار [2] قولہ و ہکذا القیاس الخ یعنی و ایں چنیں است قیاس در اکثر علوم اصحاب سکر ازیں جہت کہ حقیقت امر آنجا مفقود است و حقیقت امر نزدیک خدائے پاک است ۱۲ [3] قولہ و بقایائے کہ الخ یعنے و کسانے کہ در زیر آں مقام یعنے مقام عزیز متوقف بود الخ بدانکہ فارسیان ارجاع ضمیر مفرد بجمع جائز داشتہ اند ۱۲ [4] قولہ جلاب بالضم و تشدید لام معرب گلاب و بمعنی شربت کہ از قند و گلاب سازند و بر مسہل ہم مجازاً اطلاق کنند از قبیل اطلاق کل بر جزو ۱۲ ہکذا فی الغیاث. اللہم اغفر لکاتبہ و لمن سعی فیہ

مکتوب ہجدہم [18]

دربیان تمکین[1] است کہ بعد از تلوین[2] حاصل میشود وبیان مراتب سہ گانہ ولایت ودربیان آنکہ وجود واجب تعالیٰ زاید است بر ذات او تعالیٰ وغیر آں نیز بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند عرضداشت کمترین بندگان پر تقصیر احمد بن عبدالاحد آنکہ تا زمانے کہ از قسم احوال و موارد رو میداد بعرض آں گستاخی می نمود و جرأت میکرد چوں حق سبحانہ وتعالیٰ بہ برکت توجہات علیہ از رقیت[3] احوال محرر[4] ساخت واز تلوین[5] بہ تمکین مشرف فرمود حاصل کار جز حیرت وپریشانی بدست نیامد واز وصل جز فصل واز قرب جز بعد حاصل نشد واز معرفت جز نکرت واز علم جز جہل نیفزود۔ لاجرم در عرضداشتہا توقف واقع شد وبہ مجرد عرض اخبار روزمرہ جرأت نہ نمود و مع ذلک دل را برودتے[6] بیہچے مستولی شدہ است کہ بہ ہیچ امر سرگرمی ندارد و در رنگ بیکاراں بکارے نمیتواند پرداخت ؎

من ہیچم وکم ز ہیچ ہم بسیارے
وز ہیچ وکم از ہیچ نیاید کارے

برسر اصل سخن آئیم عجب آنست کہ حالا بحق[7] یقین مشرف ساختہ اند کہ دراں موطن علم وعین حجاب یکدیگر نیستند وفنا وبقا در آنجا جمع اند درعین حیرت وبے نشانی بعلم وشعور است ونفس غیبت حضور

---

(۱) قولہ تمکین بمعنی جادادن و پابرجائے کردن کسے را و بمعنی قدر ووقع ونام یکے از مقامات سالکان ۱۲ غ (۲) قولہ تلوین گوناگون کردن و باصطلاح اہل تصوف نام یکے از مقامات فقر ۱۲ غ بدانکہ تلوین نزد مشائخ طریقت قدس اللہ ارواحہم عبارت است از گردیدن دل سالک دراحوالے کہ بر دے میگذرد وبعضی گفتہ اند کہ گردیدن دل است میان کشف واحتجاب بسبب غیبت صفات نفس وظہور آں وتمکین باصطلاح ایشاں عبارت است از دوام کشف حقیقت بواسطہ اطمینان دل در موطن قرب وحضرت شیخ قدس سرہ در اصطلاحات خود آوردہ اند کہ نزد اکثر مشائخ تلوین مقامی است ناقص لیکن نزد ما افضل واکمل ہمہ مقامات است وحال بندہ دروے ہماں حال است کہ حق سبحانہ در شان خود میفرماید کل یوم ھو فی شان وتمکین نزد ما تمکین است در تلوین ۱۲ رشحات (۳) قولہ رقیت بالکسر وتشدید قاف مکسورہ ویائے مشددہ .... یعنی بندگی وغلامی مرادف عبدیت ۱۲ (۴) قولہ محرر بصیغہ اسم مفعول از تحریر بمعنی آزاد کردن ۱۲ (۵) قولہ تلوین الخ بدانکہ تلوین صفت ارباب احوال است وتمکین صفت ارباب حقائق ۱۲ (۶) التعریب والی لاشئ ومن ذالک النقص + ومن ھولا شئ یکون معہ + (۷) قولہ بحق الیقین الخ بدانکہ معنی حق وعلم وعین مضاف بہ یقین در مکتوب دوصد وہشتاد وہفتم (۲۸۷) از جلد اول مذکور است من شاء فلینظر ھنالک ۱۲

است باوجود علم ومعرفت جز ازدیاد جہل ونکرت نیست ع ؎ عجب[1] اینست کہ من واصل وسرگردانم + اللہ تعالیٰ بہ محض عنایت بے غایت خویش در مدارج کمالات ترقیات ارزانی داشتہ است فوق مقام ولایت مقام شہادت است ونسبت ولایت بہ شہادت نسبت تجلی صوری[2] بتجلی ذات است بَلْ بُعْدُ مَا بَيْنَهُمَا اَكْثَرُ مِنْ بُعْدِ هٰذَيْنِ التَّجَلِّيَيْنِ كَذَا مَرَّةً وفوق مقام شہادت مقام صدیقیت است وتفاوتے کہ میان این دو مقام است اَجَلُّ[3] مِنْ اَنْ يُعَبَّرَ عَنْهُ بِعِبَارَةٍ وَّاَعْظَمُ مِنْ اَنْ يُّشَارَ اِلَيْهِ بِاِشَارَةٍ وفوق آں مقامی نیست اِلَّا النُّبُوَّةُ عَلٰى اَهْلِهَا الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ ونشاید کہ میان صدیقیت ونبوت مقامی بودہ باشد بلکہ محال است واین حکم بہ محالیت او بکشف صریح صحیح معلوم گشتہ وآنچہ بعضے از اہل اللہ واسطہ میان این دو مقام ثابت کردہ اند وبقربت نامیدہ اند بآں نیز مشرف ساختند وبہ حقیقت آں مقام اطلاع دادند بعد از توجہ بسیار وتفرع بے شمار اولاً ہماں طور کہ بعضے اکابر فرمودہ اند ظاہر شد آخر الامر حقیقت را معلوم فرمودند آرے حصول آں مقام بعد حصول مقام صدیقیت است در وقت عروج اما واسطہ بودن محل تامل است بعد از ملازمت حضوری ان شاء اللہ تعالیٰ حقیقت را بہ تفصیل عرض خواہد کرد وآں مقام بسے عالی است در منازل عروج فوق آں مقام مقامے معلوم نیست وزائدیت وجود بذات جل وعلا دریں مقام ظاہر میشود چنانکہ مقرر علمائے اہل حق است شکر[5] اللہ تعالیٰ سعیہم واین جا وجود ہم درراہ میماند وفوق آن عروج واقع میشود ابو المکارم[6] رکن الدین

---

(۱) تعریبہ الا فاعجبوا من واصل متحیر ۱۲ (۲) قولہ تجلی صوری الخ حضرت شیخ رکن الدین علاء الدولہ فرمودہ اند کہ سالکان راہ حق را سبحانہ بہ تجلیات صوری می بینند وآں بآثار نسبت دارد وبہ تجلیات نوری می بینند وآں بافعال نسبت دارد وبہ تجلیات معنوی می بینند وآں بصفات نسبت دارد وبہ تجلیات ذوقی می بینند وآں بہ ذات نسبت دارد ودر تجلیات صوری کہ بآثار نسبت دارد حق تعالیٰ در صورت جمیع اشیاء بر بندہ تجلی میکند از مفردات عنصریات ومعادن ونباتات وحیوانات وافراد انسان ۱۲ رشحات در احوال مولانا عبد الغفور قدس سرہ (۳) قولہ اجل من ان یعبر الخ یعنی تفاوت این دو مقام اعنی شہادت وصدیقیت بس بلند است از انکہ از وتعبیر کردہ شود بعبارتے وبس عظیم است از اینکہ کردہ شود بطرف او اشارتے ۱۲ (۴) دبون بعید بین کون الشئ واسطۃ بین الشیئین و حصولہ ما بینہما فافہم ۱۲ (۵) قولہ شکر اللہ الخ یعنی خدا تعالیٰ علمائے اہل حق را جزائے جد وجہد ایشاں بدہاد ۱۲ (۶) قولہ ابو المکارم رکن الدین حال شان بحاشیہ مکتوب اول ایجازاً از نفحات نقل کردہ شدہ است ۱۲ (۷) قولہ بل بعد ما بینہما یعنی بلکہ درازی آن مسافت کہ واقع است میان ولایت وشہادت زیادہ تر است از درازی مسافتے کہ واقع است میان این دو تجلی یعنی صوری وذاتی یدہ جہا ۱۲

شیخ علاؤالدولہ در بعضے مصنفات خود میفرماید وفوق عالم الوجود عالم الملك الودود و مقام قدس لقیت از مقامات لقا است کہ رو بعالم دارد پایاں تر از آں مقام مقام نبوت است کہ فی الحقیقت بالاتر است و کمال صحو و بقا است مقام قربت لیاقت بزرخیت ایں دو مقام ندارد کہ روئش بہ تنزیہ صرف است و تمام عروج است شتان ما بینہما ؎

در پس آئینہ طوطی صفتم داشتہ اند　　ہرچہ استاد ازل گفت بگو میگویم

علوم شرعیہ نظریہ استدلالیہ را ضروریہ کشفیہ ساختہ اند سر مو مخالفت باصول علمائے شریعت نیست ہماں علوم اجمالی را تفصیلی ساختہ اند و از نظریت بضروریت آوردہ اند شخصے از حضرت خواجہ بزرگ قدس اللہ تعالیٰ سرہ الاقدس پرسید کہ مقصود از سلوک چیست فرمودند تا معرفت اجمالی تفصیلی شود و استدلالی کشفی گردد نفرمودند کہ علوم دیگر سوائے آنہا حاصل شود آرے در راہ علوم و معارف بسیار رو میدہند کہ ازانہا میباید گذشت و تا بنہایۃ النہایت کہ مقام صدیقیت است نرسد ازیں علوم بہرہ نیابد فیالیت شعری ان من اہل اللہ لقائلین بحصول ہذا المقام الشریف ولیس لہم مناسبۃ بعلوم ہذا المقام و معارفہ فما وجہہ وفوق کل ذی علم علیم و بر سر مسئلہ قضا و قدر نیز اطلاع دادند و آنرا برنہجے اعلام فرمودند کہ ہیچ وجہ باصول ظاہر شریعت غرا مخالفت لازم نیاید و از نقص ایجاب و شائبہ

لہ قولہ وفوق عالم الوجود الخ یعنی بالائے عالم وجود و ہستی عالم بادشاہ صاحب ود و محبت است ۱۲ کہ قولہ پایاں تر الخ علامہ محمد مراد مکی گفتہ یعنی در مراتب تنزل و بقا و لہذا گفتہ کہ فی الحقیقت بالاتر است ۱۲ سہ قولہ شتان ما بینہما یعنی فرقیست بسیار و بعدے است دراز درمیان ایں ہر دو اعنی مقام قربت کہ بتمام و کمال عروج است و مقام صدیقیت و نبوت کہ بالکلیہ نزول و صحو و بقا است ۱۲ کہ قولہ نظریت یعنی موقوف بودن بر نظر و فکر ۱۲ ہ قولہ بضروریت یعنی بہ بداہت اعنی حصول بلا توقف بر نظر و فکر ۱۲ لہ قولہ حضرت خواجہ بزرگ یعنی حضرت خواجہ بہاؤ الدین نقشبند رضی اللہ تعالیٰ عنہ و قدس سرہ العزیز کہ اعلم ان ہذا العبد الضعیف قد سال الشیخ الکامل المکمل الحاج امداد اللہ المہاجر المکی شیخ شیوخ الہند قدس سرہ ما الغایۃ وما المقصود من الریاضات والمجاہدات والمحن الشاقۃ التی یتحملہا الصوفیۃ والدراویش والمشائخ من جمیع السلاسل فاجابنی رحمہ اللہ تعالیٰ و نور ضریحہ واسکنہ بحبوحۃ الجنۃ وقد اجاد واوجز بان المقصود من ذلک کلہ الکمال الایمانی و ہذا ایماء الی ما قال الخواجہ النقشبند قدس سرہ العزیز علی ما نقلہ الشیخ المجدد قدس العزیز سرہ ہاہنا فافہم ہ قولہ فیالیت شعری ان من اہل اللہ لقائلین الخ یعنی پس کاش کہ من دانستمے کہ وجہ ایں امر چیست کہ بعضے از اہل اللہ البتہ قائل اند بحصول ایں مقام شریف کہ مقام صدیقیت است و نسبت ایشاں را مناسبت بعلوم و معارف ایں مقام و بالائے ہر ذی علم ذی علم است ۱۲ ہ قولہ قضا و قدر قال صلی اللہ علیہ وسلم کل شئ بقدر رواہ مسلم رسول علیہ الصلوٰۃ والسلام فرمود ہر چہ کہ در عالم است بقضا و قدر الٰہی است بدانکہ قضا و قدر بیک معنی است علی ما فی القاموس والنہایہ والصراح یعنی اندازہ کردہ خدا بر بندہ از حکم و گاہے فرق نہند و گویند کہ قضا حکم ازلی است و قدر وقوع آں در لایزال پس قضا سابق باشد بر قدر و بر عکس ایں نیز اطلاق یابد قدر بمعنی تقدیر ازلی آید و قضا بمعنی پیدا کردن بر وفق آں فی الجملہ ہر چہ در عالم واقع میشود از خیر و شر از کردار بندگاں وجز آں ہمہ بتقدیر الٰہی است ہیچ ذرہ (باقی بر صفحہ ۴۵)

جبر مبرا و منزہ است و در ظہور بمثابہ قمر لیلۃ البدر است عجب است کہ باوجود عدم مخالفت باصول شریعت ایں مسئلہ را چرا پوشیدہ داشتہ اند اگر شائبۂ مخالفت میداشت اخفا و ستر مناسب بود لا یسئل عما یفعل ؎

کرا زہرہ آں کہ از بیم تو　　کشاید زبان جز بہ تسلیم تو

علوم و معارف در رنگ ابر نیساں میریزند کہ قوت مدرکہ از تحمل آں عاجز میشود و قوت مدرکہ مجرد تعبیر است والا لا یحمل عطایا الملك الا مطایاہ اوائل شوق آں بود کہ ایں علوم غریبہ را در قید کتابت آوردہ شود اما توفیق نمی یافت و ازیں ہم در بار بود آخر الامر تسلی فرمودند کہ مقصود از افاضہ ایں علوم حصول ملکہ است نہ یاد کردن ایں علوم چنانچہ طلبۂ علوم تحصیل علوم برائے آں میکنند کہ ملکۂ مولویت بہم رسانند نہ آنکہ حفظ اصول صرف و نحو و غیر ہما کنند بعضے از علوم بعرض میرسانند قال اللہ سبحانہ تبارک و تعالیٰ لیس کمثلہ شئ و ہو السمیع البصیر اول کلام اثبات تنزیہ محض است کما ہو الظاہر و قولہ سبحانہ و ہو السمیع البصیر متمم و مکمل للتنزیہ بیانش آنست کہ چوں ثبوت سمع و بصر مر عالم را موہم ثبوت مماثلہ است دلو فی الجملۃ نفی اللہ سبحانہ عنہم السمع والبصر لدفع ہذا الوہم یعنی سمیع و بصیر اوست جل شانہ و سمع و بصر کہ در خلائق مخلوق است در رویت و سماع ہیچ مدخلے ندارد ہمچنانکہ حق سبحانہ و تعالیٰ خلق سمع و بصر میکند خلق سماع و رویت میکند بعد خلق آں دو صفت بطریق جری العادۃ من غیر تاثیر لصفاتہم ولو قلنا بالتاثیر فالتاثیر فیہا ایضا مخلوق پس چنانکہ ذوات ایشاں جماد محض است صفات ایشاں نیز جماد محض است در رنگ آں کہ قادرے بمحض قدرت خویش در سنگ کلام خلق کند نمی تواں گفت کہ فی الحقیقت سنگ متکلم است و صفت کلام دارد

(بقیہ حواشی از صفحہ ۴۴) از تقدیر وے بیروں نیست باوجود آں حق سبحانہ و تعالیٰ بندگاں را نوعے از اختیار و قدرت و ارادہ دادہ است و مجبور محض کالجماد نساختہ است چنانچہ جبریہ گویند قال فی العقائد النسفیۃ وللعباد افعال اختیاریۃ یثابون بہا ان کانت طاعۃ ویعاقبون علیہا ان کانت معصیۃ لا کما زعمت الجبریۃ انہ لا فعل للعبد اصلا وان حرکاتہ بمنزلۃ حرکات الجمادات۔ ہذا والمسالۃ مبسوطۃ فی محلہا ۱۲ تلہ قولہ و از نقص یعنی عیب ایجاب یعنی واجب و لازم نمودن و شائبہ یعنی آمیختگی جبر یعنی بزور برکارے داشتن و مضطر ساختن مبرا و منزہ ہر دو بصیغہ اسم مفعول از تبرء و تنزیہ یعنی بری و پاک است ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) لہ قولہ لا یسئل عما یفعل اشارتست بکریمہ کہ واقع است در سورہ انبیاء و پارہ (۱۷) اقترب للناس یعنی پرسیدہ نمی شود خدا از آنچہ میکند و ایشاں پرسیدہ می شوند و ایں قول اشارت است بجواب لطیف از شبہات و وساوس و ہواجس کہ بہ نسبت مسئلہ قضا و قدر خطور میکنند نہ بر حرف او جائے انگشت کس ۱۲ کہ قولہ ابر نیساں بالفتح و سین مہملہ نام ماہ ہفتم از ماہہائے رومیاں و آں مدت ماندن آفتاب در برج حمل از قطرات باراں ایں ماہ در صدف مروارید پیدا شود و باراں ایں ماہ را نیز مجازاً نیساں گویند ۱۲ غیاث سہ قولہ والا لا یحمل الخ یعنی ورنہ نمی برداردو نمی تواند برداشت عطیہائے بادشاہ را مگر شتران وے ۱۲ کہ قولہ ملکہ بفتحتین کیفیتے است راسخہ در طبیعت (باقی بر صفحہ ۴۶)

ہمچنانکہ سنگ جماد است این صفت ہم در وے اگر فرضا موجود باشد جماد است در ظہور حرف و صوت از وے ہیچ مدخلیتے ندارد و جمیع صفات ازین قبیل است غایۃ ما فی الباب چوں این دو صفت ظاہر تر بودند خَصَّهُمَا اللّٰهُ تَعَالٰی بِنَفْیِهِمَا وَیَکُوْنُ لُزُوْمُ نَفْیِ الْبَوَاقِیْ مِنْهُ بِالطَّرِیْقِ الْاَوْلٰی حق سبحانہ و تعالی اول صفتِ علم خلق کرد لبعد ازاں توجہ او بمعلومے خلق کرد لبعد ازاں تعلق او بہ معلومے خلق کرد لبعد ازاں معلوم را بروے منکشف ساخت یعنی انکشاف در وے خلق کرد بعد خلق صفت علم بجرد جری العادۃ پس معلوم است کہ علم را در انکشاف چہ مدخلیتے باشد ہمچنین اول خلق صفتِ سمع کرد لبعد ازاں اصغا و توجہ بمسموع لبعد ازاں سماع لبعد ازاں ادراک بمسموع ہمیں طور اول خلق بصر کرد لبعد ازاں تقلیب حدقہ و توجہ بمرئی بعد ازاں رویتہ لبعد ازاں ادراک مرئی علی ہذا القیاس سمیع و بصیر کسے است کہ مبدأ سماع و رویت او این دو صفت باشد وَاِذْ لَمْ یَکُنْ کَذٰلِکَ فَلَا سَمِیْعَ وَلَا بَصِیْرَ پس متحقق گشت کہ صفات ایشاں در رنگ ذوات جماد صرف اند فَالْمَقْصُوْدُ مِنْ اٰخِرِ الْکَلَامِ نَفْیُ الصِّفَاتِ عَنْهُمْ رَأْسًا لَا اَنَّ لَهُمْ صِفَاتٌ وَتِلْکَ الصِّفَاتُ ثَابِتَةٌ لِلّٰهِ سُبْحَانَهٗ لِیَکُوْنَ جَمْعًا بَیْنَ التَّنْزِیْهِ وَالتَّشْبِیْهِ بَلْ تَمَامُ الْاٰیَةِ الْکَرِیْمَةِ لِاِثْبَاتِ التَّنْزِیْهِ وَنَفْیِ الْمُمَاثَلَةِ رَأْسًا علم اول یعنی اثبات صفات ایہا مر حق سبحانہ و تعالی را و ذوات ایہا را جماد محض دانستن و در رنگ ناودان و کوزہ یافتن کہ آب از انجا ظاہر است از علوم مناسبۂ مقام ولایت است و علم ثانی یعنی صفات ایہا را نیز در رنگ جماد یافتن و تمامی او تا دانستن کہ اِنَّکَ مَیِّتٌ وَّاِنَّهُمْ مَّیِّتُوْنَ از علوم مناسبۂ مقام شہادت است از ینجا ہم تفاوت ما در میان

(بقیہ حاشیہ ص۴۵) وقوتے است کہ بداں حصول اشیاء تواں کرد یعنی استعداد و لیاقت ۱۲ ؎۵ قولہ لیس کمثلہ شیٔ الخ واقع است در پارہ الیہ یرد (۲۵) و سورہ شوری رکوع دوم یعنی نیست مانند وے چیزے و اوست شنوا و بینا ۱۲ ؎۶ قولہ بطریق جری العادۃ الخ یعنی پیدا کردن شنید و دید لبعد پیدا کردن این دو صفت اعنی سامعہ و باصرہ امر عادی است یعنی عادۃ اللہ این چنین جاری شدہ است بدون تاثیر صفات ایہا و اگر بتاثیر صفات قائل شویم پس تاثیر در صفات نیز مخلوق خدا تعالی است ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ؎۱ قولہ جمیع صفات یعنی حیوۃ و علم و کلام و قدرت و ارادہ ازین قبیل است یعنے او ست تعالی شانہ زندہ و دانندہ و متکلم و قادر و مرید و ہر یک ازین صفات کہ در خلائق مخلوق است در آثار و نتائج خود مدخلے ندارد و ہمچنانکہ حق سبحانہ و تعالی خلق این صفات میکند خلق ثمرات و نتائج آنہا میکند لبعد خلق آں صفات بطریق جری العادۃ الی آخر ما قال الحضرت الشیخ قدس سرہ فافہم و تبین و تثبت ۱۲ ؎۲ قولہ خصہما اللہ الخ یعنی خاص کرد اللہ تعالی این دو صفت را بنفی این ہر دو ازین لازم آید نفی باقی صفات بطریق اولی ۱۲ ؎۳ قولہ بمرئی - مرئی اسم مفعول است از رویت یعنی چیزے دیدہ شدہ ۱۲ ؎۴ قولہ واذ لم یکن کذالک الخ متصل است بما قبل خود و مقابل است. مراد او یعنی چوں ایچنین نیست اے مبدأ سماع و رویت در کسے بجز حق سبحانہ و تعالی یافتہ نمی شود پس نیست شنوندہ و بینندہ مگر حق جل و علا ۱۲ ؎۵ قولہ فالمقصود من آخرہ الخ یعنی پس مقصود از آخر کلام یعنی و ہو السمیع البصیر نفی صفات است از بندگان بالکلیۃ نہ اینکہ ہر آئینہ ایشانرا صفات ہستند و آں صفات بعینہا ثابت اند مر حق سبحانہ و تعالی را تا برین تقدیر این قول جامع گردد میان تنزیہ کہ مفاد اول کلام باشد و تشبیہ کہ مفاد آخر کلام باشد بلکہ آیت کریمہ تمامہا برائے اثبات تنزیہ است و نفی مماثلۃ بالکلیۃ ۱۲ ؎۶ باید دانست (باقی بر ص۴۷)

مقامین مفہوم میشود اَلْقَلِیْلُ یَدُلُّ عَلَی الْکَثِیْرِ وَالْجُرْعَةُ تُنْبِئُ عَنِ الْبَحْرِ الْغَدِیْرِ ع

سالے کہ نکوست از بہارش پیداست

و ہمچنین اَرْبَابِ این مقامِ عالی افعال مخلوقات را نیز کالمیت والجماد می یابند نہ آنکہ افعال ایہا را بحق سبحانہ بدہند و فاعل این افعال او را سبحانہ دانند تعالی اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَنْ ذٰلِکَ عُلُوًّا کَبِیْرًا در رنگ آن است کہ شخصے سنگے را جنبانید و حرکت دہد نمیتواں گفت کہ آں شخص متحرک است بلکہ موجد حرکت است در سنگ و سنگ متحرک است مع ذلک ہمچنانکہ سنگ جماد محض است حرکت او نیز جماد صرف است اگر بالفرض باں حرکت شخصے ہلاک شد نمیگویند کہ سنگ کشت بلکہ میگویند کہ آں شخص کشت و قول علماء شریعت شَکَرَ اللّٰهُ تَعَالٰی سَعْیَهُمْ موافق این علم است میفرمایند کہ با وجود صدور افعال وَلَوْ بِالْاِرَادَةِ وَالْاِخْتِیَارِ از مخلوقات مفعول آنہا مصنوع حق است سبحانہ و فعل ایہا را در مصنوعیت او ہیچ مدخلے نیست افعال ایشاں حرکات جماد است مِنْ غَیْرِ اَنْ یَّکُوْنَ لَهَا تَاْثِیْرٌ فِیْ مَجْعُوْلِیَّةِ الْمَعْمُوْلِ اگر گویند کہ برین تقدیر افعال را مناط ثواب و عقاب ساختن غیر معقول است در رنگ آنست کہ سنگے را بامرے مکلف سازند و بر فعل او مدح و ذم مترتب سازند گوئیم کہ فرق است در میان سنگ و مکلفین چہ مناط تکلیف قدرت و ارادت است و در سنگ ارادت نیست لیکن چوں ارادت ایہا نیز مخلوق حقست سبحانہ مِنْ غَیْرِ تَاْثِیْرٍ لَّهٗ فِیْ حُصُوْلِ الْمُرَادِ آں ارادت نیز کالمیت است ہمیں کار کرد کہ مراد لبعد از تحقق آن مخلوق می شود بطریق جری العادۃ و اگر قدرت مخلوق را مؤثر فی الجملہ ہم گفتہ شود چنانکہ علماء ماوراء النہر شَکَرَ اللّٰهُ تَعَالٰی سَعْیَهُمْ گفتہ اند آں تاثیر ہم در وے خلق کردہ اند چنانکہ قدرت را آفریدہ اند فَفِیْ تَاْثِیْرِهٖ لَا اِخْتِیَارَ لَهٗ اَصْلًا فَیَکُوْنُ تَاْثِیْرُهٗ اَیْضًا کَالْجَمَادِ مثلا شخصے سنگے را دید کہ از بالا بپایان آمد بتحریک محرکے و حیوانے را

(بقیہ حاشیہ ص۴۶) کہ در ہر مقامی از مقامات ولایت و شہادت و صدیقیت علوم و معارف جدا است کہ مناسب آں مقام است در ولایت سکر غالب است و صحو مغلوب و در شہادت بالعکس و در صدیقیت سکر اصلا نیست ۱۲ معارف ؎۷ اشارتست بآیہ کریمہ کہ در سیپارۂ و مالی و سورہ زمر واقع است یعنی بدرستیکہ تو مردہ ہستی و ہر آئینہ ایشاں مردہ اند و بوید هذا التاویل تسمیۃ الجملتین الدالۃ علی الدوام والاستمرار کما ہو محقق فی موضعہ ۱۲ ؎۸ یعنی برین قیاس است حال باقی صفات مخلوق ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ؎۱ قولہ القلیل یدل الخ یعنی اندک دلالت میکند بر بسیار و دم آب خبر میدہد از دریا کلان و تالاب ۱۲ ؎۲ قولہ الغدیر یعنی تالاب است و لقبہ آب از سیلاب و برین تقدیر صفت بحر نمی تواں گشت پس شاید واو از زلت قلم ناسخ ساقط شدہ باشد یعنی در اصل والغدیر بود و الحسن ان یقال و القطرۃ تنبئ عن الغدیر ۱۲ ؎۳ برتر است حق تعالی و تقدس ازین نسبت برتر بودن بزرگ ۱۲ ؎۴ اگرچہ باشد آں صدور افعال از مخلوقات بارادہ و اختیار ایشاں ۱۲ ؎۵ قولہ من غیر ان یکون یعنی بے آنکہ باشد افعال و حرکات ایشانرا تاثیرے در پیدا شدن معمول و مصنوع بدانکہ حضرات اشاعرہ رحمہم اللہ تعالی باین قائل اند کہ مؤثر در افعال عباد صرف قدرت حق است سبحانہ و تعالی بخلاف جمہور معتزلہ کہ محض قدرت عبد را دراں مؤثر دانند و تفصیل این مسئلہ در کتب عقاید موجود است ۱۲ ؎۶ من غیر تاثیر الخ یعنی بغیر اینکہ باشد ارادت ایہا را تاثیرے در حصول مراد ۱۲ ؎۷ قولہ ففی تاثیرہ الخ یعنی پس در تاثیر قدرت مکلف را اصلا اختیار نیست

[illegible]

ہلاک ساخت آں شخص ہم چنانکہ آں سنگ را جماد میداند فعل او را کہ حرکت است نیز جماد میداند و اثر مترتب را
بر آں فعل کہ اہلاک است نیز جماد میداند فَالذَّوَاتُ وَالصِّفَاتُ وَالْاَفْعَالُ کُلُّهَا جَمَادَاتٌ مَحْضَةٌ وَاَمْوَاتٌ
صِرْفَةٌ فَهُوَ الْحَیُّ الْقَیُّوْمُ وَهُوَ السَّمِیْعُ الْبَصِیْرُ وَهُوَ الْعَلِیْمُ الْخَبِیْرُ وَهُوَ الْفَعَّالُ لِمَا یُرِیْدُ قُلْ لَّوْ
کَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِّکَلِمٰتِ رَبِّیْ لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ اَنْ تَنْفَدَ کَلِمٰتُ رَبِّیْ وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهٖ مَدَدًا گستاخی
بسیار نمود و جرأت بے حد واقع شد چہ تواں کرد جمال سخنے کہ از جمیل مطلق است بر آں داشت کہ ہر چند سخن دراز کند
زیبا آید و ہر چہ از و گوید رعنا نماید با وجود خود را ہیچ مناسبت نمی یابد کہ از آں جناب سخن کند و یا نام او بر زبان آرد ع

ہزار بار بشستم دہن بمشک و گلاب … ہنوز نام تو گفتن مرا نمی شاید

ع بندہ باید کہ حد خود داند۔ امیدوار توجہ و عنایت است از خرابی خود چہ عرض نماید و ہر چہ در خود می یابد
از عنایات مبدأ آں توجہ عالی است والا ج۔ من ہماں احمدیارینہ کہ ہستم ہستم۔ میاں شاہ حسین طریق توحید
دارد و دراں محظوظ است بخاطر می آید کہ از انجا بر آوردہ شود تا بحیرت رسد کہ مقصود است محمد صادق از خوردی
خود را ضبط نمی تواند کرد اگر در سفرے ہمراہ میشود ترقیات بسیار میکند و در سیر دامن کوہ ہمراہ بود ترقی بسیار
نمود و در مقام حیرت غوطہ خوردہ است در حیرت بہ فقیر مناسبت تمام دارد و شیخ نور نیز دریں مقام است
خیلے ترقی کردہ است و از خویشان ایں فقیر جو لانے است حالش بسیار بلند است تجلیات برقیہ نزدیک
است و مستعد است۔

مکتوب ۱۹ نوزدہم

در سفارش بعضے ارباب حوائج نیز بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند عرضداشت احقر الخدمہ آنکہ شخصے
از لشکر آمدہ و المنود کہ مبلغ وظیفہ داران فقراء دہلی و سرہند از بابت فصل خریف گذشتہ حوالہ ملازمان عتبہ علیہ

۱؎ قولہ فالذوات والصفات الخ یعنی پس ذوات مخلوقات و صفات و افعال شاں ہمہ جمادات محضہ و اموات صرفہ اند۔ پس
او است تعالیٰ و سبحانہ زندہ و قائم و او ست سمیع و بصیر و او ست علیم و خبیر و او ست موجد چیزے کہ ارادہ کند ۱۲ ۲؎ قولہ قل لو کان البحر الخ
اشارت است بکریمہ کہ در آخر سورہ کہف واقع است یعنی بگو اگر باشد دریا سیاہی برائے نوشتن سخنان پروردگار من البتہ خرچ شود آب دریا پیش
از انکہ آخر شوند سخنان پروردگار من اگرچہ بیاریم مانند آں دریا بطریق مدد ۱۲ ۳؎ صاحب جمال علی الاطلاق یعنی حق سبحانہ تبارک و تعالیٰ ۴؎ صاحبزادہ
نخستین حضرت ایشاں است قدس سرہ ۱۲

کردہ اند کہ بعد از تحقیق حق بمستحقاں رسانند بناء علیٰ ذلک گستاخی نمودہ شد کہ ہزار تنکہ فصلانہ باسم شیخ ابو الحسن حافظ
و اہل علم و ہزار تنکہ فصلانہ باسم شیخ شاہ محمد حافظ از سرکار نواب شیخ مقرر است مشار الیہما حی و قائم اند و ہیچ
اشتباہ ندارند و کس خود را فرستادہ اند اعتمادے است اگر خبر مذکور صدق داشتہ باشد مبلغ ایں دو اسامی مذکورین
را حوالہ حامل عرضداشت نمائند مشار الیہما در سرہند اند۔

مکتوب ۲۰ بستم

نیز در سفارش بعضے ارباب حوائج بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند عرضداشت احقر الخدمہ آنکہ مکرر ادر باب
وظائف والدۂ حبیب اللہ سرہندی و منکوحۂ او و محاذیم دیگر کہ در ضمن عریضہ مسطورہ اند مصدع اوقات خادمان
عتبہ علیہ میگردد اگر مبلغ وظائف مشار الیہم بدہلی آوردہ باشند مولانا علی را حکم خواہند فرمود کہ تسلی مشار الیہم نمایند
بعضے بطریق وکالت و بعضے بطریق اصالت آمدہ اند و اگر مبلغ نیاوردہ باشند مشار الیہم حی و قائم اند التماس تصحیح
پروانجات مینمایند زیادت گستاخی است۔

مکتوب ۲۱ بست و یکم … ترجمہ از مصحح

اُرْسِلَ اِلَی الشَّیْخِ مُحَمَّدِنِ الْمَکِّیِّ وَلَدِ مُوْسَی الْحَاجِ الْقَارِیِّ اللَّاهُوْرِیِّ فِیْ بَیَانِ دَرَجَاتِ

مکتوب بست و یکم بشیخ محمد مکی پسر حاجی قاری موسیٰ لاہوری صدور یافتہ در بیان درجات ولایت

۱؎ قولہ تنکہ بالفتح و کاف عربی بمعنی قرص رائج از زر باشد خواہ نقرہ یا مس و ایں مفرس ٹکہ است ۱۲ غیاث ۲؎ قولہ اعتمادے است
بیائے معروف یعنی آں کس معتمد علیہ و ثقہ و معتبر است۔ ۳؎ قولہ مبلغ بضم میم و سکون موحدہ و فتح لام بمعنی رسانیدہ شدہ صیغہ اسم
مفعول از ابلاغ و ایں لفظ اکثر در انشاء صفت زر نقد واقع می شود مگر ایں صفت قبل از موصوف می آید چنانچہ مبلغ دہ روپیہ یعنی چنین
روپیہ ہا کہ ساز ندہ آنرا جید و کامل بصفات خودش ساختہ است و ناسرہ و غیر جید نیست و بعضی نوشتہ اند کہ مبلغ بفتح اول و سوم مصدر میمی
است کہ در صفت زر نقد بمعنی اسم مفعول واقع می شود ۱۲ غیاث ۱۲ ۴؎ مخدوماں و بزرگاں و ایں جمع مخدوم است ۱۲ ۵؎ اعلم ان
هذه التراجم للمکاتیب العربیة الحقها هذا العبد الضعیف الاحقر الافقر المصحح تجاوز الله عن سیاته تعمیما للافادة
وتتمیما للافاضة وذلک فضل الله یؤتیه من یشاء والله ذو الفضل العظیم ۱۲ لمصححه رحمه الله تعالیٰ
رحمة واسعة۔

الْوِلَايَةِ لَاسِيَّمَا الْوِلَايَةَ الْمُحَمَّدِيَّةَ عَلٰى صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ وَمَدْحِ الطَّرِيْقَةِ النَّقْشْبَنْدِيَّةِ الْعَلِيَّةِ قَدَّسَ اللّٰهُ تَعَالٰى اَسْرَارَ صَاحِبِهَا وَعُلُوِّ نِسْبَتِهِمْ وَفَضْلِهَا عَلٰى نِسَبِ سَائِرِ الطُّرُقِ وَاَنَّ حُضُوْرَهُمْ دَائِمِيٌّ وَصَلَ الْمَكْتُوْبُ الشَّرِيْفُ اللَّطِيْفُ اِلَى الْعَبْدِ الضَّعِيْفِ النَّحِيْفِ عَظَّمَ اللّٰهُ تَعَالٰى اَجْرَكُمْ وَيَسَّرَ سُبْحَانَهٗ اَمْرَكُمْ وَشَرَحَ صُدُوْرَكُمْ وَتَقَبَّلَ عُذْرَكُمْ بِحُرْمَةِ سَيِّدِ الْبَشَرِ الْمُطَهَّرِ عَنْ زَيْغِ الْبَصَرِ عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِيْمَاتِ اَكْمَلُهَا اِعْلَمُوْا اِخْوَانِیْ اَنَّ الْمَوْتَ الَّذِیْ قَبْلَ الْمَوْتِ الْمُعَبَّرَ عَنْهُ بِالْفَنَاءِ عِنْدَ اَهْلِ اللّٰهِ مَا لَمْ يَتَحَقَّقْ (مادام) لَمْ يَتَيَسَّرِ الْوُصُوْلُ اِلٰى جَنَابِ الْقُدْسِ بَلْ لَمْ يَكُنِ النَّجَاتُ (حاصلة) عَنْ عِبَادَةِ الْمَعْبُوْدَاتِ

خصوصاً ولایت محمدی علی صاحبها الصلوٰة والسلام والتحیة و در مداحی طریقه نقشبندیه علیه قدس الله تعالےٰ اسرار صاحبها و در بیان علو نسبت این بزرگواران و فضیلت آن بر نسب (بکسر نون و فتح سین مهمله جمع نسبت) سائر طرق (باقی) و در بیان آنکه حضور ایشان دائمی است مکتوب شریف لطیف که بنام این بندۂ ضعیف نحیف نوشته بودند (لاغر و نزار) رسید الله تعالی اجر شمارا عظیم گرداند و او سبحانه کار شمارا آسان کند و سینه شمارا کشاده سازد و عذر شمارا قبول فرماید بحرمت سید البشر المطهر عن زیغ[1] البصر علیه و علی آله من الصلوات افضلها و من التسلیمات اکملها برادران بدانید تا زمان موتی[2] که قبل از موت است و نزد اہل الله معبر بفنا[3] است (معروف) متحقق نگردد وصول بجناب حضرت قدس (حق جل و علا) محال است بلکه نجات از عبادت معبودات[4] باطله آفاقی و آلهه ہوائی

[1] قوله زیغ بالفتح بمعنی میل کردن از حق اشارت است بقول او سبحانه ما زاغ البصر وما طغی که در سورۂ النجم واقع شده است یعنی کجروی نه کرد چشم پیغامبر واز مقصد تجاوز ننمود ۱۲ [2] چنانکه وارد است که موتوا قبل ان تموتوا یعنی بمیرید قبل از مردن واین موت عبارت از جدائی لطائف سته است از لطیفه قالب باین نہج که نفس ترقی کرده بمقام قلب میرسد و برد باتفاق بمقام روح وهر سه بمقام سر وهر چهار بمقام خفی وهر پنج بمقام اخفی پس همه باتفاق قصد طیران عالم قدس مینمایند و لطیفه قالب را خالی و تہی میگذارند تا این در ابتدا بطریق احوال است و در انتہا بطریق مقام و با وجود این مفارقت حس و حرکت در قالب باقی میماند و سر این از مواضع دیگر باید طلبید ۱۲ [3] قوله بفنا است فنا عبارت از نسیان ما دون حق است سبحانه بواسطۂ استیلاء شہود ہستی او جل ذکره و فنائے فنا آنکه باین بے شعوری ہم شعور نماند ۱۲ معارف دلوائح [4] قوله معبودات باطله آفاقی الخ بدانکه آلهٔ آفاقی عبارت از معبودات باطله کفره و فجره است مثل لات و عزیٰ و آلهه انفسی عبارت از ہواہائے نفسانی است کما قال الله تعالی افرایت من اتخذ الهه هواه ایمان تصدیق قلبی که ظاہر شریعت بآں تکلیف فرموده در نفی آلهه باطلهٔ آفاقی کافی است و در نفی آلهٔ باطلهٔ انفسی تزکیهٔ نفس اماره درکار است که حاصل سلوک طریق اہل الله است ایمان حقیقی والبته بنفی این ہر دو آلهه باطله است لیکن حکم ظاہر شریعت با یمان بمجرد ابطال آلهه آفاقی نیز متحقق میشود و این قسم ایمان صورت ایمان است اما حقیقت ایمان منوط با بطال آلهه انفسی است صورت این را احتمال زوال است و حقیقت ایمان ازین احتمال محفوظ است ۱۲ معارف لدنیه ۱۲

الْبَاطِلَةِ الْاٰفَاقِيَّةِ وَالْاٰلِهَةِ الْهَوَائِيَّةِ الْاَنْفُسِيَّةِ فَلَمْ يَتَحَقَّقْ حَقِيْقَةُ الْاِسْلَامِ وَلَمْ يَتَيَسَّرْ كَمَالُ الْاِيْمَانِ فَكَيْفَ يَحْصُلُ الدُّخُوْلُ فِیْ زُمْرَةِ الْعِبَادِ وَالْوُصُوْلُ اِلٰى دَرَجَةِ الْاَوْتَادِ مَعَ اَنَّ هٰذَا الْفَنَاءَ قَدَمٌ اَوَّلُ يُوْضَعُ فِی اَطْوَارِ الْوِلَايَةِ وَكَمَالٌ اَسْبَقُ يَحْصُلُ فِی الْبِدَايَةِ فَيَنْبَغِیْ اَنْ يُقَاسَ مِنْ اَوَّلِ الْوِلَايَةِ حَالُ اٰخِرِهَا وَمِنْ بِدَايَتِهَا دَرَجَةُ نِهَايَتِهَا وَلَنِعْمَ مَا قِيْلَ بِالْفَارِسِيَّةِ ع

قیاس کن ز گلستان من بہار مرا

وَقِيْلَ بِهَا اَيْضًا ع

سالے که نکوست از بہارش پیداست

وَلِلْوِلَايَةِ دَرَجَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ اِذْ عَلٰى قَدَمِ كُلِّ نَبِیٍّ وِلَايَةٌ خَاصَّةٌ بِهٖ وَاَقْصٰى دَرَجَاتِهَا هِیَ الَّتِیْ عَلٰى قَدَمِ نَبِيِّنَا عَلَيْهِ وَعَلٰى جَمِيْعِ اِخْوَانِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَتَمُّهَا وَمِنَ التَّحِيَّاتِ اَيْمَنُهَا اِذِ التَّجَلِّیْ

انفسی حاصل نشود پس نه حقیقت اسلام متحقق گردد و نه کمال ایمان میسر پس دخول در زمرۂ عباد (بالضم گروه) (یعنی عباد الله) و وصول بدرجۂ اوتاد[1] چگونه خواہد شد باوجودے که این فنا قدم اول است که در درجات ولایت نہاده مے شود و کمال اسبق است که بدایت حاصل میگردد بناء علی ذلک سزاوار است که از اول ولایت حال آخر آں قیاس کرده شود و از بدایت آں درجۂ نہایت آں و ہر آئینه چه خوش گفته شده است بزبان فارسی ع

(یعنی قیاس کرده شود)
قیاس کن ز گلستان من بہار مرا

و نیز ع

سالے که نکواست از بہارش پیدا است

(یعنی ظاہر است)
و ولایت را درجات اند بعضها[2] فوق بعض زیرا که بر قدم ہر نبی ولایت است مخصوص بآں (نبی) و اقصی (آخر ترین) درجات آں ہماں درجه ایست که بر قدم پیغمبر ما است (محمد صلی الله علیه وسلم و بارک) علیه و علی جمیع اخوانه (برادرانش) (و اہل خویش) من الصلوات اتمها و من التحیات ایمنها زیرا که تجلی (مبارکترین آنها)

[1] قوله اوتاد بالفتح جمع وتد بفتحتین بمعنی میخ وقسمے از اولیاء الله که بہمه عالم چہار تن میباشند ۱۲ [2] یعنی بعضے ازاں درجہا بالا اند از بعض دیگر ۱۲ [3] بدانکه ولایت بفتح واو قرب بنده را گویند که بحق سبحانه دارد و بالکسر آں معنی را که موجب قبول خلق میشود و اہل عالم بدان میگروند و خوارق و تصرفات داخل قسم ثانی است و برکاتے که بمستعدان میرسد اثر ولایت بفتح است و کسے باشد که ازاں دو قسم ولایت او را یکے حاصل باشد و دیگرے بود که از ہر دو نصیب وافر داشته باشد یا بشخصے یکے ازاں دو بیشتر بود و بدیگرے کمتر مشائخ نقشبندیه رحمہم الله تعالےٰ را ہمیشه ولایت بفتح بر ولایت بکسر غالب بوده است و اگر شخصے مقتدا ازین عالم انتقال نماید ولایت بکسر را بیکے از مخلصان میگذارد و ولایت بفتح را با خود می برد و گاه بحکم ز نتے ولایت بکسر را از ولی باز می ستانند ۱۲ ملخص از ملفوظات حضرت خواجه محمد عبد الباقی قدس سره که در زبدة المقامات نقل کرده است ۱۲ [4] التغریب + وقس من حال بستانی ربیعی ۱۲

الذاتی الذی لا اعتبار فیہ للاسماء والصفات والشیون والاعتبارات لا بالایجاب و لا بالسلب مخصوص بولایتہ علیہ الصلوٰۃ والسلام وخرق جمیع الحجب الوجودیۃ والاعتباریۃ علما وعینا یتحقق فی ھذا المقام ثم یحصل الوصل عریانا ویتحقق الوجد حقیقۃ لا حسبانا ولکمل من متابعیہ علیہ الصلوٰۃ والتحیۃ نصیب کامل وحظ وافر من ھذا المقام العزیز وجودہ فعلیکم باتباعہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ان کنتم متوجھین الی تحصیل ھذہ الدولۃ القصوی وتکمیل ھذہ الدرجۃ العلیا و ھذا التجلی الذاتی برقی عند اکثر المشائخ رحمھم اللہ تعالیٰ سبحانہ یعنی ان خرق جمیع الحجب عن حضرت الذات جل سلطانہ یکون فی زمان یسیر کالبرق ثم تسدل حجب الاسماء والصفات وتستر سطوات انوار الذات تعالیٰ فیکون الحضور الذاتی لمحۃ کالبرق والغیبۃ النائبۃ کثیرۃ

ذاتی کہ دراں اسماء[1] وصفات وشیون واعتبارات را اعتبارے نیست نہ بایجاب (اثبات ۱۲) ونہ بسلب (نفی ۱۲) مخصوص است بولایت آں سرور کائنات علیہ الصلوات والتسلیمات والتحیات ودرین مقام خرق[2] جمیع حجب وجودیہ واعتباریہ علماً وعیناً متحقق می شود پس دریں وقت وصل عریاں[3] حاصل میگردد ووجد حقیقی محقق میشود نہ ظنی وتخمینی وازیں مقام عزیز الوجود نصیب کامل وحظ وافر حاصل است مر کمل (بہرۂ ۱۲) (تام ۱۲) تابعان آں سرور را علیہ الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ پس لازم گیرید متابعت آنحضرت را صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم اگر شمایان بتحصیل ایں دولت قصوی (عالی تر ۱۲) وتکمیل ایں درجہ علیا (بلند تر ۱۲) متوجہ اید وایں تجلی ذاتی برقی است نزدیک اکثر مشائخ رحمہم اللہ تعالیٰ سبحانہ یعنے خرق جمیع حجب از حضرت ذات جل سلطانہ مانند برق بزمان یسیر (دیدن ۱۲) (اندک ۱۲) می باشد بعد ازیں حجب اسماء وصفات انداختہ شود وسطوات انوار ذات تعالیٰ (حملات وغلبات ۱۲) مستور ساختہ شود (پوشیدہ ۱۲) پس حضور ذاتی مثل برق یک لمحہ باشد وغیبت ذاتیہ زیادہ تر وبیشتر اکابر نقشبندیہ قدس

[1] قولہ اسماء وصفات وشیون واعتبارات بدانکہ فرق در بر چہار ایں مراتب ازبس دقیق است ودر مکاتیب دیگر مذکور۔ من شاء فلیرجع الیہا ۱۲ [2] قولہ خرق بالفتح دریدن وبریدن وقولہ حجب بضمتین جمع حجاب بروزن کتاب بمعنے پردہ ۱۲ [3] بالضم بمعنی برہنہ یعنی بدون اعتبار زاید بر ذات مجردہ صرفہ ۱۲ [4] یعنی ذہنیہ وخارجیہ ۱۲

جدا وعند اکابر المشائخ النقشبندیۃ قدس اللہ تعالیٰ اسرارھم ھو الحضور الذاتی دائما ولا عبرۃ عندھم للحضور الزائل المتبدل بالغیبۃ فیکون کمال ھؤلاء الاکابر فوق جمیع الکمالات و نسبتھم فوق جمیع النسب کما وقع فی عبارتھم ان نسبتنا فوق جمیع النسب وارادوا بالنسبۃ الحضور الذاتی الدائمی واعجب من ذلک ان النھایۃ فی طریقۃ ھؤلاء الکمل مندرجۃ فی البدایۃ واقتداءھم فی ذلک بصحابۃ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیھم وسلم وبارک فانھم فی اول صحبۃ النبی علیہ الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ نالوا ما یتیسر فی النھایۃ وذلک باندراج النھایۃ فی البدایۃ (لغیرھم من الاولیاء الکرام ۱۲) فکما کانت ولایۃ محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فوق جمیع ولایات الانبیاء والرسل علیھم الصلوات والتسلیمات کذلک کانت ولایۃ ھؤلاء الاکابر فوق جمیع ولایات الاولیاء قدس اللہ تعالیٰ اسرارھم کیف وان ولایتھم منسوبۃ الی الصدیق الاکبر (بے کیف لایکون کذلک والحال ان الخ) لعم لافراد من

اللہ تعالیٰ اسرارہم این حضور ذاتی دائمی است ونزد ایں بزرگ واراں حضور زائل متبدل بالغیبت را اعتبارے نیست پس کمال این اکابر فوق جمیع کمالات است ونسبت ایشاں فوق جمیع نسب چناں کہ درعبارات شاں واقع شدہ ان نسبتنا (یعنے نسبت ما ...) فوق جمیع النسب واز نسبت حضور (فوق ... ہمہ ... نسبتہا است ۱۲) ذاتی دائمی مراد داشتہ اند وعجیب ترین ایں ہمہ آں کہ در طریقہ ایں کمل (جمع کامل ۱۲) نہایت در بدایت مندرج است واقتداء ایشاں دریں امر (وپیروی ۱۲) بصحابہ رسول اللہ است صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیہم وسلم وبارک زیرا کہ ایشاں در اول صحبت نبی علیہ الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ چیزے یافتند کہ در نہایت کار میسر (دیگراں را ۱۲) گردد وایں بسبب اندراج نہایت است در بدایت پس چنانکہ ولایت محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم فوق جمیع ولایات انبیاء ورسل است (بالاتر ۱۲) علیہم الصلوات والتسلیمات ہمچنیں ولایت ایں اکابر فوق جمیع ولایات اولیا است قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم چگونہ فوق نباشد حال آں کہ ولایت ایشاں منسوب است بصدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ آرے بعضی

كُمَّلِ الْمَشَائِخِ قَدْ حَصَلَتْ هٰذِهِ النِّسْبَةُ لٰكِنْ بِاقْتِبَاسٍ مِّنْ وَلَايَةِ الصِّدِّيْقِ الْاَكْبَرِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ كَمَا اَخْبَرَ اَبُوْ سَعِيْدٍ عَنْ دَوَامِ هٰذَا الْحَدِيْثِ وَقَدْ وَصَلَتْ جُبَّةُ الصِّدِّيْقِ الْاَكْبَرِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اِلٰى هٰذَا الشَّيْخِ اَبِيْ سَعِيْدٍ كَمَا نَقَلَ صَاحِبُ النَّفَحَاتِ وَالْغَرَضُ مِنْ اِظْهَارِ بَعْضِ كَمَالَاتِ هٰذِهِ الطَّرِيْقَةِ الْعَلِيَّةِ النَّقْشَبَنْدِيَّةِ تَرْغِيْبُ الطُّلَّابِ اِلٰى هٰذِهِ الطَّرِيْقَةِ وَاِلَّا مَا لِيْ وَلِشَرْحِ كَمَالَاتِهَا قَالَ الْمَوْلَوِيُّ فِي الْمَثْنَوِيِّ ؎

شرح او حیف است با اہل جہان
ہمچوں راز عشق باید در نہان
لیک گفتم وصف او تا راہ برند
پیش ازاں کز فوت آں حسرت خورند

وَالسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَعَلٰى جَمِيْعِ مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى ✤

افراد از کمل مشائخ حصول ایں نسبت متحقق شدہ ولیکن ایں حصول باقتباس است از ولایت صدیق اکبر رضی اللہ تعالے عنہ چنانکہ شیخ ابوسعید از دوام ایں حدیث خبرداده و جبہ حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالے عنہ بشیخ ابوسعید مذکور رسیدہ چنانچہ صاحب نفحات آوردہ است وغرض از اظہار بعض کمالات ایں طریقہ علیہ نقشبندیہ ترغیب طالبان است بایں طریقہ علیہ ورنہ مرا بشرح کمالات ایں طریقہ چہ نسبت. مولائے روم در مثنوی فرمودہ ؎

شرح او حیف است الخ

برشما باد اسلام و نیز کو تابع ہدی است ✤

مکتوب بست و دوم ۲۲

اُرْسِلَ اِلَى الشَّيْخِ عَبْدِ الْمَجِيْدِ بْنِ الشَّيْخِ مُحَمَّدِ الْمُفْتِيِّ اللَّاهُوْرِيِّ فِيْ بَيَانِ وَجْهِ التَّعَلُّقِ بَيْنَ الرُّوْحِ وَالنَّفْسِ وَبَيَانِ

ترجمہ از مصحح

مکتوب بست و دوم بشیخ عبد المجید پسر شیخ محمد مفتی لاہوری صدور یافتہ در بیان جہت تعلق میان روح و نفس و بیان عروج و نزول

عُرُوْجِهِمَا وَنُزُوْلِهِمَا وَبَيَانِ فَنَاءِ الْجَسَدِيِّ وَالرُّوْحِيِّ وَبَقَائِهِمَا وَبَيَانِ مَقَامِ الدَّعْوَةِ وَالْفَرْقِ بَيْنَ الْمُسْتَهْلِكِيْنَ مِنَ الْاَوْلِيَاءِ وَالرَّاجِعِيْنَ اِلَى الدَّعْوَةِ سُبْحَانَ مَنْ جَمَعَ بَيْنَ النُّوْرِ وَالظُّلْمَةِ وَقَرَنَ اللَّامَكَانِيَّ الْمُتَبَرِّيَ عَنِ الْجِهَةِ مَعَ الْمَكَانِيِّ الْحَاصِلِ فِي الْجِهَةِ فَحَبَّبَ الظُّلْمَةَ اِلَى النُّوْرِ فَعَشِقَ بِهَا وَامْتَزَجَ مَعَهَا بِكَمَالِ الْمَحَبَّةِ لِيَزْدَادَ بِهٰذَا التَّعَلُّقِ جِلَاءُهٗ وَيَكْمُلَ بِمُجَاوَرَةِ الظُّلْمَةِ صَفَاءُهٗ كَالْمِرْاٰةِ اِذَا اُرِيْدَ صِقَالَتُهَا وَقُصِدَ ظُهُوْرُ لَطَافَتِهَا تُرِّبَتْ اَوَّلًا لِيَظْهَرَ بِمُجَاوَرَةِ الظُّلْمَةِ التُّرَابِيَّةِ صَفَاءُهَا وَيَزْدَادَ بِتَعَلُّقِ الْكَثَافَةِ الطِّيْنِيَّةِ بَهَاءُهَا فَنَسِيَ ذٰلِكَ النُّوْرُ مَا حَصَلَ لَهٗ اَوَّلًا مِنْ شُهُوْدِهِ الْقُدْسِيِّ بَلْ جَهِلَ نَفْسَهٗ وَتَوَابِعَهُ الْوُجُوْدِيَّةَ بِاسْتِغْرَاقِهٖ فِيْ شُهُوْدِ مَعْشُوْقِهِ الظُّلْمَانِيِّ وَتَعَلُّقِهٖ بِالْهَيْكَلِ الْهَيُوْلَانِيِّ فَصَارَ مِنْ

ایناں و بیان فناء جسدی و روحی و بقائے ایشاں و بیان مقام دعوت و بیان فرق میان آناں کہ از اولیاء مستہلک اند و آناں کہ بمقام دعوت راجع. پاک است و منزہ ذاتے کہ نور را با ظلمت جمع کرد و لامکانی را کہ از جہت بری است با مکانے کہ در جہت است ہم قرین ساخت و ظلمت را بنظر نور محبوب گردانید پس آں نور فریفتہ شد بروے و بکمال محبت اختلاط کرد با وے تا بایں تعلق افزوں گردد جلاء او و بمجاورہ ظلمت کامل شود صفائی او ہمچو آئینہ کہ چوں صقالت آں خواہند و اظہار لطافتش را قصد کنند اولش خاک آلودہ گردانند تا بمجاورت ظلمت ترابیہ صفائی او ظاہر گردد و بباعث تعلق کثافت طینیہ بہاء او افزوں شود پس آں نور بباعث استغراق در شہود معشوق ظلمانی و تعلق بہ ہیکل ہیولانی فراموش نمود آنچہ او را پیشتر حاصل بود از شہود قدسی خود بلکہ از ذات خویش و توابع وجود ہم بے خبر گشت پس آں نور

۱ قولہ جلا بالکسر از زنگ پاک کردہ روشن ساختن ۱۲ غ ۲ قولہ صقالت بکسر اول صیقل کردن ۱۲ غ ۳ قولہ لطافت بفتح اول تاریکی و دقت ۱۲ ۴ قولہ ترابیہ منسوب است بہ تراب بضم اول بمعنی خاک ۱۲ ۵ قولہ کثافت بفتح ضد لطافت ۱۲ غ ۶ قولہ طینیہ منسوب است بہ طین بالکسر بمعنی گل ۱۲ ۷ قولہ بہاء بفتح روشنی و رونق و زیبائی و در فارسی بمعنی قیمت در آید و درین جا ہر یکے ازینہا محتمل است ۱۲ ۸ قولہ ظلمانی بفتحتین تاریک و ایں منسوب بظلم کہ بفتحتین است نہ بضم بمعنی تاریک شدن والف و نون ماقبل یائے نسبت در بعض محل زاید آرند چنانچہ در نورانی و حقانی و جسمانی ۱۲ غیاث ۹ قولہ ہیکل بالفتح جثہ بزرگ و اسپ دراز جسم و شکوہ و عظمت و بنائے بلند و بتخانہ و صورت و تشکل و حمائل ۱۲ غیاث ۱۰ قولہ ہیولانی منسوب بہ ہیولا کہ مادہ ہر شئے را گویند و در حالت نسبت نون زاید ہم می آرند چنانچہ ربانی و روحانی ۱۲ غیاث. اللہم اغفر لکاتبہ ولمن سعی فیہ ولوالدیہم اجمعین برحمتک یا ارحم الراحمین آمین یارب العالمین.

اَصْحَابُ الْمَشْئَمَةِ فِیْ مُصَاحَبَتِهٖ وَضَاعَ مِنْ كَرَامَاتِ الْمَيْمَنَةِ فِیْ مُجَاوَرَتِهٖ فَاِنْ بَقِیَ فِیْ مَضِيْقِ هٰذَا الْاِسْتِغْرَاقِ وَلَمْ يَتَخَلَّصْ اِلٰی فَضَاۤءِ الْاِطْلَاقِ فَالْوَيْلُ لَهٗ كُلَّ الْوَيْلِ لِمَا لَمْ يَتَيَسَّرْ لَهٗ مَا هُوَ الْمَقْصُوْدُ مِنْهُ وَضَاعَ جَوْهَرُ اِسْتِعْدَادِهٖ فَضَلَّ ضَلَالًا بَعِيْدًا وَاِنْ سَبَقَتْ لَهُ الْحُسْنٰی وَاَدْرَكَتْهُ الْعِنَايَةُ الْقُصْوٰی دَفَعَ رَاْسَهٗ وَتَذَكَّرَ مَا ضَلَّ عَنْهُ فَرَجَعَ الْقَهْقَرٰی قَائِلًا

اِلَيْكَ يَا مُنْيَتِیْ حَجِّیْ وَمُعْتَمَرِیْ
اِنْ حَجَّ قَوْمٌ اِلٰی تُرْبٍ وَّاَحْجَارِ

وَاِنْ حَصَلَ لَهُ الْاِسْتِغْرَاقُ ثَانِيًا فِیْ شُهُوْدِ الْمَطْلُوْبِ الْاَقْدَسِ عَلٰی اَحْسَنِ طُرُقٍ وَتَيَسَّرَ لَهُ التَّوَجُّهُ اِلَی الْجَنَابِ الْمُقَدَّسِ بِاَكْمَلِ وُجُوْهٍ تَبِعَهُ الظُّلْمَةُ وَانْدَرَجَتْ فِیْ غَلَبَاتِ اَنْوَارِهٖ فَاِذَا بَلَغَ هٰذَا الْاِسْتِغْرَاقُ اِلٰی اَنْ نَسِیَ الْمُتَعَلَّقَ الظُّلْمَانِیَّ

در مصاحبتش از اصحاب مشئمہ (چپ ۱۲) گردید و در مجاورتش فضائل میمنہ را (راست ۱۲) ضائع نمود پس اگر در تنگ نائے این استغراق باقی ماند و بفضائے اطلاق نرسید وائے است براو ہزار وائے زیرآنکہ ازوجودش آنچہ مقصود بود میسر نہ گردید و جوہر استعدادش نیز بضیاع الجامید فضل ضلالا بعیدا و اگر سابقا مقرر شد برائے او حسنی (نیکوئی ۱۲) و یافت اورا عنایت (پیشتر شتی کرد ۱۲) قصوی (عالی ۱۲) خود را متوجہ ساخت و آنچہ ازو گم شدہ بود بیاد آورد. پس رجعت قہقری نمود قائلا

اے امیدم سوئے تو بس عمرہ و حج من است
حج گو (گویاں ۱۲) میکرد قومے جانب خاک و حجر

و اگر اورا بار دوم در شہود مطلوب اقدس باحسن طرق استغراق حاصل گردید و توجہ بجناب مقدس باکمل وجوہ متیسر اندرین وقت ظلمت بدامن او خواہد آویخت و در غلبات انوار او مندرج خواہد شد و دران زمان کہ این استغراق بدین حد الجامد کہ متعلق ظلمانی خودش را بہ ہر نہج

۱ قولہ مشئمہ و میمنہ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سورہ واقعہ واقع است فاصحاب المیمنۃ ما اصحاب المیمنۃ و اصحاب المشئمۃ ما اصحاب المشئمۃ یعنی پس یاران دست راست چہ برتر اند یاران دست راست و یاران دست چپ چہ فروتر اند یاران دست چپ ۱۲
۲ بفتح ضاد معجمہ زمین فراخ و فراخی زمین و کشادگی صحن خانہ و میدان ۱۲ غ ۳ قولہ ضیاع بفتح مصدر ضاع یضیع بمعنی ہلاک شدن ۱۲ ۴ قولہ فضل ضلالا بعیدا یعنی پس گمراہ خد گمراہ شدن دور دراز ۱۲ ۵ قولہ و اگر سابقا مقرر شد الخ اشارتست بآیۂ کریمہ کہ در پارۂ اقترب و سورہ انبیاء واقع است یعنی ان الذین سبقت لہم منا الحسنی اولئک عنہا مبعدون یعنی بدرستی آنانکہ سبقت بردہ است برائے آنہا از ما نیکوئی آن گروہ ازاں دور کردہ شدگانند ۱۲ ۶ قہقری بفتح ہر دو قاف درمیان شان ہائے ساکنہ است و بعد رائے مہملہ در آخر الف است کہ بصورت یا نوشتہ شود بمعنی بجانب پاشنہ خود رفتن در قاموس است القہقری الرجوع الی خلف ۱۲ ۷ قولہ الیک یا منیتی الخ منیہ بالضم امید و آرزو. و قولہ ترب بالضم خاک و قولہ احجار بالفتح جمع حجر بفتحتین بمعنی سنگ و قولہ معتمر بصیغہ اسم مفعول از اعتمار بمعنی عمرہ کردن مضاف بیائے متکلم بدانکہ خاک و سنگ
اینجا عبارت است از صورت کعبہ معظمہ و مراد از مخاطب بالیک یا منیتی حقیقت کعبہ کہ حق جل و علا است ۱۲

رَاْسًا وَجَهِلَ نَفْسَهٗ وَتَوَابِعَ وُجُوْدِهٖ كُلِّيَّةً فَاسْتَهْلَكَ (فنی ۱۲) فِیْ مُشَاهَدَةِ نُوْرِ الْاَنْوَارِ وَحَصَلَ لَهٗ حُضُوْرُ الْمَطْلُوْبِ وَرَاۤءَ الْاَسْتَارِ تَشَرَّفَ بِالْفَنَاۤءِ الْجَسَدِيِّ وَالرُّوْحِيِّ وَاِنْ حَصَلَ لَهُ الْبَقَاۤءُ بِذٰلِكَ الْمَشْهُوْدِ اَيْضًا بَعْدَ الْفَنَاۤءِ فِيْهِ فَقَدْ تَمَّتْ لَهٗ جِهَتَا الْفَنَاۤءِ وَالْبَقَاۤءِ وَصَحَّ عَلَيْهِ اِطْلَاقُ اِسْمِ الْوِلَايَةِ حِيْنَئِذٍ لَا يَخْلُوْ حَالُهٗ مِنْ اَمْرَيْنِ اِمَّا الْاِسْتِغْرَاقُ فِی الْمَشْهُوْدِ بِالْكُلِّيَّةِ وَالْاِسْتِهْلَاكُ فِيْهِ عَلَی الدَّوَامِ وَاِمَّا الرُّجُوْعُ اِلٰی دَعْوَةِ الْخَلْقِ اِلَی الْحَقِّ عَزَّ سُلْطَانُهٗ بِاَنْ يَّصِيْرَ بَاطِنُهٗ مَعَ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ وَظَاهِرُهٗ مَعَ الْخَلْقِ فَيَتَخَلَّصُ النُّوْرُ مِنَ الظُّلْمَةِ الْمُنْدَرِجَةِ فِيْهِ الْمُتَوَجِّهُ اِلَی الْمَطْلُوْبِ وَيَصِيْرُ بِهٰذَا التَّخَلُّصِ مِنْ اَصْحَابِ الْيَمِيْنِ وَهُوَ اِنْ لَّمْ يَكُنْ لَّهٗ فِی الْحَقِيْقَةِ يَمِيْنٌ وَلَا شِمَالٌ لٰكِنَّ الْيَمِيْنَ اَوْلٰی بِحَالِهٖ وَاَنْسَبُ بِكَمَالِهٖ لِجَامِعِيَّتِهِ الْجِهَةَ الْخَيْرِيَّةَ مَعَ اِشْتِرَاكِهِمَا فِی الْيُمْنِ وَالْبَرَكَةِ كَمَا وَقَعَ فِیْ شَاْنِهٖ عَزَّ شَاْنُهٗ كِلْتَا يَدَيْهِ يَمِيْنٌ وَتَنَزُّلُ تِلْكَ الظُّلْمَةِ مِنْ ذٰلِكَ النُّوْرِ فِیْ مَقَامِ

فراموش سازد و از ذات و توابع وجود خود کلیتہ بے خبر ماند و در مشاہدہ نور الانوار مستہلک شود (فنا ۱۲) و حضور مطلوب اورا از ورائے استار (پردہا ۱۲) حاصل گردد بفنائے جسدی و روحی مشرف خواہد گردید و اگر نیز میسر شد اورا بقا بدین مشہود بعد از فنا دراں پس ہر دو جہت بقا و فنا بتمام و کمال اورا حاصل شد و اکنون اطلاق اسم ولایت براں راست آمد پس درین صورت حالش از دو امر خالی نیست استغراق صرف است در مشہود خود کلیتہ و استہلاک محض است در وے علی الدوام یا رجوع است بدعوت خلق بحضرت حق عز سلطانہ بنہجیکہ باطنش بحق سبحانہ باشد و ظاہرش بخلق و اندرین وقت نور از دست ظلمتے کہ در وے مندرج است و متوجہ بمطلوب خود رہائی یابد و بدین رہائی از اصحاب یمین گردد و اورا اگرچہ فی الحقیقت نہ یمین (راست ۱۲) است و نہ شمال ولیکن یمین (یعنی روح را ۱۲) بحال او اولے است و بکمال او انسب (چپ ۱۲) بسبب جامعیت (جامع بودن ۱۲) آں جہت خیریت را با وجود اشتراک ہر دو در یمن و برکت چنانچہ در شان آں عز شانہ وارد است کلتا یدیہ یمین (یمین و شمال ۱۲) و آں ظلمت ازاں نور در مقام عبادت و اداء طاعت فرود آید (ہر دو دست او راست است ۱۲)

۱ بالتذکیر کما فی سائر نسخ القلمیۃ الموجودۃ عندنا موقوع علی انہ نعت النور او بالتانیث و مشی علیہ المعرب مجرور علی انہ نعت للظلمۃ ھذا و اللہ اعلم و علمہ اتم ۲ اما مجھول ای استھلکہ اللہ تعالی او معروف ای استھلک ھو نفسہ ۱۲ ۳ قال المعرب رواہ مسلم عن عبد اللہ بن عمرو و الترمذی عن ابی ھریرۃ بلفظ و کلتا یدای ربی یمین مبارکۃ ۱۲

العبادة واداء الطاعة ونعني بالنور اللامكاني
الروح بل خلاصته وبالظلمة المقيدة
بالجهة النفس ولكن المراد بالباطن والظاهر (الروح والنفس)
فان قال قائل ان للاولياء المستهلكين
ايضا شعورا بالعالم وتوجها اليه واختلاطا
مع بني نوعهم فما معنى الاستهلاك و
التوجه بالكلية على الدوام وما الفرق
بينهم وبين المرجوعين الى العالم للدعوة
قلنا ان الاستهلاك والتوجه بالكلية
عبارة عن توجه الروح والنفس معا
بعد اندراج النفس في انوار الروح
كما مرت الاشارة اليه والشعور بالعالم
ونحوه انما يكون بالحواس والقوى و
الجوارح التي هي كالتفاصيل للنفس
فالمجمل الملخص مستهلك في ضمن
انوار الروح في مطالعة المشهود وتفصيله
باق على الشعور السابق من غير تطرق
فتور فيه بخلاف المرجوع الى العالم فان
نفسه بعد كونها مطمئنة تخرج من
تلك الانوار للدعوة وتحصل له المناسبة
مع العالم فيقع الدعوة بسبب تلك

ومراد ما از آں نور لامکانی روح است بلکہ خلاصہ
او و از ظلمت مقیدہ بجہت نفس و ہمیں است
(یعنی مراد ما ۱۲) مراد ما از باطن و ظاہر اگر کسے گوید کہ (است ۱۲) اولیاء
(درقول ما باطنش بحق ظاہرش بخلق ۱۲) مستہلکین را نیز شعورے است بعالم و توجہ است
(داشتن و درزیافتن ۱۲) باآں و اختلاط است با بنی نوع خود پس معنی
(آدمیان ۱۲) استہلاک و توجہ تام علی الدوام چیست وچہ
فرق است میان شان و میان مرجوعین بعالم
از برائے دعوت۔ گوئیم کہ استہلاک و
توجہ تام عبارت است از توجہ روح و نفس
معا بعد از اندراج نفس در انوار روح چنانچہ
اشارتے بہ آں رفت[1] و شعور بعالم
و مانند[2] آں بحواس و قوے و جوارح میباشد
نہ بغیر پس مجمل ملخص مستہلک است در
ضمن انوار روح بمطالعہ مشہود و تفصیل
او بر شعور سابق باقی است بے آنکہ فتورے
دراں راہ یابد بہ خلاف آں کہ مرجوع است
بعالم زیراں کہ نفس او بعد از حصول اطمینان
بیروں مے آید از آں انوار برائے دعوت
و او را بعالم مناسبت حاصل مے شود
و بہ سبب ایں مناسبت دعوتش در معرض
اجابت در آید و اما بیان ایں کہ نفس مجمل است

۱؎ یعنی در قول ما اندریں وقت ظلمت بدامن او خواہد آویخت الخ ۲؎ یعنی توجہ و اختلاط با بنی نوع خود ۱۲ اللہم اغفر لکاتبہ و لمن سعی فیہ ۱۲

المناسبة في معرض الاجابة واما ان النفس
مجملة والحواس ونحوها تفاصيلها فلان
النفس لها تعلق بالقلب الصنوبري
وهو المتعلق للروح بتوسط الحقيقة
الجامعة القلبية والفيوض الواردة
من الروح ترد اجمالا اولا عليها ثم
بتوسطها الى سائر القوى والجوارح
تفصيلا فخلاصتها موجودة في النفس
اجمالا فظهر الفرق بين الفريقين
ومما ينبغي ان يعلم ان الطائفة الاولى
من ارباب السكر والثانية من ارباب
الصحو والشرافة للاولى والفضيلة
للاخرى والمقام الاول مناسب للولاية
والثاني للنبوة شرفنا الله سبحانه
بكرامات الاولياء وثبتنا على كمال
متابعة الانبياء صلوات الله تعالى
وسلامه على نبينا وعليهم وعلى جميع
اخوانه من الملائكة المقربين و

و حواس و امثال او شان تفاصیل او پس
بجہت[1] آں کہ نفس را تعلق است بقلب[2] صنوبری
و او[3] متعلق روح است بتوسط حقیقت جامع
(بفتح لام ۱۲) قلبیہ و فیوضات وارده از روح اول بر آں نزول
(نفس ۱۲) کنند بطریق اجمال باز بوساطت آں بر سائر
(نفس ۱۲) قوے و جوارح علی التفصیل۔ پس خلاصہ
(نزول کنند ۱۲) ایں ہا اجمالا در نفس موجود است ازیں جا
(یعنی حواس و قوی و جوارح ۱۲) فرق بین الفریقین بوضوح انجامید و باید
(یعنی مستہلکین و مرجوعین ۱۲) دانست کہ طائفہ اول از ارباب سکر[4] اند
و ثانی از ارباب[5] صحو و شرافت اول راست
(عروج و بلندی ۱۲) و فضیلت دیگرے را و مقام اول مناسب
(بزرگی ۱۲) است بولایت و ثانی بہ نبوت حق سبحانہ
مایاں را بکرامات اولیاء مشرف گرداناد
و بر کمال متابعت انبیاء ثابت داراد۔
صلوات اللہ وسلامہ
علی نبینا وعلیہم وعلی
جمیع اخوانہ من الملائکۃ
المقربین والعباد

۱؎ یعنی ثابت است بدلیل آنکہ ۱۲ ۲؎ یعنی مضغہ لحم کہ بجانب چپ ودیعت نہادہ اند ۱۲ ۳؎ قولہ و او یعنی قلب صنوبری متعلق روح است یعنی روح باو متعلق است بتوسط حقیقت جامعہ قلبیہ یعنی قلب حقیقی مراد این است کہ روح را فی الحقیقت تعلق است بقلب حقیقی و قلب حقیقی را تعلق است بقلب صنوبری و نفس را ہم تعلق است بقلب صنوبری پس فیوضات وارده از روح اول الخ ۱۲ ۴؎ و ۵؎ قولہ ارباب سکر و ارباب صحو از اصطلاحات حضرات صوفیہ کرام است فالسکر استیلاء سلطان الحال والصحو العود الی ترتیب الافعال والسکر لارباب القلوب والصحو للمکاشفین بحقائق الغیوب ۱۲ اسلک السلوک ۱۲

الْعِبَادِ الصَّالِحِيْنَ اِلٰى يَوْمِ الدِّيْنِ اٰمِيْنَ الْمُحَرِّرُ الدَّاعِيْ وَاِنْ لَّمْ يُحْسِنِ الْعَرَبِيَّةَ لِعَجَمِيَّتِهٖ لٰكِنْ لَمَّا كَانَ مَكْتُوْبُهُمُ الشَّرِيْفُ مُحَرَّرًا بِالْكَلِمَاتِ الْعَرَبِيَّةِ اَمْلَى الْقِرْطَاسَ (کاغذ ۱۲) عَلٰى نَحْوِ اِمْلَائِهِمْ وَالسَّلَامُ خِتَامُ الْكَلَامِ

الصالحین الی یوم الدین آمین کاتب الحروف دعاگو اگرچہ بجہت عجمیت[1] خود عربیت را چنانکہ باید نمی دانست لیکن چوں مکتوب شریف شان بکلمات عربیہ مرقوم بود بر وفق املاء (تحریر ۱۲) شان املاء نمود. سلام است مہر کلام کرام

مکتوب[۲۳] بست و سوم

ترجمہ از مصحح

اُرْسِلَ اِلٰى عَبْدِ الرَّحِيْمِ الْمُشْتَهِرِ بِخَانْ خَانَانْ فِيْ جَوَابِ كِتَابَتِهٖ فِي الْمَنْعِ عَنْ اَخْذِ الطَّرِيْقِ مِنَ النَّاقِصِ وَبَيَانِ مَضَرَّتِهٖ وَالْمَنْعِ عَنِ الْاَلْقَابِ الشَّبِيْهَةِ بِاَهْلِ الْكُفْرِ نَجَّانَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَاِيَّاكُمْ عَنِ الْمَقَالِ الْخَالِيْ عَنِ الْحَالِ وَالْعِلْمِ الْمُعَرَّا عَنِ الْاَعْمَالِ بِحُرْمَةِ سَيِّدِ الْبَشَرِ الْمَبْعُوْثِ اِلَى الْاَسْوَدِ وَالْاَحْمَرِ عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِيْمَاتِ اَكْمَلُهَا وَيَرْحَمُ اللّٰهُ عَبْدًا قَالَ اٰمِيْنًا يَبْلُغُ رِسَالَتَكُمُ الْاَخُ الصَّالِحُ الصَّادِقُ تَبْلِيْغًا وَحَكٰى عَنْ جَنَابِكُمْ بِلِسَانِ التَّرْجُمَانِ مَا حَكٰى فَاَنْشَدْتُ[2] ؎

مکتوب بست و سوم بہ عبد الرحیم المشہور بخان خانان صدور یافتہ بجواب مکتوب او و در منع نمودن از اخذ طریق (گرفتن ۱۲) از پیر ناقص و در بیان مضرت او و زجر کردن از القابے کہ شبیہ اند باہل کفر. حق سبحانہ وتعالے ما یان و شمایان را از قال خالی از حال و علم معرا (خالی و برہنہ ۱۲) از اعمال نجات بخشد بحرمت سید البشر کہ مبعوث است باسود (سیاہ فام ۱۲ عرب ۱۲) و احمر (سرخ رنگ ۱۲ عجم ۱۲) علیہ (سرور آدمیان ۱۲) وعلی آلہ من الصلوات افضلہا ومن التسلیمات اکملہا ورحم کناد حق تعالی بر کسیکہ آمین گفت برادر باسعادت وصداقت مکتوب شما رسانید (شخصیکہ از خانخاناں مکتوب پیش حضرت مجدد قدس سرہ آورد ۱۲ یعنی خانخاناں ۱۲) واز جناب شما بزبان ترجمان حکایت نمود آنچہ نمود پس این شعر بخواندم ؎

۱؎ غیر عربی بودن ۱۲ ۲؎ قولہ ترجمان بالفتح وجیم مضموم بمعنی فصیح وتیز زبان وخوش تقریر وکسیکہ دانندۂ دو زبان باشد ۱۲ اللہم اغفر لکاتبہ ۱۲

اَهْلًا لِسُعْدٰى وَالرَّسُوْلِ وَحَبَّذَا
وَجْهُ الرَّسُوْلِ لِحُبِّ وَجْهِ الْمُرْسِلِ

مرحبا گفتم لسعدیٰ و قاصدش فرخندہ روئے
از برائے الفت روئے رضائے مرسلے (فرستندہ ۱۲)

اِعْلَمْ اَيُّهَا الْاَخُ الْقَابِلُ لِظُهُوْرِ الْكَمَالَاتِ اَظْهَرَ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَتَعَالٰى فِعْلَكُمْ مِنَ الْقُوَّةِ اَنَّ الدُّنْيَا مَزْرَعَةُ الْاٰخِرَةِ فَوَيْلٌ لِمَنْ لَمْ يَزْرَعْ فِيْهَا وَعَطَّلَ اَرْضَ الْاِسْتِعْدَادِ وَاَضَاعَ بَذْرَ الْاَعْمَالِ وَمِمَّا يَنْبَغِيْ اَنْ يُعْلَمَ اَنَّ اِضَاعَةَ الْاَرْضِ وَتَعْطِيْلَهَا اِمَّا بِاَنْ لَا يَزْرَعَ فِيْهَا شَيْئًا اَوْ اَلْقٰى فِيْهَا بَذْرًا خَبِيْثًا فَاسِدًا وَهٰذَا الْقِسْمُ مِنَ الْاِضَاعَةِ اَشَدُّ مَضَرَّةً وَاَكْثَرُ فَسَادًا مِنَ الْقِسْمِ الْاَوَّلِ كَمَا لَا يَخْفٰى وَخُبْثُ الْبَذْرِ وَفَسَادُهٗ بِاَنْ اَخَذَ الطَّرِيْقَ مِنَ السَّالِكِ النَّاقِصِ وَسَلَكَ مَسْلَكَهٗ لِاَنَّ النَّاقِصَ صَاحِبُ هَوًى مُتَّبَعٍ وَمَا يَشُوْبُ بِالْهَوٰى لَا يُؤَثِّرُ وَاِنْ اَثَّرَ اَعَانَ عَلَى الْهَوٰى فَيَحْصُلُ ظُلْمَةٌ عَلٰى ظُلْمَةٍ وَلِاَنَّ النَّاقِصَ لَا يُمَيِّزُ بَيْنَ

اے برادر قابل ظہور کمالات حق سبحانہ وتعالے فعلیت[1] شمارا از قوت (استعداد ۱۲) بمنصۂ[2] ظہور جلوہ دہد بداں[3] آنکہ دنیا مزرعت آخرت است وائے است بر آں کس کہ درو چیزے نکارید و زمین استعداد خودرا معطل (خالی ۱۲ بے کار ۱۲) داشت وبذر[4] (تخم ۱۲) اعمال را ضائع ساخت و باید دانست کہ اضاعت (ضائع نمودن ۱۲) زمین و تعطیل آں بدو طریق است یکے آنکہ اندرو ہیچ نہ کارد و دیگر آنکہ تخم ناپاک و بد بریزد و این قسم از اضاعت بہ نسبت اول مضرت (ضرر رسانیدن ۱۲) او اشد است و فساد او اکثر چنانکہ مخفی نیست و خباثت بذر و فساد آں بدین نہج است کہ طریق را از سالک ناقص اخذ نمود و بمسلکش (براہ او ۱۲) رفتن گرفت زیراکہ ناقص را ہوائے (خواہش نفس ۱۲) است متبوع (پیشوا ۱۲) و مشوب (مخلوط ۱۲) بہ ہوا را تاثیرے نبود بر تقدیر تاثیر اعانت است مر ہوارا پس ثمرۂ آں ظلمت است بر ظلمت (تاریکی ۱۲) ونیز ناقص را بدین سبب

۱؎ قولہ فعلیت شمارا الخ یعنی آنچہ در استعداد شما است اورا بوقوع آرد ۱۲ ۲؎ قولہ منصۂ بفتح میم وفتح نون وتشدید صاد مہملہ مفتوح جائے ظاہر شدن لہذا باللحاظ ہمیں معنی بمعنی تخت یا سریر کہ عروس را براں نشاندہ جلوہ دہند واو را بر داماد و دیگر ناظرین آنجا ظاہر کنند مستعمل واین لفظ بکسر میم نیز آمدہ وبضم میم باتشدید نون غلط است ودر صراح بکسر آلہ بر داشتن یعنی تخت و سریرے کہ بداں عروس را از دیگراں ممتاز و بلند گردانند ۱۲ ۳؎ قولہ بداں کہ دنیا مزرعہ آخرت است اشارتست بحدیثے کہ اندریں باب وارد است قال علیہ الصلوٰۃ والسلام الدنیا مزرعۃ الآخرۃ ابیات گر زدستت بشود تخمی بکارہ تا براری خرمنے روز شمار ٭ ورنہ کاری مفلسی یوم التناد ٭ گشتہٗ مغبون وخاسر بے مراد ٭ تخم را می کارد آبے ہم بپاش ٭ تا بری بود الحصاد از غلہ ہاش ٭ ورنہ یابنی آب دانہ خشک شد ٭ وآں ہمہ رنج وتعب خود لغو بد ٭ آب دہ از چشمہ چشم الحیواں ٭ تا شود حرث تو سبز و کامراں ٭ کار باہشیاری وبیداری است ٭ ہر کہ غافل گشت میداں ناربیست ٭ اختتام مثنوی ۴؎ قولہ بذر بالفتح وبکسر ہر تخمے کہ از تخود کوچک تر باشد واینجا تخم مطلق مراد است ۱۲ ۵؎ قولہ اہلا یعنی باہل وخویشان خود آمدی نزد راجانب وبیگانگان عرباں این کلمہ بوقت ملاقات میگویند. قولہ لسعدیٰ بضم سین مہملہ نام عشیقہ معروفہ است ورسول بمعنی قاصد وسفیر وحبذا بمعنی چہ خوش است ووجہ بمعنی روئے ومرسل بمعنی اسم فاعل بمعنی فرستندہ ۱۲

الطرق الموصلة الی اللہ سبحانہ وبین الطرق التی لا توصل الیہ سبحانہ اذ ھو غیر واصل قط ولکن لا یمیز بین الاستعدادات المختلفة للطلبة واذا لم یمیز طرق الجذبة عن طرق السلوک فربما کان استعداد الطالب مناسبا بطریق الجذبة غیر مناسب بطریق السلوک ابتداء والناقص لعدم التمییز بین الطرق وبین الاستعدادات المختلفة سلکہ طریق السلوک ابتداء فاضل عن الطریق کما ضل فالشیخ الکامل المکمل اذا اراد تربیة ھذا الطالب وتسلیکہ احتاج اولا الی ازالة ما اصاب من السالک الناقص واصلاح ما فسد بسببہ ثم القی البذر الصالح المناسب لاستعدادہ فی ارض الاستعداد فینبت نباتا حسنا ومثل کلمة خبیثة کشجرة خبیثة ن اجتثت من فوق الارض ما لھا من قرار ومثل کلمة طیبة کشجرة طیبة اصلھا ثابت وفرعھا فی السماء فصحبة

کہ او اصلا واصل نیست میان طرق موصلہ بحق سبحانہ ومیان طرق غیر موصلہ با وسبحانہ امتیازے نیست۔ وہم چنین اورا مابین استعدادات مختلفۂ طالبان تمیزے نہ۔ وچوں آن ناقص طرق جذبہ را از طرق سلوک فرق ننمود پس بسا اوقات استعداد طالب ابتداءً بطریق جذبہ مناسب بود وبطریق سلوک غیر مناسب وناقص بباعث عدم تمیز میان طرق واستعدادات مختلفہ اورا براہ سلوک بردپس گمراہ کرد مرید را از راہ حق چنانکہ خود گمراہ بود پس شیخ کامل مکمل چوں تربیت وتسلیک این طالب را ارادہ نماید لامحالہ محتاج باشد اول بازالہ چیزے کہ از سالک ناقص بآں طالب رسیدہ وباصلاح آنچہ بسببش فاسد گشتہ بعد ازاں تخم نیک ومناسب استعداد طالب در زمین قابلیت او بریزد پس بروید روئیدنی زیبا وحال سخن ناپاک مانند درخت ناپاک است کہ برکندہ شد از بالائے زمین نیست اورا ہیچ استقرارے وحال سخن پاک مانند درخت پاک است بیخش استوار وشاخش در آسمان پس صحبت

سلہ الحاصل ان الناقص ناقص من وجوہ شتی الاول انہ محبوس فی سجن الھوی اتبع لنفسہ ھواھا الثانی انہ لا یمیز طریقا عن طریق ولا جذبة عن سلوک ولا صحوا عن سکر الثالث انہ لا یمیز استعدادا عن استعداد اخر ۱۲ سلہ اشارة الی ایة کریمة واقعة فی سورة ابراھیم من الجزء الثالث عشر ونظم الایة ھکذا ضرب اللہ مثلا کلمة طیبة کشجرة طیبة الخ ۱۲ سلہ قولہ پس صحبت شیخ الخ مولائے روم گفتہ وچہ خوش گفتہ۔ ابیات۔ فقر خواہی آن بصحبت قائم است + نہ زبانت کار می آید نہ دست + دانش انوار است در جان رجال + نے ز راہ دفتر ونے قیل وقال + خاک شو مردان حق را زیر پا + خاک بر سر کن حسد را ہمچو ما + سایۂ یزداں بود بندہ خدا + مردۂ این عالم وزندہ خدا ۱۲

الشیخ الکامل المکمل کبریت احمر نظرہ دواء وکلمتہ شفاء وبدونہ خرط القتاد ثبتنا اللہ سبحانہ وایاکم علی جادة الشریعة المصطفویة علی صاحبھا الصلوة والسلام والتحیة اذ ھو ملاک الامر ومدار النجاة ومناط السعادة ولنعم ما قیل بالفارسیة ؎

محمد عربی کابروئے ہر دو سرا است
کسیکہ خاک درش نیست خاک بر سر او

ولنختم المقالة علی صلوات سید المرسلین وتسلیماتہ وتحیاتہ وبرکاتہ

التتمة

العجب کل العجب ان الاخ الصادق قد نقل ان من جلسائھم من الشعراء الفضلاء من یلقب فی الشعر بالکفری والحال انہ من السادات العظام والنقباء الکرام فیالیت شعری ما حملہ علی ھذا الاسم الشنیع البین شناعتہ والمسلم ینبغی لہ ان یفر من ھذا الاسم زیادة ما یفر من الاسد المھلک ویکرہ ھو کل الکراھة لان ھذا الاسم ومسماہ مبغوضان

شیخ کامل مکمل کبریت احمر است نظر او دوا است وکلمۂ او شفا وبدوں او خرط القتاد حق سبحانہ وتعالے مایاں را بر جادۂ شریعت مصطفویہ قائم داراد علی صاحبھا الصلوة والسلام والتحیة زیرآں کہ او ست ملاک امر ومدار نجات ومناط سعادت وبدرستے چہ خوش گفتہ شدہ است بفارسی ؎

محمد عربی کابروئے ہر دو سرا است
کسیکہ خاک درش نیست خاک بر سر او

باید کہ ختم نمائیم این مبحث را بصلوات سید المرسلین وتسلیمات وتحیات وبرکات او۔ تتمہ

کمال تعجب است کہ برادر با سعادت نقل نمود کہ از شعرائے فضلائے ہم نشینان شما کسے است کہ ملقب است بہ لقب کفری باوجودے کہ آنکس از سادات عظام ونقبائے کرام است اے کاش دانستمے کہ بریں اسم شنیع بین الشناعة چہ چیز برانگیختہ کرد اورا وحالانکہ مسلمان را واجب است فرار ازیں اسم زیادہ تر از فرار او از اسد مہلک ومکروہ دانستن اورا بکمال کراہت زیراکہ این اسم ومسمائش مبغوض است نزد حق

سلہ یعنی نادر الوجود وعزیزہ کالکبریت الاحمر فانہ اکسیر لا یوجد ۱۲ سلہ قولہ کبریت بالکسر ویائے معروف وتائے فوقانی گوگرد کہ بہندی گندہک گویند ۱۲ غ سلہ قولہ وبدونہا یعنی بغیر صحبت شیخ کامل وقولہ خرط القتاد خرط بالفتح دست مالیدن بر شاخ تا برگ او بریزد وقتاد بالفتح درختے است سخت وخاردار کنایہ است از رنج کشیدن ۱۲ سلہ قولہ ملاک بالکسر اصل چیزے وآنچہ باو قائم باشد چیزے ۱۲ سلہ تھیبہ محمد سید الکونین من عرب + تعسا لمن لم یکن فی بابہ الترب +

لِلّٰہِ سُبْحَانَہٗ وَرَسُوْلِہٖ عَلَیْہِ الصَّلَوٰتُ وَ التَّسْلِیْمَاتُ وَالْمُسْلِمُوْنَ مَامُوْرُوْنَ بِعَدَاوَۃِ اَھْلِ الْکُفْرِ وَالْغِلْظَۃِ عَلَیْھِمْ فَالتَّحَاشِیْ عَنْ مِثْلِ ھٰذَا الْاِسْمِ الْقَبِیْحِ وَاجِبٌ وَمَا وَقَعَ فِیْ عِبَارَاتِ بَعْضِ الْمَشَائِخِ قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَسْرَارَھُمْ فِیْ غَلَبَاتِ السُّکْرِ مِنْ مَدْحِ الْکُفْرِ وَالتَّرْغِیْبِ عَلٰی شَدِّ الزُّنَّارِ وَاَمْثَالِ ذٰلِکَ فَمَصْرُوْفٌ عَنِ الظَّاھِرِ وَمَحْمُوْلٌ عَلَی التَّاوِیْلِ فَاِنَّ کَلَامَ السُّکَارٰی یُحْمَلُ وَیُصْرَفُ عَنِ الظَّاھِرِ الْمُتَبَادِرِ فَاِنَّھُمْ مَعْذُوْرُوْنَ بِغَلَبَۃِ السُّکْرِ فِیْ اِرْتِکَابِ ھٰذِہِ الْمَحْظُوْرَاتِ مَعَ اَنَّ کُفْرَ الْحَقِیْقَۃِ نَقْصٌ بِالنِّسْبَۃِ اِلَی الْاِسْلَامِ الْحَقِیْقَۃِ عِنْدَ اَکَابِرِ ھٰؤُلَاءِ وَغَیْرُ السُّکَارٰی غَیْرُ مَعْذُوْرٍ فِیْ تَقْلِیْدِھِمْ لَا عِنْدَھُمْ وَلَا عِنْدَ اَھْلِ الشَّرْعِ لِاَنَّ لِکُلِّ شَیْءٍ مُّوْسِمًا وَوَقْتًا خَاصًّا صَلُحَ ذٰلِکَ الشَّیْءُ فِیْ ذٰلِکَ الْمُوْسِمِ وَقَبُحَ فِیْ

سبحانہ و رسول او علیہ الصلوٰۃ والسلام واہل اسلام مامورند بعداوت[1] اہل کفر و تشدد[2] نمودن بر ایشان پس از چنیں اسم قبیح احتراز واجب است وآنچہ در عبارات بعض مشائخ قدس اللہ تعالےٰ اسرارھم در غلبات سکر از مدح[3] کفر و ترغیب بر بستن زنار[4] و امثال آن واقع شدہ است پس از ظاہر خود مصروف است و برتاویلے از تاویلات محمول زیرا کہ کلام سکاری[5] برمفہوم محمود حمل کردہ مے شود واز ظاہر متبادر خود مصروف چہ ایشاں بباعث غلبہ سکر معذورند در ارتکاب ایں محظورات باوجودے کہ کفر حقیقۃ[6] نقص است بہ نسبت اسلام حقیقۃ نزد ایں بزرگواراں وغیر سکاری در تقلید شاں معذور نیند نہ نزد شاں و نہ نزد اہل شرع چہ ہر چیز را موسمی است خاص و وقت کہ آں چیز دراں موسم موزوں و زیبا

---

[1] قال اللہ تعالیٰ یا ایہا الذین اٰمنوا لا تتخذوا الکٰفرین اولیاء من دون المؤمنین اتریدون ان تجعلوا اللہ علیکم سلطانا مبینا ۱۲ سورہ نساء پارہ والمحصنات ۱۲ [2] قال اللہ سبحانہ وتعالیٰ اشداء علی الکفار یعنی تشدد کنندگانند و زور آورانند بر کفار وقال عز من قائل یا ایہا النبی جاھد الکفار والمنافقین واغلظ علیھم یعنی اے نبی جہاد کن با کافران و منافقان و تشدد کن بر ایشان ۱۲ [3] کقول الحلاج شعر کفرت بدین اللہ والکفر واجب ٭ لدی وعند المسلمین قبیح یعنی کفر نمودم بدین خدا و ایں چنیں کفر واجب است نزد من و نزد مسلمانان قبیح است ۱۲ [4] قولہ زنار بالضم و تشدید نون ریسمانے کہ نصاری و مجوس و سائر کفار بر میان بندند ۱۲ [5] قولہ کلام سکاری قال المولی الرومی رحمہ اللہ تعالیٰ کل شئ قالہ غیر المفیق ان تکلف او تصلف لا یلیق۔ یعنی ہر چیزیکہ گوید غیر ہوشیار اگر تکلف کند یا لاف زند لمی سزد بہمت آنکہ غیر ہوشیار است ۱۲ [6] قولہ کفر حقیقۃ الخ یعنی بعد از وصول بحقیقت کار وبعد از ظہور غلبہ حال عدم امتیاز میان اسلام و کفر ہم نقص است در رنگ منصور حلاج کہ مغلوب حال بودہ است اہل شریعت بکفر او حکم کردہ اند نہ اہل حقیقت اما نزد اہل حقیقت ہم منقصت دامنگیر اوست اور از کاملاں نمی شمرند واز مسلمانان حقیقی نمی انگارند وا ایں پیش از ظہور غلبہ حال ایں عدم امتیاز بالاتفاق کفر است و مذموم و تقلید ارباب احوال نمودن و تمیز ناکردن از بے تمیزی است والحاد و زندقہ و کفر شریعت و حقیقت ۱۲

مُوْسِمٍ اٰخَرَ وَالْعَاقِلُ لَا یَقِیْسُ اَحَدَھُمَا عَلَی الْاٰخَرِ فَالْتَمِسُوْہُ مِنْ قِبَلِیْ اَنْ یُّغَیِّرَ ھٰذَا الْاِسْمَ وَیُبَدِّلَہٗ بِاسْمٍ خَیْرٍ مِّنْہُ وَیُلَقَّبَ بِالْاِسْلَامِیِّ فَاِنَّہٗ مُوَافِقٌ لِحَالِ الْمُسْلِمِ وَمَقَالِہٖ وَانْتِسَابٌ اِلَی الْاِسْلَامِ الَّذِیْ ھُوَ الدِّیْنُ الْمَرْضِیُّ عِنْدَ اللّٰہِ سُبْحَانَہٗ وَعِنْدَ الرَّسُوْلِ عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَاجْتِنَابٌ عَنِ التُّھْمَۃِ الَّتِیْ اُمِرْنَا بِاِتِّقَائِہٖ اِتَّقُوْا مِنْ مَوَاضِعِ التُّھَمِ کَلَامٌ صَادِقٌ لَا غُبَارَ عَلَیْہِ قَالَ سُبْحَانَہٗ وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَیْرٌ مِّنْ مُّشْرِکٍ وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْھُدٰی

می باشد و بموسم دیگر قبیح و صاحب بینش یکے را بر دیگرے قیاس نمی کند پس از جانب من باو التماس نمائید کہ ایں اسم را تغیر دہد و باسمی بہتر ازیں تبدیل کند و خود را بلقب اسلامی ملقب سازد زیرا کہ ایں بحال و مقال مسلمان موافق است و انتساب است باسلامی کہ اوست دین مرضی نزد حق سبحانہ و نزد رسول او علیہ الصلوٰۃ والسلام واجتناب است از تہمتے کہ ما ماموریم باحتراز از و اتقوا من مواضع التہم[1] کلامی است صادق کہ بروہیچ غبارے نیست فرمود حق سبحانہ[2] و ہر آئینہ بندۂ مسلمان بہتر است از مشرک وسلام باد بر کسے کہ تابع ہدی است ٭

مکتوب بست و چہارم[3]

ترجمہ از مصحح

اُرْسِلَ اِلٰی مُحَمَّدٍ قَلِیْجِ خَانَ فِیْ بَیَانِ اَنَّ الصُّوْفِیَّ کَائِنٌ بَائِنٌ وَاَنَّ تَعَلُّقَ الْقَلْبِ لَا یَکُوْنُ بِاَکْثَرَ مِنْ وَّاحِدٍ وَاَنَّ ظُھُوْرَ الْمَحَبَّۃِ الذَّاتِیَّۃِ یَسْتَلْزِمُ اسْتِوَاءَ الْاِیْلَامِ وَالْاِنْعَامِ مِنَ الْمَحْبُوْبِ وَالْفَرْقِ بَیْنَ عِبَادَۃِ

مکتوب بست و چہارم بہ محمد قلیچ خان صدور یافتہ در بیان آنکہ صوفی کائن[4] است و بائن[5] و ہر آئینہ قلب باکثرے از یک تعلق نگیرد و بدر ستیکہ ظہور محبت ذاتیہ استواء[6] ایلام و انعام[7] محبوب را میخواہد و بیان فرق میان عبادت مقربین و عبادت ابرار و ہم

---

[1] یعنی بپرہیزید از جاہائے تہمت آورد ایں حدیث را امام بخاری در تاریخ خود قال الامام المناوی فی کتاب کنوز الحقائق فی حدیث خیر الخلائق اتقوا مواضع التہم تخ یعنی رواہ البخاری فی التاریخ ولفظۃ من لیست من الحدیث ۱۲ [2] اشارت است بآیہ کہ واقع است در سورۂ بقرہ و پارہ سیقول ۱۲ [3] بدانکہ اندریں مکتوب شریف علی ما قالہ الجامع چہار امر را بیان فرمودہ اند ۱۲ [4] صحبت و معیت دارندہ ۱۲ [5] یعنی تنہا و منفرد و جدا ۱۲ [6] درد رسانیدن و رنجانیدن ۱۲۔ [7] نعمت دادن ۱۲۔ ص لعل التذکیر ھنا التاویل ما فافھم ۱۲

الْمُقَرَّبِيْنَ وَعِبَادَةِ الْاَبْرَارِ وَكَذَا بَيْنَ الْاَوْلِيَاءِ
الْمُسْتَهْلِكِيْنَ وَبَيْنَ الْاَوْلِيَاءِ الْمَرْجُوْعِيْنَ
اِلٰى دَعْوَةِ الْخَلْقِ سَلَّمَكُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ
وَعَافَاكُمْ بِحُرْمَةِ سَيِّدِ الْمُرْسَلِيْنَ
عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ
اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَبَّ[1] فَطُوْبٰى لِمَنْ لَّمْ يُبْقِ
لِقَلْبِهٖ حُبًّا اِلَّا مَعَ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ وَلَمْ يُرِدْ
اِلَّا وَجْهَهٗ تَعَالٰى وَتَقَدَّسَ فَيَكُوْنُ هُوَ
مَعَ اللّٰهِ جَلَّ سُلْطَانُهٗ وَاِنْ كَانَ ظَاهِرًا
مَعَ الْخَلْقِ وَاشْتَغَلَ بِهِمْ صُوْرَةً وَّهُوَ
شَانُ الصُّوْفِيِّ الْكَائِنِ الْبَائِنِ اَيِ الْكَائِنِ
مَعَ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ وَالْبَائِنِ مِنَ الْخَلْقِ
حَقِيْقَةً اَوِ الْمُرَادُ الْكَائِنُ مَعَ الْخَلْقِ صُوْرَةً
وَالْبَائِنُ مِنْهُمْ حَقِيْقَةً وَالْقَلْبُ لَا يَتَعَلَّقُ
مَحَبَّتُهٗ بِاَكْثَرَ مِنْ وَّاحِدٍ فَمَا لَمْ يَزَلْ تَعَلُّقُهُ
الْحُبِّيُّ بِذٰلِكَ الْوَاحِدِ لَمْ يَتَعَلَّقْ بِمَا سِوَاهُ
مَحَبَّتُهٗ وَمَا يُرٰى مِنْ كَثْرَةِ مُرَادَاتِهٖ وَ
تَعَدُّدِ تَعَلُّقِ مَحَبَّتِهٖ بِالْاَشْيَاءِ الْمُتَكَثِّرَةِ
كَالْمَالِ وَالْوَلَدِ وَالرِّيَاسَةِ وَالْمَدْحِ وَالرِّفْعَةِ
عِنْدَ النَّاسِ فَثَمَّهٗ اَيْضًا مَحْبُوْبُهٗ لَا يَكُوْنُ
اِلَّا وَاحِدًا وَهُوَ نَفْسُهٗ وَمَحَبَّةُ

چنیں میان آناں کہ از اولیاء مستہلک اند و آناں
کہ مرجوع اند بدعوت خلق۔ حق سبحانہ وتعالیٰ
شما را سلامت دارا د (بازگردانیدہ شدہ اند۱۲) و عافیت بخشاد۔
بحرمت سید المرسلین علیہ وعلیٰ آلہ
الصلوات والتسلیمات۔ مرد با کسے است
کہ دوست داشت او را پس خوش حالی ہست
مر کسے را کہ باقی نداشت در قلب خود ہیچ محبتی
مگر محبت حق سبحانہ و قصد نمود مگر وجہ او تعالےٰ
و تقدس را پس چنین کس با حق است (ذات۱۲) جل سلطانہ
اگرچہ بظاہر خود با خلق است و مشتغل بایشاں
و این است شان صوفی کائن بائن یعنی در حقیقت
کائن است (بیان امر اول۱۲) (حالی۱۲) با حق سبحانہ و بائن است از خلق
یا مراد این است کہ بصورت[2] کائن است با خلق
و بحقیقت بائن است از ایشاں و محبت قلب
باکثرے از یک متعلق نشود پس مادامیکہ تعلق (بیان امر ثانی۱۲)
حبی او باآں یک باقی است محبتش بما سواء آں
تعلق نہ پذیرد و آنچہ بمشاہدہ می آید از کثرت مرادات
او و تعلق محبت او باشیاء کثیرہ ہم چوں مال و (قلب۱۲)
اولاد و ریاست و مدح و رفعت شان
نزد مردم این جا نیز محبوب او بجز شے واحد
نیست و آں نفس اوست و محبت این ہمہ

[1] ھذا الحدیث رواہ البخاری والمسلم فی صحیحیہما وقد اقتبسہ الشیخ قدس اللہ تعالیٰ سرہ وافاض علینا الفقراء من فیوضہ المقدسۃ ورحمنا بہ آمین ۱۲ [2] یعنی آمیختہ باشد و آویختہ نباشد ۱۲

هٰؤُلَاءِ فَرْعُ مَحَبَّتِهٖ لِنَفْسِهٖ فَاِنَّ هٰذِهِ
الْاَشْيَاءَ لَا يُرِيْدُهَا اِلَّا لِنَفْسِهٖ لَا لِاَنْفُسِهِمْ
فَاِذَا زَالَتْ مَحَبَّتُهٗ مَعَ نَفْسِهٖ......
..........زَالَتْ مَحَبَّتُهُمْ
بِالتَّبَعِيَّةِ اَيْضًا وَلِهٰذَا قِيْلَ اِنَّ الْحِجَابَ
بَيْنَ الْعَبْدِ وَالرَّبِّ هُوَ نَفْسُ الْعَبْدِ
لَا الْعَالَمُ فَاِنَّ الْعَالَمَ فِيْ نَفْسِهٖ غَيْرُ مُرَادٍ
لِلْعَبْدِ حَتّٰى يَكُوْنَ حِجَابًا وَاِنَّمَا مُرَادُ الْعَبْدِ
هُوَ نَفْسُهٗ فَلَا جَرَمَ يَكُوْنُ الْحِجَابُ هُوَ
الْعَبْدُ لَا غَيْرُ فَمَا لَمْ يَخْلُ الْعَبْدُ عَنْ مُرَادِ
نَفْسِهٖ كُلِّيَّةً لَا يَكُوْنُ الرَّبُّ مُرَادَهٗ
وَلَا يَسَعُ مَحَبَّتَهٗ سُبْحَانَهٗ فِيْ قَلْبِهٖ وَهٰذِهِ
الدَّوْلَةُ الْقُصْوٰى لَا تَتَحَقَّقُ اِلَّا بَعْدَ الْفَنَاءِ
الْمُطْلَقِ الْمَنُوْطِ بِالتَّجَلِّي الذَّاتِيِّ فَاِنَّ
دَفْعَ الظُّلُمَاتِ رَاْسًا لَا يُتَصَوَّرُ اِلَّا بِطُلُوْعِ
الشَّمْسِ بَازِغَةً فَاِذَا حَصَلَتْ تِلْكَ
الْمَحَبَّةُ الْمُعَبَّرُ عَنْهَا بِالْمَحَبَّةِ الذَّاتِيَّةِ
اسْتَوٰى عِنْدَ الْمُحِبِّ اِنْعَامُ الْمَحْبُوْبِ

فرع محبت اوست مر نفس خود را زیرا کہ این
ہمہ را قصد نمے نماید مگر از برائے نفس خود
نہ از برائے نفس شاں پس چوں محبتش بانفس
زائل گردد محبت شاں ہم بہ تبعیت زائل شود
وازیں جا گفتہ اند کہ حجاب میان بندہ و حق سبحانہ
نفس اوست نہ عالم چہ عالم بالذات مقصود او
نیست تا حجاب گردد و مقصود او بجز نفس
او چیزے دیگر نیست پس لاجرم حجاب[1] او
باشد نہ غیر پس مادامیکہ بندہ از مراد نفس خود
بالکلیہ پاک نہ گردد حق سبحانہ مرادش نمی تواند
شد و نہ محبت حق را در قلب او گنجائش
و ایں دولت قصویٰ (اعلیٰ۱۲) متحقق نہ شود الا بعد
از تحقق فناء مطلق کہ منوط است بتجلی ذاتی۔
زیرا کہ ازالۂ (دور کردن۱۲) ظلمات (تاریکی ہا۱۲) بتمامہا متصور نیست
مگر بعد از طلوع (برآمدن۱۲) آفتاب بتمام و کمال۔
پس ہر گاہ حاصل شد این محبت کہ معبر است
بمحبت ذاتیہ (بیان امر ثالث۱۲) نزد محب انعام محبوب و
ایلام آں مستوی[3] (برابر۱۲) گشت پس دریں وقت

[1] وازیں جا گفتہ اند مصرع با مار سیہ نشین و با خود منشین ۱۲ [2] چہ خوش گفتہ است مصرع در تو یک آرزو ابلیس تست + دینہ درع تفسک و تعال۔ یعنی نفس را ترک کن و بیا بجانب ما ۱۲ [3] زیرا کہ ہرچہ از جمیل مطلق می رسد گوارا و مرغوب است شعر
ے تلخ است بجور گلعذاراں + کہ ہرچند ش خوری باشد گوارا آں + بلاء تازیانہ محبوب است کہ محب را از التفات بما سواء محبوب باز دارد و بمحبوب دلالت می فرماید۔ بلا کمند محبوب است کہ بہر رگ و ریشہ محبوب آویختہ است و کشاں کشاں مے برد بلا دلالہ است میان محب و محبوب کہ بجسن دلالگی خود یکے را بدیگرے می پیوندد ۱۲ ملتقط۔ لمصححہ رحمہ اللہ تعالےٰ۔ اللہم اغفر لکاتبہ ولمن سعی فیہ ولوالدیہم اجمعین۔

وإيلامه فحصل الإخلاص فلا يعبد ربه إلا له لا لأجل نفسه من طلب الإنعام ودفع الإيلام لأنهما عنده سواء وهذه مرتبة المقربين فإن الأبرار إنما يعبدون الله خوفا وطمعا وهما راجعان إلى أنفسهم لعدم فوزهم بسعادة المحبة الذاتية فلا جرم يكون حسنات الأبرار سيئات المقربين فحسنات الأبرار حسنات من وجه وسيئات من وجه وحسنات المقربين حسنات محضة نعم من المقربين من يعبد الله خوفا وطمعا أيضا بعد تحققهم بالبقاء الأكمل وتنزلهم بعالم الأسباب لكن خوفهم وطمعهم غير راجعين إلى أنفسهم بل إنما يعبدون طمعا لرضائه سبحانه وخوفا عن سخطه تعالى وكذا إنما يطلبون الجنة لأنها محل رضائه سبحانه لا لحظوظ أنفسهم وإنما يستعيذون من النار لأنها محل سخطه تعالى لا لدفع الإيلام عن أنفسهم لأن هؤلاء الأكابر محررون عن رقية الأنفس وصاروا خالصين

اخلاص نیز بحصول پیوست وحق را عبادت نه کند مگر از برائے حق نه از برائے نفس یعنے بجہت طلب انعام و دفع ایلام که این ہر دو نزد او (بروے ۱۲) برابر است واین مرتبه الیست (ازدے ۱۲) مخصوص به مقربین چه ابرار بجہت عدم فوز شان بسعادت محبت ذاتیه جز این نیست که حق را به سبب خوف وطمع عبادت می کنند واین ہر دو بنفس شان راجع اند پس لاجرم حسنات ابرار سیئات اند به نسبت مقربین وثابت شد که حسنات ابرار از وجہے حسنات اند واز وجه دیگر سیئات وحسنات مقربین حسنات محضه اند آرے بعضے از مقربین بعد از اتصاف ایشاں به بقائے اکمل و تنزل به عالم اسباب نیز بخوف وطمع حق را سبحانه مے پرستند ولیکن این خوف وطمع بنفس اوشان راجع نیست بلکه به امید رضائے حق سبحانه وخوف از غضب او تعالے عبادت مے کنند وہم چنیں بجز این نیست که طلب می نمایند جنت را از جہت آنکه او محل رضائے (خوشنودی ۱۲) حق سبحانه است نه از جہت حظوظ نفس و استعاذه می نمایند از نار بجہت آنکه محل سخط (غضب ۱۲) اوست سبحانه نه از برائے دفع ایلام از نفس چه این بزرگواراں از رقیت (یعنی غلامی وبندگی ۱۲) نفس محرر (آزاد ۱۲) اند وبحق سبحانه خالص ومخصوص واین مرتبه از میان (بیان امر رابع ۱۲)

لله سبحانه وهذه الرتبة أعلى من بين رتب المقربين ولصاحب هذه المرتبة نصيب تام من كمالات مقام النبوة بعد تحققه بمرتبة الولاية الخاصة ومن لم يتنزل إلى عالم الأسباب فهو من الأولياء المستهلكين فلا نصيب له من كمالات مقام النبوة فلا يكون أهلا للتكميل بخلاف الأول رزقنا الله سبحانه محبة هؤلاء الأكابر بحرمة سيد البشر عليه وعلى آله وأتباعه من الصلوات أفضلها ومن التسليمات أكملها فإن المرء مع من أحب والسلام أولا وآخرا.

مراتب مقربین عالی تر است۔ وصاحب این مرتبه را بعد از اتصاف او بمرتبه ولایت خاصه نصیبے است تام از کمالات مقام نبوت وکسے که بعالم اسباب فرود نه آمده است پس او از اولیائے مستہلکین است واو را از کمالات مقام نبوت بہره نیست۔ پس تکمیل وارشاد را شایاں نباشد (که او شایان ارشاد وتکمیل است ۱۲) بخلاف اول۔ حق سبحانه وتعالے مایاں را محبت این اکابر عطا فرماید بحرمت سید البشر علیه وعلے آله واتباعه من الصلوات افضلها ومن التسلیمات اکملها چه مرد با کسے است که دوست داشته است (علت طلب محبت اکابر است از حق جل وعلا ۱۲) اورا والسلام اولا وآخرا۔

مکتوب بست وپنجم ۲۵

ترجمه از مصحح

أرسل إلى خواجه جهان في التحريض على متابعة سيد المرسلين ومتابعة خلفائه الراشدين عليه وعليهم من الصلوات أكملها ومن التسليمات أتمها سلم الله تعالى قلبكم وشرح صدركم وزكى نفسكم وألان جلدكم كل ذلك بل جميع كمالات الروح و

مکتوب بست وپنجم بخواجه جہاں صدور یافته در تحریض (برانگیخته کردن ۱۲) بر متابعت سید المرسلین و متابعت خلفائے راشدین وے علیه وعلیهم من الصلوات اکملها ومن التسلیمات اتمها حق سبحانه وتعالے قلب شما را سلامت داراد وسینه شما را کشاده کناد ونفس شما را پاک گرداناد وپوست بدن شما را ملین سازاد۔ جمله

السر والخفي والاخفى منوط بمتابعة سيد المرسلين عليه وعلى آله من الصلوات افضلها ومن التسليمات اكملها فعليكم بمتابعته ومتابعة خلفائه الراشدين الهادين المهديين من بعده فانهم نجوم الهداية وشموس الولاية فمن شرف بمتابعتهم فقد فاز فوزا عظيما ومن جبل على مخالفتهم فقد ضل ضلالا بعيدا. البقية من المقصود اظهار الاضطرار وضيق المعيشة لابني المرحوم الشيخ السلطان فالملتمس من جنابكم مددهم واعانتهم فانكم حريون بذلك بل موفقون لقضاء حوائج الناس طرا زاد الله تعالى توفيقكم وجعل الخير رفيقكم والسلام عليكم وعلى سائر من اتبع الهدى.

ایں ہمہ بلکہ جمیع کمالات روح و سر و خفی و اخفے منوط اند بمتابعت حضرت سرور مرسلاں علیہ و علی آلہ من الصلوات افضلہا و من التسلیمات اکملہا۔ پس لازم گیرید متابعت او را و متابعت خلفائے راشدین ہادین مہدیین وے را کہ بعد او اند زیرا کہ اوشانند نجوم ہدایت و شموس ولایت پس کسے کہ بمتابعت شان مشرف گشت فقد فاز فوزا عظیما و کسے کہ بر مخالفت آنان مجبول شد فقد ضل ضلالا بعیدا۔ البقیہ المرام اظہار اضطرار است و ضیق معیشت مر دو پسران شیخ سلطان مرحوم را پس از جناب شما امداد و اعانت اوشان مطلوب است کہ آن شایان شان شما است بلکہ حق سبحانہ بقضائے حوائج جمیع مردم ذات شما را موفق گردانیدہ است حق سبحانہ و تعالی شما را ازین بیشتر توفیق ارزانی فرماید و خیر را رفیق شما گرداند والسلام علیکم وعلی سائر من اتبع الہدے

مکتوب بست و ششم ۲۶

ترجمہ از مصحح

ارسل الی الشیخ العالم مولانا حاجی

مکتوب بست و ششم بمولانا الشیخ العالم حاجی محمد

ف ۱ قولہ نجوم جمع نجم یعنی ستارگان اشارہ است بقول آنحضرت علیہ الصلوۃ والسلام اصحابی کالنجوم بایہم اقتدیتم اہتدیتم ۱۲ ف ۲ شموس جمع شمس بمعنی آفتاب ۱۲ ف ۳ قولہ فقد فاز الخ یعنی پس ہر آئینہ فیروزمند شد فیروزی بزرگ ۱۲ ف ۴ قولہ فقد ضل الخ یعنی پس گمراہ شد گمراہ شدن بعید ۱۲ ف ۵ بالتشدید من التفعیل و بالتخفیف من المجرد مجہول علی الاول و معلوم علی الثانی ۱۲

محمد اللاهوري في بيان ان الشوق يكون للابرار دون المقربين مع علوم تناسب هذا المقام ثبتنا الله سبحانه واياكم على جادة الشريعة المصطفوية على صاحبها الصلوة والسلام والتحية ورد في الحديث القدسي الا طال شوق الابرار الى لقائي وانا اليهم لاشد شوقا اثبت الله سبحانه الشوق للابرار لان المقربين الواصلين لا شوق لهم لان الشوق يقتضي الفقد والفقد في حقهم مفقود الا ترى ان الشخص لا يشتاق الى نفسه مع افراط حبه لعدم تحقق الفقد في حقه فالمقرب الواصل الباقي بالله سبحانه الفاني عن نفسه حاله مع الله سبحانه كحال الشخص مع نفسه فلا جرم لا يكون المشتاق الا الابرار لانه محب فاقد

لاہوری صدور یافتہ در بیان آنکہ شوق البتہ ابرار را بود نہ مقربین را با علوم مناسبۂ ایں مقام حق سبحانہ و تعالے ما یاں را بر جادۂ شریعت مصطفویہ علی صاحبہا الصلوۃ والسلام والتحیۃ استقامت و ثبات ارزانی فرماید۔ در حدیث قدسی وارد است الا طال شوق الابرار الی لقائی وانا الیہم لاشد شوقا حق سبحانہ شوق را بہ ابرار نسبت نمودہ زیرا کہ مقربین واصلین را شوقے نمی ماند کہ شوق فقدان مطلوب را متقاضی است و فقدان مطلوب در حق شان مفقود۔ چہ ظاہر است کہ انسان باوجود افراط محبت نفس خود با نفس اشتیاق ندارد چراکہ او را فقدان در حق خود متحقق نیست پس مقرب واصل کہ بحق سبحانہ باقی است و از نفس خود فانی حالش بہ نسبت حق سبحانہ باقی است بحال شخص بہ نسبت نفس خود لاجرم مشتاق نباشد مگر ابرار کہ اوشان

ف ۱ قولہ فی الحدیث القدسی قال العلی القاری رح فی شرح مشکوۃ الفرق بین الحدیث القدسی والقرآن ان الاول یکون بالہام او منام او بواسطۃ ملک بالمعنی فیعبرہ بلفظہ وینسبہ الی ربہ والثانی لا یکون الا بانزال جبریل باللفظ المعین وہو ایضا متواتر بخلاف الاول فلا یکون حکمہ حکمہ فی الفروع ۱۲ ف ۲ قولہ الا طال شوق الابرار ۱۲ یعنی حق سبحانہ و تعالی ارشاد فرمودہ آگاہ شوید بطول انجامید شوق نیکوکاران بملاقات من و من بطرف ایشان البتہ مشتاق ترم۔ و چہ خوش گفتہ است شعر عاشقاں ہرچند مشتاق جمال دلبراند + دلبران بر عاشقان از عاشقان عاشق تراند ۱۲ قال العلامۃ محمد مراد المکی ذکرہ فی الاحیاء بلفظ لقد طال شوق الابرار الخ قال العراقی فی تخریجہ لم اجد لہ اصلا الا ان صاحب الفردوس ذکرہ من حدیث ابی الدرداء ولم یذکر لہ ولدہ فی مسند الفردوس سندہ وقال الشیخ الاکبر فی موضع من فتوحاتہ وقد ورد خبر لا علم لی بصحتہ ان اللہ ذکر المشتاقین الیہ وقال عن نفسہ انہ اشد شوقا الیہم ولا علم لی بہ من الکشف ولا من روایۃ صحیحۃ الا انہ مذکور مشہور انتہی ملخصا۔ ولکن معناہ صحیح مطابق لحدیث من تقرب الی شبرا تقربت الیہ ذراعا الحدیث ۱۲ انتہی ف ۳ قولہ لانہ الخ ای لان المشتاق محب لما یشتاق الیہ فاقد لہ والابرار ہم الموصوفون بہذہ الصفۃ دون المقربین ویحتمل ان یکون الضمیر المنصوب راجعا الی البر المفہوم من الابرار ۱۲

وَنَعْنِی بِالْاَبْرَارِ غَیْرَ الْمُقَرَّبِ الْوَاصِلِ سَوَاءٌ کَانَ فِی الْاِبْتِدَاءِ اَوْ فِی الْوَسْطِ وَلَوْ بَقِیَ مِنْهُ مِقْدَارُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلَةٍ وَلَنِعْمَ مَا قِیْلَ فِی الشِّعْرِ الْفَارِسِیِّ ؎

فراق دوست اگر اندک است اندک نیست
درونِ دیده اگر نیم موست بسیار است

نُقِلَ عَنِ الصِّدِّیْقِ الْاَکْبَرِ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ اَنَّهٗ رَاٰی قَارِئًا یَقْرَأُ الْقُرْاٰنَ وَیَبْکِیْ فَقَالَ هٰکَذَا کُنَّا نَفْعَلُ وَلٰکِنْ قَسَتْ قُلُوْبُنَا هٰذَا مِنْ قَبِیْلِ الْمَدْحِ بِمَا یُشْبِهُ الذَّمَّ وَسَمِعْتُ عَنْ شَیْخِیْ قُدِّسَ سِرُّهٗ یَقُوْلُ اِنَّ الْمُنْتَهِیَ الْوَاصِلَ رُبَّمَا یَتَمَنّٰی الشَّوْقَ وَالطَّلَبَ الَّذِیْ کَانَ لَهٗ فِی الْاِبْتِدَاءِ وَزَوَالُ الشَّوْقِ مَقَامٌ اٰخَرُ اَکْمَلُ مِنَ الْاَوَّلِ وَاَتَمُّ مِنْهُ وَهُوَ مَقَامُ الْیَاْسِ وَالْعَجْزِ عَنِ الْاِدْرَاکِ فَاِنَّ الشَّوْقَ یُتَصَوَّرُ فِی الْمُتَوَقَّعِ فَحَیْثُ

اند محب فاقد و مراد ما از ابرار کسے است کہ مقرب واصل نہ بود در ابتدا باشد یا در وسط اگرچہ از وسط بقدر دانۂ خردل باقی ماندہ باشد۔ وچہ خوش گفتہ است در شعر فارسی ؎

فراق دوست اگر اندک است اندک نیست
درونِ دیدہ اگر نیم موست بسیار است

از حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ منقول است کہ شخصے را دید قرآن میخواند و می گرید فرمود ہم چنین مے کردیم ولکن سخت شد دلہائے ما۔ این قول از ایشاں مدح است مشابہ بذم۔ و از حضرت شیخ خود قدس سرہ شنیدم کہ مے فرمود گاہے منتہی واصل نیز تمنائے آن شوق و طلب میکند کہ اورا پیشتر حاصل بود و زوال شوق را مقامے است دیگر کامل تر از اول و تمام تر ازاں۔ و آن مقام مقام یاس و عجز است از ادراک مطلوب چہ شوق در امرے متصور است کہ متوقع بود پس

ـــــــــــــــــــ

۱؎ یعنی صرنا من الواصلین المقربین فلا شوق ولا وجد ولا ولا ۱۲ ۲؎ قوله المدح بما یشبه الخ هو کقوله شعر ولا عیب فیهم غیر ان سیوفهم * بهن فلول من قراع الکتائب * وکقوله تعالٰی وما تنقم منا الا ان اٰمنا بایات ربنا وکقوله هو البدر الا انه البحر زاخرا * سوی انه الضرغام لکنه الوبل * الضرغام بالکسر الاسد و الوبل بالفتح المطر الشدید العظیم القطر ۱۲ ۳؎ بدانکہ این عجز از ادراک نہ مانند عجز عوام است بلکہ این عجز عجزیست کہ عین ادراک است بلکہ کمال ادراک گمان نبری کہ عجز از معرفت جہل است زیرا کہ عجز از معرفت آنست کہ معلوم گردد کہ لا یعرف اللہ الا اللہ چہ انسان آئینہ شدہ است کہ در وے صورت معرفت حق سبحانہ عکس انداختہ است و آن از آن وے نیست ۱۲ ۴؎ وسط بالفتح و سکون ثانی بمعنی درمیان و میان ہر چیز و بفتحتین چیزیکہ میانہ باشد یعنی متوسط در کیفیات و صاحب نصاب نوشتہ کہ بفتحتین بمعنی میانہ کہ عبارت از میان حقیقی و مرکز باشد و اسم چیزیست کہ درمیان باشد ۱۲ ۵؎ لفظة عن موجودة فی النسخ القلمیة و المطبوعة الموجودة عندنا وهی زائدة لا احتیاج الیها وهذا ظاهر فافهم وقد اسقطها المعرب ۱۲

لَا تَوَقُّعَ لَا شَوْقَ وَاِذَا رَجَعَ هٰذَا الْکَامِلُ الْبَالِغُ نِهَایَةَ الْکَمَالِ اِلَی الْعَالَمِ رُجُوْعَ الْقَهْقَرٰی لَا یَعُوْدُ اِلَیْهِ الشَّوْقُ اَیْضًا مَعَ وُجُوْدِ الْفَقْدِ بِالرُّجُوْعِ لِاَنَّ زَوَالَ شَوْقِهٖ مَا کَانَ لِوُجُوْدِ الْفَقْدِ بَلْ لِحُصُوْلِ الْیَاْسِ وَهُوَ مَوْجُوْدٌ بَعْدَ الرُّجُوْعِ اَیْضًا بِخِلَافِ الْکَامِلِ الْاَوَّلِ فَاِنَّهٗ یَعُوْدُ اِلَیْهِ الشَّوْقُ بِرُجُوْعِهٖ اِلَی الْعَالَمِ لِحُصُوْلِ الْفَقْدِ الَّذِیْ زَالَ مِنْ قَبْلُ فَحِیْنَ وُجِدَ الْفَقْدُ بِالرُّجُوْعِ حَصَلَ الشَّوْقُ الَّذِیْ زَالَ بِزَوَالِهٖ لَا یُقَالُ اِنَّ مَرَاتِبَ الْوُصُوْلِ لَا تَنْقَطِعُ اَبَدَ الْاٰبِدِیْنَ فَیُتَوَقَّعُ بَعْضُ تِلْکَ الْمَرَاتِبِ فَیُتَصَوَّرُ الشَّوْقُ حِیْنَئِذٍ لِاَنَّا نَقُوْلُ عَدَمُ انْقِطَاعِ مَرَاتِبِ الْوُصُوْلِ مَبْنِیٌّ عَلَی السَّیْرِ التَّفْصِیْلِیِّ الْوَاقِعِ فِی الْاَسْمَاءِ وَالصِّفَاتِ وَالشُّیُوْنِ وَالْاِعْتِبَارَاتِ وَهٰذَا السَّالِکُ لَا یُتَصَوَّرُ فِیْ حَقِّهٖ نِهَایَةٌ وَلَا یَزُوْلُ عَنْهُ الشَّوْقُ اَبَدًا وَمَا نَحْنُ بِصَدَدِهٖ هُوَ الْمُنْتَهِی الْوَاصِلُ الَّذِیْ قَطَعَ تِلْکَ الْمَرَاتِبَ بِطَرِیْقِ الْاِجْمَالِ وَانْتَهٰی اِلٰی مَا لَا یُمْکِنُ

آں جا کہ توقع نیست شوق نیست و چوں این چنین کامل کہ بہ نہایت کمال رسیدہ است رجوع بعالم نماید رجوع قہقری پس باوجود حصول فقد بسبب رجوع بعالم اندرین حال نیز شوق باو عود نمی نماید چہ زوال شوق بجہت تحقق فقداں نہ بود بلکہ بباعث حصول یاس و آں بعد از رجوع نیز موجود است بخلاف کامل اول کہ بوقت رجوع نمودنش بعالم شوق باو عود می نماید بسبب تحقق فقداں کہ اولا زائل شدہ بود۔ پس وقتیکہ فقداں بسبب رجوع وے موجود گشت شوق کہ بزوالش زائل شدہ بود نیز بحصول پیوست گفتہ نشود کہ مراتب وصول الی اللہ را تا ابد الآبدین انقطاعی نیست پس بعضے ازاں مراتب دائما متوقع اند و درین وقت حصول شوق مر مقرب واصل را نیز متصور گشت زیرا کہ ما میگوئیم کہ عدم انقطاع مراتب وصول مبنی است بر سیر تفصیلی کہ واقع است در اسماء و صفات و شیون و اعتبارات و نہایت وصول درحق این سالک متصور نیست و شوق از وے ابدا زائل نمیگردد و کسیکہ ما بصدد وے ایم ہماں واصل منتہی است کہ آں مراتب را بطریق اجمال

ـــــــــــــــــــ

۱؎ بہر دو قاف بجانب پاشنہ خود رفتن چنانچہ رو بسوئے مغرب کردہ بطرف مشرق رفتن چہ قہقری بوزن فعللی و قہقرہ بروزن زلزلہ مصدر است بمعنی پس پا رفتن ۱۲ غیاث ۲؎ قولہ صدد بفتحتین نزدیکی و مقابلہ و برابر چیزے و مجازا بمعنی قصد نمودن و در پے شدن مستعمل است ۱۲ غیاث

التعبير عنه بعبارة ولا يشار اليه باشارة فلا يتصور ثمة توقع اصلا فلا جرم يزول عنه الشوق والطلب وهذا حال الخواص من الاولياء لانهم الذين عرجوا عن ضيق الصفات ووصلوا الى حضرة الذات تعالى وتقدس بخلاف السالكين فى الصفات مفصلا والسائرين فى الشيونات مرتبا فانهم محبوسون فى التجليات الصفاتية ابد الابدين ومراتب الوصول فى حقهم ليست الا الوصول الى الصفات والعروج الى حضرة الذات تعالى لا يتصور الا بالسير الاجمالى فى الصفات والاعتبارات ومن وقع سيره فى الاسماء بالتفصيل حبس فى الصفات والاعتبارات ولم يزل منه الشوق والطلب ولم يفارق عنه الوجد والتواجد فالشوق والتواجد ليسوا الا اصحاب التجليات الصفاتية وليس من التجليات الذاتية لهم نصيب ما داموا فى الشوق والوجد فان قال قائل ما معنى الشوق من الله

طے کردہ ومنتہی گشتہ بمقامیکہ ازو تعبیر ممکن نیست بعبارتے وبسوئش اشارہ کردہ نمی شود باشارتے پس آنجا توقع اصلا نیست لاجرم[لابد ۱۲] شوق وطلب ازو زائل گردد۔ واین حال خواص است از اولیاء زیرا کہ ایشانند کہ از ضیق[تنگنائے ۱۲] صفات عروج[بلندی ۱۲] نمودہ وبحضرت تعالے وتقدس وصول یافتہ بخلاف آنانکہ سالک اند در صفات بالتفصیل وسائر اند در شیونات علی الترتیب کہ ایشان در تجلیات صفاتیہ تا ابد الآباد[یعنی علی الدوام ۱۲] محبوس[مقید ۱۲] اند ومراتب وصول در حق شان غیر از وصول تا بصفات ہیچ نیست وعروج تا حضرت ذات تعالے ممکن نیست مگر بسیر اجمالی در صفات واعتبارات وکسیکہ سیرش در اسماء بالتفصیل واقع شدہ در صفات واعتبارات محبوس ماندہ وشوق وطلب ازو زائل نہ گردیدہ ووجد وتواجد ازو مفارقت نمودہ پس نباشند ارباب شوق وتواجد مگر اصحاب تجلیات صفاتیہ وما دامیکہ در شوق ووجد اند از تجلیات ذاتیہ ایشانرا بہرہ نیست اگر کسے گوید کہ چیست مراد از مشتاق بودن حق سبحانہ حال آنکہ ازو سبحانہ چیزے مفقود نیست۔ گویم محتمل است کہ آوردن لفظ شوق این جا از قبیل

ے اے برادر بے نہایت درگہی است + ہرچہ بروے میرسی بروے مایست ۱۲ ے قولہ فان قال قائل الخ دال علی قولہ فی الحدیث الذی کودوانا الیھم لاشد شوقا ۱۲

سبحانه وليس منه سبحانه مفقود شيئا قلت ذكر الشوق ههنا يحتمل ان يكون من قبيل صنعة المشاكلة وذكر الشدة فيه باعتبار ان كل ما ينسب الى العزيز الجبار فهو شديد وغالب على ما ينسب الى العبد الضعيف هذا الجواب على طريقة العلماء وللعبد الضعيف فى جوابه وجوه اخر تناسب طريقة الصوفية ولكن تلك الاجوبة تقتضى نحوا من السكر وبدون السكر لا يحسن بل لا يجوز لان السكارى معذورون[ذلك الجواب ۱۲] وارباب الصحو مسئولون وحالى الآن الصحو الصرف فلا يليق بحالى ذكرها هذا[يعني خذ هذا واحفظه ۱۲] والحمد لله اولا واخرا والصلوة والسلام على نبيه دائما وسرمدا +

صنعت مشاکلت بود وذکر شدت در حدیث بدین جہت باشد کہ ہرچہ بخداوند عزیز جبار نسبت کردہ شود شدید وغالب بود بر آن چہ بہ بندہ ضعیف اضافت[نسبت ۱۲] نمودہ آید واین جوابے است بطریق علماء وآین بندۂ ضعیف را در جواب اشکال مذکور وجوہات دیگر اند مناسب بطریقہ صوفیہ ولیکن بیان آن وجوہات نوعے از سکر[بالضم مستی ۱۲] مے خواہد وبدون سکر ذکر شان مستحسن بلکہ جائز نیست۔ چہ سکارے[جمع سکران بالفتح بمعنی مست ۱۲] معذور اند وارباب صحو مسئول۔ وبالفعل حال من صحو[ہوش ۱۲] صرف است۔ پس ذکر آن وجوہات مناسب حال من نیست۔ ہذا۔ والحمد لله اولا واخرا والصلوة والسلام علی نبیہ دائما وسرمدا۔

مکتوب بست وہفتم ۲۷

بخواجہ عمک صدور یافتہ در بیان مداحی طریقہ علیہ نقشبندیہ وعلو نسبت این بزرگواران قدس الله تعالى اسرارهم الحمد لله[حمد وستائش ۱۲] وسلام على عباده الذين اصطفى۔

ے قال فى التلخيص ومنه المشاكلة وهى ذكر الشئ بلفظ غيره لوقوعه فى صحبته تحقيقا او تقديرا فالاول كقوله اقترحوا شيئا نجد لك طبخه + قلت اطبخوا الى جبة وقميصا ونحو تعلم ما فى نفسى ولا اعلم ما فى نفسك۔ والثانى نحو صبغة الله ۱۲ ے حمد وستائش مر خدائے پاک راست وسلام بر بندگان او تعالے وتقدس کہ برگزیدہ است ایشان را ۱۲

مرحمت نامۂ گرامی کہ از روئے کرم نامزد این مخلص ساختہ بودند بورود آن مبتہج و مسرور گردید سلامت باشند
نمی خواہد کہ تصدیع ایشان بدہد بغیر آنکہ مدّاحی این سلسلۂ علیّہ نقشبندیہ نماید۔ مخدوما در عبارات اکابر این
سلسلۂ علیّہ قدس اللّٰہ تعالیٰ اسرارہم واقع شدہ است کہ نسبت ما فوق ہمہ نسبتہا است از نسبت حضور
و آگاہی خواستہ اند و حضوری کہ نزد ایشان معتبر است حضور بے غیبت است کہ تعبیر ازان بیاد داشت
نمودہ اند پس نسبت این عزیزان عبارت از یاد داشت باشد و یاد داشت کہ بفہم قاصر این فقیر قرار
یافتہ است مبنی برین تفصیل است تجلّی ذاتی عبارت از ظہور حضور حضرت ذات است تعالیٰ
و تقدس و حضور آں سبحانہ بے ملاحظۂ اسماء و صفات و شیون و اعتبارات و آن تجلّی را برقی گفتہ اند
یعنی لمح کبیسر ارتفاع شیون و اعتبارات متحقق میشود و باز در پردۂ شیون و اعتبارات متواری میگردد
پس برین تقدیر حضور بے غیبت متصور نباشد بلکہ لمح لیسیر حضور است و اغلب اوقات غیبت پس
این نسبت نزد این عزیزان معتبر نباشد و حال آنکہ این تجلی را مشائخ سلاسل دیگر نہایۃ النہایۃ گفتہ اند
و ہر گاہ این حضور دوام پذیرد و اصلا استتار قبول نہ کند و ہموارہ بے پردۂ اسما و صفات و شیون
و اعتبارات متجلّی شود حضور بے غیبت خواہد بود پس نسبت این اکابر را بالنسبتہاے دیگران قیاس
باید نمود و بے تکلف فوق ہمہ باید داشت این قسم حضور اگرچہ پیش اکثر مردم مستبعد می نماید اما؎

ہَنِیْئًا[1] لِاَرْبَابِ النَّعِیْمِ نَعِیْمُھَا ۔۔۔ وَلِلْعَاشِقِ الْمِسْکِیْنِ مَا یَتَجَرَّعُ

این نسبت علیّہ بنہجے غرابت پیدا کردہ است کہ اگر فرضاً پیش ارباب ہمین سلسلۂ بزرگ گفتہ شود
محتمل کہ اکثر آنہا در مقام انکار آیند و باور ندارند نسبتے کہ الحال درمیان ارباب این خانوادۂ بزرگ
متعارف شدہ است عبارت از حضور حق است سبحانہ و شہود او تعالیٰ بر وجہے کہ از وصف
شاہدی و مشہودی منزہ باشد و توجہے است معرّا[2] از جہات ستہ متعارفہ اگرچہ جہت فوق متوہم
باشد و لظاہر دوام پذیرد و این[3] نسبت در مقام جذبہ فقط نیز متحقق میگردد و فوقیت آں را وجہے ظاہر
نیست بخلاف یاد داشت بمعنی سابق کہ حصول آن بعد از تمامی جہت جذبہ و مقامات سلوک است

---

[1] قولہ ہنیئا لارباب النعیم الخ یعنی گوارا باد ارباب نعمت را نعمتہاے آں یعنی جنت و مر عاشق مسکین را گوارا است آنچہ جرعہ جرعہ می نوشد ۱۲ [2] یعنی شش جہات کہ مشہور اند و معروف اے پیش و پس۔ راست و چپ۔ زیر و بالا ۱۲ [3] یعنی نسبتے کہ الحال متعارف است بمعنی حضور و شہود مذکورین ۱۲ [4] لمح بالفتح نگریستن و دیدن بہ نظر سبک ۱۲ اللّٰہم اغفر لکاتبہ و لمن سعی فیہ و لوالدیہم اجمعین ۱۲ برحمتک یا ارحم الراحمین

و علوّ درجۂ آن بر ہیچ احدے مخفی نیست اگر خفائے ہست در حصول اوست و بس حاسدے اگر از حسد
انکار نماید و ناقصے از نقص خود جحود نماید معذور است ؎

قاصرے[1] گر کند این طائفہ را طعن قصور ۔۔۔ حاش[2] للّٰہ کہ برارم بزبان این گلہ را
ہمہ شیران جہاں بستۂ این سلسلہ[3] اند ۔۔۔ روبہ از حیلہ چساں بگسلد این سلسلہ را

وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّ اٰخِرًا

مکتوب بست و ہشتم[28]

نیز بخواجۂ عمک صدور یافتہ در علو حال اما بعبارتے تحریر یافتہ است کہ موہم[4] تنزّل و تبعد است.
مرحمت نامۂ گرامی کہ از روئے کرم نامزد این مخلص ساختہ بودند بورود آن مبتہج گردید و بمطالعہ آں مشرف
گشت چہ نعمتی است کہ آزادان یا گرفتاران کنند و چہ دولتے است کہ رسیدگان غمخوارگی مہجوران نمایند
بیچارۂ مہجور چوں خود را شایان وصال نیافت بضرورت مخمول[5] زاویہ ہجران گشت و از قرب گریختہ بہ بعد
آرام گرفت و از اتصال بانفصال قرار یافت و چون در اختیار آزادی گرفتاری دید بہ منت
گرفتاری گزید ؎

چوں طمع خواہد ز من سلطان دین ۔۔۔ خاک بر فرق[6] قناعت بعد ازین

بعبارات نامربوطہ و اشارات پراگندہ زیادہ برین چہ تصدیع ایشان نماید ثَبَّتَنَا اللّٰہُ تَعَالیٰ
وَاِیَّاکُمْ عَلیٰ مُتَابَعَةِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلیٰ اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُھَا وَمِنَ
التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُھَا

---

[1] التعریب ان عابہم قاصر طعنا بہم سفہا برأت ساحتہم من افحش الکلم ہل یقطع الثعلب المحتال سلسلۃ قیدت بہا اسد الدنیا باسرہم ۱۲ [2] پاکی و دوری است خداے را ازین کار ۱۲
[3] قولہ سلسلہ بالکسر و سین دوم نیز مکسور زنجیر آہن و طلا و نقرہ وغیرہ و نام کتاب و مجاز ابمعنے نسل و اولاد و قرابت و ہم بمعنی ترتیب و اسامی پیران طریقت تا باسم یکے از نامواران اہل ارشاد و اندرین مقام ہمین معنی اخیر مراد است ۱۲ [4] قولہ موہم بالضم و کسر ہائے ہوز در وہم و غلطی اندازندہ ۱۲ [5] قولہ مخمول اسم مفعول از خمول بضم خائے معجمہ یعنی گمنامی و عدم شہرت ۱۲ [6] قولہ فرق بالفتح جدا کردن و کشادن و راہ میان موئے سر کہ آنرا فرق سر نیز گویند و اینجا ہمین معنی دوم مراد است ۱۲

مکتوب بست و نہم ۲۹

بشیخ نظام تھانیسری صدور یافتہ در بیان ترغیب در ادائے فرائض و رعایت سنن و آداب و قلت مبالات در ادائے نافلہ در جنب فرائض و منع نمودن از ادائے نماز خفتن در نصف اخیر از شب و منع کردن از تجویز نمودن خوردن آب مستعمل وضو و منع کردن از تجویز نمودن مریداں کہ سجدہ کنند عَصَمَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ عَنِ التَّعَصُّبِ وَالتَّعَسُّفِ وَنَجَّانَا وَاِیَّاکُمْ عَنِ التَّلَهُّفِ وَالتَّاَسُّفِ بِحُرْمَةِ سَیِّدِ الْبَشَرِ الْمَنْفِیِّ عَنْهُ زَیْغُ الْبَصَرِ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَتَمُّهَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَكْمَلُهَا مقربات اعمال یا فرائض اند یا نوافل۔ نوافل را در جنب فرائض ہیچ اعتبار نیست۔ ادائے فرضے از فرائض در وقتے از اوقات بہ از ادائے نوافل ہزار سالہ است اگرچہ بہ نیت خالص ادا شود ہر نفلے کہ باشد از صلوٰۃ و زکوٰۃ و صوم و ذکر و فکر و امثال اینہا بلکہ گوئیم کہ رعایت سنتے از سنن و ادبے از آداب در حین ادائے فرائض نیز ہمیں حکم دارد منقول است کہ روزے امیر المؤمنین حضرت فاروق رضی اللہ تعالےٰ عنہ نماز بامداد را بجماعت گذاردند بعد از فراغ از صلوٰۃ در قوم نگاہ کردند شخصے را از اصحاب خود دراں وقت نیافتند فرمودند کہ فلانے بجماعت حاضر نشد حاضران عرض کردند کہ او اکثر شب بیدار می باشد محتمل کہ درین وقت خوابش بردہ باشد فرمودند کہ اگر تمام شب خواب میکرد و نماز بامداد را بہ جماعت می گزارد بہتر مے بود پس رعایت ادبے و اجتناب از مکروہے اگرچہ تنزیہی باشد فکیف کہ تحریمی بمراتب از ذکر و فکر و مراقبہ و توجہ بہتر باشد آرے اگر ایں امور باایں رعایت و اجتناب جمع کند فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِیْمًا وَبِدُوْنِهٖ خَرْطُ الْقَتَادِ مثلاً تصدق دانگے در

---

۱ بضم باک داشتن و اندیشہ کردن ۱۲ غ ۲ قولہ تعصب بضم صاد مہملہ مشدد و بائے موحدہ حمایت کردن و یاری دادن و پشتی کردن و خویشاوندی کردن ۱۲ غ ۳ قولہ تعسف بضم سین مہملہ مشدد بمعنی بیراہ رفتن ۱۲ غ ۴ قولہ تلہف بروزن تکلف بمعنی دریغ و افسوس خوردن و اندوہ نمودن ۱۲ غ ۵ قولہ تاسف نیز بمعنی اندوہ خوردن ۱۲ غ ۶ یعنی بمراتب بہتر است از ادائے نوافل ۱۲ ۷ روایت کردہ است این را امام مالک رحمۃ اللہ تعالےٰ در مؤطا خود و نقلم الحدیث علی ما فی المشکوٰۃ ہکذا عن ابی بکر بن سلیمان بن ابی حثمۃ قال ان عمر بن الخطاب فقد سلیمان بن ابی حثمۃ فی صلوٰۃ الصبح وان عمر غدا الی السوق و مسکن سلیمان بین المسجد والسوق فمر علی الشفاء ام سلیمان فقال لہا لم ار سلیمان فی الصبح فقالت انہ بات یصلی فغلبتہ عیناہ فقال عمر لان اشہد صلوٰۃ الصبح فی جماعۃ احب الی ان اقوم لیلۃ ۱۲ ۸ قولہ بروزن خرط القتاد یعنی بدون رعایت و اجتناب انجہا ازیں امور دست مالیدن بر درخت خاردار یعنی رنج کشیدن و محنت بردن است ۱۲

در حساب زکوٰۃ ہم چناں کہ از تصدق جبال عظام از ذہب بطریق نفل بمراتب بہتر است رعایت ادبے از آداب در تصدق آں دانگ مثلاً آں را بہ فقیر قریب دادن نیز بمراتب ازاں بہتر است پس نماز خفتن را در نصف اخیر از شب گزاردن و آں تاخیر را وسیلۂ تاکید قیام لیل ساختن بسے مستنکر باشد چہ نزد حنفیہ رضی اللہ تعالےٰ عنہم ادائے نماز خفتن دراں وقت مکروہ است ظاہر ازیں کراہت کراہت تحریمیہ ارادہ دارند زیرا کہ ادائے نماز خفتن را تا نصف لیل مباح داشتہ اند و از نصف آں طرف مکروہ گفتہ اند پس مکروہے کہ مقابل مباح است مکروہ تحریمی است و نزد شافعیہ دراں وقت اداء نماز خفتن جائز نیست پس بواسطۂ قیام لیل و حصول ذوق و جمعیت دراں وقت مرتکب ایں امر گشتن بسیار مستنکر است از برائے ایں غرض تاخیر ادائے وتر ہم کافی است و آں تاخیر مستحب است ہم وتر در وقت نیک ادا مے یابد و ہم غرض قیام لیل و بیداری وقت سحر بیسر گردد پس ترک ایں عمل باید نمود و صلوات گذشتہ را قضا باید کرد امام اعظم کوفی رضی اللہ تعالےٰ عنہ بواسطۂ ترک ادبے از آداب وضوئے نماز چہل سالہ را قضا فرمودند و ایضاً آب مستعمل کہ ازالہ حدث نمودہ باشد یا بہ نیت قربت استعمالش کردہ باشند در وضو تجویز نہ کنند کہ مردم آں آب را بخورند کہ آں آب نزد امام اعظم نجس مغلظ است و فقہاء منع خوردن آں آب کردہ اند و خوردن آں را مکروہ داشتہ اند آرے بقیہ آب وضو را خوردن شفا گفتہ اند۔ اگر از اعتقاد کسے طلب نماید ازاں آب بدہند ایں فقیر را دریں دفعہ در دہلی مثل ایں ابتلاء واقع شدہ بود۔ بعضے از یاراں را در واقعہ نمودہ بودند کہ آب مستعمل وضو فقیر را بخورند والا ضرر عظیم لاحق خواہد شد ہر چند دفع کرد فائدہ نہ کرد بکتب فقہیہ رجوع نمود مخلصی پیدا شد کہ اگر بعد از تثلیث غسل نیت قربت نہ کند در مرتبۂ چہارم آب مستعمل نمی شود بایں حیلہ تجویز نمودہ آب غسل چہارم را بے نیت قربت

---

۱ در وزن دانگ اختلاف است بسیار مگر باتفاق اکثر ثقات ہمیں تحقیق شدہ کہ وزن دانگ شش رتی است و در لطائف بمعنی حصہ و بخش نیز نوشتہ ۱۲ غیاث ۲ قال فی البحر وافاد ان التاخیر الی نصف اللیل لیس بمستحب وقالوا انہ مباح والی ما بعدہ مکروہ ۱۲ ۳ قال فی البحر عن القنیۃ تاخیر العشاء الی ما زاد علی نصف اللیل یکرہ کراہۃ تحریم ۱۲ ۴ لانہ ورد فی حدیث مسلم ووقت صلوٰۃ العشاء الی نصف اللیل الاوسط یعنی ووقت نماز خفتن از غائب شدن شفق تا نیم شب میانہ است یعنی نیم شب بے زیادت و نقصان و نزد حنفیہ ایں حد مختار است و وقت جواز تا قبیل طلوع فجر است ۱۲ ۵ یعنی آں کس را کہ وثوق و اعتماد داشتہ باشد بہ بیداری وقت سحر و رنہ اور ادائے وتر قبل از خواب مستحب بود بلکہ واجب ۱۲ ۶ واقعہ در اصطلاح صوفیہ گویند امرے را کہ در قلب واقع شود بہر طریق کہ باشد خواہ بقوت قلب خواہ بغیر آں در تیقظ خواہ در نوم اما تعطل حواس ضروری است و صوفی در مشاہدۂ وقائع محتاج ایں نوم معروف نیست۔ مصرع۔ واقعہ بے خواب صوفی راست نو ۱۲

بخور دنش داد و ایضاً مردم معتمد نقل کرده اند که بعضے از خلفاءِ شما را مریدان ایشان سجده میکنند بزمین بوس هم کفایت نمی کنند شناعت این فعل اظهر من الشمس است منع شان بکنید و تاکید در منع نمائید اجتناب این قسم افعال از همه کس مطلوب است علی الخصوص شخصے که باقتداءِ خلق خود را برآورده باشد اجتناب این قسم افعال او را از اشدِّ ضروریات است که مقلدان با عمال او اقتداء خواهند کرد و در بلا خواهند افتاد و ایضاً علوم این طائفه علوم احوال است و احوال مواریث اعمال اند و کسے را از علوم احوال میراث بود که اعمال را درست کرده باشد و بحق آن قیام نموده و اعمال را تصحیح وقتے بیسّر شود که اعمال را بشناسد و کیفیت هر عمل بداند و آں علم احکام شرعی است از نماز و روزه و سائر فرائض و علم معاملات و نکاح و طلاق و مبایعات و علم هر چیز که حق سبحانه و تعالیٰ بر ما واجب ساخته است و ما را بدان دعوت فرموده است و این علوم اکتسابیه است از آموختن آن هیچکس را چاره نیست و علم بهان دو مجاهده است یکے مجاهده در طلب آن قبل از حصول و مجاهده دوم در استعمال آں بعد از حصول پس باید همچنانکه در مجلس شریف از کتب تصوف مذکور میشود از کتب فقهیه نیز مذکور شود و کتب فقهیه بعبارات فارسی بسیار اند مثل مجموعه خوانی و عمدة الاسلام و کنز فارسی بلکه از کتب تصوف اگر مذکور نشود باک نیست که آں باحوال تعلق دارد و در قال درنمی آید و از کتب فقهی مذکور ناشدن احتمال ضرر دارد و زیادت چه اطناب نماید اَلْقَلِیْلُ یَدُلُّ عَلَی الْکَثِیْرِ ؎

اندکے پیش تو گفتم غم دل ترسیدم — که دل آزرده شوی ورنه سخن بسیار است

ف۱ بدانکه حقیقت سجده پیشانی بر زمین رسانیدن است و این بدو طریق واقع میشود یکے آنکه برائے ادائے حق عبودیت باشد و این قسم در جمیع ادیان و ملل برائے غیر خدا حرام و ممنوع است و هیچ گاه جائز نشده زیرا که از محرمات عقلی است و محرمات عقلیه به تبدل ادیان و ملل متبدل نمیشوند دوم آنکه برائے تکریم و تحیة باشد مانند سلام و سر خم کردن و این معنی باختلاف رسوم و عادات و تبدل ازمنه و اوقات مختلف است گاہے جائز است و گاه حرام در امتهائے سابقه جائز بود چنانچه در قصه حضرت یوسف علیه السلام واقع شد که خروا له سجدا و سجود فرشتگان برائے حضرت آدم همیں طریق بود و در شریعت ما این طریق هم فیما بین مخلوقات حرام و ممنوع است بدلیل احادیث متواتره که درین باب وارد شده کذا فی التفسیر العزیزی و زمین بوس کردن نزد علما و امرا و مشائخ حرام است و فاعل و راضی بدان هر دو آثم اند کذا فی الکافی و فقیه ابوجعفر گفته که هر که زمین بوس کند نزد سلطان و امیر و یا سجده کند اگر به وجه تحیت کند کافر نه گردد و لیکن آثم و مرتکب کبیره باشد و اگر به نیت عبادت کند کافر گردد و همچنیں اگر اصلا نیت میحضر نگردد کافر نشود نزد اکثر علماء و زمین بوس کردن سبکتر است از رخساره یا جبین نهادن بر زمین کذا فی الظهیریه طیبی از محی السنة نقل کرده که انحنائے ظهر یعنی پشت خم کردن مکروه است از جهت ورود حدیث صحیح در نهی از ان اگرچه بسیارے از انها که منسوب بعلم و صلاح اند آنرا میکنند اما اعتماد و اعتبار بدان نتوان کرد و در مطالب المؤمنین از شیخ ابو منصور نقل کرده که گفت که اگر بوسه دهد یکے پیش یکے زمین را یا پشت دوتا کند یا سر نگون کند کافر نگردد بلکه آثم است و بعضے از مشائخ گفته که کاد الانحناء ان یکون کفرا - کذا فی ترجمة المشکوٰة للشیخ عبد الحق الدهلوی رحمه الله تعالیٰ و قدس سره ۱۲ ف۲ یعنی شناختن اعمال و دانستن کیفیت هر عمل علم احکام است و علم معاملات و مبایعات و علم هر چیز واجب ۱۲ ف۳ چه خوش گفته. مغز در سخن مشو که توحید خدا ...

رَزَقَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَاِیَّاکُمْ کَمَالَ اِتِّبَاعِ حَبِیْبِهٖ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ

مکتوب سی ام ۳۰

دربیان شهود آفاقی و انفسی و تفرقه درمیان شهود انفسی و تجلی صوری و دربیان علو شان مقام عبدیت و مطابقت علوم آں مقام با علوم شرعیه و ما یناسب ذلک ملا محمد صدیق که از جمله قدیم الخدمتان این درگاه است میفرمودند که این مکتوب نیز بشیخ نظام تهانیسری صدور یافته است شَرَّفَکُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ بِکَمَالِ الْاِتِّبَاعِ الْمُحَمَّدِیِّ وَزَیَّنَکُمْ بِالزِّیِّ السَّنِیِّ الْمُصْطَفَوِیِّ وَعَلٰی اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوٰتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَکْمَلُهَا. نمیدانم چه نویسم اگر سخن از جناب قدس مولائے خود تعالیٰ و تقدس بر زبان می آرم محض کذب و افترا کرده باشم جناب کبریائی او ازاں بلندتر است که زبان زدهٔ مثل من هرزه گوئی گردد چون از بے چون چه گوید محدث از قدیم چه جوید مکانی در لامکانی تا چند پوید. بیچاره از بیرون خود چیزے ندارد و در ماورائے خود گذرے ندارد ؎

ذره گر بس نیک ور بس بد بود — گرچه عمرے تگ زند در خود بود

ایں معنی هم در سیر انفسی که بنهایت کار میسّر شود میسر است حضرت خواجهٔ بزرگ خواجه نقشبند قدس الله تعالیٰ سره الاقدس فرموده اند اہل الله بعد از فناء و بقا هرچه می بینند در خود می بینند و هرچه می شناسند در خود می شناسند و حیرت ایشان در وجود خود است وَفِیْٓ اَنْفُسِکُمْ اَفَلَا تُبْصِرُوْنَ پیش ازیں هر سیرے که هست داخل سیر آفاقی است که حاصلش بے حاصلی است اطلاق لفظ بے حاصلی نسبت بحصول

ف۱ حق سبحانه و تعالیٰ شما را بکمال متابعت محمدی مشرف سازد و بلباس روشن مصطفوی شما را مزین گرداند ۱۲ ف۲ قوله زی بالکسر و تشدید یا جامه و لباس و سنی بفتح سین و تشدید یا بلند و روشن ۱۲ ف۳ حضرت سعدی میفرماید. گر کسے وصف او ز من پرسد + بیدل از بے نشان چه گوید باز + عاشقان کشتگان معشوق اند + برنیاید ز کشتگان آواز + اے برتر از خیال و قیاس و گمان و وهم + و از هرچه گفته اند شنیدیم و خوانده ایم + دفتر تمام گشت بپایان رسید عمر + ما همچنان در اول وصف تو مانده ایم ۱۲ ف۴ قوله این معنی یعنی این دانستن و معرفت و دانش که جناب کبریائی او ازاں بلندتر است که زبان زده الخ هم در آخر کار میسر است نه در ابتدا پس از معرفتش بجز حیرت و نادانی نصیب بشر بلکه ملائکه نیز هیچ امرے نیست کما قیل العجز عن الادراک ادراک خلاصة المرام آنکه چنانکه معرفتش حاصل نمیتوان کرد معرفت عدم حصول آن نیز حاصل نمیتوان نمود الا در سیر انفسی که بنهایت کار میسّر میشود ۱۲ ف۵ بدانکه حضرت مجدد قدس سره تفصیل سیر انفسی و سیر آفاقی و معنی هر دو در مکتوب چهل و دوم از مکاتیب جلد ثانی مذکور فرموده اند آنجا ملاحظه باید نمود ۱۲ ف۶ اشارت است بکریمه که در پاره حٰم (۲۶) و سوره ذاریات واقع است یعنی در ذات شما نشانها است آیا نمی بینید ۱۲ ف۷ جواب سوال مقدر است و تقریر هر دو پر ظاهر ۱۲

اصل مطلب است والّا آن نیز از جملۂ شرائط و معدّات[1] است از شهود انفسی کسے در توہم نیفتد و آنرا در رنگ شهود تجلی صوری که در نفس متجلی له است تخیل نکند حاشا و کلا[2] تجلی صوری هر قسم که باشد داخل سیر آفاقی است و در مرتبۂ علم الیقین حاصل است و شهود انفسی در مرتبۂ حق الیقین است که نهایت مراتب کمال است و اطلاق لفظ شهود درین مقام از تنگی میدان عبارت است والّا ہم چنانکه مطلب ایشان بیچون و بے چگون است نسبت ایشان بآن مطلب نیز بیچون و بیچگونه است چون را به بیچون راه نیست مثنوی

اتصالے بے تکیف بے قیاس — هست رب الناس را باجان ناس
لیک گفتم ناس را نسناس[3] نه — ناس غیر از جان جان اشناس[4] نه

و منشاء توہم اتحاد شهود انفسی با شهود صوری مذکور حصول بقائے شخص است در هر دو مقام چه تجلی صوری مفنی نیست اگرچه فی الجمله رفع قیدے از قیود مے نماید امّا تا حدّ فنا نمی‌رساند پس بقیۂ وجود سالک دران تجلی حاصل است و سیر انفسی خود بعد از فنائے اتم و بقائے اکمل است پس لاجرم از قلت معرفت تفرقه در میان این دو بقائی نتوانند کرد ناچار حکم باتحاد می نمایند. اگر معلوم کنند که بقائے ثانی نزد ایشان معبر به بقائے باللّٰه است و آن وجود را وجود موهوب حقانی می گویند شاید ازین توہم خلاص شوند اینجا کسے نه گوید که بقائے باللّٰه عبارت از یافتن خود است عین حق تعالے و تقدس نه چنین است اگر این معنی از بعضے عبارات این قوم مستفاد شود آن را جواب گوئیم که این بقا در مقام جذبه بعضے را بعد از استهلاک و اضمحلال که شبیه به فنا است دست میدهد و اکابر نقشبندیه قدس اللّٰه تعالے اسرارهم تعبیر از آن بوجود عدم[5] می کنند و این پیش[6] از فنا است

[1] بضم میم وکسر عین وتشدید دال جمع معدّ بمعنی آماده کننده ۱۲ [2] قوله حاشا و کلا حاشا کلمه تنزیه است بمعنی دور باد و پاک باد و حاش للّٰه پاکی است خدا را و کلا بفتح کاف عربی و تشدید لام کلمه ردع و زجر نمودن است ۱۲ [3] نسناس بالفتح و دو نون و دو سین مهمله نوعے از حیوان که بر یک پائے جهد و صاحب حیوة الحیوان نوشته که نسناس بالکسر نوعے از حیوان است که بصورت نصف آدمی باشند چنانکه یک گوش و یک دست و یک پائے دارد و بطور مردم در عربی کلام کند و در تاریخ بهجت العالم نوشته که نسناس در نواحی عدن و عمان بسیار است و آن جانوریست مانند نصف انسان که یک دست و یک پائے و یک چشم دارد و دست او بر سینه باشد و بزبان عربی تکلم کند و مردم آنجا او را صید کرده میخورند ۱۲ غ

[4] قوله ناس غیر از الخ جان اول مکسور و ثانی موقوف یعنی ناس اے مردم ورائے شناسنده جانجان که حق باشد نیست حاصل آنکه غیر آشنائے جانجان که محبوب حقیقی است ناس نیست الا آنکه صورت و شکل انسان دارد خالی از معنی بیت این نه مردانند اینها صورت اند + مردۂ نان اند کشته شهوت اند + ۱۲

[5] بدانکه عدم که در عبارات اکابر این سلسله علیه واقع می شود عبارت از ورود هستی اسم الٰهی است جل سلطانه که مبدأ تعین عارف است از پس پرده ها از راه جذب و محبت به مدرکه سالک که هستی سالک در جنب آن مستور گردد و سالک خود را و اوصاف خود را گم کند و یا بد وجود عدم عبارت از تحقق است بآن هستی یعنی وجودے و بقائے که بر عدم مترتب است و احتمال دارد که وجود عدم عبارت از تحقق بحالت عدمیه باشد یعنی پیدا شدن وصف عدم در سالک. و این عدم و این وجود عدم بمعنی اول فنا و بقا است در جهت جذبه (باقی بر صفحه ۸۳)

این را زوالے متصور است بلکه واقع است گاہے او را از وے می ستانند و گاہے باز میدہند و بقائے که بعد از فنائے اتم است از زوال مصئون و از خلل محفوظ است فنائے ایشان فنائے دائمی است که در عین بقا فانی است و در عین فنا باقی فنا و بقا که زوال پذیر اند از جمله احوال و تلوینات است و در جواب نحن بصدده نه چنین است حضرت خواجه نقشبند قدس اللّٰه تعالے سره فرموده اند وجود عدم بوجود بشریت عود میکند اما[1] وجود فنا بوجود بشریت عود نمی کند. پس هر آئینه وقت ایشان دائمی باشد و حال ایشان سرمدی بل لا وقت لهم و لا حال کار ایشان با مؤقّت اوقات است و معاملۂ ایشان با محول احوال. پس قبول زوال مخصوص بوقت و حال گشت و آنکه از حال و وقت گذشت از زوال محفوظ ماند ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَّشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ کسی[2] گمان نه کند که دوام وقت باعتبار بقائے اثر آن وقت از تعین و غیره اطلاق کرده اند لا بل[3] الدَّوامُ لِعَيْنِ الْوَقْتِ وَالْاِسْتِمْرارُ لِنَفْسِ الْحالِ اِنَّ[4] الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا بَلْ نَقُولُ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ[5] سخن به تطویل انجامید بر سر اصل سخن آئیم گوئیم که چون مجال سخن در فضائے قدس ایزدی جل شانه نیست پس از مقام بندگی و ذل و انکسار خود سخن کنیم مقصود از خلقت انسانی اداء وظائف بندگی است و اگر در ابتداء و وسط عشق و محبت داده اند مقصود قطع تعلق او ست از ما دون جناب قدس جل شانه عشق و محبت هم از مقاصد نیستند از برائے حصول مقام عبدیت اند بندۂ خدا جل شانه وقتے شود که از گرفتاری و بندگی غیر او تعالے تمام خلاص شود و عشق و محبت وسیلۂ انقطاع بیش نیستند لهذا نهایت مراتب ولایت مقام عبدیت است

(بقیه حاشیه صفحه ۸۲) این ظهور را دوام نیست پس فنا و بقا که بر آن مترتب بود نیز دائمی نباشد و از عود بوجود بشریت ایمن نه بود تا آن ظهور کائن است هستی سالک متواری است و چون ظهور متواری گشت وجود بشریت عود نمود ۱۲ از مکتوبات حضرت خواجه محمد معصوم قدس سره ۱۲

[6] قوله پیش از فنا یعنی فنائے اتم و اکمل یعنی فنا حقیقی که عبارت از استیلاء هستی مطلوب است بر عارف بحدیکه از جمیع منتسبات تهی گردد ۱۲ (حاشیه صفحه هذا) [1] وجود فنا عبارت از بقا است که بر فناء حقیقی مترتب شود و بولادت ثانیه بوجود موهوب موجود گردد این فنا و این بقا را دوام لازم است و از عود بوجود بشریت ایمن ۱۲ حضرت خواجه محمد معصوم قدس سره ۱۲ [2] قوله کسے گمان نه کند الخ متعلق است بقول او قدس سره پس هر آئینه وقت ایشان دائمی باشد الخ ۱۲ [3] قوله لا بل الدوام الخ یعنی نه چنین است بلکه دوام عین وقت را است و استمرار عین حال را هر آئینه گمان هیچ معنی نیست از حق بلکه میگوئیم که هر آئینه بعضے انگمان گناه است ۱۲ [4] قوله ان الظن لا یغنی الخ اشارت است بآیه که در پاره قال فما خطبکم و سوره النجم واقع است یعنی بدرستیکه گمان سود ندارد و نفع نمیدهد از شناخت حقیقت چیزے را ۱۲ [5] قوله ان بعض الظن اثم اشارت است بآیه کریمه که واقع است در سوره حجرات در پاره حم[26] یعنے هر آئینه بعض بدگمانی گناه است یا بعضے از گمان گناهی است ۱۲

[6] نه سخنش غایتے دارد نه سعدی را سخن پایان + بماند تشنه مستسقی و دریا هم چنان باقی + چه مطلوب در غایت تنزه و رفعت و طالب در نهایت پستی و منقصت نه این را باوے شرکتے و نه او را با این نسبتے ۱۲

در درجاتِ ولایت فوق عبدیّت مقامی نیست دریں مقام خود را با مولائے خود ہیچ مناسبت نمی یابد
اِلَّا الْاِحْتِیَاجُ مِنْ جَانِبِہٖ وَالْاِسْتِغْنَاءُ الْاَتَمُّ ذَاتًا وَصِفَةً مِّنْ جَانِبِ الْمَوْلٰی تَعَالٰی وَتَقَدَّسَ
نہ آن است کہ ذاتِ خود را با ذاتِ او تعالےٰ وصفاتِ خود را با صفاتِ او عزّ سلطانہ وافعالِ خود را
با افعالِ او سبحانہ بہیچ وجہ مناسب داند۔ اطلاقِ ظلیّت ہم از جملۂ مناسبات است ازین ہم تنزہ
مینمایند او را سبحانہ خالق وخود را مخلوق میدانند بیش ازین ہیچ چیز جرأت نمی نمایند توحیدِ فعلی کہ جمعے را
در اثناءِ راہ دست میدہد وفاعل جز حق سبحانہ نمی یابند این بزرگواران میدانند کہ خالقِ این افعال یکیست
نہ مباشرِ آن افعال کہ این سخن خود نزدیک است کہ بزندقہ رساند۔ این را بمثالے واضح گردانیم مثلاً شعبدہ باز
در پردہ نشستہ صورت ہائے جمادِ چندرا درحرکت می آرد وافعالِ غریبہ در انہا ایجاد مینماید جماعہ کہ حدید البصر
اند میدانند کہ جاعلِ این افعال دراں صورتہائے جمادیہ آن شخصِ پردہ نشین است اما مباشرِ این افعال
ہماں صوراند لہٰذا میگویند کہ صورت متحرک است نمیگویند کہ شعبدہ باز متحرک است بنفس الامر دریں حکم
محق اند شرائعِ انبیاء عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ بہمیں حکم ناطق اند وحکم بوحدتِ فعل از جملہ
سکریات است بَلِ الْحَقُّ الصَّرِیْحُ اَنَّ الْفَاعِلَ مُتَعَدِّدٌ وَّخَالِقَ الْاَفْعَالِ وَاحِدٌ وہم چنین است
کلامیکہ در توحیدِ وجود گفتہ اند بنائے آں سکرِ وقت وغلبۂ حال است علامتِ درستیِ علومِ لدنیہ مطابقت
است با صریحِ علومِ شرعیہ اگر سرِ مو تجاوز است از سکر است وَالْحَقُّ مَا حَقَّقَهُ الْعُلَمَاءُ مِنْ اَهْلِ
السُّنَّةِ وَالْجَمَاعَةِ وَمَا سِوٰی ذٰلِكَ اِمَّا زَنْدَقَةٌ وَّاِلْحَادٌ اَوْ سُكْرُ وَقْتٍ وَّغَلَبَةُ حَالٍ واین تمام
مطابقت در مقامِ عبدیت میسر است در ماورائے این نحوے از سکر متحقق است ع
گر بگویم شرحِ ایں بے حد شود

شخصے از خواجہ نقشبند قدس اللہ تعالےٰ سرہ الاقدس سوال کرد کہ مقصود از سلوک چیست فرمودند
تا معرفتِ اجمالی تفصیلی گردد واستدلالی کشفی شود نفرمودند تا معرفتِ زاید بر معارفِ شرعیہ حاصل کند

۱؎ یعنی اگر حاجت از جانبِ بندہ وبے نیازی تمامتر از روئے ذات وصفت از جانبِ مولائے تعالےٰ وتقدس ۱۲ ۲؎ یعنی مرتکب ایں افعال وکنندۂ این کارہا ۱۲ ۳؎ زندقہ بالفتح بے دین وملحد شدن واز راہِ شرع سر پیچیدن۔ چہ مستلزم است کہ مرتکب جملہ قبائح حق باشد تعالےٰ اللہ عن ذالک علواً کبیرا ۱۲ ۴؎ شعبدہ بالفتح وبائے موحدہ نیز مفتوح بمعنی بازی کہ بسحر وفن کنند وشعبدہ باز آنکہ باین قسم از بازی عمل نماید ۱۲ ۵؎ یعنی بلکہ حق خالص ہمیں است کہ فعل کنندہ یعنی مرتکب فعل متعدد است وپیدا کنندہ افعال یکے است یعنے حق سبحانہ وتعالےٰ ۱۲ ۶؎ یعنی حق آنست کہ علمائے اہلِ سنت وجماعت تحقیق کردہ اند وماسوائے آں یا بے دینی محض است واز راہِ مستقیم دور افتادن اگر در صحو وہوشیاری است یا مستی وقت وغلبۂ حال ۱۲

اگرچہ در راہ امورِ زائدہ پیدا میشوند اما اگر بہ نہایت کار رسانند آں زوایدِ ہباءً منثورا میگردند وہماں معارف
شرعیہ بر وجہ تفصیل معلوم میگردند واز ضیقِ استدلال بہ فضائے اطلاقِ کشف می آیند یعنی ہم چنانکہ نبی عَلَیْهِ
الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ آں علوم را از وحی اخذ میکرد این بزرگواران بطریقِ الہام آں علوم را از اصیل اخذ می
کنند علماء این علوم را از شرائع اخذ کردہ بطریقِ اجمال آوردہ اند۔ ہماں علوم چنانکہ انبیاء را عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ
وَالتَّسْلِیْمَاتُ حاصل بود تفصیلاً وکشفاً ایشاں را نیز بہماں نہج حاصل میشود اصالت وتبعیت درمیان
است باین قسم کمال از اولیائے کمل بعضے ایشاں را بعد از قرون متطاولہ واز منہ متباعدہ انتخاب میفرمایند
بخاطر بود کہ یک مسئلہ اجمالی استدلالی را مفصل بنویسم اما کاغذ کوتاہی کرد شاید حکمتِ خداوندی جل سلطانہ
دریں بودہ باشد۔ والسلام

مکتوب سی ویکم ۳۱

بشیخ صوفی صدور یافتہ در بیانِ حقیقتِ ظہورِ توحیدِ وجودی وقرب ومعیتِ ذاتی او تعالےٰ و
تقدس وگذشتن ازیں مقام با بعضے اسولہ واجوبہ کہ تعلق بتحقیقِ این مقام دارند ثَبَّتَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ
وَتَعَالٰی عَلٰی مُتَابَعَةِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ وَعَلَیْهِمْ وَعَلٰی اٰلِهِمْ مِنَ الصَّلَوَاتِ
اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَكْمَلُهَا شخصے کہ در مجلسِ شریف ایشان بود نقل کرد کہ یکے از درویشان
میان شیخ نظام تھانیسری دراں مجلس ازیں فقیر مذکور ساخت وگفت کہ او انکارِ وحدتِ وجودی
نماید۔ آن شخصِ ناقل ازین فقیر التماس نمود کہ آنچہ حقیقت است دریں باب بخدام ایشاں بنویس۔ کہ
مردم ازیں نقل تا چہ فرا گیرند ودر سوءِ ظن نیفتند کہ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ اجابۃً لمسئولہ بچند کلمہ مصدع گشت

۱؎ بالفتح غبار وگرد وہوا کہ از روزن در آفتاب پدید آید ومجازاً بمعنی حقیر وذلیل وخوار ونا چیزے می آید ۱۲ غیاث ۲؎ قرون بضمتین جمع قرن بالفتح بمعنی روزگار وزمانہ ومدت سی سال یا ہشتاد یا صد وبیست سال یا صد سال واین درست تر است چہ پیغامبر صلے اللہ تعالےٰ علیہ وعلی آلہ وسلم طفلے را گفت عش قرنا وآں طفل صد سال بزیست ۱۲ منتخب ۳؎ فرا بالفتح بروزن سرا بمعنی پیش کہ بعربی قبل گویند وبمعنے نزدیک ودور ویالا نیز آمدہ وگاہے زاید ہم آید ۱۲ غ ۴؎ بدرستی بعضے از گمان گناہ است اشارت است بکریمہ کہ واقع است در سورۂ حجرات وپارہ حم (۲۶) ۱۲ اللہم اغفر لکاتبہ ولمن سعی فیہ ولوالدیہم اجمعین برحمتک یا ارحم الراحمین ۱۲

مخدوما مکرما معتقد فقیر از خوردی باز[1] مشرب اہل توحید بود و والد فقیر قدس سرہ بظاہر بر ہمیں مشرب بودہ اند و بر سبیل دوام بہمین طریق اشتغال داشتہ اند با وجود حصول نگرانی تمام درباطن کہ بجانب مرتبۂ بے کیفی داشتہ اند و بحکم ابن الفقیہ نصف الفقیہ فقیر را ازین مشرب از روئے علم حظ وافر بود و لذت عظیم داشت تا آنکہ حق سبحانہ و تعالے بمحض کرم خویش بخدمت ارشاد پناہی حقائق و معارف آگاہی مؤید الدین الرضی شیخنا و مولانا و قبلتنا محمد الباقی قَدَّسَنَا اللّٰہُ تَعَالیٰ بِسِرِّہٖ رسانید و ایشاں بہ فقیر طریقہ علیہ نقشبندیہ تعلیم فرمودند و توجہ بلیغ بحال این مسکین مرعی داشتند بعد از ممارستہ این طریقہ علیہ در اندک مدت توحید وجودی منکشف گشت و غلو درین کشف پیدا شد علوم و معارف این مقام فراواں ظاہر گشتند و کم دقیقہ از دقائق این مرتبہ ماندہ باشد کہ آنرا منکشف نہ گردانیدند۔ دقائق معارف شیخ محی الدین ابن العربی را کما ینبغی لائح ساختند و تجلی ذاتی کہ صاحب فصوص آن را بیان فرمودہ است و نہایت عروج خود آں را می داند و در شان آں تجلی میگوید وَمَا بَعْدَ هٰذَا اِلَّا الْعَدَمُ الْمَحْضُ بآن تجلی ذاتی مشرف گشت و علوم و معارف آں تجلی را کہ شیخ مخصوص بخاتم الولایۃ میداند نیز بہ تفصیل معلوم شدند و سکر وقت و غلبہ حال درین توحید بحدے رسید کہ در بعضے عریضہا کہ بحضرت خواجہ نوشتہ بود این دو بیت را کہ سراسر سکر است نوشتہ بود۔ رباعی

اے دریغا کیں شریعت ملت اعمائی است	ملت ما کافری و ملت ترسائی است
کفر و ایمان زلف و روئے آں پری زیبائی است	کفر و ایمان ہر دو اندر راہ ما یکتائی است

و این حال تا مدت مدید کشید و از شہور بسنین انجامید ناگاہ عنایت بے غایت حضرت اللہ جل سلطانہ از دریچۂ غیب در عرصۂ ظہور آمد و پردۂ روپوش بیچونی و بیچگونی را برانداخت علوم سابق کہ منبئ از اتحاد

سلہ[1] قولہ بار۔ معانی این لفظ بسیار است اول نام است از نامہائے خدا تعالے دوم لشتہ خروار و انبار سوم بزرگی چہارم گرانی پنجم بزرگ و نیکو کار ششم نصیب ہفتم رخصت و دخل ہشتم بیخ و بن درخت نہم مرادف کار دہم کرت و مرتبہ یازدہم یادگار دوازدہم بسیاری ہر چیز و جائے انبوہ ہر چیز چوں زنگبار و دربار سیزدہم ثمر و میوہ ہا چہاردہم حمل زنان وغیر ذلک ۱۲ غ سلہ[2] مناقب آن خارج انداز حد و عد سلسلہ ارادت وے و نسبت خرقۂ وے در تصوف بیک واسطہ بشیخ محی الدین سید عبد القادر گیلانی قدس سرہ میرسد و نسبت دیگر وے در خرقہ بخضر علیہ السلام ہم بیک واسطہ و نسبت دیگر وے بخضر علیہ السلام بے واسطہ نیز میرسد شیخ شہاب الدین قدس سرہ از حال وے پرسیدند گفت بحر الدقائق و الحقائق و دیگر از حال شیخ شہاب الدین قدس سرہٗ پرسیدند گفت مملوّ من فرقہ الی قدمہ من السنۃ یعنی از سر تا قدم بسنت پر است ۱۲ نفحات سلہ[3] قولہ شہور بسنین جمع شہر بالفتح بمعنی ماہ و سنین جمع سنۃ بمعنی سال ۱۲

و وحدت وجود بودہ اند رو بزوال آوردند و احاطہ[1] و سریان[2] و قرب و معیت ذاتیہ کہ دراں مقام منکشف شدہ بود مستتر گشتند و بہ یقین یقین معلوم گشت کہ صانع را جل شانہ با عالم ازین نسبتہائے مذکورہ ہیچ ثابت نیست احاطہ[3] و قرب او تعالے علمی است چنانچہ مقرر اہل حق است شکر اللہ تعالے سعیہم و او سبحانہ با ہیچ چیز متحد نیست او او ست تعالے و تقدس و عالم عالم او سبحانہ بیچون و بیچگونہ است و عالم سراسر بداغ چونی و چگونگی متسم[4] بے چون را عین چون نتواں گفت واجب تعالے را عین ممکن نتواں خواند قدیم ہرگز عین حادث نشود ممتنع العدم عین جائز العدم نگردد انقلاب حقائق محال است عقلاً و شرعاً و صحت حمل یکے بر دیگرے ممتنع است اصلاً و راسًا عجب است کہ شیخ محی الدین و تابعان او ذات واجب تعالے را مجہول مطلق میگویند و محکوم علیہ بہیچ حکمی نمیدانند۔ مع ذلک احاطہ ذاتی و قرب و معیت ذاتیہ اثبات مینمایند[5] فَمَا هُوَ الْحُكْمُ عَلَى الذَّاتِ تَعَالٰى وَتَقَدَّسَ فَالصَّوَابُ[6] مَا قَالَهُ الْعُلَمَاءُ مِنْ اَهْلِ السُّنَّةِ مِنَ الْقُرْبِ الْعِلْمِيِّ وَالْاِحَاطَةِ الْعِلْمِيَّةِ و در زمان حصول علوم و معارف منافی مشرب توحید وجودی این فقیر را اضطراب تمام بود کہ ورائے این توحید امر دیگر عالی تر نمیدانست و بتضرع و زاری دعا میکرد کہ این معرفت زائل نگردد تا آنکہ حجب بتمام از روئے کار زائل گشتند و حقیقت کما ینبغی منکشف شد و معلوم گشت کہ عالم ہر چند مرایائے[7] کمالات صفاتی است و مجالئ[8] ظہورات اسمائے اما مظہر عین ظاہر نیست و ظل عین اصل نہ چنانکہ مذہب اہل توحید وجودی است این مبحث بمثالے واضح گردد مثلاً عالمی ذو فنونے خواست کہ کمالات متنوعہ خود را در عرصۂ ظہور جلوہ دہد و خفایائے مستحسنہ خود را

سلہ[1] قولہ احاطہ یعنی محیط بودن حق سبحانہ و تعالے مر ہر چیز را چنانچہ مدلول کریمہ واللہ من ورائہم محیط۔ والا انہ بکل شیء محیط ۱۲ سلہ[2] قولہ سریان یعنی گنجائش او در قلب مومن کہ مدلول است مر قول آنحضرت را صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم حکایۃ عن ربہ عز شانہ لا یسعنی ارضی ولا سمائی ولکن یسعنی قلب عبدی المومن علی ما ورد ۱۲ سلہ[3] قولہ احاطہ و قرب او تعالی علمی است بدانکہ حضرت مجدد علیہ الرحمۃ در مکتوب دو صد و شصت و ششم از جلد اول تحریر نمودہ اند پس ایمان آریم کہ او تعالے محیط اشیاء است و قریب است بالیشان و با ایشان است اما معنی احاطہ و قرب و معیت او تعالی ندانیم کہ چیست احاطہ و قرب علمی گفتن از تاویلات متشابہ است و ما قائل بتاویلات آں نیستیم۔ انتہی و نیز در مکتوب ہشتم از جلد ثانی فرمودہ اند کہ ایمان آریم کہ او تعالی قریب و با ما است اما معنی قرب و معیت ندانیم کہ چیست ہر دو قول بظاہر متناقض اند پس وا جب آمد کہ بر تعدد اوقات و احوال حمل کردہ آید و بر کشف دوم اعتقاد ہر مقام را علوم و معارف جدا است و ہر حال را قال علیحدہ آخر مکتوب صد و شصت را از جلد اول باید دید ۱۲ سلہ[4] اسم فاعل است از اتسام بکسر و تشدید تائے مکسورہ بچیزے نشان مند شدن ۱۲ سلہ[5] و نیست آں یعنی اثبات نمودن احاطہ ذاتی و قرب و معیت ذاتیہ مگر حکم کردن بر ذات تعالی و تقدس فلا یکون مجہولا مطلقا ولا غیر محکوم علیہ کما زعموا ۱۲ سلہ[6] پس صواب آنست کہ علماء اہل سنت فرمودہ اند از قرب و احاطہ علمی و قد عرفت انفا ان ہذا القول من الشیخ قدس سرہ بظاہرہا مخالف لما سیاتی و محمول علی تعدد الاوقات والاحوال فافہم و تبین و تثبت ۱۲ سلہ[7] قولہ مرایا بفتح اول و حرف چہارم یائے تحتانی آئینہ ہا و این جمع مرآۃ است بالکسر خلاف قیاس و مرائی کہ موافق قیاس است مستعمل نیست ۱۲ از صراح و غیر آن ۱۲ سلہ[8] قولہ مجالی بالفتح میم و کسر لام جمع مجلی است کہ بفتح میم و فتح لام صیغہ اسم ظرف است بمعنی جای [illegible] ۱۲ غ

در معرض وضوح آرد ایجادِ حروف و اصوات نمود و در مرایائے آنہا آن کمالاتِ مخفیہ را ظاہر ساخت درین صورت نتوان گفت کہ این حروف و اصوات کہ مجالے و مرایائے آن کمالات مخفیہ شدہ اند عین آن کمالات اند یا محیط آن کمالات اند بالذات یا قریب اند بآنہا بالذات یا معیت ذاتیہ دارند بلکہ نسبت درمیان ایشاں دالیّت و مدلولیت است حروف و اصوات دوالّ بیش نیستند بر آں کمالات و آن کمالات بر صرافتِ اطلاق خود اند آں نسبتہا کہ پیدا شدہ است از روئے اوہام و خیالات است فی الحقیقۃ ازاں نسبتہا ہیچ ثابت نیست لیکن چوں درمیان آن کمالات و این حروف و اصوات مناسبت ظاہریۃ و مظہریۃ و مدلولیۃ و دالیّت متحقق است ہمیں مناسبت بعضے را بواسطۂ بعضے عوارض باعثِ حصول آن نسبتہائے وہمیہ میگردد و نفس الامر آن کمالات از جمیع این نسب معرا و مبرا است و ما نحن فیہ نیز غیر از علاقہ دالّیۃ و مدلولیۃ و ظاہریۃ و مظہریۃ نیست عالم علم بر وجود صانع خود است تعالے و تقدس و مظہر آنست مر ظہور بر کمالات اسمائے و صفاتی او را سبحانہ و ہمیں علاقہ بعضے را بواسطہ بعضے عوارض باعثِ بعضے احکام وہمیہ میگردد بعضے را کثرت مراقبات توحید بریں احکام می آرد کہ صورتِ آن مراقبات در متخیلہ نقش مے بندد و بعضے دیگر را علم توحید و تکرار آں نحوے از ذوق بآں احکام می بخشد و این ہر دو صورتِ توحید معلول اند و داخل دائرۂ علم بحال کارے ندارند و بعضے دیگر را منشاء این احکام غلبۂ محبت است کہ بواسطۂ استیلاء حب محبوب غیر محبوب از نظر محب می خیزد و جز محبوب ہیچ نمی بیند نہ آنکہ در نفس الامر غیر محبوب ہیچ نیست کہ آن مخالف حسّ و عقل و شرع است و گاہے ہمیں محبت باعثِ حکم باحاطہ و قرب ذاتی میگردد و این قسم توحید اعلی از دو قسم سابق است و داخل دائرۂ حال ہر چند مطابق نفس الامر و موافق شریعت نیست و تطبیق آن بشریعت و نفس الامر تکلف محض است در رنگ تکلفات باردۂ فلسفیہ کہ اسلامیین اینہا میخواہند کہ اصولِ فاسدۂ خود را بقوانینِ شرعیہ مطابق سازند کتاب اخوان الصفا و مثل آں ازین قبیل است غایۃ ما فی الباب خطائے کشفی حکم خطائے اجتہادی دارد کہ ملامت و عتاب ازان مرفوع است بلکہ یک درجہ از درجاتِ ثواب در حق او متحقق است این قدر تفاوت دارند کہ مقلدان مجتہد حکم مجتہد دارند و درجہ از درجات ثواب بر تقدیر خطا نیز مییابند بخلاف مقلدان اہل کشف کہ معذور نیستند و از درجہ صواب بر تقدیر خطا محروم اند چہ الہام و کشف بر غیر حجت نیست و قول مجتہد بر غیر حجت است پس تقلید اول بر تقدیر احتمال خطا جائز نباشد و تقلید ثانی بر تقدیر احتمال خطا جائز است بلکہ واجب و شہود بعضے از سالکان کہ در

جواب است از سوال مقدر و تقدیر ہر دو ظاہر است ۱۲

مرایائے تعینات کونیہ است نیز از قبیلۂ احکام سابقہ است و این شہود را شہود وحدت در کثرت یا شہود احدیّت در کثرت نامیدہ اند زیرا کہ واجب تعالے و تقدس کہ بے چون و بے چگونہ است ہرگز در مرایائے چونی نگنجد و در مجالے چندی نیاید۔ لامکانی در مکان گنجائش ندارد و بے چون را بیرون دائرہ چون باید جست لامکانی را ماورائے مکان باید طلبید آنچہ در آفاق و انفس دیدہ میشود آیات اویند سبحانہ و تعالے و تقدس قطب دائرۂ ولایت یعنی حضرتِ خواجہ نقشبند قدس اللہ تعالے سرہ الاقدس فرمودہ اند کہ ہر چہ دیدہ شد و شنیدہ شد و دانستہ شد آن ہمہ غیر است بحقیقۃ کلمۂ لا نفی باید کرد بیت

در تنگنائے صورت معنی چگونہ گنجد ... در کلبۂ گدایاں سلطان چہ کار دارد

صورت پرست غافل معنی چہ داند آخر ... کو با جمال جاناں پنہان چہ کار دارد

اگر گویند کہ در عباراتِ اکثر مشائخ چہ نقشبندیہ و چہ غیر ایشاں واقع شدہ است کہ صریح است در وحدت وجود و احاطہ و قرب و معیتِ ذاتیہ و در شہودِ وحدت در کثرت و احدیّت در کثرت جواب گوئیم کہ این احوال و شہود در توسط احوال ایشاں را روئے دادہ باشد و بعد ازاں ازین مقام گذرانیدہ باشند چنانچہ این فقیر از احوال خود در ما تقدم نوشتہ است جواب دیگر آنست کہ جمعے را با وجود نگرانی تام در باطن بجانب احدیت صرف ظاہر ایشاں را کہ کثرت بین است بآں احکام و آں شہود مشرف میسازند و در باطن نگران احدیت اند و در ظاہر مشاہد مطلوب اند در کثرت چنانچہ از حال و الد خود خبر دادہ است در اوائل این مکتوب۔ و تحقیق این جواب بہ تفصیل در رسالہ کہ در تحقیق مراتب وحدت وجود نوشتہ است نوشتہ شدہ است این مقام تحمل زیادتی بر آنچہ مذکور شد ندارد گفتہ نشود کہ چوں در نفس امر وجودات متعددہ باشند و قرب و احاطہ ذاتیہ نباشد و شہود وحدت در کثرت مطابق واقع نباشد پس حکم این بزرگواران کاذب باشد چہ غیر مطابق واقع و نفس الامر است زیرا کہ جواب گوئیم کہ این بزرگواران باندازۂ شہود خود این حکم کردہ اند در رنگ آنکہ شخصے حکم کند بآنکہ صورتِ زید را در مرآت دیدہ ام این حکم نیز مطابق واقع نیست چہ در مرآت آن صورت را ندیدہ است چہ صورت در مرآت اصلا نیست تا دیدہ شود آں شخص را درین حکم عرفا کاذب نگویند ہر چند مطابق نفس الامر نباشد کہ او درین حکم معذور است و ملامت کذب از وے مرفوع است۔ کما مرّ سابقا مقصود از اظہار احوال کہ شایان استتار اند آنست تا دانستہ شود کہ اگر قبول وحدت وجود

ـــــــــــــــــــ

عـــہ بلکہ شعاع بصری بسبب عدم نفوذ در آئینہ باصل منعکس شدہ صورت اصل را در می یابد کما ہو مقرر و محقق فی محلہ ۱۲

بوده است از کشف بوده است نه از روئے تقلید واگر انکار است ہم از الہام است گنجائش انکار ندارد و
ہرچند بر غیر حجت نیست جواب دیگر از برائے دفع شبہ کذب آنست کہ افراد عالم بایکدیگر در بعضے امور اشتراک
دارند و در بعضے دیگر امتیاز وہم چنین است اشتراک ممکن با واجب تعالیٰ و تقدس در بعضے امور عرضیہ ہر
چند بالذات ممتاز اند پس بر تقدیر غلبۂ محبت ما بہ الامتیاز از نظر مخفی میگردد و ما بہ الاشتراک در نظر می ماند پس دریں
صورت اگر حکم بعینیت یک دیگر کنند مطابق واقع خواہد بود و کذب را اصلاً مجال نخواہد ماند و احاطہ ذاتی
و مثل آں را نیز برہمیں قیاس باید کرد والسلام

مکتوب سی و دوم ۳۲

بمرزا حسام الدین احمد صدور یافتہ در بیان کمال کہ مخصوص باصحاب کرام است رضوان اللہ تعالیٰ
علیہم و از اولیا کم کسے بآں کمال مشرف شدہ است و در حضرت مہدی بروجہ اتم ظہور خواہد یافت و آں
کمال فوق نسبت جذبہ و سلوک است و در بیان آنکہ کمال صناعت بتلاحق افکار است و زیادتی آں
بتتابع انظار نسبت پیر اگر ہماں صرافت بماند موجب نقصان است مرید رشید تواند کہ آں را کامل سازد
وما یناسب ذلک. التفات نامۂ گرامی ورود یافت للہ سبحانہ الحمد والمنۃ کہ دور افتادگان از یاد
نرفتہ اند و بہ تقریبی مذکور میگردند ع

بارے بہیچ خاطر خود شاد میکنم

از عدم دریافت نسبت خاصۂ پیر دستگیر علیہ الرحمۃ نوشتہ بودند و سبب آں را پرسیدہ مخدوما شرح امثال
این سخنان بطریق تحریر بلکہ بتقریر ہم مناسب نمی نماید تا در فہم کسے چہ در آید و ازاں جا چہ فرا گیرد حضور بشرط حسن
ظن یا طول صحبت بہر نہج کہ باشد در کار است و بدونہ خرط القتاد ۔ ع

آسودہ شبے باید و خوش مہتابے تا با تو حکایت کنم از ہر بابے

اما بحکم سوالے را جوابے باید این قدر وا می نماید کہ ہر مقامے را علوم و معارف دیگر است و احوال

ف بفتح جائے جولاں کردن کہ میدان باشد و مصدر میمی بمعنے جولاں و مجازاً بمعنی قدرت و طاقت مستعمل ۱۲ غ ف فرابر وزن سرا بمعنے پیش و نزدیک و دور و بالا و گاہے زائد می آید ۱۲

و مواجید دیگر در مقامے مناسب ذکر و توجہ است و در مقام دیگر تلاوت و نماز است مقامے مخصوص
بجذبہ است و مقامی بسلوک و مقامی باین ہر دو دولت ممتزج است و مقامی است کہ از ہر دو جہت جذبہ و
سلوک جدا است نہ جذبہ را با و مساسے و نہ سلوک را بآن تعلقی این مقام بس شگرف است اصحاب آں
سرور علیہ وعلی آلہ وعلیہم من الصلوات افضلہا ومن التسلیمات اکملہا باین مقام
ممتاز اند و باین دولت عظمی مشرف صاحب این مقام را امتیاز تمام است از ارباب مقامات دیگر و
مشابہتے بایک دیگر کمتر دارند بخلاف ارباب مقامات دیگر کہ بایکدیگر مشابہتے دارند ولو بوجہ دون
وجہ این نسبت از گذشت اصحاب کرام در حضرت مہدی علیہم السلام بروجہ اتم ظہور خواہد یافت انشاء
اللہ تعالیٰ از مشائخ طبقات رحمہم اللہ سبحانہ کم کسے ازیں مقام خبر دادہ است فکیف کہ از علوم و معارف
آں سخن کردہ باشد ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ غایۃ ما فی الباب
اصحاب کرام را این نسبت عزیز الوجود در اول قدم بظہور می آمد و بمرور بکمال میرسید و دیگرے را اگر باین دولت
مشرف می سازند و بر قدم نسبت اصحاب کرام تربیت دہند بعد از قطع منازل جذبہ و سلوک و طی علوم و
معارف آنہا باین دولت عظمی مستسعد خواہد گشت در ابتداء ظہور این نسبت مخصوص ببرکت صحبت سید البشر
است علیہ وعلی آلہ الصلوات والتحیات والبرکات والتسلیمات اما تواند بود کہ از متابعان او
نیز کسے را باین برکت مشرف سازند تا صحبت او نیز در ابتدا سبب ظہور این نسبت علیہ گردد ۔

فیض روح القدس ار باز مدد فرماید دیگراں ہم بکنند آنچہ مسیحا میکرد

دریں وقت دریں نسبت ہم اندراج النہایۃ فی البدایۃ متحقق شود چنانکہ در صورت تقدم جذبہ بر سلوک
متحقق است زیادہ بریں بیان گنجائش ندارد ۔ شعر

وَمِنْ بَعْدِ هٰذَا مَا يَدِقُّ صِفَاتُهٗ وَمَا كَتْمُهٗ اَحْظٰى لَدَيْهِ وَاَجْمَلُ

بعد ہذا اگر ملاقات واقع شد و از جانب مستمعان مظنۂ حسن استماع دریافت شمہ ازیں مقام انشاء
اللہ تعالیٰ در معرض ظہور خواہد آورد وَهُوَ سُبْحَانَهُ الْمُوَفِّقُ در باب بعضے از یاران قلمی فرمودہ بودند

ف۱ یعنی و بعد ازیں امریست کہ بیانش بس دقیق و لطیف است و چیزیست کہ کتمانش لذیذ ترین اشیاء است نزد او و مخفی داشتنش بسیار نیکوست
و زیبا ۱۲ ف۲ بفتح میم و کسر ظاء معجمہ و تشدید نون موضع ظن یعنے جائے گمان بردن ۱۲ ف۳ بالفتح و تشدید در عربی بمعنے بوئے اندک و
یکبارہ بوئیدن چیزے مجازاً در فارسی بمعنی اندک و کم مستعمل شدہ ۱۲ ف۴ این فضل حق است بسبحانہ عنایت میفرماید ہر کرا خواہد و حق سبحانہ
خداوند فضل عظیم است ۔ و این کریمہ است واقعہ در سورہ جمعہ و پارہ قد سمع ۱۲

این فقیر از زلّات ایشان درگذراند حق سبحانه و تعالی ارحم الراحمین است عفو فرماید امایاران را نصیحت فرمایند
که در حضور و غیبت در مقام آزار نباشند و تغیر اوضاع خود نکنند اِنَّ اللهَ لَا یُغَیِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰی یُغَیِّرُوْا مَا
بِاَنْفُسِهِمْ وَاِذَا اَرَادَ اللهُ بِقَوْمٍ سُوْءً فَلَا مَرَدَّ لَهٗ وَمَا لَهُمْ مِّنْ دُوْنِهٖ مِنْ وَّالٍ[1] درباب میان
شیخ الهداد خصوصاً نوشته بودند فقیر را هیچ مضائقه نیست اما ندامت از تغیر وضع خود مشار الیه را درکار است
النَّدَمُ تَوْبَةٌ[2] استشفاع فرع ندامت است بهر تقدیر فقیر از جانب خود در مقام گذشت است جانب
دیگر را ایشان دانند۔ دیگر سرہند را منزل خود تصور فرمایند علاقه محبت و نسبت هم پیری نه از ان قبیل است
که بامور عارضه گسسته گردد زیاده چه نویسید والسلام۔ مخدوم زادها و سائر اهل بیت بدعا مخصوص اند بعد از
تسوید این رقیمه بخاطر ریخت که سخن را درباب زلات یاران و عفو از ان واضح تر بنویسید که در اجمال ابهام است
تا چه مفهوم شود مخدوما عفو بر تقدیرے مطلوب و متصور است که آن جماعه آں اوضاع را بد دانند و در مقام
ندامت باشند والا عفو گنجائش ندارد نوشته بودند که پیر دستگیر قدس سره این مقام را بشهادت این جماعه بشیخ
الهداد سپرده بودند این سخن بیایئے می طلبد اگر سپردن باین معنی گفته اند که خدمت فقراء و آینده و رونده
بکند و از آب و نان اینها خبردار باشد مسلم است و اگر باین معنی گفته اند که تربیت جماعهٔ طالبان بکند و در
مقام مشیخت بنشیند ممنوع است و در مرتبهٔ اخیر از ملاقات بفقیر حضرت ایشان فرموده بودند که شما تجویز
بکنید که شیخ الهداد از جانب ما رفته به بعضے طالبان مشغولی بگوید و احوال بعضے را بما رساند که ما را تاب حضور
طلبیدن و مشغولی گفتن و احوال پرسیدن نیست فقیر درین باب هم متوقف بود چون ضرورت شد فقیر هم
آنقدر تجویز نمود این قسم تبلیغ از جنس سفارت محض است علی الخصوص که مبتنی بر ضرورت باشد والضرورة
تتقدر بقدرها پس آں سفارت هم مخصوص بزمان حیوة ایشان باشد بعد از ارتحال ایشان مشغولی گفتن
و حال طالبان پرسیدن داخل خیانت است نوشته بودند که نسبت پیر دستگیر باقی ماند یعنی زیادتی و نقصان
نه پذیرد مخدوما تکمیل صناعت بتلاحق افکار است نحوے که سیبویه وضع کرده بود افکار متاخران آن را چه قدر

[1] اشارت است بآیهٔ کریمه که واقع است در سوره رعد و پاره و ما ابری یعنی هر آئینه خدا بدل نمیکند آنچه بقومی باشد تا وقتیکه ایشان بدل کنند آنچه در نفسهائے ایشان است و چوں اراده کند خدا بقومے عقوبت پس نیست باز گردانیدن مر او را و نیست ایشان را بجز وے هیچ کارسازنده ۱۲

[2] قوله الندم توبة علامه محمد مراد مکی معرب مکتوبات فرموده آورد این حدیث را امام بخاری رحمة الله تعالی در تاریخ خود و ابن ماجه و حاکم از حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله تعالے عنه و بیهقی در شعب از حضرت انس رضی الله تعالے عنه مناوی رحمة الله علیه گفته این حدیث صحیح است و حافظ ابن حجر رحمة الله علیه در فتح الباری فرموده این حدیث حسن است ۱۲

زیاده ساخته اند بهمال صرافت ماندن خود عین نقص است نسبتے که حضرت خواجهٔ نقشبند داشتند در زمان حضرت
خواجه عبد الخالق نبود قدس الله تعالی سرهما و علے هذا القیاس علی الخصوص که حضرت خواجه ما در صدد تکمیل این
نسبت بوده اند و آں را تمام نمید انستند اگر حیوة وفا میکرد بارادهٔ خداوندی جل سلطانه این نسبت را تا کجا می بردند
سعی کردن در عدم زیادتی آن مناسب نیست و فقیر نمیداند که این نسبت چه طور باقی خواهد ماند شما خود نسبت علاحدة
دارید به نسبت ایشان مساس ندارد و این سخن مکرر در حضور ایشان مشخص شده بود شیخ الهداد فقیر نسبت را چه داند که
چیست نحوی از حضور قلبی داشت دیگر آں را هم معلوم است که چه حالت است برپادارندهٔ آن نسبت
کیست وا نمایند تا فقیر هم ممد آں کس باشد واقعات را اعتبار نهند که خیالی اند صدقے ندارند شیطان دشمن
قوی است از تسویلات او امن متعسّر است اِلَّا مَنْ عَصَمَهُ اللهُ تَعَالٰی و از سلب نسبتهائے مکتسبه نوشته
بودند مخدوما آں سلب کردن باختیار نه بود چنانکه در حضور مذکور شده بود الحال هم آن سلب بر حال خود است
زائل نشده آں را زائل تصور کردن خیال است آواز بکه از دل شنوند بآں حالت کارے ندارد خلطے
را که سرد بسازد و آتش از وے زائل می گردد بعد از آب انداختن هم آوازے در وے میماند نمی توان
گفت که هنوز آتش در وے مکنون است وقائع را اعتبار نیست این سخن اگر امروز پوشیده است منتظر باشند
فردا ان شاء الله تعالی ظهور خواهد یافت چوں شما بمبالغه نوشته بودید بضرورت در جواب آں سخن گفته شد
والا بے تقریب سخن کردن بیسّر نمی شود؞

مکتوب سی و سوم ۳۳

به ملا حاجی محمد لاهوری صدور یافت در بیان مذمت علماء سوء که به محبّت دنیا گرفتار اند و علم را وسیلهٔ
حصول دنیا ساخته و در مدح علماء زهاد که از دنیا بے رغبت گشته اند علما را محبت دنیا و رغبت در ان کلف[2]
چهرهٔ جمال شان است خلائق را اگرچه از ایشان حصول فواید است اما علم شان در حق ذاتهائے ایشان نافع
نیامد هرچند تائید شریعت و تقویت ملت بر ایشان مترتب است اما گاه هست که این تائید و تقویت

[1] بدانکه تحقیق این لفظ بحاشیه مکتوب سوم نوشته شده است از انجا ملاحظه باید نمود ۱۲ [2] بفتحتین کنجده روئے یعنی رنگ میان سیاهی و سرخی که بر روئے ظاهر شود و سیاهی روئے ماه ۱۲

از اہل فجور و ارباب فتور ہم می آید چنانکہ سید انبیاء عَلَیْهِ وَعَلَیْهِمْ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ از تائید آں مرد فاجر خبر دادہ اند فرمودہ اِنَّ اللّٰهَ لَیُؤَیِّدُ هٰذَا الدِّیْنَ بِالرَّجُلِ الْفَاجِرِ در رنگ سنگ پارس اند کہ از مس و آہن ہر چہ باو رسد زر گردد او فی حد ذاتہ بر حجریت خود است و ہم چنین آتشے کہ در سنگ و نئے مودع است عالم را از آں آتش حصول منافع است اما آں سنگ و نئے از آں آتش در و بے نصیب اند بلکہ گوئیم کہ این علم در حق ذوات ایشاں مضر آمد کہ حجت را بر ایشاں تمام ساخت اِنَّ اَشَدَّ النَّاسِ عَذَابًا یَوْمَ الْقِیَامَةِ عَالِمٌ لَمْ یَنْفَعْهُ اللّٰهُ بِعِلْمِهٖ چگونہ مضر نباشد علمیکہ نزد خدائے عز و جل عزیز است و اشرف موجودات آں را وسیلۂ دنیائے دنیہ از مال و جاہ و ریاست ساختہ اند و حال آنکہ دنیا نزد حق تعالیٰ ذلیل و خوار است و بدترین مخلوقات پس عزیز خدا را عز و جل خوار ساختن و ذلیل او را سبحانہ عزت دادن بغایت مستقبح است و فی الحقیقت معارضہ است بحق سبحانہ و تعالیٰ و تدریس و افتاء وقتی نافع آید کہ خالصاً لوجہ اللہ سبحانہ باشد و از شائبۂ حب جاہ و ریاست و حصول مال و رفعت خالی باشد و علامت این خلو زہد در دنیا است و بے رغبت بودن است از دنیا و مافیہا علمائے کہ باین بلاء

۱؎ قولہ فجور بفتحتین میل کردن از حق و میل کردن از دین و بے فرمانی و تباہی کردن و ضائع کردن نماز و برانگیختہ شدن بر معاصی و زنا کردن ۱۲ منتخب ۲؎ قولہ فتور بفتحتین نرم شدن بعد از سختی و ساکن شدن بعد از تیزی و سستی آوردن در کارے و نرم شدن و سست شدن مفاصل اینجا معنی سستی در دین مراد است ۱۲ منتخب ۳؎ و نظم الحدیث علی ما فی صحیح البخاری ہکذا عن ابی ہریرۃ قال شہدنا مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال لرجل ممن یدعی الاسلام ہذا من اہل النار فلما حضر القتال قاتل الرجل قتالاً شدیداً فاصابتہ جراحۃ فقیل یا رسول اللہ الذی قلت لہ انہ من اہل النار فانہ قد قاتل الیوم قتالاً شدیداً و قد مات فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم الی النار قال فکاد بعض الناس ان یرتاب فبینما ہم علی ذلک اذ قیل انہ لم یمت و لکن بہ جراحاً شدیداً فلما کان من اللیل لم یصبر علی الجراح فقتل نفسہ فاخبر النبی صلی اللہ علیہ وسلم بذلک فقال اللہ اکبر اشہد انی عبد اللہ و رسولہ ثم امر بلالاً فنادی فی الناس انہ لا یدخل الجنۃ الا نفس مسلمۃ و ان اللہ لیؤید ہذا الدین بالرجل الفاجر یعنی ہر آئینہ حق سبحانہ و تعالیٰ البتہ تقویت میدہد این دین یعنی اسلام را بمرد فاجر علامہ مراد مکی میگوید کہ آورد این حدیث را امام بخاری و مسلم از حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ و ترمذی از حضرت انس و طبرانی در کبیر و ابو نعیم در حلیہ و ابن عدی در کامل بالفاظ مختلفہ ۱۲ ۴؎ یعنی بدرستی شدید ترین مردم از روئے عذاب بروز قیامت عالمی است کہ نفع نہ بخشید او را حق تعالیٰ بعلم او ـ علامہ محمد مراد مکی میفرماید این حدیث را ابن عساکر از حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ آوردہ است و نیز روایت کرد این را طبرانی در صغیر و بیہقی در شعب ازو و ابن عدی و حاکم در مستدرک خود نیز بالفاظ مختلفہ و قال صلی اللہ علیہ وسلم ان من اشر الناس عند اللہ منزلۃ یوم القیامۃ عالم لا ینتفع بعلمہ رواہ الدارمی یعنی بدرستیکہ از جملہ بدترین مردمان نزد خدا از روئے قدر و مرتبہ روز قیامت عالمی است کہ فائدہ نمیگیرد از علم خود و عمل نمیکند بداں و نیز فرمودہ علیہ الصلوٰۃ والسلام الا ان شر الشر شرار العلماء یعنی دانا و آگاہ باشید کہ بدترین بداں بداں علماء اند رواہ الدارمی ۱۲ ۵؎ قال صلی اللہ علیہ وسلم من تعلم علماً مما یبتغی بہ وجہ اللہ لا یتعلم الا لیصیب بہ عرضاً من الدنیا لم یجد عرف الجنۃ یوم القیامۃ رواہ احمد و ابو داؤد و ابن ماجۃ یعنی کسے کہ بیاموزد علمی از جنس علمی کہ طلب کردہ شود بداں علم ذات مقدس الٰہی و رضائے او نیاموزد آں علم را مگر از برائے آنکہ برسد ... تعالیٰ علیہ و علی آلہ وسلم آگاہ شوید کہ ہر آئینہ دنیا ملعون است و ملعون است ہمہ آنچہ در وے است مگر ذکر حق سبحانہ و آنچہ کہ حق تعالیٰ دوست دارد او را یعنی اعمال صالحہ

مبتلا اند و بہ محبت این دنیہ گرفتار از علماء دنیا اند ایشانند علماء سوء و شرار مردم و لصوص دین و حال آں کہ ایشاں خود را مقتدائے دین میدانند و بہترین خلائق می انگارند وَیَحْسَبُوْنَ اَنَّهُمْ عَلٰی شَیْءٍ اَلَا اِنَّهُمْ هُمُ الْکٰذِبُوْنَ ہ اِسْتَحْوَذَ عَلَیْهِمُ الشَّیْطَانُ فَاَنْسٰهُمْ ذِکْرَ اللّٰهِ اُولٰٓئِکَ حِزْبُ الشَّیْطَانِ اَلَآ اِنَّ حِزْبَ الشَّیْطَانِ هُمُ الْخٰسِرُوْنَ عزیزے شیطان لعین را دید کہ فارغ نشستہ است و از تضلیل و اغوا خاطر جمع ساختہ آں عزیز سر آں را پرسید لعین گفت کہ علماء سوء این وقت در کار با من خود مدد عظیم کردند و مرا ازین مہم فارغ ساختند و الحق درین زمان ہر سستی و مداہنتے کہ در امور شرعیہ واقع شدہ است و ہر فتورے کہ در ترویج ملت و دین ظاہر گشتہ است ہمہ از شومی علماء سوء است و فساد نیات ایشاں آرے علمائے کہ از دنیا بے رغبت اند و از حب جاہ و ریاست و مال و رفعت آزاد از علماء آخرت اند و ورثۂ انبیاء اند علیہم الصلوات و التسلیمات و بہترین خلائق ایشانند کہ فردائے قیامت سیاہی ایشاں را بخون شہداء فی سبیل اللہ وزن خواہند کرد و پلۂ این سیاہی خواہد چربید و نَوْمُ الْعُلَمَاءِ عِبَادَةٌ در شان ایشاں متحقق است ایشانند کہ جمال آخرت در نظر شاں مستحسن آمدہ و قباحت دنیا و شناعت آں مشاہد گشتہ آں را بنظر بقا دیدند و این را بداغ زوال متسم یافتند لاجرم خود را بباقی سپردند و از فانی باز داشتند شہود عظمت آخرت ثمرۂ شہود عظمت جلال لایزال است و ذلیل داشتن دنیا و مافیہا از لوازم شہود عظمت آخرت است لِاَنَّ الدُّنْیَا وَالْاٰخِرَةَ ضَرَّتَانِ اِنْ رَضِیَتْ اِحْدٰهُمَا سَخِطَتِ الْاُخْرٰی اگر دنیا عزیز است آخرت

۱؎ لصوص بضمتین جمع لص بالکسر و تشدید صاد بمعنی دزد مثنوی عالمان ہستند این دین حق ✤ با امیراں گر باشند ہم طبق ✤ خائف ہم پس لصوص دین شدند نامعذرو ہم در حق ایشاں زدند ✤ ۲؎ قال تعالیٰ و یحسبون الخ یعنی و می پندارند کہ ایشاں بر چیزے ہستند آگاہ شو ہر آئینہ ایشانند دروغ گو غالب آمدہ است بر ایشاں شیطان پس فراموش ساخت از خاطر ایشاں یاد خدا را این جماعۃ لشکر شیطان است بدانید کہ بتحقیق لشکر شیطان ایشانند زیاں کاراں ـ بدانکہ این کریمہ واقع است در پارہ قد سمع اللہ و سورہ مجادلہ ۱۲ ۳؎ علامہ محمد مراد مکی معرب مکتوبات میفرماید این قول اشارت است بحدیثے کہ ذکر کرد او را امام غزالی رحمہ اللہ تعالیٰ در احیاء خود مرفوعاً و لبند ضعیف آورد او را علامہ ابن عبد البر از حدیث حضرت ابی درداء رضی اللہ تعالیٰ عنہ علامہ عراقی این چنین فرمودہ و شارح او گفتہ کہ آورد این را شیرازی در القاب از طریق حضرت انس رضی اللہ عنہ و نیز ابن جوزی و دیلمی انتہی ملخصاً ۱۲ ۴؎ قولہ و نوم العلماء الخ علامہ محمد مراد مکی تحریر میفرماید تلمیح است بحدیث مرفوع کہ غزالی رح در احیاء ذکر نمودہ بزیادت و نفسہ تسبیح یعنی ودم او تسبیح است علامہ عراقی گفتہ کہ مشہور لفظ صائم است بدل عالم میگویم کہ اندرین امر ہیچ ضرر نیست زیرا کہ ثابت است بزرگی عالم بر صائم قائم بلکہ بر مطلق عابد بمراتب کثیرہ در احادیث عدیدہ ۱۲ ۵؎ یعنی زیرا کہ دنیا و آخرت مثل دو زن اند مر یک شوئے را اگر یکے ازینہا راضی گشت دیگرے برنجید ـ اقول این قول اشارت است بحدیثے کہ امام احمد و بیہقی رح آوردہ از ابو موسیٰ اشعری رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسول فرمود صلی اللہ علیہ وسلم ہر کہ دوست داشت دنیاء خود را ضرر رساند آخرت خود را و ہر کہ دوست داشت آخرت خود را ضرر رساند دنیائے خود را پس اختیار کنید باقی را بر فانی ـ یعنی چوں دوستی دنیا و آخرت بہ یکدیگر جمع نمی گردد برگزینید چیزے را کہ باقی است یعنی آخرت بر چیزیکہ فانی است یعنی دنیا ۱۲

خوار است واگر دنیا خوار است آخرت عزیز است جمع این دو امر از قبیل جمع اضداد است ع مَا اَحْسَنَ الدِّیْنُ
وَالدُّنْیَا لَوِ اجْتَمَعَا. آرے جمعے از مشائخ کہ از خود و ما سوی خود بتمام برآمده اند بواسطهٔ بعضے نیات حقانیه
اختیار صورت اہل دنیا نموده اند و بظاهر راغب مینمایند فی الحقیقت ہیچ تعلقے ندارند و از ہمه فارغ و آزاد اند
رِجَالٌ لَّا تُلْهِيْهِمْ تِجَارَةٌ وَّلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ تجارت و بیع ایشان را مانع ذکر خدا نیست در عین تعلق
باین امور بے تعلق اند حضرت خواجۂ نقشبند فرموده اند قدس الله تعالی سره الاقدس که در بازار منی تاجرے
را دیدم که پنجاه هزار دینار کم و بیش را خرید و فروخت نمود و یک لحظه دل او از حق سبحانه غافل نه گشت +

مکتوب سی و چہارم ۳۴

نیز به ملا حاجی محمد لاهوری صدور یافته در بیان جواهر خمسهٔ عالم امر بطریق بسیط و تفصیل بها امکن لقد سعادت
دارین وابسته باتباع سید کونین است عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوٰتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِيْمَاتِ اَكْمَلُهَا
فلسفی که دیدهٔ بصیرت او بکحل متابعت صاحب شریعت عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ مکتحل
نشده است از حقیقت عالم امر نابینا است فَضْلًا عَنْ اَنْ يَّكُوْنَ لَهٗ شُعُوْرٌ عَنْ مَرْتَبَةِ الْوُجُوْبِ
تَعَالٰى وَتَقَدَّسَ نظر کوتاه او مقصور بر عالم خلق است و در آنجا نیز نا تمام است جواهر خمس که اثبات نموده
اند همه در عالم خلق اند نفس و عقل را که از مجردات شمرده اند از نادانی است نفس ناطقه خود همین نفس اماره است
که به ترکیب محتاج است و بالذات همت او بدناءت و پستی است بعالم امر او را چه نسبت و تجرد را با او چه مناسبت
و عقل خود ادراک نمیکند از معقولات مگر امورے را که بمحسوسات مناسبت دارند بلکه حکم محسوسات پیدا کرده اند
اما امریکه بمحسوسات مناسبت ندارد و شبه و مثال او در مشاهدات پیدا نیست در ادراک عقل نمی آید و بند
او به کلید عقل نمیکشاید لهذا نظر او از احکام بے چونی کوتاه است و در غیب محض گمراه و این علامت عالم خلق
است عالم امر را رو به بیچونی است و توجه به بیچگونگی ابتداء عالم امر از مرتبهٔ قلب است و فوق قلب روح است

۱ چه نیکو است دین و دنیا اگر هر دو جمع آیند بدانکه اندرین قول محل استدلال لفظ لو است که موضوع است برائے انتفاء ثانی بسبب انتفاء اول ۱۲ ۲ قوله رجال لا تلهیهم الخ اشارت است بآیه کریمه که واقع است در سوره نور پاره قد افلح یعنی تسبیح گویندگان مردانند که مشغول نسازد ایشان را سوداگری و خرید و فروخت از یاد حق تعالی ۱۲ ۳ فلسفی باز هرے تا دم زند + دم زند دین حقش برهم زند ۱۲ ۴ چه جائے آنکه فلسفی را شعور بود به مرتبه وجوب یعنی حق تعالی و تقدس ۱۲ ۵ قوله جواهر خمس اے الحال والمحل والمرکب منهما والنفس والعقل یعنی صورت جسمیه باشد یا نوعیه و هیولی و جسم و نفس و عقل ۱۲ ۶ بدانکه لطیفه قلبی مقام او دو انگشت فروتر زیر پستان چپ است و لون او سرخ است و لطیفه روحی مقام او دو انگشت فروتر زیر پستان راست و لون او سفید است و لطیفه سری مقام آن مابین سینه و لون او سبز است و لطیفه خفی مقام آن بالائے ابرو و لون او نیلگون است و لطیفه اخفی محل آن ام الدماغ است و لون او سیاه مثل سیاهی چشم ۱۲ از ضیاء القلوب لمولانا و مقتدانا و مرشدنا حضرت حاجی امداد الله قدس سره العزیز و نور مرقده الاقدس. بدانکه شاه غلام علی نقشبندی مجددی قدس سره در رساله سبع سیاره خود محل لطیفه خفی برابر پستان راست بفرق دو انگشت و محل لطیفه اخفی

وفوق روح سر است و فوق سر خفی است و فوق خفی اخفی است پنجگانه عالم امر را اگر جواهر خمسه گویند گنجائش دارد از کوته
نظری خذف ریزهٔ چند را فراهم آورده جواهر انگاشته است ادراک این جواهر خمسه عالم امر و اطلاع بر حقائق اینها نصیب
کمل تابعان محمد رسول الله است صلی الله تعالی علیه و علی آله و سلم و چون در عالم صغیر که انسان است نمونه الیست
از آنچه در عالم کبیر است در عالم کبیر نیز اصول این جواهر خمسه ثابت باشند عرش مجید مبدأ این جواهر عالم کبیر است
در رنگ قلب انسان و باین مناسبت قلب را نیز عرش الله تعالی گویند و باقی مراتب از جواهر پنجگانه فوق العرش
اند عرش برزخ است درمیان عالم خلق و عالم امر در عالم کبیر در رنگِ قلب انسان که برزخ است درمیان عالم
خلق و عالم امر در عالم صغیر قلب و عرش اگر در عالم خلق ظاهر اند اما از عالم امر اند نصیبے از بے چونی و بے چگونگی
دارند اطلاع بر حقیقت این جواهر خمسه کمل افراد اولیاء الله را مسلم است که مراتب سلوک را به تفصیل گزرانیده
به نهایت النهایت رسیده اند ؎

هر گدائے مرد میدان کے شود پشهٔ آخر سلیمان کے شود

واگر به محض فضل ایزدی تعالے شانه نظر بصیرت صاحب دولتے را به تفصیل مرتبهٔ وجوب علی حسب الامکان
اکتشاف بخشند و به مطالعهٔ اصول این جواهر را در اں موطن نیز نمایند و این جواهر صغیره و کبیره را در رنگِ ظلال آن جواهر حقیقیه
معلوم فرمایند ع این کار دولت است کنون تا کرا رسد ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ
منع از اظهار حقائق عالم امر بواسطهٔ دقت آن معانی مکنونه است تا هر کوتاه نظرے از انجا چه نزاگیرد در انتحال در علوم که لشرف
وَمَآ اُوْتِيْتُمْ مِّنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيْلًا مشرف اند از این ماجرا آگاه اند ع هَنِيْئًا لِاَرْبَابِ النَّعِيْمِ نَعِيْمُهَا ؎ مصلحت
نیست که از پرده برون افتد راز + ورنه در مجلس رندان خبرے نیست که نیست + وَالسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَعَلٰى مَنِ اتَّبَعَ
الْهُدٰى وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰى عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ مِنَ الصَّلَوٰتِ وَالتَّسْلِيْمَاتِ اَتَمُّهَا وَاَدْوَمُهَا ثانیا انجام
آمد که شمه از جواهر مقدسه علیا نیز به تحریر آورده شود باید دانست که ابتداء آن جواهر از صفات اضافیه است که کالبرزخ
اند بین الوجوب والامکان و فوق اینها صفات حقیقیه که روح را از تجلیات اینها نصیب است و قلب را از صفات

۱ خذف بفتحتین و ذال معجمه سفال ریزه و بالفتح انداختن ریزه و خسته خرما و جز آن بدو انگشت یا بفلاخن ۱۲ غ ۲ من قال الله تعالی الا له الخلق والامر یعنی مراد ازا است عالم خلق و عالم امر ۱۲ ۳ اشارت است بآیه کریمه که واقع است در سوره جمعه و پاره قد سمع الله یعنی این فضل حق سبحانه است می بخشد آنرا بهر که میخواهد و حق تعالی خداوند فضل عظیم است ۱۲ ۴ یعنی و نشما نداده شده اید از علم و دانش مگر اندکے این قول اشارت است بآیه کریمه که واقع است در سوره بنی اسرائیل و پاره سبحان الذی ۱۲ ۵ قوله صفات اضافیه اعنی خلق و ترزیق و اماتت و احیاء و ایلام و انعام وغیره ۱۲ ۶ قوله صفات حقیقیه اعنی اراده و قدرت و سمع و بصر و کلام و علم و حیوة و تکوین ۱۲

اضافیه تعلق است وتجلیات اینها مشرف است وبقیه این جواہر علیا که فوق صفات حقیقیه اند داخل دائرهٔ حضرت ذات اند تعالی وتقدس لہذا تجلیات این مراتب سه گانه را تجلیات ذاتیه میگویند سخن از انجا راندن مصلحت نیست

ع قلم این جا رسید و سر بشکست

مکتوب سی و پنجم[۳۵]

نیز بمیاں حاجی محمد لاہوری صدور یافت دربیان محبت ذاتی که انعام وایلام دراں مقام برابر است نجانا الله سُبْحَانَهٗ وَاِيَّاكُمْ عَنْ زَيْغِ الْبَصَرِ بِحُرْمَةِ سَيِّدِ الْبَشَرِ عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ مقصود از سیر وسلوک تزکیهٔ نفس اماره است وتطہیر آں تا از عبادت آلهه باطله که ناشی است از وجود ہوائی نفسانی نجات میسر شود و به حقیقت جز یک معبود برحق تعالی وتقدس قبلهٔ توجه نماند و ہیچ مقصدے بروے ترگزیند چه از مقاصد دینی وچه از مطالب دنیاوی مقاصد دینی ہرچند از حسنات است اما کار ابرار است مقربین آں را سیئه میدانند وجز یکے را مقصود نه شمارند این دولت وابسته بحصول فنا است[۱] وتحقق محبت ذاتی که دران موطن انعام وایلام متساوی است از تعذیب آنجناں التذاذ است که از تنعیم اگر بہشت را نخواہند برائے آں خواہند که محل رضائے اوست تعالی وتقدس ودر طلب آں مرضی اوست عز سلطانه واز دوزخ پناه برائے آں جویند که مقام سخط مولی است تعالی نه مقصود آنکه بہشت طلب حظ نفس است ونه فرار از دوزخ بواسطهٔ رنج ومحنت چه ہرچه از محبوب است نزد این بزرگواراں مرغوب است وعین مطلوب كُلُّ مَا يَفْعَلُهُ الْمَحْبُوْبُ مَحْبُوْبٌ حقیقت اخلاص این جا دست میدہد وخلاصی از آلهه باطله انجا حاصل میشود وکلمهٔ توحید این زمان درست می آید ودُوْنَهٗ خَرْطُ الْقَتَادِ[۲] بے محبت ذاتی که بے ملاحظهٔ اسماء وصفات و بے توسل انعام واکرام محبوب است کار درخل وفل[۳] است وفنائے مطلق بے این محبت شرکت سوز دست نمیدہد مثنوی[۴] عشق آں شعله است کو چوں برفروخت + ہرچه جز معشوق باقی جمله سوخت + تیغ لا درقتل غیر حق براند + در نگر زاں پس که بعد لا چه ماند + ماند الا الله باقی جمله رفت + شاد باش اے عشق شرکت سوز زفت +

---

[۱] فنا عبارت است از نسیان ما دون حق سبحانه وتعالی بواسطهٔ استیلاء شهود ہستی او جل ذکره وعز برہانه ۱۲ معارف [۲] یعنی دیدون حصول فناء مطلق وتحقق محبت ذاتی دست زدن است بر درخت خاردار یعنی رنج وکلفت برداشتن است ۱۲ [۳] قوله درخل وفل بفتح خاء معجمه و تشدید لام شگاف جامه وشگافتن زبان شتر بچه تا شیر نه مکد ولاغر شدن مرد نحیف ممکن وجامه کہنه وچیز ترش وفل بفتح فا وتشدید لام رخنه روئے کارد ودندانهٔ دم شمشیر ۱۲ [۴] مثنوی ہر کرا جامه ز عشقی چاک شد + او ز حرص وعیب کلی پاک شد + شاد باش اے عشق خوش سودائے ما + اے طبیب جمله علتہائے ما + اے دوائے نخوت وناموس ما + اے تو افلاطون وجالینوس ما + علت عاشق ز علتہا جدا است + عشق اصطرلاب اسرار خدا است + چوں قلم اندر نوشتن ...

مکتوب سی و ششم[۳۶]

نیز بملا حاجی محمد لاہوری صدور یافت دربیان آنکه شریعت متکفل جمیع سعادات دنیویه واخرویه است و مطلبے نیست که درحصول آں بماورائے شریعت احتیاج افتد طریقت وحقیقت خادمان شریعت اند وغاینه ذٰلِكَ حَقَّقَنَا اللهُ سُبْحَانَهٗ وَاِيَّاكُمْ بِحَقِيْقَةِ الشَّرِيْعَةِ الْمُصْطَفَوِيَّةِ عَلٰى مَاجِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ وَيَرْحَمُ اللهُ عَبْدًا قَالَ اٰمِيْنًا[۱]. شریعت را سه جزو است علم وعمل واخلاص تا این ہر سه جزو متحقق نشوند شریعت متحقق نشود وچوں شریعت متحقق شد رضائے حق سبحانه وتعالی حاصل گشت که فوق جمیع سعادات دنیویه واخرویه است وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللهِ اَكْبَرُ[۲] پس شریعت متکفل جمیع سعادات دنیویه واخرویه آمد ومطلبی نماند که بماورائے شریعت دراں مطلب احتیاج افتد طریقت وحقیقت[۳] که صوفیه بآں ممتاز گشته اند ہر دو خادم شریعت اند در تکمیل جزو ثالث که اخلاص است پس مقصود از تحصیل آں ہر دو تکمیل شریعت است نه امر دیگر ورائے شریعت احوال ومواجید وعلوم ومعارف که صوفیه را در اثناء راه دست میدہند نه از مقاصد اند بلکه[۴] اوہام وخیالات تربی بہا اطفال الطریقة از جمیع اینہا گذشته بمقام رضا باید رسید که نہایت مقام سلوک وجذبه است چه مقصود از طی منازل طریقت وحقیقت ماورائے تحصیل اخلاص نیست که مستلزم مقام رضا است از تجلیات سه گانه ومشاہدات عارفانه گزرانیده از ہزاراں یکے را بدولت اخلاص ومقام رضا میرسانند کوته اندیشاں احوال ومواجید را از مقاصد می شمرند ومشاہدات وتجلیات را از مطالب می انگارند لاجرم گرفتار زندان وہم وخیال میمانند واز کمالات شریعت محروم میگردند كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِيْنَ مَا تَدْعُوْهُمْ اِلَيْهِ اللهُ يَجْتَبِيْ اِلَيْهِ مَنْ يَّشَآءُ وَيَهْدِيْ اِلَيْهِ مَنْ يُّنِيْبُ[۵] آرے حصول مقام اخلاص ووصول بمرتبهٔ رضا منوط بطی این احوال ومواجید است ومربوط بتحقق این علوم ومعارف پس اینہا معدات مطلوب باشند ومقدمات مقصود حقیقت این معنی بصدقهٔ حبیب الله علیه وعلی آله الصلوات والتسلیمات برین فقیر بعد از ده سال کامل درین راه بوضوح انجامید وشاہد شریعت کما ینبغی جلوه گر گشت ہرچند از اول گرفتاری احوال ومواجید

---

[۱] حق سبحانه وتعالی ما را وشما را بحقیقت شریعت فی الحقیقت متصف گرداناد وحق تعالی رحمت فرماید بر بندهٔ که آمین گوید برین دعا ۱۲ [۲] واندکے از خوشنودی حق تعالی وتقدس بزرگتر است به نسبت جمیع نعمائے او عز اسمه این خوشنودی ہمولست فیروزی بزرگ واین قول واقع است در سورهٔ توبه پاره واعلموا ۱۲ [۳] قوله طریقت وحقیقت بدانکه حقیقت عبارت از حقیقت شریعت است نه آنکه حقیقت از شریعت جدا است وطریقت عبارت از طریق وصول است بحقیقت شریعت نه امر مباین از شریعت وحقیقت پس پیش از تحقق حقیقت شریعت حصول صورت شریعت است فقط وحصول حقیقت شریعت در مقام اطمینان ووصول بدرجهٔ ولایت است ۱۲ معارف لدنیه [۴] یعنی بلکه آں احوال ومواجید وعلوم ومعارف با جہها اوہام اند وخیالات که بآنہا کودکان طریقت پرورش کرده میشوند وترقی بخشنده اعنی معدات ومقدمات ومبادی مطلوب اند نه عین آں ۱۲ [۵] واقع است در پاره الیه یرد وسوره شوری یعنی دشوار آمد بر مشرکان آنچه میخوانی ایشاں را بسوئے آں. خدا برمیگزیند بسوئے خود ہر که را خواہد وراه مینماید بسوئے خود کسے را که باز گردد ورجوع نماید بحق سبحانه وتعالی بدانکه اندرین آیت کریمه اشارت است بجذبه وسلوک کما لا یخفی علی الماہر الحاذق ۱۲

نداشت و غیر از تحقق بہ حقیقت شریعت مطلبے در نظر نبود لیکن بعد از عشرۂ کاملہ حقیقت امر کما ہو بظہور آمد اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ عَلٰی ذٰلِکَ حَمْدًا کَثِیْرًا مُّبَارَکًا فِیْہِ مُبَارَکًا عَلَیْہِ فوت مغفرت پناہی میان شیخ جمال جمیع اہل اسلام را باعث حزن و تفرقہ است مخدوم زادہائے ایشان را از جانب فقیر تعزیت نمودہ فاتحہ خوانند والسلام

مکتوب سی و ہفتم [۳۷]

بشیخ محمد چتری صدور یافتہ در تحریض بر اتباع سنت سنیہ علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ و در ترغیب بحصول نسبت نقشبندیہ قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم مراسلہ شریفہ و مکاتبۂ لطیفہ کہ از روئے کرم اصدار فرمودہ بودند بمطالعۂ آن مسرور و مبتہج گردید از استقامت و ثبات خود بریں طریقہ علیہ نقشبندیہ نوشتہ بودند اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ سُبْحَانَہٗ عَلٰی ذٰلِکَ حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ ببرکت اکابر این طریقہ علیہ ترقیات بے نہایات کرامت فرماید طریق ایشان کبریت احمر است و مبنی بر متابعت سنت علی مصدرہا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ این فقیر از نقد وقت خود می نویسد کہ مدتہا از علوم و معارف و از احوال و مقامات در رنگ ابر نیسان ریختند و کاریکہ باید کرد بعنایت اللہ سبحانہ کردند والحال آرزوے نماندہ است الا آنکہ احیائے سنتے از سنن مصطفویہ علی صاحبہا الصلوٰت والتسلیمات نمودہ آید و احوال و مواجید مر ارباب ذوق را مسلم باشد می باید کہ باطن را بہ نسبت خواجہا قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم معمور داشتہ ظاہر را بالکلیت بمتابعت سنن ظاہرہ متحلی و متزین دارند مصرعہ کار این است غیر ایں ہمہ ہیچ ۔ نماز پنجگانہ را در اول وقت ادا نمایند الا عشاء زمستان کہ تا ثلث شب تاخیر در ان مستحب است درین امر فقیر بے اختیار است نمیخواہد کہ سر مو تاخیر را در ادائے صلوٰۃ گنجائش باشد عجز بشریت مستثنی است ۔

---

[۱] قولہ الحمد للہ علی ذلک الخ قال قدس سرہ عملا بقولہ علیہ الصلوٰۃ والسلام علی ما رواہ الحاکم فی المستدرک ما انعم اللہ علی عبد من نعمۃ فقال الحمد للہ الا وقد ادی شکرہا فان قالہا الثانیۃ جدد اللہ لہ ثوابہا فان قالہا الثالثۃ غفر اللہ لہ ذنوبہ انتہی ۔ وقولہ حمدا منصوب بالحمد المذکور اما باعتبار ذاتہ او لتضمنہ معنی الفعل او بفعل مقدر یدل علیہ الحمد المذکور وقولہ طیبا ای خالصا من الریاء والسمعۃ والاغراض الفاسدۃ وقولہ مبارکا فیہ ای فی الحمد والجار مع مدخولہ اقیم مقام الفاعل ای حمدا ذا برکۃ دائما لا ینقطع لان نعماء اللہ لا تنقطع فالحمد کذلک وقولہ فیہ ای باعتبار ذاتہ وقولہ علیہ ای باعتبار اثارہ ۱۲ [۲] قولہ کبریت بالکسر و یائے معروف و تائے فوقانی گوگرد کہ بہندی گندک گویند وقولہ احمر بمعنی سرخ و گوگرد سرخ کنایہ از اکسیر است زیرا کہ اکسیر از و ساختہ میشود و آن جزو اعظم اکسیر طلا است و گوگرد سرخ بغایت کمیاب است ۱۲ غ [۳] قولہ نیسان بالفتح و سین مہملہ نام ماہ ہفتم از ماہہائے رومیان و آن مدت ماندن آفتاب است در برج حمل از قطرات باران این ماہ در صدف مروارید پیدا شود و باران این ماہ را نیز مجازا نیسان گویند ۱۲ غ [۴] لما رواہ الترمذی عن ام فروۃ قالت سئل النبی صلی اللہ علیہ وسلم ای الاعمال افضل قال الصلوٰۃ لاول وقتہا وعن ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الوقت الاول من الصلوٰۃ رضوان اللہ والوقت الاخر عفو اللہ ۱۲ [۵] لما رواہ الترمذی واحمد و ابن ماجۃ عن ابی ہریرۃ [۳] قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لو لا ان اشق علی امتی لامرتہم ان یؤخروا العشاء الی ثلث اللیل او نصفہ ہذا اشارۃ الی الراوی

مکتوب سی و ہشتم [۳۸]

نیز بشیخ محمد چتری صدور یافت در گرفتاری بذات بحت تعالیٰ و تقدس کہ منزہ است از اعتبار اسماء و صفات و شیون و اعتبارات و در مذمت جماعۂ نارسیدگان کہ چون را بیچون تصور کردہ بآن گرفتار ماندہ اند و در تفاوت اقدام اہل فنا کہ مترتب است بران تفاوت علوم و معارف و امثال آن مکتوب شریف رسید موجب فرحت گشت حق سبحانہ و تعالیٰ ہموارہ با خود دارد و یک لحظہ با غیر خود نگذارد ہرچہ مادون ذات بحت است تعالیٰ شانہ معبر بغیر است اگرچہ اسماء و صفات باشد و آنکہ متکلمین صفات را لا ہو و لا غیرہ گفتہ اند معنی دیگر دارد و از غیر غیر مصطلح خواستہ اند و بآن معنی نفی کردہ اند نہ بمعنی مطلق و نفی خاص مستلزم نفی عام نیست و از ان ذات عز سلطانہ بجز بہ سلوب تعبیر نمی توان کرد در ان مرتبہ ہرچہ اثبات است الحاد است و بہترین تعبیرات و جامع ترین عبارات لَیْسَ کَمِثْلِہٖ شَیْءٌ است کہ بزبان فارسی ترجمہ آن بے چون و بیچگونہ است و علم و شہود و معرفت را باو سبحانہ راہ نیست ہرچہ می بینند و می دانند و می شناسند غیر اوست تعالیٰ یا بآنہا گرفتاری گرفتاری بغیر اوست پس نفی آن لازم باشد و در تحت کلمہ لا الٰہ در آوردہ اثبات آن ذات بے چون و بیچگونہ را بکلمۂ الا اللہ می باید کرد و این اثبات اولا بہ تقلید است و آخر بہ تحقیق و بعضے ارباب سلوک بہ نہایت کار نارسیدہ چون را بیچون تصور کردہ اند و شہود و معرفت را باو راہ دادہ اند ارباب تقلید بمراتب ازینہا بہتر اند چہ تقلید اینہا مقتبس از مشکوٰۃ نور نبوت است علی صاحبہا الصلوٰت والتسلیمات کہ سہو و خطا را باو راہ نیست و معتقد لائے آن جماعہ نارسیدگان کشف غیر صحیح است ۔ مصرعہ ببین تفاوت راہ از کجاست تا بکجا ۔ و فی الحقیقت آن جماعہ منکر ذات اند کہ اگرچہ اثبات شہود ذات میکنند اما نمیدانند کہ نفس اثبات عین انکار است امام مسلمین امام اعظم کوفی رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرمودہ است سُبْحَانَکَ مَا عَبَدْنَاکَ حَقَّ عِبَادَتِکَ وَلٰکِنْ عَرَفْنَاکَ حَقَّ مَعْرِفَتِکَ عدم ادائے

---

[۱] یعنی بمعنی مباین کہ نہ عین ذات باشد و نہ قائم بذات و لا ہو بمعنی نفی عینیت و اتحاد است پس حاصل معنی قول ایشان لا ہو و لا غیرہ آنکہ صفات باری تعالیٰ زاید اند بر ذات و قائم اند بآن ۱۲ [۲] یعنی نفی غیریت مصطلحہ از صفات مستلزم نفی غیریت مطلقہ نیست پس برین تقدیر قول حضرات متکلمین لا ہو و لا غیرہ منافی قول ما معبر بغیر است اگرچہ اسماء و صفات باشد نیست ۱۲ [۳] قولہ سلوب مثلا جسم نیست و نہ جوہر و نہ عرض و نہ متصل و نہ منفصل و نہ خارج و نہ داخل و ہکذا ۱۲ [۴] اندرین معنی بعضے از اکابر فرمودہ اند لم یجعل للخلق الیہ سبیلا الا بالعجز عن معرفتہ و نیز لا یعرف اللہ الا اللہ چہ نسبت خاک را با عالم پاک ۔ کہ ادراک است عجز از درک ادراک ۱۲ [۵] قولہ مشکوٰۃ بالکسر طاقچے فراخ کہ در ان چراغ و قندیل گذارند و رسم الخط صحیح این لفظ بواو و تائے مدورہ است مگر بجائے الف مقصورہ خواندہ شود و ہمیں حال دارد لفظ صلوٰۃ و زکوٰۃ و حیوٰۃ ۱۲ غ [۶] چہ چون را بر خلاف نفس الامر بیچون تصور کردہ اند و مطلوب از چونی و چگونگی بیرون است ۱۲ [۷] منزہ و مبرا ہستی از جملہ عیوب و نقائص حتی کہ از چونی و چگونگی ۔ عبادت نہ کردیم ترا حق عبادت تو یعنی چنانکہ می باید و می شاید و لیکن شناختیم ترا حق شناختن تو یعنی بہ بیچونی و بے چگونگی ۔

حق عبادت خود ظاهر است لیکن حصول حق معرفت بنا بر آنست که نهایت معرفت در ذات تعالی شانه جز آن نیست که بے چونی و بیچگونی لشناسند ساده دلے گمان نبرد که درین معرفت عام و خاص مبتدی و منتهی مستوی الاقدام اند گو شم که فرق نه کرده است میان علم و معرفت مبتدی را علم است و منتهی را معرفت معرفت جز لفنائی باشد و این دولت جز فانی را میسر نمی شود مولوی میفرماید مثنوی

هیچکس را تا نه گردد او فناء ‌‌‌‌ نیست ره در بارگاه کبریاء

پس چون معرفت ورائے علم باشد باید دانست که امر لیست ورائے دانش متعارف که تعبیر ازان بمعرفت میکنند و ادراک بسیط نیز میگویند شعر

فریاد حافظ اینهمه آخر بهرزه نیست ‌‌‌‌ هم قصهٔ غریب و حدیث عجیب هست

مثنوی

اتصالے بے تکیف بیقیاس ‌‌‌‌ هست رب الناس را با جان ناس

لیک گفتم ناس را نسناس نه ‌‌‌‌ ناس غیر از جان جان اشناس نه

و چون در فنا نیز اقدام متفاوت اند لاجرم منتهیان را نیز در معرفت تفاضل باشد کسیکه فنائے وے اتم است معرفت وی اکمل است و کسیکه دون اوست در فنا دون اوست در معرفت علی ہذا القیاس سبحان الله سخن بکجا رفت با آیستی از بیحاصلی و نامرادی و بے استقامتی و ناثباتی خود می نوشتم و از دوستان مددے و معونتے طلب میکردم مرا با مثال این سخنان چه مناسبت بیت آگه از خویشتن چون نیست چنین ٭ چه خبر دارد از چنان و چنین ٭ اما همت بلند پایه و طینت سرمایه نمیگذارد که بپایهائے دنیه و سرمایهائے سفلیه فرود آید بلکه التفات نماید اگر میگوید از و میگوید اگرچه هیچ نمیگوید و اگر میجوید او را میجوید اگرچه هیچ نمی یابد اگر حاصلے دارد او را دارد اگرچه هیچ ندارد و اگر واصل است او را واصل است اگرچه بے حاصل است در عبارات بعضی اکابر قدس الله تعالیٰ اسرارهم العلیه که شهود ذاتی واقع شده است معنی آن بر غیر ارباب کمال ظاهر نیست نارسیدگان را فهم آن معنی محال است ؎

در نیابد حال پخته هیچ خام ‌‌‌‌ پس سخن کوتاه باید والسلام

عنوان نامه را بکلمه هُوَ الظَّاهِرُ هُوَ الْبَاطِنُ مزین کرده بودند مخدوما هُوَ الظَّاهِرُ هُوَ الْبَاطِنُ درست است اما چند گاه است که فقیر ازین عبارت معنی توحیدی فهمد و لعلماء در فهم معنی آن موافق است و درستی اینها فوق درستی

---

۱ بالفتح و دو نون و دو سین مهمله نوعی از حیوان که بر یک پا جهد ۱۲ و زیاده تحقیق این لفظ بحاشیه مکتوب سی ام نوشته شده است ۱۲ اللهم اغفر لکاتبه ولمن سعی فیه ۱۲

ارباب توحید معلوم گشت کل میسر لما خلق له مصرعه هر کسے را بهر کارے ساختند ٭ آنچه بر ہر کس است و لابد است و بآن مکلف امتثال او امر و انتها از نواهی است مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللّٰهَ و چون مامور باخلاص است و آن ببقاء صورت نمی بندد و بے محبت ذاتیه متصور نمیشود لاجرم تحصیل مقدمات فنا که بمقامات عشره است می باید کرد اگرچه فنا موهبت محض است اما مقدمات و مبادی آن بکسب تعلق دارد اگرچه بعضی باشند که بحقیقت فنا ایشان را مشرف سازند بے آنکه کسب مقدمات آن نمایند و بریاضات و مجاهدات بحقیقت خود را مصفا سازند و هیچ حال اماز دو صورت خالی نیست یا بموقف المواقف او را بازدارند یا بهر تکمیل ناقصان بعالم باز گردانند بر تقدیر اول سیر او در مقامات مذکوره واقع نمی شود و از تفاصیل تجلیات اسمائی و صفاتی بے خبر است و بر تقدیر ثانی چون او را بعالم باز گردانند سیر او بتفصیل مقامات واقع میشود و بتجلیات بے نهایت او را مشرف میسازند صورت مجاهده دارد اما فی الحقیقة در کمال ذوق و لذت است بظاهر ریاضت است و بباطن تنعم و لذاذت مصرعه این کار دولتست کنون تا کرا رسد ٭ گفته نشود که چون اخلاص از جمله مامورات شرعیه است الانتثال باشد و حقیقت آن بے فنا متحقق نمی شود پس علماء ابرار و صلحاء اخیار که بحقیقت فنا مشرف نشده اند بترک اخلاص عاصی باشند زیرا که گوئیم که نفس اخلاص ایشان را حاصل است اگرچه در ضمن بعضے افراد اخلاص باشد و بعد از فنا کمال اخلاص متحقق میشود و جمیع افراد او را شامل میباشد و لهذا گفته شده است حقیقت اخلاص بے فنا صورت نمی بندد و نه گفت که نفس اخلاص بے فنا متحقق نمی شود ٭

مکتوب سی و نهم ۳۹

نیز بشیخ محمد چتری صدور یافت در بیان آنکه مدار کار بر قلب است از مجرد اعمال صوری و عبارات رسمی کارے

---

۱ یعنی هر کس موفق است بامرے که مخلوق است بجهت آن امر از خیر و شر این قطعه است از حدیث طویل که در بخاری و مسلم از علی کرم الله تعالیٰ وجهه مروی است ۱۲ ۲ یعنی هرچه بدهد شما را پیغامبر پس بگیرید آنرا و هرچه منع کند شما را از ان پس باز ایستید ازان و بترسید از خدا تعالیٰ این کریمه واقع است در سورهٔ حشر و پاره قد سمع الله ۱۲ ۳ قوله مقامات عشره اولش توبه است و آخرش رضا و بین این هر دو زهد و توکل و صبر و قناعت و شکر و خوف و رجاء فقر و غیرها است و للتفصیل مقام آخر د کتب اخر از احیاء والمعارف و قوت القلوب بدانکه هیچ مقامے در مراتب کمال فوق مقام رضا متصور نیست و حقیقت مقام رضا کماینبغی در آخرت ظهور خواهد یافت ۱۲ ۴ یعنی حینئذ لے اندرین وقت یعنی وقتیکه اورا فنائے حقیقی بغیر ریاضت و مجاهده و بغیر تحصیل مقدمات فنا مشرف ساختند حالش از دو صورت خالی نیست ۱۲ ۵ یعنی آخر این مقامات و فوق لے بنهایة النهایات ۱۲ ۶ قال الله تعالیٰ الا لله الدین الخالص و قال عز من قائل وما امروا الا لیعبدوا الله مخلصین له الدین حنفاء ۱۲ ۷ یعنی کمال اخلاص آنست که جمله مدارج آن طے کرده آید و او است که مترتب است بر فنا و متوقف است بر آن نه مطلق آن تا محذور مذکور لازم آید ۱۲

نمی کشاید و امثال آں حق سبحانہ و تعالیٰ از بادون خود اعراضے و بجناب قدس خود اقبالے ارزانی فرماید بحرمت سَیِّدِ الْبَشَرِ الْمَحْمُوْدِ عَنْ زَیْغِ الْبَصَرِ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ مدار کار بر قلب است اگر دل بغیر او سبحانہ گرفتار است خراب و ابتر است از مجرد اعمال صوری و عبادات رسمی کارے نمی کشاید سلامتی قلب از التفات بما سوائے او تعالیٰ و اعمال صالحہ کہ بیدن تعلق دارند و شریعت باتیان آں امر فرمودہ ہر دو درکار است دعوی سلامت قلب بے اتیان اعمال صالحہ بدنیہ باطل است ہمچنانکہ درین نشاۃ روح بے بدن غیر متصور است۔ احوال قلبی بے اعمال صالحہ بدنی محال است بسیارے از ملحدان این وقت باین قسم دعوی ادعاء مینمایند نجانا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَنْ مُعْتَقَدَاتِهِمُ السُّوْءِ بِصَدَقَةِ حَبِیْبِهٖ عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ۔

مکتوب چہلم

نیز بشیخ محمد چتری صدور یافت در بیانِ تحصیل مقام اخلاص کہ جزوے است از اجزاء ثلثہ شریعت و در تکمیل این جزو طریقت و حقیقت خادمان شریعت اند و امثال آنہا نَحْمَدُهٗ وَنُصَلِّیْ عَلٰی نَبِیِّهٖ وَنُسَلِّمُ مخدوما بعد از طی منازل مناازل سلوک و قطع مقامات جذبہ معلوم شد کہ مقصود ازین سیر و سلوک تحصیل مقام اخلاص است کہ مربوط بفنائے آلہہ آفاقی و انفسی است و این اخلاص جزویست از اجزائے شریعت چہ شریعت راسہ جزو است علم و عمل و اخلاص پس طریقت و حقیقت خادم شریعت اند در تکمیل جزو او کہ اخلاص است حقیقت کار این است اما فہم ہر کس اینجا نرسد اکثر عالم بخواب و خیال آرمیدہ اند و بجوز و مویز اکتفا نمودہ اند از کمالات شریعت چہ دانند و حقیقت طریقت و حقیقت چہ وارسند شریعت را پوست بخیال میکنند و حقیقت را مغز میدانند نمیدانند کہ حقیقت معاملہ چیست بہ ترہات صوفیہ مغرور اند و بہ احوال و مقامات مفتون ہَدَاهُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ سَوَاءَ الطَّرِیْقِ وَالسَّلَامُ عَلَیْنَا وَعَلٰی عِبَادِ اللّٰهِ الصَّالِحِیْنَ ط قَدْ تَمَّ الْقِسْمُ الْاَوَّلُ مِنَ الدَّفْتَرِ الْاَوَّلِ بِعَوْنِ اللّٰهِ تَعَالٰی وَحُسْنِ تَوْفِیْقِهٖ وَیَلِیْهِ الْقِسْمُ الثَّانِیْ اِنْشَاءَ اللّٰهُ تَعَالٰی۔ وَصَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلٰی خَیْرِ خَلْقِهٖ سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّعَلٰی اٰلِهٖ وَصَحْبِهٖ اَجْمَعِیْنَ وَعَلَیْنَا مَعَهُمْ بِرَحْمَتِهٖ وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِیْنَ ط

۱؎ قال اللہ تعالیٰ یوم لا ینفع مال ولا بنون الا من اتی اللہ بقلب سلیم و قال عز من قائل ان الذین امنوا و عملوا الصلحت کانت لہم جنات الفردوس نزلا خالدین فیہا لا یبغون عنہا حولا ط ۱۲ ۲؎ قوله جوز بالفتح معرب گوز کہ بفتح کاف فارسی است بمعنی وسط چیزے و بمعنی گرہ گان کہ بہندی اکھروٹ گویند و ثمر بعضے درخت کہ مدور باشد چنانچہ جوز ہندی بمعنی مغز ناریل ۱۲ غ ۳؎ مویز بفتح و یائے معروف قسمی است کلاں از انگور کہ خشک کردہ نگہدارند و مردم عام آنرا منقا گویند و بہندی داکھ نامند ۱۲ ۴؎ بضم اول و رائے مہملہ مشددہ سخنہائے باطل لہو آمیز جمع ترہت کہ بمعنی باطل است غ۔ و اینجا مراد کلماتے است کہ اندبروالا دراثنا وراہ بحالت سکر و مستی صادر میشود ۱۲ اللہم صل علی محمد و عترتہ بعدد کل معلوم لک ۱۲

۱

فہرست جدید کتاب مستطاب مکتوبات امام ربانی مجدد الف ثانی رحمۃ اللہ علیہ حصہ دوم از دفتر اول

صفحه | مضمون کتاب | صفحه | مضمون کتاب

صفحه | مضمون کتاب | صفحه | مضمون کتاب

صفحه | مضمون کتاب

صفحه | مضمون کتاب

صفحه — مضمون کتاب

صفحه — مضمون کتاب

مضمون کتاب — صفحه

مضمون کتاب — صفحه

صفحه | مضمون کتاب

صفحه | مضمون کتاب

صفحه | مضمون کتاب

صفحه | مضمون کتاب

صفحه — مضمون کتاب

صفحه — مضمون کتاب

وصلی الله تعالی علی سیدنا ومولٰنا محمدن النبی الامّی وعلی واصحابه و وازواجه واهل بیته الطاهرین اجمعین

تمت بالخیر

قطعہ تاریخ طباعت بارِ دُوم

مکتوباتِ امام ربّانی مجدّد الفِ ثانی

قُدِّسَ سِرُّہٗ

نتیجۂ فکر مولانا سیّد شریف احمد شرافت نوشاہی سجادہ نشین خانقاہ حضرت نوشہ گنج بخش قادری رحمۃ اللہ علیہ

امامِ عارفاں آں پیرِ سرہند — جنابِ شیخ احمد اہلِ تمکیں
مجدّدِ الفِ ثانی لقبِ پاکش — ظہورِ فیضِ او تا ماہ و پرویں
عظیم القدر ہم والامناقب — غلامِ درگہش جملہ سلاطیں
ز ارشاداتِ او ایں نسخۂ پاک — کہ مکتوبات نامش ہست رنگیں
بعرفان و حقائق بحرِ ذخّار — طریقِ صوفیاں را زیب و تزئیں
بتوحید و تصوف ہست یکتا — رموزِ معرفت را کرد تلقیں
جنابِ نور احمد[1] کرد تصحیح — کہ بودہ در فضیلت صاحبِ دیں
افادہ در حواشی کرد بسیار — باظہارِ حقائقِ اہلِ تلویں
بامر نسرِ جمالِ نقشبنداں — بجمعِ فاضلاں بدمثلِ شاہیں
شدہ مطبوع از سعی سلیماں[2] — کہ ہست او خادمِ ختم النّبییں

شرافت جُست از تاریخ طبعش
خرد گفتا کتابِ فیضِ آئیں
۸۴ — ۱۳ھ

---

[1] حضرت مولانا نور احمد رحمۃ اللہ علیہ ۱۲

[2] جناب مولانا محمد سلیمان صاحب مدظلہ ابن حضرت مولانا نور احمد صاحب رحمۃ اللہ علیہ ۱۲

اِنْ اُرِیْدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِیْقِیْ اِلَّا بِاللّٰہِ عَلَیْہِ تَوَکَّلْتُ

للہ الحمد ہر آں چیز کہ خاطر میخواست — آخر آمد ز پسِ پردۂ تقدیر پدید

اَعنِی

بہ فضلِ رحمانی و اِمدادِ یزدانی بآئینِ نوی

حصّۂ دُوم دفترِ اوّل

مکتُوباتِ امامِ ربّانی

حضرت مجدّدِ الفِ ثانی
اَلشَّیْخ اَحْمَد سَرْھَنْدِی قُدِّسَ سِرُّہٗ

مع حواشی و شرح

از علّامۂ اجلّ حضرت الحاج مولانا نور احمد صاحب
رحمۃ اللہ علیہ

به امداد یزدانی و فضل سبحانی

حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيْلُ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

مکتوب چہل و یکم

بشیخ درویش صدور یافته در ترغیب بمتابعت سنّت سنیّه مصطفویه علیٰ صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ و دربیانِ آنکه طریقت و حقیقت متممانِ شریعت اند و دربیانِ علوم شرعیّه و علوم صوفیّه که در مقام صدیقیّت که اعلائے مراتبِ ولایت است فائض میگردند اصلاً مخالفت نیست وَمَا يُنَاسِبُ ذٰلِكَ حق سبحانه و تعالیٰ ظاهر و باطن را بمتابعت سنّت سنیّه مصطفویه علیٰ صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ متحلّی و متزیّن گرداناد بِحُرْمَةِ النَّبِيِّ وَاٰلِهِ الْاَمْجَادِ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ) محمد رسول الله صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ محبوبِ[1] رب العالمین است هر چیز که خوب و مرغوب است از برائے مطلوب

[1] عن ابن عباس رضی الله عنهما قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم الا وانا حبیب الله ولا فخر رواه الترمذی والدارمی یعنی ومن دوست داشته خدا ام. بدانکه اگرچه انبیاء و رسل بلکه مومنان محبوب درگاه الٰہی اند یحبهم و یحبونه ولیکن سخن درین جا در اعلائے مرتبه کمال است و اخص درجات آن ۱۲ اللهم اغفر لکاتبه ولمن سعی فیه ولوالدیهم اجمعین ۱۲

و محبوب است لهٰذا حق سبحانه و تعالیٰ در کلام مجید خود می فرماید اِنَّكَ[1] لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيْمٍ و نیز می فرماید تعالیٰ و تقدس اِنَّكَ[2] لَمِنَ الْمُرْسَلِيْنَ عَلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ و نیز فرموده تعالیٰ و تقدس وَاَنَّ[3] هٰذَا صِرَاطِيْ مُسْتَقِيْمًا فَاتَّبِعُوْهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ ملت او را علیه الصلوٰة والسلام صراط مستقیم خوانده و ماسوائے او را از اهل سبل گردانیده و از اتباع آں منع فرموده و آں سرور فرموده عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ اِظْهَارًا[4] لِلشُّكْرِ وَاِعْلَامًا لِلْخَلْقِ وَهِدَايَةً لَّهُمْ (خَيْرُ[5] الْهَدْيِ هَدْيُ مُحَمَّدٍ) و نیز فرموده عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ (اَدَّبَنِيْ[6] رَبِّيْ فَاَحْسَنَ تَاْدِيْبِيْ) و باطن متمم ظاهر است و مکمل آں سرموئے بایک دیگر مخالفت ندارد مثلاً دروغ بازبان ناگفتن شریعت است و از دل نفی خاطر کذب نمودن طریقت و حقیقت است اگر این نفی به تکلف و تعمل است طریقت است و اگر بے تکلف میسر است حقیقت پس فی الحقیقت باطن که طریقت و حقیقت است متمم و مکمل ظاهر آمد که شریعت است پس سالکانِ سبل طریقت و حقیقت را اگر در اثنائے راه اموریکه بظاهر باشریعت در جنگ اند ظاهر شوند و ظاهر سازند مبنی بر سکر وقت و غلبه حال است اگر ازاں مقام گذرانند و بصحو آرند آں منافات بالکلیه مرتفع میشود و آں علوم متضاده به تمام هَبَاءً[7] منثورا میگردند مثلاً جمعے از سکر باحاطهٔ ذاتی قائل گشته اند و بالذات حق را تعالیٰ و تقدس محیط عالم میدانند این حکم مخالف آرائے علمائے اہل حق است ایشاں باحاطهٔ علمی قائل اند فی الحقیقت آرائے علماء بصواب اقرب است هر گاه همیں صوفیه قائل باشند بآنکه ذات حق تعالیٰ و تقدس بہیچ حکمے محکوم نمیگردد و بہیچ علمے معلوم

[1] اشارت است بکریمه که در سوره قلم و پاره تبارک واقع است یعنی هر آئینه تو اے محمد صلعم بر خلق بزرگ هستی ۱۲ [2] واقع است در سوره یٰسٓ یعنی بدرستی که تو هر آئینه از فرستادگانی بر راه راست ۱۲ [3] واقع است در پاره ولو اننا و سوره انعام یعنی و بدرستی این راه من است پس پیروی کنید او را و پیروی مکنید راہهائے پراگنده را ۱۲ [4] قوله اظهار اللشکر الخ یعنی از برائے اظهار شکر و آگهی خلق و هدایت ایشان ۱۲ [5] قوله خیر الهدی هدی محمد یعنی بهترین خوی خوئے محمد است صلی الله علیه وآله وسلم آورد این حدیث را مسلم از جابر رضی الله تعالیٰ عنه ۱۲ علامه محمد مراد مکی [6] قوله ادبنی ربی فاحسن تادیبی یعنی ادب آموخت مرا پروردگار من پس زیبا ساخت در ادب آموزی مرا نقل کرد این حدیث را ابن سمعانی در ادب الاملاء از ابن مسعود رضی الله تعالیٰ عنه و مرموز ساخته امام سیوطی در جامع صغیر برمز صحت و گفت سخاوی که سند او ضعیف است و معنیش صحیح ۱۲ علامه محمد مراد مکی [7] قوله هَباء بالفتح هائے هوز و بائے موحده مفتوحه غبار و گردی که از روزن پیدا شود در شعاع آفتاب ۱۲ من [8] بدانکه تحقیق حضرت ایشاں اندرین مسئله آنست که در مکتوب دو صد و شصت و ششم از جلد اول تحریر فرموده اند حیث قال احاطه و قرب علمی گفتن از تاویلات متشابه است و ما قائل بتاویل آں نیستیم الخ فعلیه المعوّل فلا تغترا بما الناظر بما قال هٰهنا دفن

نبهت علیه فیما قبل بحواشی المکتوب الاحد والثلثین من الدفتر الاول ۱۲

نمی شود پس حکم دروے باحاطہ وسریان نمودن مخالف آن قول است والحق کہ ذات او تعالی بیچون وبیچگون است ہیچ حکمی رابوے راہ نیست آں جا حیرت ونادانی است ودراں موطن جہل صرف است وسرگردانی محض احاطہ وسریان را درآں جناب قدس چہ یارا مگر آنکہ از جانب صوفیہ کہ قائل بایں احکام اند اعتذار نمودہ شود کہ مراد ایشاں از ذات تعیّن اول است وچوں آں را زائد بر متعین نمی دانند آں تعین را عین ذات میگویند وآں تعیّن اول کہ معبّر بوحدت است در جمیع ممکنات ساری[۱] است پس حکم باحاطۂ ذاتی درست آمد ایں جا دقیقہ ایست باید دانست کہ ذات تعالے وتقدس نزد علمائے اہل حق بیچون وبیچگونہ است وماسوائے او ہرچہ ہست بروے زائد است آں تعین ہم اگر نزد ایشاں ثابت شود نیز زائد خواہد بود واز دائرہ حضرت ذات بیچون بیروں خواہند داشت پس احاطہ اورا احاطہ ذاتی نخواہند گفت پس نظر علماء از نظر آں صوفیہ بلند آمد وذاتے کہ نزد آں صوفیہ است نزد ایں علماء داخل ماسوا است وہم بریں قیاس است قرب ومعیت ذاتی وموافقت معارفِ باطن باعلوم شرعیہ ظاہر بتمام وکمال بحدّے کہ در حقیر ونقیر مجال مخالفت نماند در مقام صدیقیّت است کہ بالاتر مقام ولایت است وفوق مقام صدیقیّت مقام نبوت است علومیکہ نبی را علیہ الصلوۃ والسلام بطریق وحی آمدہ است صدیق را بطریق الہام منکشف گشتہ است۔ درمیان ایں دو علم غیر از فرق وحی والہام نیست پس مخالفت را چہ مجال باشد ودرہا دون مقام صدیقیت ہر مقامیکہ باشد نحوی از سکر[۲] متحقق است صحو تام در مقام صدیقیت است وبس وفرق دیگر درمیان ایں دو علوم آں است کہ در وحی قطع است ودر الہام ظن زیرا کہ وحی بہ توسط ملک است وملائکہ معصوم[۳] اند احتمالِ خطا در ایشاں نیست والہام اگرچہ محل عالی دارد وآں قلب است وقلب از عالم امر است اما قلب را باعقل ونفس نحوی از تعلق

[۱] قولہ ساریست اسم فاعل از سریان بفتحتین بمعنی رفتن چیزے در جمیع اجزائے چیزے ۱۲ [۲] السکر استیلاء سلطان الحال و الصحو العود الی ترتیب الافعال و السکر لارباب القلوب و الصحو للمکاشفین بحقائق الغیوب ۱۲ سلک السلوک [۳] قال اللہ تعالی لایعصون اللہ ما امرھم ویفعلون ما یؤمرون یعنی نافرمانی نہ می کنند خدارا در آنچہ فرمودہ است ایشاں را ونیز فرمودہ وما نتنزل الا بامر ربك الخ ۱۲ [۴] تعین اول وحدتے است صرف وقابلیتے است محض مشتمل بر جمیع قابلیات چہ قابلیت تجرد از جمیع صفات واعتبارات وچہ قابلیت اتصاف بہمہ ۱۲ شرح لوائح جامی قدس سرہ ۱۲ اللہم اغفر لکاتبہ ولمن سعی فیہ ۱۲ [۵] نقیر مغاک وچاہک دانہ خرما وناوداں ۱۲

متحقق است ونفس ہرچند بتزکیہ مطمئنہ گشتہ است امّا بیبت ہرچند کہ مطمئنہ گردد ہرگز از صفات خود نہ گردد پس خطا را دراں موطن مجال پیدا شد۔ باید دانست کہ در ابقائے صفات نفس باوجود اطمینان او فوائد ومنافع است اگر نفس بالکل از ظہور صفات خود ممنوع باشد راہ ترقی مسدود میگردد روح را حکم ملک پیدا میشود ومحبوس در مقام خود میگردد۔ ترقی او بواسطۂ مخالفت نفس است اگر در نفس مخالفت نماند ترقی از کجا شود سرور کائنات (عَلَیْہِ مِنَ الصَّلَوٰتِ اَتَمُّہَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُہَا) وقتیکہ از جہاد کفار مراجعت می فرمودند۔ می فرمودند (رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْاَصْغَرِ اِلَی الْجِهَادِ الْاَكْبَرِ) جہاد نفس را جہاد اکبر فرمودند ومخالفت نفس دریں موطن بترک عزیمت واولی است۔ بلکہ باراداہ آں ترک است (مہما امکن) تحقق ترک ہم متصور نیست وبمجرد ارادہ آں قدر ندامت و پشیمانی والتجا وتضرع بجناب قدس خداوندی جل سلطانہ دست میدہد کہ کار یک سالہ مثلاً در یک ساعت میسر میشود بر سر اصل سخن رویم مقرر است در ہر چیز کہ اخلاق وشمائل محبوب یافتہ میشود آں چیز نیز بہ تبعیت محبوب محبوب میگردد وبیان ایں رمز است در کریمہ فَاتَّبِعُوْنِیْ یُحْبِبْکُمُ اللّٰہُ پس در متابعت او عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ کوشیدن منجر بمقام محبوبیت آمد فَعَلٰی کُلِّ عَاقِلٍ ذِیْ لُبٍّ اَلسَّعْیُ لِکَمَالِ اِتِّبَاعِ حَبِیْبِہٖ عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ ظَاہِرًا وَّبَاطِنًا۔ سخن بتطویل انجامید معذور فرمایند۔ جمال سخن چوں از جمیل مطلق است ہرچند دراز تر میگردد زیباتر مے آید

[۱] قولہ رجعنا من الجہاد الاصغر الخ یعنی باز گشتیم ورجوع نمودیم از جہاد خورد بسوئی جہاد کلاں علامہ محمد مراد مکی گفتہ گفت سیوطی روایت نمود خطیب در تاریخ خود از جابر رضی اللہ تعالی عنہ گفت جابر باز آمد نبی صلی اللہ علیہ وسلم از کارزارے پس فرمود بصحابہ باز آمدید باز آمدن نیکو باز آمدید از جہاد اصغر بجہاد اکبر گفتند جہاد اکبر چیست فرمود کارزار کردن بندہ بہوائے نفس انتہی از موضوعات علی قاری گویم روایت کرد سیوطی در جامع کبیر خود بعد ازیں حدیث احادیث متعددہ کہ تائید حدیث مذکور مینمایند یکے مجاہد (حقیقی کامل) کسی است کہ کارزار میکند نفس خود را در طاعت خدا (ات حب) بروایت فضالہ بن عبید۔ دیگر جہاد افضل آنست کہ جہاد کند مرد بنفس وہوائے خود ابن النجار از ابی ذر) و مخرج احادیث گفتہ کہ نسبت کرد ایں را علامہ عراقی بیہقی از حدیث جابر انتہی ۱۲ بیت سہل شیرے داں کہ صفہا بشکند ٭ شیر آں باشد کہ خود را بشکند ۱۲ [۲] اشارت است بآیہ کریمہ کہ واقع است در سورہ آل عمران وپارہ تلک الرسل وتمام آلایۃ ہکذا قل ان کنتم تحبون اللہ فاتبعونی یحببکم اللہ الخ یعنی اے محمد بگو اگر دوست میدارید خدارا پس پیروی نمائید مرا تا دوست دارد شمارا حق تعالی وبیامرزد شمارا گناہان شما وخدا آمرزندہ مہربان است ۱۲ [۳] قولہ فعلی کل الخ یعنی پس لازم است وواجب بر ہر عاقلے سلیم الطبع جد وجہد نمودن بکمال متابعت حبیب رب العالمین بظاہر وباطن ۱۲ [۴] بدانکہ احکام شرعیہ مبنیہ بر مقاصد اخرویہ واغراض عباد دو نوع اند عزیمت ورخصت چنانکہ حرمت اجراء کلمۂ کفر بر زبان عزیمت است واباحت اجراء آں وقت اکراہ بالقتل او القطع رخصت است مع اطمینان قلب بایمان ونماز تطوع نشستہ ادا نمودن رخصت است وایستادہ عزیمت وعلی ہذا القیاس ۱۲ [۵] یعنی صاحب حسن وجمال علی الاطلاق (باقی بر صفحہ ۶)

لَوْ کَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِّکَلِمَاتِ رَبِّیْ لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ اَنْ تَنْفَدَ کَلِمَاتُ رَبِّیْ وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِہٖ مَدَدًا۔ سخن بجائے دیگر باید برد حاملِ رقیمۂ دعا مولانا محمد حافظ اہل علم است وکثیر العیال از قلت اسباب معیشت متوجہ عسکر گشتہ اگر توجہ فرمودہ از سرکار نصرت آثار سیادت و نقابت دستگاہے شیخ جیو وظیفہ یا امدادے از برائے مشار الیہ حاصل کنند عین کرم خواہد بود۔ زیادہ تصدیع نمود۔

مکتوب چہل ودوم ۴۲

نیز بشیخ درویش صدور یافتہ در بیان آنکہ بہترین مصقلہا از برائے زدودن زنگ محبت ما دون حق سبحانہ از حقیقت جامعہ قلبیہ متابعت سنت است عَلٰی صَاحِبِہَا الصَّلٰوۃُ وَ السَّلَامُ سَلَّمَکُمُ اللّٰہُ تَعَالٰی وَسُبْحَانَہٗ وَاَبْقَاکُمْ آدمی تا زمانے کہ بدبنس تعلقات پراگندہ متلوث است محروم و مہجور است تصقیل مرآتِ حقیقتِ جامع از زنگ محبت ما دون او عزوجل لابدست وبہترین مصقلہا در ازالۂ آں زنگ اتباع سنت سنیّہ مصطفویہ است عَلٰی مَصْدَرِہَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ کہ مدار ایں بر رفع عادات نفسانی و دفع رسوم ظلمانی است فَطُوْبٰی لِمَنْ شُرِّفَ بِہٰذِہِ النِّعْمَۃِ الْعُظْمٰی وَوَیْلٌ لِّمَنْ حُرِمَ مِنْ ہٰذِہِ الدَّوْلَۃِ الْقُصْوٰی بقیہ المرام آنکہ جناب اخوی اعزی میاں مظفر ولد مرحومی شیخ گہورن از مردم اعیان وبزرگ زادہ اند جمع کثیر با ایشان وابستہ اند محل ترحم است زیادہ چہ تصدیع نماید وَالسَّلَامُ عَلَیْکُمْ وَ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْہُدٰی۔

(بقیہ حاشیہ ص۵) حضرت ذو الجلال والافضال چہ ہر جمال وکمال کہ در جمیع مراتب ظاہر است پرتو جمال وکمال اوست کہ آنجا تافتہ وارباب مراتب بداں سمت جمال وصفت کمال یافتہ ہر کرا دانائے دانی اثر دانائی اوست وعلی ہذا ۱۲ ۵ یعنی شمہ وشائبہ از صفا تش از جنس میل الی المباحات والرخص درو مکنون می ماند وسترش را حضرت شیخ قدس سرہ بیان فرمودہ اند بقول خود باید دانست وللہ درہ نور اللہ ضریحہ ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا)

۱ بدانکہ دل صنوبری یعنی مضغہ لحمیہ آشیانہ قلب حقیقی است کہ از عالم امر است ومسمی بحقیقت جامع ۱۲ ۲ پس خوشحالی است کسے را کہ بایں نعمت عظیمہ مشرف شد ووائے است بر آنکس کہ ازیں دولت عالی تر محروم ۱۲ ۳ قولہ ولو کان البحر الخ یعنی اگر باشد آب دریا سیاہی برائے نوشتن سخنان پروردگار من البتہ خرچ شود دریا پیش از آنکہ آخر شوند سخنان پروردگار من واگرچہ بیاریم مانند آں دریا بطریق مدد و ایں کریمہ واقع است در سورہ کہف وپارہ الم اقل لک ۱۲ ۴ قولہ مصقلہا لفظ مصقل بالکسر وفتح قاف بصیغہ اسم آلہ از باب نصر آلتے کہ بآن کارد وشمشیر وجز آن روشن کنند وہمچنیں است مصقلہ بالکسر وصیقل بالفتح وفتح قاف در ہر دو ومحتمل کہ بصیغہ اسم فاعل بود از تصقیل ۱۲

مکتوب چہل وسیوم ۴۳

بسیادت پناہ نقابت دستگاہ شیخ فرید بخاری صدور یافتہ در بیان آنکہ توحید دو قسم است شہودی ووجودی وآنچہ لابد است توحید شہودی است کہ فنا بآں مربوط است وتوحید شہودی با عقل وشرع مخالفت ندارد بخلاف توحید وجودی واقوالِ مشائخ کہ ناظر بتوحید اند بتوحید شہودی باید فرود آورد تا مخالفت را گنجائش نباشد وتوحید شہودی در مرتبہ عین الیقین است کہ مقام حیرت است وچوں ازاں مقام میگزرند وبحق الیقین میرسند از امثال ایں احوال تحاشی می نمائند ومَا یُنَاسِبُ ذٰلِکَ مِنَ الْاَسْئِلَۃِ وَالْاَجْوِبَۃِ وَالتَّمْثِیْلَاتِ الْمُوْضِحَۃِ۔ سَلَّمَکُمُ اللّٰہُ تَعَالٰی وَسُبْحَانَہٗ وَعَصَمَکُمْ عَمَّا یَصِمُکُمْ وَصَانَکُمْ عَمَّا شَانَکُمْ توحیدیکہ در اثناء راہ ایں طائفہ علیہ را دست می دہد دو قسم است توحید شہودی وتوحید وجودی توحید شہودی یکے دیدن است یعنی مشہود سالک جز یکے نباشد وتوحید وجودی یک موجود دانستن است وغیر او را معدوم انگاشتن وبا وجود عدمیت مجالے ومظاہر آں یکے پنداشتن۔ پس توحید وجودی از قبیل علم الیقین آمد وشہودی از قسم عین الیقین توحید شہودی از ضروریات ایں راہ است چہ فنا بے ایں توحید متحقق نمی شود وعین الیقین بے آں میسر نمیشود زیراکہ رویت یکے باستیلاء او مستلزم عدم رویت ماسوائے اوست بخلاف توحید وجودی کہ نہ چنیں است یعنی ضروری نیست چہ علم الیقین بے آں معرفت حاصل است چہ علم الیقین مستلزم

دربیان آنکہ توحید دو قسم است وجودی وشہودی

۱ یعنی ودر بیان آنچہ بمذکور مناسبت دارد واز سوالہا وجوابہا وتمثیلاتے کہ مقصود را واضح نمانید ۱۲ ۲ حق سبحانہ وتعالی شمارا از آفات ظاہرہ وبلیات باطنہ سلامت دارد واز اسباب ووسائل ننگ وعار عصمت بخشد واز موجبات زشتی وعیب مصئون ومحفوظ گرداند بمنہ وکرمہ ۱۲ ۳ یعنی باوجود اعتقاد بمعدومیت غیر آں یک موجود غیر را مجالی ومظاہر آں یکے پنداشتن ۱۲ ۴ قولہ مجالی بفتح میم وکسر لام جمع مجلی کہ بفتح میم وفتح لام صیغہ اسم ظرف است بمعنی جائے جلا کہ آئینہ باشد پس مجالی بمعنی آئینہا است وبمعنی جاہائے جلوہ ۱۲ ۵ قولہ مجالی ومظاہر آن یکے پنداشتن اندریں معنی گفتہ رباعی معشوق یکے است لیک بنہادہ بہ پیش + از بہر نظارہ صد ہزار آئینہ بیش + در ہر یک ازاں آئینہا بنمودہ + بر قدر صقالت وصفا صورت خویش + رباعی دیگر اعیان ہمہ شیشہائے گوناگوں بود + کافتاد براں پرتو خورشید وجود + ہر شیشہ کہ بود سرخ یا زرد کبود + خورشید دراں ہم بہماں رنگ نمود + ۶ قولہ رویت یکے یعنی یکے دیدن بسبب غلبہ آں یکے لازم می گیرد ایں را کہ ماسوائے او را نہ بیند ۱۲ ۷ یعنی مستلزم نیست کہ اعتقاد کنند بدانکہ غیر وماسوائے آں یک در نفس الامر معدوم است ومنتفی ۱۲ ۸ یعنی اعتقاد نمودن کہ غیر آں در نفس الامر موجود نیست بلکہ معدوم است ۱۲ ۹ بدانکہ معنی علم الیقین را بالتفصیل ومعنی عین الیقین وحق الیقین را بالاجمال حضرت مجدد علیہ الرحمۃ در مکتوب چہارم از جلد ثانی بیان نمودہ اند ۱۲

نفی ماسوائے او نیست غایة مافی الباب مستلزم نفی علم ماسوائے اوست در وقتِ غلبه و استیلائے علم آن یکے مثلاً شخصے که یقینی بوجود آفتاب پیدا کرد استیلائے این یقین مستلزم آں نیست که ستاره ہا را دراں وقت منتفی و معدوم داند اما وقتے که آفتاب را دید البته ستاره ہا را نخواہد دید و مشهود او جز آفتاب نخواہد بود و دریں زمان که ستاره ہا را نمی بیند میداند که ستاره ہا معدوم نیستند بلکه میداند که ہستند اما مستور اند و در شعشعانِ نورِ آفتاب مغلوب اند و این شخص با جماعه که نفی وجود ستاره ہا دراں وقت کنند در مقام

در قاموس است الشعشع والشعشاع والشعشعان بالضم الشعشعانی الطویل والشعشاع الخفیف والحسن والمتفرق والظل غیر الکثیف اول والمراد بهنا الاخیر

انکار است و میداند که آں معرفت غیر واقع است پس توحید وجودی که نفی ماسوائے یک ذات است تعالیٰ و تقدس با عقل و شرع در جنگ است بخلاف شهودی که در یکے دیدن ہیچ مخالفت نیست مثلاً در وقت طلوع آفتاب ستاره ہا را نفی کردن و معدوم دانستن مخالف واقع است اما ستاره ہا را دراں وقت نادیدن ہیچ مخالفت نیست بلکه آں نادیدن بواسطه غلبهٔ ظهور نور آفتاب ست و ضعف بصر رائی اگر بصر رائی بنور ہماں آفتاب مکتحل شود و قوت پیدا کند ستاره ہا را از آفتاب جدا بیند و این دید در حق الیقین است پس اقوال بعضے از مشائخ که بظاهر بشریعت حقه مخالفت می نمایند و به توحید وجودی بعضے مردم آنها را فرود می آرند مثل قول ابن منصور[1] الحلاج انا الحق و ابی یزید البسطامی[2] سبحانی و امثال اینها اولیٰ و انسب آن است که بتوحید شهودی فرود باید آورد و مخالفت

---

[1] قوله ابن منصور یعنی حسین بن منصور حلاج وی قدس سره از طبقه ثالثه است کنیت وی ابو المغیث است از بیضا بوده که شهریست از شهرہائے فارس وی نه حلاج بود (حلاج پنبه از تخم جدا کننده) بلکه روزے بدکان حلاجے بود که دوست وے بود او را بکارے فرستاد و گفت من روزگار وے برم بانگشت اشارت کرد پنبه یک سو شد و پنبه دانه یک سو ویرا حلاج نام کردند بواسطه و عراق بوده و با جنید و نوری صحبت داشته و شاگرد عمرو بن عثمان مکی است مشائخ در کار وے مختلف بوده اند بیشتر ویرا رد کرده اند مگر چند تن در کتاب کشف المحجوب است که جمله متاخران قدس الله تعالیٰ ارواحهم او را قبول کرده شیخ ابو سعید ابو الخیر قدس سره فرموده است که حسین بن منصور حلاج قدس سره در علو حال است در عهد وے کسے در مشرق و مغرب چوں او نبود - با آں ہمه دعوی ہر شبانروزے ہزار رکعت نماز میگزارد و آں شب که روز آں کشته شد پانصد رکعت نماز گذارده بود ۱۲ از نفحات [2] ابو یزید بسطامی رحمة الله علیه از طبقه اولی است از اقران احمد خضرویه و یحیی معاذ است و شقیق بلخی را دیده بود وفات وے در سنه دو صد و شصت و یک بوده شیخ الاسلام گفت بر بایزید فراوان دروغها بسته اند یکی آنست که وے گفت که خیمه برعرش زدم - وے رحمه الله امر و نهی را بزرگ داشته و کار از اصل گرفته لاجرم ہمه فرقها ویرا پذیرفته اند - میگویند چوں بایزید نماز کردے تقعقع از استخوان وے بیروں آمدے و می شنیدندے از ہیبت حق و تعظیم شریعت بایزید قدس سره بعد مرگ گفت الٰهی ہرگز یاد نه کردم ترا مگر از سر غفلت و ہرگز ترانه پرستیدم مگر از سر فترة این بگفت و برفت بایزید را از پس مرگ بخواب دیدند پرسیدند حال تو چیست گفت گفتند اے پیر چه آوردی گفتم درویشی بدرگاه ملک شود ویرا گویند چه آوردی گوئید چه خواہی - گویند در نیشاپور عجوزه بود از دے ہا سوال کردے پس از مرگ بخوابش دیدند از حالش پرسیدند گفت گفتند چه آوردی گفتم آه ہمه عمر مرا این در حوالت میکردند که خدائے داد اکنون میگویند چه آوردی - حق تعالیٰ گفت راست میگوید از وے باز شوید ۱۲ از نفحات باختصار -

را دور باید ساخت ہرگاه ماسوائے حق سبحانه از نظرشان مختفی شد در غلبه آں حال باین الفاظ تکلم فرمودند و غیر از حق سبحانه اثبات نه نمودند معنی انا الحق آن است که حق است نه من چوں خود را نمی بیند اثبات نمیکند نه آنکه خود را می بیند و آں را حق میگوید این خود کفر است اینجا کسے نه گوید که اثبات نا کردن بنفی می کشد و آں بعینه توحید وجودی ست زیرا که گوئیم که از عدم اثبات نفی لازم نمی آید بلکه دراں موطن حیرت است احکام بتمامها ساقط شده اند و در سبحانی نیز تنزیه حق است نه تنزیه خود که او بتمامه از نظر او مرتفع شده است حکمی باو تعلق نمی گیرد و امثال این سخنان در مقام عین الیقین که مقام حیرت است بعضی را رو میدهد و چوں ازین مقام میگذرانند و به حق الیقین میرسانند از امثال این کلمات تحاشی می نمایند و از حد اعتدال تجاوز نه می فرمایند دریں زمان بسیارے ازیں طائفه که بزی[1] صوفیان خود را وا می نمایند توحید وجودی را شائع ساخته اند و کمال را جز آں نمی دانند و بعلم از عین باز مانده اند و آں اقوال مشائخ را بمعانی متخیلهٔ خود فرود آورده مقتدائے روزگار خود ساخته اند و بازار کاسد خود را باین تخیلات رائج داشته اند و اگر بالفرض در عبارات بعضے از مشائخ ما تقدم الفاظے که تصریح به توحید وجودی دارند واقع شده اند حمل براں باید کرد که در ابتدا در مقام علم الیقین باین کلمات تکلم فرموده اند و در آخر کار ایشاں را ازاں مقام گذرانیده اند و از علم بعین برده اند آنجا کسے نه گوید که ارباب توحید وجودی نیز ہم چنانکه یکے میدانند یکے می بینند پس از عین الیقین نیز نصیبے دارند زیرا که در جواب گوئیم که ارباب این توحید صورت مثالی توحید شهودی را دیده اند نه آنکه باں توحید متحقق شده اند - توحید شهودی را باین صورت مثالی او فی الحقیقت ہیچ مناسبت نیست زیرا که در وقتِ حصول آں توحید حیرتست حکم بامرے دراں موطن نیست و صاحب توحید وجودی با وجودِ شهود صورت مثالی آں توحید شهودی از ارباب علم است چه نفی وجود ماسوا میکند و نفی حکمی است از احکام از مقوله علم حیرت و علم با یک دیگر جمع نمی شوند پس ثابت

معنی قول حلاج انا الحق

معنی قول سلطان سبحانی

---

[1] بزی بالکسر و تشدید یا اندازه و حد و بمعنی طرف و جانب و نزدیک و جامه و لباس و بالفتح و تشدید یا فراہم آوردن و حیات و زندگی از غ ده من ۱۲ [2] چنانکه بعضی گفته اند اگر عارفے از شعور خود بالکلیه گم گردد و خود را ہموں بیند و ہو ہو گوید معذور است و آگاه نیست از حقیقت حال خود و چوں ہوشیار شود و از حقیقت حال خود خبردار گردد خود گوید کمال من اینست که من عبد الله ام چنانچه حضرت سلطان العارفین بایزید بسطامی قدس سره میفرمایند ان قلت یوما سبحانی ما اعظم شانی فانا الیوم کافر مجوسی و انا اقطع زناری و اقول اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمدا عبده و رسوله ۱۲ از رساله عقاید صوفیه [3] درمیان شی و میان صورت مثالی آں شے تفاوت بسیار است و ہم چنین باین رویت شے و التصاف باشی فرقیست بین فافهم ۱۲ [4] یعنی از اثبات نمودن چیزے نفی آں چیز و سلب آں لازم نمی آید ۱۲

شد کہ صاحب توحید وجودی از مقام عین الیقین بہرہ ندارد آرے صاحب توحید شہودی را بعد از مقام حیرت اگر ترقی واقع شود بمقامِ معرفت کہ حق الیقین ست میرسانند و دراں موطن علم و حیرت جمع میشوند و علمی کہ بے حیرت است و پیش از حیرت است علم الیقین است۔ این جواب بمثالے واضح گردد مثلاً شخصے در خواب بواسطۂ مناسبتے کہ بمقام پادشاہت دارد خود را پادشاہ دید و لوازمِ پادشاہت در خود یافت و معلوم است کہ آں شخص پادشاہ نشدہ است۔ بلکہ صورتِ مثالی پادشاہت را در خود دیدہ است و فی الحقیقت پادشاہت را بآں صورتِ مثالی ہیچ مناسبت نیست آرے آں شہود اگرچہ بصورت مثالی باشد اما از استعداد آں شخص بہ متحقق شدن بحقیقتِ آں صورت خبر میدہد اگر جائے بکُند و عنایت خداوندی جل سلطانہ شامل حال او شود بآں مقام برسد از قوت تا فعل فرقِ بسیار است بسا آہن کہ قابلیت مرآتیت داشتہ باشد تا مرآت نشود بدست پادشاہاں نرسد و از حصولِ جمالِ شاں بہرہ نیابد کجا افتادم مگر گوئیم کہ سبب تحریر این علوم غامضہ آں باشد کہ اکثر ابنائے ایں وقت بعضے بتقلید و بعضے بمجرد علم و بعضی دیگر بعلم ممتزج بذوق ولو فی الجملہ و بعضی بالحاد و زندقہ دست بدامن این توحید وجودی زدہ اند و ہمہ را از حق میدانند بلکہ حق میدانند و گردن ہائے خود را از ربقۂ تکلیف شرعی بایں حیلہ می کشایند و مداہنات در احکام شرعیہ می نمایند و بایں معاملہ خوشوقت و خورسند اند و اتیان اوامر شرعیہ را اگر اعتراف دارند طفیلی میدانند مقصود اصلی ورائے شریعت خیال میکنند حَاشَا وَ کَلَّا ثُمَّ حَاشَا وَ کَلَّا نَعُوْذُ بِاللّٰہِ سُبْحَانَہٗ مِنْ ھٰذَا الْاِعْتِقَادِ السُّوْءِ طریقت و شریعت عین یک دیگر اند سر موئے از مخالفت درمیان ایشان واقع نیست فرق اجمال و تفصیل است و استدلال و کشف ہرچہ مخالف شریعت ست مردود ست کُلُّ حَقِیْقَۃٍ

۱؎ قولہ آرے صاحب الخ تسلیم است مر اجتماع حیرت و علم را در بعضے موارد و مدارج ۱۲ ۲؎ قولہ از دادہ شدہ امر و نہی و بر تخت نشستن و کسوت و تاج شاہانہ پوشیدن وغیر ذلک ۱۲ ۳؎ یعنی اگر ریاضت و مجاہدہ بغایت جد و جہد نماید و بہ جان خود محن و تکالیف شاقہ بردارد و معہٰذا عنایت خداوندی جل سلطانہ شامل حال او شود البتہ بآں مقام عالی تر برسد ۱۲ ۴؎ الحاد بالکسر میل کردن و مجادلہ کردن و شرک کردن در حرم و از دین حق برگشتن ۱۲ منہ ۵؎ زندقہ بالفتح بے دین شدن و از راہ شرع سر پیچیدن ۱۲ ۶؎ ربقہ بالکسر حلقہ از رسن کہ در گردن ستور بندند و آں رسن را ربق بالکسر گویند ۱۲ ۷؎ حاشا بمعنی پناہ و بمعنی بعید است و پاکی و خالی ۱۲ ۸؎ کلا کلمہ الیست موضوع برائے رد سخن و حاصل معنی او اینست کہ این چنین نیست ۱۲ ۹؎ قولہ کل حقیقۃ ردتہ الخ یعنے ہر حقیقت کہ رد کردہ او را شریعت پس آں بے دینی است۔ سوال چوں مراد از حقیقت حقیقت شریعت است لا غیر پس معنی این قول حضرات صوفیہ کرام چیست جواب در عالم مثال مراتب قرب الٰہی بصورت قرب مکانی متمثل می شوند و رویت عالم مثال کہ آں را صوفیہ بکشف تعبیر میکنند (باقی بر ص ۱۱)

رَدَّتْہُ الشَّرْعُ فَھُوَ زَنْدَقَۃٌ شریعت را برجا داشتہ طلب حقیقت نمودن کار مردان است رَزَقَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَ اِیَّاکُمُ الْاِسْتِقَامَۃَ عَلٰی مُتَابَعَۃِ سَیِّدِ الْبَشَرِ عَلَیْہِ وَ عَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ ظَاہِرًا وَّ بَاطِنًا معرفت پناہی قبلہ گاہی حضرت خواجۂ ما قدس اللہ تعالی سرہ چندگاہ مشرب توحید وجودی داشتند و در رسائل و مکتوبات خود آنرا اظہار میفرمودند اما آخر کار حق سبحانہ و تعالی بکمال عنایت خویش ازاں مقام ترقی ارزانی فرمودہ بشاہراہ انداختہ از ضیق ایں معرفت خلاصی داد۔ میاں عبد الحق کہ یکے از مخلصان ایشانند نقل کردند کہ پیش از مرض موت ایشاں بیک ہفتہ فرمودہ اند کہ مرا بعین الیقین معلوم شد کہ توحید کوچہ ایست تنگ شاہراہ دیگر است۔ پیش ازیں ہم میدانستم اما اکنوں یقینے دیگر حاصل گشت و این حقیر نیز چندگاہ در خدمت حضرتِ ایشاں این مشرب توحید داشت و مقدمات کشفیہ در تائید این طریق بسیار لائح گشتہ بودند اما عنایت خداوندی جل سلطانہ ازاں مقام گزرانیدہ بمقامی کہ خواست مشرف گردانید زیادہ برین موجب اطناب است میاں شیخ زکریا از پرگنہ خود مکرر مینویسند و نسبت نیازمندی بآستانہ علیہ ایشاں دارند و امینماید از معاملۂ کروڑی گری ہراسانند التجا و اعتصام در عالم حکمت بجناب قدس ایشاں دارند بظاہر ملاذی و ملجائی از توجہ عالی ندارند امیدوارند کہ ہم چنانکہ ایشاں را نواختہ اند تا آخر دستگیری فرمایند و از گزند حوادث محفوظ دارند از کمال ادب بہ عرضداشت جرأت نمی نمایند بہ فقیر رجوع نمودہ اظہار احوال خود می خواہند امید است کہ مسئول ایشاں باجابت مقرون گردد۔

مکتوب چہل و چہارم

نیز بسیادت و نقابت پناہی شیخ فرید صدور یافت در مداحی خیر البشر عَلَیْہِ وَ عَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ

(بقیہ حاشیہ ص ۱۰) از قبیل معیاد منام است از اخبار رسول فرمود صلی اللہ علیہ وسلم الرؤیا الصالحۃ جزء من ستۃ واربعین جزءا من النبوۃ و احیانا در مرآت خیالی بسبب بعضی عوارض مکدر می شود لہذا در کشف غلطی افتد و گاہی در فہم و تعبیر آں غلط می افتد لہذا اولیاء اللہ گفتہ اند کہ آنچہ بکشف معلوم شود آں را بمعیار شریعت باید سنجید اگر موافق شرع است قبول باید کرد و آنچہ مخالف شرع باشد آں را رد باید کرد و زندقہ باید دانست و آنچہ شرع ازاں ساکت باشد آں را قبول باید کرد باحتمال غلط ۱۲ از مکتوبات حضرت قاضی صاحب پانی پتی قدس سرہ ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ۱؎ حضرت پیر و مرشد اعنی خواجہ محمد الباقی قدس سرہ ۱۲ ۲؎ یعنی مکتوب الیہ شیخ فرید بخاری ۱۲ ۳؎ یعنی عالم اسباب کو مبنی است بر حکم و مصالح علاوہ کہ از معرفت از انتہا افہام اکثرے قاصر اند الا اقل قلیل از خواص و اخص الخواص کہ راسخ اند در علم مانیاز تام دارند در ہم ۱۲ ۴؎ بالکسر ستودگی و بفتح ستودن ۱۲ غنت ۵؎ ہر دو بصیغہ اسم ظرف بمعنی حصن یعنی جائے پناہ ۱۲ ۶؎ عمدہ استیفا و اخراج یعنی حصول گرفتن اعنی تحصیلداری ۱۲

والسلام و در بیان آنکہ مصدقان شریعت او خیر الامم اند و مکذبان آں بدترین بنی آدم ۔ و در ترغیب بمتابعت سنت سنیہ او عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ مرحمت نامۂ گرامی سامی در اعز ازمنہ ترف ورود یافت بمطالعۂ آں مشرف گشت لِلّٰهِ الْحَمْدُ سُبْحَانَهٗ وَالْمِنَّةُ کہ میراثے از فقر محمدی عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ بدست آوردہ اند کہ محبت فقراء وارتباط بایشاں نتیجۂ آنست نمیداند کہ این مقصر بے سروبرگ در جواب آں چہ نویسد مگر آنکہ فقرۂ چند بعبارت عربی ماثور در فضائل جد بزرگوار ایشاں کہ خیر العرب است بنویسد عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَکْمَلُهَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَکْمَلُهَا و آں سعادت نامہ را وسیلہ نجات اخروی خود سازد نہ آنکہ مداحی او عَلَیْهِ الصَّلٰوۃُ وَالتَّحِیَّةُ نماید بلکہ مقولہ خود باں ستاید

اصل

شعر مَا اِنْ مَدَحْتُ مُحَمَّدًا بِمَقَالَتِیْ
لٰکِنْ مَدَحْتُ مَقَالَتِیْ بِمُحَمَّدٍ

فَاَقُوْلُ وَبِاللّٰهِ سُبْحَانَهُ الْعِصْمَةُ وَالتَّوْفِیْقُ اِنَّ مُحَمَّدًا رَّسُوْلُ اللّٰهِ سَیِّدُ وُلْدِ اٰدَمَ وَاَکْثَرُ النَّاسِ تَبَعًا یَوْمَ الْقِیَامَةِ وَاَکْرَمُ الْاَوَّلِیْنَ وَالْاٰخِرِیْنَ عَلَی اللّٰهِ وَاَوَّلُ مَنْ یَنْشَقُّ عَنْهُ الْقَبْرُ وَاَوَّلُ شَافِعٍ وَاَوَّلُ مُشَفَّعٍ وَاَوَّلُ مَنْ یَقْرَعُ بَابَ الْجَنَّةِ فَیَفْتَحُ اللّٰهُ لَهٗ وَحَامِلُ لِوَاءِ الْحَمْدِ یَوْمَ الْقِیَامَةِ تَحْتَهٗ اٰدَمُ فَمَنْ دُوْنَهٗ وَهُوَ الَّذِیْ

ترجمہ از مصحح

شعر بہ سخن نہ من ستودم ذات محمدی را
لکن باسم احمد ستودہ ام سخن را

پس میگویم و از خدائے پاک عصمت میخواہم و توفیق میجویم کہ ہر آئینہ محمد رسول اللہ بہتر و مہتر و بزرگ ترین فرزندان آدم است و بیشترین مردم است از روئے تابعان روز قیامت و بزرگترین پیشیناں و پسیناں است نزد خدائے تعالی و نخستین کسے کہ شگافتہ گردد از وی قبر و نخستین شفاعت کنندہ است و نخستین کسے است کہ قبول کردہ شود شفاعت وے و

ل قولہ سید الخ من ہہنا الی قولہ یوم القیامۃ ماخوذ من حدیث رواہ مسلم و قولہ واکرم الاولین الخ من حدیث رواہ الترمذی والدارمی و قولہ واول من ینشق الخ من حدیث رواہ مسلم و قولہ وحامل الخ من حدیث رواہ الترمذی والدارمی و قولہ ونحن الاخرون الی قولہ خاتم النبیین ولا فخر رواہ الدارمی و قولہ انا محمد بن عبد اللہ الی قولہ بیتا رواہ الترمذی و قولہ و اول الناس الی قولہ مکثرون رواہ الترمذی و قولہ واذا کان یوم القیامۃ الی قولہ غیر فخر رواہ الترمذی و قولہ کان نبیا و آدم الخ ماخوذ من حدیث رواہ الترمذی ورواہ فی شرح السنۃ ھذا کلہ ملتقط من المشکوۃ ۱۲ ۲ ظاہر آنست کہ مراد از اولین و آخرین درین حدیث انبیاء اند صلوات اللہ تعالی وتسلیماتہ علیہم اجمعین واگر در اولین ملائکہ را نیز داخل دارند دور نباشد ۱۲ شیخ عبد الحق قدس سرہ ۳ کنایت است از آنکہ وے صلی اللہ علیہ وسلم اول کسے است کہ بر انگیختہ شود از قبر ۱۲ شیخ قدس سرہ

قَالَ عَلَیْهِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ نَحْنُ الْاٰخِرُوْنَ وَنَحْنُ السَّابِقُوْنَ یَوْمَ الْقِیَامَةِ وَاِنِّیْ قَائِلٌ قَوْلًا غَیْرَ فَخْرٍ وَاَنَا حَبِیْبُ اللّٰهِ وَاَنَا قَائِدُ الْمُرْسَلِیْنَ وَلَا فَخْرَ وَاَنَا خَاتَمُ النَّبِیِّیْنَ وَلَا فَخْرَ وَاَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ اِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ الْخَلْقَ فَجَعَلَنِیْ فِیْ خَیْرِهِمْ ثُمَّ جَعَلَهُمْ فِرْقَتَیْنِ فَجَعَلَنِیْ فِیْ خَیْرِهِمْ فِرْقَةً ثُمَّ جَعَلَهُمْ قَبَائِلَ فَجَعَلَنِیْ فِیْ خَیْرِهِمْ قَبِیْلَةً ثُمَّ جَعَلَهُمْ بُیُوْتًا فَجَعَلَنِیْ فِیْ خَیْرِهِمْ بَیْتًا فَاَنَا خَیْرُهُمْ نَفْسًا وَخَیْرُهُمْ بَیْتًا وَاَنَا اَوَّلُ النَّاسِ خُرُوْجًا اِذَا بُعِثُوْا وَاَنَا قَائِدُهُمْ اِذَا وَفَدُوْا

نخستین کسے است کہ کوبد در بہشت را پس کشاید حق تعالی برائے وے و اوست بردارندۂ علم ستائش حق جل وعلا روز قیامت زیر علم وے است آدم و ہر کہ جز اوست و اوست علیہ الصلوۃ والسلام کہ فرمودہ است مائیم پسیناں و مائیم پیشیناں روز قیامت و من گویندہ ام گفتارے را بی افتخار و منم محبوب حقتعالی و منم کشندۂ مرسلان و نیست فخر و منم ختم کنندۂ پیغمبراں و نیست فخر و منم محمد پسر عبد اللہ پسر عبد المطلب بدرستیکہ خدا تعالی پیدا کرد خلق را پس گردانید مرا در بہترین ایشان پس گردانید ایشاں را دو گروہ پس گردانید مرا در فرقہ کہ بہترین ایشان است پس گردانید ایشاں را قبیلہ قبیلہ پس گردانید مرا در بہترین قبائل پس گردانید ایشان را خانہ خانہ پس گردانید مرا در بہترین خانہائے ایشاں پس منم بہترین ایشان از روئے ذات و بہترین ایشاں از روئے خانہ و منم نخستین مردم از روئے بیروں آمدن وقتیکہ برانگیختہ شوند و منم کشندۂ مردم وقتیکہ بیایند

ل یعنی ما در وجود و ظہور پستر آمدہ ایم ولیکن در مرتبہ سابق و پیشینیم روز قیامت ۱۲ ۲ و عبد المطلب بغایت عظیم و شریف و مشہور بود در عرب ۱۲ ۳ یعنی پس مستحق تر باشم از ہمہ بہ نبوت و کتاب و ازین جا معلوم مے شود کہ پیغمبر صاحب نسب عظیم مے باشد چنانکہ از حدیث ہرقل معلوم میگردد و این تفہیم ایشاں و الزام ایشان است بر گمان ایشاں کہ چرا قرآن نازل نہ شد و نبوت قرار نیافت بر مردم دیگر از عظماء عرب و الا نبوت فضل خدا است بسبب و نسب متعلق نیست چناں کہ در قرآن مجید می فرماید اللہ اعلم حیث یجعل رسالتہ و می فرماید واللہ یختص برحمتہ من یشاء واللہ ذو الفضل العظیم و کان فضل اللہ علیک عظیما ۱۲ الشیخ قدس سرہ ۴ قولہ وانا حبیب اللہ مقول القول ومفصول من حدیث طویل معطوف علی ما قبلہ من قولہ ابراہیم خلیل اللہ وموسی صفی اللہ الخ ۱۲

وَاَنَا خَطِيبُهُمْ اِذَا اَنْصَتُوْا وَاَنَا مُسْتَشْفِعُهُمْ اِذَا حُبِسُوْا وَاَنَا مُبَشِّرُهُمْ اِذَا يَئِسُوْا اَلْكَرَامَةُ وَالْمَفَاتِيْحُ يَوْمَئِذٍ بِيَدِيْ وَلِوَاءُ الْحَمْدِ يَوْمَئِذٍ بِيَدِيْ وَاَنَا اَكْرَمُ وُلْدِ اٰدَمَ عَلٰى رَبِّيْ يَطُوْفُ عَلَيَّ اَلْفُ خَادِمٍ كَاَنَّهُمْ بَيْضٌ مَّكْنُوْنٌ وَاِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيٰمَةِ كُنْتُ اِمَامَ النَّبِيّٖنَ وَخَطِيْبَهُمْ وَصَاحِبَ شَفَاعَتِهِمْ غَيْرَ فَخْرٍ لَوْلَاهُ لَمَا خَلَقَ اللّٰهُ سُبْحَانَهُ الْخَلْقَ وَلَمَا اَظْهَرَ الرُّبُوْبِيَّةَ وَكَانَ نَبِيًّا وَّاٰدَمُ بَيْنَ الْمَآءِ وَالطِّيْنِ

بدرگاه خدا تعالے ومنم خطیبه خوانندهٔ ایشان وقتیکه خاموش شوند ومنم که طلب کرده شود از من شفاعت وقتیکه حبس کرده شوند ومنم بشارت دہندہ ایشانرا وقتیکه نومید شوند بزرگی دادن وکلید آن روز بدست من است ورایت ثناء حق تعالے دران روز بدست من است ومنم گرامی ترین فرزندان آدم نزد پروردگار خود گرد من گردند ہزار خدمتگار گویا آنان بیضہائے مکنون اند وچون باشد روز قیامت باشم امام پیغامبران وخطیب ایشان وخداوند شفاعت میان ایشان بغیر فخر واگر نے بودے آنسرور پیدا نمی فرمود خدائے پاک خلق را وہر آئینه ظاہر نساختے ربوبیت خود را وبودے علیہ الصلوٰۃ والسلام پیغامبر درحالیکه آدم میان آب وگل بود

ل۱ در انبیاء شفاعت طلبند وایشان اقدام برآں نتوانند وعذر آرند چنانکه در حدیث شفاعت آمده است ۱۲ ل۲ یعنی کلیدہائے بہشت والواب رحمت در روز قیامت ۱۲ ل۳ بیضاوی در قول وے سبحانه کانهن بیض مکنون گفته که تشبیه کرد حوراں را به بیضہائے شترمرغ که مصون است از غبار ومانند آں در صفاء وبیاض مخلوط بادنی صفره که احسن الوان ابدان است ودر مجمع البحار گفته که مراد به بیض مکنون لؤلؤ معنون از ایدی والصار است در صدف که دست احدے بداں نرسیده است ۱۲ الشیخ قدس سره ل۴ قوله لولاه لما خلق الله الخ اشارة الی ما رواه الدیلمی فی مسند الفردوس عن ابن عباس رضی الله تعالی عنهما یقول الله وعزتی وجلالی لولاك لما خلقت الدنیا ولولاك لما خلقت الجنة واورده فی المواهب معزیا الی ابن طغربك بلفظ لولاه ما خلقتك - خطابا لادم علیه السلام ولا خلقت سماء ولا ارضا ثم قال ویشهد لهذا ما رواه الحاکم فی صحیحه عن عمر رضی الله تعالی عنه ان ادم رای اسم محمد مکتوبا علی العرش وان الله قال لادم لولا محمد ما خلقتك قال الزرقانی روی ابو الشیخ والحاکم عن ابن عباس رضی الله تعالی عنهما اوحی الله تعالی الی عیسی آمن بمحمد ومر امتك ان یؤمنوا به فلولا محمد ما خلقت ادم ولا الجنة ولا النار الحدیث واقره السبکی فی شفاء الاسقام والبلقینی فی فتاواه ومثله لا یقال رأیا وعند الدیلمی عن ابن عباس رضی الله تعالی عنهما رفعه اتانی جبرئیل فقال ان الله یقول لولاك ما خلقت الجنة ولولاك ما خلقت النار - قلت معنی هذا الحدیث لا شبهة فی صحته ومطابقته لنفس الامر عند کافة الصوفیة وعامة من سواهم فهو صحیح ان شاء الله تعالی هذا کله ما قال العلامة محمد مراد المکی معرب المکتوبات قلت ویؤید الحدیث المذکور قوله تعالی واذ قال ربك للملئکة انی جاعل فی الارض خلیفة - انظر کیف اضاف الله سبحانه وتعالی فی مثل هذا المقام ربوبیته تعالی الی کاف النبی ر باقی بر ص۱۵)

شعر:- نماند بعصیان کسے در گرو + که دارد چنین سید پیشرو + پس ناچار مصدقان اینچنین پیغمبر سید البشر علیه الصلوٰۃ والسلام خیر الامم باشند كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ نقدِ وقت ایشان است ومکذبان او علیه الصلوٰۃ والسلام بدترین بنی آدم اَلْاَعْرَابُ اَشَدُّ كُفْرًا وَّنِفَاقًا نقد حال ایشان است تاکدام صاحب دولت را باتباع سنت سنیه او بنوازند وبمتابعت شریعت رضیه او سرفراز سازند امروز عمل قلیل را که مقرون بتصدیق حقیت دین او ست علیه الصلوٰۃ والسلام بعمل کثیر برمیدارند اصحاب کهف این ہمه درجات که یافتند بواسطه یک حسنه است وآں ہجرت بود از دشمنانِ حق سبحانه وتعالے بنور یقین ایمانی در وقت استیلاء معاندان مثلاً سپاہیاں در وقت غلبه دشمنان واستیلاء مخالفان اگر اندک تردد میکنند آں قدر نمایاں می شود واعتبار میگیرد که در وقت امن اضعاف آن در حیز اعتبار نمی آید والیضاً چون آں سرور محبوب رب العالمین است متابعان او بواسطه متابعت بمرتبه محبوبیت میرسند چه محب در ہر که از شمائل واخلاق محبوب خود می بیند آں کس را محبوب خود میدارد ومخالفان را ازین جا قیاس باید کرد شعر محمد عربی کابروئے ہر دو سرا است + کسے که خاک درش نیست خاک بر سر او + اگر ہجرت ظاہری میسر نه شود ہجرت باطنی را بکمال مرعی میباید داشت باایشان بے ایشان می باید بود لَعَلَّ اللّٰهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذٰلِكَ اَمْرًا موسم نوروز رسیده است ومعلوم است که آن ایام اہالیان معامله را در تفرقه میدارد وبعد از مضی آن ہنگام اگر ارادۂ خداوندی جل سلطانه مساعدت نمود امیدوار است که شرف ملاقات گرامی میسر شود - زیاده اطناب موجب اِملال است ثَبَّتَكُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَلٰى جَادَّةِ اٰبَآئِكُمُ الْكِرَامِ اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَعَلَيْهِمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيَامِ

(بقیه حاشیه ص۱۴) صلی الله علیه وسلم فانه یدل علی انه هو العلة الغائیة لهذا الجعل فافهم فانه دقیق ینکشف لك بالتامل الصادق ان شاء الله تعالی ۱۲ ل۵ بیت انکه آمرزش عالم گزید از جمله خلق + ذات بے ہمتا چو خود یعنی محمد مصطفی + معنی لفظ خدائی مطلع امر کن + باعث ایجاد عالم سید ہر دو سرا + ۱۲ ل۶ روی الترمذی متی کنت نبیا قال وادم بین الروح والجسد ۱۲ فی صحیح ابن حبان والحاکم انی لمکتوب عند الله خاتم النبیین وان ادم لمنجدل فی طینته ۱۲ (حاشیه صفحه ہذا) ل۱ قوله کنتم اشارت است بآیه کریمه که واقع است در سورۂ آل عمران وپاره چہارم یعنی لن تنالوا البر یعنی بودید شما در علم حق تعالے بہترین امتی که بیرون آورده شد ۱۲ ل۲ قوله الاعراب اشارت است بسوئے آیه کریمه که در سوره توبه وپاره یعتذرون واقع شده است یعنی صحرا نشینان سخت تر اند در کفر ونفاق الخ ۱۲ ل۳ اشارت است بآیه کریمه که واقع شده است در سورۂ طلاق وپاره قد سمع الله اقتباس کرده است اور احضرت شیخ قدس سره یعنی شاید که خدا پیدا کند بعد ازین کارے را الخ ۱۲

مکتوب چہل و پنجم[۴۵]

نیز لسیادت و نقابت پناہی شیخ فرید صدور یافت این مکتوب بعد از ارتحال پیر دستگیر خود ازین عالم فانی نوشتہ بودند و چون تقویت ظاہری فقراء خانقاہ منسوب بجناب سیادت پناہی بود لطفہا شکر آن نمودہ و وجہ جامعیت انسان کہ ہم سبب کمال اوست و ہم سبب نقصان او نیز مذکور کردہ اند با ذکر فضائل شہر مبارک رمضان وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِکَ ثَبَّتَکُمُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ عَلٰی جَادَۃِ اٰبَائِکُمُ الْکِرَامِ وَسَلَّمَکُمْ عَنْ مُوْجِبَاتِ التَّلَہُّفِ وَالتَّأَسُّفِ بِمُرُوْرِ الشُّہُوْرِ وَالْاَیَّامِ دوستان خدائے عز و جل بحکم اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَبَّ باخدا اللہ تعالٰے و تقدس. تعلق بہ بدن نحوے از موانع آن معیت و اتصال است بعد از انفصال ازین پیکر ہیولانی و مفارقت ازین ہیکل ظلمانی ہمہ قرب در قرب و اتصال در اتصال است اَلْمَوْتُ جِسْرٌ یُّوْصِلُ الْحَبِیْبَ اِلَی الْحَبِیْبِ بیان این معنے است و کریمہ مَنْ کَانَ یَرْجُوْ لِقَاءَ اللّٰہِ فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰہِ لَاٰتٍ کہ تسلیہ است مر مشتاقان را رمزے ازین بیان میفرماید لیکن حال ما پس ماندگان بے دولت حضور بزرگان خراب و ابتر است و استفاضہ از روحانیات اکابر قدس اللہ تعالٰے اسرارہم مشروط بشرائط است کہ ہر کسے را در الفائے آن مجال نیست اَمَّا الْحَمْدُ لِلّٰہِ ذِی الْاِنْعَامِ وَالْمِنَّۃِ کہ با وجود این حادثہ ہائلہ و این واقعہ متوحشہ این فقراء بے سر و پا را مربی و معین ہم از اہل بیت آن سرور دنیا و دین بود علیہ

ا؎ زیرا کہ من لم یشکر الناس لم یشکر اللہ یعنی ہر کہ شکر مردم نہ کرد شکر حق تعالٰے نہ کرد ۱۲ ۲؎ ثبات و قیام ارزانی فرماید حق سبحانہ و تعالٰی شما را بہ شاہراہ پدران بزرگ شما و سلامت دارد شما را از اسباب غم و اندوہ در آمدہ شدہ ماہہا و روزہا ئے یعنی علی الدوام والاستمرار ۱۲ ۳؎ ہذا حدیث رواہ الشیخان و قد مر غیر مرۃ یعنی مرد با کسے است کہ دوست داشتہ است او را ۱۲ ۴؎ چہ بدن محتاج است بمطعومات و مشروبات و ملبوسات پس ہر چند نورانی گردد از جبلت خود نہ گردد پس تعلق بدان نوعی از موانع معیت بحق است جل ذکرہ و اتصال بآں عز اسمہ ۱۲ ۵؎ یعنی صورت ہیولانی منسوب بہ ہیولا یعنی مادہ و ہیکل بالفتح جثہ بزرگ ۱۲ ۶؎ پس ہر کہ ہست کہ توقع دارد ملاقات حق تعالٰی و تقدس پس ہر آئینہ وعدہ خدا تعالٰی البتہ آئندہ است و اقع شدہ است در بارہ امن خلق و سورہ عنکبوت ۱۲ ۷؎ یعنی از وفات حسرت آیات حضرت پیر دستگیر قدس سرہ شان تبہ نقص و خرابی و ابتری بحضرت ایشان بہ ہیچ وجہ رو نمودہ بلکہ از سجن دنیا و مضیق آن خلاص یافتہ اند و بہ اوج ترقی رسیدہ لیکن حال ما پس ماندگان الخ باقی ماند استفاضہ از روحانیات اکابر آن مشروط است بشرائط کہ در ہر کس یافتہ نمی شود ۱۲ ۸؎ الفاء بالکسر دادن و گذاردن حق کسے بتمام ۱۲ ۹؎ روح سلطانی ز زندانی بجست + جامہ چہ دریم و چہ خائیم دست۔ چونکہ ایشان خسرو دین بودہ اند + وقت شادی شد چو بشکستند بند۔ سوی شادروان دولت تاختند + کندہ و زنجیر را انداختند + ۱۲

وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ کہ سبب انتظام این سلسلہ علیہ و واسطہ جمعیت نسبت نقشبندیہ گشت۔ آرے این نسبت علیہ کہ درین دیار بسیار غریب است و اہل آن درین ممالک اقل قلیل چون نسبت اہلبیت است مربی آن ہم از اہل بیت مناسب است و شایان تقویت آن ہم از اہالی آن او لے تا تکمیل آن دولت عظمٰی بغیر لازم نیاید ہم چنانکہ شکر این نعمت قصوی بر فقراء لازم است شکر این دولت بر ذمہ ایشان نیز لازم است آدمی ہم چنانکہ با جمعیت باطن محتاج است بہ جمعیت ظاہر نیز احتیاج دارد بلکہ این احتیاج مقدم است بلکہ محتاج ترین خلائق انسان است و این شدت احتیاج او را بواسطہ جامعیت او آمدہ است و آنچہ ہمہ را در کار است او را تنہا در کار است و بہر چہ محتاج است تعلق دارد پس تعلقات او از ہمہ بیش آمد و ہر تعلق مستلزم اعراض است از جناب قدس خداوندی جل سلطانہ پس محروم ترین جمیع خلائق ازین راہ انسان گشت ؎ پایہ آخر آدم است و آدمی + گشت محروم از مقامے محرمی + گر نہ گردد باز مسکین زین سفر + نیست از وے ہیچکس محروم تر + و حالانکہ سبب افضلیت او از جمیع خلائق ہم ہمین وجہ جامعیت است ازین راہ آئینہ او اتم آمد و آنچہ در مرایائے جمیع خلائق ظاہر است در یک مرآت او لائح است پس بہترین خلائق ازین جہت انسان گشت و بدترین جمیع موجودات از انجہت ہم او اِذْ کَانَ مِنْہُ مُحَمَّدٌ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ وَاَبُوْ جَہْلٍ عَلَیْہِ اللَّعْنَۃُ و شک نیست کہ بتوفیق خداوندی عز و جل کفیل جمعیت ظاہری این فقراء ایشان اند و در جمعیت

ا؎ منتہی است بصدیق اکبر رضی اللہ تعالٰے عنہ بطریق اہل بیت نبوت علیہم الصلوات والتسلیمات کما لا یخفی علی المطلع ۱۲ ۲؎ یعنی شکر آں کس نیز بر ذمہ ایشان لازم است کہ بتربیت ایشان و تقویت نسبت ایشان قائم است بحکم این کہ شکر المنعم واجب و آں مکتوب الیہ است یعنی سید فرید بخاری ۱۲ ۳؎ یعنی احتیاج بجمعیت ظاہرہ مقدم است بر احتیاج بجمعیت باطنہ زیرا کہ وے از معدات و مقدمات اوست پراگندہ روزی پراگندہ دل ۱۲ ۴؎ یعنی آدمی در مرتبہ آخرین است و آدمی از مقام محرمی حق سبحانہ محروم گشتہ است این بے چارہ اگر ازین غربت و الپس نہ گردد از وے ہیچکس محروم تر نیست بلکہ اوست محروم تر از ہمہ خلق ۱۲ التعریب و مرتبۃ الانسان فی آخر الوری + لذلک عن عز الحضور تاخرا + فان لم یعد من بعدہ و اغترابہ + فلا شیٔ محروم کالانسان من الوری ۱۲ ۵؎ قولہ اذ کان الخ علۃ لما قبلہ و نشر علی ترتیب اللف یعنی زیرا کہ از نوع انسان است محمد علیہ و علی آلہ الصلوات والتسلیمات و ابو جہل علیہ اللعنۃ نشر است بر ترتیب لف ۱۲ ۶؎ خواجہ حافظ گوید + درین چمن گل بے خار کس نچید آرے + چراغ مصطفوی با شرار بولہبی است ۱۲ ۷؎ قولہ و شک نیست الخ مربوط است بقول او قدس سرہ آدمی ہم چنانکہ بہ جمعیت الخ ۱۲ ۸؎ قولہ این دولت یعنی این کہ مربی آن ہم از اہل بیت است ۱۲ اللہم اغفر لکاتبہ و لمن سعی فیہ۔

باطنی نیز بحکم اَلْوَلَدُ سِرٌّ لِاَبِیْهِ امیدواری تمام است وچوں عنایت نامہ سامی وصحیفہ گرامی در ماہ
مبارک رمضان شرف ورود یافت بخاطر فاتر گذشت کہ شمہ از فضائل این شہر عظیم القدر بہ نویسد
باید دانست کہ ماہ رمضان بزرگ است عبادت نافلہ از نماز وذکر وصدقہ وامثال آنہا کہ درین ماہ
صادر شود برابر ادائے فرض از ایام دیگر است وادائے فرض درین ماہ برابر ادائے ہفتاد فرائض
است در ماہہائے دیگر کسے کہ افطار کناند صائمے را درین ماہ اورا بہ بخشند ورقبۂ اورا از آتش دوزخ
آزاد سازند ومر اورا مثل اجر آن صائم عطا فرمایند بے آنکہ از اجر آں صائم نقصان کنند وہم چنین
کسے کہ در خدمت مملوک تخفیف نماید حق سبحانہ وتعالیٰ اورا بہ بخشد وآزاد گرداند از آتش دوزخ
ودر ماہ رمضان آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والتحیۃ رہا میکردند ہر اسیر را وہر کسے ہر چہ از ایشاں سوال میکرد
میدادند اگر کسے درین ماہ بخیرات واعمال صالحہ موفق شد در تمام سال اورا بتوفیق رفیق گردانند و
اگر بتفرقہ رفت در تمام سال در تفرقہ است مہما امکن ہر قدر کہ میسر شود بہ جمعیت باید کوشید واین ماہ
را غنیمت می باید شمرد ودر ہر شبے از شبہائے ایں ماہ چندین ہزار کس را کہ لائق دوزخ اند آزاد مے
سازند ودرین ماہ درہائے بہشت را میکشایند ودرہائے دوزخ را می بندند وشیاطین را زنجیر میکنند و
درہائے رحمت میکشایند وتعجیل افطار وتاخیر تسحر از سنن است ودرین باب آں سرور علیہ الصلوٰۃ
والسلام مبالغہ میفرمودند وپاناکہ در تاخیر تسحر وتعجیل افطار اظہار عجز واحتیاج خود است کہ مناسب

۱؎ قولہ عبادت نافلہ تا قول او قدس سرہ وآزاد گرداند از آتش دوزخ ماخوذ است از حدیثے کہ روایت نمود بیہقی در شعب الایمان از
حضرت سلمان فارسی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ۱۲ مشکوٰۃ ۲؎ قولہ در ماہ رمضان آنحضرت تا قول او قدس سرہ سوال میکرد میدادند روایت
کرد این را بیہقی از حضرت ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما ۱۲ مشکوٰۃ ۳؎ قولہ در ہر شبے الخ روی الترمذی وابن ماجۃ واحمد فی
حدیث طویل وللہ عتقاء من النار وذلک کل لیلۃ ای من رمضان ۱۲ مشکوٰۃ ۴؎ قولہ ودرین ماہ الخ عن ابی ہریرۃ رضی قال
قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا دخل رمضان فتحت ابواب السماء وفی روایۃ فتحت ابواب الجنۃ وغلقت ابواب
جہنم وسلسلت الشیاطین وفی روایۃ فتحت ابواب الرحمۃ متفق علیہ ۱۲ مشکوٰۃ ۱۲ ۵؎ قولہ تعجیل افطار الخ عن ابی ہریرۃ
قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال اللہ تعالیٰ احب عبادی الی اعجلہم فطرا رواہ الترمذی یعنی دوست داشتہ
ترین بندگان من بسوئے من شتاب ترین شان است در روزہ کشادن از جہت ادراک شرف متابعت وشکر گذاری ترخیص واغتنام نعمت
واظہار بندگی واحتیاج وعن سہل قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یزال الناس بخیر ما عجلوا الفطر متفق علیہ
یعنی مردم ہمیشہ بخیر باشند مادام کہ شتابی کنند در کشادن روزہ۔ ودر صحیح بخاری از حضرت انس رضی مروی است کہ میان سحور خوردن پیغمبر صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم ومیان شروع نمودن در نماز صبح این قدر فصل بود کہ آدمی پنجاہ آیت از قرآن کریم تلاوت کند ونیز مروی است قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم لا یزال الدین ظاہرا ما عجل الناس الفطر لان الیہود والنصاری یؤخرون رواہ ابو داؤد وابن ماجۃ
از مشکوٰۃ یعنی ہمیشہ است دین غالب مادامے کہ شتابی کنند مردم افطار را زیرا کہ یہود ونصاری تاخیر میکنند در افطار پس در خلاف ایشان وہدم بنائے
عمل ایشان غلبہ وشوکت است در دین۔ ودرین کلام اشارت است کہ قوام دین وغلبہ آں در مخالفت اعدائے دین است ۱۲

مقام بندگی است وبخرما افطار کردن سنت است ودر وقت افطار این دعا می خواندند ذَهَبَ
الظَّمَأُ وَابْتَلَّتِ الْعُرُوْقُ وَثَبَتَ الْاَجْرُ اِنْشَاءَ اللّٰهُ تَعَالٰی ادائے تراویح وختم قرآن درین ماہ
از سنن مؤکدہ است وثمر نتائج کثیرہ وَفَّقَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ بِحُرْمَةِ حَبِیْبِهٖ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ
الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ بقیۃ التصدیع آنکہ عنایت نامہ در عین ماہ رمضان رسید
والا در امتثال امر خود را معاف نمی داشت سخن از بعد ماہ مذکور گفتن حکم تعیب کردن است
ومنبی از طول امل بالجملہ در آنچہ مرضی ایشان خواہد بود بہ ہیچ وجہ خود را معاف نخواہد داشت
کہ حقوق ظاہری وباطنی ایشان بر ذمہائے ما فقراء ثابت است حضرت قبلہ گاہی قدس اللہ
تعالیٰ سرہٗ میفرمودند کہ حقوق شیخ جیو بر ہمہ شما ثابت است ومقرر است باعث این جمعیت ایشان
اند حق سبحانہ وتعالیٰ ہموارہ بتوفیق اعمال مرضیہ موفق گرداناد بِحُرْمَةِ النَّبِیِّ وَاٰلِهِ الْاَمْجَادِ عَلَیْهِ
وَعَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ زیادہ برین تصدیع تمام است ⁕

مکتوب ۴۶ چہل وششم

نیز بسیادت ونقابت پناہی میان شیخ فرید صدور یافت در بیان آنکہ وجود باری تعالیٰ
وتقدس وہم چنین وحدت او تعالیٰ بلکہ نبوت محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بلکہ جمیع
مَا جَاءَ بِهٖ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ بدیہی اند ومحتاج بہ ہیچ فکر ودلیل نیستند ودر ایضاح این مقدمات

بلکہ جملہ احکام کہ آوردہ آں را آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام از نزد حق تعالیٰ وتقدس ۱۲ — بدیہی بودن امر مذکورہ ۱۲

۱؎ قولہ وبخرما افطار کردن الخ عن ابن عامر رض قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا افطر احدکم فلیفطر علی تمر فانہ
برکۃ فان لم یجد فلیفطر علی ماء فانہ طہور رواہ احمد والترمذی وابو داؤد وابن ماجۃ والدارمی ولم یذکر فانہ
برکۃ غیر الترمذی ۱۲ ۲؎ قولہ ذہب الظما یعنی رفت وزائل شد تشنگی وتر وتازہ شد رگہا وثابت گردید اجر ومزد وثواب نزد
حق جل وعلا انشاء اللہ تعالیٰ روایت کرد ابو داؤد ونیز در وقت افطار این دعا میخواند اللہم لک صمت وعلی رزقک افطرت رواہ
ابو داؤد مرسلا مشکوٰۃ ۱۲ ۳؎ قولہ ادائے تراویح الترویحۃ الجلسۃ فی الاصل سمیت بہا الاربع التی آخرہا الترویحۃ بعلاقۃ المجاورۃ
ولیکن ان یکون نفسہا راحۃ کما قال صلی اللہ علیہ وسلم ارحنا یا بلال روی اسد بن عمرو عن ابی یوسف قال سالت
ابا حنیفۃ عن التراویح وما فعلہ عمر رض فقال التراویح سنۃ مؤکدۃ ولم یتخرصہ عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ من تلقاء نفسہ
ولم یکن فیہ مبتدعا ولم یامر بہ الا عن اصل لدیہ وعہد من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وسن ختم القرآن فی التراویح
مرۃ فی الشہر ومرتین فضیلۃ وثلاثا فی کل عشرۃ افضل وعن ابی حنیفۃ رح انہ کان یختم فی رمضان احدی وستین ختمۃ ۱۲
مراقی الفلاح وطحطاوی ۱۲

ببسیار مذکور ساختہ اند ثَبَّتَکُمُ[1] اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ عَلٰی جَادَّۃِ اٰبَائِکُمُ الْکِرَامِ عَلٰی اٰدَلِھِمْ وَاَفْضَلِھِمْ اَوَّلًا وَّعَلٰی بَوَاقِیْھِمْ ثَانِیًا اَلصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وجود باری تَعَالٰی وَ تَقَدَّسَ وہم چنیں وحدت او سبحانہ بلکہ نبوت محمد رسول اللہ نیز صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّمَ بلکہ جَمِیْعُ مَا جَاءَ بِہٖ مِنْ عِنْدِ اللّٰہِ بدیہی اند برتقدیر[2] سلامتی مدرکہ از آفات ردیہ و امراض معنویہ محتاج بہیچ فکر و دلیل نیستند نظر و فکر در آنہا تا زمان وجود علت و ثبوت آفت است اما بعد از نجات از مرض قلبی و رفع غشاوۂ بصری غیر از بداہت ہیچ نیست مثلاً صفرائی تا زمانے کہ بعلت صفرا گرفتار است شیرینی قند و نبات[3] نزد او محتاج بدلیل است لیکن بعد از خلاصی ازاں علت ہیچ احتیاج بدلیل ندارد۔ احتیاجے کہ منشأ آں وجود آفت است ببداہت جنگ ندارد بیچارہ اَحْوَل[4] کہ واحد شخص را اثنین می بیند و حکم بعدم وحدت آں شخص میکند معذور است و وجود آفت در احول وحدت شخص را از بداہت نمی برآرد و بنظریت[5] نمی کشد و محقق است کہ جولانگاہ استدلال بسیار[6] تنگ است و یقینے کہ از راہ دلیل پیدا شود بسی متعذر است پس در تحصیل ایمان یقینی فکر ازالہ مرض قلبی نمودن ضروری آمد صفرائی را ازالۂ علت صفرا نمودن در تحصیل یقینی بشیرینی نبات ضروری تر آمد ازانکہ دلیل بر یقین حلاوت نبات اقامت نماید از دلیل چہ طور یقینی حاصل شود کہ وجدان[7] او بسبب علت صفرا بہ تلخی نبات حاکم است ہمچنین در ما نحن فیہ نفس امارہ بالذات منکر احکام شرعیہ است و بالطبع بمناقضت آن حاکم[10] پس تحصیل یقین باین احکام صادقہ بدلیل با وجود انکار وجدان مستدل بسے دشوار است پس نفس را مزکی[8] ساختن ضروری آمد یقین را بدون تزکیہ حاصل نمودن دشوار نمود قَدْ[9] اَفْلَحَ مَنْ زَکّٰھَا وَقَدْ

[1] یعنی حق سبحانہ و تعالیٰ ثبات و قیام و دوام ارزانی فرماید شما را بر شاہراہ بزرگان شما از آبا و اجداد صلوۃ و سلام باد بر اول شان و افضل شان قبل و بر باقی شان بعد ۱۲ [2] یعنی بر تقدیرے کہ قوت مدراکہ انسانی بہیچ وجہ ماؤف و سقیم نباشد بلکہ از تمام آفات و امراض باطنی صحیح و سالم بود ۱۲ [3] قولہ نبات بتقدیم نون مفتوح بر بائے موحدہ نوعے از قند مصفا کہ بعض اہل ہند او را مصری گویند ۱۲ [4] مثنوی۔ خشم و شہوت مرد را احول کند * ز استقامت روح را مبدل کند * ۱۲ [5] یعنی بنظری بودن و محتاج گشتن بہ دلیل و فکر ۱۲ [6] مثنوی اے دلیل ما چوں فکر با ذلیل * پیشی ما پیش دانایان قلیل * اے دلیل تو مثال آں عصا * در کفت دل علی عیب العمی * ۱۲ [7] بالکسر دانستن و دریافتن یعنے علم اندرونی او بباعث مرض صفرا الخ ۱۲ [8] قولہ مزکی اسم مفعول از تزکیہ بمعنی پاک کردن یعنے پاک و مصفا و معرا و مبرا نمودن از رذائل ضروری است ۱۲ [9] این کریمہ واقع است در پارۂ عم و سورۂ الشمس یعنے ہر آئینہ رستگار شد ہر کہ پاک ساخت نفس را و ہر آئینہ زیاں کار شد ہر کہ با سفل السافلین برد آنرا ۱۲ [10] بخلاف احکام شرعیہ حکم کنندہ ۱۲ [11] یعنی عدم احتیاج بدلیل و فکر ۱۲

خَابَ مَنْ دَسّٰھَا۔ پس مقرر شد کہ منکر این شریعت باہرہ و این ملت ظاہرہ و طاہرہ در رنگ منکر حلاوت نبات است۔ مصرعہ خورشید نہ مجرم ار کسے بینا نیست[1]۔ پس مقصود از سیر و سلوک و تزکیۂ نفس و تصفیہ قلب ازالۂ آفات معنویہ است و امراض قلبیہ کہ کریمہ[2] فِیْ قُلُوْبِھِمْ مَّرَضٌ مشعر از آن است تا حقیقت ایمان متحقق شود و با وجود این آفات اگر ایمان است بحسب ظاہر است و بس چہ وجدان امارہ بخلاف آں حاکم است و بر حقیقت کفر خود مصر است مثل این ایمان و تصدیق صوری ایمان صفرائی است بحلاوت قند و نبات کہ وجدان او بخلاف آن شاہد است یقین حقیقی بحلاوت شکر بعد از زوال مرض صفرا صورت بندد پس بعد از تزکیۂ نفس و اطمینان آن حقیقت ایمان صورت دارد و وجدانی میگردد و این قسم ایمان از زوال محفوظ است کریمۂ[3] اَلَآ اِنَّ اَوْلِیَآءَ اللّٰہِ لَاخَوْفٌ عَلَیْھِمْ وَلَا ھُمْ یَحْزَنُوْنَ در شان ایشان صادق است ثَبَّتَنَا[4] اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ بِشَرَفِ ھٰذَا الْاِیْمَانِ الْکَامِلِ الْحَقِیْقِیِّ بِحُرْمَۃِ النَّبِیِّ الْاُمِّیِّ الْقُرَشِیِّ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُھَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُھَا

مکتوب چہل و ہفتم

نیز بسیادت پناہی شیخ فرید صدور یافت در شکایت از قرن سابق کہ کفار استیلاء پیدا کردہ بودند:

بالفتح مدت طویل صاحب قاموس صد سال گفتہ و در منتخب سی سال

[1] حضرت سعدی میفرماید۔ گر نہ بیند بروز شپرہ چشم * چشمۂ آفتاب را چہ گناہ * راست پرسی ہزار چشم چناں * کور بہتر کہ آفتاب سیاہ ۱۲ - [2] واقع است در رکوع دوم از سورۂ بقرہ یعنی در دلہائے ایشان مرضے است ۱۲ [3] قولہ الا ان اولیاء اللہ الخ این کریمہ واقع شدہ است در سورۂ یونس و پارۂ یعتذرون یعنی آگاہ باش بدرستی دوستان خدا نیست ترسے بر ایشان و نہ ایشاں اندوہگین شوند ۱۲ [4] مشرف گرداند حق سبحانہ ما را بشرف این ایمان کامل حقیقی بطفیل پیغامبر امی قرشی اعنی محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم امی بالضم و تشدید میم در حقیقت منسوب بہ ام است کہ بمعنی مادر باشد یعنی آن کسے کہ پدرش در ایام طفلی او بمیرد و از تربیت پدر محروم ماندہ در کنف مادر یا دایہ پرورش یابد و ازین جہت علم نوشتن و خواندن او را حاصل نہ شود و مجازاً بمعنی ہر آں کسے کہ نوشتن و خواندن نداند اگرچہ پیش پدر جوان شدہ باشد و لفظ امی لقب پیغمبر ما صلی اللہ علیہ وسلم ازاں است کہ آنحضرت علیہ السلام از کسے تعلیم نگرفتہ بودند تا فضیلت استاد بر آں حضرت ثابت نہ شود و قرشی بضم قاف و فتح راء مہملہ و کسر شین معجمہ منسوب بطرف قریش کہ نام قبیلہ است مشہور و پدر آن قبیلہ نضر بن کنانہ از اجداد حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم است و قریش در اصل تصغیر قرش است و قرش بالضم جانور عظیم الجثہ است در دریا کہ بر تمامی جانوران بحری غالب باشد و بتفول غلبہ لقب قبیلہ مذکور شد و نسبت با ثبات یا یعنی قریشی ہم آمدہ ۱۲ اغ

واہل اسلام خوار و بے اعتبار گشتہ و در ترغیب آنکہ در ابتداء بادشاہت اگر ترویج دین میسر شود بہتر است مبادا ضیاعے و مضلے در میان آمدہ خلل در کارخانہ اہل اسلام اندازد و در رنگ قرن سابق سازد ثَبَّتَکُمُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ عَلٰی جَادَّۃِ اٰبَآئِکُمُ الْکِرَامِ عَلٰی اَفْضَلِھِمْ سَیِّدِ الْکَوْنَیْنِ اَوَّلًا وَعَلٰی بَوَاقِیْھِمْ ثَانِیًا اَلصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ بادشاہ نسبت بعالم در رنگ دل است نسبت ببدن کہ اگر دل صالح است بدن صالح است و اگر فاسد است فاسد صلاح بادشاہ صلاح عالم است و فساد او فساد عالم۔ میدانند کہ در قرن ماضی بر سر اہل اسلام چہا گزشتہ است زبونی اہل اسلام با وجود کمال غربت در قرون سابقہ ازین نگزشتہ بود کہ مسلمانان بر دین خود باشند و کفار بکیش خود کریمۂ لَکُمْ دِیْنُکُمْ وَلِیَ دِیْنِ بیان این معنی است و در قرن ماضی کفار بر ملا بطریق استیلاء اجراء احکام کفر در دار اسلام میکردند و مسلمانان از اظہار احکام اسلام عاجز بودند و اگر میکردند بقتل میرسیدند وَاوَیْلَاہٗ وَامُصِیْبَتَاہٗ وَاحَسْرَتَاہٗ وَاحُزْنَاہٗ محمد رسول اللہ صلے اللہ علیہ وعلی آلہ وسلم کہ محبوب رب العالمین است مصدقان او خوار و ذلیل بودند و منکران او بعزت و اعتبار مسلمانان با دلہائے ریش در تعزیت اسلام بودند و معاندان بسخریہ و استہزاء بر جراحت ہائے ایشان نمک می پاشیدند آفتاب ہدایت در تتق ضلالت مستور شدہ بود و نور حق در حجب باطل منزوی و معزول امروز کہ نوید زوال مانع دولت اسلام و بشارت جلوس بادشاہ اسلام بگوش خاص و عام رسیدہ اہل اسلام بر خود لازم دانستند کہ ممد و معاون بادشاہ باشند و بر ترویج شریعت و تقویت ملت دلالت نمایند این امداد و تقویت خواہ بزبان میسر شود خواہ بدست۔ سابق ترین دولت مددہا تبیین مسائل شرعیہ است و اظہار عقاید کلامیہ بر طبق کتاب و سنت و اجماع امت تا مبتدعے و ضالے در میان آمدہ از راہ نبرد و کار بفساد نہ انجامد این قسم امداد مخصوص بعلماء اہل حق

ا؎ حق سبحانہ برقرار دارد شمارا بر شاہراہ آباء اجداد شما کہ صاحب عزت و حرمت بودند بر افضل شان سردار دو جہان اولاً و بر باقی شان ثانیاً درود و دعا و سلام باد ۱۲ ۲؎ مقصود ازین الفاظ اظہار تاسف و درد و اندوہ و غم و رنج و مصیبت است بر فقدان اسلام وضعف آن یعنی اے ہلاک وائے مصیبت وائے حسرت وائے غم و اندوہ حاضر شوید کہ وقت حضور شما است ۱۲ ۳؎ بفتحتین بمعنی سراپردہ صاحب کشف نوشتہ کہ این لفظ عربی نیست ۱۲ ۴؎ بفتحتین موافق و برابر ۱۲ غ ۵؎ یعنی عجز وضعف و بے چارگی و خواری ۱۲ ملتہ ۵؎ اسم فاعل از انزواء بمعنے یک سو شدن و گوشہ گرفتن ۱۲ اللہم اغفر لکاتبہ ولمن سعی فیہ ولوالدیہم اجمعین برحمتک یا ارحم الراحمین ۱۲

است کہ رو بآخرت دارند علماء دنیا کہ ہمت ایشان دنیائے دنیہ است صحبت ایشان زہر قاتل است وفساد ایشان فساد متعدی سے عالم کہ کامرانی و تن پروری کند + او خویشتن گم است کرا رہبری کند + در قرن ماضی ہر بلائے کہ بر سر آمد از شومی این جماعہ بود۔ پادشاہان را ایشان از راہ مے برند ہفتاد و دو ملت کہ راہ ضلالت اختیار کردہ اند مقتدایان اینہا علماء سوء بودند غیر از علما ہر کہ بضلالت رفت کم است کہ ضلالت او بدیگرے تعدی کند و اکثر جہلائے صوفی نمائے این زمانہ حکم علماء سوء دارند فساد اینہا نیز فساد متعدی است و ظاہرا اگر کسے با وجود استطاعت امداد ہر قسم مددے کہ باشد تقصیر نماید و در کارخانۂ اسلام فتورے واقع شود آں مقصر معاتب گردد بناءً علے ذلک این حقیر قلیل البضاعت نیز می خواہد کہ خود را در جرگۂ ممدان دولت اسلام اندازد و درین باب دست و پائے بزند بحکم مَنْ کَثَّرَ سَوَادَ قَوْمٍ فَھُوَ مِنْھُمْ محتمل کہ این بے استطاعت را داخل آں جماعۂ کرام سازند مثل خود را مثل آن زال می انگارد کہ ریسمانے چند تنیدۂ خود را در سلک خریداران حضرت یوسف عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ ساختہ بود امید است کہ درین نزدیکی انشاء اللہ العزیز بشرف حضور مشرف گردد متوقع از جناب شرف ایشان آنست کہ چوں استطاعت و قرب بادشاہ بروجہ اتم ایشان را حق سبحانہ و تعالے میسر ساختہ است در خلا و ملا در ترویج شریعت محمدی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُھَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُھَا کوشند و مسلمانان را از غربت بر آرند حامل رقیمۂ نیاز مولانا حامد از سرکار اقبال آثار وظیفہ مقررہ دارد پارسال ظاہرا از حضور یافتہ بود امسال نیز امیدوار آمدہ است دولت حقیقی و مجازی میسر باد۔

مکتوب ۴۸ چہل و ہشتم

نیز بسیادت و نقابت دستگاہ شیخ فرید بخاری صدور یافتہ در ترغیب بر تعظیم علماء و طلبۂ علوم

ا؎ قولہ شومی بواو معروف بمعنی نحوست فارسیان گاہے بمصدر عربی یائے مصدری ملحق مے سازند چنانکہ سلامتی و خلاصی ۱۲ ۲؎ قولہ من کثر الخ کسے کہ جماعت قومی را زیادہ کرد پس آن کس ازاں قوم معدود است حکماً۔ علامہ محمد مراد گفتہ روایت کرد این حدیث را ابو یعلی از حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالے عنہ مرفوعاً یعنی ازاں سرور کائنات علیہ الصلوات والتسلیمات بزیادۃ ومن رضی عمل قوم کان شریک من عمل بہ یعنی و ہر کہ راضی شد بکار قومے شریک گردید بکسے کہ کرد آں کار ۱۲ ۳؎ در خلوت و جلوت و سر و علانیہ و پوشیدہ و ظاہر ۱۲ ملتہ ۵؎ کہ منزش بدیگران نیز میرسد و بر ذوات شان مقصور نمیماند ۱۲

کہ حاملان شریعت اند نَصَرَکُمُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ عَلَی الْاَعْدَآءِ بِحُرْمَۃِ سَیِّدِ الْاَنْبِیَآءِ عَلَیْہِ وَ عَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ مرحمت نامۂ گرامی کہ فقراء را بآن نواختہ بودند بمطالعۂ آن مشرف گشت و در کتابت مولانا محمد قلیج موفق مرقوم فرمودہ بودند جزوے خرچے برائے طالبعلمان وصوفیاں فرستادہ شد ذکر تقدیم طالب علمان بر صوفیان در نظر ہمت بسیار زیبا در آمد بحکم اَلظَّاہِرُ عُنْوَانُ الْبَاطِنِ امید است کہ در باطن شریف نیز ایں جماعۂ کرام تقدیم پیدا کردہ باشند کُلُّ اِنَاءٍ یَتَرَشَّحُ بِمَا فِیْہِ ع از کوزہ بروں ہماں تراود کہ دروست ✤ و در تقدیم طالب علمان ترویج شریعت است حاملان شریعت ایشانند وملت مصطفویہ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ بایشاں برپا است ۔ فردائے قیامت از شریعت خواہند پرسید از تصوف نخواہند پرسید ۔ دخول جنت و تجنب از نار وابستہ باتیان شریعت است انبیاء صَلَوَاتُ اللّٰہِ تَعَالٰی وَتَسْلِیْمَاتُہٗ عَلَیْہِمْ کہ بہترین کائنات اند بشرائع دعوت کردہ اند و مدار نجات براں ماندہ و مقصود از بعثت ایں اکابر تبلیغ شرائع است ۔ پس بزرگترین خیرات سعی در ترویج شریعت است و احیاء حکمے از احکام آں علی الخصوص در زمانے کہ شعائر اسلام منہدم شدہ باشند کروڑہا در راہ خدائے عزوجل وعلا خرچ کردن برابر آں نیست کہ مسئلہ از مسائل شرعیہ را رواج دادن چہ درین فعل اقتدا بانبیاست کہ بزرگ ترین مخلوقات اند عَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ و مشارکت است بآن اکابر و مقرر است کہ کامل ترین حسنات بایشاں مسلم فرمودہ اند و خرچ کردن کروڑہا غیر ایں اکابر را نیز میسر است و ایضاً در اتیان شریعت مخالفت تمام است بانفس کہ شریعت برخلاف نفس واردشدہ است و در انفاق اموال گاہ ہست کہ نفس موافقت کند بلے انفاق اموال را کہ برائے تائید شریعت باشد و ترویج ملت درجہ علیا است و انفاق جیتلے بایں نیت خرچ کردن برابر خرچ لکھہا است در غیر ایں نیت ایں جا کسے سوال نہ کند کہ طالب علم گرفتار از صوفی وارستہ چوں مقدم باشد جواب

۱؎ حق سبحانہ نصرت بخشد شمارا بر دشمنان بطفیل سردار پیغامبران یاد بر آں و بر ایشاں درود نامعدود و سلام غیر محدود و دعائے نا محصور ۱۲
۲؎ یعنی زیرا کہ در ترویج مسئلہ اتباع پیغمبران است ۱۲ ۳؎ پس بہترین خیرات سعی در ترویج شریعت نہ انفاق کروڑہا ۱۲
۴؎ یعنی یک جیتل و آں بالکسر و یائے معروف و فتح تائے فوقانی نوعے از سیم مسکوک و بمعنی دام کہ بیست و پنجم حصہ فلس باشد ۱۲
۵؎ یعنی ظاہر و یا چہ باطن است ۱۲ ۶؎ یعنی انبیاء علیہم الصلوات والتسلیمات ۱۲ ۷؎ ھکذا فی النسخ الخطیۃ الموجود عندنا واللہ اعلم بالصواب ۱۲

گوئیم کہ او ہنوز حقیقت سخن را در نیافتہ است طالب علم باوجود گرفتاری سبب نجات خلائق ست چہ تبلیغ احکام شرعی از وے بایشاں است اگرچہ خود بآں منتفع نشود و صوفی با وجود وارستگی نفس خود را خلاص ساختہ است بخلائق کارے ندارد شخصے کہ کثرت نجات باو وابستہ باشد مقرر است کہ بہتر باشد ازاں شخصے کہ بہ نجات خود درماندہ باشد آرے صوفی را کہ بعد از فنا و بقا و سیر عن اللہ و باللہ بعالم گردانیدہ باشند و بدعوت خلق فرود آوردہ از مقام نبوت نصیبے دارد و داخل مبلغان شریعت است حکم علماء شریعت دارد ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰہِ یُؤْتِیْہِ مَنْ یَّشَآءُ وَاللّٰہُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیْمِ

مکتوب چہل و نہم

نیز بسیادت پناہی شیخ فرید صدور یافتہ در ترغیب بہ جمع کردن این دو دولت کہ ظاہر را باحکام شرعیہ متحلی ساختن است و باطن را از گرفتاری ما دون حق سبحانہ آزاد کردن حق سبحانہ و تعالٰی بدولت صوری و سعادت معنوی مستسعد گرداند فی الحقیقت دولت صوری متحلی شدن ظاہر است باحکام شرعیہ مصطفویہ عَلٰی صَاحِبِہَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ و سعادت معنوی خلاصی باطن است از گرفتاری ما دون حق سبحانہ تا کدام صاحب دولت را بایں دو کرامت مشرف سازند ع کار اینست وغیر این ہمہ ہیچ ✤ زیادہ تصدیع است والسلام ✤

مکتوب پنجاہم

نیز بسیادت پناہی شیخ فرید صدور یافت در مذمت دنیائے دنیہ حق سبحانہ و تعالٰی از رغبت

۱؎ اسم فاعل است از استسعاد کہ بمعنی سعادت خواستن یعنی نیک بختی جستن و یاری خواستن است ۱۲ ۲؎ قولہ فی الحقیقۃ یعنی حقیقت کار این است کہ ما میگوئیم در بیان معنی دولت صوری و سعادت معنوی برخلاف افہام عوام کہ این ہر دو را بر معنی دیگر بحسب ظاہر حمل بنمایند ۱۲ ۳؎ بمثابہ علت مراقبل خود را ۱۲ ۴؎ این چنیں صوفی ۱۲ ۵؎ این فضل حق است سبحانہ بخشد و مید ہد آں ہر کرا خواہد و حق تعالٰے صاحب فضل عظیم است ۔ ایں کریمہ واقع است در سورہ جمعہ ۱۲

مادون خود آزادی کرامت فرمودہ بتمام گرفتار جناب خود گرداند بحُرْمَۃِ سَیِّدِ الْبَشَرِ الْمَحْرُوْرِ عَنْ زَیْغِ الْبَصَرِ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ دنیا بظاہر شیرین است وبصورت طراوت دارد وفی الحقیقت سمّے است قاتل ومتاعے است باطل وگرفتاری است لاطائل مقبول او مخذول است مفتون او مجنون حکم او حکم نجاستے است زر اندودہ ومثل او مثل زہرے است شکر آلودہ عاقل آن است کہ باین چنین متاع کاسد فریفتہ نشود وبچنین کالائے فاسد گرفتار نہ گردد وگفتہ اند اگر شخصے وصیت کرد کہ مال مرا بعاقل زمانہ بدہند بزاہد می باید داد کہ از دنیا بے رغبت است وآن بے رغبتی از کمال فطانت اوست زیادہ برین اطناب است بقیۃ التصدیع آنکہ فضائل مآب شیخ زکریا درین سن وسال گرفتار کروڑی گری است باوجود این گرفتاری ہموارہ از محاسبۂ عاجلہ کہ در کمال آسانی است نسبت بمحاسبہ آجلہ ہراسان است وثیقۂ عظمی در عالم اسباب توجہ شریف میداند امیدوار است کہ بدیوان جدید نیز ظاہر شود کہ ایشان از خادمان آن درگاہ عالی اند ؎ تو مرا دل دہ ودلیری بین ✤ روبۂ خویش خوان وشیری بین ✤ دولت صوری ومعنوی محصل باد بحُرْمَۃِ النَّبِیِّ الْاُمِّیِّ وَاٰلِہِ الْاَمْجَادِ عَلَیْہِ وَعَلَیْہِمْ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُہَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُہَا ✤

مکتوب پنجاہ ویکم ۵۱

نیز بسیادت پناہی شیخ فرید صدور یافت در ترغیب بترویج شریعت غرّا علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام از حق سبحانہ وتعالیٰ خواستہ می آید کہ بتوسل وجود شریف آں سلالۂ عظام ارکان شریعت غرّا

---

۱ دلو اوصی للعقلاء یصرف للعلماء الزاھدین لانھم ھم العقلاء فی الحقیقۃ ۱۲ الدر المختار باب الوصیۃ ۱۲ ۲ یعنی شخصے کہ در دنیائے دنی راغب نباشد کہ زہد بالضم خلاف رغبت کردن وخواہش نمودن بلذات دنیا بود ۱۲ ۳ عہدۂ استیفاء خراج یعنی محصول گرفتن یعنی تحصیلداری ۱۲ ۴ یعنی وسیلۂ عظیمہ کہ برای وثوق اوست واعتماد ۱۲ ۵ بضم آنچہ بیرون کشیدہ شود از چیزے ونطفہ بمعنی بچہ وطفل صغیر ومجازاً بمعنی خلاصہ می آید ۱۲ ۶ بالفتح جمع رکن بالضم یعنی آنچہ در ماہیت وحقیقت چیزے داخل باشد یعنی شہادتین ونماز وروزہ وحج وزکوٰۃ ۱۲ ۷ کالا اسباب درخت ومتاع کہ غیر حیوان باشد ۱۲ ۸ یعنی باوجودیکہ محاسبہ دنیا بہ نسبت محاسبہ اخرویہ بدرجہا آسانست از محاسبہ دنیویہ ہراسان است ۱۲ ۹ بالکسر وتشدید نون بمعنی دندان وبمعنی سال ومقدار عمر ۱۲

واحکام ملت زہرا قوت گیرند ورواج پذیرند ؏ کار این است وغیر این ہمہ ہیچ ✤ امروز غربا اہل اسلام را درین طور گرداب ضلالت امید نجات ہم از سفینۂ اہل بیت خیر البشر است عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَتَمُّہَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ وَالتَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُہَا قَالَ عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ مَثَلُ اَھْلِ بَیْتِیْ کَمَثَلِ سَفِیْنَۃِ نُوْحٍ مَنْ رَکِبَہَا نَجَا وَمَنْ تَخَلَّفَ عَنْہَا ھَلَکَ ہمت علیا را بتمام بران گمارند کہ این سعادت عظمی را بدست آرند بعنایت اللہ سبحانہ از قسم جاہ وجلال وعظمت وشوکت ہمہ میسر است باوجود شرف ذاتی اگر این علاوہ بآن منضم شود گوئے سبقت بچوگان سعادت از ہمہ پیش بردہ باشند این حقیر بارادۂ اظہار امثال این سخنان در تائید وترویج شریعت حقہ متوجہ خدمت ایشان است تلال ماہ مبارک رمضان در حضرت دہلی دیدہ شد مرضی حضرت والد بزرگوار در توقف مفہوم گشت بضرورت تا استماع ختم قرآن توقف نمودہ وَالْاَمْرُ عِنْدَ اللّٰہِ سُبْحَانَہٗ سعادت دارین محصل باد ✤

مکتوب پنجاہ ودوم ۵۲

نیز بسیادت پناہ شیخ فرید صدور یافتہ در مذمت نفس امارہ وبیان مرض ذاتی او وعلاج ازالۂ آں مرض مرحمت نامۂ گرامی کہ از روئے شفقت ومہربانی داعی مخلص خود را بآں ممتاز فرمودہ بودند بمطالعۂ مضمون آن مشرف گشت عَظَّمَ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ اَجْرَکُمْ وَرَفَعَ قَدْرَکُمْ

---

۱ التعریب ع:- ھذا ھو الامر والباقی من العبث ۱۲ ۲ فی المشکوٰۃ عن ابی ذر رضی اللہ تعالیٰ عنہ انہ قال وھو اخذ بباب الکعبۃ سمعت النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول الا ان مثل اھل بیتی فیکم مثل سفینۃ نوح من رکبہا نجا ومن تخلف عنہا ھلک - رواہ احمد یعنی مروی است از حضرت ابوذر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ ہر آئینہ او فرمود در حالیکہ او گیرندہ بود در کعبہ را شنیدم پیغمبر خدا را میفرمود آگاہ شوید صفت اہل بیت من میان شما صفت کشتی نوح است علیہ وعلی نبینا الصلوٰۃ والسلام ہر کہ سوار شد بران نجات یافت وہر کہ واماند از ان ہلاک گشت روایت نمود این حدیث را امام احمد معرب مکتوبات گوید آورد ابن را بزار از ابن عباس وابی الزبیر وحاکم از ابی ذر رضی اللہ تعالیٰ عنہم ۱۲ ۳ جلال بالتخفیف بزرگی وعظمت بالفتحتین بزرگی وقدر ونخوت وتکبر عظموت مرادف آں وشوکت بالفتح شدت وہیبت وقوت ۱۲ ۴ علاوہ بالضم بلندی وبالکسر بالائے سروگردن ومیان دو تنگ بار وہر چیزے کہ بر سر چیزے زیادہ کنند ودر فارسی سرباری گویند اینجا ہمیں اخیر مراد است ۱۲ ۵ چوگان مخفف چول گان کہ مرکب است از چول بمعنی خمیدہ وگان کلمۂ نسبت وصولجان معرب ہمین است چول سر چوگان خمدار باشد لہذا باین اسم مسمی گشت وگوئے وچوگان ہر دو از آلات لہو وبازی اند کہ اول را بثانی میزنند باقی بر ص ۲۸

وَشَرَحَ صَدْرَكُمْ وَيَسَّرَ اَمُوْرَكُمْ بِحُرْمَةِ جَدِّكُمُ الْاَمْجَدِ عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِيْمَاتِ اَكْمَلُهَا ثَبَّتَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَلٰى مُتَابَعَتِهٖ ظَاهِرًا وَّبَاطِنًا وَّيَرْحَمُ اللّٰهُ عَبْدًا قَالَ اٰمِيْنًا۔ ثانیا فقرۂ چند در شکایت مصاحب سوء و ندیم بدخوئے مسوده می نماید بسمع قبول استماع خواهند فرمود مخدوما مکرما نفس اماره انسانی مجبول است بر حب جاه و ریاست و همگی همت او ترفع بر اقران است و بالذات خواهان آنست که خلائق همه بوے محتاج باشند و منقاد اوامر و نواهی او گردند و او بهیچ کس محتاج نه باشد و محکوم احدے نبود این دعوی الوهیت است از وے و شرکت است بخدائے بے همتا جل سلطانه بلکه آن بے سعادت بشرکت هم راضی نیست میخواهد که حاکم او باشد و بس و همه محکوم او باشند فقط در حدیث قدسی آمده است عَادِ نَفْسَكَ فَاِنَّهَا انْتَصَبَتْ بِمُعَادَاتِیْ یعنی دشمن دار نفس خود را زیرا که بدرستی آن نفس ایستاده است بدشمنی من پس تربیت نفس نمودن به تحصیل مرادات او از جاه و ریاست و ترفع و تکبر فی الحقیقت امداد کردن است دشمن خدائے عزوجل و تقویت نمودن است مر او را شناعت این امر را نیک باید دریافت در حدیث قدسی وارد است اَلْكِبْرِيَاءُ رِدَائِيْ وَالْعَظَمَةُ اِزَارِيْ فَمَنْ نَازَعَنِيْ فِيْ شَيْءٍ مِنْهُمَا اَدْخَلْتُهٗ فِي النَّارِ وَلَا اُبَالِيْ۔ دنیائے دنی که ملعونه و مبغوضه حق است سبحانه و تعالے بواسطهٔ آن است که حصول دنیا ممد و معاون حصول مرادات نفس است پس هر که بدشمن مدد نماید ناچار لعنت را شاید و فقر فخر محمدی

(بقیه حاشیه صفحه ۲۷) و گوئے بردن کنایه است از فوقیت و زیادتی و غلبه یافتن ۱۲ ؁۶ حق سبحانه و تعالیٰ اجر شما را عظیم گرداند و قدر شما را بلند سازد و سینهٔ شما را کشاده کند و کار شما را آسان فرماید بطفیل جد بزرگتر بن شما باد بروے و بر آل وے از درودها فاضلتر و از تسلیمها کاملتر و ثابت دارد ما یان را خدائے پاک بر اتباع جد بزرگوار شما از روئے ظاهر و باطن و رحم فرماید حق تعالیٰ بر آں بنده که آمین گوید آمین یارب العالمین آمین ثم آمین ۱۲ ؁۷ اسم بلده معروفه دار السلطنت هند ۱۲ (حاشیه صفحه هذا) ؁۱ اقران بالفتح جمع قرن است بالکسر بمعنی هم سر و هم دست در شجاعت و کشتی و هنر و کارزار ۱۲ -

؁۲ بعضی گفته اند که این از قدسیات حضرت داؤد است علیه السلام ۱۲ معرب ؁۳ یعنی منی و تکبر چادر من است و عظمت و بزرگی و بلند قدری تهبند و لنگ من است پس هر که منازعت کرد با من در هیچ یکے ازین دو در آرم او را در آتش و پروائے ندارم یعنی این دو صفت خاصهٔ ذات من است که هیچکس را مجال شرکت در آن و اتصاف بدان درست نیست چنانکه جود و کرم و مهربانی صفات من اند و خلق را نیز از آں نصیبه هست و جائز است وصف ایشان بدان بطریق مجاز الا این دو صفت که بطریق مجاز نیز وصف غیر من بدان درست نباشد بمثابه دو جامه که کسے پوشیده باشد پوشیدن دیگر آنرا ممکن نه بود ۱۲ رواه مسلم علی ما فی المشکوة ؁۴ قوله ملعونه و مبغوضه اشارت است باحادیثے که اندرین باب وارد شده اند ۱۲ ؁۵ فقر فخری نزگزاف است مجاز ۞ فی هزاران عز پنهان است و ناز ۞ کار درویشی ورائے فهم تست ۞ سوئے درویشی بمنگر سست سست ۞ زانکه درویشی ورائے کارهاست ۞ دمبدم از حق مر ایشان را عطاست ۞ ۱۲ مولوی روم ؁۵ قوله فقر فخر محمدی گشت اشارت است بآنکه دائر است میان مردم از قول آنحضرت صلی الله علیه وسلم الفقر فخری علامه ابن حجر گفته او را اصلے نیست و ابن تیمیه گفته که باطل است و ذکر کرد قاضی در شفا از علی کرم الله وجهه بلفظ مذکور بنا بر بعضے نسخ و در بعضی بلفظ العجز فخری علی قاری در شرح شفا فرموده که حکم بوضع و بطلان وے باعتبار سنت و حدیث بودن است نه باعتبار معنی آنکه مطابق اند بکتاب یعنی قول حق سبحانه و تعالی والله الغنی وانتم الفقراء ۱۲ ؁۶ تفوق و فوقیت و بلندی ۱۲ ؁۷ ع با خودی کفر و بیخودی ایمان

گشت عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ زیرا که در فقر نامرادی نفس است و حصول عجز آن مقصود از بعثت انبیا عَلَيْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ و حکمت در تکلیفات شرعیه تعجیز و تخریب همین نفس اماره است شرائع برائے رفع هواهائے نفسانی وارد شده اند هر قدر که بمقتضائے شریعت بعمل در آید همان قدر هوائے نفسانی رو بزوال آرد لهذا اتیان یک حکم از احکام شرعیه در ازالهٔ هوائے نفسانی بهتر است از ریاضات و مجاهدات هزار ساله که از نزد خود کرده شود بلکه این ریاضات و مجاهدات که بمقتضائے شریعت غرّا واقع نه شده اند مؤید و مقوی هواهائے نفسانی اند برهمنان و جوگیان در ریاضات و مجاهدات تقصیر نه کرده اند اما هیچ از آنها سودمند نگشته و غیر از تقویت نفس و تربیت آن ننموده مثلا یک دام در ادائے زکوٰة که شریعت بآن امر فرموده است در تخریب نفس سودمندتر است از آنکه هزار دینار از پیش خود صرف کند و طعام خوردن در عید فطر بحکم شریعت نافع تر است در رفع هوا از آنکه از نزد خود سالها صائم باشد و دو رکعت نماز بامداد را بجماعت ادا کردن که سنتے از سنن بجا آوردن است بمراتب بهتر است از آنکه تمام شب بصلوٰة نافله قیام نماید و نماز بامداد را بے جماعت ادا کند بالجمله تا نفس مزکی نشود و از خبث مالخولیائے متمرے پاک نه گردد نجات محال است فکر ازالهٔ این مرض ضروری آمد تا بموت ابدی نرساند کلمه طیبه لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ که موضوع است برائے نفی آلههٔ آفاقی و انفسی در تزکیهٔ نفس و تطهیر آن انفع و انسب است اکابر طریقت قدس الله تعالے اسرارهم از برائے تزکیهٔ نفس همین کلمه طیبه را اختیار فرموده اند ؎ تا بجاروب لا نروبی راه ۞ نرسی در سرائے الا الله ۞ هرگاه نفس در مقام سرکشی آید و نقض عهد نماید تکرار این کلمه تجدید ایمان باید نمود قَالَ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ جَدِّدُوْا اِيْمَانَكُمْ بِقَوْلِ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ۔

؁۱ جمع ریاضت بکسر اول رنج کشیدن و نفس کشی و مجاهدات جمع مجاهده بمعنی کارزار نمودن و کوشش کردن در کارے ۱۲ ؁۲ قوله که سنتی از سنن اشارت است بسنیت جماعت قال فی الهدایة الجماعة سنة مؤكدة لقوله عليه السلام الجماعة من سنن الهدى لا يتخلف عنها الا منافق قال فی النهاية ای قوية تشبه الواجب فی القوة حتى استدل بمعاهدتها على وجود الايمان بخلاف سائر المشروعات حتى قال بعض الناس بان الصلوة بالجماعة فريضة الا ان منهم من يقول بانها من فروض الكفايات ۱۲ ؁۳ قال عمر رضی الله تعالى عنه لان اشهد صلوة الصبح فی جماعة احب الى من ان اقوم ليلة رواه مالك ۱۲ ؁۴ مالخولیا بواو معروف مخفف مالنخولیا که بکسر لام و سکون نون و ضم خائے معجمه و واو معروف و کسر لام دوم و تحتانی با لف کشیده لغت یونانی است بمعنی مرضی که در دماغ بهم رسد. مالیخولیا به تحتانی بجائے نون غلط است ۱۲ غ باختصار ؁۵ قوله قال علیه الصلوة والسلام الخ امام جزری در حصن حصین گفته جددوا ایمانکم قیل یارسول الله وکیف نجدد ایماننا قال اکثروا من قول لا اله الا الله یعنی رسول فرمود صلی الله علیه وسلم جدید و نوین سازید ایمان خود را گفتند چگونه نو سازیم ایمان خود را فرمود صلی الله علیه وسلم بسیار گوئید قول لا اله الا الله روایت کرد او را احمد و طبرانی از ابی هریره ۱۲

بلکہ ہمہ وقت از تکرار این کلمہ چارہ نہ بود زیرا کہ نفس امارہ ہموارہ در مقام خبث است در حدیث آمدہ است در فضائل این کلمہ کہ اگر آسمانہائے و زمین ہا را در پلہ بنہند و این کلمہ را در پلہ دیگر ہر آئینہ این پلہ راجح آید بر پلہ دیگر وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰی عَلَيْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ ﴿

مکتوب ۵۳ پنجاہ و سوم

نیز بسیادت انتساب شیخ فرید صدور یافتہ در بیان آنکہ اختلاف علماء سوء موجب فساد عالم است وَمَا يُنَاسِبُ ذٰلِكَ ثَبَّتَكُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَلٰی جَادَةِ اٰبَائِكُمُ الْكِرَامِ شنیدہ شد کہ بادشاہ اسلام از حسن نشأ مسلمانی کہ در نہاد خود دارند بالیشان فرمودہ اند کہ چہار کس از علماء دیندار پیدا کنند کہ ملازم باشند و بیان مسائل شرعیہ میکردہ باشند تا خلاف شرع امرے واقع نشود اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ سُبْحَانَهٗ عَلٰی ذٰلِكَ مسلمانان را از این چہ بشارت و ماتم زدہ گان را بہ ازین چہ نوید لیکن چون فقیر بو اسطہ ہمین غرض متوجہ خدمت علیہ است چنانچہ مکرر اظہار آن نمودہ بضرورت درین باب بہ گفتن و نوشتن خود را معاف نخواہد داشت امید است کہ معذور خواہند فرمود صَاحِبُ الْغَرَضِ مَجْنُوْنٌ معروض میگرداند کہ علماء دیندار خود اقل قلیل اند کہ از حب جاہ و ریاست گذشتہ باشند و مطلبے غیر از ترویج شریعت و تائید ملت نداشتہ باشند بر تقدیر حب جاہ ہر کدام ازین علماء طرفے خواہد گرفت و اظہار فضیلت خود خواہد نمود و سخنان اختلافی در میان خواہد آورد و آنرا توسل قربت بادشاہ خواہد ساخت ناچار مہم دین ابتر

ا؎ قولہ در حدیث آمدہ الخ روایت کرد ابن حبان و نسائی ہر دو از حضرت ابی سعید رضی اللہ تعالیٰ عنہ و روایت کرد بزار از ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہا ۱۲ حرز ۲؎ ثبات و قیام بخشد شمارا خدائے پاک بر شاہراہ پیدران بزرگوار شما ۱۲ ۳؎ قولہ نوید بضم نون و کسر واو و یائے مجہول خبر خوش و بفتح نون و یائے مجہول نیز آمدہ و آنچہ در مردم بفتحتین مشہور شدہ است خطا است ۱۲ غ ۴؎ قولہ ابتر بالفتح و تائے فوقانی مفتوح و رائے مہملہ بمعنی دم بریدہ و دنبال بریدہ و ناتمام و بے فرزند و فارسیان این لفظ را بمعنی پراگندہ و ضائع نیز آوردہ اند ۱۲ غ ۵؎ بالفتح و تشدید لام درجہ و مرتبہ و ترازو و پایہ نردبان - از برہان قاطع ۱۲ غ ۶؎ یعنی آسمانہا و زمین ہا و اہل این ہر دو بجز حق تعالیٰ چنانکہ در مشکوۃ است ۱۲ ع ۷؎ یعنی غالب و گرہ انبار

خواہد شد و در قرن سابق اختلافات علمائے عالم را در بلا انداخت و ہمان صحبت در پیش است ترویج چہ گنجائش دارد کہ باعث تخریب دین خواہد شد نَعُوْذُ بِاللّٰهِ سُبْحَانَهٗ مِنْ ذٰلِكَ وَمِنْ فِتْنَةِ الْعُلَمَاءِ السُّوْءِ اگر یک عالم را از برائے این غرض انتخاب کنند بہتر مینماید اگر از علمائے آخرت پیدا شود چہ سعادت کہ صحبت او کبریت احمر است و اگر پیدا نشود بعد از تامل صحیح بہترین این جنس را اختیار کنند مَا لَا يُدْرَكُ كُلُّهٗ لَا يُتْرَكُ كُلُّهٗ نمیدانم چہ نویسم ہم چنانکہ خلاصی خلائق وابستہ بوجود علماء است خسران عالم نیز بالیشان مربوط است بہترین علماء بہترین عالم است و بدترین ایشان بدترین خلائق ہدایت و اضلال را بالیشان مربوط ساختہ اند عزیزے ابلیس لعین را دید کہ فارغ و بیکار نشستہ است سر آن را پرسید گفت علماء این وقت کار ما میکنند و در اغوا و اضلال کافی اند عالم کہ کامرانی و تن پروری کند او خویشتن گم است کرا رہبری کند ﴿ غرض کہ درین باب فکر صحیح و تامل صادق مرعی داشتہ اقدام خواہند نمود چون کار از دست برود علاجے نمی پذیرد ہر چند شرم می آید کہ کسے امثال این سخنان بارباب فطانت صحیحہ اظہار سازد اما این معنی را وسیلہ سعادت خود دانستہ مصدع میگردد ﴿

مکتوب ۵۴ پنجاہ و چہارم

نیز بسیادت و نقابت پناہی شیخ فرید صدور یافتہ در بیان آنکہ اجتناب از صحبت مبتدع لازم است ضرر صحبت مبتدع فوق ضرر صحبت کافر است و بدترین فرق مبتدعہ شیعہ شنیعہ اند وَمَا يُنَاسِبُ ذٰلِكَ عَظَّمَ اللّٰهُ تَعَالٰی اَجْرَكُمْ وَرَفَعَ قَدْرَكُمْ وَيَسَّرَ اَمْرَكُمْ وَشَرَحَ صَدْرَكُمْ بِحُرْمَةِ

ا؎ بالکسر و یائے معروف و تائے فوقانی گوگرد سرخ کنایہ از اکسیر چرا کہ اکسیر ازو ساختہ میشود و آں جزو اعظم اکسیر طلا است و گوگرد سرخ نہایت کمیاب است ۱۲ غ ۲؎ یعنی چیزیکہ تمام و کمال او بدست آوردہ نشود بالکلیہ از دست دادہ نشود ۱۲ ۳؎ یعنی نمیدانم کہ اندرین باب چہ نویسم الا آنکہ میگویم ہم چنانکہ خلاصی الخ ۱۲ ۴؎ اشارت است باحادیثے کہ درین باب وارد چنانکہ عن الاحوص بن حکیم عن ابیہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الا ان شر الشر شرار العلماء وان خیر الخیر خیار العلماء رواہ الدارمی یعنی آگاہ شوید کہ ہر آئینہ بدترین بدان علماء بد اند و بہترین نیکان علماء نیک اند روایت کرد این را دارمی ۱۲ مشکوۃ ۵؎ قولہ ہدایت و اضلال الخ بمنزلہ علت است مر ماقبل خود را ۱۲ ۶؎ قولہ عظم اللہ تعالیٰ الخ یعنی خدائے پاک و بزرگ اجر شمارا عظیم گرداند و قدر شمارا بلند سازد و کار شمارا آسان گرداند و سینہ شمارا کشادہ نماید بحرمت سرور مردان کہ پاک است و طاہر از نگریستن بسوئے غیر حق ۱۲ ۷؎ کہ از دنیا بے رغبت اند و از حب جاہ و ریاست و ترفع بر اقران متبری ۱۲

سَیِّدِ الْبَشَرِ الْمُطَهَّرِ عَنْ زَیْغِ الْبَصَرِ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُهَا مَنْ لَّمْ یَشْکُرِ النَّاسَ لَمْ یَشْکُرِ اللّٰهَ ہر کسے کہ شکر آدمی بجا نیاورد شکر خدائے عزوجل بجا نیاورد پس بر ما فقیراں شکر احسانہائے شما لازم است اوّلا سبب جمعیت حضرت خواجہ با شما بوده ابدیہ طفیل شما دراں جمعیت طلب حق سبحانہ وتعالیٰ کردیم وحظہائے وافر بردیم وثانیاً چوں بحکم کُبَرَاتِ بِمَوْتِ الْکُبَرَاءِ نوبت بایں طبقہ رسید واسطہ اجتماع فقراء وباعث انتظام طالبان نیز شما ئید. جَزَاکُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَنَّا خَیْرَ الْجَزَاءِ ؎ گر برتن من زبان شود ہر موئے ✦ یک شکر تو از ہزار نتوانم کرد ✦ آرزو آن است کہ حق سبحانہ وتعالیٰ در دنیا وآخرت شما را از آنچہ نباید ونشاید محفوظ دارد بِحُرْمَةِ جَدِّکُمْ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ وَعَلَیْهِمْ مِنَ الصَّلَوَاتِ وَالتَّسْلِیْمَاتِ اَتَمُّهَا وَاَکْمَلُهَا این فقیر از صحبت گرامی شما دور افتاده است معلوم نہ دارد کہ در مجلس شریف از کدام قسم مردم را گنجائش است وانیس خلوت وجلوت کیست ؎ خواہم بشد از دیده درین فکر جگر سوز ✦ کاغوش کہ شد منزل وآسائش خوابت ✦ یقین تصور فرمایند کہ فساد صحبت مبتدع زیاده از فساد صحبت کافر است وبدترین جمیع فرق مبتدعان جماعہ اند کہ باصحاب پیغمبر عَلَیْهِ وَعَلَیْهِمُ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ بغض دارند اللہ تعالیٰ در قرآن مجید خود ایشاں را کفار می نامد لِیَغِیْظَ بِهِمُ الْکُفَّارَ قرآن وشریعت را از اصحاب تبلیغ نموده اند اگر ایشاں مطعون باشند طعن در قرآن وشریعت لازم می آید قرآن جمع حضرت عثمان است عَلَیْهِ الرِّضْوَانُ اگر عثمان مطعون است قرآن ہم مطعون

۱؎ قولہ من لم یشکر الناس لم یشکر اللہ اشارت است بحدیثے کہ روایت کرد اورا ترمذی در ابواب البر والصلة از ابوسعید خدری رضـ وگفت ہذا حدیث حسن ونیز روایت کرد از ابوہریرہ بلفظ من لا یشکر الناس لا یشکر اللہ وگفت ہذا حدیث صحیح ۱۲ ۲؎ یعنی بزرگ بنیاد شده ام من بسبب مردن بزرگان ونقل نمودن ایشان از دار فانی بدار باقی ۱۲ ۳؎ حق تعالیٰ بشما از ما بہترین جزا ارزانی فرماید ۱۲ ۴؎ یعنی خواب از چشم برفت اندرین فکر سوزنده جگر کہ بغل وکنار کدام کس منزل وآسائش خواب تو گشتہ یعنی نمیدانم کہ ندیم وہمنشین تو کیست ۱۲ ۵؎ اشارت است بآیتے کہ در پاره حٰم در آخر سوره فتح واقع است محمد رسول اللہ والذین معہ اشداء علی الکفار رحماء بینہم الخ یعنی محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم فرستاده خداست وآنانکہ ہمراه اویند سخت تراند بر کافران مہربان اند بایک دیگر می بینی ایشاں را رکوع کننده وسجود کننده میطلبند فضل را از خدا وخوشنودی را نشان صلاح ایشان در روئے ایشان است از اثر سجده آنچہ مذکور می شود داستان ایشان است در تورات وداستان ایشانست در انجیل ایشان مانند زراعتی ہستند کہ بر آورد گیاه سبز خود را پس قوی کرد آن را پس سطبر شد پس بایستاد بر ساقہائے خود بشگفت می آرد زراعت کنندگاں را تا بخشم آرد بسبب دیدن ایشان کافراں را وعده کرد خدا آناں را کہ ایمان آوردند وکارہائے شائستہ کردند ازیشاں آمرزش ومزد بزرگ ۱۲ ۶؎ یعنی حضرت پیر دستگیر خواجہ محمد الباقی قدس سره العزیز ۱۲ اللہم اغفر لکاتبہ ولمن سعی فیہ ۱۲

است اَعَاذَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَمَّا یَعْتَقِدُ الزَّنَادِقَةُ خلافے ونزاعے کہ درمیان اصحاب علیہم الرضوان واقع شده بود محمول بر ہوائے نفسانی نیست در صحبت خیر البشر نفوس ایشان بتزکیہ رسیده بودند واز امارگی آزاد گشتہ اینقدر میدانم کہ حضرت امیر دراں باب برحق بوده اند ومخالف ایشاں برخطا بود اما این خطا خطاء اجتہادی است تا بحد فسق نمی رساند بلکہ ملامت را ہم درین طور خطا گنجائش نیست کہ مخطی را نیز یک درجہ است از ثواب ویزید بید دولت از اصحاب نیست. در بدبختی او کرا سخن است کارے کہ آں بدبخت کرده ہیچ کافر فرنگ نکند بعضے از علماء اہل سنت کہ در لعن او توقف کرده اند نہ آنکہ از وے راضی اند بلکہ رعایت احتمال رجوع وتوبہ کرده اند میباید کہ در مجلس شریف از کتب معتبره قطب زمان بندگی مخدوم جہانیاں ہر روز چیزے خوانده شود تا معلوم شود کہ اصحاب پیغمبر را علیہ وعلیہم الصلوٰة والسلام چہ طور ستائش کرده اند وبکدام ادب یاد نموده اند تا مخالفان بد اندیش شرمنده ومخذول گردند درین ایام این طائفہ بد اندیش بسیار غلو کرده اند وباطراف وجوانب منتشر گشتہ اند بواسطہ آں درین باب چند کلمہ نوشتہ آمد تا در صحبت شریف این قسم بد اندیشاں را جا نباشد ثَبَّتَکُمُ اللّٰهُ تَعَالٰی عَلَی الطَّرِیْقَةِ الْمَرْضِیَّةِ ✦

مکتوب پنجاه وپنجم

بسیادت پناہی شیخ عبد الوہاب بخاری صدور یافتہ در اظہار محبت بچند گاه است کہ دل امجتبے

۱؎ پناه دہد ما را حق سبحانہ وتعالیٰ از آنچہ اعتقاد کنند این بے دیناں ۱۲ ۲؎ یعنی میر سید جلال الدین بخاری علیہ رحمة الباری وے نبیره شیخ جلال الدین شریف اللہ سرخ بخاری اوچی است وفرزند دلبند سید احمد کبیر بن سید جلال الدین سرخ وبرادر حقیقی سید صدر الدین وے قدس سره ولی مادرزاد بود کہ از عہد خوردی آثار بزرگی بر ناصیہ حال وے جلوه گر بودند حضرت مخدوم ہفت سالہ بودند کہ پدر بزرگوار او وے را بخدمت شیخ جمال الدین خنداں روبرد وبدست بوس ایشاں مشرف ساخت شیخ بغایت خورسند شد ودر حق مخدوم دعائے خیر کرد وفرمود کہ شما ہم دو دمان خود ونیز خاندان مشائخ عظام را روشن خواہید کرد باید دانست کہ حضرت مخدوم جہانیاں خلیفہ چہارده خانواده است کہ دوبار سیر ربع مسکون نموده وصدہا فقراء ومشائخ را دیده واخذ برکت کرده وکلاه وخرقہ خلافت یافتہ ولیکن آنجناب را باسلسلہ عالیہ قادریہ از بس محبت واعتقاد بود. ولادت باسعادت آنحضرت باتفاق اہل اخبار در سال ہفت صد وہفت است ووفات آں جامع کمالات در سال ہفت صد وہشتاد وپنج یا ہشت است خزینة الاصفیا مع تغییر یسیر ۱۲ ۳؎ غلو بضمتین در لغت بمعنی دست بلند کردن آنقدر کہ توان بلند کرد وبمعنی ہجوم وبمعنی از حد در گذشتن نیز آمده ودر اصطلاح اہل معانی نوعیست از انواع مبالغہ وآں چناں باشد کہ ادعائے متکلم بحسب عقل وعادت ہر دو محال باشد ۱۲ انتہی ۴؎ ابن معاویہ ولد سنة خمس اوست وعشرین ۱۲ ۵؎ ثابت دارد شما را حق تعالیٰ بر طریقہ پسندیده یعنی طریقہ اہل سنت ۱۲

نسبت بملازمان شما پیدا شدہ است غیر آں ارتباطی کہ سابقاً متحقق بود بناءً علیہ بدعاء ظہر الغیب بے اختیار مشغول است و چوں سرور کائنات و مفخر موجودات عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوٰاتُ وَ التَّسْلِیْمَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ فرمودہ اند کہ مَنْ اَحَبَّ اَخَاہُ فَلْیُعْلِمْہُ اِیَّاہُ اظہار حب خود نمود دن اولی و انسب و انسب و باایں محبت کہ نسبت بقربای آنحضرت عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَ التَّحِیَّۃُ پیدا شدہ است رشتہ امیدواری تمام بدست آوردہ است حق سبحانہ و تعالے بہ محبت ایشان استقامت ارزانی فرماید بحرمۃ سَیِّدِ الْبَشَرِ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ۔

مکتوب ۵۶ پنجاہ و ششم

نیز بشیخ عبد الوہاب صدور یافتہ در سفارش سیدی جناب قدس سادات کثیر البرکات بواسطۂ جزئیت آں سرور دین و دنیا عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوٰاتُ وَالتَّحِیَّاتُ ازاں برتر است کہ بزبان قاصر بیان منقبت و محمدت آں تواند کرد مگر آنکہ آنرا وسیلۂ سعادت خود دانستہ دریں باب جرأت نماید بلکہ خود را بتوسل آں می ستاید و اظہار مودتِ ایشاں کہ بآں مامور است می نماید اَللّٰہُمَّ اجْعَلْنَا مِنْ مُحِبِّیْہِمْ بِحُرْمَۃِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ وَعَلَیْہِمُ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ حامل عریضہ نیاز میر سید احمد از سادات سامانہ اند و طالب علم و صالح از ممر ضیق معیشت متوجہ آں حدود گشتہ اگر در سرکار عالی گنجائش باشد مشار الیہ لائق و سزاوار آں است والّا بہ یکے از مخلصان خود سفارش نمایند کہ از ممر معیشت خاطر جمع سازد چوں یقین بود کہ خادمانِ ایشاں درباب فقراء و محتاجان توجہ اتم دارند علی الخصوص در امداد

۱ یعنی دعا در حالت غیبوبت کہ مستجاب است و از تکلف دور قال صلی اللہ علیہ وسلم ان اسرع الدعاء اجابۃ دعوۃ غائب لغائب وقال علیہ الصلوۃ والسلام اذا دعا الرجل لاخیہ بظہر الغیب قالت الملائکۃ آمین ولک بمثل رواھما ابو داؤد ۱۲ ۲ یعنے کسے کہ دوست دارد برادر مسلم خود را پس باید کہ اعلام کند او را یعنے اظہار محبت خود نماید۔ روایت کرد احمد و بخاری در ادب مفرد و ترمذی در زہد و ابن حبان و حاکم ۱۲ شرح جامع صغیر ۱۲ معرب ۱۲ ۳ قولہ ممر بدو میم مفتوح در آخر رائے مہملہ مشددہ یعنے راہ و جائے گذشتن و مجازاً بمعنی سبب نیز مستعمل است و قولہ ضیق بالکسر یعنے تنگی و قولہ معیشت بمعنی زندگانی و زیستن و آنچہ بآں زندگانی کنند یعنی بسبب تنگی اسباب زندگانی متوجہ الخ ۱۲ ۴ سامانہ بلدہ ایست از بلاد ہند در اطراف سرہند ۱۲۔ ۵ یعنی خود بہ نفس نفیس ۱۲ ۶ خدایا مارا بگردان از محبان ایشاں بحرمت سرور مرسلان ۱۲

سادات عظام بچند کلمہ جرأت نمود در وقت رفتن ہر چند بسعادت رخصت مستسعد نہ گشت اما داخل جرگۂ مخلصان است حق سبحانہ و تعالے بر اخلاص و محبت ایشاں استقامت ارزانی فرماید۔ زیادہ گستاخی نرفت۔

مکتوب ۵۷ پنجاہ و ہفتم

بشیخ محمد یوسف صدور یافتہ در نصیحت حق سبحانہ و تعالے بر جادۂ آباء کرام خود استقامت ارزانی فرماید بحرمۃ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ وَعَلَیْہِمْ مِنَ الصَّلَوٰاتِ اَفْضَلُہَا وَ مِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُہَا بزرگی در خاندان شما موروثی است بنہجے زندگانی نمایند کہ استحقاق ایں وراثت میسر گردد ظاہر را بظاہر شریعت و باطن را بباطن شریعت کہ عبارت از حقیقت است متحلی و متزین دارند چہ حقیقت و طریقت عبارت از حقیقت شریعت است و طریقت آں حقیقت نہ آنکہ شریعت امرے دیگر است و طریقت و حقیقت دیگر کہ آں الحاد و زندقہ است بزعم فقیر در مادۂ شما بسیار نیک است بعضے وقائع را بریں معنی شاہد دارد و شمہ ازیں ماجرا بوالد بزرگوار شما علیہ الرحمۃ اظہار نمودہ بود بقیۃ المقصود آنکہ شیخ عبد الغنی مردی بصلاح آراستہ است و نیک نہاد اگر بخدمت علیہ در امرے از امور رجوع نماید التفات خواہند فرمود والسلام و الاکرام۔

۱ اسم فاعل از استسعاد کہ بمعنی سعادت خواستن یعنی نیک بختی جستن و یاری خواستن است ۱۲

۲ بالفتح و کاف فارسی مفتوح صف کشیدن و انبوہ مردم و نوعے از شکار کردن کہ چند مردم گرد صید حلقہ بستہ گیرند ۱۲

۳ ارزانی در اصل ضد گرانی نرخ اشیاء و قیمت داشتن و افزونی است و مجازاً بمعنی دادن و بخشیدن می آید ۱۲

۴ وراثت بکسر واو میراث یافتن و میراث بردن ۱۲

۵ مربوط است بقول او قدس سرہ بباطن شریعت کہ عبارت از حقیقت است ۱۲

۶ قولہ الحاد میل کردن و مجادلہ کردن و شرک نمودن در حرم و از دین حق برگشتن و در حرم قتال کردن و ستم کردن ۱۲ من

۷ زندقہ بے دینی و ملحد شدن و از راہ شرع سر پیچیدن ۱۲ من

مکتوب پنجاہ و ہشتم [۵۸]

بسیادت مآبی سید محمود صدور یافتہ در بیان آنکہ این راہ کہ ما درصدد[1] قطع آنیم ہمگی ہفت گام است و در بیان آنکہ مشائخ نقشبندیہ ابتدائے سیر از عالم امر اختیار کردہ اند بخلاف مشائخ سلاسل دیگر و طریق این بزرگواران طریق اصحاب کرام است وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِکَ۔ التفات نامۂ گرامی ورود یافت آنجا شوق استماع سخنان این طائفہ علیہ مفہوم گشت لاجرم سخنی چند بہ تحریر آورد اِجَابَۃً لِلْمَسْئُوْلِ وَتَرْغِیْبًا اِلَی الْمَاْمُوْلِ مخدوما این راہ کہ ما درصدد قطع آنیم ہمگی ہفت گام است بعدد ہفت لطیفہ النسانی دو قدم در عالم خلق اند کہ بقالب و نفس تعلق دارند و پنج قدم در عالم امر اند کہ بقلب و روح و سر و خفی و اخفی مربوط اند و در ہر قدمے ازین اقدام سبعہ دہ ہزار حجب[2] خرق مینمایند نُوْرَانِیَّۃً کَانَتْ تِلْکَ الْحُجُبُ اَوْ ظُلْمَانِیَّۃً اِنَّ لِلّٰہِ[3] سَبْعِیْنَ اَلْفَ حِجَابٍ مِّنْ نُّوْرٍ وَّظُلْمَۃٍ و بگام اول کہ در عالم امر میزنند تجلی افعال رو میدہد و بگام دوم تجلی صفات و بہ گام سوم شروعے در تجلیات ذاتیہ می افتد ثُمَّ وَثُمَّ عَلٰی تَفَاوُتِ دَرَجَاتِہَا کَمَا لَا یَخْفٰی عَلٰی اَرْبَابِہَا و بہر خطوہ از خطوات سبع از خود دور می افتد و بحق سبحانہ نزدیک حَتّٰی[4] یَتِمَّ الْقُرْبُ بِتَمَامِ ہٰذِہِ الْاَقْدَامِ

[1] صدد بفتحتین و ہر دو دال مہملتین نزدیکی و مقابلہ و برابری چیزے و مجازا بمعنی قصد نمودن و در پے شدن مستعمل ۱۲ غ [2] بدانکہ حجاب ہائے ظلمانی حجاب غفلت است کہ ناشی است از کدورات لطائف عشرۃ النسانی و حجب نورانی عظمت و کبریائی اوست تعالی و تقدس ۱۲ حضرت قاضی صاحب پانی پتی قدس سرہ ۱۲ [3] قولہ ان للہ سبعین الخ یعنی ہر آئینہ حق سبحانہ و تعالی را ہفتاد ہزار پردہ است از نور یعنی روشنی و ظلمت یعنی تاریکی علامہ محمد مراد مکی گفتہ مروی است در مشکوۃ از قول جبرائیل علیہ السلام و ابن حجر گفتہ کہ صحیح است و آوردہ ابن راسیوطی در حدیث طویل و نسبت نمود بطرف ابن زنجویہ از علی بن یزید ہلالی از قاسم بن عبد الرحمن از ابی امامہ مرفوعا بلفظ یا محمد لقد دنوت من اللہ دنوا ما دنوت مثلہ قط فکان بینی و بینہ سبعون الف حجاب من نور الخ اقول قال فی المشکوۃ و عن زرارۃ ابن ابی اوفی ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لجبریل ہل رایت ربک فانتفض جبریل و قال یا محمد ان بینی و بینہ سبعین حجابا من نور لو دنوت من بعضہا لاحترقت شیخ عبد الحق محدث دہلوی فرمودہ اند در روایتے سبعین الف حجاب و عن ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ خلق اسرافیل منذ یوم خلقہ صافا قدمیہ لا یرفع بصرہ بینہ و بین الرب تبارک و تعالی سبعون نورا ما منہا من نور یدنو منہ الا احترق ۱۲ رواہ الترمذی و صححہ باب بدء الخلق من المشکوۃ ۱۲ [4] بحدیکہ قرب حق سبحانہ و تعالی بکمال و تمام حاصل آید بتمامیت این گامہائے ہفتگانہ پس اندرین زمان آن راہ رواں مشرف گردند بفنا و بقا و بدرجہ ولایت خاصہ رسانیدہ شوند بدانکہ شرفوا و بلغوا از تشریف و تبلیغ است یا از شرافت و بلاغ یعنی مجرد ۱۲ الملعہ [5] بدانکہ چوں لطائف عشرہ را بسبع لطائف راجع کنند یگانہ عالم امر و قالب و نفس پس دہ ہزار حجاب حصہ ہر لطیفہ است از لطائف سبعہ ۱۲ [6] قولہ ہفت لطیفہ النسانی ای قلب و روح و سر و خفی و اخفی و قالب و نفس ۱۲

فَحِیْنَئِذٍ شُرِّفُوْا بِالْفَنَاءِ وَالْبَقَاءِ وَبَلَغُوْا اِلٰی دَرَجَۃِ الْوِلَایَۃِ الْخَاصَّۃِ مشائخ طریقہ علیہ نقشبندیہ قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَسْرَارَہُمْ ابتداء این سیر از عالم امر اختیار کردہ اند و عالم خلق را نیز در ضمن این سیر قطع مینمایند بخلاف مشائخ سلاسل دیگر قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَسْرَارَہُمْ لہذا طریق نقشبندیہ اقرب طرق آمد لاجرم نہایت دیگراں در بدایت ایشان مندرج گشت۔ مصرعہ قیاس کن زگلستان من بہار مرا ✤ طریق این بزرگواراں بعینہ طریق اصحاب کرام است رِضْوَانُ اللّٰہِ تَعَالٰی عَلَیْہِمْ اَجْمَعِیْنَ چہ این بزرگواراں را در اول صحبت خیر البشر علیہ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ بطریق اندراج نہایت در بدایت آں میسر می شد کہ کمل اولیاء امت را در نہایت کم است کہ دست دہد لہذا وحشی[1] قاتل حضرت حمزہ علیہ الرحمۃ کہ یک بار در صحبت خیر البشر رسیدہ بود از اویس قرنی کہ خیر التابعین[2] است افضل آمد سُئِلَ عَبْدُ اللّٰہِ ابْنُ الْمُبَارَکِ[3] رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ اَیُّہُمَا اَفْضَلُ مُعَاوِیَۃُ اَمْ عُمَرُ ابْنُ عَبْدِ الْعَزِیْزِ[4] فَقَالَ الْغُبَارُ الَّذِیْ دَخَلَ اَنْفَ فَرَسِ مُعَاوِیَۃَ مَعَ رَسُوْلِ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّمَ خَیْرٌ مِّنْ عُمَرَ ابْنِ عَبْدِ الْعَزِیْزِ کَذَا مَرَّۃً پس باید اندیشید گروہے کہ در بدایت ایشاں نہایت دیگراں مندرج گردد نہایت ایشاں چہ خواہد بود و در درک دیگراں چہ طور خواہد گنجید وَمَا یَعْلَمُ جُنُوْدَ رَبِّکَ اِلَّا ہُوَ[5] قاصرے گر کند این طائفہ را طعن قصور ✤ حاش للہ کہ برارم بزباں این گلہ را ✤ ہمہ شیران جہاں بستۂ این سلسلہ اند ✤ روبہ از حیلہ چساں بگسلد این سلسلہ را ✤ رَزَقَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ مَحَبَّۃَ ہٰذِہِ الطَّائِفَۃِ الْعَزِیْزِ وُجُوْدُہَا کاغذ ہر چند مختصر افتادہ است اما معارف بلند و حقائق ارجمند دراں اندراج یافتہ اند عزیز خواہند داشت والسلام ✤

[1] وحشی ابن حرب مولا جبیر بن مطعم در حالت کفر بغزوہ احد شہید کرد حضرت حمزہ را رضی اللہ تعالی عنہ پس اسلام آورد و در عہد صدیق اکبر رضی اللہ عنہ مسیلمہ کذاب را واصل جہنم گردانید ۱۲ [2] عن عمر ابن الخطاب رضی اللہ تعالی عنہما قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ان خیر التابعین رجل یقال لہ اویس ولہ والدۃ وکان بہ بیاض فمروہ فلیستغفر لکم رواہ مسلم۔ یعنی مرویست از حضرت فاروق رضی اللہ تعالے عنہ گفت شنیدم رسول خدا صلے اللہ علیہ وسلم را میفرمود ہر آئینہ بہترین تابعین مردے است او را اویس گویند و او را والدہ است و بوے بیاض یعنی داغ سپید پس التماس کنید باو کہ آمرزش خواہد برائے شما ۱۲ مشکوۃ [3] از عبد اللہ بن مبارک کہ یکے از اعلام دین و فقہاء امت و علماء آں و مجمع خیرات بودہ اند پرسیدند کدام ازین دو افضل است معاویہ یا عمر بن عبد العزیز پس فرمود غبار یکہ داخل شد در بینی اسپ معاویہ رض ہمراہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بہتر است بمراتب از عمر بن عبد العزیز ۱۲ [4] عمر بن عبد العزیز بن مروان بن حکم بن ابو العاص اموی امیر المومنین قطب زمانہ بودند فضائل شان در کتب تاریخ مسطور است ۱۲ [5] واقع است در سورہ مدثر و پارہ تبارک یعنی و نمیداند لشکرہائے پروردگار ترا مگر او تبارک و تعالی ۱۲

مکتوب پنجاہ و نہم ۵۹

نیز بہ سید محمود صدور یافتہ در بیانِ آنکہ آدمی را از سہ چیز چارہ نیست تا نجات ابدی میسّر گردد و در بیانِ آنکہ نجات بے اتباع اہل سنت و جماعت متصور نیست و در بیانِ آنکہ علم و عمل مستفاد از شریعت اند و اخلاص منوط بسلوک طریق صوفیہ است و در بیانِ آنکہ اخلاص عمل مراولیا را در جمیع افعال و اعمال و حرکات و سکنات است حضرت حق سبحانہ و تعالے بر جادۂ شریعت مصطفویہ عَلٰی صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ استقامت کرامت فرمودہ بکلیت گرفتار جناب قدس خود گرداناد مفاوضۂ شریفہ و مراسلہ لطیفہ ورود یافت موجب فرحت گشت و مقدمات محبت فقراء و اخلاص بہ ایں طائفہ علیا بوضوح انجامید اللّٰھم زد طلب فوائد رفتہ بود. مخدوما آدمی را از سہ چیز چارہ نیست تا نجات ابدی میسر گردد علم و عمل و اخلاص. علم دو قسم است علمی است کہ مقصود ازاں عمل است کہ علم فقہ متکفل آنست و علمے است کہ مقصود ازاں مجرد اعتقاد و یقین قلبی ست کہ در علم کلام بہ تفصیل ذکر یافتہ است بمقتضائے آرائے صائبۂ اہلسنت و جماعت کہ فرقہ ناجیہ اند و نجات بے اتباع ایں بزرگواراں متصور نیست و اگر سر مو مخالفت است خطر در خطر است ایں سخن بکشف صحیح و الہام صریح نیز بہ یقین پیوستہ است احتمال تخلف ندارد۔ (ترجمہ از مصح)

فَطُوْبٰی لِمَنْ وُّفِّقَ لِمُتَابَعَتِهِمْ وَشُرِّفَ بِتَقْلِيْدِهِمْ وَوَيْلٌ لِّمَنْ خَالَفَهُمْ وَاعْتَزَلَ عَنْهُمْ وَرَفَضَ عَنْ اُصُوْلِهِمْ وَخَرَجَ عَنْ زُمْرَتِهِمْ فَضَلُّوْا وَاَضَلُّوْا فَاَنْكَرُوا الرُّؤْيَةَ وَالشَّفَاعَةَ وَخَفِيَ عَلَيْهِمْ فَضِيْلَةُ الصُّحْبَةِ وَفَضْلُ الصَّحَابَةِ وَحُرِمُوْا عَنْ

پس خوشحالی است مر کسے را کہ بمتابعت اہلسنت موفق گردید و بتقلید شان مشرف گشت و وائے بر آنکہ خلاف آنان ورزید و انحراف و یکسوئی ازیشان گزید و قوانین آنہارا گذاشت و از گروہ شان بر آمد پس اینچنین کسان ہم خود گمراہ شدند و ہم دیگراں را گمراہ کردند پس انکار کردند از رویت حق و شفاعت پیغمبر و مخفی ماند

ف قولہ خطر بفتحتین بمعنے آفت و دشواری و اندیشہ و ضرر و بمعنی قدر و جاہ و عظمت و بزرگی ۱۲

مَحَبَّةِ اَهْلِ بَيْتِ الرَّسُوْلِ وَمَوَدَّةِ اَوْلَادِ الْبَتُوْلِ فَمُنِعُوْا عَنْ خَيْرٍ كَثِيْرٍ نَالَهَا اَهْلُ السُّنَّةِ وَاتَّفَقَتِ الصَّحَابَةُ عَلٰی اَنَّ اَفْضَلَهُمْ اَبُوْبَكْرِنِ الصِّدِّيْقُ... قَالَ الشَّافِعِيُّ وَهُوَ اَعْلَمُ بِاَحْوَالِ الصَّحَابَةِ اِضْطَرَّ النَّاسُ بَعْدَ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ فَلَمْ يَجِدُوْا تَحْتَ اَدِيْمِ السَّمَاءِ خَيْرًا مِّنْ اَبِيْ بَكْرٍ فَوَلَّوْهُ رِقَابَهُمْ ۔ وَهٰذَا التَّصْرِيْحُ مِنْهُ بِاَنَّ الصَّحَابَةَ مُتَّفِقُوْنَ عَلٰی اَفْضَلِيَّةِ الصِّدِّيْقِ فَيَكُوْنُ اِجْمَاعًا فِي الصَّدْرِ الْاَوَّلِ عَلٰی اَفْضَلِيَّتِهٖ فَيَكُوْنُ قَطْعِيًّا لَا يَسُوْغُ اِنْكَارُهٗ وَ اَهْلُ بَيْتِ الرَّسُوْلِ مَثَلُهٗ كَمَثَلِ سَفِيْنَةِ نُوْحٍ مَنْ رَكِبَهَا نَجَا وَمَنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا هَلَكَ

قَالَ بَعْضُ الْعَارِفِيْنَ ۔ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جَعَلَ اَصْحَابَهٗ كَالنُّجُوْمِ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُوْنَ وَشَبَّهَ اَهْلَ بَيْتِهٖ بِسَفِيْنَةِ نُوْحٍ ۔ اِشَارَةً اِلٰی اَنَّ رَاكِبَ السَّفِيْنَةِ لَا بُدَّ لَهٗ مِنْ رِعَايَةِ النُّجُوْمِ لِيَا مَنَ

بر ایشان فضیلت صحبت پیغمبر و فضیلت اصحاب آں سرور و بے بہرہ ماندند از دوستی اہلبیت رسول و وداد اولاد زہراء بتول۔ پس باز داشتہ شدند از خیر کثیر کہ بدست آوروند اور اہل سنت و اجماع آوردند صحابہ براں کہ بزرگترین ایشاں ابوبکر صدیق است شافعیؒ کہ داناترین مردم است باحوال اصحاب گفتہ بیچارہ شدند مردم بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پس نیافتند زیر سقف آسمان شخصے را بہتر و مہتر از ابوبکرؓ لاجرم والی گردانیدند اورا برگردنہائے خویش و ایں قول نص است از شافعی بر اینکہ صحابہ متفق اند بر افضلیت صدیق پس اجماع متحقق شد در قرنِ اول بر افضلیت اوؓ پس قطعی خواہد بود کہ انکار آں روا نہ بود۔

و اہل بیت پیغمبرؐ حال شان در رنگ حال کشتی نوحؑ است کسیکہ سوار شد برآں مخلصی یافت و کسے کہ واماند ازاں بہلاکت رسید۔

بعضی از اکابر فرمودہ اند بدرستیکہ گردانید رسول خدا صلے اللہ تعالے علیہ و علی آلہ و اصحابہ وسلم اصحاب خود را بمشابہ ستارہا۔ و بستارہا مردم راہ یابند و تشبیہ داد اہل بیت خود را بکشتی نوح علیہ الصلوۃ والسلام از جہت اشارت بدیں کہ سوار کشتی را چارہ نیست از رعایت ستارہا تا

ص از اہل حقائق و معارف ۱۲

مِنَ الْهَلَاكِ وَبِدُوْنِ رِعَايَةِ النُّجُوْمِ النَّجَاتُ مُمْتَنِعَةٌ قَطْعًا۔

وَمِمَّا يَنْبَغِيْ اَنْ يُعْلَمَ اَنَّ الْاِنْكَارَ عَنْ بَعْضٍ اِنْكَارٌ عَنْ جَمِيْعِهِمْ فَاِنَّهُمْ فِيْ فَضِيْلَةِ صُحْبَةِ خَيْرِ الْبَشَرِ مُشْتَرِكُوْنَ وَفَضِيْلَةُ الصُّحْبَةِ فَوْقَ جَمِيْعِ الْفَضَائِلِ وَالْكَمَالَاتِ وَلِهٰذَا لَمْ يَبْلُغْ وَيْسُ نِ الْقَرَنِيُّ الَّذِيْ هُوَ خَيْرُ التَّابِعِيْنَ مَرْتَبَةَ اَدْنٰى مَنْ صَحِبَهٗ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ فَلَا تَعْدِلُ بِفَضِيْلَةِ الصُّحْبَةِ شَيْئًا كَائِنًا مَنْ كَانَ فَاِنَّ اِيْمَانَهُمْ بِبَرَكَةِ الصُّحْبَةِ وَنُزُوْلِ الْوَحْيِ يَصِيْرُ شُهُوْدِيًّا وَلَمْ يَتَّفِقْ لِاَحَدٍ بَعْدَ الصَّحَابَةِ هٰذِهِ الرُّتْبَةُ مِنَ الْاِيْمَانِ وَالْاَعْمَالُ مُتَفَرِّعَةٌ عَلَى الْاِيْمَانِ كَمَالُهَا عَلٰى حَسْبِ كَمَالِ الْاِيْمَانِ۔ وَمَا جَرٰى بَيْنَهُمْ مِنَ الْمُنَازَعَاتِ وَالْمُحَارَبَاتِ مَحْمُوْلٌ عَلٰى مَحَامِلَ صَالِحَةٍ وَحِكَمٍ بَالِغَةٍ مَا كَانَتْ عَنْ هَوًى وَجَهْلٍ وَلٰكِنْ عَنِ اجْتِهَادٍ وَعِلْمٍ وَاِنْ اَخْطَأَ بَعْضُهُمْ فِي الْاِجْتِهَادِ فَلِلْمُخْطِيْ دَرَجَةٌ اَيْضًا عِنْدَ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ هٰذَا هُوَ الطَّرِيْقُ الْوَسْطُ بَيْنَ الْاِفْرَاطِ وَالتَّفْرِيْطِ الَّذِيْ اِخْتَارَهٗ اَهْلُ السُّنَّةِ وَهُوَ

از بیم ہلاک مامون بود و مصون وبدون رعایت ستارہا مخلصی از ہلاک بوجہے متصور نیست وہمی باید دانست کہ بدرستی انکار از بعض صحابہ انکار است از ہمگنان زیراکہ ہمہ شان در فضیلت صحبت خیر البشر مشترکند وفضیلت صحبت بالاتر است از جمیع فضائل وکمالات وازینجا است کہ اویس قرنی کہ برگزیدہ تابعین است بمرتبۂ ادنائے صحابی آں سرور علیہ الصلوٰۃ والسلام نرسیدہ پس بفضیلت صحبت چیزے را برابر نباید ساخت ہرچہ باشد زیراکہ ایمان ایشان ببرکت صحبت نبی علیہ الصلوٰۃ والسلام ومشاہدۂ (اصحاب کرام ۱۲) نزول وحی شہودی شدہ بود وبا ینچنین مرتبۂ ایمان بعد اصحاب کرام ہیچ کس مشرف نہ گشتہ واما اعمال پس متفرع اند بر (یعنی ثمرات ونتائج ایمان اند ۱۲) ایمان کمال اینہا باندازۂ کمال ایمان است وآنچہ از منازعات (چنانچہ جمل وصفین ۱۲) ومحاربات میان ایشان (جواب سوال مقدر است وتقریر ہر دو خطا ہر است برماہر ۱۲) بوقوع در آمدہ محمول است بر معانی صحیحہ وحکم بلیغہ از ہوائے نفسانی وجہالت ونادانی صادر نبودہ اند بلکہ از علم واجتہاد واگر بعضے شان (بودہ اند ۱۲) در اجتہاد براہ خطا رفتہ پس مخطی را نیز یک درجہ ثواب ثابت است نزد حق سبحانہ وتعالے (کمی کردن وتقصیر) این است راہ راست میان افراط وتفریط (بالکسر از حد گذشتن ۱۲) کہ اختیار نمودہ اند ویرا اہل سنت وہمین است

اَلطَّرِيْقُ الْاَسْلَمُ وَالسَّبِيْلُ الْاَحْكَمُ۔ طریق اسلم وسبیل محکم۔

بالجملہ علم وعمل مستفاد از شرع است وتحصیل اخلاص کہ ہم چوں روح است مر علم وعمل را وابستہ بسلوک طریق صوفیہ است تا سیر[1] الی اللہ قطع نماید وبسیر فی اللہ متحقق نشود از حقیقت اخلاص دور است واز کمالات مخلصان مہجور آرے عامۂ مومنان را نیز بتعمل وتکلف در بعضے از اعمال اخلاص ولو[2] فی الجملہ متحقق میشود اما اخلاصے کہ ما در صدد بیان آنیم اخلاص در جمیع اقوال وافعال وحرکات وسکنات است بے تعمل وتکلف واین اخلاص منوط بانتفاء آلہہ آفاقی وانفسی است (معبودات بیرونی واندرونی) کہ بفنا وبقا مربوط است ووصول است بمرتبۂ ولایت خاصہ اخلاصے کہ بہ تحمل[3] وتکلف محتاج است دوام نمے پذیرد وبے تکلف بودن در حصول دوام درکار است کہ در مرتبۂ حق الیقین است پس اولیاء اللہ ہرچہ میکنند برائے حق میکنند جل وعلا نہ برائے نفس خود چہ نفس ایشان فدائے حق شدہ است در حصول اخلاص ایشان را تصحیح نیت درکار نیست نیت ایشان بفنا فی اللہ وبقا باللہ تصحیح یافتہ است مثلاً شخصے کہ گرفتار نفس خود است ہرچہ میکند برائے نفس خود میکند نیت کند یا نہ کند وچوں این گرفتارے نفس زائل شود وگرفتاری حق جل وعلا بجائے آن نشیند ناچار ہرچہ کند برائے حق کند نیت دست دہد یا نہ نیت در محتمل درکار است در متعین احتیاج بہ تعیین نیست ذٰلِكَ[4] فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ صاحب دوام اخلاص مخلَص است بفتح لام وآنکہ دوام ندارد و کسب اخلاص می نماید مخلِص است بکسر لام شَتَّانَ مَا بَيْنَهُمَا[5] ونفعے کہ از طریق صوفیہ بعلم وعمل میرسد آنست کہ علوم کلامیہ استدلالیہ کشفی میگردند وتیسر تمام (آسانی ۱۲) در ادائے اعمال پیدا می شود۔ وکسلے (کاہلی ۱۲) کہ از جانب نفس وشیطان بود زائل میگردد۔ ع این کار دولت است کنوں تا کرا رسد۔ وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا۔

---

[1] معنی سیر فی اللہ وسیر الی اللہ در مکتوب صد وچہل وچہارم از جلد اول درآید ۱۲ [2] اگرچہ اقل قلیل بود ۱۲ [3] قولہ تحمل بتشدید حاء مہملہ مضمومہ مکر وحیلہ نمودن قولہ تکلف برخود رنج نہادن واز خود چیزے نمودن کہ درو نباشد ۱۲ [4] اشارت است بکریمہ کہ در سورہ جمعہ واقع شدہ است یعنی این است فضل خدا میدہدش بہر کہ بخواہد وخدا خداوند فضل بزرگ است ۱۲ [5] یعنی بعد بسیت ودراز فرقے است بسیار میان این دو یعنی صاحب دوام وکسیکہ دوام ندارد ۱۲

مکتوب شصتم ٦٠

نیز بسیادت پناہی سید محمود صدور یافتہ در بیان نفی خواطر و دفع وساوس بالکلیہ وَمَا يُنَاسِبُ ذٰلِكَ حق سبحانہ و تعالےٰ بدوام گرفتاری بجناب قدس خود مشرف گرداند کہ حقیقت رستگاری درین گرفتاری است منع خواطر و دفع وساوس در طریقہ حضرات خواجگان قَدَّسَ اللّٰهُ تَعَالٰی اَسْرَارَهُمْ بروجہ اتم حاصل است حتی کہ بعضے از مشائخ این خانوادۂ بزرگ چلہ خواطر کشیدہ اند و در تمام آن اربعین باطن خود را از ورود خاطر باز داشتہ اند حضرت خواجہ احرار قَدَّسَ اللّٰهُ تَعَالٰی سِرَّهٗ درین مقام فرمودہ اند کہ مراد از دفع خواطر خواطرے است کہ مانع دوام توجہ مطلوب بود نہ دفع خواطر مطلقاً و درویشے از مخلصان این سلسلہ علیہ بحکم وَاَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ از حال خود چنین خبر میدہد کہ خواطر از قلب بحدے منتفی میگردد کہ اگر فرضاً عمر حضرت نوح عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ بصاحب آن قلب بدہند ہرگز خاطرے بر قلب عبور نکند نہ آنکہ او درین دفع متکلف باشد چہ ہرچہ بتکلف است موقت است دوام نمی پذیرد بلکہ در اتیان خاطر اگر سالہا تکلف نماید ہم میسر نشود و تعیین اربعین از تعمل و تکلف خبر میدہد و تعمل در مرتبۂ طریقت است حقیقت آن است کہ از تعمل و تکلف وارہاند یاد کرد در طریقت است و یادداشت در حقیقت پس محقق شد کہ بر تقدیر منع خواطر بہ تکلف کہ موقت بتوقیت است از عشرہ و اربعین دوام توجہ بمطلوب محال است چہ تکلف در مرتبۂ طریقت است و در طریقت دوام متصور نیست این کہ دوام در حقیقت است بواسطۂ آنست کہ تکلف را دران موطن مجال نیست پس ورود خاطر در مرتبۂ تکلف البتہ مانع دوام توجہ است و دوام نگرانی کہ قلوب مبتدیان این سلسلۂ علیہ را دست می دہد امرے دیگر است و دوام توجہ کہ ما در صدد بیان آنیم عبارت از یادداشت است کہ نہایت مرتبہ کمال است حضرت خواجہ عبد الخالق غجدوانی فرمودہ اند قدس اللہ تعالی سرہ کہ ورائے یادداشت پنداشت است یعنی مرتبۂ دیگر نیست مقصود از اظہار این قسم احوال ترغیب طالبان این طریقہ علیہ است ہرچند کہ منکران را غیر از انکار نخواہد افزود يُضِلُّ بِهٖ كَثِيْرًا وَّيَهْدِيْ بِهٖ كَثِيْرًا مثنوی

ہر کس افسانہ بخواند افسانہ است ٭ واں کہ دیدش نقد خود مردانہ است

آب نیل است و بقبطی خون نمود ٭ قوم موسیٰ را نہ خون بود آب بود ٭ والسلام والاکرام ٭

مکتوب شصت و یکم ٦١

نیز بسیادت مآبی سید محمود صدور یافتہ در ترغیب بر صحبت شیخ کامل مکمل و اجتناب از صحبت ناقص وَمَا يُنَاسِبُ ذٰلِكَ حق سبحانہ و تعالےٰ ازدیادے در طلب خود کرامت فرمودہ از ہرچہ منافی وصول بمطلب است اجتناب تمام میسر گرداناد بِحُرْمَةِ سَيِّدِ الْبَشَرِ الْمُحَرَّدِ عَنْ زَيْغِ الْبَصَرِ عَلَيْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ النَّقَاتُ نامۂ گرامی مشرف ساخت چون منبئ از طلب و شوق و مشعر از ورود و تعطش بود در نظر بسیار زیبا در آمد چہ طلب مبشر

ا یعنی حضرت ولایت منزلت ہدایت منقبت قطب الکبراء و غوث العظماء خواجہ ناصر الحق و الحقیقت و الدنیا والدین خواجہ عبید اللہ رضی اللہ تعالےٰ عنہ و ارضاہ ولادت حضرت ایشاں در ماہ رمضان سنۃ ست و ثمانمائۃ بود و وفات حضرت ایشاں در شب شنبہ بست و نہم سلخ ربیع الاول من سنۃ خمس و تسعین و ثمانمائۃ۔ و مقاماتہ مشہورۃ و مناقبہ مسطورۃ و محامدہ شائعۃ و معارفہ ذائعۃ ۱۲ من الرشحات لملا کاشفی ۱۲ ٢ یعنی خود بہ نفس نفیس حضرت مجدد علیہ الف الف رحمۃ قدس سرہ الاقدس ۱۲ ٣ یعنی و بہر حال از نعمت پروردگار خود پس سخن گو و خبر دہ واقع است در پارہ عم و سورہ ضحی ۱۲ ٤ ترقی است بر قول او قدس سرہ نہ آنکہ او درین دفع متکلف باشد ۱۲ ٥ بدانکہ یادکرد عبارت از ذکر لسانی و قلبی است یعنی دور کردن غفلت را بذکر حق تعالےٰ ۱۲ ٦ و یادداشت عبارت از متوجہ بودن بحق تعالی است بہر دم و بہر حال بر سبیل ذوق و بعضی گفتہ اند کہ حضور بے غیبت است و نزد اہل تحقیق استیلاء شہود حق بر دل بتوسط حب ذاتی کنایت از حصول یادداشت است و این را مشاہدہ گویند و حق اینست کہ مقام مذکور کہ توجہ تمام بحق است بدون فنا اتمام و بقا کامل حاصل نمیشود ۱۲ ضیاء القلوب از مولٰنا و مقتدانا و مرشدنا و ہادینا حضرت حاجی امداد اللہ المہاجر قدس سرہ العزیز و رحمہ اللہ تعالی برحمۃ الخاصۃ ۱۲ (باقی بر صفحہ ۴۳)

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۴۲) ٥ بدانکہ سالک تا زمانیکہ در طریقت و تصنع است و بحقیقت و ملکہ حضور نہ پیوستہ در مقام یادکرد است بیت

دائم ہمہ جا با ہمہ کس در ہمہ کار ٭ میدار نہفتہ چشم دل جانب یار ٭ و چوں حضور دوام پذیرد از تکلف یادکرد وا رہد و ملکہ گردد کہ بنفی منتفی نشود یادداشت بود بیت دارم ہمہ جا با ہمہ کس در ہمہ حال ٭ در دل ز تو آرزو و در دیدہ خیال ٭ از مکتوبات حضرت خواجہ محمد معصوم قدس سرہ ۱۲ ٥ باز داشتن باطن خود را از ورود خطرہا و وسوسہا ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ا تتمۂ از حال ایشان بحاشیہ مکتوب شصتم نوشتہ شد از انجا مے باید دید ۱۲ ٢ قولہ پنداشت است یعنی گمان و وہم و خیال محض است و لہذا فرمودہ یعنی مرتبۂ دیگر نیست ۱۲ ٣ یعنے گمراہ مے کند بسبب وے بسیارے را و ہدایت میکند بسبب وے بسیارے را واقع است در پارہ الم و سورہ بقرہ ۱۲ اللھم اغفر لکاتبہ و لمن سعی فیہ۔ ٤ بمعنی سرگذشت و ماجرا و بمعنی حکایت بے اصل مجاز است و اینجا ہمیں مراد است ۱۲ ٥ یعنی ہر کس کہ این را افسانہ و بے اصل قرار دہد او خود بے اصل و غیر معتمد است ۱۲ ٦ اسم فاعل از انباء بمعنی خبر دادن ۱۲

حصول مطلوب است ودرد مقدمۂ وصول بمقصود عزیزے میفرماید اگر نخواستی داد نداد ے خواست حصول دولت طلب را نعمت عظمی دانستہ از ہرچہ مخالف اوست احتراز باید نمود مبادا فتورے در وے راہ یابد وبرودتے در آن حرارت تاثیر نماید ومعظم ترین اسباب محافظت آن قیام بشکر است بحصول آن دولت لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيْدَنَّكُمْ ودوام التجاو تضرع است بجناب قدس خداوندی جل سلطانہ تا وجہ طلب اورا از کعبہ جمال لایزال خود مصروف نگرداند اگر حقیقت التجا و تضرع میسر نشود صورت تضرع ونیازمندی را از دست نمی باید داد وَاِنْ لَّمْ تَبْكُوْا فَتَبَاكَوْا بیان این معنی است این محافظت تا زمان وصول بشیخ کامل مکمل است بعد ازاں تفویض مرادات خود است بآن بزرگ ودر رنگ میت شدن است در دست غسال فنائے اول فنائے فی الشیخ است وآن فنا ثانیا وسیلۂ فنا فی اللہ می گردد ے زاں روئے کہ چشم تست احول ✦ معبود تو پیر تست اول ✦ زیرا کہ طریق افادہ واستفادہ مبنی بر مناسبت طرفین است ابتداء طالب را بواسطۂ کمال دناءت وخساست مناسبتے بجناب اقدس عز سلطانہ نیست برزخے ذی جہتین درکار است وآن شیخ کامل ومکمل است وقوی ترین اسباب فتور در طلب انابت است بشیخ ناقص کہ بسلوک وجذبہ کار را تمام ناکردہ بمسند شیخی خود را کشیدہ است طالب را صحبت او سم قاتل است وانابت او مرض مہلک استعداد بلند طالب را

ے یعنی حق سبحانہ وتعالیٰ اگر ارادہ دادن وعطا فرمودن نداشتے این خواست وطلب ودرد وشوق نداد ے پس این طلب ودرد دلیل است برین کہ او تعالے ارادہ دادن دارد ۱۲ ے۲ اشارت است بآیتے کہ در پارہ سیزدہم وسورۂ ابراہیم واقع است یعنی البتہ اگر شکر کنید ہر آئینہ زیادہ دہم شمارا ۱۲ ے۳ یعنی قیام بشکر ودوام التجا وتضرع لابد است تا کہ حق تعالے وتقدس چہرۂ شوق وطلب ودرد اورا از کعبہ جلال لایزال خود مصروف نگرداند ۱۲ ے۴ این قول اشارت است بحدیثے کہ روایت کرد اورا در شرح السنۃ از حضرت انس از نبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ فرمود اے مردمان گریہ کنید پس اگر استطاعت ندارید پس تکلف کنید وتعمل نمائید در گریہ چہ ہر آئینہ اہل نار بگریند در نار بحدیکہ دموع شان در وجوہ شان رواں شوند گویا کہ نہرہا اند پس منقطع شود اشکہا ورواں گردد خونہا پس زخمی شوند چشمہائے ایشاں پس اگر کشتیہا دراں رواں کنند البتہ رواں شوند ۱۲ مشکوۃ ے۵ مثنوی سایۂ یزداں بود بندہ خدا ✦ مردۂ این عالم وزندہ خدا ✦ دامن او گیر زود بے گماں ✦ تا رہی از دامن آخر زماں ✦ ۱۲ ے۶ یعنی ذریعہ ووسیلہ صاحب دوجہت جہتی بحق وجہتے بخلق۔ بیانش آن است کہ مرید بے چارہ چونکہ گرفتار عالم سفلی است بعالم علوی مناسبت ندارد تا اخذ فیوض وبرکات از آنحضرت بے توسط نماید متوسطے باید ذوجہتین کہ از عالم علوی حظے فرا گرفتہ بعالم سفلی برائے دعوت وارشاد خلق رو آوردہ باشد واز راہ مناسبت اولیٰ از عالم غیب اخذ فیوض نمودہ از راہ مناسبت ثانیہ کہ بعالم سفلی دارد آں فیوض را بمستعدان آں رساند پس طالب ہر چند وجوہ مناسبت بشیخ بیشتر داشتہ باشد اخذ فیوض از باطن او زیادہ تر نماید ۱۲

این چنین صحبت بپستی می آرد واز ذروہ بحضیض مے اندازد مثلا مریضے کہ از طبیب ناقص دارو خوردہ دراز دیاد مرض خود مے کوشد وقابلیت ازالۂ مرض خود ضائع می سازد وہرچند آں دارو در ابتدا نحوے از تخفیف بخشد اما فی الحقیقت نفس مضرت است این مریض اگر فرضا بطبیب حاذق برسد آں طبیب اول فکر ازالۂ تاثیر آں دارو می نماید وبمسہلات معالجہ میفرماید بعد از زوال آن تاثیر فکر ازالہ مرض میکند مدار طریق این بزرگواران قدس اللہ تعالے اسرارہم بر صحبت است و بگفت وشنود کارے نمی کشاید بلکہ سستی در طلب پیدا می آرد احتمال دارد کہ بعد از چندگاہ بجانب دہلی وآگرہ سیرے واقع شود اگر جریدہ خود را رسانند ومشافہۃً چیزے اخذ نمودہ بسرعت بازگردند گنجائش دارد زیادہ برین تصدیع است بَقِيَّةُ الْاَجْوِبَةِ الْمَسْئُوْلِ عَنْهَا آنکہ جناب مشیخت پناہی معارف دستگاہی میاں شیخ تاج دراں صوبہ مغتنم اند وبزرگ اما استعداد شما را بطریق ایشاں مناسبت کم است بے رابطۂ مناسبت حصول مطلوب متعسر است والامر عند کم اگر گاہ گاہ چیزے از احوال خود می نوشتہ باشند تا بآن تقریب ازین جانب ہم چیزے نوشتہ شود مناسب است چہ سلسلۂ اخلاص ازین راہ ہموارہ در حرکت می باشد والسلام ✦

مکتوب شصت ودوم ۶۲

بجناب میرزا حسام الدین احمد صدور یافتہ در بیان آنکہ جذبہ کہ پیش از سلوک است از مقاصد نیست بلکہ وسیلہ ایست از برائے قطع منازل سلوک بسہولت وجذبہ کہ بعد از سلوک است از مقاصد است وَمَا يُنَاسِبُ ذٰلِكَ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذِيْنَ اصْطَفٰى طریقہ وصول را دو جزو است جذبہ وسلوک وبعبارت دیگر تصفیہ وتزکیہ جذبہ کہ مقدم بر سلوک است از مقاصد نیست وتصفیہ کہ پیش از تزکیہ است از مطالب نہ جذبہ کہ بعد از تمامی سلوک است وتصفیہ

ے مثنوی ✦ فقر خواہی آں بصحبت قائم است ✦ نے زبانت کار می آید نہ دست ✦ دانش انوار است در جان رجال ✦ نے زراہ دفتر ونے قیل وقال ✦ ۱۲ ے۲ جمیع ستائش مرحق را است سبحانہ وسلام بر بندگان او کہ برگزید ایشاں را حق تعالے ۱۲ المصحح رحمہ اللہ تعالے ۱۲

کہ بعد از حصول تزکیہ است کہ در سیر فی اللہ است از مقاصد مطلوبہ است جذبہ و تصفیہ سابقہ از برائے تسہیل مسالک سلوک است بے سلوک کار نمی کشاید و بے قطع منازل جمال مطلوب نمی نماید جذبۂ اولیٰ کالصورت است مر جذبہ اخری را فی الحقیقت بایک دیگر مناسبت ندارند۔ پس مراد از اندراجِ نہایت در بدایت کہ در عبارتِ مشائخ این سلسلہ علیہ واقع است اندراج صورت نہایت است در بدایت والا حقیقت نہایت در بدایت نمی گنجد و نہایت با بدایت نسبت ندارد تحقیق این مبحث در رسالہ کہ در تحقیق حقیقتِ جذبہ و سلوک و امثال آنہا تحریر یافتہ بتفاصیل ذکر یافتہ است القصہ عبور از صورت بحقیقت ضروری است و اکتفا از حقیقت بصورت از دور نسبت حَقَّقَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ بِالْحَقِیْقَۃِ الْحَقَّۃِ وَجَنَّبَنَا عَنِ الصُّوْرَۃِ الْبَاطِلَۃِ بِحُرْمَۃِ النَّبِیِّ الْمُخْتَارِ وَاٰلِہِ الْاَبْرَارِ عَلَیْہِ وَعَلَیْہِمْ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَکْمَلُہَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَفْضَلُہَا۔

مکتوب شصت و سوم ٦٣

بسیادت پناہی و نقابت دستگاہی شیخ فرید صدور یافت در بیان آنکہ انبیا صَلَوَاتُ اللّٰہِ تَعَالٰی وَتَسْلِیْمَاتُہٗ عَلَیْہِمْ در اصول دین متفق اند و اختلاف این بزرگواراں در فروع دین است و در بیان بعضے از کلمات متفقہ ایشاں ثَبَّتَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ عَلٰی جَادَۃِ اٰبَاءِ کُمُ الْکِرَامِ عَلٰی اَفْضَلِہِمْ اَصَالَۃً وَعَلٰی بَوَاقِیْہِمْ مُتَابَعَۃً الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ انبیا صَلَوَاتُ اللّٰہِ تَعَالٰی وَتَسْلِیْمَاتُہٗ وَتَحِیَّاتُہٗ وَبَرَکَاتُہٗ عَلٰی اَجْمَعِہِمْ عُمُوْمًا وَعَلٰی اَفْضَلِہِمْ خُصُوْصًا رحمتہا اند کہ بتوسط این بزرگواراں عالمے بنجات ابدی مستسعد گشتہ است و از گرفتاری سرمدی خلاصی

۱ بدانکہ معنی سیر فی اللہ و سیر الی اللہ و سیر عن اللہ باللہ و سیر فی الاشیاء را حضرت امام قدس سرہ در مکتوب صد و چہل و چہارم از جلد اول کہ بنام حافظ محمود لاہوری است بتفصیل بیان فرمودہ اند آنجا باید دید ۱۲ ۲ یعنی مکتوب دو صد و ہشتاد و ہفتم از جلد اول کہ بنام حقائق آگاہ برادر حقیقی حضرت ایشاں میاں غلام محمد صدور یافتہ و نیز مکتوب چہل و دوم از جلد ثانی کہ بخواجہ جمال الدین حسین صدور یافتہ ۱۲ ۳ یعنی حق سبحانہ و تعالیٰ و تقدس ما را بحقیقت حقہ متحقق گرداند و از صورت باطلہ دور نماید بحرمت نبی مختار صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم ۱۲ ۴ حق سبحانہ و تعالیٰ ثابت دارد ما را و شما را بر شاہراہ پدران بزرگوار شما بر افضل شان بالاصالۃ و بر دیگراں بالتبع صلوۃ و سلام ۱۲

یافتہ اگر وجود شریف شان نمی بود حق سبحانہ و تعالیٰ کہ غنی مطلق است عالم را از ذات و صفات خود تعالیٰ و تقدس خبر نمیداد و بہ آں راہ نمی نمود و ہیچکس او را نمی شناخت و بہ اوامر و نواہی کہ عباد را بہ محض کرم از برائے نفع ایشاں مکلف ساختہ است تکلیف نمی فرمود و مرضیات او تعالیٰ از نامرضیات جدا نمی گشت پس شکر این نعمت عظمیٰ بکدام زبان راست آید و کرا مجال آنکہ از عہدہ آں برآید اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ الَّذِیْ اَنْعَمَ عَلَیْنَا وَھَدَانَا اِلَی الْاِسْلَامِ وَجَعَلَنَا مِنْ مُصَدِّقِی الْاَنْبِیَاءِ عَلَیْہِمُ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ و این بزرگواراں در اصول دین متفق اند کلمۂ ایشاں واحد است در ذات و صفات تعالیٰ و تقدس و حشر و نشر و ارسال رسل و نزول ملک و ورود وحی و نعیم جنت و عذاب جحیم بطریق خلود و تابید اختلاف ایشاں در بعض احکام است کہ بفروع دین تعلق دارد حق سبحانہ و تعالیٰ در ہر یک زمانے بر ہر پیغمبر اولی العزم ابناء آں زمان را بہ بعض احکام مناسبہ آنہا وحی فرستادہ و باحکام مخصوصہ تکلیف فرمودہ نسخ و تبدیل در احکام شرعیہ از حکم و مصالح حق است سبحانہ و بسیار است کہ بر یک پیغمبر صاحب شریعت در اوقات مختلفہ احکام متضادہ بطریق نسخ و تبدیل وارد شوند و از جملۂ کلمات متفقہ این بزرگواراں نفی عبادت غیر حق است سبحانہ و منع اشراک است باو تعالیٰ و تقدس و ناگرفتن بعضے مخلوقات است مر بعض دیگر را ارباب غیر از حق سبحانہ این حکم مخصوص بانبیاء است غیر از متابعان ایشان بہ این دولت مشرف نشدہ اند و غیر از انبیاء

۱ سعدی شیرازی می فرماید۔ از دست و زبان کہ برآید ✤ کز عہدہ شکرش بدر آید ✤ بندہ ہماں بہ کہ ز تقصیر خویش ✤ عذر بدرگاہ خدا آورد ✤ ورنہ سزاوار خداوندیش ✤ کس نتواند کہ بجا آورد ✤ ۲ جمیع ستائش است مر خدائے را کہ انعام کرد برما و ہدایت نمود ما را باسلام و گردانید ما را از تصدیق کنندگاں پیغامبران بادرود و سلام بر ایشاں ۱۲ ۳ قال اللہ تعالیٰ انا اوحینا الیک کما اوحینا الی نوح و النبیین من بعدہ یعنی وحی کردیم تو چنانچہ وحی کردیم بسوئے نوح و دیگر پیغامبران کہ بعد او بودند ۱۲ ۴ درینجا باید دانست کہ نسخ در احکام شرعیہ تکلیفیہ مانند نسخ در احکام تکوینیہ غیر تکلیفیہ است و از ملاحظہ حال نظام تکوینی آلٰہی استبعاد کہ در نظام تشریعی بسبب القائے شبہات کافراں جاگیر و دفع میشود ۱۲ ۵ قولہ حکم و مصالح حق الخ یعنی آنکہ راجع اند بعباد بمعاد شاں متعلق بوند آں حکمت ہا یا بمعاش شاں نہ بسبب انتفاع چہ او غنی مطلق است ۱۲ ۶ قولہ نفی عبادت غیر حق است الخ اشارت است بآیتے کہ در پارہ سوم و سورہ آل عمران واقع است قل یا اھل الکتاب تعالوا الی کلمۃ سواء بیننا الخ یعنی بگو اے اہل کتاب بیائید بسوئے سخنے مسلم میان ما و شما کہ نہ پرستیم مگر خدائے را و نہ شریک بسازیم چیزے را باوے و پروردگار نہ گیرد بعض از ما بعض دیگر را بجز خدا ۱۲ ۷ وجود شریف انبیاء علیہم الصلوات و التسلیمات ۱۲ ۸ بدانکہ قول او قدس سرہ بہ بعض احکام مناسبہ آنہا وحی فرستادہ راجع است بقول او قدس سرہ بر ہر پیغمبر و قول او قدس سرہ و باحکام مخصوصہ تکلیف فرمودہ راجع است بقول او قدس سرہ ابنائے آں زمان را پس اندرین قول لف و نشر غیر مشوش است ۱۲

کسے باین کلمات تکلم نہ نمودہ است منکران نبوت اگرچہ خدا را سبحانہ واحد میگویند حال ایشان از دو امر خالی نیست یا تقلید اہل اسلام میکنند یا در وجوب وجود واحد میدانند نہ در استحقاق عبادت و نزد اہل اسلام ہم در وجوب وجود واحد است وہم در استحقاق عبادت مراد از کلمۂ طیّبہ لا الہ الا اللہ نفی عبادت آلہہ باطلہ است واثبات معبودیّتِ حق است سبحانہ وکلمۂ دیگر کہ مخصوص باین بزرگواران است آن است کہ خود را البشر میدانند مثل سائر مردم والٰہ ومعبود حق را میدانند سبحانہ ومردم را دعوت باو میکنند تعالٰے واو را سبحانہ از حلول واتحاد منزّہ میگویند ومنکران نبوت نہ چنین اند بلکہ رؤسائے ایشان مدعیان الوہیّت اند وحق را سبحانہ در خود حلول اثبات می کنند واز استحقاق عبادت واطلاق اسم الوہیّت بر خود تحاشی نمی نمایند لاجرم پا از بندگی بر آوردہ در منکرات افعال ومستقبحات اعمال می افتند وراہ اباحت بدیشان کشادہ میگردد وگمان می برند کہ آلہہ از ہیچ چیز ممنوع نیستند ہرچہ می گویند صواب می دانند وہرچہ می کنند مباح می انگارند ضَلُّوْا فَاَضَلُّوْا فَوَیْلٌ لَّهُمْ وَ لِاَتْبَاعِهِمْ وَلِاَشْیَاعِهِمْ وکلمۂ دیگر کہ انبیاء عَلَیْهِمُ الصَّلَوٰاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ بران متفق اند ومنکران ایشان را ازان دولت نصیبے نیست آن است کہ این بزرگواران بہ نزول ملائکہ کہ معصوم مطلق اند وہیچ تعلق وتلوّث نہ دارند قائل اند وامناء وحی وحملۂ کلام ربانی تعالٰے وتقدّس ایشان را میدانند۔ پس این بزرگواران ہرچہ میگویند از حق مے گویند تعالٰے وتقدّس وہرچہ میرسانند از حق برسانند واحکام اجتہادیہ ایشان نیز مؤیّد بوحی اند اگر بالفرض زلّتے واقع می شد فی الحال حق سبحانہ تدارک آں بوحی قطعی مے فرمود ورئیسانِ منکران کہ مدعیان الوہیّت اند ہرچہ گویند از خود گویند وہمان را صواب دانند بواسطۂ زعم الوہیّت پس انصاف در کار است

ے چہ ایشان غیر حق را سبحانہ مستحق عبادت میدانند وعبادت می کنند ۱۲ ے زیرا کہ اہل اسلام نہ غیر حق تعالٰے را واجب الوجود میدانند ونہ مستحق عبادت می انگارند ۱۲ ے چہ حقیقت عبادت غایت تذلل پس شایان آن نیست مگر کسے کہ غایت عظمت داشتہ باشد وآں منحصر دریک ذات حق است تعالٰے وتقدس ۱۲ ے حضرت مولانا روم میفرماید ❊ کے شود کشف از تفکر این انا ❊ این انا مکشوف شد بعد الفنا ❊ می فتد این عقلہا در افتقاد ❊ در مغاکے وحلول واتحاد ۱۲ ے خلاصۃ المرام آنکہ رؤسائے منکران نبوت مدعیان الوہیت اند وخود را الٰہ متصور کردہ ابواب افعال قبیحہ بر خود باین زعم باطل کشادہ اند ۱۲ ے یعنی انکار کنندگان نبوت انبیاء را علیہم الصلوات والتسلیمات از مشرکان ہند ۱۲ ے مبنی است بر قول بجواز اجتہاد نبی علیہ الصلوٰۃ والسلام کہ راجح ترین اقوال است ۱۲ ے یعنی او خود گمراہ شدند پس دیگران را گمراہ کردند پس وائے است برایشان ومتابعان ایشان وشیعان ایشان ۱۲ ے زلت بالفتح وبالکسر ولام مشدد ومفتوح بمعنی لغزش ولغزیدن یعنی خطا در اجتہاد ۱۲

شخصے کہ از کمال بے خردی خود را الٰہ بگیرد ومستحق عبادت داند وافعال ناشائستہ باین زعم فاسد بوقوع آرد سخنان او را چہ اعتبار است وبر اتباع او چہ مدار۔ مصراع۔ سالے کہ نکوست از بہارش پیدا است ❊ اظہار امثال این سخنان برائے ازدیاد ایضاح است والّا حق از باطل جدا است ونور از ظلمت ہویدا جَآءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ اِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوْقًا اَللّٰهُمَّ ثَبِّتْنَا عَلٰی مُتَابَعَةِ هٰؤُلَآءِ الْاَكَابِرِ عَلَیْهِمُ الصَّلَوٰاتُ وَالتَّحِیَّاتُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا۔ بقیۃ المقصود آنکہ سیادت پناہی میان پیر کمال را ایشان بہتر میدانند چہ احتیاج است کہ درین باب چیزے نوشتہ آید لیکن این قدر ہست کہ بفقیر چندگاہ است کہ از آشنائی ایشان محظوظ است مدتے است کہ ایشان اشتیاق عتبہ بوسی داشتند اما درین اثناء ضعفی برایشان طاری شدہ بود وتا زمانے صاحب فراش بودند بعد از فراغ متوجہ ملازمت علیہ گشتہ اند امیدوار عنایت اند ❊

مکتوب شصت وچہارم ۶۴

نیز بسیادت ونقابت پناہی شیخ فرید صدور یافتہ در بیان لذت والم جسمانی وروحانی وتحریض بر تحمل مصائب وآلام جسمانی وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِكَ۔ سَلَّمَكُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَعَافَاكُمْ فِی الدَّارَیْنِ بِحُرْمَةِ سَیِّدِ الثَّقَلَیْنِ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوٰاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ لذت والم دنیا بر دو قسم است جسمانی وروحانی ہر چیز کہ جسم را دران لذت است روح را ازان الم است وہرچہ جسم ازان متالم است روح را ازاں التذاذ است پس روح وجسم نقیض یکدیگر باشند ودرین نشأۃ کہ

ے اقتباس من القرآن ونظم الآیۃ هکذا وقل جاء الحق الخ یعنی آمد دین حق ونابود شد دین باطل ہر آئینہ باطل است نابود شوندہ این کریمہ واقع است در پارہ سبحان الذی وسورۂ بنی اسرائیل ۱۲ ے حق سبحانہ وتعالٰی شما را سلامت داراد وعافیت بخشاد در دو جہان یعنی در دنیا وآخرت بحرمت سردار جن وانسان بروے وبر آل وے درودہا وسلامہا ۱۲ ے قولہ ثقلین بفتحات تثنیہ ثقل بفتحتین ہر چیز نفیس نگاہداشتنی مراد ازاں عالم انس وعالم جن است ۱۲ ے نشأۃ بالفتح آفریدن ونو پیدا شدن وپدید آمدن ونوجوان شدن وآغاز کردن ونو خاستہ شدن یعنی درین عالم دنیا ۱۲ ے یعنی خود بنفس نفیس حضرت ایشان قدس اللہ تعالٰے اسرارہم ۱۲ ے یعنی روح خالص را کہ از ظلمات وکدورات جسمانی نجات یافتہ باشد وبر اصل فطرت خود بودہ باشد ۱۲ ے یعنی برانگیختہ نمودن بر برداشتنی مصیبت ہا ودردہا کہ بہ جسم تعلق دارند ۱۲ ے یعنی روح خالص را کہ از ظلمات وکدورات جسمانی نجات یافتہ باشد وبر اصل فطرت خود بودہ باشد ۱۲

روح بمقامِ جسم تنزل نموده است و گرفتار جسم و جسمانی شده روح نیز حکم جسم پیدا کرده به لذت او متلذذ گشته است و باَلم او متالّم این است مرتبۂ عوام کالانعام کریمہ ثُمَّ رَدَدْنٰهُ اَسْفَلَ سَافِلِيْنَ در شانِ ایشان صادق است وائے ہزار وائے اگر روح ازین گرفتاری خلاص نشود و بوطن اصلی رجوع ننماید ؎ پایۂ آخر آدم است و آدمی ✤ گشت محروم از مقام محرمی ✤ گر نہ گردد باز مسکین زین سفر ✤ نیست از وے ہیچکس محروم تر ✤ از بیماری روح است که الم خودرا لذت می انگارد و لذت را الم می شناسد در رنگِ صفرائی کہ بواسطہ علت صفرا شیرینی را تلخ می یابد پس بر عقلا فکر ازالۂ این مرض لازم است تا در آلام و مصائبِ جسمانی خرم و شادان زندگانی نمایند۔

بیت از پئے این عیش و عشرت ساختن ✤ صد ہزاراں جاں بباید باختن ✤ و چوں نیک ملاحظہ کرده بشود معلوم میگردد کہ اگر در دنیا درد و الم و مصیبت نمی بود بجوئے نمی ارزید ظلمتہائے آنرا وقائع و حوادث زائل میگردانند تلخی حوادث در رنگِ تلخی داروئے نافع است کہ ازالۂ مرض مے نماید محسوس این فقیر شده است در دعوتہائے عام کہ طعام می پزند و خلوص نیت نمی توانند کرد و جمعے از طعام خوراں بشکوائے می خیزند و منقصت طعام و صاحب طعام می نمایند و صاحب طعام را ازین معنی شکستگی دل حاصل میگردد و ہمیں شکستگی صاحب طعام ظلمتے را کہ در طعام رفتہ بود بواسطۂ عدم خلوص نیت ازالہ مینماید و در معرض قبول می آرد اگر شکوۂ آں جماعہ نمی بود و انکسار قلب صاحب طعام نمیشد طعام سراسر پر از ظلمت و کدورت بود و احتمال قبول را درین صورت چہ گنجائش پس مدار کار بر شکستگی و آوارگی آمد و بانازپروردگاں جویان عیش و تنعم را مشکل کار است وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُوْنِ نصّ قاطع است و عبادت عبارت از تذلل و انکسار است پس مقصود از خلقت انسان

ﻪ۱ یعنی پس گردانیدیم آں را فروتر از ہمہ فرومانگان اعنی وقتے کہ کافر شد فطرت سلیمہ را ضائع ساخت واقع است در سورۂ تین و پارۂ عم ۱۲ ﻪ۲ یعنی مرتبۂ پائین تر مرتبۂ آدمی است و آدمی از مقام محرمی و آشنائی حق تعالے بسبب اشتغال بخلوق محروم گشتہ ۱۲ ﻪ۳ قولہ از پئے این عیش الخ یعنی از برائے تحصیل این دولت عظمیٰ اعنی در آلام و مصائب جسمانی خرم و شادان بودن صد ہزاران جاں بباید باختن یعنی محن بلیغہ و ریاضات شاقہ برداشتہ خودرا متعود بایں ساخت ۱۲ ﻪ۴ اشارت است بآیتے کہ در پاره ۲۷ سورۂ ذاریات است یعنی و نہ آفریدم پریاں و آدمیاں را مگر برائے آنکہ پرستند مرا ۱۲

خواری اوست علی الخصوص مسلمانان و دینداراں کہ دنیا سجن ایشان است در زندان عیش جویاں بودن از عقل دور است پس آدمی را از مشق محنت کشی چاره نہ بود و از ورزش باربرداری گذر نہ حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ ما بے طاقتاں را برین معنی استقامت کرامت فرماید بحُرمۃِ جَدِّکُمُ الْاَمْجَدِ عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَتَمُّهَا وَمِنَ التَّحِيَّاتِ اَكْمَلُهَا ✤

مکتوب شصت و پنجم ۶۵

بخان اعظم صدور یافتہ در تاسف و تلہف بر ضعف اسلام و زبونی مسلمانان و تحریض و اغرا بر تقویت اہل اسلام و اجراء احکام اَيَّدَكُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَنَصَرَكُمْ عَلٰى اَعْدَاءِ الْاِسْلَامِ فِيْ اِعْلَاءِ الْاَحْكَامِ مخبر صادق عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِيْمَاتِ اَكْمَلُهَا فرموده است اَلْاِسْلَامُ بَدَأَ غَرِيْبًا وَسَيَعُوْدُ كَمَا بَدَأَ فَطُوْبٰى لِلْغُرَبَاءِ غربت اسلام تا بحدے رسیده است کہ کفار برملا طعن اسلام و ذم مسلماناں می نمایند و بے تحاشی اجراء احکام کفر و مداحی اہل آں در کوچہ و بازار می کنند و مسلمانان از اجرائے احکام اسلام ممنوع اند و در اتیان شرائع مذموم و مطعون بیت پری نہفتہ رخ و دیو در کرشمہ و ناز ✤ بسوخت عقل ز حیرت کہ ایں چہ بوالعجبی است ✤ سُبْحَانَ اللّٰهِ وَبِحَمْدِهٖ اَلشَّرْعُ تَحْتَ السَّيْفِ گفتہ اند و رونق شرع شریف را بسلاطین وابستہ اند قضیہ منعکس گشتہ است

ﻪ۱ خواری و ذلت اگرچہ در احکام تکوینیہ باشد در ہر یک از افراد ثقلین موجود و حاصل است کریمۂ کل لہ قانتون ازین معنی نشان میدہد پس مندفع شد اوہام فاسده و خیالات باطلہ کہ اندرین مقام باذہان عامہ جامے گیرند ۱۲ ﻪ۲ قولہ سجن ایشان است اشارت است بحدیث صحیح کہ اندرین باب وارد است قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الدنیا سجن المؤمن وجنۃ الکافر یعنی دنیا زندان است مر مومن را و گلستان است مر کافر را مروی است در صحیح مسلم از حدیث ابو ہریره رضی اللہ تعالے عنہ ۱۲ مشکوة ۱۲ ﻪ۳ قولہ تحریض یعنی بر انگیختن و قولہ اغرا یعنی بر غلانیدن ۱۲ ﻪ۴ یعنی حق سبحانہ و تعالے تائید شما نماید و شمار ا نصرت ارزانی فرماید بر دشمنان اسلام بہ بلند کردن احکام ۱۲ ﻪ۵ یعنی ظہور نمود اسلام در اول وہلہ مانند مسافر یعنے نمی شناخت او را الا اقل قلیل از مردم و عود خواہد نمود بہ بدایت خود پس خوش حالی است مر غربا را یعنی مددگاران او را در حالت ضعف و عجز وے روایت کرد ایں را مسلم در صحیح خود از ابو ہریره رضی اللہ تعالے عنہ و ابن ماجہ و طبرانی ۱۲

اللہم اغفر لکاتبہ و لمن سعی فیہ

ومعاملہ انقلاب پیدا کردہ است وَاحَسۡرَتَا وَانَدَامَتَا وَاوَیۡلَاہٗ امروز وجود شریف شما را
مغتنم می شمریم و مبارز درین معرکہ ضعیف وشکست خوردہ جز شما را نمیدانیم حق سبحانہ وتعالیٰ
مؤید وناصر شما باد بِحُرۡمَةِ النَّبِیِّ وَاٰلِہِ الۡاَمۡجَادِ عَلَیۡہِ وَعَلَیۡہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسۡلِیۡمَاتُ
وَالتَّحِیَّاتُ وَالۡبَرَکَاتُ در خبر وارد است لَنۡ یُّؤۡمِنَ اَحَدُکُمۡ حَتّٰی یُقَالَ اِنَّہٗ مَجۡنُوۡنٌ
درین وقت آن جنون کہ مُنۡبِئے آن فرط غیرت اسلام است در نہاد شما محسوس است اَلۡحَمۡدُ
لِلّٰہِ سُبۡحَانَہٗ عَلٰی ذٰلِكَ امروز آن روز است کہ عمل قلیل را با جر جزیل باعتناء تمام قبول میفرمایند
از اصحاب کہف غیر از ہجرت علے دیگر نمایاں نیست کہ این ہمہ اعتبار پیدا کردہ است سپاہیاں
در وقت غلبۂ اعداء اگر اندک تردد می کنند اعتبار بسیار پیدا می کنند بخلاف در وقت امن وتسکین
اعداء واین جہاد قولی کہ امروز شما را میسر شدہ است جہاد اکبر است مغتنم دانید وھَلۡ مِنۡ مَّزِیۡدٍ
بگوئید واین جہاد گفتن را بہ از جہاد کشتن دانید امثال ما مردم فقراء بے دست وپا ازین دولت محرومیم
ع ہَنِیۡئًا لِاَرۡبَابِ النَّعِیۡمِ نَعِیۡمُہَا ✦ وَلِلۡعَاشِقِ الۡمِسۡکِیۡنِ مَا یَتَجَرَّعُ ✦ ع دادیم ترا ز
گنج مقصود نشاں ✦ گر ما نرسیدیم تو شاید برسی ✦ حضرت خواجہ احرار قدس اللہ تعالےٰ سرہ می فرمودند کہ اگر
من شیخی کنم ہیچ شیخے در عالم مرید نیابد اما مرا کار دیگر فرمودہ اند وآں ترویج شریعت وتائید ملت است
لاجرم بصحبت سلاطین میرفتند وبتصرف خود ایشان را منقاد می ساختند وتوسل ایشان ترویج شریعت
میفرمودند ملتمس آن است کہ چوں حق سبحانہ ببرکت محبت شما با کابر این خانوادۂ بزرگ قدس اللہ تعالےٰ

۱ قولہ مبارز بضم اول وبہ تقدیم رائے مہملہ مکسورہ بر زائے معجمہ آنکہ با کسے بجنگ بیروں آید وآں سپاہی باشد این صیغۂ اسم فاعل است از مبارزت کہ بمعنی بیروں آمدن باشد در جنگ بمقابلۂ حریف ۱۲ غث ۲ یعنی ہرگز مومن نہ گردد یکے از شما حتی کہ در حق وے گویند ہر آئینہ این مجنون ودیوانہ است یعنی تا زمان عدم حدوث این قول بکمال ایمان نرسد امام جزری در حصن حصین آوردہ اکثروا ذکر اللہ حتی یقولوا مجنون حب اص ی یعنی بذکر حق تعالےٰ بدین کثرت ومقدار اشتغال نمائید کہ جاہلان وغافلان در حق شما مجنون گویند روایت کرد ابن حبان واحمد وابو یعلی وابن سنی از حدیث ابی سعید خدری رضی اللہ تعالےٰ عنہ ۱۲ ۳ فرط بالفتح زیادت کردن وغالب شدن در سخن بر کسے وتقصیر کردن در کارے وضائع کردن وفوت کردن آن ۱۲ من ۴ قولہ ہنیئاً الخ گوارہ است اصحاب نعمت را نعمتہائے جنت وگوارہ است مر عاشق مسکین را آنچہ جرعہ جرعہ مے نوشد از اندوہ والم ہجران محبوب خود ۱۲ ۵ یعنی شیخ بے نظیر وپیر بے مثیل بودمے بجائے کہ ہر دم بجز من ارادت پیش کسے نہ بردندے ۱۲ ملہ ۶ یعنی آیا ہست زیادتی اے طالب زیادت باشید ۱۲ اللہم اغفر لکاتبہ ولمن سعی فیہ ولوالدیہم اجمعین ۱۲

اسرار ہم سخن شما را تاثیرے بخشیدہ است وعظمت مسلمانی شما در نظر اقران ظاہر گشتہ سعی فرمایند کہ لااقل
احکام کبیرۂ اہل کفر کہ در اہل اسلام شیوعے پیدا کردہ اند منہدم ومندرس گردند واہل اسلام ازان منکرات
محفوظ مانند جَزَاکُمُ اللّٰہُ سُبۡحَانَہٗ عَنَّا وَعَنۡ جَمِیۡعِ الۡمُسۡلِمِیۡنَ خَیۡرَ الۡجَزَاءِ در سلطنت پیشین
عنادے بدین مصطفوی عَلَیۡہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ مفہوم می شد ودرین سلطنت ظاہراً آن عناد
نیست اگر ہست از عدم علم است ترس آنست کہ مبادا این جا ہم کار بعناد انجامد وبر مسلمانان معاملہ
تنگ تر افتد مصرع چوں تیدبہ سر ایمان خویش میلرزم ✦ ثَبَّتَنَا اللّٰہُ سُبۡحَانَہٗ وَاِیَّاکُمۡ عَلٰی مُتَابَعَةِ
سَیِّدِ الۡمُرۡسَلِیۡنَ عَلَیۡہِ وَعَلٰۤی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسۡلِیۡمَاتُ فقیر بتقریبے این جا آمدہ بود نخواست
کہ از آمدن خود ایشان را اطلاع ندہد وبعضے سخنان نافعہ ننویسد واز محبت غریزیے کہ بواسطۂ مناسبت
فطری است خبر نہ کند قَالَ عَلَیۡہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ مَنۡ اَحَبَّ اَخَاہُ فَلۡیُعۡلِمۡہُ اِیَّاہُ
یعنے کسے کہ دوست دارد برادر مسلم خود را پس گو اعلام کند او را ازان محبت وَالسَّلَامُ عَلَیۡکُمۡ وَ
عَلٰی جَمِیۡعِ مَنِ اتَّبَعَ الۡہُدٰی ✦

مکتوب شصت وششم ۶۶

نیز بخان اعظم صدور یافتہ در مدائح طریقہ علیہ نقشبندیہ قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَسۡرَارَہُمۡ ومناسبت
این طریق بطریق اصحاب کرام عَلٰی صَاحِبِہِمۡ وَعَلَیۡہِمُ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وبیان افضلیت اصحاب
کرام بر دیگراں اگرچہ اویس قرنی باشد یا عمر مروانی اَلۡحَمۡدُ لِلّٰہِ وَسَلَامٌ عَلٰی عِبَادِہِ الَّذِیۡنَ
اصۡطَفٰی طریق حضرات خواجگان قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَسۡرَارَہُمۡ مبنی بر اندراج نہایت در بدایت
است حضرت خواجہ نقشبند قدس اللہ تعالےٰ اسرارہم فرمودہ اند کہ ما نہایت را در بدایت

۱ جزاہد شما را خدائے پاک از ما واز جملہ مسلمانان بہترین جزا ۱۲ ۲ بید بالکسر در فارسی نام درختے است گویند بار ندارد یعنی بید سادہ کہ بجز شگوفہ ثمر ندارد اہل لغت نوشتہ اند کہ بید بر ہفدہ نوع است ۱۲ غیاث ۳ حق سبحانہ وتعالیٰ ما را وشما را بر متابعت سرور مرسلان ثابت وقائم ودائم دارد بروے وبر آل وے درودہا وسلامہا بادا ۱۲ ۴ بغین معجمہ یعنی محبت طبعی کہ در سرشت باشد منسوب بہ غریزت بمعنی سرشت ۱۲ ۵ روایت کرد امام احمد وبخاری در ادب مفرد وترمذی در زہد وابن حبان وحاکم ۱۲ معرب ۶ یعنی فطرت وخلقت ما یاں باہم مناسب افتادہ موجب محبت گشتہ قال علیہ الصلوٰۃ والسلام الارواح جنود مجندۃ فما تعارف منہا ائتلف وما تناکر اختلف ۱۲ ۷ قال اللہ تعالی وما صاحبکم بمجنون ۱۲

درج می کنیم و این طریق بعینہ طریق اصحاب کرام است رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْھُمْ چہ این بزرگواران
را در اول صحبت آن سرور عَلَیْہِ وَعَلَیْھِمُ الصَّلَوٰاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ آن میسر می شد کہ اولیاء
امت را در نہایت النہایت شمہ ازاں کمال دست میدہد لہذا وحشی قاتل حضرت حمزہ علیہ الرحمۃ
کہ یک مرتبہ در بدو اسلام خود بشرف صحبت سید اولین و آخرین عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوٰاتُ
وَالتَّسْلِیْمَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ مشرف شدہ بود از اویس قرنی کہ خیر التابعین است افضل آمد و آنچہ
وحشی را در اول صحبت خیر البشر عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ میسر شد اویس قرنی را بآن
خصوصیت در انتہا میسر نشد لاجرم بہترین قرون قرن اصحاب گشت رِضْوَانُ اللّٰہِ تَعَالٰی
عَلَیْھِمْ کلمہ ثم کار دیگران را در پس انداخت و اشارت بہ بُعد درجہ ایشان نمود شخصے از عبد اللہ بن مبارک
قُدِّسَ سِرُّہٗ سوال کرد اَیُّھُمَا اَفْضَلُ مُعَاوِیَۃُ اَمْ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِیْزِ قَالَ الْغُبَارُ الَّذِیْ
دَخَلَ اَنْفَ فَرَسِ مُعَاوِیَۃَ مَعَ رَسُوْلِ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّمَ
خَیْرٌ مِّنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِیْزِ کَذَا مَرَّۃً پس ناچار سلسلۂ این حضرات بسلسلۃ الذہب آمد
و مزیت این طریقۂ عالی بر سائر طرق در رنگ مزیت قرن اصحاب کرام بر سائر قرون مبرہن
گشت جماعہ را کہ از کمال فضل در آغاز شربے ازاں جام ارزانی دارند اطلاع بر حقیقت کمالات ایشاں
غیر ایشاں را متعذر است نہایت ایشاں فوق نہایت دیگراں خواہد بود مصرع قیاس کن ز گلستان
من بہار مرا ۔ مصرعہ سالے کہ نکو ست از بہارش پیدا است ۔ ذٰلِکَ فَضْلُ اللّٰہِ یُؤْتِیْہِ مَنْ

لہ قرن بالفتح زمانہ و مدت سی سال یا ہشتاد یا صد و بست سال یا صد سال و این درست تر است ۱۲ من ۲ہ عن عمران
بن حصین قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خیر امتی قرنی ثم الذین یلونھم ثم الذین یلونھم متفق
علیہ یعنی بہترین امت من اصحاب من اند بعد از ایشاں بہترین امت آن کسانے اند کہ متصل اند بایشان کہ تابعین باشند بعد از ایشاں
بہترین امت آن کسانے اند کہ متصل اند بایشان کہ تبع تابعین اند بدانکہ قرن جماعہ از اہل زمان کہ متقارب و متقارن باشند در امرے
از امور و اصح این است کہ مضبوط و معتبر دراں عددے معین از زمان نیست زیرا کہ قرن آنحضرت کہ صحابہ اند تا صد و دہ سال باقی بودند
و قرن تابعین از ستہ مائۃ تا ہفتاد و باقی بودند و قرن اتباع تابعین از انجا تا حدود دو صد و بست و شصت سال بود و قولہ قدس سرہ کلمہ ثم
الخ یعنی لفظ ثم کہ اندریں حدیث آمدہ است کار دیگراں را در پس انداخت چہ ثم چنانکہ برائے تراخی زمانی می آید برائے تراخی رتبی
نیز می آید ۱۲ ۳ہ یعنی کدام یکے ازیں دو افضل است معاویہ یا عمر پسر عبد العزیز فرمود غبارے کہ در بینی اسپ معاویہ ہمراہ رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم در آمدہ بمراتب بہتر است از عمر بن عبد العزیز ۱۲ ۴ہ بفتح اول و سکون دال بمعنی ابتدا و آغاز ۱۲ غ
۵ہ عن عمر رض قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ان خیر التابعین رجل یقال لہ اویس یعنی
بدرستی بہترین تابعین مردیست کہ گفتہ بشود او را اویس رواہ مسلم ۱۲ مشکوٰۃ ۱۲ ۶ہ شرب بالکسر آب و حصہ از آب و بہرہ حرکت آشامیدن

یَّشَاۤءُ وَاللّٰہُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیْمِ حضرت خواجہ نقشبند میفرمودند کہ ما فضلیانیم جَعَلَنَا اللّٰہُ
سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ مِنْ مُّحِبِّیْ ھٰۤؤُلَاۤءِ الْاَکَابِرِ وَمُتَابِعِیْ اٰثَارِھِمْ بِحُرْمَۃِ النَّبِیِّ الْقُرَشِیِّ عَلَیْہِ
وَعَلٰی اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوٰاتِ اَفْضَلُھَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَکْمَلُھَا ۔

مکتوب شصت و ہفتم

بخان خاناں صدور یافتہ در سفارش محتاجے ثَبَّتَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ عَلٰی مُتَابَعَۃِ
سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوٰاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ ظَاھِرًا وَّبَاطِنًا وَیَرْحَمُ
اللّٰہُ عَبْدًا قَالَ اٰمِیْنًا ۔ دو امر اہم بے اختیار بر آں آوردند کہ بتصدیع ایشاں جرأت نماید اول
اظہار رفع مظنہ آزار است بلکہ حصول مودت و اخلاص و امر ثانی ایماء احتیاج محتاجے است کہ بفضیلت
و صلاح متحلی است و بمعرفت و شہود متزین از روئے نسب کریم است و از روئے حسب شریف مخدوما
در اظہار حق نوعے از مرارت است اگرچہ بحسب شدت و ضعف متفاوت باشد نخیلے سعادتمندی
بباید کہ این مرارت را در رنگ عسل بیاشامد وَھَلْ مِنْ مَّزِیْدٍ گوید تلوینات احوال از لوازم صفت
امکان است جماعہ کہ بہ تمکین رسیدہ اند نیز از تلوین سرشتہ اند بیچارۂ ممکن گاہے مغلوب سلطان صفات
جلالیہ است و گاہے محکوم صفات جمالیہ است وقتے محل قبض است وقتے موطن بسط و ہر
موسم را احکام جدا است دی روز آں بود امروز این است قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَیْنَ اِصْبَعَیْنِ مِنْ

لہ گرداند ما را خدائے پاک و شما را از دوستداران این بزرگواران و از متابعت کنندگان طریق ایشاں بحرمت پیغمبر قریشی باد برو ے
و بر آل پاک وے انہ درودہا فاضل تر و از تحفہ ہائے سلام کامل تر ۱۲ ۲ہ ثابت قدم دارد خدائے پاک ما را و شما را بر متابعت سرور
مرسلاں باد بروے و بر آل وے درودہا و سلامہا در ظاہر و باطن و رحم فرماید خدا تعالٰی بر آں بندہ کہ آمین گوئید ۱۲ ۳ہ یعنی طالب
زیادت بود ۱۲ ۴ہ یعنی ممکن را اختلاف احوال لازم است دائما بر یک نہج و بر یک حال بودن از شان واجب الوجود لا یزال است
فھو سبحانہ الآن کما کان ۱۲ ۵ہ حق سبحانہ و تعالٰی میفرماید واللہ یقبض و یبسط ۱۲ ۶ہ اشارت است بحدیثے کہ درین باب وارد است
از عبد اللہ بن عمر روایت کرد او را مسلم و ترمذی و ابن ماجہ و نظم الحدیث علی ما فی المشکوٰۃ ھکذا ان قلوب بنی ادم کلھا بین اصبعین
من اصابع الرحمان کقلب واحد یصرفہ کیف یشاء یعنی بدرستیکہ دلہائے فرزندان آدم ہمہ میان دو انگشت اند از انگشتان خدا تعالٰی این
دلہا در دو انگشت وے مانند یک دل است کہ میگرداند آں یک دل را چنانکہ میخواہد مراد آں است کہ وی خدا تعالٰی قادر است بر تصرف در
جمیع اشیاء بیکدفعہ و اطلاق اصابع بر حضرت حق از متشابہات است و اندراں دو مذہب مشہور است بالجملہ مراد صفت جلال و جمال و قہر و لطف است
کہ با دل تقلیب و تصریف بجانب طاعت میتماید و ثانی بسوئے معصیت و اشارت است بآنکہ این تصریف و تقلیب در غایت سرعت نفوذ و نہایت تاثیر
است ۱۲ ترجمہ شیخ لہ منسوب است بفضل حق جل و علا ۱۲ ۲ہ بفتح و کسر ظائے معجمہ و تشدید نون موضع ظن جائے گمان بردن ۱۲ غ ۳ہ یعنی در بعضے

اَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ يُقَلِّبُهَا كَيْفَ يَشَآءُ وَالسَّلَامُ ◆

مکتوب شصت و ہشتم ۶۸

نیز بخان خانان صدور یافتہ در بیان آنکہ تواضع از ارباب غنا می زیبد و استغنا از ارباب فقر و مَا يُنَاسِبُ ذٰلِكَ اَلْخَيْرُ فِيْمَا صَنَعَ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ مخدوما من آنچہ شرط بلاغ است باتو میگویم ◆ تو خواہ از سخنم پند گیر خواہ ملال ◆ تواضع از ارباب غنا زیبا است و استغنا از اہل فقر اِنَّ الْمُعَالَجَةَ بِالْاَضْدَادِ. درمکاتیب ثلاثہ شما غیر از استغناء امرے مفہوم نہ شد ہر چند مقصود شما تواضع بود. مثلاً در مکتوب اخیر مسطور بود "بعد الحمد و الصلوۃ نمودہ می آید" این عبارت را نیک دریابند کہ در کجا باید نوشت آرے خدمت فقراء بسیار کردہ اند اما رعایت آداب خدمت ہم ضروری است تا ثمرہ بر آن مترتب شود و بدون آن خرط القتاد بلے انقیاء امت او عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلَوٰتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ اَتَمُّهَا وَاَكْمَلُهَا از تکلف بری اند اَمَّا التَّكَبُّرُ مَعَ الْمُتَكَبِّرِيْنَ صَدَقَةٌ حضرت خواجہ نقشبند را قدس اللہ تعالیٰ سرہ شخصے گفت کہ متکبر است فرمودند کہ تکبر من از کبریائی اوست این طائفہ را ذلیل و خوار نہ انگارند رُبَّ اَشْعَثَ مَدْفُوْعٍ بِالْاَبْوَابِ لَوْ اَقْسَمَ عَلَى اللّٰهِ لَاَبَرَّهٗ حدیث نبوی است عَلَيْهِ الصَّلوٰةُ وَالسَّلَامُ اندکے پیش تو گفتم غم دل ترسیدم کہ دل آزردہ شوی ورنہ سخن بسیار است ◆ محبان عزیزے و مخلصان صمیمی شما می باید کہ ملاحظۂ نفس

ف۱ نیکوئی دراں کار یست کہ کردہ او حق سبحانہ یعنی بباعث بعضی از عوارض کہ سد راہ شدند خود را بشما نتوانست رسانید و خیر ہم درین بود کہ خواستہ خدا این بود نہ آن ۱۲ ف۲ حضرت سعدی میفرماید ◆ تواضع ز گردن فرازان نکوست ◆ گدا گر تواضع کند خوئے اوست ۱۲ ف۳ یعنی وبدون رعایت آداب فقراء امیدوار نتائج و ثمرات بودن دست زدن است بر درخت خاردار اعنی بے سود محنت و مشقت برداشتن است و خود را بمہلکہ انداختن ۱۲ ف۴ یعنی بسیار ژولیدہ موی گرد آلودہ راندہ شدہ از درہا از جہت غایت حقارت اگر سوگند خورد بر خدا ہر آئینہ راست گو میگرداند وے تعالیٰ او را در سوگند یعنی اگر چیزے از خدا درخواہد و سوگند دہد بر وے تعالیٰ کہ البتہ بکند و بدہد میکند و میدہد او را آنچہ وے می خواہد و رد نمی کند دعائے او را و راست گو میگرداند او را و بعضی گفتہ اند معنی این آن است کہ اگر وے سوگند خورد بخدا کہ وی تعالیٰ میکند این فعل را یا سوگند بخورد کہ نمی کند راست گو میگرداند اللہ تعالیٰ او را درین سوگند رواہ مسلم علی ما فی المشکوٰۃ ۱۲ ف۵ منسوب بصمیم بمعنی خالص و خلوص و تہ دل و میانہ دل ۱۲ ف۶ زیرا کہ ازالۂ ہر مرض بضد اوست چنانکہ ازالہ حرارت بہ برودت است و برعکس و خشکی بہ تری و برعکس و علیٰ ہذا القیاس ۱۲ ف۷ یعنی از برائے حق است نہ از برائے نفس ۱۲

امر داشتہ باشند و بشما ہر چہ رسانند از نفس الامر رسانند و ہر کنکاشی کہ بدہند صلاح شما را میباید کہ منظور دارند نہ مصالح خود را کہ آن خیانت محض است بعضی از منافع شما نیز از علل غائیہ این سفر بود اما در عالم اسباب محبان و مخلصان شما نگذاشتند تقصیرے ازین طرف ندانند ہر چند این مقدمات تلخ نما اند اما خوش آمد گویندگان شما بسیار اند بہمان اکتفا کنند مقصود از آشنائی فقرا اطلاع بر عیوب مکنونہ است و ظہور رذائل مخزونہ لیکن بدانند کہ اظہار این قسم سخنان نہ از روئے آزار است بلکہ از روئے نیک خواہی و دل سوزی است یقین تصور نمایند خواجہ محمد صدیق اگر یک روز پیشتر می آمدند تحمل کہ فقیر بہر حال خود را بشما میرسانید اما در اثناء راہ سرہند ملاقی شدند معذور خواہند داشت اَلْخَيْرُ فِيْ مَا صَنَعَ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ ◆

مکتوب شصت و نہم ۶۹

نیز بخان خانان صدور یافتہ در بیان تواضع کہ موجب رفعت دارین است و در بیان آنکہ نجات وابستہ بمتابعت اہل سنت و جماعت است کہ فرقہ ناجیہ اند اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَالصَّلوٰةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى رَسُوْلِ اللّٰهِ التفات نامۂ گرامی کہ بمصحوب اخوی مولانا محمد صدیق ارسال داشتہ بودند وصول یافت کرم فرمودند جَزَاكُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَنَّا خَيْرَ الْجَزَاءِ چون رعایت آداب فقراء نمودہ اند و بتواضع سخن راندہ اند امید است کہ بحکم مَنْ تَوَاضَعَ لِلّٰهِ رَفَعَهُ اللّٰهُ این تنزل موجب رفعت دینی و دنیوی گردد بلکہ گشت بُشْرٰى لَكُمْ چون الفاظ انابت و رجوع در میان آوردہ اند چنانکہ

ف۱ کنکاش بالکسر و نون خفی و کاف دوم فارسی و شین معجمہ مشورت و صلاح پرسی و این لفظ ترکی است کنکش مخفف آن ۱۲ غ ف۲ جمع علت و علت غائیہ آنکہ فاعل را بر فعل کردن حامل و باعث بود ۱۲ ف۳ یعنی مدح و ثنا و ہر چہ بشما خوش آید و تملق و چاپلوسی کنندگان شما دیگران بسیار اند مقصود از آشنائی فقراء الخ ۱۲ ف۴ یعنی عیب گرفتن و رنجانیدن مقصود نیست بلکہ برانگیختن است بر ازالہ این امراض مستورہ و رذائل مخفیہ کہ بغیر تنبیہ اطلاع بران دشوار است این را یقین تصور نمایند و ریب و شبہ را دران راہ نہ دہند ۱۲ ف۵ خیر و نیکوئی دران است کہ خواست و کرد حق سبحانہ و تعالیٰ ۱۲ ف۶ جمع ستائش مر حق را است تعالیٰ و تقدس و درود و سلام بر رسول خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم و بارک ۱۲ ف۷ بہترین جزا ارزانی فرماید حق سبحانہ بشما از ما ۱۲ ف۸ ہر کہ پستی اختیار نمود بجہت رضائے حق سبحانہ و تعالیٰ حق تعالیٰ رفعت و بلندی بخشد او را روایت کرد این را ابو نعیم در حلیہ از ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ و عزیزی می گفتہ کہ اسناد آن حسن است ۱۲ معرب

تصور فرمایند کہ این انابت بر دست درویشے از درویشاں واقع شدہ است مترصد نتائج و ثمرات آں باشند اما حقوق آں را باید کہ مہما امکن مرعی دارند و از وصایا و نصائح چہ نویسد و از علوم و معارف چہ وا نماید کہ علماء مجتہدین و صوفیہ محققین شکر اللہ تعالیٰ سعیہم در بسط و تفصیل سخن تقصیر جائز نداشتہ اند[1] و پارہ از مسودات این کم بضاعت را نیز ظاہرا بعضے از یاراں بخدمت شما بردہ اند بنظر شریف گذشتہ باشد بالجملۃ[2] طریق النجاۃ متابعۃ اھل السنۃ والجماعۃ کثرھم اللہ سبحانہ فی الاقوال والافعال وفی الاصول والفروع فانھم الفرقۃ الناجیۃ وما سواھم من الفرق فھم فی معرض الزوال وشرف الھلاک علمہ الیوم احد اولم یعلم اما فی الغد فیعلمہ کل احد ولا ینفع اللھم نبھنا قبل ان ینبھنا الموت سیادت مآبی سید ابراہیم از قدیم چوں انتسابے باں آستانہ علیہ دارد و در سلک دعاگویاں[3] منتظم است بر ذمہ کرم لازم است کہ دستگیری فرمایند کہ اوان فقر و پیری را با اہل و عیال خود بفراغ خاطر گذراند و بدعائے سلامتی وارین ایشاں مشغول باشد والسلام ✦

مکتوب ہفتادم

نیز بخان خاناں صدور یافتہ در بیان آنکہ آدمی را جامعیت او سبب بعد اوست ہمچنانکہ ہمیں جامعیت او سبب قرب اوست و ما یناسب ذلک ثبتکم اللہ سبحانہ علی جادۃ الشریعۃ المصطفویۃ علی صاحبھا الصلوۃ والسلام والتحیۃ رحم اللہ عبدا قال امینا۔ آدمی را ہمچنانکہ جامعیت سبب قرب بحق تعالیٰ و تکریم و تفضیل است سبب

---

[1] بلکہ باستیعاب تمام در اسفار خود مسجل نمودہ اند پس بہ تسطیر آں احتیاجے نیست ۱۲ [2] خلاصۃ المرام آنکہ راہ خلاصی متابعت گروہ اہل سنت و جماعت است بسیار گرداند ایشاں را خدائے پاک در اقوال و افعال و در اصول و فروع زیرا کہ او شاں اند گروہ نجات یابندہ و اما دیگر فرقہا پس ایشانند در محل زوال و در قرب ہلاک امروز کسے داند یا نہ داند اما فردائے روز قیامت پس ہر کس داند و نفع نہ دہد ۱۲ [3] یعنی در رشتۂ دعا گویان شما کشیدہ شدہ است لفظ منتظم بصیغہ اسم فاعل است از انتظام بمعنی راست شدن و در رشتہ کشیدہ شدن ۱۲ [4] ثابت قدم دارد شما را خدائے پاک بر شاہراہ شریعت حضرت محمد مصطفی بر صاحب شریعت درود و سلام و تحفہ دعا باد و رحمت نازل فرماید حق جل و علا بر آں بندہ کہ آمین گفت بایں دعا۔ آمین یا رب العلمین ۱۲

و تضلیل و تجہیل نیز ہماں جامعیت است قرب بواسطۂ الجمعیت مرآت اوست و قابلیت ظہور مر جمیع اسماء و صفات را بلکہ تجلیات ذاتیہ را نیز حدیث قدسی لا یسعنی[1] ارضی ولا سمائی ولکن یسعنی قلب عبدی المؤمن رمزے ازین بیان است و بعد او بسبب احتیاج اوست بہر جزئی از جزئیات عالم چہ او را بہمہ چیز درکار است خلق[2] لکم ما فی الارض جمیعا بواسطہ این احتیاج او را بجمیع اشیاء گرفتاری ہست کہ سبب بعد و تضلیل او گشتہ است ؎ پایہ آخر آدم است و آدمی ✦ گشت محروم از مقام محرمی ✦ گر نہ گردد باز مسکین زین سفر ✦ نیست از وے ہیچکس محروم تر

پس بہترین ہمہ موجودات انسان آمد و بدترین ہمہ کائنات ہم او[3] اذ کان منہ محمد حبیب رب العلمین علیہ وعلی الہ الصلوات والتسلیمات والتحیات وابو جہل اللعین عدو رب السموات والارضین پس ناچار تا از گرفتاری ہمہ نجات میسر نشود گرفتاری یکے کہ منزہ است از یکے نیز حاصل نیاید خرابی در خرابی است لیکن بمقتضائے ما لا یدرک کلہ لا یترک کلہ زندگانی چند روزہ را بروفق اتباع صاحب شریعت علیہ وعلی الہ الصلوۃ والتحیۃ باید بسر برد کہ رستگاری از عذاب اخروی و فوز بتنعمات سرمدی وابستہ بسعادت این اتباع است پس در اموال نامیہ[4] و انعام سائمہ[5] اداء زکوۃ کما حقہ باید نمود و آں را وسیلۂ عدم گرفتاری با موال و انعام باید ساخت و در مطعومات و ملبوسات لذیذہ و

---

[1] قولہ لا یسعنی الخ یعنی وسعت ندارد مرا زمین من و نہ آسمان من ولکن وسعت دارد مرا دل بندۂ مومن من ذکر کرد این را غزالی در احیاء لکن بلفظ لم یسعنی بدل لا یسعنی و بلفظ وسعنی بدل ولکن یسعنی عراقی گفتہ کہ باین لفظ نیافتہ ام و روایت کرد طبرانی بلفظ ان للہ آنیۃ من الارض و آنیۃ ربکم قلوب عبادہ الصالحین مخرج گفتہ کہ دیلمی در مسند الفردوس از انس رضی اللہ عنہ آوردہ است و احمد در زہد از وہب بن منبہ آوردہ ولکن بالفاظ دیگر مع اتحاد معنی ۱۲ التعریب مع الاختصار [2] اشارت است بآیتے کہ در پارۂ اول واقع است ہو الذی خلق لکم الخ یعنی اوست آں خداوندے کہ بیافرید برائے شما آنچہ در زمین است ہمہ ۱۲ [3] زیرا کہ از نوع انسان است حضرت محمد محبوب پروردگار عالمیان بر وے و بر آل پاک وے درودہا و سلامہا و تحفہ ہائے دعا و از نوع انسان است نیز ابو جہل ملعون دشمن پروردگار آسمانہا و زمینہا بدانکہ اندرین قول لف و نشر غیر مشوش است چہ قول او قدس سرہ محمد حبیب الخ راجع است بقول او قدس سرہ بہترین موجودات الخ و قول او قدس سرہ و ابو جہل اللعین الخ راجع است بقول او قدس سرہ و بدترین ہمہ الخ ۱۲ [4] قولہ اموال نامیہ یعنی آں اموال کہ دران افزائش ممکن بود و نمو و افزائش برابر است کہ حقیقی بود مثل توالد و تناسل و تجارت یا تقدیری باین طور کہ قادر بر استنماء مال باشد و مال بدستش یا بدست نائبش بود بدانکہ مال نامی کہ درو زکوۃ واجب شود عام است کہ زر و سیم مسکوک یا تبر یا زیور یا ظروف طلا و نقرہ باشد یا مال تجارت کہ بہ نیت تجارت خریدہ شود نصاب زر ہفت و نیم تولہ است و نصاب سیم پنجاہ و شش روپیہ سکہ دہلی است ۱۲ [5] قولہ و انعام سائمہ یعنی شتران و گاوان و بزہا نخلوط نر و مادہ کہ اکثر سال بہ چریدن در صحرا کفایت کنند و ہمچنین گلۂ اسپان و تفصیل نصاب اجناس سوائم و قدر واجب آن طول دارد ۱۲ [6] آنچہ بتمام و کمال یافتہ نشود کلیۃ ترک نیز کردہ نشود ۱۲

ولقیسہ حظ نفس منظور نباید داشت بلکہ در اطعمہ و اشربہ غیر از حصول قوت بر اداء طاعات نیتے دیگر نہ باید کرد و جامۂ نفیس بحکم کریمہ خُذُوْا زِیْنَتَکُمْ عِنْدَ کُلِّ مَسْجِدٍ اَیْ عِنْدَ کُلِّ صَلٰوۃٍ بہ نیت تزیین مامور باید پوشید و مشوب بہ نیت دیگر نباید ساخت و اگر حقیقت نیت میسر نہ شود خود را بہ تکلف بدین نیت باید آورد فَاِنْ لَّمْ تَبْکُوْا فَتَبَاکَوْا و دائم بحق سبحانہ وتعالےٰ ملتجی و متضرع باید بود کہ حقیقت نیت میسر شود و از تکلف وا رہد میتواند کہ دہد اشک مرا حسن قبول + آنکہ در سیاختہ است قطرۂ بارانی را + علی ہذا القیاس در جمیع امور بمقتضاے فتوی علماء دیندار کہ راہ عزیمت را اختیار نمودہ اند و از رخصت اجتناب کردہ زندگانی باید کرد و وسیلۂ نجات ابدی باید دانست مَا یَفْعَلُ اللّٰہُ بِعَذَابِکُمْ اِنْ شَکَرْتُمْ وَاٰمَنْتُمْ +

مکتوب ۷۱ ہفتاد و یکم

بمیرزا داراب ابن خانِ خاناں صدور یافتہ در بیان آنکہ شکر منعم بر منعم علیہ واجب است وحصول شکر باتیان شریعت است لاغیر اَیَّدَکُمُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَنَصَرَکُمْ شکر منعم بر منعم علیہ واجب است عقلاً و شرعاً و معلوم است کہ وجوب شکر بہ اندازۂ وصول نعمت است پس ہر چند وصول نعمت بیشتر وجوب شکر زیادہ تر پس بر اغنیاء عَلٰی تَفَاوُتِ دَرَجَاتِہِمْ نسبت بہ فقرا اضعاف مضاعف شکر واجب آمد لہٰذا فقراء این امت پیش از اغنیاء پانصد سال در بہشت خواہند در آمد و شکر منعم تعالیٰ اولاً بتصحیح عقائد است بمقتضائے آرائے فرقۂ ناجیہ کہ اہل سنت و جماعت اند و ثانیاً باتیان احکام

ـــــــــــــــــــــــــــ

سلہ اشارت است بحدیثے کہ اندرین باب آمدہ است روایت کرد آنرا ترمذی از ابو ہریرہ رضی اللّٰہ تعالےٰ عنہ یدخل الفقراء الجنۃ قبل الاغنیاء بخمس مائۃ عام مقدار نصف یوم و روایت نمود ابن ماجہ از ابی سعید رض بلفظ ان الفقراء المہاجرین یدخلون الجنۃ قبل اغنیائہم بخمسمایۃ سنۃ و روایت کرد مسلم بلفظ ان فقراء المہاجرین یسبقون الاغنیاء یوم القیمۃ بالربعین خریفا از حدیث عبد اللّٰہ ابن عمرو ۱۲ معرب ملہ خذوا زینتکم عند کل مسجد الخ اشارتست بآیتے کہ در پارہ ولو اننا و سورہ اعراف واقع است یعنی یا بنی ادم خذوا زینتکم عند کل مسجد وکلوا واشربوا ولا تسرفوا انہ لا یحب المسرفین یعنی اے فرزندان آدم بگیرید زینت خود را نزدیک ہر نماز و بخورید و بیاشامید و از حد مگذرید ہر آئینہ خدا دوست نمیدارد از حد گذرندگان را ۱۲ ملہ یعنی نجات یابندہ اند میان سہ و ہفتاد فرقہ اشارت است بحدیثے کہ اندرین باب وارد است در ترمذی و ابی داؤد ۱۲ ملہ قوت بخشد شمارا خدائے پاک و نصرت ارزانی فرماید شمارا بر دشمنان دین ۱۲ ملہ اشارتست بآیتے کہ در آخر پارہ والمحصنات در سورہ نسا واقع است یعنی چہ کار کند خدا بعذاب شما اگر سپاسداری کنید و ایمان آرید ۱۲ ملہ قولہ فان لم تبکوا فتباکوا اشارت است بحدیثے کہ مروی است در شرح السنۃ از حضرت انس رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہ

شرعیہ عملیہ است بروفق آرائے مجتہدین این فرقۂ علیہ و ثالثاً بتصفیہ و تزکیہ است بر طبق سلوک صوفیہ علیہ این فرقہ سنیہ و وجوب این رکن اخیر استحسانی است بخلاف رکنین سابقین چہ اصل اسلام مربوط باین دو رکن است و کمال اسلام منوط بہ آں یک رکن و عملے کہ مخالف این ارکان ثلثہ است اگرچہ از جنس ریاضات شاقہ و مجاہدات شدیدہ باشد داخل معصیت است و نافرمانی و ناسپاسی منعم جل سلطانہ براہمہ ہند و فلاسفۂ یونان در ریاضات و مجاہدات خود را معاف نداشتہ اند اما آں ریاضات چوں بروفق شرائع انبیاء صَلَوَاتُ اللّٰہِ تَعَالٰی وَتَسْلِیْمَاتُہٗ عَلٰی اَجْمَعِہِمْ عُمُوْمًا وَعَلٰی اَفْضَلِہِمْ خُصُوْصًا واقع نہ شدہ اند مردود اند و از نجات اخروی بے نصیب فَعَلَیْکُمْ بِمُتَابَعَۃِ سَیِّدِنَا وَمَوْلَانَا وَشَفِیْعِ ذُنُوْبِنَا وَطَبِیْبِ قُلُوْبِنَا مُحَمَّدٍ رَّسُوْلِ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ وَسَلَّمَ وَمُتَابَعَۃِ خُلَفَائِہِ الرَّاشِدِیْنَ الْمَہْدِیِّیْنَ رِضْوَانُ اللّٰہِ تَعَالٰی عَلَیْہِمْ اَجْمَعِیْنَ +

مکتوب ۷۲ ہفتاد و دوم

بخواجہ جہاں صدور یافتہ در بیان آنکہ جمع ساختن دین با دنیا دشوار است پس طالب آخرت را از ترک دنیا چارہ نباشد و اگر ترک حقیقی میسر نہ شود از ترک حکمی چارہ نہ وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِکَ سَلَّمَکُمُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَعَافَاکُمْ مَا اَحْسَنَ الدِّیْنُ وَالدُّنْیَا لَوِ اجْتَمَعَا. جمع ساختن دین و دنیا را از قبیل جمع اضداد است پس طالب آخرت را ترک دنیا لابد آمد و چوں درین اوان حقیقت ترک آں میسر نیست بلکہ متعسر است بضرورت بترک حکمی باید قرار داد و ترک حکمی عبارت از آنست کہ در امور دنیویہ بمقتضائے حکم شریعت غرا محکوم باید شد و در مطاعم و مشارب و مساکن حدود شرعیہ را رعایت باید نمود و تجاوز از آں

ـــــــــــــــــــــــــــ

سلہ قولہ طبق بفتحین موافق و برابر یعنی ہر شے کہ برابر آن شے دیگر باشد و در لطائف نوشتہ کہ بکسر اول و سکون با بمعنی طریق و دستور است انجا ہر دو معنی صحیح است ۱۲ ملہ قولہ فعلیکم بمتابعۃ الخ پس لازم گیرید متابعت سرور ما و مولاے ما و شفاعت کنندہ در بارہ گناہان ما و طبیب دلہائے ما محمد رسول اللّٰہ صلی اللّٰہ تعالےٰ علیہ و علی آلہ وسلم را و لازم گیرید متابعت خلفائے او اہل رشد و ہدایت را خوشنودی حقتعالی برہمہ ایشاں باد ۱۲ ملہ سلامت دارد خدائے پاک شمارا و عافیت بخشد بشما ۱۲ ملہ چہ زیبا است دین و دنیا اگر جمع بودندے ہر دو لیکن جمع بودن ہر دو محال است دلالت کرد برین معنی لفظ لو کہ موضوع است برائے دلالت بر انتفاء شرط و جزا چنانچہ در محل خود مقرر است ۱۲ ملہ قولہ براہمہ جمع برہمن است گروہے از علماء مشرکان ہند ۱۲ ملہ جمع ریاضت بالکسر توسن را رام کردن و رنج کشیدن ۱۲

حدود تجویز نباید کرد در اموال نامیہ والانعام سائمہ زکوٰۃ مفروضہ را ادا باید کرد چوں تحلی باحکام شرعیہ میسر شد از مضرت دنیا نجات حاصل گشت و باآخرت جمع شد و اگر این قسم ترک حکمی ہم میسر نہ شود از بعث خارج است حکم منافق دارد کہ صورت ایمان در آخرت سود مندش نخواہد گشت نتیجہ او عصمت دماء و اموال دنیوی است فقط ؎ من آنچہ شرط بلاغ است با تو میگویم ٭ تو خواہ از سخنم پند گیر خواہ ملال ٭ تا کدام صاحب دولت باشد کہ باین طمطراق دنیاوی و باین خدم و حشم و باین طعامہائے لذیذ و چرب و باین لباسہائے فاخرہ و پرنقش کلمہ حق را بسمع قبول استماع نماید ؎ گوشش از بار دُر گران شدہ است ٭ نشنود نالہ و فغان مرا ٭ وَفَّقَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ بِمُتَابَعَۃِ الشَّرِیْعَۃِ الْمُصْطَفَوِیَّۃِ عَلٰی صَاحِبِہَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ بقیۃ المراد میاں شیخ زکریا کہ سابقا کروری بود الحال محبوس است مرد عالم و فاضل است بشومی اعمال مدتے است کہ بدان مال محبوس است بواسطہ ضعف پیری و ضیق معیشت و تمادی مدت حبس بستوہ آمدہ است بفقیر نوشتہ بود کہ در عہد کہ آمدہ سعی در مخلص ما نمایند کثرت مسافت راہ مانع آمد چوں اخوی خواجہ محمد صادق بخدمت الیشان میرفتند بضرورت بچند کلمہ مصدع گشت امید است کہ توجہ عالی دربارہ آن ضعیف مرعی خواہند داشت کہ عالم است و پیر وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا ٭

مکتوب ۷۳ ہفتاد و سوم

بہ قلیج اللہ بن قلیج خان صدور یافتہ در مذمت دنیا و ابنائے آن و در نکوہش تحصیل علوم غیر نافع

۱ـ خافت جاہہا و اہلہائے دنیا بر خلاف کفار ۱۲ ۲ـ قولہ طمطراق بفتح ہر دو طائے مہملہ بمعنی کر و فر و شان و تجمل صاحب موید نوشتہ کہ طمطراق بمعنی علو است و طراق بمعنی آواز و خوش و طمطراق ازین مرکب است ۱۲ غ ۳ـ قولہ خدم بفتحتین جمع خادم است و حشم بفتحتین چاکران خدمتگاران کہ برائے او غضب نمایند و جنگ کنند یا دیگران ۱۲ ۴ـ قولہ پرنقش کذا فی النسخ الموجودۃ عندنا یحتمل کہ این لفظ مرکب باشد از پر بمعنی کثیر و نقش بمعنی نشکاف یعنی لباسہائے کہ نقشہائے بسیار داشتہ باشد چنانچہ عادت امرا است کذا قیل واللہ اعلم ۱۲ ۵ـ قولہ فغان بفتح اول نالہ و فریاد و این لفظ بکسرہ شہرت دارد مگر از لہجہ عراقیان بفتح اول مسموع است و فغان از نالہ بلند تر باشد و بعضی گفتہ کہ فغان در اصل بمعنے ناقوس است زیرا کہ فغ بمعنی بت است و الف و نون برائے نسبت حالا بمعنی ناقوس مہجور گشتہ بمعنی نالہ و فریاد مستعمل شدہ ۱۲ غ ۶ـ توفیق بخشد مارا خدائے پاک و شمارا بمتابعت شریعت محمد مصطفے بر صاحب شریعت درود و سلام و تحفہ دعا ۱۲ ۷ـ زر و سیم و مال تجارت ۱۲ ۸ـ ستوہ بفتحتین بمعنی تنگ دل و ملول و عاجز و بازماندہ ۱۲ غ

ودر اجتناب از فضول مباحات و تحریض بر خیرات و اعمال صالحہ علی الخصوص در زمان عنفوان جوانی وما یناسب ذلک حق سبحانہ و تعالے بر جادہ شریعت سنیہ مصطفویہ عَلٰی صَاحِبِہَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ الْاَکْبَرِیَّۃُ الشَّہِیْدِیَّۃُ استقامت ارزانی فرماید اے فرزند دنیا محل آزمائش وابتلا است ظاہر اورا بانواع مزخرفات مموہ و مزین گردانیدہ اند صورت اورا بخال و خط و زلف و خد موہوم مزبب ساختہ اند و در نمود شیرینیست و بطراوت و نضارت متخیل لیکن فی الحقیقت جیفہ ایست عطر اندودہ و مزبلہ ایست پر از ذباب و دودہ و سرابے است آب نما و شکرے است زہر آسا باطن او سراسر خراب وابتر است معاملہ او با ابنائے خود با این ہمہ گندگی از ہر چہ گوئی بدتر فریفتہ او دیوانہ و مسحور است گرفتار او مجنون و مخدوع ہر کہ بظاہر او مفتون گشت بداغ خسارت ابدی متسم شد و ہر کہ بحلاوت و طراوت او نظر کرد ندامت سرمدی نصیب او آمد سرور کائنات حَبِیْبُ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوٰتُ وَالتَّحِیَّاتُ فرمودہ ست مَا الدُّنْیَا وَالْاٰخِرَۃُ اِلَّا ضَرَّتَانِ اِنْ رَضِیَتْ اِحْدٰھُمَا سَخِطَتِ الْاُخْرٰی پس ہر کہ دنیا را راضی ساخت آخرت از وے در سخط است پس ناچار از آخرت بے نصیب آمد اَعَاذَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ مِنْ مَحَبَّتِہَا وَمَحَبَّۃِ اَہْلِہَا اے فرزند ہیچ میدانی کہ دنیا چیست آنچہ ترا از حق سبحانہ و تعالے باز دارد پس از زن و فرزند و مال و جاہ و ریاست و لہو و لعب و اشتغال بما لا یعنی ہمہ داخل دنیا است علومیکہ بآخرت کار نیایند ہم از دنیا اند اگر تحصیل نجوم و منطق و ہندسہ و حساب و امثال آنہا از علوم لاطائل بکار می آمد فلاسفہ از اہل نجات می بودند قَالَ عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ

۱ـ مزخرفات جمع مزخرف بضم میم و فتح را بمعنی باطل و تزویر کردہ شدہ و آرائش دادہ ۱۲ ۲ـ مموہ بالضم و تشدید واو مفتوح زر اندودہ کردہ و آراستہ ۱۲ ۳ـ در اصل بضم اول و فتح لام لفظ عربی است جمع زلفہ بالضم بمعنی پارہ شب است و فارسیان بسکون لام خوانند و مجازا بمناسبت سیاہی اطلاق مشبہ بہ بر مشبہ کردہ موئے مخصوص قریب گوش را زلف گفتند و بعضی گفتہ اند کہ زلف مخفف زلفین است کہ بضم اول و کسر فا بمعنے زنجیر است بجہت تشبیہ بر موی صدغ اطلاق کنند ۱۲ ۴ـ بالفتح و بائے موحدہ و لام ہر دو مفتوح جائے سرگین انداختن و جائے نجاست انداختن اسم ظرف است ماخوذ از زبل بالکسر کہ بمعنی سرگین است ۱۲ غث ۵ـ یعنی نیست دنیا و آخرت مگر مانند دو زن کہ در نکاح یک مرد باشند اگر راضی گشت یکے از آں دو غضب ناک شد دیگرے ۔ معرب گفتہ روایت کرد احمد و حاکم و طبرانی و ابن حبان بلفظ من احب دنیاہ اضر باخرتہ ومن احب آخرتہ اضر بدنیاہ فاثروا ما یبقی علی ما یفنی یعنی ہر کہ دوست داشت دنیائے خود را نقصان رسانید باخرت خود و ہر کہ دوست داشت آخرت خود را ضرر رسانید بدنیائے خود پس اختیار کنید باقی را بر فانی ۱۲ ۶ـ مولوی میفرماید چیست دنیا از خدا غافل بُدن نے قماش و نقرہ و فرزند و زن ۱۲ ۷ـ فرمود آنحضرت سرور عالمیان علیہ الصلوۃ والسلام علامت روئے گردانیدن حق تعالی از بندہ مشغول بودن بندہ است بآنچہ اہم و ضروری نیست اورا ۔ معرب گفتہ گفت ابن حجر در شرح اربعین من علامات اعراض اللہ تعالی عن العبد ان یجعل شغلہ فیما لا یعنیہ از قول حسن است و ترمذی از ابو ہریرہ آوردہ مرفوعا من حسن اسلام المرء ترکہ ما لا یعنیہ و روایت کرد این را ابن ماجہ و حسن گفت این را نووی و صحیح گفت اورا ابن عبد البر مخرج گفتہ ذکر کرد علی متقی مرفوعا در جوامع الکلم بلفظ شیخ یعنی حضرت مجدد علیہ الرضوان انتہی ۱۲ ۸ـ نام علمی است کہ از آن معرفت اشکال و مقادیر حاصل شود ۱۲ ۹ـ عنفوان بضم اول و ضم فا اول ہر چیز و آغاز جوانی ۱۲ غ

عَلَامَةُ اِعْرَاضِهٖ تَعَالٰی عَنِ الْعَبْدِ اِشْتِغَالُهٗ بِمَا لَا یَعْنِیْهِ ؎ ہرچہ جز عشق خدائے احسن است
گر شکر خوردن بود جان کندن است ✦ و آنکہ گفتہ اند کہ علم نجوم از برائے معرفت اوقات صلوٰۃ درکار است
نہ باین معنی است کہ معرفت اوقات بے معرفت نجوم حاصل نیست بلکہ باین معنی است کہ علم نجوم
یکے از طرق معرفت اوقات است بسیاری از مردم ہستند کہ از علم نجوم خبر ندارند و اوقات صلوٰۃ را بہ از
عالمان نجوم می شناسند قریب باین سخن است وجہیکہ در تحصیل علم منطق و حساب و مانند اینہا کہ فی الجملہ
در بعضے علوم شرعیہ درکار اند بالجملہ بعد از تحملات بسیار وجہ جواز برائے اشتغال باین علوم پیدا می شود اما اگر
مقصود از خواندن اینہا غیر از معرفت احکام شرعیہ و تقویت ادلۂ کلامیہ امرے دیگر نباشد وَاِلَّا لَا یَجُوْزُ
اَصْلًا انصاف باید کرد ارتکاب امر مباح کہ مستلزم فوت امور واجبہ باشد از حد اباحت می برآید یا نہ
شک نیست کہ اشتغال باین علوم مفوّت اشتغال بعلوم شرعیۂ ضروریہ است اے فرزند حق سبحانہ و
تعالٰی انکمال عنایت بے غایت خویش ترا در ابتدائے جوانی توفیق توبہ کرامت فرمودہ بود و بدست
یکے از درویشان سلسلۂ علیۂ نقشبندیہ قدس اللہ تعالٰی اسرارہم انابت دادہ نمیدانم از دست نفس
و شیطان تر اثبات بران توبہ میسر شدہ باشد یا نہ استقامت مشکل می نماید موسم عنفوان جوانی است
و اسباب دنیوی ہمہ میسر و بیشتر از قرنا نیکے مناسب و نا ملائم ؎ ہم اندرز من بتو این است ✦ کہ
تو طفلی و خانہ رنگین است ✦ اے فرزند کار این است کہ از فضول مباحات اجتناب باید نمود و
از مباحات بقدر ضرورت اکتفا باید کرد و آں ہم بہ نیت جمعیت از برائے ادائے وظائف بندگی
مثلاً مقصود از خوراک قوت برادائے طاعات است و از پوشاک ستر عورت و دفع حر و برد
عَلٰی هٰذَا الْقِیَاسِ سَائِرُ الْمُبَاحَاتِ الضَّرُوْرِیَّةِ اکابر نقشبندیہ قَدَّسَ اللّٰهُ تَعَالٰی اَسْرَارَهُمْ
عمل بعزیمت اختیار کردہ اند و از رخصت مَهْمَا اَمْکَنَ اجتناب فرمودہ از جملہ عزائم اکتفا است بقدر
ضرورت و اگر این دولت میسر نہ شود باری از دائرۂ مباحات بیرون نباید نہاد و بمحرمات و مشتبہات
نباید رفت تنعمات بامور مباحات بروجہ اتم و اکمل حق سبحانہ و تعالٰی از کمال کرم تجویز فرمودہ است
و دائرۂ این تنعمات را پر وسیع ساختہ قطع نظر ازین تنعمات کدام عیش برابر آن است کہ مولائے
این کس از کردار این شخص راضی باشد و کدام جفا برابر آنست کہ سید او از اعمال او در سخط باشد رِضَاءُ[1]

[1] رضا بفتح و مد خوشنودی یعنی خوشنودی حق تعالٰی در جنت بہتر است از جنت و خشم وے سبحانہ و تعالٰی در جہنم بدتر است از جہنم ۱۲

اللّٰهِ تَعَالٰی فِی الْجَنَّةِ خَیْرٌ مِّنَ الْجَنَّةِ وَسَخَطُ اللّٰهِ تَعَالٰی فِی النَّارِ شَرٌّ مِّنَ النَّارِ این کس بندہ
ایست محکوم بحکم مولائے اَیَحْسَبُ[1] الْاِنْسَانُ خود نساختہ اند و در ہرچہ افتد وا نگذاشتہ اند فکر باید کرد و عقل دور اندیش
را کار باید فرمود فردا غیر از ندامت و خسارت ہیچ بدست نخواہد آمد وقت کار موسم جوانی است
جوان مرد آن است کہ این وقت را از دست نہ دہد و فرصت غنیمت شمرد محتمل کہ او را تا زمان پیری
نگذارند و اگر گذارند جمعیت میسر نہ شود و اگر میسر شود ہنگام ضعف و سستی کاری نتواند کرد حالا کہ اسباب
جمعیت ہمہ میسر است و وجود والدین ہم از جملۂ انعامات حق است سبحانہ کہ غم معیشت این کس بسر آنہا
است و موسم فرصت است و زمان قوت و استطاعت بکدام عذر امروز را بفردا باید انداخت و در
بتسویف باید کشید قَالَ عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ هَلَكَ الْمُسَوِّفُوْنَ[2] آرے اگر مہمات دنیائے دنی
را بفردا انداز ند و امروز باعمال آخرت پردازند بس مستحسن است چنانکہ عکس[3] این مستقبح است درین وقت
عنفوان جوانی کہ استیلاء دشمنان دین است از نفس و شیطان اندک عمل را آں قدر اعتبار است
کہ در وقت عدم استیلاء آنہا اضعاف مضاعف آنرا اعتبار نیست در تورۂ[4] سپاہی گری سپاہیان کار گزار
را در وقت استیلاء اعداء اعتبار بیشتر است اندک تردد ہم اعتبار می گیرد و نمایاں می شود و در وقت امن
از شر اعداء این قسم اعتبار نہ می ماند اے فرزند مقصود از خلقت انسانی کہ خلاصۂ موجودات است
نہ لہو و لعب و نہ خوردن و خفتن[5] است مقصود از وے ادائے وظائف بندگی است و ذل و انکسار و
عجز و افتقار و دوام التجا و تضرع بجناب قدس خداوندی جل سلطانہ عبادتے کہ شرع محمدی علیہ الصلوٰۃ
والسلام بآں ناطق است و مقصود از ادائے آن منافع و مصالح عباد است و بجناب قدس
خداوندی عز شانہ ہیچ ازاں عاید نمی شود بجان ممنون گشتہ می باید ادا کرد و بہ انقیاد تمام در امتثال اوامر

[1] اشارت است بآیتے کہ در سورۂ قیامت واقع است اَیَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَنْ یُّتْرَكَ سُدًی یعنی آیا می پندارد آدمی کہ مہمل و ضائع گذاشتہ شود ۱۲

[2] قولہ ہلک المسوفون یعنی ہلاک شدند سوف افعل گویندگان ـ گویند کہ باین لفظ یافتہ نشد و ہر آئینہ روایت کرد دیلمی در مسند فردوس از عبد الرحمن بن عوف رضی اللہ تعالٰی عنہ بلفظ التسویف شعار الشیطان یلقیہ فی قلب المؤمن و از ابن عباس رض بلفظ ایاک و التسویف بالتوبۃ روایت کرد بخاری در تاریخ از عکرمہ بطریق ارسال و خطیب از ابوہریرہ رض بلفظ لعن اللہ المسوفات ۱۲ معرب مکتوبات محمد مراد مکی سلمہ ربہ ۱۲

[3] یعنی مہمات آخرت را بر فردا انداختن و باعمال دنیائے دنیہ امروز پرداختن ۱۲ [4] قولہ تورہ بواو مجہول و رائے مہملہ در ترکی بمعنی رسم و قاعدہ مطلق و مجاز اشریعتے را گویند کہ چنگیز خاں از خود وضع کردہ حالا بمعنی حکم شدید یا دستار پادشاہی مستعمل و درین جا بمعنی اول مراد است ۱۲ [5] خواب و خور جز پیشۂ انعام نیست ✦ خفتگاں را بہرہ از انعام نیست ۱۲ [6] بالضم و بفتحتین و بفتحتین خشم گرفتن و ناخوشنود شدن ۱۲ اللہم اغفر لکاتبہ و لمن سعی فیہ ۱۲

وانتہا از مناہی باید کوشید حق سبحانہ باوجود غناء مطلق عباد را با وامر ونواہی سرفراز ساختہ است تا امتحان
را شکر این نعمت بروجہ اتم باید کرد وبمنت داری تمام در امتثال احکام باید کوشید آن فرزند میداند کہ اگر از
ابنائے دنیا کہ بشوکت وجاہ صوری متحقق است اگر از متعلقان زیردست خود را بخدمتے سرفراز می سازد
ودران خدمت نفعی با آمر نیز عاید است این زیردست حکم او را چہ بلا عزیز میدارد ومیداند کہ شخصے عظیم القدر
این خدمت را فرمودہ است بممنونیت تمام بجا باید آورد چہ بلا شد عظمت خداوندی جل سلطانہ از عظمت
این شخص ہم در نظر کمتر می آید کہ در امتثال احکام خداوندی جل عظمتہ نمی کوشند شرم باید کرد واز خواب خرگوش خود
را باید برآورد عدم امتثال اوامر الٰہی جل سلطانہ از دو چیز خالی نیست یا آنکہ اخبارات شرعیہ را دروغ میداند
وباور نمی کند یا عظمت امر تعالیٰ وتقدس در نظر حقیر تر از عظمت ابنائے دنیا می آید شناعت این امر را باید
ملاحظہ نمود اے فرزند شخصے کہ کذب او را بارہا تجربہ کردہ اند بگوید کہ اعدا باستیلاء تمام بر فلاں قوم شبخون[1]
خواہند ریخت عقلائے آن قوم از پئے محافظت خود می شوند وفکر دفع آن بلیہ[2] می نمایند باوجود میدانند
کہ آن مخبر بکذب متہم است لیکن میگویند کہ در محل توہم خطر[3] نزد عقلا احتراز لازم است مخبر صادق علیہ
الصلوٰۃ والسلام بہ مبالغہا تمام از عذاب اخروی خبردار ساختہ است ہیچ متاثر نمی شوند اگر متاثر شوند
فکر دفع آن بکنند[4] وحال آنکہ علاج دفع آنرا نیز از مخبر صادق علیہ الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ معلوم کردہ اند
پس چہ ایمان است کہ خبر مخبر صادق در رنگ خبر دروغ گو اعتبار ندارد صورت اسلام نجات نمی بخشند
یقین می باید حاصل کرد یقین کجا است کہ ظن ہم نیست بلکہ وہم ہم نیست چہ عقلاء در خطرہا وہم را نیز
اعتبار می نہند وہمچنین حق تعالیٰ در کلام مجید خود میفرماید وَاللّٰہُ[5] بَصِیْرٌ بِمَا تَعْمَلُوْنَ باوجود این اعمال
قبیحہ بوقوع می آرند اگر بدانند کہ شخص حقیرے بر اعمال اینہا مطلع است ہرگز عمل شنیع در نظر او نمی
کنند پس حال اینہا از دو حالت خالی نیست خبر حق را سبحانہ باور نمی کنند یا اطلاع حق سبحانہ تعالیٰ را
اعتبار نمی دہند پس این قسم کردار از ایمان است یا از کفر پس بران فرزند لازم است کہ از سر تجدید ایمان

ف ١ شب خون بوقت شب پنہان بر دشمن تاختن وبوقت شب قتل کردن فوج دشمن را ١٢ غ ف ٢ یعنی اینہمہ تہیٔ ومستعد شدن در پئے محافظت خود بودن وفکر اسباب دفع آن بلا نمودن مبنی است بر امر موہوم۔ مخبر صادق الخ ١٢ ف ٣ خطر بفتحتین قدر وجاہ وعظمت وبزرگی وبمعنی آفت ودشواری واندیشۂ ضرر ١٢ ف ٤ وچون فکر دفع آن نمی کنند معلوم شد کہ ہیچ متاثر نہ میشوند ١٢ ف ٥ یعنی وحق تعالیٰ بینا است بآنچہ میکنید واقع است در آخر سورۂ حجرات وپارۂ حٰم ٢٦ ١٢

بکنند قَالَ[1] عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ جَدِّدُوْا اِیْمَانَکُمْ بِقَوْلِ لَآ اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہُ واز نا مرضیات حق سبحانہ
توبہ نصوح[2] از سر اعادہ نماید از امورے[3] کہ نہی فرمودہ است ومحرم ساختہ مجتنب باشد پنج وقت نماز
بجماعت گزارد اگر قیام لیل ونماز تہجد نیز میسر شود زہے سعادت وادائے زکوٰۃ مال نیز از جملہ ارکان[4]
اسلام است آن را البتہ ادا کند طریقے کہ ادائے آن اسہل باشد آن است کہ از مال خود آنچہ حق فقرا
است سالیانہ جدا سازد وبہ نیت[5] زکوٰۃ نگہداشتہ در تمام سال بمصارف زکوٰۃ خرج نماید برین تقدیر
ہر مرتبہ تجدید نیت ادائے زکوٰۃ لازم نیست یک دفعہ جدا کردن کفایت می کند معلوم است کہ در
سال تمام چہ قدر خرج میکنند بفقرا ومستحقان اما چون بہ نیت زکوٰۃ نیست محسوب نمی شود ودر صورت
مرقومہ ہم زکوٰۃ از ذمہ ادا میشود وہم از خرج بے تقریب خلاصی است واگر بالفرض آن قدر در سال
خرج فقراء نشود وبقیہ بماند آن را ہمان طور جدا از مال خود نگہدارند در ہر سال ہمین قسم عمل بکار برند چون
مال فقراء جدا میشود اگر امروز توفیق ادائے آن روزی نہ شد شاید کہ فردا موفق سازند اے فرزند چون
نفس بالذات بسیار بخیل است ودر امتثال[7] احکام الٰہی جل سلطانہ سرکش بضرورت سخن بصرفہ[6]
گفتہ می شود والا اموال واملاک ہمہ از حق است سبحانہ این کس را چہ مجال است کہ دران مکث نماید
باید کہ بمنت تمام ادا کند وہمچنین در سائر عبادات خود را بہیچ وجہ معاف ندارد ودر ادائے حقوق
عباد سعی بلیغ مبذول باید داشت وکوشش باید نمود کہ حق ہیچکس در ذمہ نماند آنجا ادائے آن حق

ف ١ فرمود آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام نو سازید ایمان خود را بسبب گفتن کلمہ طیبہ یعنی لا الٰہ الا اللہ روایت کرد احمد وطبرانی بلفظ جددوا ایمانکم قیل یا رسول اللہ وکیف نجدد ایماننا قال اکثروا من قول لا الٰہ الا اللہ یعنے نوین سازید ایمان خود را گفتہ شد یا رسول اللہ وچہ طور نو سازیم ایمان خود را فرمود زیادہ بگوئید مقول لا الٰہ الا اللہ ١٢ برجندی ٢٢ ف ٢ اشارت است بآیتے کہ در پارہ قد سمع اللہ وسورۂ تحریم واقع است یاایہا الذین آمنوا توبوا الی اللہ توبۃ نصوحا یعنی اے آنانکہ گرویدید بازگردید بخدا بازگشتن خالص ولفظ نصوح بفتح وحائے مہملہ بمعنی صاف وخالص وتوبہ استوار کہ باز گناہ ہرگز نکند ونیز نام مردے کہ در حمام جہا میکرد وقصہ توبہ کردن در مثنوی معنوی مشروح است ١٢ ف ٣ قولہ از امورے کہ الخ وقولہ پنج وقت الخ ہر دو بحذف حرف عطف معطوف است بر قول او قدس سرہ از سر واز نا مرضیات ١٢ ف ٤ قال علیہ الصلوٰۃ والسلام بنی الاسلام علی خمس شہادۃ ان لا الٰہ الا اللہ وان محمدا عبدہ ورسولہ واقام الصلوٰۃ وایتاء الزکوٰۃ والحج وصوم رمضان یعنی اسلام بر پنج رکن مبنی است شہادتین ونماز وزکوٰۃ وحج وروزہ رمضان مروی است از ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما در مسلم وبخاری ١٢ مشکوٰۃ ف ٥ قولہ وبہ نیت زکوٰۃ بدانکہ شرط صحت زکوٰۃ نیت است کہ مقارن شود با داء نمودن یا بجدا کردن قدر واجب از مال واگر صدقہ کرد تمام مال زکوٰۃ نیز از ذمہ او ساقط گردید ١٢ ف ٦ قولہ بصرفہ صرفہ بالفتح وفا بمعنی فائدہ ونفع وبمعنی حیلہ ومکر وبمعنی افزونی وفرصت وبمعنی بخل وتنگی در خرج ١٢ غث ف ٧ فرمانبرداری احکام خداوندی ١٢ منہ زیرا کہ نیت منجملہ شرائط صحت ادائے زکوٰۃ است کما ہو مسطور فی کتب الفقہ ١٢

آسان است بملائمت و تملق هم رفع می شود در آخرت کار مشکل است علاج پذیر نیست احکام شرعیه را از علماء آخرت باید استفسار نمود سخن ایشان را تاثیرے ہست شاید به برکت انفاس ایشان بعمل آں موفق شود از علماء دنیا که علم را وسیلهٔ مال و جاه ساخته اند دور باید بود مگر آنکه علمائے متقی پیدا نشود بضرورت بقدر ضرورت بایشاں باید پرداخت آں جا میاں حاجی محمد اتره از علمائے دیندار اند میاں شیخ علی اتره خود آشنائے شما اند غرض این هر دو عزیز دراں نواحی مغتنم اند در تفتیش مسائل شرعیه بایشاں رجوع نمودن انسب است ای فرزند ما فقراء را به ابنائے دنیا چه مناسبت که از نیک و بد ایشاں سخن کنیم نصائح شرعیه درایں باب بروجه اتم و اکمل وارد شده اند فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ اما آں فرزند چوں از راه انابت به فقراء رجوع آورده بود دل را بواسطهٔ آں مناسبت در اکثر اوقات توجه بحال آں فرزند میشود ہماں توجه باعث این گفتگو شده است میدانم که اکثر این نصائح و مسائل بگوش آں فرزند رسیده باشد اما مقصود عمل است نه مجرد علم بیمارے که علم بداروئے مرض خود دارد تا آں دارو را نخورد صحت نمی یابد علم بدارو فائده نمی کند این همه ابرام و مبالغه برائے عمل است علم خود حجت را درست می سازد قَالَ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ اِنَّ اَشَدَّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَالِمٌ لَمْ يَنْفَعْهُ اللّٰهُ بِعِلْمِهٖ آں فرزند بداند که انابت سابق بواسطهٔ قلت صحبت ارباب جمعیت اگرچه ثمره ندارد اما از نفاست جوہر استعداد آں فرزند خبر میدہد امید است که حق سبحانه وتعالی ببرکت آں انابت در آخر بتوفیق مرضیات خویش موفق گرداند و از اهل نجات سازد و بہرحال رشتهٔ محبت این طائفه را از دست ندہد

ف۱ زیراکه صحائف اعمال سه نوع اند نوعے است که حقتعالی آمرزش نخواهد نمود و آں شرک کردن است با حق سبحانه وتعالی ان الله لا یغفر ان یشرك به و نوعیست که ترک نماید حق تعالی آں را تا آنکه معاوضه بگیرد و اقتصاص نماید بعضے از بعض و آں ظلم کردن عباد است یکے مر دیگرے را و نوعے است مفوض بخدائے تعالی عذاب کند یا تجاوز نماید و آں حقوق حق اند عز شانه هکذا اورد فی الحدیث للبیهقی عن عائشة رضی الله تعالی عنها علی ما فی المشکوٰة ۱۲ ف۲ یعنی پس مر خدائے راست حجت کامله و دلیل محکم این کریمه واقع است در پاره ولو اننا و سوره انعام در ربع دوم ۱۲ ف۳ مروی است از حضرت خواجه حسن بصری رضی الله تعالی عنه گفت علم دو است پس یک علمی است که در دل است پس آں علمی است سود دہنده مردم را و دیگر علمی است بر سر زبان که تاثیر نه کرد در دل و نورانی نه ساخت دل را پس این حجت خدا است بر آدمیان که بآں الزام خواهد داد و خواهد گفت که شما را علم بدادم چرا بآں کار نه کردید از ینجا گفته میشود که وائے بر جاہل یک بار و بر عالم هفتاد بار که دیده و دانسته گمراه شد و در چاه خذلان افتاد بیت علم چوں بر دل زند یارے شود + علم چوں بر تن زند مارے بود ۱۲ ف۴ یعنی رسول فرمود علیه الصلوٰة والسلام هر آئینه شدید ترین مردم از روئے عذاب روز قیامت عالمی است که باو نفع نرساند حق تعالے از علم او و تعرب گفته روایت کرد این را ابن عساکر از ابو ہریره و نیز طبرانی در صغیر و بیهقی در شعب و ابن عدی و حاکم در مستدرک بالفاظ مختلفه فقیر گوید عن ابی الدرداء رضی الله تعالی عنه قال ان من اشر الناس عند الله منزلة یوم القیامة عالم لم ینتفع بعلمه یعنی مرویست از حضرت ابو الدرداء رضی الله تعالی عنه که فرمود بدرستی از شر بر ترین مردم نزدیک حق تعالی از روئے منزلت بروز قیامت عالمی است که نفع نگرفت از علم خود روایت کرد

التجا و تضرع باین قوم شعار خود سازد و منتظر باشد که حق سبحانه وتعالی به توسل محبت این طائفه بمحبت خود مشرف سازد و به تمام بجانب خود کشد و ازیں خرخشها بالکل خلاص سازد مثنوی عشق

آں شعله است کو چوں بر فروخت + ہرچه جز معشوق باقی جمله سوخت + تیغ لا در قتل غیر حق براند +
در نگر زاں پس که بعد لا چه ماند + ماند الا الله باقی جمله رفت + شاد باش اے عشق شرکت سوز زفت +

زفت بالفتح درشت و سنجیدت و فربه و محکم و سطبر ۱۲

مکتوب ہشتاد و چہارم

به میرزا بدیع الزمان صدور یافته در تحریض به محبت فقراء و توجه بایشاں وَالنُّصْحُ بِاِتِّبَاعِ صَاحِبِ الشَّرِيْعَةِ عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ مراسله شریفه و مفاوضه لطیفه ورود یافت حَمْدًا لِلّٰهِ سُبْحَانَهٗ که از فحوائے آں محبت فقراء و توجه درویشاں مفهوم گشت که سرمایه سعادت است لِاَنَّهُمْ جُلَسَاءُ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ وَهُمْ قَوْمٌ لَا يَشْقٰى جَلِيْسُهُمْ وَكَانَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ وَسَلَّمَ يَسْتَفْتِحُ بِصَعَالِيْكِ الْمُهَاجِرِيْنَ وَقَالَ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ فِىْ شَانِهِمْ رُبَّ اَشْعَثَ مَدْفُوْعٍ بِالْاَبْوَابِ لَوْ اَقْسَمَ عَلَى اللّٰهِ لَاَبَرَّهٗ سعادت آثارا فقره در صحیفهٔ گرامی اندراج یافته بود که خدیو نشاتین این نعتے ست که مخصوص بحضرت واجب الوجود است جَلَّ سُلْطَانُهٗ عَبْدٌ مَّمْلُوْكٌ لَّا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ را چه رسد که بوجه از وجوه بخداوند خود جَلَّ سُلْطَانُهٗ مشارکت جوید و در راه خداوندی پوید علی الخصوص در نشاة اخروی که مالکیت و ملکیت چه بطریق حقیقت و چه بطریق مجاز مخصوص بحضرت مٰلِكِ يَوْمِ الدِّيْنِ است

ف۱ پیر عشق است نه ریش سپید + دستگیر صد ہزاران ناامید + ۱۲ ف۲ قوله لانهم جلساء الله سبحانه زیراکه ہر آئینه ایشاں ہمنشینان حق سبحانه اند ماخوذ است از حدیث صحیحین و انا معه اذا ذکرنی زیراکه فقیر گاہے غافل نیست چنانچه حق تعالی میفرماید رجال لا تلهیهم الخ ف۳ قوله وهم قوم الخ یعنی ذاکران حق تعالی قومی است بدبخت نمی شود ہمنشین ایشاں روایت کرد بخاری در حدیث طویل هم الجلساء لا یشقی جلیسهم و روایت کرد مسلم هم القوم لا یشقی بهم جلیسهم ۱۲ ف۴ قوله وکان رسول الله الخ یعنی بود رسول خدا صلی الله علیه وعلی آله وسلم طلب فتح مینمود بر کفار از حق تعالے و نصرت و ظفر میخواست بطفیل فقراء مهاجرین روایت کرد این را در شرح السنة ۱۲ مشکوٰة ف۵ قوله و قال علیه الصلوٰة والسلام الخ یعنی فرمود آنحضرت علیه الصلوٰة والسلام در شان شاں بسا ژولیده موئے گرد آلود رانده شده از درہا اگر سوگند خورد بر حق تعالے ہر آئینه راست گو گرداند او را خدا تعالی یعنی در سوگند او روایت کرد مسلم از ابو ہریره رضی الله تعالی عنه ملتقط من المشکوٰة ۱۲ ف۶ جمع خرخشه بالفتح ہر دو خاء معجمه در اصل بمعنی بے موقع مجادله کردن و اینجا مراد تعلقات دنیائے دنیه بے اجازت شرعیه است ۱۲

حضرت حق سبحانہ وتعالے در روز قیامت ندا در دہد کہ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ و خود در جواب آں فرماید لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ عباد را دراں روز غیر از ہول و دہشت متحقق نیست و جز حسرت و ندامت منصور نہ اللہ تعالے در قرآن مجید خود از شدت آن روز و از غایت اضطراب خلائق خبر میدہد حَيْثُ قَالَ تَبَارَكَ وَتَعَالٰى إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارٰى وَمَا هُمْ بِسُكَارٰى وَلٰكِنَّ عَذَابَ اللّٰهِ شَدِيدٌ ۔ دراں روز کز فعل پرسند و قول ❊ اولوالعزم را دل بلرزد ز ہول
بجائے کہ دہشت برند انبیا ❊ تو عذر گناہ را چہ داری بیا ❊ بَقِيَّةُ النُّصْحِ اِتِّبَاعُ صَاحِبِ الشَّرِيعَةِ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ فَإِنَّ النَّجَاةَ بِدُونِهٖ مُحَالٌ وَعَدَمُ الْاِلْتِفَاتِ إِلٰى زَخَارِفِ الدُّنْيَا وَعَدَمُ الْاِعْتِبَارِ بِوُجُوْدِهَا وَعَدَمِهَا فَإِنَّ الدُّنْيَا مَبْغُوْضَةُ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ لَيْسَ لَهَا قَدْرٌ عِنْدَهٗ تَعَالٰى فَيَنْبَغِيْ أَنْ يَكُوْنَ عَدَمُهَا خَيْرًا مِّنْ وُجُوْدِهَا عِنْدَ الْعِبَادِ وَقِصَّةُ عَدَمِ وَفَائِهَا وَسُرْعَةِ زَوَالِهَا مَشْهُوْرَةٌ بَلْ مَشْهُوْدَةٌ فَاعْتَبِرُوْا بِأَبْنَاءِهَا الَّذِيْنَ مَضَوْا مِنْ قَبْلُ وَفَّقَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَإِيَّاكُمْ بِمُتَابَعَةِ سَيِّدِ الْمُرْسَلِيْنَ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ ۔

مکتوب ۷۵ ہفتاد و پنجم

نیز بہ میرزا بدیع الزمان صدور یافتہ در تحریض بر متابعت سید کونین عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهِ الصَّلٰوةُ

سردار ۱۲ دو جہان ۱۲

۱؎ این قول اشارت است بآیتے کہ در سورۂ مومن پارہ فمن اظلم واقع است یوم ھم بارزون لا یخفی علی اللہ الخ روزیکہ ایشان بیروں آیند پوشیدہ نباشد از ایشاں چیزے بر خدا ، خدا فرماید کہ راست بادشاہی امروز باز خود جواب دہد مر خدائے غالب یگانہ را ۱۲ ۲؎ اشارت است بآیتے کہ در شروع سورہ حج و پارہ اقترب واقع است یا ایہا الناس اتقوا ربکم ان زلزلۃ الخ یعنی اے مردمان بترسید از پروردگار خود ہر آئینہ زلزلہ کہ نزدیک قیامت باشد چیزے بزرگ است ۔ روزیکہ بہ بینید آنرا غافل شود و فراموش سازد ہر شیر دہندہ از آں فرزندے کہ او را شیر میدہد و بنہد ہر زن باردار بار شکم خود را و بہ بینی مردمان را مست شدہ و نیستند مست ولیکن عذاب خدا سخت است ۱۲ ۳؎ بقیہ نصیحت این است کہ لازم گیرید متابعت صاحب شریعت را باد بر او درود و سلام و تحفہ دعا زیرا کہ نجات اخروی بدون متابعت آن محال و غیر ممکن است و نیز لازم است عدم توجہ بسوئے زیبا کشتہائے دنیا و نیز عدم اعتبار بہ بود و نابود آن یعنی ہر دو را مساوی بداینید زیرا کہ دنیا مبغوضہ حق تعالے است یعنی مکروہ و ناپسندیدہ است و نیست آن را قدر و منزلت نزدیک حق تعالے پس سزاوار است نزد بندگان نابود او از بود او بہتر باشد و قصہ بیوفائی و قدر آن و بزودی نیست شدنش مشہور است بلکہ معاین مردم گردیدہ پس عبرت گیرید از ملاحظہ حال پسرانش کہ ازین پیش گذشتہ اند حق سبحانہ و تعالی ما را و شما را توفیق متابعت سرور مرسلاں ارزانی فرماید بر او و بر آل پاک او درود و سلام ۱۲

وَالسَّلَامُ اولاً تصحیح عقاید و ثانیاً بدالستن احکام ضروریہ فقہیہ و در بیان آنکہ از حق سبحانہ و تعالے بوسیلہ یا بے وسیلہ او را تعالے می باید طلبید سَلَّمَكُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَعَافَاكُمْ نقد سعادت دارین منوط بمتابعت سید کونین است عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ أَتَمُّهَا وَأَكْمَلُهَا بر نہجے کہ علمائے اہل سنت شَكَرَ اللّٰهُ تَعَالٰى سَعْيَهُمْ بیان فرمودہ اند اولاً تصحیح عقاید بمقتضائے آرائے صائبہ این بزرگواراں باید کرد و ثانیاً علم حلال و حرام و فرض و واجب و سنت و مندوب و مباح و مشتبہ حاصل باید نمود و عمل بمقتضائے این علم نیز در کار است بعد از حصول این دو جناح اعتقادی و عملی اگر سعادت ازلی مدد فرماید طیران عالم قدس میسر آید وَبِدُوْنِهِمَا خَرْطُ الْقَتَادِ دنیائے دنی کرائے آن نمیکند کہ آن را از مطالب شمرند و حصول مال و جاہ او را از مقاصد انگارند بلند ہمت باید بود و از حق سبحانہ و تعالے بوسیلہ یا بے وسیلہ او را تعالے باید طلبید مصرعہ کار این است و غیر این ہمہ ہیچ ❊ چوں التفات نمودہ ہمتے خواستہ اند بُشْرٰى لَكُمْ سَالِمًا وَغَانِمًا مراجعت خواہند نمود اما یک شرط را مرعی دارند و آن وحدت قبلۂ توجہ است قبلۂ توجہ را متعدد ساختن خود را در تفرقہ انداختن است ۔ مثل مشہور است کہ ہر کہ یک جا ہمہ جا و ہر کہ ہمہ جا ہیچ جا حضرت حق سبحانہ و تعالے بجادۂ شریعت مصطفویہ عَلٰى صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ استقامت کرامت فرماید وَالسَّلَامُ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰى عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِيَّاتُ ۔

مکتوب ۷۶ ہفتاد و ششم

بہ قلیج خاں صدور یافتہ در بیان آنکہ ترقی وابستہ بورع و تقوی است و در تحریض بر ترک

۱؎ یعنی علم فقہ کہ متکفل بہ بیان این ہمہ است ۱۲ ۲؎ قولہ بدونہا الخ یعنے و بدون سعادت ازلی قصد طیران عالم قدس نمودن دست زدن است بر درخت خاردار یعنی رنج و محنت بردن است بلا سود و در بعضے نسخ و بدونہا بضمیر تثنیہ است یعنے بدون حصول این دو جناح اعتقادی و عملی الخ ۱۲ ۳؎ تو ہم گردن از حکم داور مپیچ ❊ کہ گردن نہ پیچد ز حکم تو ہیچ ❊ محال است چوں دوست دارد ترا ❊ کہ در دست دشمن گذارد ترا ۱۲ ۴؎ و سلام است بر کسیکہ متابعت نمود ہدایت را و لازم کرد بر خود اتباع برگزیدۂ خدا را بر او و بر آل پاک او درودہا و تحفہ ہا ۱۲

فضولِ مباحات واگر میسّر نہ شود اجتناب از محرمات ساختہ دائرہ فضولِ مباحات را تنگ تر باید گرفت و در بیان آنکہ اجتناب از محرمات نیز بر دو قسم است بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ وَبِهٖ نَسْتَعِيْنُ عَصَمَكُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَمَّا يَصِمُكُمْ وَصَانَكُمْ عَمَّا شَانَكُمْ بِحُرْمَةِ سَيِّدِ الْبَشَرِ الْمَنْفِيِّ عَنْهُ زَيْغُ الْبَصَرِ عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَكْمَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِيْمَاتِ اَفْضَلُهَا قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰى مَا اٰتٰكُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ وَمَا نَهٰكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا مدارِ نجات بر دو جزو آمد امتثالِ اوامر وانتہا از نواہی ومعظم ترین این دو جزو جزو اخیر است کہ معبر بورع وتقوی است ذُكِرَ رَجُلٌ عِنْدَ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ وَسَلَّمَ بِعِبَادَةٍ وَّاجْتِهَادٍ وَذُكِرَ اٰخَرُ بِرِعَةٍ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ وَسَلَّمَ لَا تَعْدِلُ بِالرِّعَةِ شَيْئًا يَعْنِي الْوَرَعَ وَقَالَ اَيْضًا عَلَيْهِ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَتَمُّهَا وَمِنَ التَّسْلِيْمَاتِ اَكْمَلُهَا مِلَاكُ دِيْنِكُمُ الْوَرَعُ و فضیلت انسان بر ملک ازین جزو متحقق است وترقی بمدارج قرب اہم ازین جزو ثابت میشود چہ ملائکہ در جزو اوّل مشارکند وترقی در ایشان مفقود است پس رعایت جزو ورع وتقوی از اہم مہام اسلام آمد واز اشدّ ضروریاتِ دین ورعایت این جزو کہ مدار آن بر اجتناب از محارم است بر وجہ کمال وقتے میسّر شود کہ از فضولِ مباحات اجتناب نمودہ آید وبقدر ضرورت از مباحات اکتفا کردہ شود زیرا کہ ارخاء عنان در ارتکاب مباحات بامور مشتبہات میرساند ومشتبہ بمحرّم نزدیک است مَنْ حَامَ حَوْلَ الْحِمٰى يُوْشِكُ اَنْ يَّقَعَ فِيْهِ پس در حصول کمال ورع وتقوی اکتفا از مباحات

۵۱ حق سبحانہ وتعالی نگہدارد شمارا از آنچہ موجب عار باشد در حق شما ومصون ومحفوظ دارد شمارا از آنچہ عیبناک گرداند شمارا بحرمت سرور آدمیان کہ دور کردہ شدہ است ازمیلان چشم بسوئے غیر حق تعالی بر او وبر آل پاک او از درودہا کاملتر واز تسلیمات فاضلتر ۱۲ ۵۲ حق تعالی میفرماید در سورہ حشر دپارہ قد سمع اللہ ہرچہ بدہد شمارا پیغمبر پس بگیرید آنرا وہرچہ منع کند شمارا ازان پس باز ایستید ۱۲ ۵۳ قولہ ذکر رجل الخ یعنی مذکور شد مردے نزد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بعبادت وریاضت ودیگرے بہ پرہیزگاری پس رسول فرمود صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم برابر مگردان چیزے را بہ پرہیزگاری وتقوی معرب می فرماید کہ روایت کرد این را ترمذی از جابر واسناد ابن حسن است ۱۲ ۵۴ قولہ ملاک الخ یعنی مدار کار دین شما تقوی وپرہیزگاری است روایت کرد بیہقی بلفظ وفضل فی علم خیر من فضل فی عبادۃ وملاک الدین الورع یعنی زیادت در علم بہتر است از زیادت در عبادت ومدار دین ورع است ۱۲ مشکوٰۃ ۱۲ ۵۵ ارخاء بالکسر وخاء معجمہ بمعنی فروگذاشتن وعنان بالکسر وتخفیف نون ودال لگام یعنی در استعمال اشیاء مباحہ دوال لگام اسپ نفس سرکش را فروگذاشتن ونرم کردن ودست دادن منجر باشیاء مشتبہ میشود وامر مشتبہ را باستعمال در آوردن منجر میشود بامر حرام بدلیل من حام حول الخ ۱۲ ۵ قولہ من حام حول الحمی الخ اشارت است بحدیثے کہ روایت کرد بخاری ومسلم رحمہما اللہ تعالی از نعمان بن بشیر رضی اللہ تعالی عنہ رسول فرمود صلی اللہ تعالی علیہ وسلم حلال واضح است وحرام نیز واضح است ودرمیان این ہر دو امور مشتبہ اند نمیداند آنہارا بسیارے از مردم پس آن کس کہ پرہیز کرد از مشتبہات پاک کرد دین خود را وعزت خود را وکسیکہ افتاد در شبہات افتاد در حرام مانند چوپانی وگلہ بانے کہ چراند ستوران را گرداگرد سبزہ زار بادشاہ قریب است کہ بچراند داخل ودرون آن سبزہ زار (باقی برص ۷۳)

بقدر ضرورت لابد آمد وآن ہم مشروط بہ نیت اداء وظائف بندگی والا آن قدر ہم وبال است وقلیل آن نیز حکم کثیر دارد وچون اجتناب از فضولِ مباحات بالکلیہ در ہمہ اوقات خصوصا درین وقت بسیار عزیز الوجود است اجتناب از محرمات لازم ساختہ مہما امکن دائرۂ ارتکاب فضولِ مباحات را تنگ تر باید ساخت ودرین ارتکاب ہموارہ نادم ومستغفر میباید بود واین را دریچہ از برائے دخول محرمات دانستہ ہمیشہ بحق سبحانہ ملتجی ومتضرع باید شد واین ندامت واستغفار والتجاء وتضرع بمحل کہ کار آن اجتناب بکند کہ بفضولِ مباحات تعلق داشت واز آفت آن مصون ومحفوظ دارد وعزیزے میفرماید اِنْكِسَارُ الْعَاصِيْنَ اَحَبُّ اِلَيَّ مِنْ صَوْلَةِ الْمُطِيْعِيْنَ واجتناب از محرمات نیز بر دو قسم است قسمی است کہ بحقوق اللہ سبحانہ تعلق دارد وقسمے است کہ بحقوق عباد متعلق است ورعایت قسم ثانی اہم تر است حق سبحانہ وتعالے غنی مطلق است وارحم الراحمین وعباد فقرا ومحتاجانند وبالذات بخیل ولئیم اند قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ مَنْ كَانَتْ لَهٗ مَظْلَمَةٌ لِاَخِيْهِ مِنْ عِرْضِهٖ اَوْ شَيْءٍ فَلْيَتَحَلَّلْهُ مِنْهُ الْيَوْمَ قَبْلَ اَنْ لَّا يَكُوْنَ دِيْنَارٌ وَّلَا دِرْهَمٌ اِنْ كَانَ لَهٗ عَمَلٌ صَالِحٌ اُخِذَ بِقَدْرِ مَظْلَمَتِهٖ وَاِنْ لَّمْ تَكُنْ لَهٗ حَسَنَاتٌ اُخِذَ مِنْ سَيِّئَاتِ صَاحِبِهٖ فَحُمِلَ عَلَيْهِ وَقَالَ اَيْضًا صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ اَتَدْرُوْنَ مَا الْمُفْلِسُ قَالُوا الْمُفْلِسُ فِيْنَا مَنْ لَّا دِرْهَمَ لَهٗ وَلَا مَتَاعَ فَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ

(بقیہ حاشیہ ص ۷۲) آگاہ باشید کہ ہر آئینہ ہر بادشاہ را سبزہ زارے است خاص یا او آگاہ باشید کہ ہر آئینہ سبزہ زار حق سبحانہ وتعالی اشیائے حرام کردہ شدہ اوینہ آگاہ باشید کہ در بدن آدمی پارہ ایست از گوشت چون او درست شد وبصلاح آراستہ گردید صالح ودرست شد تمام بدن انسان وچون فاسد وخراب گردید فاسد وخراب شد تمام بدن آگاہ شوید کہ آن قطعہ گوشت دل انسان است ۱۲ ۵ امور مباحہ زائدہ از قدر ضرورت ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ۵۱ قولہ فضول بضمتین مصدر است بمعنی افزونی وہم جمع فضل است بالفتح بمعنی زیادتہا وافزونیہا۔ دریجا ہر دو محتمل است ۱۲ ۵۲ مثنوی باتضرع باش تا شادان شوی ٭ گریہ کن تا بیدہان خندان شوی ٭ کہ برابر می نہد شاہ مجید ٭ اشک را در فضل با خون شہید ٭ زور را بگذار زاری را بگیر ٭ رحم سوئے زاری آید اے فقیر ٭ گر گنی زاری بیابی رحم او ٭ رحم او در زاری خود یار جو ٭ ۱۲ ۵۳ قولہ قال رسول اللہ الخ روایت کرد این را بخاری از ابو ہریرہ رضی اللہ تعالے عنہ یعنی فرمود رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کسے کہ ہست بر ذمہ او حق برادر او از جنس آبروئے دے یعنی ہتک آن یا چیزے دیگر از خون ومال پس باید کہ از وعفو بخواہد امروز پیش ازانکہ نہ درہمی باشد ونہ دینارے اگر باشد او را عملے نیک گرفتہ شود بقدر ظلم از وے واگر نباشد مر او را نیکیہا گرفتہ شود از بدیہائے صاحب وے یعنی مظلوم پس برداشتہ شود وبار کردہ شود بر آن کس یعنی ظالم۔ بدانکہ مظلمہ بفتح میم وسکون ظائے معجمہ وکسر لام بمعنی ظلم وآنچہ گرفتہ است یکے از حق دیگرے ۱۲ ۵۴ قولہ وقال ایضاً الخ روایت کرد این را مسلم از ابو ہریرہ رضی اللہ تعالی عنہ یعنی فرمود آنحضرت علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام آیا دانید کہ کیست مفلس گفتند مفلس درمیان ما آن کس است کہ نہ درہم باشد او را ونہ رخت پس فرمود آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام ہر آئینہ مفلس از امت من کسے است کہ بیاید روز قیامت بنماز وروزہ وزکوٰۃ وبیاید بحالیکہ دشنام کرد این را وتہمت بزنا کرد این را وخورد مال این را وبخت خون این را وزد این را یعنی انواع ظلم کردہ بمردم پس دادہ شود این کس را از حسنات او وآنکس نیز از حسنات او پس اگر تمام شود وفنا گردد حسنات او پیش ازین کہ ادا کردہ شود آنچہ بر ذمہ او ست یعنی از حقوق عباد گرفتہ شود از گناہہائے ایشان یعنی مدعیان (باقی برص ۷۴)

اِنَّ الْمُفْلِسَ مِنْ اُمَّتِیْ مَنْ یَّاْتِیْ یَوْمَ الْقِیٰمَةِ بِصَلٰوةٍ وَّصِیَامٍ وَّزَکٰوةٍ وَّیَاْتِیْ قَدْ شَتَمَ هٰذَا
وَقَذَفَ هٰذَا وَاَکَلَ مَالَ هٰذَا وَسَفَكَ دَمَ هٰذَا وَضَرَبَ هٰذَا فَیُعْطٰی هٰذَا مِنْ
حَسَنَاتِهٖ وَهٰذَا مِنْ حَسَنَاتِهٖ فَاِنْ فَنِیَتْ حَسَنَاتُهٗ قَبْلَ اَنْ یُّقْضٰی مَا عَلَیْهِ اُخِذَ
مِنْ خَطَایَاهُمْ فَطُرِحَتْ عَلَیْهِ ثُمَّ طُرِحَ فِی النَّارِ صَدَقَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی
عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ وَسَلَّمَ. ثانیا اظہار محمدت وشکر گذاری ایشاں می نماید کہ در بلدۂ معظمہ لاہور بوجود
ایشاں بسیارے از احکام شرعیہ دریں طور زمانہ رواجے پیدا کردہ است و تقویت دین و ترویج ملت
دراں بقعہ حاصل گشتہ است و آں بلدہ نزد فقیر ہمچو قطب ارشاد است نسبت بہ سائر بلاد ہندوستان
خیر و برکت آں بلدہ بجمیع بلاد ہندوستان ساری ست اگر آنجا دین را ترویج است در ہمہ جا نحوے
از رواج متحقق است حق سبحانہ و تعالیٰ مؤید و ناصر ایشاں باد قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی
عَلَیْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ لَا یَزَالُ طَائِفَةٌ مِّنْ اُمَّتِیْ ظَاهِرِیْنَ عَلَی الْحَقِّ لَا یَضُرُّهُمْ مَنْ خَذَلَهُمْ
حَتّٰی یَاْتِیَ اَمْرُ اللّٰهِ وَهُمْ عَلٰی ذٰلِكَ چوں ایشاں را رشتۂ ارتباطِ حبی بحضرت معرفت پناہی قبلہ
گاہی خواجۂ ما محکم بود بنا بر آں بہ تسوید چند کلمہ محرک آں نسبت حبی گشت زیادہ بریں اطناب نیست
حامل رقیمہ دعا از مردم نیک و صلحا است و آدمی زادہ است حاجتے بجناب ایشاں آوردہ
است امید است کہ توجہ شریف دربارۂ او مرعی داشتہ روائے حاجت او خواہند فرمود
دولت حقیقی و سعادت سرمدی محصل باد بحرمة النبی وآلہ الامجاد علیہ وعلی آلہ الصلوات والتسلیمات
بسیادت مآبی میر سید جمال الدین دعوات غریبانہ تبلیغ فرمایند۔

(بقیہ حاشیہ ۳؎) یعنی انداختہ شوند بر آں کس یعنی انداختہ شود آنکس در آتش دوزخ ۱۲ ؎ یعنی خستگی گنہگاران محبوب تر است نزد من از اجتہاد و جد و جہد بردن مطیعان و در بعضے نسخ الی اللہ بجائے الیّ واقع شدہ است و آں ظاہر تر است بیت دست شکستہ بر آور در دعا سوئے اشکستہ بیدو فضل خدا ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ۱؎ ساری اثر کنندہ و دوندہ بہمہ اجزائے چیزے و سرایت کنندہ ۱۲ ۲؎ فرمود رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہمیشہ ماند گروہے از امت من غالب بر مخالفان اسلام و قائم بر دین حق زیان نکند و ضرر نرساند ایشاں را آنکہ ترک کند امداد ایشاں تا آنکہ بیاید امر حق تعالیٰ ۱۲ یعنی تا قیام قیامت و ایشاں باشند براں۔ معرب گفتہ روایت کرد حاکم از عمر و نیز حاکم و ابن ماجہ از ابوہریرہ و نیز ابن ماجہ از مغیرہ بن شعبہ و ابوداؤد از عمران بن حصین مع اختلاف لفظ و اتحاد در معنی اقول نظم الحدیث علی ما فی المشکوٰة فی باب ثواب ہذہ الامة ہکذا عن معاویة قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یزال طائفة من امتی قائمة بامر اللہ لا یضرہم من خذلہم ولا من خالفہم حتی یاتی امر اللہ وہم علی ذلک متفق علیہ وعن معاویة بن قرة قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا فسد اہل الشام فلا خیر فیکم ولا یزال طائفة من امتی منصورین لا یضرہم من خذلہم حتی تقوم الساعة رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث حسن صحیح ۱۲

مکتوبؓ ہفتاد و ہفتم

بجباری خان صدور یافتہ در بیان آنکہ عبادت خدائے تعالیٰ بے چون و بے چگون کے میسر شود
و مناسب آں۔ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰی عِبَادِهِ الَّذِیْنَ اصْطَفٰی ؎ بعد از خدائے ہرچہ
پرستند ہیچ نیست۔ بے دولت است آنکہ بہ ہیچ اختیار کرد۔ عبادت خدائے بیچون و بے چگون
جل سلطانہ وقتے میسر شود کہ از رقبت تمام ماسوی آزاد شدہ قبلۂ توجہ جز ذات احدیت ہیچ نماند و
مصداق ۱؎ این توجہ استواء انعام و ایلام اوست تعالیٰ بلکہ در ابتداء حصول این مقام ایلام مرغوب تر
می آید از انعام اگرچہ در آخر کار بہ تفویض میکشد و ہرچہ میرسد از مولیٰ والنسب میداند عبادتے کہ بر غبت
و رہبت تعلق دارد فی الحقیقت آن عبادت عبادت خود است مقصود از آنجا نجات و سرور خویش
است ؎ تا تو در بند خویشتن باشی۔ عشق گوئی دروغ زن باشی۔ حصول این دولت وابستہ بفناء مطلق
است و ۲؎ این توجہ نتیجہ محبت ذاتیہ است و مقدمۂ ظہور ولایت خاصہ محمدیہ عَلٰی صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَ
السَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ حصول این نعمت عظمی موقوف است بر کمال اتباع شریعت او عَلَیْهِ مِنَ الصَّلَوَاتِ
اَتَمُّهَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَکْمَلُهَا چہ شریعت ہر نبی عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ کہ از راہ نبوت
بروے عطا فرمودند مناسب ولایت اوست نتیجہ در ولایت رو بحق است سبحانہ بالکلیہ و چوں
بر نبوت فرودمی آرند بہاں نور فرود می آید و ہماں کمال را با توجہ خلق جمع میکنند و سبب حصول
کمالات مقام نبوت ہم ہماں نور است و لہذا گفتہ اند ولایت نبی افضل است از نبوت او پس
لاجرم شریعت ہر پیغمبر مناسب ولایت او باشد و اتباع ۳؎ آن شریعت مستلزم وصول است بآں
ولایت و اگر سوال کنند کہ بعضے متابعان شریعت آنسرور را علیہ الصلوٰة والسلام از ولایت آں سرور

۱؎ یعنی علامت و نشان راستی و درستی این توجہ برابر بودن انعام و ایلام اوست تعالیٰ و تقدس رزقنا اللہ سبحانہ ہذہ النعمة بحرمة سید الاولین والآخرین علیہ وعلی آلہ صلوة رب العلمین ۱۲ ۲؎ یعنی محبت ذاتیہ ثمر و نتیجہ توجہ بذات احدیت صرف است و حصول این توجہ موجب ظہور ولایت خاصہ محمدیہ است علی صاحبہا الف الف صلوة و سلام و تحیة ۱۲ ۳؎ یعنی اتباع شریعت ہر پیغمبر مستلزم وصول است بولایت آن پیغمبر و بدون اتباع آں وصول بولایت تحقق آں نیست پس اتباع شریعت آں سرور علیہ الصلوة والسلام ہم مستلزم وصول است بولایت آں سرور علیہ الصلوة والسلام ۱۲ ۵؎ یعنی ارباب سکر چنانکہ حضرت ایشاں در مکاتیب دیگر فرمودہ اند من شا خلیو جمع الیہا ۱۲

نصیبے[۱] نیست بلکہ بر قدم انبیا دیگر اند و از ولایت ایشاں نصیبے[۲] دارند جواب گویم کہ شریعت پیغمبر ما علیہ الصلوۃ والسلام جامع جمیع شرائع است و کتابے کہ بر وے منزّل شده است شامل تمام کتب سماوی است پس اتباع این شریعت گویا اتباع جمیع شرائع است پس باندازۂ استعداد خود مناسبتے بہ نبی از انبیاء دارد کہ ولایت او را اخذ میکند و لامحذور[۳] دفیہ بلکہ گوئیم کہ ولایت او عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ حاوی ولایت ہائے جمیع انبیا است عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ پس وصول بآں ولایتہا وصول بجزویست از اجزاء این ولایت خاصّہ وَسَبَبُ[۴] عَدَمِ الْوُصُوْلِ اِلٰی تِلْكَ الْوِلَايَةِ الْقُصُوْرُ فِیْ کَمَالِ مُتَابَعَتِهٖ عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَلِلْقُصُوْرِ دَرَجَاتٌ[۵] فَلَاجَرَمَ حَصَلَ التَّفَاوُتُ فِیْ دَرَجَاتِ الْوِلَايَةِ وَلَوْ تَیَسَّرَ کَمَالُ الْاِتِّبَاعِ لَاَمْکَنَ الْوُصُوْلُ اِلٰی تِلْكَ الْوِلَايَةِ اعتراض وقتے وارد میشود کہ متابعان شرائع انبیاء دیگر را ولایت خاصہ محمدی عَلَیْهِ وَعَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ حاصل میشد و لیس[۶] فلیس اَلْحَمْدُ[۷] لِلّٰهِ الَّذِیْ اَنْعَمَ عَلَیْنَا وَهَدٰنَا اِلَی الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِیْمِ وَالدِّیْنِ الْقَوِیْمِ صراط مستقیم عبارت ازین طریق متین و شریعت مبین است اِنَّكَ[۸] لَمِنَ الْمُرْسَلِیْنَ عَلٰی صِرَاطٍ مُّسْتَقِیْمٍ (مبتدا ۱۲) دلیل این معنی است رَزَقَنَا[۹] اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَاِیَّاکُمْ کَمَالَ اِتِّبَاعِ شَرِیْعَتِهٖ عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ (خبر ۱۲) بِحُرْمَةِ کُمَّلِ اَتْبَاعِهٖ وَمُعْظَمِ اَوْلِیَائِهٖ رِضْوَانُ اللّٰهِ تَعَالٰی عَلَیْهِمْ اَجْمَعِیْنَ اٰمِیْنَ حامل رقیمہ (این مکتوب ۱۲) دعا متردد آں حدود بود (رونده ۱۲) چند کلمہ محرک سلسلہ محبت (جنباننده ۱۲) گشت وَالسَّلَامُ عَلَیْکُمْ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ لَدَیْکُمْ۔

---

[۱] قولہ نصیبے نیست پس اتباع شریعت او علیہ الصلوۃ والسلام مستلزم وصول بولایت آں سرور نیست وھو خلاف ما قررتم ۱۲ [۲] قولہ نصیبے دارند یعنی حالانکہ اتباع شریعت آں پیغمبر دیگر نموده اند پس وصول بولایت نبی از انبیا بدون اتباع شریعت وے بوقوع در آمد و آں خلاف مقرر است ۱۲ [۳] و دریں ہیچ استحالہ نیست چہ وصول بولایت نبی بدون اتباع شریعت آں نبی لازم نیامد ۱۲ [۴] پس راست نیامد قول معترض کہ بعضے متابعان شریعت آں سرور را از ولایت آں سرور نصیبے نیست چہ ولایت آں نبی جزویست از اجزاء ولایت خاصہ آنسرور بتمامہا پس موقوف است بر کمال اتباع شریعت آں سرور علیہ الصلوۃ والسلام ولو لیس فلیس ۱۲ [۵] و سبب نارسیدن بآں ولایت تقصیر است در کمال متابعت آنسرور علیہ الصلوۃ والسلام و تقصیر را مدارج اند مختلف پس ناچار تفاوت در مدارج ولایت بحصول پیوست و اگر کمال اتباع میسر می شد البتہ وصول بآں ولایت ممکن میبود ۱۲ [۶] یعنی چوں آنہا را این ولایت خاصہ حاصل نیست پس اعتراض وارد نیست ۱۲ [۷] ہمہ ستائش مر خدائے راست کہ انعام کرد بر ما و ہدایت نمود ما را براه راست و دین محکم ۱۲ [۸] یعنی بدرستیکہ ہر آئینہ کہ تو از فرستادگانی براه راست این کریمہ واقع است در سورہ یاسین پاره ۲۲-۱۲ [۹] یعنی خدائے پاک بخشد ما را و شما را کمال متابعت شریعت آنسرور علیہ الصلوۃ والسلام بطفیل کامل متابعان آنسرور و اولیاء عظام آنحضرت خوشنودی حق تعالیٰ بر جملہ ایشان نازل باد ۱۲

مکتوب ہفتاد و ہشتم

نیز بجباری خاں صدور یافتہ در بیان معنی سفر در وطن و سیر آفاقی و انفسی و در بیان آنکہ حصول این دولت وابستہ باتباع صاحب شریعت است عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ حق سبحانہ و تعالےٰ بر جادۂ شریعت حقہ عَلٰی مَصْدَرِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ استقامت ارزانی فرماید چند روز است کہ از سفر دہلی و آگره مراجعت واقع شده است و بوطن مالوف آرامی حاصل شده حُبُّ[۱] الْوَطَنِ (محبت وطن) مِنَ الْاِیْمَانِ (از ایمان است ۱۲) نقد وقت است بعد از وصول بوطن اگر سفر است در وطن است سفر در وطن[۲] از اصول مقررهٔ (قواعد ۱۲) اکابر خانوادۂ علیہ نقشبندیہ است قَدَّسَ اللّٰهُ تَعَالٰی اَسْرَارَهُمْ چاشنی (ذوق ۱۲) ازین سفر درین طریق ابتداء میسر (بزرگان ۱۲) می گردد و بطریق اندراج النہایۃ فی البدایۃ حاصل میشود جمعی را ازین طائفہ اگر خواہند مجذوب سالک گردانند در سیر بیرونی می اندازند بعد از تمام آں سیر آفاقی در سیر انفسی (اندرونی ۱۲) کہ سفر در وطن عبارت ازاں است آرامے میدہند

مصرع این کار دولت است کنوں تا کرا رسد ۔ مصرع هَنِیْئًا[۳] لِاَرْبَابِ النَّعِیْمِ نَعِیْمُهَا ۔ وصول باین نعمت عظمیٰ وابستہ باتباع سید اولین و آخرین است عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَکْمَلُهَا تا تمام خود را در شریعت گم نہ سازد و بامتثال (فرمانبرداری ۱۲) اوامر و انتہا از نواہی متحلی (باز ماندن ۱۲) نگردد (متزین ۱۲) بوئے ازین دولت بمشام[۴] جان او نرسد با وجود[۵] مخالفت شریعت اگر چہ برابر سر موئے باشد اگر بالفرض احوال و مواجید دست دہد داخل استدراج است آخر او را رسوا خواہند ساخت خلاصی بے اتباع محبوب (امہال یعنی مہلت دادن ۱۲)

حاصل وصول این نعمت بعد از اتباع آنسرور شریعت است استدراج است

---

[۱] قولہ حب الوطن من الایمان والمشہور انہ حدیث قال السخاوی لم اقف علیہ ومعناہ صحیح ۱۲ معرب [۲] سفر در وطن عبارت از سیر انفسی است کہ آنرا جذبہ نیز گویند ابتداء معاملہ این بزرگواراں ازین سیر است و سیر آفاقی کہ سلوک عبارت ازاں است در ضمن این سیر قطع میباید و در سلاسل دیگر شروع کار از سیر آفاقی می کنند و انتہا بہ سیر انفسی میشود و شروع کار از سیر انفسی خاصۂ این طریق است و اندراج نہایت در بدایت را ہمیں معنی است کہ سیر انفسی کہ نہایت دیگران است بدایت این اکابر است سیر آفاقی مطلوب را بیروں از خویشتن جستن است و سیر انفسی در خود آمدن و گرد دل خود گردیدن و درین معنی گفتہ اند ۔ ہم چوں نابینا مبر ہر سوئے دست ۔ با تو در زیر گلیم است ہر چہ ہست ۔ از مکتوبات خواجہ محمد معصوم قدس سره ۱۲ [۳] خوشگوار باد ارباب نعمت را نعمتہائے او ۱۲ [۴] انتقال است بمناسبت لفظی ۱۲ [۵] بفتحتین جائے بودن و اقامت کردن موہوم اوطان جمع ۱۲ من [۶] بفتح میم اول و تشدید میم ثانی یعنی ہا و مواضع قوت شامہ ۱۲ [۷] اللعہ عمداً زیرا کہ سہو و خطا مرفوع است ربنا لا تؤاخذنا ان نسینا او اخطانا ۱۲ اللہم اغفر لکاتبہ ولمن سعی فیہ

رب العالمین عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُهَا ممکن نیست حیوۃ چندروزہ را در مرضیات حق سبحانہ باید صرف نمود چہ زندگانی است وکدام عیش است کہ مولائی این کس از کردار او راضی باشد حق سبحانہ وتعالیٰ بر احوال جزئی وکلی او مطلع است وحاضر وناظر شرم باید کرد بالفرض اگر دانند کہ شخصے از عیوب وافعال ناپسندیدۂ ایشان اطلاع خواہد یافت در حضور او امر ناشائستہ بوقوع نمی آید ونمی خواہند کہ او مطلع بر عیوب ایشان گردد چہ بلا شد باوجود علم حضور حق سبحانہ ہیچ باک نمی کنند این چہ اسلام است حق سبحانہ را برابر آن شخص اعتبار نمی دہند نَعُوْذُ بِاللهِ سُبْحَانَهٗ مِنْ شُرُوْرِ اَنْفُسِنَا وَمِنْ سَیِّئَاتِ اَعْمَالِنَا بحکم حدیث جَدِّدُوْا اِیْمَانَکُمْ بِقَوْلِ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ در ہر آنے تجدید ایمان باین قول عظیم الشان می باید کرد وتوبہ وانابت بحق سبحانہ از جمیع افعال ناپسندیدہ باید نمود شاید کہ فرصتِ توبہ تا وقت دیگر ندہند هَلَكَ الْمُسَوِّفُوْنَ حدیث نبوی است عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ یعنی ہلاک گشتند سوف افعل گویندگان یعنی تاخیر کنندگان فرصت را غنیمت باید شمرد ودر مراضی حق سبحانہ صرف باید نمود توفیق توبہ از عنایات حق سبحانہ است ہمیشہ از حق سبحانہ خواہان این معنی باشند ودرویشانے کہ قدم راسخ در شریعت دارند واز عالم حقیقت نیک شناسا اند از ایشان ہمتے باید طلب نمود ومددے باید جست تا عنایت حق سبحانہ از دریچۂ ایشان ظاہر شدہ تمام بجانب جناب قدس خود تعالیٰ جذب نماید ومخالفت را در وے گنجائش نماند تا سر موراہ مخالفت شریعت کشادہ است محل خطر است تمام سُبُلِ مخالفت را باید مسدود ساخت بیت محال است سعدی کہ راہ صفا ٭ تواں رفت جز بر پئے مصطفٰے ٭ صَلَوَاتُ اللهِ وَسَلَامُهٗ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ اعتراض بر اہل اللہ خصوصًا کہ اسم پیری ومرشدی درمیان باشد وراہ افادہ کشادہ شدہ باشد نباید کرد وآز انسم قاتل باید انگاشت زیادہ برین اطناب است این چند حروف بواسطۂ ارتباط محبت واخلاص تجربہ آوردہ

۱؎ تحقیق این حدیث بحاشیہ مکتوب ہفتاد وسوم نوشتہ شد آنجا ملاحظہ باید نمود ۱۲ ۲؎ تحقیق تخریج این حدیث عنقریب بحاشیہ مکتوب ہفتاد وسوم گذشت آنجا باید دید ۱۲ ۳؎ قولہ دریچہ بفتح اول وکسر رائے مہملہ ویائے معروف وجیم فارسی یعنی دروازہ خورد در اصل دریزہ بود کہ زائے معجمہ را بجیم فارسی بدل کردند ودریزہ مرکب است از لفظ در ولفظ یزہ کہ بیائے تحتانی وزائے معجمہ باشد بمعنی خورد وکوچک در حالت ترکیب یا را ساکن کنند چنانچہ مشکیزہ بمعنی مشک کوچک یعنی دریچہ بیائے موحدہ نوشتہ اند ۱۲ از غیاث مع الاختصار ۱۲ ۵؎ ہمت بالکسر وتشدید وحزن وفکر ومجاز الارادہ بلند وقصد ول وانداز ودعا ومجازًا بمعنے دعا نیز مستعمل ودرین جا ہمین معنی انیر مراد است ۱۲

امید است کہ موجب ملال نشود ثانیًا مصدع میگردد کہ ملا عمر وشاہ حسن آدمی زادہ اند خواہان ملازمت ایشان اند امید است کہ داخل ملازمان خاصہ گردند اسمٰعیل نیز بہمین ارادہ بخدمت آمدہ است اگرچہ پیادہ است امیدوار است کہ فراخور حالت خود بہرہ یابد زیادہ تصدیع نداد والسلام والاکرام ٭

مکتوب ۷۹ ہفتاد ونہم

نیز بجباری خان صدور یافتہ در بیان آنکہ این شریعت غرا جامع شرائع ماتقدم است واتیان بمقتضائے این شریعت اتیان است بمقتضائے جمیع شرائع وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِكَ اللہ تعالیٰ بر جادۂ شریعت مصطفویہ عَلٰی صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ ثبات واستقامت ارزانی فرمودہ بالکلیہ متوجہ جناب قدس خود گرداند چونکہ مقرر شدہ است کہ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللهِ صَلَّی اللهُ تَعَالٰی عَلَیْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ جامع جمیع کمالات اسمائی وصفاتی است ومظہر جمیع اینہا بر سبیل اعتدال کتابے کہ بروے منزل شدہ است خلاصۂ جمیع کتب سماوی است کہ بر سائر انبیاء عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ منزل شدہ اند وایضا شریعتے کہ آں سرور را عطا فرمودہ اند زبدۂ جمیع شرائع ماتقدم است واعمالیکہ بمقتضائے این شریعت حقہ است منتخب از اعمال شرائع سابقہ است بلکہ از اعمال ملائکہ نیز صَلَوَاتُ اللهِ تَعَالٰی وَسَلَامُهٗ عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْهِمْ چہ بعضے از ملائکہ مامور برکوع اند وبعضے دیگر بسجود وبعضے بقیام وہم چنین امم سابقہ بعضے بہ نماز بامداد مامور وبعضی دیگر بنمازہائے دیگر درین شریعت از اعمال امم سابقہ وملائکہ مقربہ خلاصہ وزبدۂ آں را انتخاب کردہ مامور ساختہ اند پس تصدیق باین شریعت واتیان اعمال بمقتضائے آں فی الحقیقت تصدیق

قال العلی القاری فی شرح المشکوۃ واخرج الطحاوی عن عبید اللہ بن محمد عن عائشۃ ان ادم لما تیب علیہ عند الفجر صلی رکعتین فصارت الصبح وفدی اسحاق عند الظہر فصلی اربع رکعات فصارت الظہر وبعث عزیر فقیل لہ کم لبثت قال یوما فرای الشمس فقال او بعض یوم فصلی اربع رکعات فصارت العصر وغفر لداؤد عند المغرب فقام فصلی اربع رکعات فجھد فی الثالثۃ ای تعب فیہا عن الاتیان بالرابعۃ لشدۃ ما حصل لہ من البکاء علی ما اقترفہ مما ہو خلاف الاولی فصارت المغرب ثلاثا واول من صلی العشاء الاخرۃ نبینا صلی اللہ علیہ وسلم ۱۲

است بجمیع شرائع و اتیان است باعمال مقتضیات آں شرائع پس لاجرم مصدقان این شریعت خیر الامم باشند و ہمچنین تکذیب این شریعت و عدم اتیان بمقتضائے آن تکذیب است مر جمیع شرائع ماتقدم را و عدم اتیان است بمقتضائے آنہا و ہمچنین است انکار ازان سرور عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَ السَّلَامُ انکار از جمیع کمالات اسمائی و صفاتی و تصدیق او تصدیق است بجمیع آنہا پس ناچار منکر آن سرور و مکذب این شریعت بدترین امم باشد ازینجا است اَلْاَعْرَابُ اَشَدُّ کُفْرًا وَّنِفَاقًا ؎
محمد عربی کآبروئے ہر دوسرا است ✦ کسی کہ خاک درش نیست خاک بر سر او ✦ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ ذِی الْاِنْعَامِ وَالْمِنَّةِ کہ حسن اعتقاد و کمال ایقان ایشاں را نسبت باین شریعت و صاحب آں شریعت عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ باحسن وجوہ مشہود شدہ بود و ندامت بر اوضاع نا ملائمہ ہموارہ دامنگیر شان بودہ حق سبحانہ و تعالیٰ ازدیاد دران عطا فرماید ثانیاً ملتمس آنکہ حامل رقیمہ دعا میاں شیخ مصطفےٰ از نسل قاضی شریح اند دریں دیار بزرگان ایشاں بزرگ شدہ آمدہ اند و وجوہ معاش و وظائف بسیار داشتند مشار الیہ از بے معاشی متوجہ لشکر شدہ است و اسناد و فراہین ہمراہ آوردہ امیدوار است کہ بتوسل ایشاں جمعیت پیدا کند زیادہ مصدع نشد مشار الیہ را بصدور عظام بر نہجے سفارش فرمایند کہ کار گزار شود وسبب جمعیت ارباب تفرقہ گردد ✦ وَالسَّلَامُ وَالْاِکْرَامُ ✦

مکتوب ہشتادم

بمیرزا فتح اللہ حکیم صدور یافتہ دربیان آنکہ فرقہ ناجیہ از ہفتاد و سہ فرقہ اہلسنت و جماعت است و در نکوہش فرق مبتدعہ و مَا یُنَاسِبُ ذٰلِكَ حق سبحانہ و تعالیٰ بر جادہ شریعت مصطفویہ عَلٰی صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ والتحیۃ استقامت ارزانی فرماید مصرعہ کار این است غیر این ہمہ ہیچ ✦ ہر فرقہ از ہفتاد و سہ گروہ مدعی اتباع

۱؎ ہو شریح بن الحارث بن قیس الکوفی النخعی القاضی ابو امیۃ مخضرم ثقۃ وقیل لہ صحبۃ مات قبل الثمانین او بعدہا ولہ مائۃ وثمان سنین او اکثر قال بعضہم حکم سبعین ۱۲ تقریب ۲؎ قولہ ہفتاد و سہ گروہ اشارت است بحدیثے کہ روایت کردہ است ترمذی از عبداللہ بن عمرو قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لیأتین علی امتی کما اتی علی بنی اسرائیل حذو النعل بالنعل حتی ان کان منہم من اتی امہ علانیۃ لکان فی امتی من یصنع ذلک وان بنی اسرائیل تفرقت علی ثنتین وسبعین ملۃ وتفترق امتی علی ثلث وسبعین ملۃ کلہم فی النار الا ملۃ واحدۃ قالوا من ہی یا رسول اللہ قال ما انا علیہ واصحابی ۱۲ مشکوۃ ۳؎ صحرا نشیناں سخت تر اند در کفر و نفاق واقع است سورہ توبہ پارہ یعتذرون ۱۲

شریعت است و جازم نجات خود کُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَیْهِمْ فَرِحُوْنَ نقد وقت شاں است اما دلیلے کہ بتعبیر صادق عَلَیْهِ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُهَا تمیز فرقہ واحدہ ناجیہ ازاں فرق متعددہ فرمودہ است آنست اَلَّذِیْنَ هُمْ عَلٰی مَآ اَنَا عَلَیْهِ وَاَصْحَابِیْ یعنی آن فرقہ واحدہ ناجیہ آنانند کہ ایشاناں بر طریقے اند کہ من برآں طریقم و اصحاب من برآں طریق اند. ذکر اصحاب باوجود کفایت بذکر صاحب شریعت علیہ الصلوۃ والتحیۃ دریں موطن برائے آں تواند بود کہ تا بدانند کہ طریق من ہمان طریق اصحاب است و طریق نجات منوط باتباع طریق ایشاں است وبس چنانکہ حق سبحانہ فرمودہ مَنْ یُّطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ پس اطاعت رسول عین اطاعت حق آمد سبحانہ و خلاف اطاعت او صَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ وَسَلَّمَ عین معصیت او تعالیٰ و تقدس جماعہ کہ اطاعت خدائے را جل سلطانہ خلاف اطاعت رسول تصور کردہ اند حق سبحانہ از حال آنہا خبر میدہد و حکم بکفر ایشاناں مینماید آنجا کہ می فرماید یُرِیْدُوْنَ اَنْ یُّفَرِّقُوْا بَیْنَ اللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَیَقُوْلُوْنَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَّنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَّیُرِیْدُوْنَ اَنْ یَّتَّخِذُوْا بَیْنَ ذٰلِكَ سَبِیْلًا اُولٰٓئِكَ هُمُ الْكٰفِرُوْنَ حَقًّا پس در ما نحن فیہ دعوی اتباع آں سرور نمودن علیہ الصلوۃ والسلام بخلاف اتباع طریق اصحاب رِضْوَانُ اللّٰهِ تَعَالٰی عَلَیْهِمْ اَجْمَعِیْنَ دعوی باطل است بلکہ آں اتباع فی الحقیقت عین معصیت رسول است علیہ الصلوۃ والسلام پس نجات را دراں طریق مخالف چہ مجال و یَحْسَبُوْنَ اَنَّهُمْ عَلٰی شَیْءٍ اَلَآ اِنَّهُمْ هُمُ الْكٰذِبُوْنَ مطابق حال ایشاں است و شک نیست فرقہ کہ ملتزم اتباع اصحاب آنسرور اند عَلَیْهِ وَعَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اہل سنت و جماعت اند شکر اللہ تعالیٰ سَعْیَهُمْ فَهُمُ الْفِرْقَةُ النَّاجِیَةُ چہ طاعنان اصحاب پیغمبر عَلَیْهِ وَعَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ
پس ایشانند فرقہ نجات یابندہ ۱۲

۱؎ قولہ کل حزب الخ اشارت است بکریمہ کہ واقع است در پارہ اتل ما اوحی در سورہ روم یعنی ہر گروہ بآنچہ نزدیک اوست خورسند است ۱۲ ۲؎ قولہ الذین ہم علی الخ بیان معنی حدیث است ۱۲ ۳؎ این کریمہ واقع است در سورہ نساء و پارہ والمحصنات یعنی ہر کہ فرمانبرداری کند رسول را ہر آئینہ فرمانبرداری خدا کرد ۱۲ ۴؎ اشارتست بآیتے کہ در شروع پارہ لا یحب اللہ در آخر سورہ نساء واقع است و نظم الآیۃ ان الذین یکفرون باللہ ورسلہ ویریدون ان یفرقوا بین اللہ ورسلہ الآیۃ یعنی ہر آئینہ کسانیکہ کافر میشوند بخدا و پیغمبران او و کسانیکہ میخواہند کہ تفرقہ کنند درمیان خدا و پیغمبران او و کسانیکہ میگویند ایمان می آریم بہ بعض پیغمبران و نا معتقد میشویم بعض را و میخواہند کہ راہے بگیرند درمیان این و آں آں جماعت ایشانند کافران در تحقیق و آمادہ ساختہ ایم برائے کافران عذاب رسوا کنندہ ۱۲ ۵؎ اشارت است بآیتے کہ در سورہ مجادلہ پارہ قد سمع واقع است یعنی و می پندارند کہ ایشاں بر چیزے ہستند آگاہ شو ہر آئینہ ایشانند دروغگو ۱۲ ۶؎ مرتبط است بقول قدس سرہ و طریق نجات منوط باتباع ایشاں است ۱۲

خود از اتباع ایشاں محروم اند کالشیعة والخوارج و معتزلہ خود مذہب محدث دارند و اصل ابن عطا رئیس ایشان از تلامذۂ امام حسن بصری است کہ باثبات واسطہ میانِ ایمان و کفر از امام جدا شدہ و امام در شان او فرمودہ اِعْتَزَلَ عَنَّا عَلٰی هٰذَا الْقِیَاسِ سَائِرُ الْفِرَقِ الْبَاقِیَةِ وطعن کردن در اصحاب فی الحقیقت طعن کردن است بہ پیغمبر خدا جل شانہ مَا اٰمَنَ بِرَسُوْلِ اللّٰهِ مَنْ لَّمْ یُوَقِّرْ اَصْحَابَهٗ چہ خبث ایشاں منجر بہ خبث صاحب ایشاں میشود نَعُوْذُ بِاللّٰهِ سُبْحَانَهٗ مِنْ هٰذَا الْاِعْتِقَادِ السُّوْءِ و ایضاً شرائع کہ از راہ قرآن و احادیث بما رسیدہ است بتوسط نقل ایشان است ہرگاہ ایشاں مطعون باشند نقل ایشاں نیز مطعون خواہد شد و این نقل مخصوص ببعضٍ دُوْنَ بَعْضٍ نیست بَلْ کُلُّهُمْ فِی الْعَدَالَةِ وَالصِّدْقِ وَالتَّبْلِیْغِ سَوَاءٌ پس طعن ایشاں اَیُّ وَاحِدٍ کَانَ مِنْهُمْ مستلزم طعن در دین است وَالْعِیَاذُ بِاللّٰهِ سُبْحَانَهٗ مِنْهُ و اگر طاعنان بگویند کہ ما ہم متابعت اصحاب میکنیم لازم نیست کہ جمیع اصحاب را متابع باشیم بلکہ ممکن نیست متابعت جمیع لِتَنَاقُضِ اٰرَائِهِمْ وَاخْتِلَافِ مَذَاهِبِهِمْ جواب گوئیم متابعت بعضے وقتے سود مند افتد کہ انکار از بعض دیگر بآں منضم نشود و بر تقدیر انکار از بعض متابعت بعض دیگر متحقق نمی شود زیرا کہ حضرت امیر مثلاً توقیر و تعظیم خلفائے ثلثہ رِضْوَانُ اللّٰهِ تَعَالٰی عَلَیْهِمْ اَجْمَعِیْنَ کردہ اند و شایان اقتدائیہ ایشاں را دانستہ بایشاں بیعت نمودہ اند پس باوجود انکار خلفاء ثلثہ ادعائے متابعت حضرت امیر نمودن محض افترا است بلکہ آں انکار فی الحقیقت انکار حضرت امیر است و رد است صریح مر اقوال و افعال ایشاں را و احتمال تقیہ در مادۂ اَسَدُ اللّٰه راہ دادن نیز از سخافت

ا قولہ مذہب محدث یعنی بہ نسبت شیعہ و خوارج و الاہر فرقہ مذہب محدث دارند ۱۲ ۲ قولہ واصل بن الخ کان ولد سنة ثمانین بالمدینة ومات سنة احدی وثلثین ومائة وله من التصانیف کتاب اصناف المرجیه وکتاب التوبة وکتاب معانی القرآن وکان یتوقف فی عدالة اهل الجمل ۱۲ ۳ قولہ حسن بصری هو راس الطبقة الثالثة مات سنة عشرة ومایة وقد قارب التسعین قال ابن حجر هو فقیه فاضل مشهور له مناقب جلیلة ومحامد جمیلة فی بطون الاوراق وظهور الافاق تماثلت بها کتب السیر والرجال وهو راس الصوفیة الصافیة ورئیسهم ومقدمة جیشهم والیه ینتهی السلاسل ۱۲ ۴ او میگوید کہ مرتکب کبیرہ نہ مومن است و نہ کافر ۱۲ ۵ تقیہ بمعنی ترسیدن و حذر کردن و خوف نمودن ۱۲ ۶ سخافت یعنی خفت و سبکی عقل ۱۲ ۷ یعنی التقوی ای الاجتناب عن الاعمال السیئة من الشرك والفسق والبدعة وعن بعض الخسائس والنقائص التی هی خلاف مقتضی الهمة ۱۲

عقل است عقل صحیح ہرگز تجویز نمی کند کہ اسد اللہ باوجود کمال معرفت و شجاعت بغض خلفائے ثلثہ راسی سال مبطن دارند و اظہار خلاف آں نمایند و صحبت نفاق بایشاں دارند از ادنائے اہل اسلام این قسم نفاق متصور نیست شناعت این فعل را باید دریافت کہ بہ حضرت امیر چہ قسم زبونی و چہ نوع خداع و نفاق منتسب می شود و اگر بطریق فرض محال تقیہ در مادۂ اسد اللہ مجوز باشد تعظیم و توقیرے کہ حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم خلفائے ثلثہ را میکردند و از ابتداء تا انتہا ایشاں را بزرگ داشتہ اند چہ جواب خواہند گفت آنجا تقیہ گنجائش ندارد تبلیغ حق بر پیغمبر واجب است مر تقیہ را آنجا راہ دادن بزندقہ می کشد قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰی یٰۤاَیُّهَا الرَّسُوْلُ بَلِّغْ مَاۤ اُنْزِلَ اِلَیْكَ مِنْ رَّبِّكَ فَاِنْ لَّمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهٗ وَاللّٰهُ یَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ کفار می گفتند کہ محمد از وحی آنچہ موافق اوست اظہار میکند و آنچہ مخالف اوست اظہار نمی کند و می پوشد و مقرر است کہ نبی را بر خطا مقرر داشتن جائز نیست و الا خللے در شریعت او پیدا میشود پس چوں خلاف تعظیم و توقیر خلفاء ثلثہ از آنحضرت بظہور نیامد معلوم شد کہ تعظیم ایشاں از خطا مصون بود و از زوال محفوظ بر سر اصل سخن رویم و جواب اعتراض ایشاں را منقح تر بگوئیم کہ متابعت جمیع اصحاب در اصول دین لازم است و ہرگز در اصول اختلافے ندارند اگر اختلاف است در فروع است و شخصے کہ طاعن بعض است از متابعت جمیع محروم است ہرچند کلمۂ ایشاں متفق است اما شومی انکار اکابر دین در اختلاف می اندازد و از اتفاق می بر آرد بلکہ انکار قائل بہ انکار مقول او می رساند و ایضاً مبلغان شریعت جمیع اصحاب اند کما مر اِنَّ الصَّحَابَةَ کُلَّهُمْ عُدُوْلٌ از ہر یکے چیزے از شریعت بما رسیدہ است و ہم چنین قرآن را از ہر واحدے ایتے فما فوقہا گرفتہ جمع ساختہ اند پس انکار از بعض انکار است از مبلغ او پس ایمان جمیع شریعت در مادۂ منکر متحقق نگشت فَکَیْفَ النَّجَاةُ وَالْفَلَاحُ قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰی اَفَتُؤْمِنُوْنَ بِبَعْضِ الْکِتٰبِ وَتَکْفُرُوْنَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَآءُ مَنْ یَّفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْکُمْ اِلَّا خِزْیٌ فِی

ا اے پیغمبر برسان آنچہ فرود آوردہ شدہ است بسوئے تو از پروردگار تو و اگر نہ کردی نرساندہ باشی پیغام خدا را و خدا نگہدارندۂ تو از مردمان در پارہ لا یحب اللہ سورہ مائدہ واقع است ۱۲ ۲ یعنی کلمہ متفقہ ایشاں را از اتفاق بر آوردہ در اختلاف می اندازد ۱۲۔ ۳ یعنی زیرا کہ اصحاب کرام ہمہ متقی بودند ۱۲ ۴ انکار کنندہ اصحاب پیغمبر را علیہ وعلیہم الصلوات والتسلیمات ۱۲ ۵ یعنی آیا ایمان می آرید بپارہ از کتاب و کافر میشوید بپارہ پس نیست سزائے کسیکہ بکند این چنیں از شما مگر خواری در زندگانی دنیا و روز قیامت گردانیدہ شوند بسوئے سخت ترین عذاب۔ این کریمہ در پارہ اول و سورہ بقرہ واقع است ۱۲ ۶ آنچہ او رسانیدہ ۱۲

الْحَیٰوۃِ الدُّنْیَا وَیَوْمَ الْقِیَامَۃِ یُرَدُّوْنَ اِلٰی اَشَدِّ الْعَذَابِ باآنکہ گوئیم کہ قرآن جمع حضرت عثمان
است بلکہ جامع فی الحقیقت حضرت صدیق و حضرت فاروق اند جمع حضرت امیر سوائے این قرآن
ست پس باید اندیشید کہ انکار این اکابر فی الحقیقت بانکار قرآن میکشد عیاذاً باللہ سبحانہ شخصے از مجتہد
اہل تشیع سوال کرد کہ قرآن جمع حضرت عثمان است در حق این قرآن چہ اعتقاد دارید گفت در انکار او
مصلحت نمی بینم کہ از انکار او دین تمام برہم میشود۔ دیگر عاقل ہرگز تجویز نمی کند کہ اصحاب آن سرور علیہ
وَعَلَیْہِمُ الصَّلَوٰاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ در روز رحلت آن حضرت برامر باطل اجماع نمایند و تقریباً ست
کہ در روز رحلت آن حضرت سی و سہ ہزار اصحاب آن سرور حاضر بودند و بطوع و رغبت بحضرت صدیق
بیعت کردند این ہمہ اصحاب پیغمبر را بر ضلالت جمع شدن از جملۂ محالات است و حال آنکہ آنحضرت
علیہ الصلوٰۃ والتحیہ فرمودہ لَا یَجْتَمِعُ اُمَّتِیْ عَلَی الضَّلَالَۃِ و توقفے کہ در ابتدا از حضرت امیر واقع
شدہ است بواسطہ آن بود کہ دران مشورہ حضرت امیر را نہ طلبیدہ بودند چنانکہ حضرت امیر فرمودہ
اند مَا غَضِبْنَا اِلَّا لِاَنَّا اُخِّرْنَا عَنِ الْمَشْوَرَۃِ وَاِنَّا لَنَعْلَمُ اَنَّ اَبَا بَکْرٍ خَیْرُنَا الخ و نا طلبیدن
ایشانان مبنی بر مصلحت خواہد بود کالتَّسْلِیَۃِ لِاَہْلِ الْبَیْتِ بِوُجُوْدِ الْاَمِیْرِ عِنْدَہُمْ فِی الصَّدْمَۃِ
الْاُوْلٰی مِنَ الْمُصِیْبَۃِ اَوْ نَحْوِ ذٰلِکَ و اختلافاتے کہ درمیان اصحاب پیغمبر علیہ و علیہم الصلوات
والتسلیمات واقع شدہ نہ از ہوائے نفسانی بود چہ نفوس شریفہ ایشان تزکیہ یافتہ بودند و از امارگی باطمینان
رسیدہ ہوای ایشان تابع شریعت شدہ بود بلکہ آن اختلاف مبنی بر اجتہاد بود و اعلائے حق پس مخطی ایشان

ا اشارت است بانکہ دریں باب عقل تنہا کفایت میکند فکیف کہ با آن دیانت ایشان و حسن ظن ایشان منضم گردد ۱۲ ۲ قولہ لا یجتمع الخ یعنی متفق و مجتمع نہ گردد امت من بر گمراہی معرب گفتہ روایت کرد ترمذی از ابن عمر رضی اللہ تعالےٰ عنہما بلفظان اللہ لا یجمع امتی قال السخاوی وبالجملۃ فہو حدیث مشہور المتن ذو اسانید کثیرۃ وشواہد متعددۃ فی المرفوع وغیرہ وقال السیوطی لا یجتمع امتی علی ضلالۃ رواہ ابن ابی عاصم فی السنۃ من حدیث انس رض بھذا اللفظ اقول نظم الحدیث علی ما فی المشکوۃ ہکذا عن ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ لا یجمع امتی او قال امۃ محمد علی ضلالۃ وید اللہ علی الجماعۃ ومن شذ شذ فی النار رواہ الترمذی ۱۲ ۳ قولہ ما غضبنا الا الخ یعنی رنجیدہ نگردیدیم مگر باین سبب کہ در مشورت بیعت خواندہ نشدیم و ما میدانیم کہ ابوبکر از ما بہتر است و سزاوار ترین مردم است بخلافت و صاحب غار است و شرافت و برگزیدگی او نزد ما معلوم است و امر فرمودہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم او را بامامت مردم در نماز بحیوۃ خود ۱۲ تاریخ الخلفاء ۴ قولہ پس مخطی الخ اشارت است بحدیثے کہ درین باب وارد است عن عبد اللہ بن عمرو وابی ہریرۃ قالا قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا حکم الحاکم فاجتہد واصاب فلہ اجران واذا حکم فاجتہد ثم اخطا فلہ اجر واحد متفق علیہ ۱۲ مشکوۃ

نیز درجہ واحدہ دارد عند اللہ و مصیب را خود دو درجہ است پس زبان را از جفائے ایشان باز باید داشت
و ہمہ را بہ نیکی یاد باید کرد قَالَ الشَّافِعِیُّ رَحِمَہُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ تِلْکَ دِمَاءٌ طَہَّرَ اللّٰہُ عَنْہَا اَیْدِیَنَا
فَلْنُطَہِّرْ عَنْہَا اَلْسِنَتَنَا و نیز شافعی فرمودہ است اِضْطَرَّ النَّاسُ بَعْدَ رَسُوْلِ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ
تَعَالٰی عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّمَ فَلَمْ یَجِدُوْا تَحْتَ اَدِیْمِ السَّمَاءِ خَیْرًا مِّنْ اَبِیْ بَکْرٍ فَوَلَّوْہُ رِقَابَہُمْ۔
این قول تصریح است بہ نفی تقیہ و رضائے حضرت امیر بہ بیعت حضرت صدیق۔ بقیۃ المقصود آنکہ
میان سیدان ولد میان شیخ ابو الخیر از مردم بزرگ زادہ است در ملازمت شما در سفر دکن ہم رفتہ بود۔
امیدوار عنایت و التفات است و نیز مولانا محمد عارف طالب علم و بزرگ زادہ است پدر او مرد ملا
بود بتقریب مدد معاش آمدہ توجہ را امیدوار است وَالسَّلَامُ وَالْاِکْرَامُ

مکتوب ۸۱ ہشتاد و یکم

بہ لالا بیگ صدور یافتہ در تحریض بر ترویج اسلام و بیان ضعف و زبونی اسلام و مسلمانان و
استیلائے کفار نگونسار ذَادَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ حَمِیَّۃَ الْاِسْلَامِ غربت اسلام نزدیک
بیک قرن است بہ نہجے قرار یافتہ است کہ اہل کفر بمجرد اجرائے احکام کفر بر ملا در بلاد اسلام راضی
نمی شوند میخواہند کہ احکام اسلامیہ بالکلیہ زائل گردند و اثرے از مسلمانان و مسلمانی پیدا نہ شود و کار را
تا بآن سرحد رسانیدہ اند کہ اگر مسلمانی از شعار اسلام اظہار نماید بقتل میرسد ذبح بقرہ در ہندوستان از اعظم
شعار اسلام است کفار بجزیہ دادن شاید راضی شوند اما بذبح بقرہ ہرگز راضی نخواہند شد در ابتداء پادشاہت
اگر مسلمانی رواج یافت و مسلمانان اعتبار پیدا کردند فبہا و اگر عیاذاً باللہ سبحانہ در توقف افتاد کار بر
مسلمانان بسیار مشکل خواہد شد اَلْغِیَاثُ اَلْغِیَاثُ ثُمَّ اَلْغِیَاثُ اَلْغِیَاثُ تا کدام صاحب دولت
باین سعادت مستسعد گردد و کدام شاہباز باین دولت دست برو نماید ذٰلِکَ فَضْلُ اللّٰہِ یُؤْتِیْہِ
مَنْ یَّشَاءُ وَاللّٰہُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیْمِ ثَبَّتَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ عَلٰی مُتَابَعَۃِ سَیِّدِ

ا مضطر شدند مردم بعد وفات رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پس نیافتند زیر سقف آسمان بہتر از ابوبکر پس والی گردانیدند او را و برگردنہائے خود یعنی او را خلیفہ مقرر نمودند و اطاعت او را لازم دانستند کہ بہترین مردم دیدند او را ۱۲ ۵ ثبات و قیام بخشد خدائے پاک ما را و شما را بر متابعت سرور مرسلان ۱۲

اَلْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلَیْھِمْ وَعَلٰی اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُھَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُھَا وَالسَّلَامُ +

مکتوب ۸۲ ہشتاد و دوم

بہ سکندر خاں لودی صدور یافتہ در بیان آنکہ سلامتی قلب بے نسیان ماسوائے حق جل وعلا صورت نہ بندد و این نسیان معبر بہ فنا است حق سبحانہ وتعالے ہموارہ باخود دارد و بغیر خود نگزارد بِحُرْمَۃِ سَیِّدِ الْبَشَرِ الْمُطَھَّرِ عَنْ زَیْغِ الْبَصَرِ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ آنچہ برما و شما لازم است سلامتی قلب است از مادون حق سبحانہ و این سلامتی وقتے میسر گردد کہ غیر حق را سبحانہ بر دل عبورے نماند و عدم عبور غیر وابستہ بہ نسیان ماسوا است کہ معبر بفنا است نزد این طائفہ علیہ بالفرض اگر غیر را بہ تکلف در دل گزرانند ہرگز نہ گزرد تا کار باین مرتبہ نرسد سلامتی محال است امروز این نسبت عنقاء قاف است بلکہ اگر گفتہ شود باور نکنند ؎ هَنِیْئًا لِّاَرْبَابِ النَّعِیْمِ نَعِیْمُھَا + وَلِلْعَاشِقِ الْمِسْکِیْنِ مَا یَتَجَرَّعُ + زیادہ براین چہ نوشتہ آید وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا +

مکتوب ۸۳ ہشتاد و سیوم

بہ بہادر خاں صدور یافتہ در تحریض بر جمع کردن جمعیت ظاہر و باطن را بشریعت و حقیقت حق سبحانہ وتعالے از تعلقات شتّٰی نجاتے ارزانی فرمودہ بکلیتہ گرفتار جناب قدس خود گرداند بِحُرْمَۃِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ وَعَلَیْھِمْ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُھَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُھَا
بیت ہرچہ جز عشق خدائے احسن است ؛ گر شکر خوردن بود جان کندن است + ظاہر را بشر

---

۱ عنقاء بالفتح طائریست دراز گردن کہ نزد بعضے وجود فرضی دارد کہ کسی او را ندیدہ است وقاف نام کوہ کہ گرداگرد عالم است وگفتہ اند از زمرد است ۱۲ غ ۲ یعنی گوارا باد مر ارباب نعمت را نعمت ہائے جنت وگوارا است مر عاشق مسکین را آنچہ بجرعہ جرعہ می نوشد از شراب درد و الم ۱۲

آراستن و باطن را ہموارہ با حق جل وعلا داشتن کار عظیم است تا کدام صاحب دولت را باین دو نعمت عظمی مشرف سازند امروز جمع این دو نسبت بلکہ استقامت بر ظاہر شریعت تنہا نیز بسیار عزیز الوجود است اَعَزُّ مِنَ الْکِبْرِیْتِ الْاَحْمَرِ حق سبحانہ وتعالے از کمال کرم خود استقامت بر متابعت سَیِّدِ الْاَوَّلِیْنَ وَالْاٰخِرِیْنَ ظَاھِرًا وَّ بَاطِنًا کرامت فرماید عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ +

مکتوب ۸۴ ہشتاد و چہارم

بہ سید احمد قادری صدور یافتہ در بیان آنکہ شریعت و حقیقت عین یکدیگر اند و علامت وصول بحق الیقین مطابقت علوم و معارف آن مقام است بعلوم و معارف شرعیہ و ما یناسب ذلک حق سبحانہ وتعالے بر جادۂ شریعت استقامت ارزانی داشتہ بہ ہمگی ہمت متوجہ جناب قدس خود گرداند و از بہ تمام از ما سوا برہاند و بکلیت اعراض از مادون خود میسر گرداند بِحُرْمَۃِ سَیِّدِ الْبَشَرِ الْمُقَدَّسِ عَنْ زَیْغِ الْبَصَرِ عَلَیْہِ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُھَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُھَا وَعَلٰی اٰلِہٖ وَاَصْحَابِہٖ اَجْمَعِیْنَ اٰمِیْنَ مصرع از ہر چہ میرود سخن دوست خوشتر است + ہر چند ہر چہ گفتہ میشود از دوست نہ سخن اوست لیکن چوں آں سخن را نحوے از مناسبت با جناب او تعالے و تقدس ثابت است آں معنی مناسب را مغتنم شمردہ دراں باب جرأت و زبان درازی می نماید المقصود شریعت و حقیقت عین یک دیگر اند و در حقیقت از یک دیگر جدا نیستند فرق اجمال و تفصیل است استدلال و کشف است غیبت و شہادت است تعمل و عدم تعمل است احکام و علومیکہ بموجب شریعت غرا مبین و معلوم شدہ اند بعد از تحقق بحقیقت حق الیقین ہمیں احکام و علوم بعینہا بہ تفصیل منکشف میگردند و از غیبت بشہادت می آیند و تجشم کسب و تحمل عمل از میاں برخیزد و علامت وصول بحقیقت حق الیقین مطابقت علوم

---

۱ یعنی گوگرد سرخ کنایہ از اکسیر چرا کہ اکسیر از و ساختہ میشود و آں جزو اعظم اکسیر طلا است وگوگرد سرخ بغایت کمیاب است ۱۲ غیاث ۲ بہر او بالا تراز و نشست مثنوی اے بروں از وہم و قال و قیل من + خاک بر فرق من و تمثیل من ۱۲ ۳ مثنوی بندہ نشکیبد ز تصویر خوشت + ہر دمت گوید کہ جانم مفرشت + ہمچوں آں چوپاں کہ میگفت اے خدا + پیش چوپاں محب خود بیا + اے جان من فراش اقدام تو باد ۱۲

ومعارف آں مقام است بعلوم ومعارف شرعیہ وتا سر موئی مخالفت است دلیل است بر عدم وصول بحقیقت الحقائق وہر خلافیکہ بشریعت در علم وعمل از ہر کہ واقع شدہ است از مشائخ طریقت مبنی بر سکر وقت است وسکر وقت نمی باشد الادر اثناء راہ منتہیاں نہایۃ النہایۃ راہمہ صحو است وقت مغلوب ایشانست حال[1] ومقام تابع کمال شاں بیت صوفی ابن[2] الوقت آمد در مثال ٭ لیک صافی فارغ است از وقت وحال ٭ پس متحقق شد کہ خلاف شریعت علامت عدم وصول است بحقیقت کار در عبارت بعضے از مشائخ واقع است کہ شریعت پوست حقیقت است وحقیقت مغز شریعت این عبارت ہر چند از بے استقامتی متکلم این کلام خبر میدہد لیکن تواند بود کہ مرادش آں باشد کہ مجمل نسبت بہ مفصل حکم پوست دارد ونسبت بمغز واستدلال در جنب کشف در رنگ قشر است نسبت بہ لب اما اکابر مستقیم الاحوال اتیان امثال این عبارات موہمہ را تجویز نمی نمایند وفرق جز بہ اجمال وتفصیل واستدلال وکشف مذکور نمی سازند سائلے از حضرت خواجہ نقشبند قدس اللّٰہ تعالیٰ سرہ الاقدس سوال کرد کہ مقصود از سیر وسلوک چیست فرمودند تا معرفت اجمالی تفصیلی گردد واستدلالی کشفی شود رزقنا اللّٰہ سبحانہ الثبات والاستقامۃ علی الشریعۃ علما وعملا صلوات اللّٰہ تعالیٰ وسلامہ علی صاحبہا بقیۃ التصدیع آنکہ حامل رقیمہ دعا میاں شیخ مصطفیٰ شریحی از نسل قاضی شریح[3] اند پدران ایشاں بزرگ بودند ووظائف ووجوہ مدد معاش بسیار داشتند مشار الیہ از فقدان اسباب معاش مضطر است اسناد وفرامین ہمراہ گرفتہ متوجہ لشکر شدہ است التفات نمودہ بہ تہیہ توجہ فرمایند کہ سبب حصول جمعیت شود واز اضطراب وتفرقہ نجات یابد زیادہ مصدع نشد ٭

مکتوب ہشتاد وپنجم ۸۵

بمیرزا فتح اللّٰہ حکیم صدور یافتہ در ترغیب بر اتیان اعمال صالحہ خصوصا ادائے صلوات بجماعات

[1] حال ومقام ور دیرا گویند کہ بر قلب سالک نزول نماید تفاوت میان ہر دو بجہت استقرار وعدم استقرار است ۱۲ [2] ابن الوقت یعنی تابع وقت وحال میباشد چنانچہ ابن تابع اب میباشد پس این قسم صوفی مغلوب الوقت والحال باشد بخلاف صافی کہ از وقت وحال فارغ است بلکہ ابو الوقت باشد کہ ہر وقت وحال غالب باشد چنانچہ فرمودہ وقت مغلوب ایشاں است وحال ومقام تابع کمال شاں ۱۲ [3] یعنی شریح پسر حارث پسر قیس کوفی نخعی ابو امیہ رحمہ اللّٰہ تعالیٰ ـ ع بالضم وبالکسر گم شدن وگم کردن ۱۲

وما یناسب ذلک وفقکم اللّٰہ سبحانہ لمرضیاتہ آدمی راہم چنانکہ از درستی اعتقادات چارہ نیست از اتیان اعمال صالحہ نیز چارہ نیست وجامع ترین عبادات ومقرب ترین طاعات اداء صلوۃ است قال علیہ الصلوۃ والسلام الصلوۃ[1] عماد الدین فمن اقامہا فقد اقام الدین ومن ترکہا فقد ہدم الدین وکسے کہ بر مواظبت ادائے صلوۃ موفق سازند از فحشاء ومنکر باز دارند کریمہ ان الصلوۃ[2] تنہی عن الفحشاء والمنکر مؤید این سخن است وصلوتے کہ نہ چنین است صورت صلوۃ است حقیقت ندارد ولیکن تا زماں حصول حقیقت صورت را از دست نمی باید داد ما لا[3] یدرک کلہ لا یترک کلہ اکرم الاکرمین اگر صورت را بہ حقیقت اعتبار نماید مستبعد نیست فعلیکم بمواظبۃ اداء الصلوات مع الجماعات مع الخشوع والخضوع فانہا سبب النجات والفلاح قال اللّٰہ سبحانہ وتعالیٰ قد افلح[4] المؤمنون الذین ہم فی صلوتہم خٰشعون کار آنست کہ باوجود مخاطرہ کردہ شود سپاہیاں در وقت غلبۂ غنیم اگر اندک تردد میکنند اعتبار بسیار پیدا میکنند صلاح جوانان باں سبب اعتبار دارد کہ باوجود غلبۂ شہوت نفسانی خود در الصلاح آوردہ اند اصحاب کہف این ہمہ بزرگی بواسطۂ یک ہجرت از مخالف دین یافتند در حدیث نبوی علیہ الصلوۃ والسلام وارد است عبادۃ[5] فی الہرج کہجرۃ الیّ پس منافی فی الحقیقت عین باعث است زیادہ ازین چہ نوشتہ آید فرزندی شیخ بہاؤ الدین را صحبت فقراء مرغوب نمی افتد وباہل غنا وتنعم مائل ومنجذب است نمیداند کہ صحبت ایشان سم قاتل است ولقمۂ چرب شاں ظلمت افزا است

[1] رواہ الدیلمی عن علی کرم اللّٰہ وجہہ والبیہقی فی الشعب مرفوعا عن عمر وقول النووی فی التنقیح حدیث منکر باطل رواہ الحافظ ابن حجر وشنع علیہ ثم ان الذی خرجہ البیہقی ہی الجملۃ الاولیٰ یعنی الصلوۃ عماد الدین فقط واما قولہ فمن ترکہا الخ فلم ارہ وقد ورد بطرق متعددۃ وبالفاظ مختلفۃ اوردہا شارح الاحیاء ثم قال یوجد فی کتب اصحابنا الحنفیۃ ہذا الحدیث بزیادۃ جملۃ اخری وہی فمن اقامہا فقد اقام الدین وبہذا الزیادۃ یفہم وجہ الشبہ بین الصلوۃ والعماد ۱۲ معرب مکتوبات ۱۲ [2] آغاز پارہ (۲۱) یعنی اتل ما اوحی الیک من الکتاب واقم الصلوۃ ان الصلوۃ الخ بخواں یا محمد آنچہ وحی کردہ شد بسوئے تو وبرپا دار نماز را ہر آئینہ نماز باز میدارد از کار بے حیائی وفعل ناشائستہ وہر آئینہ یاد کردن خدا بزرگ تر است از ہمہ وخدا میداند آنچہ میکنید ۱۲ سورہ عنکبوت ۱۲ [3] یعنی ہر چہ تمام وکمال اوراادراک کردہ نشود کلیۃ ترک ہم کردہ نشود ۱۲ [4] تحقیق رستگار شدند مومناں آنانکہ ایشاں در نماز خویش نیائش کنندگان اند ۱۲ آغاز پارہ (۱۸) [5] در حدیث بخاری ومسلم وارد است شاب نشأ فی عبادۃ اللّٰہ ۱۲ [6] یعنی پرستیدن حق را سبحانہ وتعالیٰ در فتنہ وآشوب مانند ہجرت کردن است بسوئے من ـ رواہ مسلم والترمذی وابن ماجہ عن معقل بن یسار ۱۲ معرب ۱۲ [7] خدائے پاک توفیق ارزانی فرماید شما را با عمالیکہ موافق مرضی او باشند ۱۲

اَلْحَذَرُ اَلْحَذَرُ ثُمَّ اَلْحَذَرُ اَلْحَذَرُ در حدیث صحیح وارد است عَلٰی مُصْدِرِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ مَنْ تَوَاضَعَ لِغَنِیٍّ لِغِنَاہُ ذَھَبَ ثُلُثَا دِیْنِہٖ فَوَیْلٌ لِّمَنْ تَوَاضَعَھُمْ لِغِنَاھُمْ وَاللّٰہُ سُبْحَانَہُ الْمُوَفِّقُ

مکتوب ۸۶ ہشتاد و ششم

بہ یکے از حکام پرگنہ جرک صدور یافتہ در بیان سلامتی قلب از یاد دون حق سبحانہ حق سبحانہ و تعالے بہ حد اعتدال و مرکز عدالت استقامت کرامت فرماید بحُرْمَۃِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْہِ وَ عَلٰی اٰلِہٖ وَعَلَیْھِمْ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُھَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ وَالتَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُھَا آنچہ بر ما و شما است سلامتی قلب است از گرفتاری ما دون حق سبحانہ و ایں سلامتی بر تقدیریست کہ غیر او سبحانہ بر دل خطورے نماند اگر فرضاً تا ہزار سال حیات وفا کند غیر بر دل نہ گذرد بواسطۂ نسیانی کہ دل را از ما سوی حاصل شدہ است مصرعہ کار این است و غیر این ہمہ ہیچ ۔ در وقت ملاقات از روئے کرم گفتہ بودند کہ در مہمے و کارے اگر رجوع افتد بما خواہی نوشت بناءً علٰی ذٰلک مصدع گشت کہ شیخ عبد اللہ صوفی از نیکان ست بواسطۂ بعضے حوائج قرضدار گشتہ است امید است کہ مددے در تخلیص ذمہ او نخواہند فرمود وَالسَّلَامُ ۔

مکتوب ۸۷ ہشتاد و ہفتم

بہ پہلوان محمود صدور یافتہ در بیان آنکہ چہ سعادت است کہ دوستان خدا جل و علا کسے را قبول فرمایند سَلَّمَکُمُ اللّٰہُ تَعَالٰی وَثَبَّتَکُمْ عَلٰی جَادَّۃِ الشَّرِیْعَۃِ عَلٰی صَاحِبِھَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ نخستین بشارت خاندان

ا؎ ہر کہ تواضع کرد مر غنی را بسبب غنائے او برباد رفت دو ثلث دین او رواہ البیہقی فی الشعب والخطیب عن ابن مسعود رض بلفظ من دخل علی غنی فتضعضع لہ ذھب ثلثا دینہ واخرج الدیلمی من حدیث ابی ذر لعن اللہ فقیرا تواضع لغنی من اجل مالہ من فعل ذلک منھم فقد ذھب ثلثا دینہ قال السیوطی ولم یصب ابن الجوزی فی ایرادہ فی الموضوعات ۱۲ معرب ۲؎ یعنی اللہ تعالے شمارا سلامت دارد بر راہ شریعت ثبات و قیام ارزانی فرماید ۱۲ اللھم اغفر لکاتبہ ع؎ یعنی پس وائے بر کسانکہ تواضع کردند ایشان را بسبب غناشان

ایشان را قدوم میان شیخ مزمل است برکات صحبت ایشان را چہ شرح دہد سعادت کہ دوستان خدا جل و علا کسے را قبول نمایند چہ جائے آنکہ بمحبت و قربت ممتاز سازند ھُمْ قَوْمٌ لَّا یَشْقٰی جَلِیْسُھُمْ بالجملہ صحبت ایشان را غنیمت شمرند و آداب صحبت را مرعی دارند تا مؤثر افتد زیادہ چہ نویسد وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا ۔

مکتوب ۸۸ ہشتاد و ہشتم

نیز بہ پہلوان محمود صدور یافتہ در بیان آنکہ چہ نعمتی است کہ کسے با ایمان و صلاح موئے سیاہ خود را سفید کردہ باشد و در جوانی خوف غالب یابد و در پیری رجا حق سبحانہ و تعالے ہموارہ با خود دارد چہ نعمتے است کہ کسے با ایمان و صلاح موئے سیاہ خود را سفید سازد و در حدیث نبوی است عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ مَنْ شَابَ شَیْبَۃً فِی الْاِسْلَامِ غُفِرَ لَہٗ جانب امید را ترجیح دہند و ظن مغفرت را غالب سازند کہ در جوانی خوف بیشتر درکار است و در پیری رجا غالب تر میباید ۔ وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا ۔

مکتوب ۸۹ ہشتاد و نہم

بہ میرزا علی جان صدور یافتہ در عزا پرسی حق سبحانہ و تعالیٰ بر جادۂ شریعت عَلٰی صَاحِبِھَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ استقامت ارزانی فرماید و آدمی را بحکم کُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَۃُ الْمَوْتِ از مرگ

ا؎ قولہ شیخ مزمل الخ وے از قدمائے اصحاب حضرت ایشان است قدس سرہ و از مقبولان آنحضرت در سفر و حضر اکثر تجدیدات حضور عالی اقدام مینمود و بانواع الطاف و عنایات ممتاز میگردید و در حسن اخلاق و مکارم اوصاف بے نظیر روزگار و در انکسار و ایثار منفرد بود در حدود ہزار و بست و شش بآخرت شتافت ۱۲ از زبدہ ۲؎ قولہ من شاب شیبۃ الخ اخرج ابو داؤد عن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ من شاب شیبۃ فی الاسلام کتب اللہ لہ بھا حسنۃ وکفر عنہ بھا خطیئۃ ورفعہ بھا درجۃ واخرج الترمذی والنسائی عن کعب بن مرۃ بلفظ کانت لہ نورا یوم القیمۃ ۱۲ معرب ۳؎ واقع است در سورۂ آل عمران و پارہ لن تنالوا یعنی ہر نفس چشندہ موت است ۱۲ ص؎ ھم قوم الخ یعنے ایشان قومے اند کہ ہم نشین شان بشقاوت متصف نمی شود رواہ البخاری و مسلم مع اختلاف یسیر فی اللفظ مع اتحاد المعنی ۱۲ عہ؎ قولہ عزا الخ صبر بر مصیبت صبر کردن و در ال استقامت ورزیدن و شکایت کردن حال عجاز المعنی ماتم پرسی و نسبت داشتن کسے یا بچیزے ۱۲ غث

چارہ نیست فَطُوْبیٰ لِمَنْ طَالَ عُمُرُہٗ وَکَثُرَ عَمَلُہٗ ہمیں موت است کہ مشتاقاں را بہ آں تسلی می دہند و وسیلۂ وصول دوست بدوست می سازند مَنْ کَانَ یَرْجُوْا لِقَاءَ اللّٰہِ فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰہِ لَاٰتٍ آرے حال واپس ماندگاں و گرفتاراں بے دولت حضور بہ مطلب رسیدگاں و آزادگان خراب و ابتر است ولی نعمت مرحومۂ شما درین اوان بسے مغتنم بودند الحال بر شما یاں لازم است کہ مکافات احسان باحسان بکنید و بدعا و صدقہ ساعت فساعت مدد نمائید فَاِنَّ الْمَیِّتَ کَالْغَرِیْقِ یَنْتَظِرُ دَعْوَۃً تَلْحَقُہٗ مِنْ اَبٍ اَوْ اُمٍّ اَوْ اَخٍ اَوْ صَدِیْقٍ و نیز می باید کہ از مرگ ایشاں بمرگ خود عبرت بگیرید و بہ تمام خود را بمرضی حق بسپرید و جہات دنیا را غیر از متاع غرور نہ شمارید اگر تمتعات دنیوی را اندک اعتبارے می بود برابر سر موئے بر کفار بدکردار تجویز نمی فرمودند رَزَقَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمُ الْاِعْرَاضَ عَنْ مَا سِوَی اللّٰہِ سُبْحَانَہٗ وَالْاِقْبَالَ اِلیٰ جُنَابِ قُدْسِہٖ بِحُرْمَۃِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلیٰ اٰلِہٖ وَعَلَیْھِمْ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُھَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُھَا وَالسَّلَامُ وَالْاِکْرَامُ۔

؎۱ قولہ فطوبی لمن طال عمرہ الخ یعنی پس خوشحالی است مر کسے را کہ دراز شد عمر او و کثیر شد عمل نیک او قال المعرب رواہ الطبرانی و ابونعیم فی الحلیۃ بلفظ حسن بدل کثر قال العزیزی اسنادہ حسن قلت قد رمز المناوی فی کنوز الحقائق لہذا الحدیث بھذا اللفظ من طرقہ قال المخرج رواہ ابوداؤد عن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ انتہی اقول نظم الحدیث علی ما فی المشکوۃ ھکذا عن ابی بکرۃ ان رجلا قال یارسول اللہ ای الناس خیر قال من طال عمرہ وحسن عملہ قال فای الناس شر قال من طال عمرہ وساء عملہ رواہ احمد والترمذی والدارمی ۱۲ ؎۲ مثنوی روح سلطانی ز زندانے بجست ۞ جامہ چہ دریم و چہ خائیم دست ۞ پس عزا بر خود کنید اے خفتگان ۞ زانکہ بد مرگیست این خواب گران ۞ ۱۲ ؎۳ قولہ من کان الخ واقع است در پارہ (۲۰) سورۂ عنکبوت یعنی ہر کہ امید داشتہ باشد ملاقات خدا را پس ہر آئینہ میعاد خدا البتہ آئندہ است ۱۲ ؎۴ قولہ فان المیت الخ یعنی زیرا کہ میت مانند غریق است انتظار میکشد دعائے را کہ برسد با و از طرف پدر یا مادر یا برادر یا دوست این قول اشارتست بحدیثے کہ آوردہ است در مشکوۃ از بیہقی بروایت ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما المیت فی القبر الا کالغریق المتغوث ینتظر دعوۃ تلحقہ من اب او ام او اخ او صدیق فاذا الحقہ کان احب الیہ من الدنیا وما فیہا وان اللہ لیدخل علی اہل القبور من دعاء اہل الارض امثال الجبال وان ہدیۃ الاحیاء الی الاموات الاستغفار لہم انتہی یعنی نیست مردہ در گور مگر مانند کسی کہ آب از سرش گذشتہ است و فریاد کند کسی دست وے بگیرد و چشم میدارد دعائے را کہ برسد او را از پدر یا مادر یا از برادر یا از دوستی پس چوں میرسد میت را دعائے باشد آں دعا بسوئے وی دوست داشتہ شدہ تر از دنیا و چیزیکہ در دنیا است از متاع دنیا و بدرستیکہ خدا تعالی ہر آئنہ میدر آرد بر مردہا از دعائے اہل زمین مانند کوہہا یعنی از ثواب و بدرستیکہ تحفۂ زندگاں بسوئے مردہا طلب آمرزش کردن است مر ایشاں را ۱۲ ؎۵ جامی آں بہ کہ دریں مرحلہ آں پیشہ کنی ۞ کہ مرگ دگراں مرگ خود اندیشہ کنی ۞ مثنوی ۞ مرگ ہمسایہ مرا واعظ شد و کسب و دکان مرا بہم زدہ ۱۲ ؎۶ قولہ اگر تمتعات دنیوی را الخ اشارتست بحدیثے کہ اندریں باب وارد است در ترمذی و ابن ماجہ بروایت سہل بن سعد ؓ

ولو کانت الدنیا تعدل عند اللہ جناح بعوضۃ ما سقی کافرا منہا شربۃ ماء مشکوۃ ؎۷ یعنی آنکہ [illegible] ۱۲

مکتوب ۹۰ نودم

بخواجہ قاسم صدور یافتہ در ترغیب بر آنکہ بہ کلیت متوجہ حق سبحانہ باید بود و امروز حصول این دولت و البتہ توجہ و اخلاص باین طبقۂ علیہ نقشبندیہ است قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالیٰ اَسْرَارَھُمْ حضرت حق سبحانہ و تعالے دنیائے دنیہ را در نظر ہمت ایشاں خوار و بے اعتبار گرداندہ حسن و جمال آخرت را در مرآت باطن متحلی و متزین گرداناد بِحُرْمَۃِ سَیِّدِ الْبَشَرِ الْمُطَھَّرِ عَنْ زَیْغِ الْبَصَرِ عَلَیْہِ وَعَلیٰ اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُھَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُھَا التفات نامۂ گرامی معہ ہدایائے محترمہ وصول یافت کرم نمودند جَزَاکُمُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ خَیْرَ الْجَزَاءِ نصیحتے کہ بہ محبان و مخلصان کردہ میشود ہمہ آنست کہ بکلیت اقبالے بجناب قدس خداوندی عز شانہ میسر گردد و اعراضے از ما دون او تعالی حاصل آید مصرعہ کار این است و غیر ایں ہمہ ہیچ ۞ امروز حصول این دولت عظمی و البتہ توجہ و اخلاص باین طبقۂ علیہ نقشبندیہ است بریاضات شاقہ و مجاہدات شدیدہ آں میسر نہ گردد کہ بہ یک صحبت ایشاں حصول یابد چہ در طریق این بزرگواراں اندراج نہایت در بدایت است در اول صحبت آں می بخشند کہ منتہیاں را در نہایت بدست می افتد طریق این بزرگواراں طریق اصحاب کرام است کہ ایشاں را در اول صحبت خیر البشر عَلَیْہِ وَعَلَیْھِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ آں کمالات میسر میشد کہ اولیائے امت را در نہایت میسر شود و این بطریق اندراج نہایت در بدایت است فَعَلَیْکُمْ بِمَحَبَّۃِ ھٰؤُلَاءِ الْاَکَابِرِ فَاِنَّھَا مِلَاکُ الْاَمْرِ وَالسَّلَامُ عَلَیْکُمْ وَعَلیٰ سَائِرِ مَنِ اتَّبَعَ الْھُدیٰ وَالْتَزَمَ مُتَابَعَۃَ الْمُصْطَفیٰ عَلَیْہِ وَعَلیٰ اٰلِہٖ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ۔

مکتوب ۹۱ نود و یکم

بہ شیخ کبیر صدور یافتہ در بیان آنکہ تصحیح عقاید و اتیان اعمال صالحہ ہر دو جناح اند از برائے

؎ التعذیب ۞ ھذا ھو الامر والباقی من العبث ۱۲ ؎۱ پس لازم گیرید دوستی این بزرگواراں کہ اوست مدار کار ۱۲

طیران عالم قدس و مقصود از اعمال شریعت و احوال حقیقت تزکیہ نفس و تصفیہ قلب است رَزَقَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمُ الْاِسْتِقَامَۃَ عَلٰی مُتَابَعَۃِ السُّنَّۃِ السَّنِیَّۃِ عَلٰی صَاحِبِہَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ کار این است کہ اولاً تصحیح عقاید بر وفق آرائے علمائے اہل سنت و جماعت کہ فرقۂ ناجیہ اند باید کرد ثانیاً علم و عمل بمقتضائے احکام فقہیہ لازم باید ساخت بعد از تحصیل این دو جناح اعتقادی و عملی قصد طیران عالم قدس باید نمود مصرع کار این است و غیر این ہمہ ہیچ ٭ مقصود از اعمال شریعت و احوال طریقت و حقیقت تزکیۂ نفس و تصفیہ قلب است تا نفس مزکّٰی نشود و قلب سلامتی پیدا نکند ایمان حقیقی کہ نجات وابستہ بآن است میسّر نشود و سلامتی قلب وقتے صورت بندد کہ غیر او تعالٰی اصلا بر دل خطور نکند اگر ہزار سال گذرد غیر را در دل عبور نباشد زیرا کہ این زمان دل را نسیان ماسوائے بتمام میسّر شدہ است کہ اگر بہ تکلف یادش دہند یاد نکند این حالت معبّر بفناست و قدم اول است درین راہ وَبِدُوْنِہٖ خَرْطُ الْقَتَادِ وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا ٭

مکتوب ۹۲ نود و دوم

نیز بشیخ کبیر صدور یافتہ در بیان آنکہ اطمینان قلب بذکر است نہ بنظر و استدلال وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِکَ ثَبَّتَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ عَلَی الشَّرِیْعَۃِ الْمُصْطَفَوِیَّۃِ عَلٰی صَاحِبِہَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ اَلَا بِذِکْرِ اللّٰہِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوْبُ راہ اطمینان قلب ذکر اللہ است سبحانہ نہ نظر و استدلال بیت پائے استدلالیان چوبیں بود ٭ پائے چوبیں سخت بے تمکین بود ٭ چہ در ذکر کسب مناسبت است بآں جناب قدس ہر چند ہیچ مناسبت نیست مَا لِلتُّرَابِ وَرَبِّ الْاَرْبَابِ لیکن یک قسم علاقۂ ذاکر و مذکور پیدا می شود کہ موجب محبت می گردد چوں محبّت مستولی شد غیر اطمینان ہیچ نیست و چوں کار باطمینان قلب رسید دولت ابدی نقد وقت او گشت ذکر گو ذکر تا ترا جان

ف۱ و بغیر حصول این فنا طلب سلامتی قلب نمودن دست زدن است و دست کشیدن بر درخت خار دار یعنی بے سود محنت برداشتن است ۱۲

ف۲ در پارہ (۱۳) سورہ رعد واقع است الذین آمنوا و تطمئن قلوبہم بذکر اللہ الا بذکر اللہ الخ یعنی آنانکہ گرویدند و ارامید دلہائے ایشاں بیاد خدا آگاہ شوید بذکر خدا تسلی می یابند دلہا ۱۲ ف۳ چہ نسبت است خاک را با پروردہ پروردگاں ، چہ نسبت خاک را با عالم پاک ٭ کہ ادراک است عجز از دست ادراک ۱۲ ف۴ بفتحات ہر سہ حرف اول یعنی پریدن و بسکون دوم نیز آمدہ مگر اصل اول است ۱۲

است ٭ پاکی دل ز ذکر یزدان است ٭ وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا ٭

مکتوب ۹۳ نود و سوم

بہ سکندر خاں لودی صدور یافتہ در بیان آنکہ در جمیع اوقات بذکر الٰہی جل شانہ باید پرداخت ۔ بعد از ادائے نماز پنجگانہ بجماعت و ادائے سنن رواتب اوقات خود را مصروف ذکر الٰہی جل سلطانہ باید ساخت و بغیر آں نباید پرداخت چہ در خوردن و چہ در خفتن و چہ در آمدن و چہ در رفتن طریق ذکر را بشما معلوم کردہ شدہ است برہماں طریق استعمال نمایند اگر در جمعیت فتور یابند اول باید تعیین سبب فتور کرد و بعد از اں تلافی تقصیر آں باید نمود و بالتجا و تضرع تام بحضرت حق سبحانہ رو باید آورد و دفع ظلمت آں خواست و شیخی را کہ از وے ذکر یافتہ باشند وسیلہ باید ساخت وَاللّٰہُ سُبْحَانَہُ الْمُیَسِّرُ لِکُلِّ عَسِیْرٍ وَّالسَّلَامُ ٭

مکتوب ۹۴ نود و چہارم

بہ خضر خاں لودی صدور یافتہ در بیان آنکہ آدمی را از تصحیح عقائد و اتیان اعمال صالحہ چارہ نیست تا بایں دو جناح طیران عالم حقیقت نماید حضرت حق سبحانہ و تعالٰی بر جادۂ شریعت مصطفویہ علٰی صاحبہا الصلٰوۃ والسلام والتحیۃ استقامت کرامت فرماید آنچہ لابد است و ناچار تصحیح عقاید است اولاً بموجب آرائے صائبہ اہل سنت و جماعت کہ فرقہ ناجیہ اند و ثانیاً اتیان اعمال است بموجب احکام فقہیہ بعد از دانستن آں احکام از فرائض و سنن و واجبات و مستحبات و حلال و حرام و مکروہ و مشتبہ چوں این دو جناح اعتقادی و عملی میسر شد اگر توفیق خداوندی جل سلطانہ مساعدت نماید ملیتو اند کہ بعالم حقیقت طیران نماید و بے حصول این دو بازو طیران و وصول بعالم حقیقت محال است بیت محال است سعدی کہ راہ

ف۱ دریافتن و بدست آوردن و تدارک نمودن ۱۲ ف۲ قولہ بعد از دانستن متعلق است باتیان یعنی عمل با حکام بعد از علم بآں تجویز باید نمود کہ لابد است و ضرور ۱۲ ف۳ التہذیب ٭ و من المحال المشی فی طرق الصفا ٭ یا سعد من غیر اتباع المصطفی ٭

صفا ✦ تواں رفت جز بر پئے مصطفےٰ ✦ ثَبَّتَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ عَلٰی مُتَابَعَتِہٖ عَلَیْہِ وَعَلٰی
ثبات وقیام ارزانی فرماید خدائے پاک مارا وشمارا بر اتباع آنسرور ۱۲
اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ ✦

مکتوب ۹۵ نود و پنجم

بہ سید احمد بجواڑہ صدور یافتہ در بیان آنکہ آدمی نسخۂ جامع است و قلب او نیز بصفت جامعیت مخلوق است و اقوال بعضے از مشائخ کہ در مرتبۂ سکر واقع شدہ است در وسعتِ قلب و امثال آن محمول بر توجیہات اند و در بیان آنکہ صحو افضل است از سکر وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِکَ آدمی نسخہ ایست جامع ہرچہ در تمام موجودات است در انسان تنہا ثابت است لیکن از عالم امکان بطریق حقیقت و از مرتبہ وجوب بطریق صورت اِنَّ اللّٰہَ خَلَقَ اٰدَمَ عَلٰی صُوْرَتِہٖ[1] و بر ہمیں جامعیت است قلب انسان کہ ہرچہ در کلیت انسان است در قلب تنہا است لہذا آں را حقیقت جامعہ میگویند و بجہت ہمیں جامعیت بعضے از مشائخ از وسعت قلب چنیں خبر دادہ اند کہ اگر عرش و مافیہ در زاویۂ قلب عارف اندازند ہیچ محسوس نشود زیرا کہ قلب جامع عناصر و افلاک است و عرش و کرسی و نفس و شامل مکانی و لامکانی پس ہر آئینہ عرش و مافیہ را بواسطۂ شمول لامکانیت در قلب مقدارے نباشد چہ عرش و مافیہ باوجود وسعت داخل دائرۂ مکان است مکانی ہرچند وسیع است تنگ است در جنب لامکانی قدرے ندارد[2] و اما ارباب صحو از مشائخ قدس اللہ تعالےٰ

[1] قوله ان الله خلق آدم الخ قطعة من حديث طويل رواه الشيخان و نظمه هكذا عن ابي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم خلق الله آدم على صورته طوله ستون ذراعا الخ یعنی پیدا کرد خدا تعالیٰ آدم را بر صورتش۔ اختلاف کردہ اند علماء در معنی این حدیث پس بعضے آنرا تاویل نکنند و گویند کہ این از احادیث صفات است پس از تاویل آں امساک باید کرد کہ در امثال این از متشابہات مذہب سلف ہمیں است و بعضی تاویل کنند و مشہور در تاویل او آنست کہ صورت بمعنی صفت است چنانکہ گویند صورت مسئلہ این است و صورت حال اینچنین است یعنی پیدا کرد آدم را پروردگار تعالیٰ بر صفت خود و موصوف گردانید او را بصفاتے کہ پرتو صفات کریمہ او بند پس گردانید او را حی، عالم، قادر، متکلم، سمیع، بصیر۔ یا اضافت برائے تشریف است چنانچہ روح اللہ و بیت اللہ یعنی پیدا کرد بر صورت جمیل لطیف مشتمل بر اسرار و لطائف یا ضمیر راجع بآدم است یعنی پیدا کرد آدم را از ابتداء حال بشر سوی الخلق بطول شصت ذراع نہ چنانکہ آدمیان اکہ اول نطفہ باشند پس انسان مضغہ پس ازاں جنین پس ازاں صبی پس ازاں مرد تمام یا بر صورت خاصہ او کہ نسخہ جامع است از جملہ مخلوقات چہ ہیچ مخلوقے نیست کہ مثالی ازاں در صورت وے نباشد و لہذا او را عالم صغیر خوانند یا صورت بمعنی شان و امر است کہ مسجود ملائکہ شد و مالک حیوانات و مسخر کائنات آمد و قیل و قیل ۱۲ از اشعۃ اللمعات باختصار یسیر [2] یعنی بسبب شمول قلب بر لامکانیت بر خلاف عرش و مافیہ کہ داخل دائرہ مکان است قلب واسع تر است از عرش و آنچہ اندر وست و اینہا را در جنب وے مقدارے نیست ۱۲

اسرارہم میدانند کہ این مبنی بر سکر است و محمول بر عدم تمایز میان حقیقت شے و انموذج او و عرش مجید کہ محل ظہور تام است ازاں رفیع تر است کہ در قلب تنگ آنرا گنجائش باشد آنچہ در قلب از عرش مینماید آں انموذج عرش است نہ حقیقت عرش و شک نیست کہ آں انموذج را ہیچ مقدارے نیست در جنب قلب کہ او جامع انموذجات بے نہایت است آئینہ کہ در وے آسمان باین بزرگی با اشیائے دیگر نماید نمی تواں گفت کہ آئینہ از آسمان وسیع تر است آرے تمثال آسمان کہ در آئینہ است در جنب آئینہ صغیر است نہ حقیقت آسمان این مبحث بمثالے روشن گردد مثلا در انسان انموذجے از کرۂ عنصر خاک[1] مکمون است نظر بجامعیت انسان نمیتواں گفت کہ وجود انسان از کرۂ عنصر خاک اوسع است بلکہ وجود انسان را در جنب کرۂ خاک ہیچ مقدارے نیست جز محقرشے بلکہ انموذج[2] حقیر شے را شے دانستہ این حکم بوقوع می آید از ہمیں قبیل است کلام بعضے از مشائخ در غلبہ سکر کہ گفتہ اند جمع محمدی اجمع است از جمع الٰہی جل سلطانہ چوں محمد را علیہ الصلوۃ والسلام والتحیۃ جامع حقیقت امکان و مرتبۂ وجوب دانستہ اند حکم کردہ اند کہ جامعیت محمد از جامعیت اللہ تعالیٰ شانہ زیادہ است۔ آنجا نیز صورت را حقیقت تصور نمودہ این حکم کردہ اند محمد علیہ و علی آلہ الصلوات والتسلیمات جامع صورت مرتبۂ وجوب است نہ حقیقت وجوب وَاللّٰہُ تَعَالٰی وَتَقَدَّسَ واجب الوجود حقیقی است و اگر فرق میکردند در میان حقیقت وجوب و صورت وجوب چنیں حکم نمی کردند حاشا[3] وَکَلَّا[4] مِنْ اَمْثَالِ ھٰذِہِ الْاَحْکَامِ السُّکْرِیَّۃِ[5] محمد بندہ ایست محدود و متناہی و او تعالےٰ و تقدس غیر محدود است و نا متناہی باید دانست کہ ہرچہ از احکام سکریہ است از مقام ولایت است و ہرچہ از صحو است بمقام نبوت تعلق دارد کہ کمل تابعان انبیا را عَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ بواسطہ صحو ازیں مقام بطریق تبعیت نیز نصیب است بسطامیہ[6] سکر را بر صحو تفضیل مے دہند۔ لہذا الشیخ
مقلدان و متابعان شیخ ابویزید بسطامی قدس سرہٗ ۱۲

[1] بضم اول و تخفیف رائے مہملہ بمعنی گوشے کہ بداں بازی کنند و ہر چیز مدور و گرد کہ مثل گوئے باشد ۱۲ [2] بالضم و میم مضموم و ذال معجمہ مفتوح نمونہ و نمودار و در فارسی گاہی مجاز المعنی اندک مستعمل میشود و صاحب قاموس نموذج بدون الف صحیح دانستہ و بالف خطا گفتہ و لیکن از مفتاح سکاکی و کتب معتبرہ دیگر معلوم شدہ کہ بزیادت الف صحیح است ۱۲ غ ش مع الاختصار [3] حاشا پاکی و دوری است خدائے را ازیں کار۔ کلا بالفتح و تشدید لام حرف است برائے رد سخن پیشین و حاصل معنی آں اینست کہ چنیں نیست من ھذہ الاحکام السکریۃ یعنی حق تعالیٰ منزہ و مبرا است ازاین چنین احکام منسوبہ بہ سکر یعنی صادر شدہ بحالت سکر ۱۲ [4] السکر غیبۃ بوارد قوی ولا یکون الا لاصحاب المواجید فاذا کوشف العبد بنعت الجمال حصل السکر و ھام القلب و سقط التمییز بین مالہ و ما یلذہ و الصحو رجوع الی الاحساس بعد الغیبۃ و العبد فی حال صحوہ یشاھد العلم و فی حال سکرہ یشاھد الحال ۱۲ ملتقط [5] عنصر بضم اول و ثالث بمعنی اصل و بنیاد و نزد اطبا خاک و باد و آب و آتش ۱۲ غ

ابویزید بسطامی قدس سرہ میگوید لوائی اَرْفَعُ مِنْ لِوَاءِ مُحَمَّدٍ لوائے خود را لوائے ولایت میداند و لوائے محمد را عَلَیْهِ الصَّلَوٰتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ لوائے نبوت لوائے ولایت را کہ روبسکر دارد ترجیح میدہد بر لوائے نبوت کہ روبصحو دارد و ازیں عالم است سخن بعضے کہ گفتہ اند الولایۃ افضل من النبوۃ میدانند کہ در ولایت روبحق دارند و در نبوت روبخلق و شک نیست کہ روبحق افضل است از روبخلق و بعضی در توجیہ این سخن گفتہ اند کہ ولایت نبی افضل است از نبوت او و نزد ایں حقیر امثال این سخناں دور از کار می نمایند چہ در نبوت روبخلق فقط نیست بلکہ با این توجہ بخلق روبحق نیز دارد باطنش باحق است سبحانہ و ظاہرش باخلق و آنکہ تمام روبخلق دارد از مدبران است انبیا عَلَیْهِمُ الصَّلَوٰتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ بہترین جمیع موجودات اند بہترین دولت بایشاناں مسلّم داشتہ اند ولایت جزو نبوت است و نبوت کل است لاجرم نبوت افضل باشد از ولایت خواہ ولایت نبی باشد خواہ ولایت ولی۔ پس صحو افضل است از سکر چہ در صحو سکر مندرج است ہمچو اندراج ولایت در نبوت صحو تنہا کہ عوام الناس راست از مبحث خارج است برآں صحو ترجیح دادن معنی ندارد و صحوے کہ متضمن سکر است البتہ افضل است از سکر علوم شرعیہ کہ مصدر آنہا مرتبہ نبوت است سراسر صحو است و مخالف آں علوم ہرچہ باشد از سکر است صاحب سکر معذور است شایان تقلید علوم صحو است نہ علوم سکر ثَبَّتَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَلٰى تَقْلِيْدِ الْعُلُوْمِ الشَّرْعِيَّةِ عَلٰى مُصْدِرِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ يَرْحَمُ اللّٰهُ عَبْدًا قَالَ اٰمِيْنًا و آنچہ در حدیث قدسی واقع است لَا يَسَعُنِيْ اَرْضِيْ وَلَا سَمَائِيْ وَلٰكِنْ يَسَعُنِيْ قَلْبُ عَبْدِيَ الْمُؤْمِنِ مراد ازیں گنجائش صورت مرتبہ وجوب است نہ حقیقت کہ حلول در آنجا محال است چنانچہ بالا گذشت پس ظاہر شد کہ شمول قلب مر لامکانیت را باعتبار صورت لامکانیت است نہ حقیقت آں تا عرش و مافیہ را در وے مقدارے نباشد۔ این حکم مخصوص بحقیقت لامکانیت است ❖

۱؎ قولہ شیخ ابویزید بدانکہ مختصر حال او قدس سرہ بحاشیہ مکتوب چہل و سیوم از نفحات نقل کردہ شد آنجا باید دید ۱۲ ۲؎ قولہ لوائے الخ یعنی علم و نشان من بلندتر است از علم و نشان محمد علیہ الصلوٰۃ والسلام ۱۲ ۳؎ قولہ مدبراں جمع مدبر است بضم میم و سکون دال و فتح بائے موحدہ پشت دادہ شدہ یعنی کسے کہ دولت و بخت او را پشت دادہ باشد اے برگشتہ باشد ۱۲ ۴؎ تحقیق تخریج این حدیث در حاشیۂ مکتوب ہفتادم نوشتہ شد آں جا ملاحظہ نمایند ۱۲ ۵؎ منسوب است بہ بسطام بالکسر و بالفتح نام شہرے است کہ مولد حضرت بایزید است ۱۲ ۶؎ قولہ لواء بکسر اول علم فوج و نشان لشکر و بفتح اول خطا است ۱۲ غث

مکتوب ۹۶ نود و ششم

بہ محمد شریف صدور یافتہ در منع و زجر بر تسویف و تاخیر و در تحریض بر متابعت شریعت عَلٰى صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ وَمَا يُنَاسِبُ ذٰلِكَ اے فرزند امروز کہ اوان فرصت است و اسباب جمعیت ہمہ میسر گنجائش تسویف و تاخیر نیست بہترین اوقات را کہ زمان عنفوان جوانی است در بہترین اعمال کہ طاعت و عبادت مولیٰ است تعالیٰ و تقدس می باید مصروف داشت از محرمات و مشتبہات شرعیہ اجتناب نمودہ پنج وقت نماز بجماعت لازم باید ساخت و ادائے زکوٰۃ بر تقدیر وجود نصاب نیز از ضروریات اسلام است آنرا ہم برغبت بلکہ بمنت بیا باید ادا نمود از کمال کرم خود حق تعالیٰ در تمام روز و شب پنج وقت از برائے عبادت معین ساخت و از اموال نامیہ و انعام سائمہ ربع عشر را تحقیقاً و تقریباً از برائے فقرا تعیین فرمودہ و میدان تصرف مباحات را فراخ گردانیدہ خیلے بے انصافی است کہ در شصت گھڑی روز و شب دو گھڑی صرف طاعت حق سبحانہ نشود و از چہل سہم یک سہم بہ فقراء ادا نیابد و از دائرۂ وسیعہ مباحات پا بیروں کشیدہ بمحرمات و مشتبہات در رفتہ شود۔ در موسم جوانی کہ اوان سلطان نفس امارہ است و قہرمان شیطان لعین قلیل عمل را بکثیر اجر می بردارند فردا کہ بارذل عمر رسانند و حواس و قوی سستی پیدا کنند و اسباب جمعیت تشتت نمایند غیر از ندامت و پشیمانی محصل نخواہد بود و بسیار است کہ تا فردا نہ گذارند و فرصت ندامت و پشیمانی کہ نحوے از توبہ است میسر نہ شود و عذاب ابدی و عقوبت سرمدی کہ پیغمبر صادق عَلَيْهِ مِنَ الصَّلَوٰتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِيْمَاتِ اَكْمَلُهَا ازاں اخبار فرمودہ و عصاۃ را ازاں ایعاد نمودہ در پیش است تخلفی ندارد امروز شیطان بغرور کرم پروردگار جل سلطانہ در مداہنت می اندازد و عفو او را سبحانہ بہانہ ساختہ مرتکب معاصی می سازد باید دانست کہ عدوار دنیا کہ محل آزمائش و ابتلا است دشمن و دوست را

۱؎ بضم اول و ضم فاء یعنی اول ہر چیز و آغاز جوانی ۱۲ ۲؎ یعنی از زر ہفت و نیم تولہ و از سیم دو صد درہم کہ پنجاہ و شش روپیہ سکہ دہلی می باشد ۱۲ ۳؎ انعام بالفتح جمع نعم بفتحتین بمعنی چہارپایہ مثل شتر و گاؤ و بز۔ و سائمہ کہ اکثر سال بر چریدن در صحرا کفایت کنند ۱۲۔ ۴؎ بفتح اول و سکون ہا و فتح را یعنی حکومت باجلال معرب کہرمان بمعنی کارفرما مجازاً بمعنے حکومت می آید ۱۲ ۵؎ قولہ اموال نامیہ یعنی اموالیکہ دراں افزائش ممکن بود ۱۲

ممتزج ساختہ اند و ہر دو را مشمول رحمت گردانیدہ کریمہ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ ازاں مشعر است و در روز قیامت دشمن را از دوست جدا خواہند ساخت کریمہ وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ مخبر ازاں است و دراں وقت قرعہ رحمت را بنام دوستاں خواہند انداخت و دشمناں را محروم مطلق و ملعون محقق خواہند فرمود کریمہ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ شاہد ایں معنی است یعنی تحقیق اثبات خواہم کرد آں رحمت را از برائے آں جماعت کہ پرہیز می کنند از کفر و معاصی و ادا می کنند زکوٰۃ را پس کرم و رحمت را در آخرت مخصوص با برار و اہل اسلام نیک کردار داشت آرے مطلق اہل اسلام را بر تقدیر خیریت خاتمت از رحمت نصیب است اگرچہ بعد از از منہ متطاولہ از عذاب دوزخ نجات یابند اما ظلمات معاصی و عدم مبالات با حکام منزلہ سماوی کے بگذارد کہ نور ایمان را بسلامت ببرد علماء فرمودہ اند کہ اصرار بر صغیرہ بہ کبیرہ می رساند و اصرار بر کبیرہ مفضی بہ کفر است عیاذاً باللہ سبحانہ فرد اندکے پیش تو گفتم غم دل ترسیدم + کہ دل آزردہ شوی ورنہ سخن بسیار است + حق سبحانہ و تعالیٰ توفیق مرضیات خود رفیق گرداند بحرمۃ محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بقیۃ المقصود آنکہ مولانا اسحاق حامل رقیمہ آشناء مخلص فقیر است و حق جوار از قدیم نیز دارد اگر یددی اعانتی طلبد توجہ را مرعی خواہند داشت مشارالیہ در فن کتابت و انشا بقدر اطلاع دارد والسلام

مکتوب ۹۷ نود و ہفتم

بشیخ درویش صدور یافتہ دربیان آنکہ مقصود از عبادات مامورہ تحصیل یقین است و ما

لہ قولہ ورحمتی وسعت کل شیٔ الخ اشارت است بہ آیتے کہ در سورہ اعراف واقع است قال عذابی الخ گفت خدا عذاب من میرسانمش بہر کہ خواہم و مہربانی من فرارسیدہ است بہر چیزے پس زود باشد کہ بنویسم رحمت را یعنی رحمت کاملہ خود را برائے کسانیکہ پرہیزگاری میکنند و زکوٰۃ میدہند ۱۲ لہ۲ قولہ وامتازوا الخ در سورہ یٰسین واقع است یعنی و بگوئیم جدا شوید امروز اے گنہگاران ۱۲ لہ۳ وفی الحدیث الصحیح انہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ان المؤمن اذا اذنب نکتت نکتۃ سوداء فی قلبہ فان تاب واستغفر صقل قلبہ وان لم یتب زادت حتی تعلو قلبہ فذلک الران الذی ذکرہ اللہ فی کتابہ کلا بل ران علی قلوبہم ما کانوا یکسبون ۱۲ لہ۴ قولہ اصرار بر صغیرہ بہ کبیرہ میرساند بدانکہ گناہ کبیرہ آنست کہ در شرع بروے حدے تعین یافتہ یا وعیدے واقع شدہ یا نہی ازاں بدلیل قطعی ورود یافتہ و موجب ہتک حرمت دین گشتہ و ہرچہ نہ این چنیں بود صغیرہ است و مراتب کبیرہ متفاوت است بعض بزرگ تر و شنیع تر از بعض کذا فی ترجمۃ الشیخ و روی ان رجلا قال (باقی بر صفحہ ۲۰۵)

بمناسبت ذٰلک حق سبحانہ و تعالیٰ ما مفلساں را بحقیقت ایمان مشرف گرداند بحرمۃ سید المرسلین علیہ وعلیٰ آلہ وعلیہم من الصلوات اتمہا ومن التسلیمات اکملہا ہم چنانکہ مقصود از خلقت انسانی اداء عبادات مامورہ است مقصود از ادائے عبادات تحصیل یقین است کہ حقیقت ایمان است تواند بود کہ کریمہ وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ رمز بایں معنی باشد چہ کلمہ حتی ہم چنانکہ از برائے معنی غایت می آید از برائے معنی علیت نیز می آید ای لِأَجْلِ أَنْ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ گوئیا ایمانے کہ پیش از ادائے عبادت است صورت ایمان است نہ حقیقت ایمان کہ تعبیر ازاں بیقین کردہ شدہ قال عزشانہ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا ای الَّذِينَ آمَنُوا صُورَةً آمِنُوا حَقِيقَةً بِأَدَاءِ وَظَائِفِ الْعِبَادَاتِ الْمَأْمُورَةِ و مقصود از فنا و بقا کہ ولایت عبارت از تحصیل ایں دولت است ہمیں یقین است و بس و اگر از فنا فی اللہ والبقاء بہ معنی دیگر خواہند کہ بجالیت و محلیت موہم باشد خود عین الحاد و زندقہ است در غلبہ حال و سکر وقت چیزہا ظاہر میشوند کہ آخر ازاں باید گذشت و مستغفر باید شد ابراہیم بن شیبان کہ از مشائخ طبقات است قدس اللہ تعالیٰ ارواحہم میگوید کہ عِلْمُ الْفَنَاءِ وَالْبَقَاءِ يَدُورُ عَلٰى إِخْلَاصِ الْوَحْدَانِيَّةِ وَصِحَّةِ الْعُبُودِيَّةِ وَمَا سِوٰى ذٰلِكَ فَمَغَالِيطُ وَزَنْدَقَةٌ والحق کہ راست می فرماید و ایں کلام از استقامت او خبر می دہد فنا فی اللہ عبارت از فنا در مرضیات اوست سبحانہ وعلیٰ ہٰذا القیاس

(بقیۃ حاشیہ صفحہ ۲۰۴) لابن عباس رض کم الکبائر سبع ہی قال ہی الی السبعمائۃ اقرب منہا الی سبع غیر انہ لا کبیرۃ مع الاستغفار ای التوبۃ ولا صغیرۃ مع الاصرار ۱۲ زواجر۔ لہ وفی الحدیث المتفق علیہ انما الاعمال بالخواتیم یعنی نیست اعتبار اعمال مگر بخاتمہا تا خاتمہ بر کدام عمل است ہماں اعتبار دارد ۱۲ دحاشیہ صفحہ ہذا) لہ۱ در آخر سورہ حجر واقع است یعنی و عبادت کن پروردگار خود را تا وقتیکہ برسد تو یقین۔ از یقین مفسرین مرگ مراد داشتہ اند و کلمہ حتی را بمعنی غایت و نہایت گرفتہ اند و اشارت باستقامت بر عبادت نمودہ اند حضرت ایشاں قدس سرہ می فرمایند کہ محتمل است کہ حتی از برائے علت باشد و یقین بر معنی خود بود ۱۲ لہ۲ وحق اذا کان مستقبلا بالنظر الی ما قبلہا بمعنی کے اوالی ۱۲ کافیۃ لہ۳ قولہ گوئیا بمعنی گوئے الف در آخر زیادہ است و گوی صیغہ خطاب است از گفتن و مجاز المعنی تشبیہ نیز آید۔ و اینجا ہمیں معنی است ۱۲ لہ۴ در سورۂ نساء واقع است اے آنانکہ گرویدہ اید ایمان آرید بخدا و پیغامبر او و بکتاب کہ فرو فرستاد خدا بر پیغمبر خود ۱۲ لہ۵ وے قدس سرہ از طبقہ رابعہ است کنیت وے ابو اسحاق است شیخ جبل بود در وقت خویش وے را مقامات بود در ورع و تقوی کہ خلق ازاں عاجز اند از اصحاب عبد اللہ مغربی و ابراہیم خواص است از عبد اللہ پرسیدند کہ در وے چہ میگوئی گفت ابراہیم حجۃ اللہ علی الفقراء واہل الآداب در سنہ سبع و ثلاثین و ثلثمائۃ برفت از دنیا و میگفتہ ہر کہ حرمت مشائخ نگاہ ندارد بدعویہائے دروغ و گزافہائے بے فروغ گرفتار شود ۱۲ از نفحات لہ۶ کہ علم فنا و بقا دائر است بر اخلاص توحید و صحت بندگی و ماسوائے آں پس در غلطی انداختن است و بے دینی صرف ۱۲ لہ محل بودن خلق مر حق را سبحانہ ۱۲

السَّیْرُ اِلَی اللهِ وَالسَّیْرُ فِی اللهِ وَنَحْوِهِمَا ثانیاً مصدع میگردد که صلاح آثارے میاں شیخ الٰہ بخش بصلاح و تقوی و فضیلت آراسته اند و جمعی کثیر بایشاں وابسته در ماده از مواد اگر معونتے طلبند امیداست که توجه شریف بحال ایشان مرعی خواهند فرمود وَالسَّلَامُ عَلَیْکُمْ وَعَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی

مکتوب ۹۸ نود و ہشتم

به عبد القادر پسر شیخ زکریا صدور یافته در ترغیب بر رفق و ترک عنف بایراد احادیث نبویه عَلٰی مُصْدِرِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ حق سبحانه و تعالے بر مرکز عدالت استقامت ارزانی فرماید۔ چند حدیث نبوی عَلَیْهِ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُهَا که در باب تذکیر و وعظ و نصیحت وارد شده اند ایراد نموده حق سبحانه و تعالے عمل بمقتضائے آنہا میسر گرداند۔

اصل

قَالَ رَسُوْلُ اللهِ صَلَّی اللهُ تَعَالٰی عَلَیْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ اِنَّ اللهَ رَفِیْقٌ یُحِبُّ الرِّفْقَ وَیُعْطِیْ عَلَی الرِّفْقِ مَا لَا یُعْطِیْ عَلَی الْعُنْفِ وَمَا لَا یُعْطِیْ عَلٰی مَا سِوَاهُ رَوَاهُ مُسْلِمٌ وَفِیْ رِوَایَةٍ لَهٗ قَالَ لِعَائِشَةَ رض عَلَیْكِ بِالرِّفْقِ وَاِیَّاكِ وَالْعُنْفَ وَالْفُحْشَ اِنَّ الرِّفْقَ لَا یَکُوْنُ فِیْ شَیْءٍ اِلَّا زَانَهٗ وَلَا یُنْزَعُ مِنْ شَیْءٍ اِلَّا شَانَهٗ وَقَالَ اَیْضًا عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالتَّحِیَّةُ مَنْ یُّحْرَمِ الرِّفْقَ یُحْرَمِ الْخَیْرَ وَقَالَ اَیْضًا عَلَیْهِ

ترجمه از مصحح

رسول فرمود صلے الله تعالے علیه و آله وسلم ہر آئینه خدا تعالے لطف و نرمی کننده است دوست میدارد آسانی را و میدہد بر رفق چیزے که نمیدہد بر درشتی و چیزے که نمیدہد بر ہر چه جز نرمی ست روایت نمود ایں را مسلم و بروایت دیگر نزد مسلم گفت آنحضرت مر عائشه رض را لازم بگیر بر خود نرمی را و دور دار خود را از درشتی و از حد در گذشتن در سخن بلاشتی که نرمی یافته نشود در چیزے مگر بیاراید آنرا و کشیده نشود از چیزے مگر عیب ناک کند آنرا و نیز فرمود آنحضرت علیه و علی آله الصلوة والتحیة کسیکه محروم گردانیده شود از لطف و نرمی محروم گردانیده شود از نیکی و نیز ارشاد نمود

ب ہر سه حرکت و مشہور ازاں ضم است درشتی خلاف رفق و درشتی نمودن ۱۲ من سے روا‌ه مسلم ۱۲ لے روا‌ه البخاری ۱۲

وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالتَّحِیَّةُ وَالسَّلَامُ اِنَّ مِنْ اَحَبِّکُمْ اِلَیَّ اَحْسَنَکُمْ اَخْلَاقًا وَقَالَ اَیْضًا عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ مَنْ اُعْطِیَ حَظَّهٗ مِنَ الرِّفْقِ اُعْطِیَ حَظَّهٗ مِنَ الدُّنْیَا وَالْاٰخِرَةِ وَقَالَ اَیْضًا عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَلْحَیَاءُ مِنَ الْاِیْمَانِ وَالْاِیْمَانُ فِی الْجَنَّةِ وَالْبَذَاءُ مِنَ الْجَفَاءِ وَالْجَفَاءُ فِی النَّارِ اِنَّ اللهَ یُبْغِضُ الْفَاحِشَ الْبَذِیَّ اَلَا اُخْبِرُکُمْ بِمَنْ یَّحْرُمُ عَلَی النَّارِ وَمَنْ تَحْرُمُ النَّارُ عَلَیْهِ رَوَاهُ اَحْمَدُ وَالتِّرْمِذِیُّ عَلٰی کُلِّ هَیِّنٍ لَیِّنٍ قَرِیْبٍ سَهْلٍ۔ اَلْمُؤْمِنُوْنَ هَیِّنُوْنَ لَیِّنُوْنَ کَالْجَمَلِ الْاَنِفِ اِنْ قِیْدَ انْقَادَ وَاِنْ اُسْتُنِیْخَ عَلٰی صَخْرَةٍ اِسْتَنَاخَ مَنْ کَظَمَ غَیْظًا وَهُوَ یَقْدِرُ عَلٰی اَنْ یُّنْفِذَهٗ دَعَاهُ اللهُ عَلٰی رُءُوْسِ الْخَلَائِقِ یَوْمَ الْقِیَامَةِ حَتّٰی یُخَیِّرَهٗ فِیْ اَیِّ الْحُوْرِ شَاءَ اِنَّ رَجُلًا قَالَ لِلنَّبِیِّ صَلَّی اللهُ تَعَالٰی

آنحضرت علیه الصلوة والسلام بدرستی از جمله محبوب ترین شما بسوئی من نیک ترین شما اند از روئے اخلاق و نیز فرمود علیه الصلوة والسلام کسیکه داده شد او را نصیب وے از نرمی و لطف داده شد او را نصیب وے از نیکی دنیا و آخرت و نیز فرمود آنحضرت علیه و علی آله الصلوات والتسلیمات شرم داشتن از ایمان است و ایمان در بہشت است و فحش و بے ہوده گفتن از بدی است و بدی در آتش دوزخ است۔ بدرستیکه خدائے تعالے دشمن میدارد از حد در گذرنده بیہوده گوئے را۔ آیا خبر ندہم شما را که کیست که حرام است وی بر آتش دوزخ و کیست که حرام است آتش دوزخ بروے۔ بر ہر آرمیده آہسته رو نرم طبع نزدیک بمردم نرم خو مسلمانان آرمیده نرم طبع منقاد اند مانند شتر که در بینیش مہار انداخته اند اگر کشیده شود گردن مے نہد و اگر بر سنگے نشانده شود می نشیند ہر که فرو برد خشمے را و حالانکه او قدرت داشته باشد بر اجراے آں بخواند آنرا حق تعالے روز قیامت روبروے ہمگناں خلائق تا آنکه مخیر گرداند او را در ہر حور که خواہد۔ ہر آئینه مردے گفت مر پیغمبر را صلے الله تعالے علیه

له روا‌ه فی شرح السنة ۱۲ سه روا‌ه احمد والترمذی ۱۲ ص روا‌ه الترمذی ۱۲ لس روا‌ه الترمذی ۱۲ لس روا‌ه الترمذی ۱۲ ص روا‌ه البخاری ۱۲ ح بر دو به تشدید یا و تخفیف آن ۱۲

عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ وَسَلَّمَ اَوْصِنِيْ قَالَ
لَا تَغْضَبْ فَرَدَّدَ مِرَارًا قَالَ لَا تَغْضَبْ
اَلَا اُخْبِرُكُمْ بِاَهْلِ الْجَنَّةِ
كُلُّ ضَعِيْفٍ مُتَضَعَّفٍ لَوْ اَقْسَمَ
عَلَى اللّٰهِ لَاَبَرَّهٗ اَلَا اُخْبِرُكُمْ
بِاَهْلِ النَّارِ كُلُّ عُتُلٍّ جَوَّاظٍ
مُسْتَكْبِرٍ اِذَا غَضِبَ اَحَدُكُمْ
وَهُوَ قَائِمٌ فَلْيَجْلِسْ فَاِنْ
ذَهَبَ عَنْهُ الْغَضَبُ وَاِلَّا فَلْيَضْطَجِعْ
اِنَّ الْغَضَبَ لَيُفْسِدُ الْاِيْمَانَ
كَمَا يُفْسِدُ الصَّبِرُ الْعَسَلَ مَنْ تَوَاضَعَ
لِلّٰهِ رَفَعَهُ اللّٰهُ فَهُوَ فِيْ نَفْسِهٖ
صَغِيْرٌ وَّفِيْ اَعْيُنِ النَّاسِ عَظِيْمٌ
وَمَنْ تَكَبَّرَ وَضَعَهُ اللّٰهُ فَهُوَ
فِيْ اَعْيُنِ النَّاسِ صَغِيْرٌ وَّفِيْ
نَفْسِهٖ كَبِيْرٌ حَتّٰى لَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْهِمْ
مِنْ كَلْبٍ اَوْ خِنْزِيْرٍ قَالَ مُوْسَى بْنُ
عِمْرَانَ عَلٰى نَبِيِّنَا وَعَلَيْهِ الصَّلَوٰتُ
وَالتَّسْلِيْمَاتُ يَا رَبِّ مَنْ اَعَزُّ
عِبَادِكَ قَالَ مَنْ اِذَا قَدَرَ غَفَرَ
وَقَالَ اَيْضًا عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ
وَالتَّحِيَّةُ مَنْ خَزَنَ لِسَانَهٗ سَتَرَ اللّٰهُ

و علی آلہ وسلم اندرز کن مرا فرمود آنحضرت خشم مگیر
پس باز گردانید آں مرد قول خود را چند بار فرمود
خشم مگیر۔ آیا خبر ندہم شما را با اہل بہشت ہر ضعیف
حقیر پنداشتہ شدہ اگر سوگند خورد بر خدا ہر آئینہ
راست گرداند حق تعالے اورا آیا خبر ندہم شما را
با اہل آتش دوزخ ہر مردے درشت و سخت گوئی
خصومت کنندہ بباطل تکبر کنندہ چوں خشم آرد
یکے از شما و حال آنکہ وے استادہ است پس باید
کہ بنشیند پس اگر برود خشم ازو بہتر ورنہ پس باید کہ بر
پہلو افتد۔ بدرستی خشم گرفتن تباہ میگرداند ایمان را
چنانکہ تباہ میگرداند صبر شہد را کسے کہ تواضع کند
از برائے خدا بلند گرداند اورا خدا پس آن در نفس
خود حقیر و خورد است و در چشمانِ مردم بزرگ
و کسے کہ تکبر کند پست گرداند اورا حق تعالے
پس آں کس در چشمانِ مردم حقیر است و در نفس خود
بزرگ تا آنکہ ہر آئینہ وے خوار تر و سبکتر است بر
مردم از سگ و خوک گفت حضرت موسیٰ پسر عمران
علی نبینا وعلیہ الصلوات والتسلیمات اے
پروردگار من کیست عزیز ترین بندگان تو۔
فرمود کسے است کہ چوں قدرت یابد در گذرد و
نیز فرمود علیہ الصلوۃ والسلام والتحیۃ کسے کہ
نگاہ دارد زبان خود را پوشد خدائے تعالے

ف٥ یعنی ہر بار کہ آں مرد وصیت طلبید ازاں سرور جوابش ہمیں فرمود کہ خشم مگیر ۱۲

عَوْرَتَهٗ وَمَنْ كَفَّ غَضَبَهٗ كَفَّ اللّٰهُ عَنْهُ
عَذَابَهٗ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَنِ اعْتَذَرَ
اِلَى اللّٰهِ قَبِلَ اللّٰهُ عُذْرَهٗ وَقَالَ
اَيْضًا عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ
مَنْ كَانَتْ لَهٗ مَظْلِمَةٌ لِّاَخِيْهِ مِنْ
عِرْضِهٖ اَوْ شَيْءٌ فَلْيَتَحَلَّلْ مِنْهُ
الْيَوْمَ قَبْلَ اَنْ لَّا يَكُوْنَ
دِيْنَارٌ وَّلَا دِرْهَمٌ اِنْ كَانَ لَهٗ
عَمَلٌ صَالِحٌ اُخِذَ بِقَدْرِ مَظْلِمَتِهٖ
وَاِنْ لَّمْ يَكُنْ حَسَنَاتٌ
اُخِذَ مِنْ سَيِّئَاتِ صَاحِبِهٖ
فَحُمِلَ عَلَيْهِ وَقَالَ اَيْضًا عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ
وَالسَّلَامُ اَتَدْرُوْنَ مَا الْمُفْلِسُ قَالُوْا
اَلْمُفْلِسُ فِيْنَا مَنْ لَّا دِرْهَمَ لَهٗ وَلَا
مَتَاعَ فَقَالَ اِنَّ الْمُفْلِسَ مِنْ اُمَّتِيْ
مَنْ يَّاْتِيْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِصَلٰوةٍ وَّ
صِيَامٍ وَّزَكٰوةٍ وَّيَاْتِيْ قَدْ شَتَمَ
هٰذَا وَقَذَفَ هٰذَا وَاَكَلَ مَالَ
هٰذَا وَسَفَكَ دَمَ هٰذَا وَضَرَبَ هٰذَا
فَيُعْطٰى هٰذَا مِنْ حَسَنَاتِهٖ وَهٰذَا مِنْ
حَسَنَاتِهٖ فَاِنْ فَنِيَتْ حَسَنَاتُهٗ
قَبْلَ اَنْ يُّقْضٰى مَا عَلَيْهِ اُخِذَ مِنْ خَطَايَا
هُمْ فَطُرِحَتْ عَلَيْهِ ثُمَّ طُرِحَ فِي النَّارِ

عیب و نقصان اورا و ہر کسے کہ باز دارد و فرو
خورد خشم خود را باز دارد حق تعالے ازاں کس
عذاب خود را روز قیامت و کسیکہ عذر خواہی
کند بسوئے حق تعالے بپذیرد خدا عذر اورا
و نیز فرمود علیہ الصلوۃ والسلام کسیکہ ہست
بروے حق برادر او یعنے آنچہ گرفتہ باشد ازو بطریق
ظلم از آبروے وے یا چیزے دیگر پس باید کہ عفو کناند
ازو امروز پیش از آنکہ نباشد دینارے و نہ درہمی اگر
باشد اورا کارے نیک گرفتہ شود ازوی باندازہ
ظلم وے و اگر نباشد اورا نیکیہا گرفتہ شود از بدیہائے
صاحب وی پس برداشتہ شود و بار کردہ شود براں
کسیکہ ظالم است و نیز فرمود آں حضرت علیہ
الصلوۃ والسلام آیا میدانید کہ مفلس کیست گفتند
مفلس در میان ما کسے است کہ نیست درہم
اورا و نہ متاع۔ پس گفت بدرستی کہ مفلس از
امت من کسے است کہ بیاید روز قیامت بنماز
و روزہ و زکوۃ و بیاید کہ بتحقیق دشنام کرد ایں را
و نسبت بزنا کرد ایں را و خورد مال ایں را و ریخت
خون ایں را و بزد ایں را پس دادہ شود ایں شخص
را از نیکیہائے او و دیگر را از نیکی ہائے وے
پس اگر فانی شود نیکیہائے او پیش ازاں کہ
ادا نمودہ شود آنچہ بروے است گرفتہ شود ا
گناہان ایشاں پس انداختہ شود بروی پس انداختہ

وَعَنْ مُعَاوِيَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اِنَّهٗ كَتَبَ اِلٰى عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا اَنِ اكْتُبِيْ اِلَيَّ كِتَابًا تُوْصِيْنِيْ فِيْهِ وَلَا تُكْثِرِيْ فَكَتَبَتْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ اَمَّا بَعْدُ فَاِنِّيْ سَمِعْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ وَصَحْبِهٖ وَسَلَّمَ يَقُوْلُ مَنِ الْتَمَسَ رِضَى اللّٰهِ بِسَخَطِ النَّاسِ كَفَاهُ اللّٰهُ مُؤْنَةَ النَّاسِ وَمَنِ الْتَمَسَ رِضَى النَّاسِ بِسَخَطِ اللّٰهِ وَكَلَهُ اللّٰهُ اِلَى النَّاسِ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ۔

شود در آتش دوزخ و مروی است از معاویہ رضی اللہ تعالے عنہ کہ بتحقیق نوشت او بسوئے عائشہ رضی اللہ تعالے عنہا اینکہ بنویس بسوئے من کتابے کہ نصیحت کنی مرا در ان و اکثار مکن پس نوشت سلام علیکم اما بعد پس بہ تحقیق من شنیدم پیغمبر خدارا صلی اللہ تعالی علیہ و علی آلہ و صحبہ وسلم میگفت کسے کہ طلب کند خوشنودی خدارا بنا خوشنودی مردم کفایت کند اورا خدائیتعالے بار و گرانی مردم و ہر کہ طلب کند خوشنودی مردم را بنا خوشنودی خدا بگذارد اورا بسوئے خلق و سلام باد بر تو۔

صَدَقَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ وَصَحْبِهٖ وَسَلَّمَ وَبَارَكَ رَزَقَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَاِيَّاكُمُ التَّوْفِيْقَ بِالْعَمَلِ بِمَا اَخْبَرَ الْمُخْبِرُ الصَّادِقُ وَالسَّلَامُ۔ ایں احادیث اگرچہ بے ترجمہ نوشتہ شدہ است اما بخدمت شیخ جیو رجوع نمودہ معانی اینہا را فہمیدہ سعی خواہند کرد کہ عمل بمقتضائے اینہا میسر شود بقائے دنیا بس اندک است و عذاب آخرت بسیار شدید و دائمی است عقل دور اندیش را کار باید فرمود و بنظر اویت بے حلاوت دنیا مغرور نباید شد و اگر بدنیا کسے را عزت و آبرو باشد کفار دنیا را باید کہ از ہمہ عزیز تر باشند و بنظر بر دنیا فریفتہ گشتن از بے خردی است فرصت چندروزہ را غنیمت باید شمرد و در مراضی خدائے عزوجل باید کوشید و بخلق خدا باید احسان نمود اَلتَّعْظِيْمُ لِاَمْرِ اللّٰهِ وَالشَّفَقَةُ عَلٰى خَلْقِ اللّٰهِ ہر دو اصل عظیم اند از برائے نجات اخروی مخبر صادق علیہ الصلوۃ والسلام ہرچہ فرمودہ

لہ۱ یعنی مارا و شمارا اللہ انی بخشد حق تعالے توفیق عمل کردن بآنکہ خبر دادہ است مخبر صادق یعنی خبر دہندہ راست گوئے یعنی پیغمبر خدا صلی اللہ تعالے علیہ و آلہ وسلم تسلیما کثیرا کثیرا ۱۲ لہ۲ یعنی بزرگ داشتن حکم حق تعالے را یعنی بمقتضائے آں عمل کردن و مہربانی نمودن بر خلق خدا ہر دو قانون بزرگ و کلان اند از برائے خلاصی از عذاب آخرت ۱۲ لہ رواہ الترمذی و ہذا الکلہ ملتقط من مشکوۃ المصابیح ۱۲

است مطابق نفس الامر است ہزل و ہذیان نیست خواب خرگوش تا چند خواہد بود آخر رسوائی است و بینوائی کیف رسوائی و بے نوائی قَالَ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَتَعَالٰى اَفَحَسِبْتُمْ اَنَّمَا خَلَقْنٰكُمْ عَبَثًا وَّاَنَّكُمْ اِلَيْنَا لَا تُرْجَعُوْنَ ہرچند میداند کہ وقت شما تقاضائے استماع امثال ایں سخناں نمی کند عنفوان جوانی است و تنعمات دنیوی میسر و حکومت و تسلط بر خلائق حاصل اما شفقت بر احوال شما باعث ایں گفتگو می گردد ہنوز ہیچ نرفتہ است وقت توبہ و انابت است۔ خبر شرط است ع در خانہ اگر کس است یک حرف بس است۔

مکتوب ۹۹ نود و نہم

بہ ملا حسن کشمیری صدور یافتہ در جواب استفسارے کہ نمودہ بود از کیفیت دوام آگاہی و جمع آں با حالت نوم کہ سراسر غفلت و تعطیل است۔ التفات نامہ گرامی مشرف ساخت استفساری کردہ بود از کیفیت دوام آگاہی و جمع آں با حالت نوم کہ سراسر غفلت و تعطیل است کہ بعضے از اکابر ایں خانوادہ بزرگ از حصول آں دولت خبر دادہ اند مخدوما حل ایں اشکال مبنی بر مقدمہ ایست کہ بیان آں ضروری است گوئیم روح انسانی را پیش از تعلق بایں ہیکل ہیولانی راہ ترقی و عروج مسدود بود در قفس وَمَا مِنَّا اِلَّا لَهٗ مَقَامٌ مَّعْلُوْمٌ محبوس و مقید لیکن در نہاد آں جوہر نفیس استعداد عروج بشرط نزول ودیعت نہادہ بودند و مزیت او ازیں راہ بر ملک مقرر فرمودہ حق سبحانہ و تعالے از کمال کرم خویش آں جوہر نورانی را بایں ہیکل ظلمانی جمع فرمودہ فَسُبْحَانَ مَنْ جَمَعَ بَيْنَ النُّوْرِ وَالظُّلْمَةِ وَ

لہ۱ قولہ ہزل بفتح اول و سکون ثانی بیہودہ و مسخرگی قولہ ہذیان بفتحتین و ذال معجمہ سخنہائے بیہودہ گفتن در بیہوشی مرض فارسیان بسکون ثانی نیز استعمال کنند ۱۲ غث لہ۲ قولہ بینوائی الخ یعنی و بے سامانی و بے دولتی و قولہ کیف رسوائی یعنی چہ طور رسوائی ندر رسوائی و خرابی در خرابی ۱۲ لہ۳ قولہ قال اللہ سبحانہ الخ خدائے پاک و برتر فرمودہ است آیا پنداشتید کہ آفریدیم شمارا بیہودہ و آنکہ شما بسوئے ما گردانیدہ نشوید آخر سورہ مومنون پارہ قد افلح ۱۲ لہ۴ قولہ وما منا الخ اشارت است بآیتے کہ درباره دحالی و بسورہ والصافات واقع است یعنے و نیست ہیچ کس از ما مگر او را جائے است معین ۱۲ لہ۵ قولہ ظلمانی بفتحتین تاریک و ایں منسوب است بہ ظلم بفتحتین است و بضم بمعنی تاریک شدن و الف و نون ماقبل یائے نسبت در بعض محل زاید آرند چنانکہ در نورانی و حقانی و جسمانی ۱۲ غ لہ۶ قولہ فسبحان من الخ یعنی پس پاک و منزہ و مبرا است آنکہ نور را با ظلمت جمع کرد و عالم امر بے کیف را با عالم خلق باکیف قرین ساخت ۱۲ لہ۷ قولہ قفس بفتحتین پنجرہ مرغ در آخر سین و صاد ہر دو مستعمل است ۱۲

قرَنَ الْاَمْرَ بِالْخَلْقِ وچوں این دو امر فی الحقیقت بر دو طرف نقیض واقع شدہ بودند حکیم مطلق جل سلطانہ
از برائے تحقق این اجتماع و تقرر این انتظام روح را با نفس نسبت تعشق و گرفتاری داد و این گرفتاری را
سبب انتظام اینہا گردانید کریمہ لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِیْ اَحْسَنِ تَقْوِیْمٍ ثُمَّ رَدَدْنَاہُ اَسْفَلَ سَافِلِیْنَ
رمزے ازین بیان میفرماید و این تنزل روح و گرفتاری آں فی الحقیقت از قبیل مدح بما یشبہ الذم است
پس بواسطۂ آں نسبت حبی روح تمام خود را بعالم نفس انداخت و خود را تابع او گردانید بلکہ خود را نیز فراموش
ساخت و تعبیر از خود بنفس امارہ نمود این لطافت دیگر است در نہاد روح کہ از کمال لطافت بہر چہ روی آرد
حکم او میگیرد پس ہرگاہ خود را فراموش کردہ باشد ناچار نسبت آگاہی سابق خود را کہ بمرتبۂ وجوب تعالت
و تقدست داشت نیز فراموش گرداند و بتمام خود را بغفلت سپارد و حکم ظلمت گیرد اللہ تعالیٰ از کمال
مہربانی و بندہ نوازی انبیاء را علیہم الصلوات والتسلیمات مبعوث ساخت و او را بتوسل این اکابر بخود
دعوت فرمود و بمخالفت نفس مر روح را کہ معشوقۂ اوست امر نمود فَمَنْ رَجَعَ الْقَہْقَرٰی فَقَدْ فَازَ
فَوْزًا عَظِیْمًا وَمَنْ لَّمْ یَرْفَعْ رَاْسَہٗ وَاخْتَارَ الْخُلُوْدَ اِلَی الْاَرْضِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِیْدًا ھٰذَا
جواب آں اشکال گوئیم کہ ازین مقدمہ اجتماع روح با نفس مفہوم گشت بلکہ فنا آں در نفس و بقاء آں
بدو پس ناچار تا زمانے کہ این اجتماع و انتظام برپاست غفلت ظاہر عین غفلت باطن است و نوم
کہ غفلت ظاہر است عین غفلت باطن باشد و چوں این انتظام خلل پذیرد و باطن از محبت ظاہر اعراض
نمودہ رو بمحبت البطن البطون آرد و فنائے و بقائے کہ بفانی پیدا کردہ بود رو بزوال آوردہ فنائے و بقائے
بباقی حقیقی تعالیٰ و تقدس حاصل کند این زمان غفلت ظاہر در حضور باطن تاثیر نکند چرا تاثیر کند باطن را
تمام پشت بجانب ظاہر گشتہ است و از ظاہر بباطن ہیچ در نمیرود پس رواست کہ ظاہر غافل باشد و
باطن آگاہ دلا ھمن ود مثلاً روغن بادام تا زمانے کہ بکنجارہ ممتزج و مختلط است حکم ہر دو متحد است

لہ یعنی ہر آئینہ آفریدیم آدمی را در نیکوترین صورتے پس گردانیدیم آنرا فروتر از ہمہ فروماندگان۔ سورۂ تین پارہ عم ۱۲ ۲ یعنی مدح کردن بچیزے کہ مشابہ مذمت باشد کقولہ + لاعیب فیہم الا ان سیوفہم + بہن فلول من قراع الکتائب ۱۲ ۳ پس کسیکہ رجعت قہقری نمود پس تحقیق بمطلب رسید و فیروزی یافت فیروزی بزرگ و کسیکہ زیر داشت سر خود را و اختیار نمود میلان بسوئے زمین پس گمراہ شد گمراہ شدنی دور از راہ راست ۱۲ ۴ قولہ ہذا یعنی لازم بگیر این مذکورہ را و نگہدار در ذہن خود آنرا بدانکہ تا اینجا مقدمہ ممہدہ کہ بیان آں ضروری است اختتام یافت و بعد ازاں حضرت شیخ قدس سرہ بہ سر اصل مطلب آمدہ بیان آں مینمایند ۱۲ ۵ قولہ بکنجارہ بالضم و جیم عربی آنچہ بعد از کشیدن روغن تفل کنجد وغیرہ سے مانند ہندی کھلی ۱۲

و چوں روغن از کنجارہ جدا گشت احکام متمایزہ پیدا شد پیش حکم یکے بر دیگرے متمشی نمی شود این چنین صاحب
دولتے را اگر خواہند بعالم باز گردانند و عالمے را بہ توسط وجود شریف او از ظلمات نفسانی وارہانند او را
بطریق سیر عن اللہ باللہ بعالم فرود می آرند روئے او بہ تمام بخلق میگردد بے آنکہ گرفتاری باینہا پیدا کند
چہ او بہ ہماں گرفتاری سابق خود است بے اختیار او را درین عالم آوردہ اند پس این منتہی با سائر مبتدیاں
در اعراض از جناب قدس او تعالیٰ و تقدس و اقبال بخلق در صورت شرکت دارد اما فی الحقیقت ہیچ مناسبت
ندارد از گرفتاری تا عدم گرفتاری تفاوت فاحش است و ایضاً اقبال بخلق در حق این منتہی بے اختیاری است
رغبتے درین ندارد بلکہ رضائے حق سبحانہ و تعالیٰ درین اقبال است و در مبتدی ذاتی است و برغبت است
و نامرضی حق است سبحانہ و فرقے دیگر گوئیم مبتدی را میسر است کہ از عالم رو گردانیدہ رو بحق تعالیٰ و تقدس آرد
و منتہی را اعراض از خلق محال است دوام اقبال بخلق لازم مقام اوست مگر آنکہ کار دعوت او تمام شود او را
از دار فنا بدار بقا انتقال دہند آں زمان ندائے اَللّٰہُمَّ الرَّفِیْقَ الْاَعْلٰی نقد وقت اوست مشائخ طریقت
قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَسْرَارَہُمْ در تعیین مقام دعوت سخنان فرمودہ اند جمعے جمع توجہ بین الحق والخلق گفتہ
اند اختلاف آں مبتنی بر اختلاف احوال و مقامات است ہر کسے از مقام خود خبر دادہ است وَالْعِلْمُ عِنْدَ

لہ بدانکہ حضرت ایشاں قدس سرہ العزیز فرق درمیان مبتدی و منتہی مرجوع الی الخلق بچہار وجہ بیان فرمودہ اند اول آنکہ مبتدی گرفتار بخلق است بخلاف منتہی مرجوع الی الخلق و ثانیاً آنکہ اقبال بخلق در حق این منتہی الخ و ثالثاً آنکہ گوئیم مبتدی را میسر است الخ و رابعاً آنکہ در آخر این مکتوب فرمودہ اند مبتدی صاحب حجب است الخ ۲ اشارت است بحدیثے کہ روایت کرد بخاری رح از عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا قالت ان من نعم اللہ علی ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم توفی فی بیتی وفی یومی الی ان قالت ثم نصب یدہ فجعل یقول فی الرفیق الاعلی حتی قبض ومالت یدہ بعضے گفتہ اند کہ رفیق اعلی اسمی است از اسماء الٰہی و بعضی گفتہ کہ گروہ انبیاء علیہم الصلوات والتسلیمات مراد اند ازو واللہ اعلم ۱۲ ۳ قولہ اللہم الرفیق الاعلی یعنے اے خدا الحق کن مرا بجماعت اعلی یا اختیار کردم رفیق اعلی را و این قول اشارت است بحدیثے کہ مروی است در بخاری و مسلم از ام المومنین عائشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا درباب وفات آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام و محصلش آنکہ قالت عائشۃ فکان اخر کلمۃ تکلم بہا النبی صلی اللہ علیہ وسلم قولہ اللہم الرفیق الاعلی بدانکہ در مراد رفیق اعلی اقوال است بعضی گفتہ اند کہ مراد ازوے انبیا است کہ ساکن اند در اعلی علیین در حضرت قدس چنانکہ در حدیث واقع شدہ مع النبیین والصدیقین وحسن اولئک رفیقا و رفیق اسم جنس است و واقع می شود بر واحد و کثیر یا مراد ملا اعلی و عالم ملکوت است و بعضی گفتہ اند کہ مراد برفیق اعلی حضرت رب العزت است و اطلاق رفیق بروی تعالیٰ آمدہ است و در حدیث آمدہ است ان اللہ رفیق یحب الرفق فی الامر و مؤید این ارادہ است آنچہ در بعضی اخبار آمدہ است کہ جبرئیل آمد و گفت کہ خدا تعالیٰ مشتاق است و مخیر میگرداند ترا در بودن در دنیا و در آمدن اینجا آنحضرت فرمود و اخترت الرفیق الاعلی و بعضے رفیق اعلی را بر بہشت نیز حمل کردہ اند۔ رفق بمعنی نرمی کردن و سود داشتن نیز آمدہ است و مراد برفیق جائے رفق است ۱۲ ترجمۃ الشیخ ۱۲
۵ یعنی پس حالش چنین است کہ روئے الخ ۱ چہ او بہ ہماں گرفتاری سابق خود است و از گرفتاری تا عدم الخ ۱۲ ۵ یعنی و حقیقت این امر نزد حق است سبحانہ داو نمیداند ۱۲

اللّٰہِ سُبْحَانَہٗ وآنچہ سید الطائفہ جنید رضی اللہ تعالٰے عنہ فرمودہ است کہ اَلنِّھَایَۃُ ھِیَ الرُّجُوْعُ
اِلَی الْبِدَایَۃِ موافق مقام دعوت است کہ دریں مسودہ تحریر یافتہ چہ در بدایت تمام رو بخلق است
حدیث[1] تَنَامُ عَیْنَایَ وَلَا یَنَامُ قَلْبِیْ کہ تحریر یافتہ بود اشارت بدوام آگاہی نیست بلکہ اخبار است
از عدم غفلت از جریان احوال خویش وامت خویش لہذا نوم در حق آنسرور عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ
ناقض طہارت نہ گشت وچوں نبی در رنگ شبان است در محافظت امت خود غفلت شایان منصب
نبوت او نباشد وحدیث[2] لِیْ مَعَ اللّٰہِ وَقْتٌ لَا یَسَعُنِیْ فِیْہِ مَلَکٌ مُّقَرَّبٌ وَّلَا نَبِیٌّ مُّرْسَلٌ بر تقدیر
صحت اشارت بہ تجلی ذاتی برقی تواند بود وآں تجلی نیز مستلزم اقبال بجناب قدس خداوندی جل سلطانہ
نیست بلکہ ایں تجلی ازاں جانب است متجلّٰی لہ را دراں صنعی نیست از قبیل سیر معشوق در عاشق است
عاشق از سیر بسیر گشتہ است بیت[3] آئینہ صورت از سفر دور است ✦ کاں پذیرائی صورت از نور است ✦
بآبید دانست کہ بر تقدیر رجوع بخلق حجب مرتفعہ عود نہ میکنند با وجود بے پردگی او را بخلق مشغول داشتہ اند
وفلاح خلائق را با ومربوط ساختہ مثل ایں بزرگواراں مثل شخصے است کہ کمال تقرب بپادشاہ دارد و میان
او وپادشاہ حائلے از صورت ومعنی ہیچ نیست مع ذلک او را بخدمات ارباب حوائج مشغول داشتہ
است آیں فرق دیگر است درمیان بلندی ومنتہی مرجوع چہ بلندی صاحب حجب است ومنتہی مرتفع
الحجب وَالسَّلَامُ عَلَیْکُمْ وَعَلٰی سَائِرِ مَنِ اتَّبَعَ الْھُدٰی ✦

مکتوب صدم ۱۰۰

نیز بملا حسن کشمیری صدور یافتہ در جواب سوالے کہ نمودہ بود کہ شیخ عبد الکبیر یمنی گفتہ است کہ
حق سبحانہ وتعالٰے عالم بغیب نیست . التفات نامۂ گرامی مشرف ساخت آنچہ از روے کرم مرقوم بود

---

[1] یعنی می خسپد ہر دو چشم من ونمی خسپد دل من . فی مسند ابی داؤد وقال یعنی ابو داؤد کان النبی صلی اللہ علیہ وسلم محفوظا یعنی من ان یخرج منہ شئ ولم یعقل . وقالت عائشۃ رضی اللہ تعالی عنہا قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم تنام عینای ولا ینام قلبی انتہی ۱۲ [2] قال المعرب یذکرہ الصوفیۃ کثیرا وھو فی الرسالۃ القشیریۃ بلفظ لی وقت لا یسعنی فیہ غیر ربی قلت یوخذ منہ انہ اراد بالملک المقرب جبریل وبالنبی المرسل نفسہ الجلیلۃ وفیہ ایماء الی مقام الاستغراق المعبر عنہ بالسکر والمحو والفناء موضوعات قاری ۱۲ معرب [3] یعنی عاشق در رنگ آئینہ است کہ از سفر دور است وجاذب صورت است بجہت نورانیت خود ۱۲ [4] قولہ بر تقدیر صحت اشارت است بسوئے عدم صحت ایں حدیث ۱۲

بوضوح انجامید نوشتہ بودند کہ شیخ عبد[1] الکبیر یمنی گفتہ است کہ حق سبحانہ وتعالٰے عالم بغیب نیست .
مخدوما فقیر را تاب استماع امثال ایں سخناں اصلا نیست بے اختیار رگ فاروقیم در حرکت می آید وفرصت
تاویل وتوجیہ آں نمیدہد قائل آں سخناں شیخ کبیر یمنی باشد یا شیخ اکبر شامی[2] . کلام محمد عربی عَلَیْہِ وَعَلٰی
اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ درکار است نہ کلام محی الدین عربی وصدر الدین قونوی[3] وعبد الرزاق کاشی[4]
مارا بانص[5] کار است نہ بفص[6] فتوحات مدنیہ[7] از فتوحات[8] مکیہ مستغنی ساختہ است . حق تعالٰے در کلام
مجید خود را بعلم غیب خود می ستاید وخود را عالم الغیب میفرماید . نفی علم غیب کردن از وسبحانہ بسیار مستقبح ومستنکر است
وفی الحقیقت تکذیب است مر حق را سبحانہ غیب را معنی دیگر گفتن از شناعت نمی برآرد کَبُرَتْ[9] کَلِمَۃً
تَخْرُجُ مِنْ اَفْوَاھِھِمْ . فَیَالَیْتَ[10] شِعْرِیْ مَا حَمَلَھُمْ عَلَی التَّفَوُّہِ بِاَمْثَالِ ھٰذِہِ الْکَلِمَاتِ الصَّرِیْحَۃِ
فِیْ خِلَافِ الشَّرِیْعَۃِ . منصور اگر انا[11] الحق گوید وبسطامی سبحانی معذور اند ومغلوب اند در غلبات احوال اما

---

[1] قولہ شیخ عبد الکبیر مولانا محمد روجی حضرت شیخ عبد الکبیر یمنی را ملازمت بسیار کردہ اند میفرمودند کہ شیخ بغایت عالی مشرب وبزرگوار بودند در زمان خود قبلہ مشائخ حرم مکہ بودہ اند ومیفرمودند کہ حضرت شیخ صائم الدہر بودند ایشاں را خریطہ بود کہ دراں مقداری از سویق داشتند وکاسۂ چوبین چوں وقت افطار شدے آں کاسہ را ازاں خریطہ بیروں می آوردند وقدرے آب زمزم دراں میریختند ولبسہ انگشت . ازاں خریطہ یک بار بمقدار کہ سویق بیروں می آوردند وباں آب آمیختہ می آشامیدند وتا شب دیگر غذا وشربت ایشاں ہمیں بود روزے در مجلسی کہ بسے از اکابر علماء وفقراء وعرفاء حاضر بودند بتقریبے فرمودند کہ حق تعالٰے عالم بغیب نیست اکثر حاضراں ازاں سخن برخود بلرزیدند وبعضی بخندیدند چہ بحسب ظاہر خلاف نص مینمودند حضرت شیخ دریافتند کہ آں در حوصلۂ دانش بعضے نمی گنجد از قصد خود تنزل نمودند وفرمودند آنجا کہ حق است ہمہ شہادت است وبروے ہیچ چیزے پوشیدہ نیست تا غیب تواں گفت چوں غیب معدوم شد علم بمعدوم نباشد پس عالم الغیب کہ در قرآن واقع است بنسبت بما باشد نہ بہ نسبت حق سبحانہ ۱۲ از رشحات [2] قولہ شیخ اکبر شامی مختصر حال او قدس سرہ بحاشیہ مکتوب سی ویکم نوشتہ شدہ است ۱۲ [3] شیخ صدر الدین محمد بن اسحٰق قونوی قدس سرہ کنیت وے ابو المعالی است جامع بودہ است میان علوم چہ ظاہری وچہ باطنی وچہ نقلی وچہ عقلی مولانا قطب الدین شیرازی در حدیث شاگرد وے است وبسیارے از مشائخ مثل شیخ مؤید الدین جندی ومولانا شمس الدین ایکی در حجر تربیت وے بودہ اند ووے را مصنفات است ۱۲ از نفحات وی قدس سرہ از بہترین مریداں حضرت غوث اعظم عبد القادر جیلانی قدس سرہ است وی در سال ششصد وسی ہجری وفات یافت رحمہ اللہ تعالی ۱۲ خزینۃ الاصفیاء [4] قولہ عبد الرزاق شیخ عبد الرزاق از اجلہ اصحاب خواجہ حسن عطار واز خلفائے ایشاں است طریق وے در ورزش نسبت رابطہ بودہ است ۱۲ از رشحات [5] قولہ مارا بنص یعنی از شارع علیہ الصلوۃ والسلام منقول بودہ باشد ۱۲ [6] قولہ نہ بفص اشارت است بکتاب فصوص الحکم کہ از تالیفات شیخ اکبر قدس سرہ است ۱۲ [7] قولہ فتوحات مدنیہ اشارت است بآنکہ از آنحضرت علیہ الصلوۃ والسلام منقول است ۱۲ [8] قولہ از فتوحات مکیہ یعنی کتابے کہ از جملہ مصنفات شیخ اکبر است قدس سرہ ۱۲ [9] اشارت است بہ آیتے کہ در سورہ کہف واقع است یعنی سخت است ایں سخن کہ برمی آید از دہان ایشاں ۱۲ [10] قولہ فیالیت الخ یعنی لیس اے کاش دانستمی کہ چہ باعث شد ایشاں را بر گفتن امثال ایں سخناں کہ در مخالفت شریعت صریح اند ۱۲ [11] مثنوی . آں انا بے وقت گفتن لعنت است ✦ ویں انا در وقت گفتن رحمت است ✦ آں انا منصور را رحمت بدہ ✦ وایں انا فرعون را لعنت بدہ ۱۲ ع مثنوی لقویہ ۱۲

این قسم کلام از احوال نیست تعلق بعلم دارد و مستند بتاویل است عذر را نمی شاید و ہیچ تاویلے درین مقام مقبول نیست فَاِنَّ[1] کَلَامَ السُّکَارٰی یُحْمَلُ وَیُصْرَفُ عَنِ الظَّاہِرِ لَاغَیْرَ[2] و اگر متکلم این کلام مقصود از اظہار این کلام ملامت خلق داشتہ باشد و نفرت ایشان آن نیز مستکرہ است و مستہجن آز برائے تحصیل ملامت خلق راہہا بسیار است بچہ ضرورت کسے تا بسر حد کفر رساند و چوں در تاویل این[3] کلام سخن کردہ اند و استفسار نمودہ بحکم سوالے را جوابے باید بضرورت در آں باب سخن سراید و علم الغیب عند اللہ سبحانہ آنکہ گفتہ اند[4] کہ غیب معدوم باشد علم بمعدوم نباشد یعنی چوں غیب نسبت حق سبحانہ معدوم مطلق است و لاشے محض تعلق علم را بوے معنی نباشد چہ معلومیت اورا از عدمیت مطلق و لاشیئیۃ محض می بر آرد تواں گفت کہ حق سبحانہ و تعالے عالم بشریک خود است چہ شریک او تعالے و تقدس اصلا موجود نیست و لاشے صرف است آرے مفہوم غیب و مفہوم شریک را تصور کردن ممکن است اما کلام در ماصدق علیہ ایشاں است نہ در مفہوم ہم چنین است حال جمیع محالات کہ مفہومات آنہا ممکن التصور اند و ماصدقات ممتنع التصور چہ معلومیت از استحالہ می بر آرد و لااقل وجود ذہنی می بخشد و آں اعتراضے کہ بر توجیہ مولانا[5] محمد روجی کردہ اند درست است نفی

[1] قولہ فان کلام الخ یعنی زیرا کہ کلام اہل سکر بر محمل حسن حمل کردہ می شود و از ظاہر خود برگردانیدہ شود نہ کلام غیر ایشاں یعنی اہل صحو ۱۲ [2] یعنی کلام شیخ عبد الکبیر یمنی قدس سرہ کہ حق سبحانہ و تعالے عالم بغیب نیست ۱۲ [3] قولہ سخن کردہ اند و استفسار نمودہ یعنی ملا حسن کشمیری کہ مکتوب الیہ اند تاویل آں کلام را بیان کردہ از حضرت امام ربانی استفسار نمودہ اند ۱۲ [4] قولہ آنکہ گفتہ اند کہ غیب بدانکہ کلام شیخ عبد الکبیر قدس سرہ را سہ تاویل انجا مذکور ساختہ اند اول اینکہ غیب معدوم باشد الخ دوم توجیہ مولانا محمد روجی کہ در مرتبہ ذات بحت و ہویت صرف جمیع نسب و اضافات ساقط است و چوں دراں مرتبہ اضافت و نسبت علمیت نباشد پس دراں مرتبہ عالم الغیب نہ گویند و برین توجیہ اعتراض ملا حسن را نقل فرمودہ تصحیح کردہ اند و خود ہم اشکال وارد کردہ اند و سوم توجیہ ملا حسن کشمیری و او را ہم مخدوش نمودہ اند ۱۲ قولہ آنکہ گفتہ اند مبتدا است و قولہ یعنی چوں غیب نسبت بحق سبحانہ الخ جملہ شرطیہ خبر آں و محتمل کہ خبرش محذوف باشد یعنی درست است و محتمل است کہ قولہ و توجیہیکہ خود کردہ اند معطوف بود بر قول او آنکہ گفتہ اند و ہر دو مبتدا باشد خبرش قولہ اقرب توجیہات است و باقی جملہ معترضہ ہذا واللہ اعلم و علمہ اتم و ما توفیقی الا باللہ العلی العظیم الاعظم ۱۲ [5] بدانکہ مولانا شمس الدین محمد روجی قدس سرہ از اجلہ اصحاب حضرت مولانا سعد الدین قدس سرہ بودند و سالہا طالبان را در جامع ہرات بحق دعوت می نمودند مولد ایشاں قریہ روج بود کہ دیہے است بر نہ فرسنگے از ہرات از جانب قبلہ ولادت ایشاں در شب برات از شعبان سنۃ عشرین و ثمانمائۃ بودہ است والدۂ ایشاں را پسرے پنج سالہ وفات یافتہ بودہ است و از اں جہت بغایت متاثر و مجروح خاطر شدہ آں شب حضرت رسالت را صلی اللہ علیہ وسلم بخواب دید کہ فرمودہ اند غم مخور و دل خوش دار کہ حضرت سبحانہ ترا پسرے خواہد داد کہ صاحب دولت و دراز عمر باشد بعد ازاں چند گاہ خدمت مولانا محمد متولد شدہ اند و والدہ ایشاں دائم ایشاں را میگفتند کہ آں فرزندے کہ مرا بوے بشارت دادہ اند توئی الے آخرہ مافی الرشحات ۱۲

نسبت علمیت در مرتبۂ احدیت مجردہ مستلزم نفی مطلق علم است تخصیص بعلم غیب کردن وجہے ندارد و اشکال دیگر بر توجیہ مولانا آن است کہ اگرچہ در مرتبہ احدیت مجردہ نسبت علمیت منتفی است اما عالمیت او تعالے بر حال خود است چہ بذات عالم است نہ بصفت کہ صفت آنجا منتفی است نفاۃ صفات حق را سبحانہ عالم میگویند با آنکہ صفت علم را از وے تعالے مسلوب می سازند انکشافے کہ بر صفت مترتب می شد بر ذات مترتب میدانند فکذا ہذا و توجیہے کہ خود کردہ اند و از غیب غیب ذات تعالے و تقدس ارادہ نمودہ اند و تعلق علم را بآں جائز نداشتہ اند اگرچہ علم واجب باشد تعالے و تقدس اقرب توجیہات است اما فقیر را در عدم جواز تعلق علم واجب را تعالے بذات بحت او سبحانہ بحث است چہ وجہے کہ در عدم جواز گفتہ اند اقتضاء حقیقت علم است مر احاطۂ معلوم را و ذات مطلق تعالے مقتضی عدم احاطہ است فلا یجتمعان ہذا التعلق این جا محل خدشہ است زیرا کہ در علم حصولی این معنی در کار است کہ آنجا حصول صورت معلوم در قوت علمیہ اما در علم[1] حضوری ہیچ در کار نیست[2] و در ما نحن فیہ علم حضوری است نہ حصولی فلا[3] محذور فی اَنْ یَّتَعَلَّقَ الْعِلْمُ الْوَاجِبِیُّ سُبْحَانَہٗ بِذَاتِہٖ تَعَالٰی بِطَرِیْقِ الْحُضُوْرِ لَا بِطَرِیْقِ الْحُصُوْلِ وَ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ اَعْلَمُ بِحَقِیْقَۃِ الْحَالِ وَصَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلٰی سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّاٰلِہِ الطَّاہِرِیْنَ وَسَلَّمَ وَبَارَکَ وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا۔

مکتوب[۱۰۱] صد و یکم

نیز بملا حسن کشمیری صدور یافتہ در رد بر جماعۂ کہ کاملاں را ناقص تصور کردہ زبان اعتراض دراز می نمایند اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ[3] سُبْحَانَہٗ حَالُکُمْ وَاَصْلَحَ بَالَکُمْ مفاوضہ شریفہ مولانا محمد صدیق رسانیدند حَمْدًا لِلّٰہِ سُبْحَانَہٗ کہ دور افتادگان را فراموش نساختہ اند مخاطباتے کہ بہ نفس بحسب ظاہر ایراد نمودہ بودند فی الجملہ

[1] قولہ اما در علم الخ بدانکہ علم بر دو قسم است حصولی کہ بواسطۂ حصول صورت معلوم است در قوت علمیہ عالم و حضوری کہ نفس حضور معلوم پیش عالم دراں کافی بود و احتیاج بحصول صورت نباشد ۱۲ [2] پس ہیچ استحالہ نیست اندرین کہ تعلق بگیرد علم واجبی بذات پاک او بطریق حضور معلوم نہ بطریق حصول صورت معلوم ۱۲ [3] زیبا و آراستہ گرداند خدائے پاک حال شمارا و باصلاح سازد دل شمارا ۱۲ [4] نفی کنندگان صفات از حق تعالے کہ معتزلہ و حکماء فلاسفہ اند حق را سبحانہ عالم میگویند الخ ۱۲ [5] یعنی اقتضائے علم مر احاطہ را و اقتضائے ذات مطلقہ مر عدم احاطہ را جائے خدشہ است زیرا کہ الخ ۱۲

بوضوح پیوست آرے ہر اعتراضے کہ بر نفس دارند در زمان امّارگی مسلّم است اما بعد از حصول اطمینان مجال اعتراض نیست چہ نفس درین موطن از حق سبحانہ راضی است وحق سبحانہ ازوے راضی پس او مرضی و مقبول است بر مقبول اعتراض نمیرود و مراد او مراد حق است سبحانہ زیرا کہ حصول این دولت در زمان تخلق باخلاق اللہ است ساحت قدس او از اعتراض ما پست فطرتان بلند است ہرچہ میگوئیم بما عاید است بیت آگہ از خویشتن چو نیست جنین ٭ چہ خبر دارد از چناں وچنیں ٭ بسا است کہ جاہلاں از کمال جہل نفس مطمئنہ را بامارگی تصور میکنند واحکام امارگی بر مطمئنہ اجرامی نمایند چنانکہ کفار انبیاء را علیہم الصلوات والتسلیمات در رنگ سائر بشر دانستہ از کمالات نبوت انکار نمودہ اند اعاذنا اللہ سبحانہ عن انکار ھؤلاء الاکابر وانکار متابعیھم علیھم الصلوات والتحیات ٭

مکتوب ۱۰۲ صد ودوم

بملا مظفر صدور یافت در بیان آنکہ محرّم در قرض بسود مجموع مبلغ است نہ زیادتی فقط مثلاً کسے دہ تنکہ را قرض گرفت بدوازدہ تنکہ درین صورت مجموع دوازدہ تنکہ حرام است نہ دو تنکہ زیادتی وما یتعلق ذلک الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی شما آں روز میفرمودید کہ ربا در قرض بسود ہماں فضل است وبس ومحرّم در قرض بدہ تنکہ بدوازدہ تنکہ ہماں دو تنکہ زیادتی است چوں بہ بعض کتب فقہیہ رجوع کردہ شد ظاہر گشت کہ در شریعت ہر عقدے کہ در وفضل است نیز ربا است پس ناچار این عقد ہم محرّم باشد وہرچہ بسبب محرّم تحصیل نمایند محرّم خواہد بود پس آں دہ تنکہ نیز ربا باشد ومحرم مقصود از فرستادن کتاب جامع الرموز وروایات کتاب ابراہیم شاہی اظہار

۱؎ جنین بفتح جیم عربی بروزن کریم بچہ کہ در شکم مادر باشد ۱۲ ۲؎ مثنوی اشقیاء را دیدۂ بینا نبود ٭ نیک وبد در دیدہ شاں یکساں نمود ٭ ہمسری با انبیا برداشتند ٭ اولیا را ہم چوں خود پنداشتند ٭ گفت اینک ما بشر ایشاں بشر ٭ ما وایشاں بستۂ خوابیم وخور ٭ این ندانستند ایشاں از عمی ٭ ہست فرقے درمیاں بے منتہا ٭ ہر دو یک گل خوردہ زنبور ونحل ٭ لیک زیں شد نیش وزاں دیگر عسل ٭ ہر دو گوں آہو گیا خوردند وآب ٭ زیں یکے سرگیں شد وزاں مشک ناب ٭ ہر دو نے خوردند از یک آبخور ٭ آں یکے خالی وزاں پر از شکر ٭ صد ہزاراں این چنین اشباہ بیں ٭ فرق زاں ہفتاد سالہ راہ بیں ۱۲ ۳؎ تنکہ بالفتح وکاف عربی بمعنے قرص رائج خواہ از زر باشد خواہ نقرہ یا مس واین مفرس ٹکہ است ۱۲ غیاث ۴؎ پناہ دہد مارا خدائے پاک از انکار این بزرگواراں و از انکار متابعان ایشاں ۱۲

این معنی بود باقی ماند صورت احتیاج مخذو ما حرمت ربا بنص قطعی ثابت شدہ است کہ شامل محتاج وغیر محتاج است تخصیص محتاج از انجا نمودن نسخ این حکم قطعی است روایت قنیہ رتبہ آں ندارد کہ نسخ حکم قطعی کند وحال آنکہ مولانا جمال لاہوری کہ اعلم علماء لاہور اند میفرمودند کہ بسیاری از روایات قنیہ اعتماد را شایاں نیست ومخالف است بروایات کتب معتبرہ ولو سلم صحۃ ھذہ الروایۃ پس احتیاج را باضطرار ومخمصہ میباید فرود آورد تا مخصص آں حکم قطعی کریمہ فمن اضطر فی مخمصۃ باشد کہ مثل اوست در قوت ع کہ بہ رستم را کشد ہم رخش رستم ٭ والیضاً اگر از محتاج عام تر گرفتہ شود پس باید کہ موردے از برائے حکم حرمت ربا پیدا نشود چہ ہر کہ زیادتی قبول میکند علتش احتیاجے از احتیاج ہائے خواہد بود بے احتیاج ہیچ کس بضرر خود اقدام نخواہد نمود فلا یبقی لھذا الحکم المنزل من الحکیم الحمید مزید فائدۃ تعالیٰ کتابہ العزیز من امثال ھذا التوھم ولو سلم عموم الاحتیاج لو علی سبیل فرض المحال گوئیم کہ احتیاج از جملہ ضروریات است والضرورۃ تتقدر بقدرھا پس طعام از آں مبلغ سود پختن وبمردم خوراندن داخل احتیاج نیست وضرورتے بآں متعلق نہ لہٰذا در ترکۂ میت احتیاج میت مستثنیٰ است وآں را مقصور بر کفن ساختہ اند وطعامے بروحانیت او پختن داخل احتیاج نداشتہ اند با آنکہ او محتاج تر است بصدقہ پس در صورت متنازع فیہ ملاحظہ فرمایند کہ مستقرضان بسود محتاج اندیانہ وبر تقدیر احتیاج طعامیکہ ایشاں از برائے جماعہ از اں پل می پزند آں

۱؎ قال اللہ تعالیٰ واحل اللہ البیع وحرم الربوا یعنے وحلال کردہ است خدا سوداگری وحرام ساختہ است سود را۔ پارہ سوم۔ آخر سورہ بقرہ ۱۲ ۲؎ قنیۃ المنیۃ علی مذھب ابی حنیفۃ رح للشیخ الامام ابی الرجا نجم الدین مختار بن محمود الزاھدی الحنفی المتوفی سنۃ ثمان وخمسین وستمائۃ اولہ الحمد للہ الذی اوضح معالم العلوم الخ قال المولی البرکلی والقنیۃ وان کانت فوق الکتب الغیر المعتبرۃ وقد نقل عنھا بعض العلماء فی کتبھم لکنھا مشھودۃ عند العلماء بضعف الروایۃ وان صاحبھا معتزلی ذکر فی اولھا انہ استصفاھا من منیۃ الفقھاء لاستاذہ بدیع ابن ابی منصور العراقی وسماھا قنیۃ المنیۃ لتتمیم الغنیۃ الی آخر ما فی کشف الظنون ۱۲ ۳؎ بالفتح گرسنگی مفرط وسوزشے کہ از گرسنگی در سینہ وشکم پیدا شود ومجازاً در غم عظیم اضطراب انگیز مستعمل ۱۲ غ ۴؎ اشارتست بآیتے کہ در اول سورۂ مائدہ واقع است یعنی ہر کہ ناچار شود در گرسنگی درحالیکہ مائل نباشد بگناہے پس ہر آئینہ خدائے آمرزندہ مہربان است ۱۲ ۵؎ رخش بالفتح رنگ سفید وسرخ درہم آمیختہ وبعضے گویند کہ رنگے است میان سیاہ وبور یعنی سرخ چوں اسپ رستم ہمیں قسم رنگ داشت ازین جہت اسپ رستم را رخش گفتندے ومجازاً ہر اسپ را رخش گویند ۱۲ غیاث ۶؎ قولہ فلا یبقی الخ یعنی پس باقی نماند مر این حکم را کہ نازل کردہ شدہ است از خدائے با حکمت ومحمود فائدہ معتدبہا برتر است کتاب عزیز او از امثال این توہمات واگر تسلیم کردہ شود عموم نیازمندی اگرچہ بفرض محال باشد گوئیم الخ ۱۲ ۷؎ امر ضروری بقدر ضرورت وحاجت گرفتہ میشود نہ زیادہ از قدر حاجت ۱۲ ۸؎ پل بالضم بمعنے فلس ۱۲

آں جماعہ را طعام خوردن حلال است یا نہ جماعہ داری و سپاہ گری را حیلۂ احتیاج ساختن و قرض بسود را بایں علت گرفتن و آں را جائز و حلال دانستن از تدین دور است میباید کہ شیوہ امر بالمعروف و نہی منکر را مرعی داشتہ جماعہ کہ بایں بلا گرفتار باشند منع نمایند و بعدم صدق این حیلہ آگاہ سازند چرا کسے را باید احتیاج کرد کہ آخر بارتکاب این قسم محظور مبتلا باید شد وجوہ معیشت بسیار است منحصر در سپاہ گری نیست چوں شما از اہل صلاح و تقوی اید بروایت طیبب ذرا کل فرستادہ شد نوشتہ بودند کہ درین زمان بے شبہ پیدا نمی شود راست است اما مھما امکن از شبہ باید احتراز نمود زراعت بے طہارت کہ منافی طیبب داشتہ اند در ہندوستان اجتناب ازاں ممکن نیست لَا یُکَلِّفُ اللّٰہُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَہَا اما ترک طعام بسود نمودن در کمال آسانی است حلال را حلال دانستن و حرام را حرام دانستن در حلال و حرام قطعی است کہ انکار آں بکفر میکشد در ظنیات نہ چنین است بسا امور مباحہ اند نزد حنفی کہ شافعی آنرا مباح نمیداند و بالعکس پس در ما نحن فیہ اگر کسے در حلیت قرض بسود مرمحتاج مشکوک را کہ بظاہر مخالف حکم نص قطعی است توقف نماید نمیتواں او را تضلیل نمود و تکلیف باعتقاد حلیت او فرمود بلکہ صواب بجانب او راجح است بل متیقن و مخالف او در خطر است بعضے از یاران شما نقل کردند کہ روزے مولانا عبدالفتاح در حضور شما گفت کہ اگر قرض بے سود پیدا شود بہتر است چرا کسے بسود بگیرد شما او را زجر کردید و گفتید کہ از حلال انکار مے کنی مخدوما امثال این سخنان در حلال قطعی گنجائش دارند و اگر حلال باشد شک نیست کہ ترک آں اولےٰ است اہل ورع برخصت امر نمے کنند و بعزیمت دلالت می نمایند مفتیان لاہور احتیاج را دخل دادہ حکم بحلیت کردہ اند احتیاج را دامن فراخ است اگر ہمین کنند ہیچ ربا نماند و حکم نص قطعی بحرمت ربا عبث می افتد چنانکہ بالا گذشت اما این قدر ملاحظہ باید نمود کہ دیگر ازرا طعام خورانیدن چہ قسم احتیاج است مرمستقرض بسود را روایت قنیہ بعد اللتیا و التی مجوز استقراض

---

۱ قول او قدس سرہ مشکوک را مؤید توقف نمودن است در حلیت قرض بسو د ہمچنیں قول او قدس سرہ بظاہر مخالف الخ ۱۲ ۲ یعنی اگر قرض بسود در حالت مخمصہ حلال باشد اندرین شک نیست الخ ۱۲ ۳ ورع بالفتح پرہیزگار شدن و بفتحتین پرہیزگار شدن و پرہیزگاری و ترسندہ ۱۲ من ۴ قولہ بعد اللتیا والتی اول مصغر است و ثانی مکبر این مثل است واصل او این است کہ شخصے زنے خواست کلاں سال موافق طبعش نیامد باز زنے دیگر خورد سال بزنے خواست آں ہم موافق طبعش نہ افتاد آنگاہ این قول گفت و ذہب مثلا یعنی بعد از خورد و بزرگ زنے را نخواہم گرفت و در محاورہ بمعنی بہر حال و بہر تقدیر مستعمل است ۱۲ ماخوذ از مجمع الامثال للمیدانی ۵ یعنی تکلیف نمیدہد و واجب نمیکند حق تعالےٰ و تقدس ہیچ تنے را در ہیچکس مگر باندازہ و مقدار طاقت او آخر سورۂ بقرہ ۱۲ ۶ و حکم بکفر یکے ازیں دو اصلا کردہ نشود بلکہ حکم کردن جائز نیست والالزام ما لا یلزم ۱۲

بسود است مرمحتاج را نہ دیگراں را اگر کسے گوید کہ محتاج این طعام را شاید بہ نیت کفارت یمین یا ظہار یا صوم بخیۃ باشد و شک نیست کہ او باداے این کفارت محتاج است گوئیم اگر استطاعت اطعام ندارد روزہ دارد نہ آنکہ قرض بہ سود بگیرد و اگر اقسام احتیاج ازیں قبیل دیگر ہم پیدا شود باندک توجہ ببرکت تقوی مندفع خواہند شد وَمَنْ یَّتَّقِ اللّٰہَ یَجْعَلْ لَّہٗ مَخْرَجًا وَّیَرْزُقْہُ مِنْ حَیْثُ لَا یَحْتَسِبُ زیادہ اطناب نہ رفت وَالسَّلَامُ عَلَیْکُمْ وَعَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْہُدٰی ✦

مکتوب ۱۰۳ صد و سیوم

بسیادت و نقابت پناہی شیخ فرید صدور یافتہ در بیان معنی عافیت و طلب کردن قاضی از برائے ہر ہند حق سبحانہ و تعالےٰ با عافیت دارد آں عافیت خواستہ می آید کہ عزیزے ہموارہ دعا میکرد و تمنائے عافیت یک روزہ می نمود شخصے ازاں عزیز سوال کرد این ہمہ کہ میگزرانی مگر عافیت نیست گفت آں میخواہم کہ روزے از صباح تا شام مرتکب معصیتی از معاصی حق سبحانہ نباشم۔ مدتیست کہ ہر ہند قاضی ندارد و در اجرائے بعضے احکام شرعیہ کار بعجز میرسد مثلا برادر زادۂ یتیم داریم از پدر او پارۂ میراث ماندہ است وصی ندارد در تصرف آں مال بے اذن شرعی مضطر است اگر قاضی باشد باذن او کار مے کشاید۔ عَلٰی ھٰذَا الْقِیَاسِ ✦

مکتوب ۱۰۴ صد و چہارم

بقضات پرگنہ منتکن صدور یافتہ در عزا ہر چند مصیبتے کہ از فوت مغفرت پناہی رسیدہ

---

۱ بدانکہ مراد از یمین این جا یمین منعقدہ است نہ غموس و نہ لغو کہ موجب کفارہ از اقسام ثلثہ یمین ہمین است یعنی چوں بر فعل یا ترک فعل بزمان مستقبل سوگند خورد و خلاف آں ورزید لازم است مراو را آزاد کردن یک کنیز یا یک غلام یا طعام خورانیدن دہ مسکین صبح و شام یا لباس پوشانیدن ایشاں را و بر تقدیر عجز سہ روز پے در پے روزہ داشتن و ظہار مشابہ گردانیدن است زوجہ خود را بیکے از محارم خود بر آں ہم بر تقدیر ارادہ عود آزاد نمودن مملوک لازم است و بر تقدیر عجز دو ماہ علی التوالی والتواتر روزہ داشتن و بر تقدیر عجز از روزہ شصت مسکین را طعام بقدر فطرہ دادن ہر یکے را و ہم چنیں کسیکہ روزہ رمضان عمدا بلا ضرورت فاسد گرداند بر آں نیز کفارہ مانند کفارہ ظہار واجب است ہکذا فی کتب الفقہ ۱۲ ۲ عزا بفتح صبر بر مصیبت و صبر کردن و در آں استقامت ورزیدن و شکایت کردن و در عرف حال مجاز المعنی ماتم پرسی (باقی بر صفحہ ۲۴۲)

بسیار شدید است بسے مستصعب اما[۱] بندگی است غیر از راضی بودن از فعل مولیٰ تعالیٰ و تقدس چارہ نیست آن برائے بودن نیاوردہ اند از برائے کار کردن آوردہ اند کار باید کرد و اگر کار کردہ رفت باکے نیست بلکہ بادشاہ است اَلْمَوْتُ[۲] جِسْرٌ یُّوْصِلُ الْحَبِیْبَ اِلَی الْحَبِیْبِ در شان او ثابت مصیبت بر رفتن نیست بر حال روندہ اِلَی الْحَبِیْبِ است تا با وچہ معاملہ کنند بدعا و استغفار و تصدق امداد باید نمود[۳] قَالَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَا الْمَیِّتُ فِی الْقَبْرِ اِلَّا کَالْغَرِیْقِ الْمُتَغَوِّثِ یَنْتَظِرُ دَعْوَۃً تَلْحَقُہٗ مِنْ اَبٍ اَوْ اُمٍّ اَوْ اَخٍ اَوْ صَدِیْقٍ فَاِذَا لَحِقَتْہُ کَانَ اَحَبَّ اِلَیْہِ مِنَ الدُّنْیَا وَمَا فِیْہَا وَاِنَّ اللّٰہَ تَعَالٰی لَیُدْخِلُ عَلٰی اَھْلِ الْقُبُوْرِ مِنْ دُعَاءِ اَھْلِ الْاَرْضِ اَمْثَالَ الْجِبَالِ مِنَ الرَّحْمَۃِ وَاِنَّ ھَدِیَّۃَ الْاَحْیَاءِ اِلَی الْاَمْوَاتِ الْاِسْتِغْفَارُ لَھُمْ التفات نامہ رسیدہ ہوائے سرما بر فقراء بسیار شدید است و الاخوند را معاف نمیداشت سفارش بتاکید نوشتہ است انشاء اللہ تعالیٰ سود مند گردد زیادہ تصدیع است محبت شعاری قاضی حسن و سائر اعزہ دعوات فراوان مطالعہ نمایند و از حق تعالیٰ در جمیع امور راضی و شاکر باشند ✦

مکتوب صد و پنجم ۱۰۵

به حکیم عبد القادر صدور یافتہ در بیان آنکہ مریض تا زمانے کہ از مرض به نشود ہیچ غذائے اورا سود مند

(بقیہ حاشیہ صد ۲۲۱) و نسبت داشتن بکسے یا بچیزے ۱۲ اعنث عہ یعنی از برائے شما از حق جل و علا آں عافیت و صحت طلب کردہ میشود کہ یکی از اجلہ اکابر دین از برائے خود خواستہ بود ۱۲ امنہ عہ اشارت است بآیتے کہ در پارہ قد سمع و سورہ طلاق واقع است یعنی و ہر کہ بترسد از خدا پدید آرد برائے او مخلصی و رزق دہدش از انجا کہ گمان ندارد ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ۱ حضرت مولوی میفرماید۔ روح سلطانی نشنند ائے عجبت ✦ جامہ چہ دریم و چہ خاتم دست ✦ روز ملک است و گہی شاہنشہی ✦ گر تو بیابی ذرہ از ایشان آگہی ۱۲ ۲ یعنی موت پلے است کہ میرساند مشتاق حق را سبحانہ بہ محبوب حقیقی جل و علا حضرت حذیفہ بن یمان در حالت احتضار خود بآواز بلند میفرمودند جاء حبیب علی فاقۃ لا افلح من ندم یعنی موت کہ محبوب من است در عین انتظار و کمال اشتیاق آمد و ہر کہ بر آمدن این محبوب ندامت داشتہ رستگار مباد و حضرت سعد بن ابی وقاص در نامہ خود برستم بن فرخ زاد کہ سردار لشکر کفار بود نوشتہ اند فان معی قوم یحبون الموت کما یحب الاعاجم الخمر کہ ہمراہ من قومی است کہ دوست میدارند موت را چنانکہ عجمیاں شراب را ۱۲ از تفسیر عزیزی ۳ قولہ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الخ یعنی رسول فرمود صلی اللہ علیہ وسلم نیست مردہ در گور مگر مانند غریق طالب غوث یعنی فریادرسندہ انتظار میکشد دعا را کہ برسد اورا از طرف پدر یا مادر یا از برادر یا از دوستی پس چوں میرسد اورا دوست تر میباشد آں دعا بسوئے او از دنیا و آنچہ در دنیا است و ہر آئینہ حق تعالیٰ البتہ داخل میکند بر اہل قبور از دعائے اہل زمین امثال کوہہا از رحمت و ہر آئینہ تحفہ زندگان بسوئے مردگان آمرزش خواستن است از برائے ایشاں اقول و ہذا الحدیث فی دیاتی برصد ۲۲۳)

عہ یعنی ما و شما بندہ حق ایلیم جل شانہ و بندہ را راضی بودن ۱۲۵۸ الخ

نیست و ما یناسب ذلک چونکہ نزد حکماء مقرر است کہ مریض تا زمانے کہ از مرض به نشود ہیچ غذائے اورا سود مند نیست اگرچہ مرغ متنجن باشد بلکہ مقوّی مرض است مصرع ع ہرچہ گیرد علتے علت شود پس اول فکر ازالۂ مرض او مینمایند بعد ازاں بغذاہائے مناسب بتدریج اورا بقوت اصلی او می آرند۔ تا زمانے کہ بمرض قلبی مبتلا است فِیْ قُلُوْبِہِمْ مَّرَضٌ[۲] ہیچ عبادتے و طاعتے اورا نافع نیست بلکہ مضر[۳] است رُبَّ تَالٍ لِّلْقُرْاٰنِ وَالْقُرْاٰنُ یَلْعَنُہٗ حدیث معروف است وَرُبَّ[۴] صَائِمٍ لَیْسَ لَہٗ مِنْ صِیَامِہٖ اِلَّا الْجُوْعُ وَالظَّمَأُ[۵] خبر صحیح اطبائے امراض قلبیہ نیز اوّل بازالہ مرض امر میفرمایند و آن مرض عبارت از گرفتاری بغیر حق است سبحانہ بلکہ گرفتاری است بخود چہ ہر کسے ہر چیز را کہ میخواہد برائے خود میخواہد اگر فرزند را دوست میدارد برائے خود دوست میدارد و ہم چنین اموال و ریاست و حب جاہ پس فی الحقیقت معبود او ہوائے[۶] نفس او ست تا زمانے کہ ازیں گرفتاری خلاصی نشود امید نجات بسی مستبعد است پس بر علماء اولی الالباب و حکمائی ذوی الابصار فکر ازالۂ این مرض لازم است مصرع ع درخانہ اگر کس است یک حرف بس است ✦

مکتوب صد و ششم ۱۰۶

به محمد صادق کشمیری صدور یافتہ در بیان آنکہ محبت این طائفہ کہ متفرع بر معرفت ایشان است

(بقیہ صد ۲۲۲) المشکوۃ من روایۃ البیہقی فی شعب الایمان عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما مرفوعا و قولہ من الرحمۃ بیان للمعنی و لیس من لفظ الحدیث علی ما فی المشکوۃ و فی معنی ہذا الحدیث حدیث ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ قال صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم ان اللہ عز و جل لیرفع الدرجۃ للعبد الصالح فی الجنۃ فیقول یا رب انی لی ہذہ فیقول باستغفار ولدک لک۔ یعنی خدا تعالیٰ بلند میگرداند پایہ مر بندہ صالح را در بہشت پس میگوید آں بندہ صالح اے پروردگار من از کجا است مرا این درجہ پس میگوید حق تعالیٰ این درجہ بسبب استغفار فرزند تست مر ترا۔ رواہ احمد ۱۲ مشکوۃ (حاشیہ صفحہ ہذا) ۱ مثنوی۔ این خورد گردد پلیدی زیں جدا ✦ وآں خورد گردد ہمہ نور خدا ✦ این خورد زاید ہمہ بخل و حسد ✦ واں خورد زاید ہمہ عشق احد ✦ ۱۲ ۲ قولہ فی قلوبہم الخ یعنی در دلہائی ایشاں رنج است واقع شدہ است در رکوع دوم از سورہ بقرہ ۱۲ ۳ قولہ رب تال الخ یعنی بسیار خوانندہ و تلاوت کنندہ است مر قرآن کریم را و حالیکہ قرآن لعنت میکند بر آں کس قال المعرب ذکرہ الغزالی فی الاحیاء من قول انس بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ و سکت عن مخرجہ لاحادیثہ قاطبۃ اقول و قدم الحدیث فی المکتوب التاسع ۱۲ ۴ قولہ و رب صائم لیس لہ الخ یعنی بسیار روزہ دار کہ نیست مر او را حاصلے از روزہ خود مگر گرسنگی و تشنگی چنانکہ روزہ دار دواز دروغ و از غیبت و دیگر مناہی خود را باز ندارد قال المعرب اخرجہ ابن ماجۃ بلفظ رب صائم لیس لہ من صیامہ الا الجوع و فی بعض طرقہ الا العطش و ذکرہ ابن حجر عن النسائی و ابن ماجۃ بلفظ کم من صائم لیس لہ من صومہ الا الجوع و العطش و فی روایۃ الدارمی کم من صائم لیس لہ من صیامہ الا الظمأ اقول و ظما بفتحتین ممدود و مقصور تشنگی یا تشنگی سخت ۱۲ ۵ مولوی صادق او عزیز کشمیری است ✦ کہ مرض قلب بالحول اکبر است ✦ ۶ قال اللہ تعالیٰ افرأیت من اتخذ الٰہہ ہواہ الخ ۱۲

از اجلّ نعم خداوندی است جلشانه مکتوب مرغوب که منبئ از فرط محبت وکمال وداد بود وصول یافت لله سُبْحَانَهُ الْحَمْدُ وَالْمِنَّةُ عَلٰی ذٰلِكَ محبت این طائفه که متفریع بر معرفت است از اجلّ نعم خداوندی است جل سلطانه تا کدام صاحب دولت را باین نعمت مشرف سازند شیخ الاسلام هروی میفرماید الٰهی چیست اینکه دوستان خود را کردی که هرکه ایشان را شناخت ترا یافت وتا ترا نیافت ایشان را نشناخت بغض این طائفه سم قاتل است وطعن ایشان موجب حرمان ابدی است نَجَّانَا اللهُ سُبْحَانَهٗ وَاِیَّاکُمْ عَنْ هٰذَا الْاِبْتِلَاءِ شیخ الاسلام فرمود الٰهی هرکرا خواهی بر اندازی اورا با ما در اندازی بیت

لے عنایات حق وخاصان حق * گر ملک باشد سیاهستش ورق * این رجوع وانابت که حق سبحانه وتعالیٰ بتجدید شمارا کرامت فرموده است نعمت عظمی تصور فرمایند واز حضرت حق سبحانه استقامت برآن طلبند وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ

مکتوب ۱۰۷ صد و هفتم

نیز به محمد صادق کشمیری صدور یافته در اجوبه واسوله چند که نوشته بود که ازاں جا بوئے تعنت می آمد واین مکتوب مشتمل است بر فواید ضروریه که در ایمان این طائفه علیه نافع اند حق سبحانه وتعالیٰ بسعادت ایمان این طائفه علیه مستسعد گرداناد و کتابتے که ارسال داشته بودند مشتمل بر اسوله چند رسید هرچند سوالیکه شائبهٔ تعنت وتعصب داشته باشد مستحق جواب نیست معذلک تنزل نموده در جواب اقدام مینماید

ف۱ قوله از اجل نعم یعنی از بزرگترین نعمتهائے حق است تعالیٰ شانه ۱۲ ف۲ کنیت او ابواسمعیل است ووے از فرزندان ابو منصور مت الانصاری است ومت الانصاری پسر ابوایوب انصاری است که صاحب رحل رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بود دراں وقت که از مکه بمدینه منوره هجرت کردند ومت الانصاری در عهد امیر المومنین عثمان رضی الله تعالیٰ عنه با احنف بن قیس بخراسان آمده بود ودر هرات ساکن شد ولادت وی بروز جمعه وقت غروب آفتاب دواز دهم از ماه شعبان سال سه صد ونود وشش در فصل بهار ووفات وے بتاریخ نهم ربیع الاول سال چهار صد وهشتاد ویک هجری است از اکابر محدثین بوده است او گفته که من از سه صد تن حدیث نوشته ام که همه سنی بوده اند بسیارے از اشعار عربیه یاد داشت که زیاده از شش هزار است وسه صد هزار حدیث یاد داشت باسانید عدیده کثیره ۱۲ از نفحات مع تغییر یسیر ف۳ یعنی در شناختن ایشان ویافتن تو تلازم است از جانبین که احد هما از آخر منفک نمیتواں شد ۱۲ ف۴ قوله تعنت خطا وگناه وعیب کسے جستن وبدگوئی قوله تعصب حمایت کردن ویاری دادن وپشتی کردن وخویشاوندی کردن ۱۲ غیاث ف۵ قوله منبی اسم فاعل است از انباء خبر دادن یعنی مشعر است بزیادت دوستی وکمال آں ۱۲

اگر یکے را نفع نه کند شاید که دیگرے را نافع آید سوال اوّل آں بود سبب چیست که از اولیائے متقدمین کرامات وخوارق بسیار ظهور می گردند واز بزرگان این زمان کم ظاهر میشود اگر مقصود ازین سوال نفی بزرگان این وقت است بواسطهٔ قلت ظهور خوارق از ایشان چنانکه ظاهر از فحوائے عبارت است فَالْعِیَاذُ بِاللهِ سُبْحَانَهٗ مِنْ تَسْوِیْلَاتِ الشَّیْطَانِ ظهور خوارق نه از ارکان ولایت است ونه از شرائط آن بخلاف معجزه مر نبی را عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ که از شرائط مقام نبوت است لیکن ظهور خوارق از اولیاء الله شائع وذائع است کم است که تخلف کند اما کثرت ظهور خوارق بر افضلیت دلالت ندارد وتفاضل آنجا باعتبار درجات قرب الٰهی است جل سلطانه تواند بود که از ولی اقرب ظهور خوارق اقل باشد واز ابعد اکثر خوارقے که از بعضے اولیائے این امت بظهور آمده از اصحاب کرام رِضْوَانُ اللهِ تَعَالٰی عَلَیْهِمْ اَجْمَعِیْنَ عشر عشیر آن بظهور نیامده باآنکه افضل اولیاء بمرتبهٔ ادنائے صحابی نرسد نظر بر ظهور خوارق از کوته نظری است ودلیل است بر قصور استعداد تقلیدی شایان قبول فیوض نبوت وولایت جماعه اند که استعداد تقلیدی در ایشان غالب باشد بر قوت نظری ایشان صدیق اکبر رضی الله تعالیٰ عنه بواسطهٔ قوت استعداد تقلیدی در تصدیق نبی علیه وعلی آله الصلوٰة والسلام اصلا محتاج بلم نه گشت وابوجهل لعین بواسطهٔ قصور همین استعداد باوجود ظهور چندین آیات باهره ومعجزات قاهره بدولت تصدیق نبوت مشرف نه شد وحضرت حق سبحانه در شان این بے دولتاں می فرماید وَاِنْ یَّرَوْا کُلَّ اٰیَةٍ لَّا یُؤْمِنُوْا بِهَا حَتّٰی اِذَا جَآءُوْكَ یُجَادِلُوْنَكَ یَقُوْلُ الَّذِیْنَ کَفَرُوْا اِنْ هٰذَا اِلَّا اَسَاطِیْرُ الْاَوَّلِیْنَ باآں که گوئیم که ظهور خوارق از اکثر متقدمین در طول عمر زیاده از پنج وشش خوارق نقل نه کرده اند جنید که سید این طائفه است معلوم

ف۱ یعنی پس پناه بخدائے پاک از آرائشهائے شیطان ۱۲ ف۲ اعلم ان الخارق للعادة ان صدر من النبی الصادق المصدق فمعجزة وان صدر من المومن المتقی العارف بالله الفانی فیه الباقی به فکرامة وان صدر من المومن العاصی فمعونة وان صدر من الکافر موافقا لغرضه فهو استدراج والا فهو اهانة ۱۲ من حواشی شرح العقائد ف۳ قوله شائع وذائع است ودلیل بر وقوع آں کتاب وسنت وتواتر اخبار است از صحابه ومن بعدهم تواتری معنوی چنانکه در قدر مشترک میان آں نزد المضادات وترک عناد ومجال شبه وانکار نیست خصوصا از بعضے اکابر طریقت وسادات ایشاں ۱۲ شیخ عبد الحق دہلوی ف۴ قوله تعالیٰ وان یروا کل اٰیة الخ اشارت است به آیتے که در رکوع سوم از سوره انعام واقع شده یعنی واز ایشاں کسے هست که گوش نهد بسوئے تو وپیدا کرده ایم بر دل ایشاں پرده ها تا نفهمند آں را ودر گوش ایشاں گرانی است واگر به بینند هر آیتے یعنی معجزه ایمان نیارند بآں تا وقتیکه بیایند پیش تو مکابره کناں باتو گویند این کافراں نیست این مگر قصه هائے اولین یعنی پیشینیاں ۱۲
ف۵ یعنی امور خارجه موقوف علیها ۱۲

نیست کہ از وے دہ خوارق نقل کردہ باشند و حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ از حال کلیم خود علیٰ نبینا و علیہ
الصلوٰۃ والسلام چنین خبر دادہ است حیث قال عزوجل وَلَقَدْ اٰتَیْنَا مُوْسٰی تِسْعَ اٰیَاتٍ
بَیِّنَاتٍ و از مشائخ این وقت از کجا معلوم شد کہ امثال این خوارق بظہور نمی آید بلکہ اولیاء اللہ را چہ متقدم
و چہ متاخر در ہر ساعت ظہور خوارق است مدعی آنرا داند یا نہ داند **مصرع** خورشید نہ مجرم ار کسے بینا
نیست **سوال دوم** آں بود کہ در کشف و شہود طالبان صادق القاء شیطان را دخل باشد یا نہ اگر ہست
وضوح کیفیت کشف شیطانی چگونہ است و اگر نیست سبب آنکہ در امور ملہمہ بعضی غلطیہا یافتہ میشود
چیست جوابش این است وَاللہُ سُبْحَانَہٗ اَعْلَمُ بِالصَّوَابِ ہیچ کس از القائے شیطانی محفوظ نیست
ہرگاہ کہ در انبیاء متصور باشد بلکہ متحقق در اولیاء بطریق اولے خواہد بود و طالب صادق چہ باشد غایت
ما فی الباب انبیاء را علیہم الصلوات والتسلیمات بر اں القا متنبہ می سازند و باطل را از حق جدا مینمایند
کریمہ فَیَنْسَخُ اللہُ مَا یُلْقِی الشَّیْطَانُ ثُمَّ یُحْکِمُ اللہُ اٰیَاتِہٖ دال است بدیں معنی و در اولیاء این
تنبیہ لازم نیست کہ او متابع نبی است ہرچہ مخالف نبی خواہد یافت رد خواہد کرد و باطل خواہد دانست
اما در صورتے کہ شریعت نبی از اں ساکت است و باثبات و نفی آں حکم نمی کند امتیاز حق از باطل بطریق
قطعیت دشوار است چہ الہام ظنی است لیکن درین عدم امتیاز ہیچ قصورے بولایت راہ نمی یابد چہ اتیان
شریعت و متابعت نبی متکفل نجات دارین است و امور مسکوت عنہا زاید بر شریعت اند و ما مکلف بامور
زائدہ نیستیم باید دانست کہ غلط کشف منحصر بر القاء شیطانی نیست بسا است کہ در متخیلہ احکام غیر صادقہ صورے
پیدا کنند کہ شیطان را در انجا ہیچ مدخلے نباشد ازیں قبیل است کہ بعضے در منامات حضرت پیغمبر را علیہ الصلوٰۃ
والسلام می بینند و بعضی احکام را اخذ می کنند کہ فی الحقیقت خلاف آں احکام متحقق است دریں صورت

سہ ۱ اشارت است بآیتے کہ واقع شدہ است در آخر سورۂ بنی اسرائیل و پارہ سبحان الذی یعنی و ہر آئینہ دادیم موسیٰ را نہ نشان روشن
پس بپرس از بنی اسرائیل چوں آمد بایشاں پس گفت او را فرعون ہر آئینہ می پندارم ترا اے موسیٰ جادو کردہ شدہ ۱۲ سہ ۲ اشارت
است بآیتے کہ واقع است در رکوع ہفتم از سورۂ حج وما ارسلنا من قبلک من رسول ولا نبی الا اذا الخ یعنی و نہ فرستادیم پیش
از تو ہیچ فرستادہ و نہ ہیچ صاحب وحی مگر چوں آرزوے بخاطر بست بافگند شیطان چیزے در آرزوے وے پس دور میکند خدا آنچہ
شیطان انداختہ است باز محکم می کند خدا آیات خود را و خدا دانا با حکمت است ۱۲ سہ ۳ ومما یجب ان یعلم ان من قوی
الادراک ما یسمی متخیلۃ ومفکرۃ ومن شانہا ترکیب الصور والمعانی وتفصیلہا والتصرف فیہا واختراع اشیاء
لا حقیقۃ لہا ۱۲ مختصر معانی سہ ۴ یعنی سبب وقوع بعضے غلطہا در امور الہامیہ چیست ۱۲ سہ ۵ یعنی القائے معنی در قلب بطریق فیض
۱۲ شرح عقاید سہ ۶ یعنی مفید ظن است نہ یقین در حق عامہ خلق و صلاحیت حجت علی الغیر ندارد ۱۲

القائے شیطانی متصور نیست کہ مختار علما عدم تمثل شیطان است بصورت خیر البشر علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ
والسلام بہر صورتے کہ باشد پس درین صورت نیست الا تصرف متخیلہ کہ غیر واقع را واقع وانمایندہ است
سوال سیوم آن بود کہ چوں تصرف کرامات و تاثیرات استدراج در نمائش برابر است مبتدی چگونہ
شناسد کہ این ولی صاحب کرامات است و این مدعی صاحب استدراج جوابش آنست واللہ سبحانہ
اعلم بالصواب کہ طالب مبتدی را دریں تفرقہ دلیل واضح است و آں وجدان صحیح اوست کہ اگر دل
خود را در صحبت او بحق سبحانہ و تعالیٰ جمع خواہد یافت خواہد دانست کہ آں ولی صاحب کرامات است و
اگر خلاف این معنی خواہد یافت معلوم خواہد کرد کہ او مدعی صاحب استدراج است و اگر خفائے درین معنی
است عوام کالانعام را است نہ طالبان را و خفائے عوام نزد خواص از حیز اعتبار ساقط است کہ منشائی
آں مرض قلبی است و غشاوہ بصری چیزہائے بسیار بر عوام مخفی ماندہ کہ دانستن آنہا از دانستن این تفرقہ
ضروری تر است وَلْنَخْتِمْ هٰذَا الْمَکْتُوْبَ بِبَعْضِ الْمَعَارِفِ الَّتِیْ تَنْفَعُکَ فِیْ اِزَالَۃِ مِثْلِ
هٰذِہِ الشُّکُوْکِ وَالشُّبُهَاتِ بدانکہ معنی تخلق باخلاق اللہ کہ در ولایت ماخوذ است آنست
کہ حاصل شود مر اولیاء اللہ را صفاتے کہ مناسب باشند مر صفات واجبی را تعالیٰ لیکن آں مناسبت
در اسم بود و مشارکت در عموم صفات نہ در خواص معانی کہ آں محال است و مستلزم قلب حقائق در
تحقیقات خواجہ محمد پارسا قدس سرہ مسطور است در بیان مقام معنی تخلقوا باخلاق اللہ صفت

سہ ۱ اشارت است بحدیثے کہ اندرین باب بخاری و مسلم بروایت ابو ہریرہ آوردہ است ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
قال من رانی فی المنام فقد رانی فان الشیطان لا یتمثل فی صورتی یعنی ہر آئینہ فرمود رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم کسیکہ
دید مرا در خواب پس بتحقیق دید مرا زیرا کہ شیطان تمثل نمی کند و نمی نماید خود را در صورت من یعنی شیطان را مجال آں نیست کہ در خواب بکسی
در آید و در خیال وے افگند کہ من آنحضرت ام در آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم این دروغ بندد ۱۲ سہ ۲ یعنی و باید کہ ختم کنیم این مکتوب را
بر بعضی علوم کہ نفع بخشند ترا در دفع کردن امثال این شکوک و شبہات ۱۲ سہ ۳ یعنی تبدل حقیقۃ واجبہ بحقیقت امکانیہ چہ صفات حق تعالیٰ
شانہ در رنگ ذات قدیم اند و واجب و ممکن بذاتہ و صفاتہ ممکن است ۱۲ سہ ۴ نام ایشان محمد بن محمد بن محمود الحافظ البخاری است قدس اللہ روحہ
ایشان نیز از کبار اصحاب خواجہ بزرگ خواجہ نقشبند اند قدس سرہ و ملقب بپارسا خود ایشان نمودہ اند حضرت خواجہ در حق ایشان فرمودہ اند
بحضور اصحاب خود بایشاں خطاب کردہ اند کہ حقے واماتے کہ از خلفائے خاندان خواجگان باین ضعیف رسیدہ است و آنچہ درین
راہ کسب کردہ است آں امانت بشما سپردم قبول باید کرد بخلق حق سبحانہ باید رسانید و نیز فرمودہ اند کہ ہرچہ او میگوید حق تعالیٰ
آں میکند بحکم حدیث صحیح - وفات شاں در مدینہ منورہ در سال ہشتصد و بست و دو ہجری بروز چہار شنبہ شدہ در جوار قبہ
حضرت عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ مدفون شدند ۱۲ از نفحات و رشحات و خزینۃ ۱۲

دیگر ملک است و معنی ملک متصرف بود بر ہمہ چوں رونده راه بر نفس خود متصرف شود و او را مقہور تواند داشت و تصرف او در دلہا نفاذ یابد بدین صفت موصوف شده باشد صفت دیگر سمیع است و معنی سمیع شنوا است چوں رونده راه سخن حق را از ہر کس که باشد بے گرانی قبول کند و اسرار غیبی و حقائق بگوش جان فہم کند بدیں صفت موصوف شده باشد صفت دیگر بصیر است و معنی بصیر بینا است چوں رونده راه را بصیرت بصیرت او بینا شده باشد و بنور فراست ہمہ عیوب خود بیند و کمال حال دیگراں یعنی ہمہ کس را بہ از خود بیند و نیز بصیری حق منظور نظر او شده باشد تا ہر چہ کند بر موجب پسندیده حق کند بدین صفت موصوف شده باشد صفت دیگر محی است و معنی محی زنده کننده بود چوں رونده راه باحیائے سنت متروکہ قیام نماید بدین صفت موصوف شده باشد صفت دیگر ممیت است و معنی ممیت میراننده بود چوں سالک بدعتہائے کہ بجائے سنت گرفتہ اند و بے منع آں بدعتہا نماید بدین صفت موصوف شده باشد علیٰ هٰذَا الْقِیَاس و عوام معنی تخلق را برنگ دیگر فہمیده اند تا چار در تیہ ضلالت فرونشستہ اند خیال کرده اند که ولی را احیائے جسدی درکار است و اشیائے غیبی می باید که اکثر بروے منکشف شود و امثال اینها و ھو کما تری مِنَ الظُّنُوْنِ الْفَاسِدَۃِ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ و ایضاً خوارق منحصر در اماتت و احیا نیست علوم و معارف

ف۱ قوله از ہر کس که باشد الخ چنانکه ترمذی و ابن ماجہ از ابوہریره رضی اللہ عنہ روایت کرده اند قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم کلمۃ الحکمۃ ضالۃ الحکیم فحیث وجدها فھو احق بھا۔ رسول فرمود صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم سخن علم و حکمت گمشده حکیم است پس ہر جا که یافت و از ہر کس که یافت آں کلمہ را پس آں حکیم سزاوار تر است بآں کلمہ چنانکه کسے گم شده خود را در دست ہر که یابد میگیرد ہم چنین حکیم از ہر جا که سخن دین بشنود قبول میکند و عمل بداں میکند و نظر بآں نمی کند که مردے فقیر و حقیر میگوید بیت مرد باید که پند بر گیرد ور نوشت است پند بر دیوار ۱۲ ف۲ قوله احیائے سنت الخ عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم من تمسک بسنتی عند فساد امتی فلہ اجر مائۃ شھید رواہ البیھقی یعنی کسیکہ چنگ در زند و عمل کند بسنت من نزد فساد امت من پس مراو را است مزد و ثواب صد شہید۔ و عن بلال بن الحارث قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم من احیی سنۃ من سنتی قد امیتت بعدی فان لہ من الاجر مثل اجور من عمل بھا من غیر ان ینقص من اجورھم شیئا یعنی کسیکہ زنده گرداند سنتے از سنتہائے مرا که بتحقیق میرانیده شده است پس بدرستی مر آں کس راست از اجر و ثواب بمقدار اجرہا و ثواب ہائے ایں کارکنندگان بے آنکه کم کرده شود از اجرہائے ایں کارکنندگان چیزے ۱۲ ف۳ یعنی اہل بدع و اہواء در دین احداث نموده اند چوں رافضہ و خارجہ و جبریہ و قدریہ و مجسمہ و غیرہم امور در دین پیدا ساختہ اند بخاری و مسلم از عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا روایت کرده رسول فرمود صلی اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ وسلم کسے که نو پدید کرد در دین ما کہ ایں دین روشن و ہویدا است چیزے که نیست ازیں دین یعنے چیزے که مخالف و مغیر آں باشد پس آں چیز بآں کس باطل و مردود است ۱۲ ف۴ قوله تیہ بالکسر بیاباں ولاف زدن و تکبر کردن و گمراه و حیران شدن و ایں جا مراد بیاباں است ۱۲ منتخب ف۵ و ایں مذکور چنانکه می بینی از گمان ہائے فاسده است ۱۲ ف۶ قوله ان بعض الظن اثم الخ اشارت است بآیتے که در سوره حجرات بپاره حم واقع است یا ایھا الذین اٰمنوا اجتنبوا کثیرا من الظن ان بعض الظن اثم الخ یعنی اے مسلمانان احتراز کنید از بسیارے گمان ہائے بد ہر آئینہ بعض بدگمانی (باقی بر صفحہ ۲۲۵) ف۷ قوله بر موجب پسندیده حق یعنی بروفق مقتضای رضا حق سبحانہ کند ۱۲

الہامیہ از اعظم آیات است و ارفع خوارق لہٰذا معجزه قرآنی از سائر معجزات اقوی و ابقی آمد چشم بکشا یند که ایں علوم و معارف که در رنگ ابر نیساں میریزند از کجا است علوم بایں ہمہ کثرت تماماً ہا موافق علوم شرعیہ اند سر موئے مخالفت را گنجائش نیست ایں خصوصیت علامت صحت علوم است حضرت خواجہ ما قدس سره نوشتہ بودند که علوم شما ہمہ صحیح است اما چہ فائده که سخن حضرت خواجہ بر شما حجت نیست ہر چند خود را ابہر پرست نامید زیاده چہ نوشتہ آید و ایں اسولہ شما اولاً ہر چند گراں نمود اما چوں باعث چندیں علوم و معارف گشتہ و ایں ہمہ سخن بتقریب آنہا در گفت آمده است نیک است بیت؛ ہیچ زشتی نیست کورا خوبیٔ ہمراه نیست ✦ زنگی شب زنگ را دنداں چوں در و گوہر است ✦ عجب کاریست که در مکتوب سابق اخلاص بسیار ساختہ بودید و سبب آں را ظہور دو واقعہ پے در پے نموده نوشتہ بودید که اثر آں را در افاقت نیز یافت بحدے که ندامت تمام از وضع سابق متحقق گشت و بہ توبہ و انابت آورد و بہ تجدید ایماں مشرف ساخت یک ماه نہ گذشتہ بود که تغیرے دریں وضع مفہوم گشت و بہ رجوع قہقری بوضع سابق انتقال حاصل آمد و در صدد آں آمدید که آں دو واقعہ را وجہے پیدا شود که بالقائے شیطانی منجر گردد و یا بغلط کشفی بکشد آں چہ بود و ایں چیست بیت بہ گفتا فلانے چہ بد میکند ✦ نہ با من که با نفس خود میکند ✦ وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی وَ الْتَزَمَ مُتَابَعَۃَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْہِ وَ عَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَ التَّحِیَّاتُ وَ التَّسْلِیْمَاتُ ✦

مکتوب ۱۰۸ صد و ہشتم

بمیاں سید احمد بجواری صدور یافتہ در بیان آنکه نبوت افضل از ولایت است بر عکس آنچہ گفتہ

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۲۲۴) گناه است و جاسوسی مکنید و غیبت نہ کند بعض شما بعض را الخ ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ف۱ نام باراں که از قطرات آں در صدف مروارید پیدا شود ۱۲ ف۲ واقعہ در اصطلاح صوفیہ چیزے است که وارد شود بر قلب بہر طریق که باشد خواه بہ قوت قلب خواه بغیر آں خواه در یقظہ خواه در منام اما تعطل حواس ضروری است مر واقعہ را ۱۲ از حاشی مثنوی شریف ف۳ یعنی از بزرگترین نشانہا می و بلند ترین کرامتہا ۱۲ ف۴ سیاه فام مانند شب ۱۲ ف۵ پس پا رفتن چنانکه روئے بمغرب نموده بسوئے مشرق رود ۱۲ ۔۱۲ اللہم اغفر لکاتبہ و لمن سعی فیہ چنانکه از سوال دوم مفہوم مے شود ۱۲

اند کہ ولایت افضل از نبوت است ثَبَّتَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ وَجَمِیْعَ الْمُسْلِمِیْنَ عَلٰی مُتَابَعَۃِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ وَعَلَیْھِمْ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُھَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُھَا بعضے از مشائخ در سکر وقت گفتہ اند کہ ولایت افضل از نبوت است و بعضے دیگر ازیں ولایت ولایت نبی خواستہ اند تا وہم افضلیت ولی بر نبی رفع شود امّا فی الحقیقت کار برعکس است زیرا کہ نبوت نبی از ولایت او افضل است در ولایت از تنگی سینہ رو بخلق نمی تواند آورد و در نبوت از کمال انشراح صدری نہ توجہ حق سبحانہ مانع توجہ خلق است و نہ توجہ خلق مانع توجہ حق تعالےٰ در نبوت تنہا رو بخلق نیست تا ولایت را کہ رو بحق دارد ترجیح بروے بدہند عِیَاذًا بِاللّٰہِ سُبْحَانَہٗ رو بخلق تنہا مرتبۂ عوام کالانعام است شان نبوت ازاں برتر است فہم ایں معنی ارباب سکر را دشوار است اکابر مستقیم الاحوال بایں معرفت ممتاز اند مصرعہ ہَنِیْئًا لِاَرْبَابِ النَّعِیْمِ نَعِیْمُھَا بقیۃ المقصود میاں شاہ عبد اللہ ولد میاں شیخ عبد الرحیم بایں فقراء قوت قرابت دارند و الد ایشاں مدتہا ملازم بہادر خاں بودند و جاہت مند الحال عذر لبصارت دارند پسر خود را فرستادہ اند کہ پیش بہادر خاں نوکر شود دریں باب اگر از جانب ایشاں نیز اشارتے رود سودمند خواہد بود و السلام

مکتوب ۱۰۹ صد و نہم

بحکیم صدر صدور یافتہ در بیان سلامتی قلب و نسیان او مرا سوی حق را سبحانہ اہل اللہ اطبا امراض قلبیہ اند ازالۂ علل باطنیہ منوط بتوجہ ایں بزرگواراں است کلام ایشاں دوا است و نظر ایشاں شفا ھُمْ قَوْمٌ

ا ثابت و قائم دارد مارا حق تعالےٰ و شمارا و جملہ مسلماناں را بر اتباع سرور مرسلاں بروے و بر آل وے و بر ایشاں باد از درود ہا و چہا ئے حق تعالےٰ فاضل تر و از سلامہائے او کامل تر ۱۲ ۲ خوشگوار باد اصحاب و طالبان نعمت ہارا نعمتہائے آں یعنی جنت ۱۲ ۳ یعنی بماو بخاندان ما و در بعضی نسخ بایں فقیر واقع است و ہو الظاہر ۱۲ ۴ قولہ ہم قوم الخ یعنی میگوید حق تعالےٰ کہ ایں قوم ہم نشیناں اند کہ بد بخت نمی شود ہم نشین ایشاں بیت ہم نشینی اولیا چوں کیمیا است کیمیائے خود بایں خوبی کجا است روایت نمود ایں را بخاری و مسلم در حدیث طویل ۱۲ ۵ یعنی نبی من حیث نبی جامع است بین التوجہین بخلاف ولی من حیث ولی کہ صرف رو بحق دارد ۱۲ ۶ بفتح ذی عزت و باجاہ و جاہت بفتح خوب روئے و روشنائی و عزت ۱۲ اللّٰھم اغفر لکاتبہ و لمن سعی فیہ آمین

لَا یَشْقٰی جَلِیْسُھُمْ وَھُمْ جُلَسَآءُ اللّٰہِ بِھِمْ یُمْطَرُوْنَ وَبِھِمْ یُرْزَقُوْنَ راس امراض باطنیہ و رئیس علل معنویہ گرفتاری قلب است بماسوائے حق سبحانہ و تعالےٰ و تا ازیں گرفتاری بتمام آزادی میسر نہ شود سلامتی محال است چہ شرکت را دراں حضرت جل سلطانہ اصلا بار نیست اَلَا لِلّٰہِ الدِّیْنُ الْخَالِصُ فکیف کہ شریک را غالب ساختہ باشند نہایت بے حیائی است محبت غیر حق را سبحانہ بر نہجے غالب ساختن کہ محبت او تعالےٰ در جنب آں معدوم گردد یا مغلوب اَلْحَیَاءُ شُعْبَۃٌ مِّنَ الْاِیْمَانِ مگر ایں حیا را گفتہ باشند و علامت عدم گرفتاری قلب نسیان اوست ما سوا را کلیۃً و ذہول اوست از اشیاء جملہ کہ اگر بہ تکلف یاد اشیا کنند ہرگز بیادش نیاید پس گرفتاری اشیا را دراں موطن چہ مجال ایں حالت نزد اہل اللہ معبر بفناء است و قدم اول است دریں راہ و مبدأ ظہور انوار قدم است و منشا ورود معارف و حکم و بِدُوْنِھَا خَرْطُ الْقَتَادِ بیت ہیچ کس را تا نہ گردد او فنا نیست راہ در بارگاہ کبریا

مکتوب ۱۱۰ صد و دہم

بشیخ صدر الدین صدور یافتہ در بیان آنکہ مقصود از خلقت انسانی ادائے وظائف بندگی است و کمال اقبال است بجناب حق سبحانہ و تعالیٰ المنتہائے متمنائے ارباب کمال رساند مقصود از خلقت انسانی ادائے وظائف بندگیست و دوام اقبال است بجناب حق سبحانہ و تعالیٰ و ایں معنی بے تحقق شدن بکمال اتباع سید الاولین و الآخرین ظاہرًا و باطنًا علیہ من الصلوات اتمہا و من التحیات ایمنہا میسر نیست رَزَقَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ

ا قولہ و ہم جلساء اللہ ماخوذ است از قول آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم حاکیا عن اللہ عز و جل و انا معہ اذا ذکرنی رواہ البخاری و المسلم ۱۲ ۲ قولہ بہم یمطرون و بہم یرزقون ماخوذ من قول صلی اللہ علیہ وسلم ہل تنصرون و ترزقون الا بضعفاء کم رواہ البخاری و ایضا من قولہ صلی اللہ علیہ وسلم یسقی بہم الغیث و ینتصر بہم علی الاعداء رواہ احمد ۱۲ من المشکوٰۃ ۳ قولہ الا للہ الخ اشارت است بہ آیتے کہ در شروع سورۂ زمر واقع است یعنی آگاہ باش مر خدائے راست یعنی مقبول نزدیک اوست پرستش خالص یعنی بغیر شرک ۱۲ ۴ یعنی شرم داشتن از ارتکاب مناہی و نا بایستنیہا شعبۂ عظمی است از ایمان و عمدہ است در کار دین روایت کرد بخاری و مسلم ۱۲ ۵ یعنی و بدوں تحصیل ایں حالت منتظر ظہور انوار قدم و امیدوار معارف و حکم بودن دست کشیدنست بر سر شاخ درخت خار دار یعنی بلا فائدہ و بلا سود رنج برداشتن و محنت کشیدن است ۱۲ ۶ یعنی بدوں حصول فنا در بارگاہ حق تعالےٰ ہیچکس را راہ نیست ۱۲ ۷ قولہ رزقنا اللہ الخ یعنی ارزانی فرماید خدائے پاک ما را و شمارا کمال متابعت آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قول و فعل در ظاہر و باطن از روئے عمل و اعتقاد و ہم چنیں کن اے پروردگار آدمیاں ۱۲ ۸ عبادات مقررہ از جانب مولائے حقیقی حق جل و علا ۱۲

نمایند حکم مجتہد مخطی دارند کہ خطائے او را نیز یک اجر خواہد بود و حق بجانب علمائے اہل حق است شکر اللہ تعالیٰ سعیہم زیرا کہ علوم علماء مقتبس از مشکوٰۃ نبوت است علیٰ صاحبہا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ کہ مؤید است بوحی قطعی و مقتدائے معارف این صوفیہ کشف والہام است کہ خطا را بوے راہ است مصداق صحت کشف والہام مطابقت است با علوم علماء اہل سنت اگر سر موئے مخالفت است از دائرہ صواب بیرون است۔ هٰذَا هُوَ الْعِلْمُ الصَّحِیْحُ وَالْحَقُّ الصَّرِیْحُ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا الضَّلَالُ۔ رَزَقَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمُ الْاِسْتِقَامَۃَ عَلٰی مُتَابَعَۃِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ ظَاہِرًا وَّبَاطِنًا عَمَلًا وَّاِعْتِقَادًا عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوٰاتِ اَکْمَلُہَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَفْضَلُہَا وَالسَّلَامُ عَلَیْکُمْ وَعَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْہُدٰی۔

مکتوب ١١٣ صد و سیزدہم

بجمال الدین حسین کولابی صدور یافتہ در بیان فرق در میان جذبۂ مبتدی و جذبۂ منتہی و آنکہ مشہود مجذوبان در ابتدا نیست الا روح کہ فوق قلب است و ہماں شہود روح را شہود الٰہی جل شانہ تخیل میکنند اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ وَسَلَامٌ عَلٰی عِبَادِہِ الَّذِیْنَ اصْطَفٰی انجذاب و کشش نمی باشد الا بمقام فوق نہ بفوق فوق وَلٰکِنَّ الْحَالَ فِی الشُّہُوْدِ و نحوہ پس مجذوبان سلوک ناکردہ را کہ در مقام قلب اند انجذاب نیست الا بمقام روح کہ فوق مقام قلب است انجذاب الٰہی در جذبۂ منتہیان است کہ فوق آنہا مقام دیگر نیست و مشہود در جذبۂ بدایت نیست الا روح منفوخ و چوں روح بصورت اصل خود موجود است اِنَّ اللّٰہَ

ا عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا حکم الحاکم فاجتہد و اصاب فلہ اجران واذا حکم فاجتہد واخطأ فلہ اجر واحد متفق علیہ ٢ قولہ مقتبس اسم مفعول است از اقتباس یعنی علم آموختن از کسے و آتش فرا گرفتن و فایدہ گرفتن ١٢ منہ ٣ مشکوٰۃ بالکسر طاق فراخ کہ دراں چراغ و قندیل گزارند یعنی از سینۂ پیغمبر علیہ الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ ١٢ ۴ یعنی القائے خیر در قلب بطریق فیض ١٢ ۵ ہمین است علم صحیح و حق آشکارا پس چیست بعد حق بجز گمراہی۔ خدائے پاک ما را و شما را بر متابعت سرور مرسلان استقامت ارزانی فرماید در ظاہر و باطن از روئے عمل و اعتقاد ١٢ ٦ یعنی و ہم چنین است حال در شہود و مانند آں ١٢ ٧ قولہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ خلق آدم علی صورتہ متفق علیہ من حدیث ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالیٰ بلفظ خلق اللہ آدم علی صورتہ ١٢ مشکوٰۃ و شرحش بحاشیہ مکتوب نود و پنجم نوشتہ شدہ است دراں جا ملاحظہ نمایند ١٢ ٨ دمیدہ شدہ در بدن انسان ١٢

خَلَقَ اٰدَمَ عَلٰی صُوْرَتِہٖ شہود روح را شہود حق میدانند تعالیٰ و تقدس و چوں روح را بعالم اجساد بنحوے از مناسبت ثابت است گاہے آں شہود را شہود احدیت در کثرت میگویند و گاہے بمعیت قائل میشوند شہود حق جل و علا بے حصول فنائے مطلق کہ بہ نہایت سلوک متحقق است متصور نیست شعر ہیچکس را تا نہ گردد او فنا نیست راہ در بارگاہ کبریا و این شہود را با عالم ہیچ کارے نیست فرق در میان شہودین آنست کہ اگر با عالم بوجہ من الوجوہ مناسبت دارد شہود حق نیست تعالیٰ و تقدس اگر بے مناسبت است علامت شہود الٰہی است جل و علا شہود بواسطۂ تنگی عبارت اطلاق مے یابد و الا نسبت در رنگ منتسب الیہ بیچون و بے چگونہ است ع چون را بہ بے چوں راہ نیست لَا یَحْمِلُ عَطَایَا الْمَلِكِ اِلَّا مَطَایَاہُ

مکتوب ١١۴ صد و چہاردہم

بصوفی قربان صدور یافتہ در تحریض بمتابعت سید المرسلین عَلَیْہِ وَعَلَیْہِمْ وَاٰلِہٖ الصَّلَوٰاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ حق سبحانہ و تعالیٰ ما مفلسانِ بے سر و برگ را بدولت اتباع سید اولین و آخرین کہ بطفیل دوستی او کمالات اسمائی و صفاتی خود را در عرصہ ظہور آورد و او را بہترین جمیع کائنات خلق کرد۔ عَلَیْہِ مِنَ الصَّلَوٰاتِ اَفْضَلُہَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُہَا مشرف گرداناد و بر آں استقامت بخشاد کہ ذرۂ این متابعت مرضیہ از جمیع تلذذات دنیاوی و تنعمات اخروی بمراتب بہتر است فضیلت منوط بمتابعت سنت سنیۂ اوست و مزیت مربوط باتیان شریعت او عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ مثلاً خواب نیمروزی کہ از روئے این متابعت واقع شود از کرور کرور احیائے لیالی کہ نہ از متابعت است اولیٰ و افضل است و ہمچنین افطار یوم فطر کہ شریعت مصطفوی بآں امر فرمودہ است از صیام ابد الآباد کہ نہ ماخوذ از شریعت اند بہتر است اعطائے جیتلے بامر شارع

ا واحسرتا اگر از بن مرتبہ او را نگذرانند و از باطل بحق نبرند بعضی مشائخ درین مقام سی سال روح را بجدائے پرستیدند و چوں از اں مقام گذرانیدند قناعت آں عاد انستند ١٢ معارف ٢ یعنی بخششہائے بادشاہ را بر داشتن نتوانند مگر شتران او ١٢ ٣ بپائے وحدت یعنی در راہ خدا یک جیتل دادن و آں بالکسر یائے معروف و فتح تائے فوقانی نوعے از سیم مسکوک و بعضی نوشتہ کہ بمعنی دام است کہ بست و ہشتم حصہ فلس باشد ١٢ غیاث ۴ صوفی کہ بنام قربان بود و او بہ از گنج بزدال بود ١٢

از اتفاق کوہ زر کہ از تزد خود باشد فاضل تر است امیر المؤمنین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ روزے نماز بامداد را بجماعت ادا کردہ در اصحاب نگاہ کرد یک کس را حاضر نیافت پرسید اصحاب عرض کردند کہ آں کس تمام شب را زندہ میدارد و شاید دریں وقت خوابش بردہ باشد امیر المؤمنین فرمود کہ اگر او تمام شب خواب میکرد و نماز بامداد را بجماعت می گذارد بہتر بودے اہل ضلالت ریاضات و مجاہدات بسیار کردہ اند اما چوں موافق شریعت حقہ نیستند بے اعتبار و خوار اند اگر اجرے بر آں اعمال شاقہ مترتب میشود ہم مقصور بر بعضے منافع دنیوی است تمام دنیا چیست تا بعضے منافع او را کسے اعتبار نہد مثل ایشاں مثل کناسی است کہ ریاضتش از ہمہ بیش است و اجر تش از ہمہ کمتر مثل تابعان شریعت مثل آں جماعت است کہ در جواہر نفیسہ بالماسات لطیفہ کار میکنند عمل اینہا در نہایت قلت است و اجر ایشاں در غایت رفعت عمل یک ساعت تواند بود کہ با جر صد ہزار برابر بود سر آنست عمل کہ بموافقت شریعت واقع میشود مرضی حق است سبحانہ و خلاف آں نا مرضی او تعالیٰ پس در نا مرضی چہ جائے ثواب بلکہ متوقع عقاب است این معنی را در عالم مجاز شاہد واضح است باندک التفات بظہور می آید بیت ہر چہ گیرد علتی علت شود * کفر گیرد کاملے ملت شود * پس سرمایہ جمیع سعادات متابعت سنت است و ہیولائے جمیع فسادات خلاف شریعت ثَبَّتَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ عَلٰی مُتَابَعَۃِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلَیْہِمْ

لہ عن ابی بکر بن سلیمان ابن ابی حثمۃ قال ان عمر بن الخطابؓ فقد سلیمان ابن ابی حثمۃ فی صلوۃ الصبح وان عمر غدا الی السوق ومسکن سلیمان بین المسجد والسوق فمر علی الشفاء ام سلیمان فقال لہا لم ار سلیمان فی الصبح فقالت انہ بات یصلی فغلبتہ عیناہ فقال عمر لان اشہد صلوۃ الصبح فی جماعۃ احب الی من ان اقوم لیلۃ رواہ مالکؒ ۱۲ مشکوۃ۔

لہ الماس بالفتح جوہرے است سفید شفاف بغایت سخت گراں قیمت کہ بہندی ہیرا گویند و قسمیست از فولاد جوہر دار و کارد و قلمتراش و تیغ و خنجر را نیز گویند ۱۲ غث لہ کاملے گر خاک گیرد زر شود * ناقص ار زر برد خاکستر شود * دست ناقص دست شیطان است و دیو * زانکہ اندر دام تلبیس است و ریو * چوں قبول حق بود آں مرد راست * دست او در کارہا دست خدا است * جہل آید پیش او دانش شود * جہل شد علمی کہ در ناقص بود * حاصل آنکہ صحبت ناقص کہ علتے عبارت از دست ناقص گرداند و صحبت کامل کفر را بایمان مبدل سازد چنانچہ سعدی میفرماید۔ پسر نوح بابداں بنشست * خاندان نبوتش گم شود * سگ اصحاب کہف روزے چند * پے نیکاں گرفت مردم شد * و یحتمل کہ معنی چنیں باشد یعنی ہر چہ گیرد صاحب علت کہ در قلب وے مرض است کہ مانع است از ادراک حقائق کما ہی آں چیز علت گردد موجب بُعد از حق تعالیٰ چنانچہ بباعث مرض قلبی خود قرآن کریم را موافق مرض خود تاویل نماید کفر گیرد کاملے یعنی آنچہ عوام او را کفر دانند چوں از کامل صادر شود عین اسلام و ایمان بودہ باشد۔ بمے سجادہ رنگیں کن گرت پیر مغاں گوید * کہ سالک بیخبر نبود ز راہ و رسم منزلہا * و می تواند کہ مراد این باشد ہر چہ گیرد علتی اگرچہ بظاہر صحیح و درست باشد ولیکن بر معنی فاسد حمل کردہ فاسد گرداند و ہر چہ کامل گیرد اگرچہ بظاہر فاسد و غیر صحیح نماید او را بر محملے صحیح و درست فرود می آرد و یحتمل غیر ذلک ۱۲ لہ یعنی آنچہ بظاہر از جنس عبادت نیست چنانکہ خواب نیمروز یا افطار روز عید ۱۲

وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ وَالسَّلَامُ *

مکتوب ۱۱۵ صد و پانزدہم

بملا عبد الحق دہلوی صدور یافتہ در بیان آنکہ این راہ کہ ما در صدد قطع آنیم ہمگی ہفت گام است مصرع از ہر چہ میرود سخن دوست خوشتر است * این راہ کہ ما در صدد قطع آنیم ہمگی ہفت گام است دو گام در عالم خلق است و پنج گام در عالم امر بگام اول کہ در عالم امر نہند تجلی افعال رو میدہد و بگام دوم تجلی صفات و بگام سوم شروع در تجلیات ذاتیہ مے افتد ثُمَّ وَثُمَّ عَلٰی تَفَاوُتِ دَرَجَاتِ الْکَمَالِ کَمَا لَا یَخْفٰی عَلٰی اَرْبَابِہَا کُلُّ ذٰلِکَ مَنُوْطٌ بِمُتَابَعَۃِ سَیِّدِ الْاَوَّلِیْنَ وَالْاٰخِرِیْنَ عَلَیْہِ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَکْمَلُہَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَفْضَلُہَا و آنکہ گفتہ اند کہ این راہ دو خطوہ است مراد از آں عالم خلق و عالم امر داشتہ اند عَلٰی سَبِیْلِ الْاِجْمَالِ تَسْہِیْلًا لِلْاَمْرِ عَلٰی نَظَرِ الطُّلَّابِ وَحَقِیْقَۃُ الْاَمْرِ مَا حَقَّقْتُ بِتَوْفِیْقِ اللّٰہِ سُبْحَانَہٗ ہٰذَا *

مکتوب ۱۱۶ صد و شانزدہم

بملا عبد الواحد لاہوری صدور یافتہ در بیان آنکہ سلامتی قلب موقوف بر نسیان ما سوی است از قلب و در منع کردن از کثرت اشتغال دنیوی مبادا رغبتے در دنیا پیدا شود مکتوب مرغوب اخوی اعزی رسید و از سلامتی قلب کہ تحریر یافتہ بود بوضوح انجامید بلے سلامتی قلب موقوف بر نسیان

لہ بدانکہ مولانا شیخ عبد الحق محدث بخاری الاصل اند و دہلوی المتوطن علم حدیث از مشائخ حرمین شریفین گرفتہ اند و در خدمت این علم شریف بعد از حصول اجازت در مقام استقامت نشستہ اشاعت نمودہ اند از خلفائے خواجہ محمد الباقی قدس سرہ ہم پیرہ حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی قدس اللہ اسرارہم اند مناقبہ مشہودۃ و فضائلہ معلومۃ ومن مصنفاتہ المشہورۃ ترجمۃ المشکوۃ بالفارسیۃ ۱۲

لہ وی از آں جماعہ است کہ حضرت خواجہ محمد الباقی قدس سرہ بخدمت حضرت امام ربانی فرستادہ اند کثیر المراقبہ والعبادۃ است روزے در حالت ذوقی کہ از عبادت یافتہ بود از این فقیر پرسید کہ در بہشت نماز ہست گفتم نہ کہ آں دار جزائے عمل است نہ دار عمل وے آہے برکشید و بگریست و بگفت آہ بے نماز و بندگی آں صاحب بے نیاز چوں تواں زیست او فرمود دراں ایام کہ حضرت امام ربانی بہ لاہور تشریف آوردہ بودند آنجا پیرے سبزی فروش بزیارت ایشاں آمد ایشاں وے را احترام بسیار نمودند حیرانی روئے داد سر آں پرسیدہ شد فرمودند وے از ابدال است ۱۲ از زبدۃ المقامات

ماسوی است از قلب بحدے کہ اگر بہ تکلف یادش دہند بیاد نیارد بریں تقدیر خطور ماسوے را معنی نباشد این حالت معبّر بفنائے قلبی است و قدم اول است دریں راہ و مبشر کمالات مراتب ولایت است عَلٰی تَفَاوُتِ دَرَجَاتِ الْاِسْتِعْدَادِ ہمت را بلند دارند و بجوزے و مویزے قناعت نکنند اِنَّ اللّٰہَ یُحِبُّ مَعَالِیَ الْھِمَمِ از کثرت اشتغال با مور دنیویہ خوف رغبت است دریں امور دنیہ زنہار بآں سلامتی قلب غرہ نشوند کہ امکان رجوع است و در اشتغال دنیوی مہما امکن اقدام ننمایند کہ مبادا رغبتے پیدا شود و در خسارت اندازد عِیَاذًا بِاللّٰہِ سُبْحَانَہٗ کناسی در فقر بمراتب بہتر است از صدر نشینی در غنا ہمگی ہمت آں باشد کہ بہ فقر و نامرادی زندگانی چند روزہ بسر بردہ شود وَفِرَّ مِنَ الْغِنَاءِ وَاَرْبَابِہٖ اَکْثَرَ مَا تَفِرُّ مِنَ الْاَسَدِ وَالسَّلَامُ۔

مکتوب ۱۱۷ صد و ہفدہم

بہ ملا یار محمد قدیم بدخشی صدور یافتہ در بیان آنکہ در ابتدا قلب تابع حس است و در انتہا این تبعیت نمی ماند مولانا یار محمد فراموش نہ کردہ باشند چند گاہ قلب تابع حس است پس ناچار ہرچہ از حس دور است از قلب نیز دور است حدیث مَنْ لَّمْ یَمْلِكْ عَیْنَہٗ فَلَیْسَ الْقَلْبُ عِنْدَہٗ اشارہ بایں مرتبہ است و در نہایت کار چونکہ قلب را تبعیتے بہ حس نہ ماند دوری از حس در قرب قلبی تاثیر نہ کند لہذا مشائخ طریقت

ف۱ قولہ ان اللہ یحب معالی الھمم یعنی ہر آئینہ حق تعالے دوست میدارد ہمت ہائے بلند را قال المحرب لوددہ السیوطی فی الجامع الکبیر من ابن حبان والطبرانی والخرائطی وابن عساکر والضیاء المقدسی عن سہل بن سعد بلفظ ان اللہ یحب مکارم الاخلاق ویکرہ سفسافہا والخرائطی ایضا عن طلحۃ بن عبید بن کریز والبیہقی فی الشعب والطبرانی فی الکبیر والاوسط بلفظ ان اللہ یحب معالی الامور الخ والحاکم عن طلحۃ بن عبید اللہ بن کریز الخرائطی ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ان اللہ کریم یحب الکرم ومعالی الامور ویبغض اوقال یکرہ سفسافہا وذکر فی انیس الغرباء بلفظ ان اللہ یحب معالی الھمم ویبغض سفسافہا ولہذا بین کہ لہ غوجا ولاداویا واللہ اعلم قولہ السفساف الردی من کل شیء والشیء الحقیر ۱۲ ق ف۲ قولہ فہو من الغناء الخ یعنی بگریز از دولتمندی و توانگری واہل آں زیادہ تر از آنکہ میگریزی از شیر درندہ ۱۲ ف۳ قولہ ملا یار محمد قدیم وے را قدیم ازاں خوانند کہ بعد ازے یار محمد دیگر کہ جامع مکاتیب دفتر اول است بآستان عالی حضرت ایشاں رسیدہ بود ثانی را جدید گفتند و اول را قدیم نامیدند آنجناب بر طبق لقب خود از قدمائے اصحاب ایشان است قائم اللیل صائم النہار بودہ نسبت و حضور ایں بزرگاں از جہت او پیدا ایشد و کثیر السکوت والمراقبہ و حسن الوجہ بود ۱۲ زبدۃ المقامات۔ بیت در بدخشاں چو بود صاحب ۰ آں قدیمی بود چہار ف۴ قولہ من لم یملک الخ یعنی ہر کہ مالک نشد بعض بر چشم خود پس دل او نیز نزدیک او نیست یعنی در تصرف و قبضہ وے نیست قال المحشی احد اجد لہا اصلا ۱۲ ف۵ در دل ایں چنیں شخص ۱۲

بلتدی و متوسط را مفارقت از صحبت شیخ کامل مکمل تجویز نفرمودہ اند بالجملہ بحکم مَا لَا یُدْرَكُ کُلُّہٗ لَا یُتْرَكُ کُلُّہٗ بر ہماں طریق باشند و از صحبت ناجنس بوجہ ابلغ اجتناب نمایند قدوم میاں شیخ مزمل مقدمہ سعادت دانستہ صحبت ایشاں را غنیمت شمرند و اکثر اوقات با ایشاں صحبت دارند کہ بسیار عزیز الوجود اند والسلام۔

مکتوب ۱۱۸ صد و ہیژدہم

بہ ملا قاسم علی بدخشی صدور یافتہ در بیان خسارت جماعۂ کہ بر اہل اللہ اعتراض کنند کتابتے کہ محبت آثارے مولانا قاسم علی فرستادہ بودند رسید مضمون بوضوح پیوست قَالَ اللّٰہُ تَعَالٰی مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِہٖ وَمَنْ اَسَآءَ فَعَلَیْہَا۔ خواجہ عبد اللہ انصاری میفرمایند الٰہی ہر گرا خواہی براندازی باما دراندازی بیت ترسم آں قوم کہ بر دُرد کشاں مے خندند۞ بر سر کار خرابات کنند ایمان را۞ حق سبحانہ وتعالے کافۂ اہل اسلام را از انکار فقراء و طعن در ایشاں نگاہ دارد بِحُرْمَۃِ سَیِّدِ الْبَشَرِ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوٰاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ وَالسَّلَامُ۔

مکتوب ۱۱۹ صد و نوزدہم

بمیر محمد نعمان بدخشی صدور یافتہ در ترغیب بر صحبت شیخ مقتدا و در بیان آنکہ گاہ است کہ کاملان

ف۱ شیخ مزمل رحمہ اللہ تعالی از قدمائے اصحاب حضرت ایشاں است قدس سرہ و از مقبولان آنحضرت در سفر و حضر اکثر بخدمات حضور عالی اقدام می نمود و بانواع الطاف و عنایات مشرف بگردید و در حسن اخلاق و مکارم اوصاف بے نظیر روزگار و در انکسار و ایثار منفرد الی آخرہ ما فی زبدۃ المقامات من احوال المشریۃ ۱۲ ف۲ قولہ ملا قاسم علی او نیز از اں اصحاب حضرت خواجہ محمد الباقی قدس سرہ است کہ تربیت او بحوالہ حضرت ایشاں شدہ بود در در آخر مکتوب اول از جلد اول حضرت ایشاں بآں خواجہ عالی شان از احوال او چنیں رقم فرمودہ اند حال ملا قاسم علی بہتر است و غلبہ استہلاک و استغراق است الی آخرہ ۱۲ از زبدۃ ف۳ قولہ من عمل صالحا الخ اشارت است بآیتے کہ در آخر پارہ بست و چہارم واقع است یعنی ہر کہ بکند کار نیک پس از برائے نفع نفس او ست و ہر کہ بدکاری کند پس وبال بروے است و نیست پروردگار تو ستم کنندہ بر بندگاں ۱۲ ف۴ قولہ خواجہ عبد اللہ انصاری یعنی ابو اسمعیل عبد اللہ بن ابی منصور محمد الانصاری ملقب بشیخ الاسلام از فرزندان ابو منصور مت الانصاری است و باقی احوال او بحاشیہ مکتوب صد و ششم از جلد اول اجمالا بمعرض تحریر آمدہ شد من شاء فلینظر ثمہ ۱۲ ف۵ قولہ میر محمد نعمان والد ماجد آں جناب خدمت سید شمس الدین یحیی معروف بمیر بزرگ اند کہ در نسبت والا و فضل و تقوی و حضور و صفا از مشاہیر بدخشان و ماوراء النہر بودند والد ماجد میر بزرگ (باقی برصفحہ ۲۸۰)

بعضے از مریدانِ ناقص خود را ہم بہ تعلیم طریقت اجازت می نمایند بواسطۂ بعضی نیّات مکتوب شریف خدمت میر وصول یافت این راہ دیوانگی می طلبید در خبر آمدہ است لَنْ یُّؤْمِنَ اَحَدُکُمْ حَتّٰی یُقَالَ اِنَّهٗ مَجْنُوْنٌ و چوں جنون آمد از تدبیر زن و فرزند فارغ گشت و از اندیشۂ کذا و کذا جمعیت میسر شد این دیوانگی در نہاد شما ہست اما لبعوارض لاطائل آں را خس پوش ساختہ اید چہ تواں کرد درین مفارقت کسب بے مناسبتی بسیار مفہوم میگردد زود تدارک آں نمایند و بے استطاعتی را عین استطاعت دانستہ رفع بعد صوری نمایند جمعیت این طائفہ در ماورائے جمعیت خلق است اسباب جمعیت خلق باعث تفرقۂ ایشان است دست در اسباب تفرقۂ خلق باید زد تا جمعیت حاصل آید و اگر فرضاً در جمعیت خلائق این طائفہ را جمعیت بخشند از آں جمعیت باید ترسید و بجناب حق سبحانہ التجا باید آورد تا آں جمعیت بلائے جان نہ گردد و قیاس باحوال فلاں و فلاں نباید کرد کہ پیش از تمامی ہمہ مراتب نقص است عَلٰی تَفَاوُتِ دَرَجَاتِهَا ع فراق دوست اگر اندک است اندک نیست ✤ مشائخ طریقت پیش از تمامی بعضی مریداں را اجازت تعلیم طریقت دادہ اند حضرت

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۲۳۹) میر جلال الدین و جد امجد ایشان سید حمید الدین نیز از علماء پرہیز گار بودہ اند از مشاہیر قدمائے ایشان میر جلیل اند کہ وقت تلاوت قرآن مجید از حلاوت آں عندلیبان پیرامون ایشان جمع می شدند ولادت میر نعمان در سمرقند در ۹۷۷ھ سبع و سبعین و تسعمائۃ بودہ پیش از ولادت ایشان والد ایشان امام اعظم ابو حنیفہ نعمان بن ثابت را رضی اللہ تعالٰی عنہ را بخواب دیدہ اند کہ فرمودہ اند از تو فرزندے سعادتمندے متولد میگردد او را مسمی باسم ما گردان در بدایت ایام شباب بخدمت امیر عبید اللہ بلخی عشقے رسیدہ انابت نمودہ اند چوں بہندوستان وارد شدند قائد توفیق بآستان حضرت خواجہ محمد الباقی قدس سرہ رسانید الطاف بسیار دیدہ اند و بطریقہ نقشبندیہ مشرف گشتہ حضرت خواجہ در حق میر فرمودہ کہ این جزو دیدن ماست خدمت میر فرمودہ کہ از اثر نظر حضرت خواجہ چناں گشتم کہ ہر کارے کہ از من وقوع می یافت درین اندیشہ می رفتم کہ آیا رضائے او تعالٰے دراں باشد یا نہ چنانچہ اگر قدمے بجائے می نہادم می گفتم آیا مرضی بود یا غیر مرضی و چوں حضرت خواجہ قدس سرہ حضرت امام ربانی را رخصت ارشاد فرمودند و جمہور اصحاب را با ایشان سپردند و متکفل تربیت آنہا ساختند میر نعمان نیز فرمودند کہ خدمت ایشان را سعادت دانستہ ملازم آں باش میر بمقتضائے ہم پیری معروض داشتند کہ قبلہ توجہ من درگاہ شما است خواجہ از روئے غضب فرمودند کہ میاں شیخ احمد آفتابے اند کہ مثل ما ہزاراں ستارگان در ضمن ایشان گم است میر نعمان بعد باعتقاد درست و نیاز تمام بخدمت امام ربانی رسیدہ عجز و انکسار نمود فرمودند کہ تو آخوازان مائی الحال چند گاہ در خدمت قبلہ گاہ باش بعد از انتقال حضرت خواجہ قدس سرہ حضرت ایشان میر نعمان را در سلک اہل ارادت داخل ساختند و در کنف تربیت گرفتند و از دہلی بسرہند بردند سالہا میر نعمان در آستانہ علیہ گذاردند الی آخر احوالہ المسطورۃ فی الاسفار من شاء فلیطالع ہناک ۱۲ از زبدۃ مع الاختصار (حاشیہ صفحہ ہذا) لہ جمعی گماں بردند کہ جمعیت در جمع اسباب است در تفرقہ ابد ماندند و فرقہ بہ یقین دانستند کہ جمع اسباب از اسباب تفرقہ است۔ دست از ہمہ افشاندند بیت چوں علت تفرقہ است اسباب جہاں ✤ جمعیت دل ز جمع اسباب مجوے ✤ بد چوں تفرقہ دل است حاصل ز ہمہ ✤ دل را بہ یکے سپار و بگسل ز ہمہ ✤ ہر فکر کہ جز ذکر خدا وسوسہ است ✤ شرمے ز خدا بدار و این وسوسہ چند ۱۲ ۲ہ امت کہ از ارباب غنا و جاہ وغیرہ بودند احوال خود را قیاس نباید کرد کہ این ہمہ بعد از تمامی ہمہ مراتب بود ۱۲ ۳ہ وقد تقدم تحقیق ھذا الحدیث فی حاشیۃ المکتوب الخامس والستین فطالع ہناک ۱۲ ۴ہ تفرقہ عبارت است از آنکہ دل را بواسطہ تعلق بامور متعددہ پراگندہ سازی ۱۲
۵ہ پس باید کہ مرید باین چنین اجازت مغرور نہ گردد و خود را از کاملاں نشمرد و اندرین کلام تعریض است بمیر نعمان ۱۲

خواجہ نقشبند قدس اللہ تعالٰے سرہ مولانا یعقوب[1] چرخی را بعد از تعلیم طریقت و تسلیک بعضی از منازل فرمودہ بودند کہ اے یعقوب ہر چہ از ما بتو رسیدہ است بخلق برساں و حال آنکہ فرمودہ بودند کہ بعد از من در خدمت علاؤ الدین خواہی بود اکثر کار در خدمت خواجہ علاؤ الدین کردہ اند حتی کہ خدمت مولانا عبد[2] الرحمٰن جامی در نفحات ایشان را اول از مریدان خواجہ علاؤ الدین مے شمارند و ثانیاً بحضرت خواجہ نقشبند نسبت می دہند بالجملہ علاج این تفرقہ صحبت ارباب جمعیت است مکرراً و مؤکداً گزارش شدہ است و خلیدہ شد کہ مولانا محمد صدیق نوکری اختیار کردہ وضع فقرا را گذاشتہ است افسوس ہزار افسوس کہ کسے را از اعلی علیین باسفل سافلین برند امر او از دو حال بیروں نخواہد بود یا در نوکری جمعیتش خواہند داد یا نخواہند داد اگر جمعیت خواہند داد بدو اگر نخواہند داد بدتر رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوْبَنَا بَعْدَ اِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَّدُنْكَ رَحْمَةً اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ ✤ وَالسَّلَامُ

مکتوب صد و بستم

نیز بہ میر محمد نعمان بدخشی صدور یافتہ در ترغیب بر صحبت ارباب جمعیت وَمَا يُنَاسِبُ ذٰلِكَ

لہ قولہ مولانا یعقوب ایشان از کبار اصحاب حضرت خواجہ بزرگ خواجہ بہاؤ الدین اند قدس سرہ و عالم بودہ اند بعلوم ظاہری و باطنی و در اصل از چرخ کہ دہے است در ولایت غزنین مولانا یعقوب گفتند کہ حضرت خواجہ بزرگ مرا فرمودند کہ بخواجہ علاؤ الدین عطار مصاحب باشید بعد از وفات حضرت خواجہ بزرگ قدس سرہ در ملازمت ایشان یعنی خواجہ علاؤ الدین بودم مولانا یعقوب در بعض احوال این بیت فرمودہ اند۔ چوں غلام آفتابم ہم ز آفتاب گویم ✤ نہ شبم نہ شب پرستم کہ حدیث خواب گویم ۱۲ رشحات بالاختصار ۲ہ مولانا عبد الرحمٰن بن احمد الجامی بن محمد الدشتی من دشت اصفہان و ھو علم المحلۃ ولد لثالث و عشرین من شعبان سنۃ ۸۱۷ھ سبع عشرۃ و ثمان مائۃ وقت العشاء بجام من قصبات خراسان و کان لقبا لفظا فی العربیۃ و الفارسیۃ و لہ فیہما مصنفات کثیرۃ بلغت مبلغ اربعۃ و خمسین بحسب اعداد تخلصہ جامی ۵۴ صحب اکثر المشائخ الصوفیۃ و استفاد من سعد الدین الکاشغری واخذ منہ الطریقۃ النقشبندیۃ واستفاد من خواجہ عبید اللہ الاحرار السمرقندی وینتہی نسبہ الشریف من الابوین الی العالم الربانی محمد بن الحسن الشیبانی التلمیذ للامام الاعظم و لما وصل عمرہ الشریف الی احدی و ثمانین سنۃ بعدد لفظ کاش حضرۃ الوفاۃ فتوفی قدس سرہ فی الثامن عشر من محرم سنۃ ۸۹۸ھ ثمان و تسعین و ثمان مائۃ و تاریخ وفاتہ من آیۃ القرآن و من دخلہ کان آمنا و نظمہ بعضہم ✤ جامی کہ بود بلبل جنت بشوق رفت ✤ فی روضۃ بخلدہ ارضہا السماء ✤ کلک قضا نوشت بدروازۂ بہشت ✤ تاریخہ و من دخلہ کان آمنا ✤ ۱۲ من ثمرات الحیات لمہ احوال شاں اجمالا در حاشیہ مکتوب ششم از جلد اول نوشتہ شدہ ✤ ۱۲

بانا[1] کہ خدمت میر فراموشتی گزیدند کہ بسلامے و پیامے ہم یاد آوری نمی نمایند فرصت یسیر است و صرف آں در اہم[2] مہام ضروری است و آں صحبت ارباب جمعیت است لَا[3] تَعْدِلُ بِالصُّحْبَةِ شَيْئًا كَائِنًا مَا كَانَ اَلَا تَرٰى اَنَّ اَصْحَابَ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ وَسَلَّمَ وَبَارَكَ فُضِّلُوْا بِالصُّحْبَةِ عَلٰى مَنْ عَدَاهُمْ سِوَى الْاَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ وَاِنْ كَانَ اُوَيْسًا قَرْنِيًّا اَوْ عُمَرًا مَرْوَانِيًّا مَعَ بُلُوْغِهِمَا نِهَايَةَ الدَّرَجَاتِ وَوُصُوْلِهِمَا غَايَةَ الْكَمَالَاتِ سِوَى الصُّحْبَةِ فَلَاجَرَمَ صَارَ خَطَاءُ مُعَاوِيَةَ خَيْرًا مِّنْ صَوَابِهِمَا بِبَرَكَةِ الصُّحْبَةِ وَسَهْوُ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ اَفْضَلَ مِنْ صَحْوِهِمَا لِمَا اَنَّ اِيْمَانَ هٰؤُلَاءِ الْكُبَرَاءِ صَارَ بِالصُّحْبَةِ شُهُوْدِيًّا بِرُؤْيَةِ الرَّسُوْلِ وَحُضُوْرِ الْمَلَكِ وَشُهُوْدِ الْوَحْيِ وَمُعَايَنَةِ الْمُعْجِزَاتِ وَمَا اتَّفَقَ لِمَنْ عَدَاهُمْ هٰذِهِ الْكَمَالَاتُ الَّتِيْ هِيَ اُصُوْلُ سَائِرِ الْكَمَالَاتِ كُلِّهَا وَلَوْ عَلِمَ وَيْسٌ فَضِيْلَةَ الصُّحْبَةِ بِهٰذِهِ الْخَاصِيَّةِ لَمْ يَمْنَعْهُ مَانِعٌ مِنَ الصُّحْبَةِ وَمَا اٰثَرَ شَيْئًا مِّنَ الْاَشْيَاءِ عَلٰى هٰذِهِ الْفَضِيْلَةِ وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهٖ مَنْ يَّشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ ﴿ بیت ﴾ سکندر را نمے بخشند آبے + بزور و زر میسر نیست این کار + اَللّٰهُمَّ وَاِنْ لَّمْ تَخْلُقْنَا فِيْ هٰذِهِ النَّشْاَةِ فِيْ قَرْنِ هٰؤُلَاءِ الْاَكَابِرِ فَاجْعَلْنَا فِي النَّشْاَةِ الْاٰخِرَةِ مَحْشُوْرِيْنَ فِيْ زُمْرَتِهِمْ بِحُرْمَةِ سَيِّدِ الْمُرْسَلِيْنَ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِيَّاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ وَالسَّلَامُ +

---

[1] قولہ بانا بمعنی تشبیہ و نظیر و مانند شود و بمعنی تحقیق و بمعنی شاید و ہمانا یعنی پنداری و گوئے ۱۲ [2] در اعلیٰ ترین مقاصد و ضروری ترین مرادات ۱۲ [3] یعنی برابر مکن چیزے را با صحبت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم ہر چیزیکہ باشد آیا نمی بینی کہ اصحاب رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم وبارک از جہت صحبت فضیلت دادہ شدند بر غیر خود ما سوائے انبیاء علیہم السلام اویس قرنی باشد آں غیر یا عمر مروانی باوجود بلوغ این ہر دو بنہایت ہمہ درجات و وصول این ہر دو بغایت جملہ کمالات بجز صحبت رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم پس لاجرم خطائے حضرت معاویہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہتر آمد از صواب این ہر دو و سہو و نسیان حضرت عمرو بن عاص افضل گشت از صحو و افاقت و ہوشیاری این ہر دو بزرگواران این ہمہ بدین سبب است کہ ایمان این اکابر ببرکت صحبت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شہودی گشتہ بود بسبب رویت جمال آں سرور علیہ الصلوٰۃ والسلام و مواجہت ملک و مشاہدہ وحی و معاینہ معجزات و ہیچکس را غیر از ایشاں اجتماع این کمالات کہ اصول اند مر کمالات دیگر را اتفاق نیفتادہ اگر اویس فضیلت صحبت را باین خاصیت دانستے او را ہیچ مانع از صحبت منع نہ نمودے و چیزے را از چیزہا برین فضیلت ترجیح نہ دادے و حق سبحانہ مخصوص میکند بہ بخشائش خود ہر کرا خواہد و حق تعالےٰ خداوند فضل بزرگ است خدایا اگرچہ ما را اندرین دار دنیا قرن این بزرگواران پیدا نہ کردی پس در آخرت ما را بزمرۂ ایشاں محشور گردان بحرمت سرور مرسلان بروے و بر ایشان درودہا و تحفہا و سلامہا و سلام بر شما ۱۲ م

مکتوب ۱۲۱ صد و بست و یکم

نیز بمیر محمد نعمان صدور یافتہ در بیان آنکہ این راہ ہمگی ہفت گام قرار یافتہ است بعضے از یاراں بہ شش گام رسیدہ اند خدمت میر دعوات فراواں مطالعہ فرمایند مدتے است کہ از احوال خود اطلاع ندادہ اند و از فقرائے اینجا خبرے نہ گرفتہ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ سُبْحَانَهٗ وَالْمِنَّةُ کہ فقرائے مرفہ الاحوال اند شمہ[1] بطریق اجمال در معرض بیان می آرد محبت آثارا این راہ ہمگی ہفت گام قرار یافتہ است جمعی از یاراں کار را تا شش گام رسانیدہ اند و جمعے تا پنج گام و طائفہ تا چہار گام و فرقہ تا سہ گام علی تفاوت درجاتہم و صاحب سہ گام ہم بردم افادہ می نماید فکیف جماعہ کہ پیش قدم باشند بلند ہمتی درکار است تا بہ حقیر و نقیر[2] اکتفا نشود زیادہ بریں گنجائش وقت نبود والسلام +

مکتوب ۱۲۲ صد و بست و دوم

بہ ملا طاہر[3] بدخشی صدور یافتہ در ترغیب بہ بلند ہمتی و عدم التفات بہر چہ در دست افتد + مولانا محمد طاہر معذور دارند مولانا یار محمد وجہ انتقال را خواہند گفت چوں ارادۂ سفر بجانب ہندوستان مصمم دارند بروند و از اہل و عیال خبرے بگیرند اَلْبَاقِيْ عِنْدَ التَّلَاقِيْ مثل مشہور است دوام احضار

---

[1] تفصیل این گاہہا در مکتوب صد و پانزدہم عنقریب گذشتہ است ۱۲ [2] نقیر مغاک و چاہک دانہ خرما مراد از ان چیزے حقیر و قلیل دارند ۱۲ [3] قولہ ملا طاہر بدخشی وے در اوائل از عسکریان بود در وقتیکہ سپاہ متوجہ فتح یکے از قلاع بود آں سرور علیہ الصلوٰۃ والسلام را بخواب دید و صدیق اکبر و خلفائے دیگر و اصحاب رضی اللہ عنہم در خدمت حاضر اند آں سرور وے را فرمودند کہ بعد انقضائے این سفر تو از میان ایشاں بیروں شو و فقر و تجرید اختیار کن بعد از مراجعت ہم چنین کرد و بخدمت یکے از مشائخ آں حدود رسید وے گفت کہ نصیب تو از نقشبندیاں معلوم میگردد و بجد و دہلی و لاہور شاشارت کرد و چوں بچند روز حضرت خواجہ فانی ز خود و باقی بحق بسرائے باقی رحلت فرمودہ بودند بخدمت حضرت امام ربانی کہ جانشین بزرگ حضرت خواجہ بودند بشرف انابت مشرف شد و آں آستانہ علیا را لازم گرفت تا بہ نصیب خود رسید مدت ہا در خلوت و جلوت ہمیشہ صورت مبارک حضرت سید کائنات صلی اللہ علیہ وسلم مشاہدہ می کرد و حضرت امام اجازت تعلیم طریقت دادہ ایشاں را بجونفور فرستادند الے آخر احوالہ المسطورہ فی کتب القوم ۱۲ از زبدہ [4] اندکے از احوال ایشاں ۱۲ [5] یعنی نقل و حرکت ما ۱۲

واجتناب از اختلاط با اغیار لابد است ہمت را بلند باید داشت وبہر چہ بدست افتد نباید پرداخت بیت ما از پے نورے کہ بود مشرق انوارش[۱۲] از مغربی وکوکب[۱۲] ومشکوة[۵] گذشتیم فقراء این زمانہ اکثر در مقام ریّ[۱] والتقا اقامت[۲] دارند صحبت ایشان سمّ قاتل است فرّ منہم کما تفر من الاسد برتبہیں طریق ملازم باشند ووقعات را چنداں اعتبار ننہند کہ مجال تاویل را میداں وسیع است زنہار بخواب وخیال گول[۴] نشوند شعر کَیْفَ الْوُصُوْلُ اِلٰی سُعَادَ[۴] وَدُوْنَہَا قُلَلُ الْجِبَالِ وَدُوْنَہُنَّ خُیُوْفٌ[۱۲] والسلام

قَدْ تَمَّ الْقِسْمُ الثَّانِیْ مِنَ الدَّفْتَرِ الْاَوَّلِ بِعَوْنِ اللّٰہِ تَعَالٰی وَحُسْنِ تَوْفِیْقِہٖ وَیَتْلُوْہُ الْقِسْمُ الثَّالِثُ اِنْ شَاءَ اللّٰہُ تَعَالٰی وَصَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلٰی خَیْرِ خَلْقِہٖ سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّعَلٰی اٰلِہٖ وَصَحْبِہٖ اَجْمَعِیْنَ وَعَلَیْنَا مَعَہُمْ بِرَحْمَتِہٖ وَھُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِیْنَ ۵

---

۱ قولہ ریّ بالفتح والکسر وتشدید یا سیراب شدن والتقا بمعنی کفایت نمودن وقانع بودن ۱۲ ۲ قولہ اقامت دارند یعنی خواہان ترقی نیند وبلند ہمتی ندارند بلکہ ہرچہ بدست شان افتد بدو پردازند وبر قول رب زدنی علما کاربند نمی شوند آیا نمی دانند کہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم فرمود است منہومان لا یشبعان منہوم فی العلم لا یشبع منہ ومنہوم فی الدنیا لا یشبع منہا یعنی دو حریص سیر نمی شوند یکے حریص در علم سیر نمی شود از تحصیل علم ہرچند بیشتر حاصل می کند متعطش تر می گردد وحریص در دنیا کہ در ہیچ مرتبہ سیر نمی گردد از ان ۱۲ ۳ بگریز ازین فقرا چنانکہ از شیر درندہ میگریزی ۱۲ ۴ سعاد بروزن غراب نام حبیبہ است وخیوف بضمتین جمع خیف بالفتح جائے بلند تر از راہ آب وفرو تر از کوہ وہر بلندی وپستی کہ در کنارہ کوہ باشد یعنی چہ طور رسیدن است بسعاد وپیش آن کوہہا است وپیش آنہا بلندی ہا است ونشیبہا الحاصل وصول بہ آن بسیار دشوار است وبسے مستصعب ۱۲

۵ بالضم وواو مجہول ابلہ ونادان واحمق وبمعنی مکر وفریب ۱۲ غث ۵ مشکوة بالکسر طاق فراخ کہ دراں چراغ وقندیل گذارند ۱۲ غث

فہرست جدید کتاب مستطاب مکتوبات امام ربانی مجدد الف ثانی رح حصہ سوم از دفتر اول

صفحه | مضمون کتاب

صفحه | مضمون کتاب

صفحه — مضمون کتاب

صفحه — مضمون کتاب

صفحه — مضمون کتاب

صفحه — مضمون کتاب

صفحه | مضمون کتاب

صفحه | مضمون کتاب

صفحه | مضمون کتاب

مضمون کتاب

صفحه | مضمون کتاب

صفحہ | مضمون کتاب

الحمد للہ اولاً وآخراً والصلوۃ والسلام علی سید الخلائق دائماً وسرمداً۔

تمت الفہرسۃ بالخیر

ناشر

نور کمپنی ۰ ۱۷۴ ۰ انارکلی ۰ لاہور

پاکستان

اِنْ اُرِیْدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِیْقِیْ اِلَّا بِاللّٰہِ عَلَیْہِ تَوَکَّلْتُ

للہ الحمد ہر آن چیز کہ خاطر میخواست　　آخر آمد زپس پردۂ تقدیر پدید

اَعْنِی

بفضلِ رحمانی وامدادِ یزدانی بآئینِ نوی

حصۂ سیوم دفترِ اوّل

مکتوباتِ امامِ ربّانی

حضرت مجدّدِ الفِ ثانی رح

اَلشَّیْخُ اَحْمَدُ سَرْہِنْدِیْ قُدِّسَ سِرُّہٗ

مع حواشی وشرح

از علامۂ اجلّ حضرت الحاج مولانا نور احمد صاحب

رحمۃ اللہ علیہ

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ

حَسۡبُنَا اللّٰهُ وَنِعۡمَ الۡوَکِیۡلُ نِعۡمَ الۡمَوۡلٰی وَنِعۡمَ النَّصِیۡرُ

مکتوب ۱۲۳ صد و بست و سوم

نیز به ملا طاہر بدخشی صدور یافته در بیان آں که ادائے نفل اگرچه حج باشد اگر مستلزم باشد فوت فرضے را از قرائض داخل لایعنے است مکتوب شریف اخوی ارشدی لازال کاسمه طاهرا عن دنس التعلقات رسید لے برادر در خبر آمده است عَلَامَةُ اِعۡرَاضِهٖ تَعَالٰی عَنِ الۡعَبۡدِ اشۡتِغَالُهٗ بِمَا لَا یَعۡنِیۡهِ اشتغال به نفلے از نوافل به اعراض فرضے از فرائض داخل مالایعنے است پس تفتیش احوال خود نمودن لازم آمد تا معلوم گردد که اشتغال او بچه چیز است به نفل است یا به فرض بواسطۀ ادائے یک حج نفل مرتکب چندین محظورات

ؔ۱ یعنی علامت روگردانی حق تعالے از بنده مشغولی بنده است با مور لا طائله و تحقیق تخریج این حدیث بحاشیه مکتوب ہفتاد و سوم از جلد اول گذشته ۱۲ ؔ۲ یعنی اشتغال با دنے با عراض از اعلے چنانکه اشتغال به مستحبے با عراض از سنتے و به سنتے با عراض از واجبے و بواجبے با عراض از فرضے داخل مالایعنی است ۱۲

باید شد نیک ملاحظه نمایند اَلۡعَاقِلُ تَکۡفِیۡهِ الۡاِشَارَةُ وَالسَّلَامُ عَلَیۡکُمۡ وَعَلٰی رُفَقَائِکُمۡ ؇

مکتوب ۱۲۴ صد و بست و چهارم

نیز به ملا طاہر بدخشی صدور یافته در بیان آن که استطاعت راه شرط وجوب حج است اداء حج باوجود بے استطاعتی نسبت به حصول مطلب داخل تضییع اوقات است مکتوب شریف اخوی خواجه محمد طاہر بدخشی رسید لِلّٰهِ سُبۡحَانَهٗ اَلۡحَمۡدُ وَالۡمِنَّةُ که فتورے در اخلاص و محبت فقرا راه نیافته است باوجود تمادی ایام مهاجرت این علامت سعادت عظیمه است محبت آثار احوال شما رخصت طلبید بود و به رفتن عزم مصمم کردید در وقت وداع این قدر مذکور ساخته بود باحتمال که شاید ما ہم بشما درین سفر ملحق شویم ہر چند قصد کرده شد استخاره ها موافق نیامدند و تجویزے درین باب مفهوم نه گشت بضرورت بقاعد و رزید صلاح فقیر از اول در رفتن شما نه بود اما شوق شما را ملاحظه نموده منع صریح نه کرد استطاعت شرط راه است بے استطاعت تضییع اوقات است آمر اہم گذاشته به امر غیر ضروری پرداختن مناسب نیست در چند کتابت به شما این مضمون را نوشته است رسیده باشد یا نه سخن این است بیشتر مختار اند وَالسَّلَامُ ؇

مکتوب ۱۲۵ صد و بست و پنجم

به میر صالح نیشاپوری صدور یافته در بیان آنکه عالم چه صغیر و چه کبیر مظاہر اسماء

ؔ۱ یعنی وعدۀ لحوق بشما کرده بود لیکن باحتمال نه به یقین ۱۲

ؔ۲ بحذف حرف استفهام انکاری ۱۲

وصفات الٰہیہ اند تعالیٰ شانہ و عالم را با صانع خویش ہیچ نسبتے نیست اِلَّا
الْمَخْلُوْقِيَّة وَالْمَظْهَرِيَّة وَمَا يُنَاسِبُ ذٰلِكَ اَللّٰهُمَّ اَرِنَا حَقَائِقَ
الْاَشْيَاءِ كَمَا هِيَ عالم چہ صغیر و چہ کبیر مظاہر اسماء و صفات الٰہیہ است تعالیٰ
شانہ و مرایائے شیون و کمالات ذاتیہ اُو عز سلطانہ گنجے بود مخفی و سرّے بود
مکنون خواست کہ از خلا بہ ملا عرض دہد و از اجمال بہ تفصیل آرد عالم را بر نہجے خلق
فرمود کہ بہ ذوات و صفاتِ خویش دوال باشند بر ذات و صفات او سبحانہ
پس عالم را با صانع خویش ہیچ نسبتے نیست اِلَّا آنکہ مخلوقات وے اند
و دوال اند بر اسماء و شیونات او تعالیٰ حکم بہ اتحاد و عینیت و نسبت احاطہ
و سریان و معیت ذاتیہ آنجا از غلبۂ حال و سکر وقت است اکابر مستقیم
الاحوال کہ از قدحِ صحو الشان را شربے ارزانی داشتہ اند عالم را با صانع ہیچ
نسبتے اثبات نمی کنند اِلَّا الْمَخْلُوْقِيَّة وَالْمَظْهَرِيَّة و احاطہ و
سریان و معیت علمی میدانند مطابق علماء اہل حق اند شَكَرَ اللّٰهُ تَعَالٰى
سعیہم عجب است کہ جماعۂ صوفیہ کہ اثبات بعضے نسبت ذاتیہ
مینمایند کَالْاِحَاطَةِ وَالْمَعِيَّةِ مثلاً معترف اند بآن کہ از ذات جمیع نسب
مسلوب است حتی کہ صفاتِ ذاتیہ نیز سلب مے نمایند فَهَلْ هٰذَا

ل۱ یعنی خداوندا غشاوہ غفلت از بصر بصیرت ما بکشائے و ہر چیزے را چنانکہ ہست بما بنما نیستی را در صورت ہستی برما جلوہ مدہ و از نیستی بر جمال ہستی پردہ منہ ۱۲ ل۲ قولہ او عز سلطانہ گنجے بود الخ اشارت است بحدیث قدسی کہ اندرین باب روایت می کنند کنت کنزا مخفیا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق ۵ فاعرف یعنی بودم من گنج مخفی کہ معروف نہ بودم پس پیدا کردم خلق را تا معروف شوم یعنے معروف شوم در خلق و خلق مرا بشناسد در خود و ظاہر آنست کہ مراد از کنز ذات متصفہ است باسماء و صفات و اتحاد آن و معرفہ شدن این ذات در انسان بوجہ اتم است و این معرفت علت غائیہ پیدا کردن خلق است و این معرفت انسان آن ذات موصوفہ را در خود علم ذوقی است و در غیر خود علم شہودی است ۱۲ بحر العلوم ل۳ قولہ قدح بفتحتین کاسۂ بزرگ د خورد اقداح جمع و قولہ صحو بالفتح ہوشیاری و قولہ شربے شرب بالکسر آب و حصہ از آب یعنی از کاسۂ ہوشیاری حصہ بخشیدہ اند ۱۲

اِلَّا تَنَاقُضٌ و در ذات مراتب اثبات نمودن از برائے دفع این تناقض تکلف
است در رنگ تدقیقات فلسفیہ ایست ارباب کشف صحیح ذات را تعالیٰ
جز بسیط حقیقی نہ مے دانند و ماوراء اُو ہر چہ باشد داخل اسماء مے شمرند
فرد فراق دوست اگر اندک است اندک نیست + درون دیدہ اگر نیم موست
بسیار است + مثالے از برائے تحقیق این مبحث بیان کنیم مثلاً عالمے
نحریرے ذو فنونے خواہد کہ کمالات مکنونۂ خود را در عرصۂ ظہور آرد ایجاد حروف
و اصوات نماید تا در پردۂ آن آن کمالات را جلوہ دہد پس درین صورت این حروف
و اصوات دوال را با معانی مخزونہ ہیچ نسبتے نیست الا آنکہ این حروف و اصوات
مظاہر آن معانی مخفیہ است و مرایائے آن کمالات مخزونہ حروف و اصوات
را عین آن معانی مخفیہ گفتن معنے نہ دارد و ہم چنین حکم باحاطہ و معیت درین صورت
غیر واقع است معانی بہمان صرافت مخزونہ اند ہیچ تغیرے در ذات و صفات
آن معانی راہ نیافتہ است لیکن چوں درمیان معانی و این حروف و اصوات
دوال نحوے از مناسبت دالیّت و مدلولیّت متحقق است بعضے معانی
زائدہ از اں در تخیل مے آید فی الحقیقت آن معانی مخزونہ از اں معانی زائدہ
منزہ و مبرا است آنچہ معتقدِ ماست درین مسئلہ این است اثبات امر زائد
ورائے مظہریت و مرآتیت نمودن از اتحاد و عینیت و احاطہ و معیت از سکر
است ذات او تعالیٰ فی الحقیقت از نسب معرا است و از مناسبت
مبرا مَا لِلتُّرَابِ وَرَبِّ الْاَرْبَابِ با این قدر مناسبت ظاہریت و
مظہریت وحدت وجود گویند یا نہ گویند فی الواقع وجودات متعددہ است لیکن
بطریق اصالت و ظلیت و ظاہریت و مظہریت نہ آنکہ یک موجود است و

ل۱ قولہ نہ آنکہ یک موجود است الخ بدانکہ این مسئلہ را خود حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی قدس سرہ در جائے دیگر منقح و مشرح نمودہ اند از اں جملہ مکتوب اول است از جلد ثانی و در مکتوب چہل و چہارم از جلد ثانی نیز فرق درمیان مذاہب صوفیہ و سوفسطائیہ واضح تر مذکور ساختہ اند و علیہ المعول و الاعتماد فافہم قال المعرب ھذا ارباتی برمت

ماسوائے او اوہام و خیالات است این مذہب بعینہ مذہب سوفسطائیست[1] اثبات حقیقت و روئے نمودن از اوہام و خیالات او را نمے برآرد کہ مقصود سوفسطائیست[2] مثنوی چون بدانستی تو او را از نخست + سوئے آنحضرت نسب کردی درست + وانکہ دانستی کہ ظل کیستی + فارغی گر مردی و گر زیستی +

مکتوب[۱۲۶] صد و بست و ششم

بنزد میر صالح نیشاپوری صدور یافتہ در بیان آنکہ طالب را باید کہ اہتمام در نفی آلہۂ باطلہ نماید چہ آفاقی و چہ انفسی و در جانب اثبات معبود بحق جل سلطانہ ہرچہ در حوصلۂ فہم و در حیطۂ ادراک آید آن را نیز در تحت نفی داخل ساختہ اکتفا بموجودیت[۱۲ مقصود] مطلوب[اعلاہ] نماید اگرچہ وجود را نیز دران موطن گنجائش نیست وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِکَ + سیادت و نقابت دستگاہا طالب را باید کہ اہتمام در

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۵) القول منسوخ بما یاتی بعد مرۃ من ان العالم واقع فی مرتبۃ الوهم والخیال وابداء الفرق بین مذهب السوفسطائی وبین مذهب الصوفیۃ والمعول علی ما هنالک لا علی ما هنا ۱۲ ‏‏‏ ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ [۱] بخریر بالکسر زیرکو داننده و عالم ماہر نخاریر جمع ۱۲ من (حاشیہ صفحہ ہذا) [۱] سوفسطائی منسوب بہ سوفسطا بالضم کہ بنائے آن بر وہم بود السوفسطائیۃ انواع منهم من ینکر حقائق الاشیاء ویزعم انها اوهام وخیالات باطلۃ وهم العنادیۃ ومنهم من ینکر ثبوتها ویزعم انها تابعۃ للاعتقاد وهم العندیۃ ومنهم من ینکر العلم بشئ ما ویزعم انہ شاک وشاک فی انہ شاک وهم اللاادریۃ ۱۲ شرح عقاید مع اختصار یسیر ۱۲ [۲] مربوط است بقول او قدس سرہ لیکن بہ طریق اصالت و ظلیت و ظاہریت و مظہریت ۱۲

نفی آلہۂ باطلہ آفاقی و انفسی نماید و در جانب اثبات معبود بحق جَلَّ سُلْطَانُہٗ ہرچہ در حوصلۂ فہم و در حیطۂ وہم در آید آن را نیز در تحت نفی داخل سازد و اکتفا بموجودیت[مقصود ۱۲] مطلوب[اعلاہ ۱۲] نماید مصرع بیش[۱] ازین پے نبردہ اند کہ ہست + اگرچہ[مطلب] وجود را نیز دران موطن گنجائش نیست ماورائے وجود باید طلبید علماء اہلسنت شَکَرَ اللّٰہُ تَعَالٰی سَعْیَہُمْ زیبا گفتہ اند کہ وجود واجب تعالے زائد است بر ذات او سبحانہ وجود را عین ذات گفتن و ماورائے وجود امر دیگر اثبات ناکردن از قصور نظر است قَالَ الشَّیْخُ عَلَاءُ الدَّوْلَۃِ[۱] فَوْقَ عَالَمِ الْوُجُوْدِ عَالَمُ الْمَلِکِ الْوَدُوْدِ این درویش[یعنی خود بہ نفس نفیس قدس سرہ ۱۲] را چو از مرتبۂ وجود بالا گزرانیدند تا چندگاہ کہ مغلوب آن حال بود خود را از روئے ذوق و وجدان از ارباب تعطیل مے یافت و حکم بوجود واجب جَلَّ شَانُہٗ نہ میکرد چہ وجود را در راہ گذاشتہ بود در مرتبۂ ذات وجود را گنجائش نہ مے یافت اسلام او دران وقت اسلام تقلیدی بود نہ تحقیقی بالجملہ ہرچہ در حوصلۂ ممکن در آید بطریق اولے ممکن شاید فسبحان[۲] مَنْ

[۱] یعنی شیخ رکن الدین علاؤ الدولہ سمنانی قدس سرہ کنیت وے شمس الدین ابو المکارم و نام وے احمد بن محمد از ملوک سمنان مرید شیخ نور الدین عبد الرحمن است ولادت وے در سال ششصد و پنجاہ و نہ و وفات وے بشب جمعہ بست و دوم رجب سنہ ہفت صد و سی و شش و مدت عمر ہفتاد و ہفت سال و قبر وے در مقبرۂ شیخ عماد الدین عبد الوہاب است از خزینۃ الاصفیا و باقی احوال شان از نفحات بحاشیہ مکتوب اول از جلد اول نقل نمودہ شدہ است ۱۲ [۲] یعنی پس پاک و منزہ است آنکہ نہ گردانیدہ است مر خلق را بسوئے خود راہے بجز عجز از معرفت خود قال بعض العارفین العجز عن الادراک ادراک حضرت خواجہ عبید اللہ احرار قدس سرہ مے فرمودند کہ عجز از معرفت آنست کہ معلوم گردد کہ لا یعرف اللہ الا اللہ یعنی معرفت مقتضائے ترکیب انسانی نیست آنچہ در ترکیب انسان ظاہر است از معرفت از ان انسان نیست بلکہ انسان آئینہ شدہ است کہ در وے صورت معرفت حق سبحانہ عکس انداختہ است این عجز منافی معرفت انسان نیست چنانچہ بعضے گمان بردہ اند کہ عجز از معرفت جہل است و این باطل است انتہی علی ما فی الرشحات ابو الحسن نوری گوید رضی اللہ تعالی عنہ لا دلیل علی اللہ سواہ یعنی جز او دلیل دلہا نیست شبلی گوید قدس سرہ المعرفۃ العجز عن المعرفۃ یعنی حقیقت معرفت عجز است از معرفت و نیز او گوید باقی بر حاشیہ صفحہ ۸

لَمْ یَجْعَلْ لِلْخَلْقِ اِلَیْهِ سَبِیْلًا اِلَّا بِالْعِجْزِ عَنْ مَعْرِفَتِهٖ۔ از
حصول فنافی اللہ والبقاء باللہ کسے گمان نہ کند کہ ممکن واجب گردد کہ آن محال
است ومستلزم قلب حقائق۔ پس چوں ممکن واجب نگردد نصیب ممکن غیر
از عجز از ادراک واجب جَلَّ شَانُهٗ امر دیگر نباشد فرد عنقا
شکار کس نشود دام باز چین + کاینجا ہمیشہ باد بدست است دام را + بلند ہمتے
ہمیں طور مطلب رامیخواہد کہ ہیچ ازو بدست نیاید وہیچ نام ونشان ازو پیدا
نشود جمعے ہستند کہ مطلبے میخواہند کہ آن را عین خود یابند وقرب ومعیت
باو پیدا سازند مصرع آنہا ایشان اند من چنینم یارب + وَالسَّلَامُ
اَوَّلًا وَّاٰخِرًا +

مکتوب صد وبست وہفتم ۱۲۷

بملا صفر احمد رومی صدور یافتہ در بیان آنکہ خدمت والدین ہرچند
از حسنات است اما در جنب وصول بمطلب حقیقی بیکاری محض است
وتعطیل صرف بلکہ داخل سیئہ است حَسَنَاتُ الْاَبْرَارِ
سَیِّئَاتُ الْمُقَرَّبِیْنَ وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِكَ + مکتوب مرغوب
رسید عذرے کہ درباب توقف (در آمدن ۱۲) نمودہ بودند صحیح است زیادہ از آنچہ بوقوع
مے آید باید کرد وخود را مقصر باید دانست قَالَ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَتَعَالٰی

(بقیہ حاشیہ صـ۷) المعرفۃ دوام الحیرۃ یعنی حیرت اندر چگونگی معرفت است اما حیرت در ہستی
پس شرک باشد وکفر ۱۲ از کشف المحجوب ۔ اولش + دور بینان بارگاہ الست + ۔ قولہ اگرچہ
وجود را الخ مربوط است بقول او قدس سرہ واکتفا بموجودیت مطلوب نماید ۱۲
(حاشیہ متعلقہ صفحہ ہذا) ۔ التعریب + لکل من الانسان شان یخصہ +
اللهم اغفر لکاتبہ ولمن سعی فیہ ۱۲

وَوَصَّیْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَیْهِ اِحْسَانًا حَمَلَتْهُ اُمُّهٗ
كُرْهًا وَّ وَضَعَتْهُ كُرْهًا ط وَقَالَ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ اَیْضًا
اَنِ اشْكُرْ لِیْ وَلِوَالِدَیْكَ مع ذلک معتقد آن باید بود کہ این ہمہ
در جنب وصول بمطلب حقیقی بیکاری محض است بلکہ در شرح خود طے منازل
سلوک نیز تعطیل صرف حَسَنَاتُ الْاَبْرَارِ سَیِّئَاتُ
الْمُقَرَّبِیْنَ شنیدہ باشند بیت + ہرچہ جز عشق خدائے احسن
است + گر شکر خوردن بود جان کندن است + حق اللہ سبحانہ بر حقوق جمیع
خلائق مقدم است اوائے حقوق اینہا امتثال لامرہ است سبحانہ والا کرا مجال آن بود کہ خدمت او را گذاشتہ
بخدمت دیگرے اشتغال نماید پس خدمات اینہا باین تقریب از جملہ خدمات حق است سبحانہ اما از خدمت
تا خدمت فرق بسیار است مزارعان وقلبہ رانان نیز خدمت پادشاہاں میکنند اما خدمت مقرباں
دیگر است آنجا نام زراعت وقلبہ رانی بردن عین معصیت است ومزد ہر کار باندازہ آن کار است
قلبہ رانان بمحنت تمام در روزے یک تنکہ اجرت میگیرند ومقرب در ساعتے بخدمت حضور مستحق لکھا
میگردد مع ذلک او را باین لکھا ہیچ تعلقے نیست گرفتار قرب شاہ است ولیس شَتَّانَ مَا
بَیْنَهُمَا فرخ حسین خیلے موفق است خاطر از جانب او جمع دارند زیادہ چہ نویسم والسلام +

مکتوب صد وبست وہشتم ۱۲۸

بخواجہ مقیم صدور یافتہ در ترغیب بر بلند ہمتی وعدم اکتفا بغیر مطلب بیچونی + خدمت خواجہ محمد مقیم

۱ اشارت است بآیتے کہ در سورۂ لقمان واقع است یعنی وحکم فرمودیم آدمی را بہ نسبت پدر ومادر وے ۔ در شکم برداشتہ است وے را مادر وے
در حالت سستی بالائے سستی دیگر واز شیر باز کردن او در دو سال است بدین مضمون حکم کردیم کہ شکر گذاری کن مرا وپدر ومادر خود را
وبسوئے من است بازگشت ۱۲ ۲ بمعنی شایاں وسزاوار یعنی چنانکہ شاید وباید ۱۲ ۳ قال المعرب ہو من کلام الشیخ ابی سعید
الخراز قدس سرہ ۱۲ ۴ بیت دل در پے این وآن نہ نیکوست ترا + یک دل داری بس است یک دوست ترا ۱۲ ۵ قلبہ
بالضم وبائے موحدہ چوبے دراز آہنی زدہ کہ بداں بواسطۂ جفت گاؤ زمین را بشگافند ۱۲ غث ۶ واقع است در سورۂ احقاف یعنی وامر کردیم
آدمی را در حق پدر ومادر او نیکو کاری در شکم برداشتہ است او را مادر او بدشواری وزادہ است او را بدشواری ۱۲ ۷ تنکہ بالفتح وکاف عربی یعنی قرص
رائج از زر باشد یا نقرہ یا مس مفرس تکہ است ۱۲ غث ۸ یعنی میان قلبہ ران ومقرب پادشاہ فرقے است بسیار وبعدے ست فراواں ۱۲

دور افتادگان را فراموش نسازند بلکہ دور نداند اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَبَّ المقصود و مسلک بغایت طویل است و مطلب درکمال رفعت و ہم در غایت منقصت و منازل وسطی ہیچو سراب مطلب نما است عِیَاذًا بِاللّٰہِ سُبْحَانَہٗ وسط را نہایت انگاشتہ بیک بار غیر مقصد را مقصد داند و چون را بے چون تصور نماید و از وصول بمطلب حقیقی باز ماند ہمت را بلندی باید ساخت و بہیچ حاصل سر فرو نمباید کرد و در وراء الوراء می باید جست حصول اینچنین ہمت و ابستہ بہ توجہ شیخ مقتدا است و توجہ آں بقدر اخلاص و محبت مرید مقتدی است ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰہِ یُؤْتِیْہِ مَنْ یَّشَآءُ وَاللّٰہُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیْمِ

مکتوب ۱۲۹ صد و بست و نہم

بسید نظام صدور یافتہ در بیانِ آنکہ جامعیت انسان باعث تفرقۂ اوست و ہمیں جامعیت است کہ سبب جمعیت اوست کَمَآءِ نِیْلٍ مَاۤءٌ لِّلْمَحْبُوْبِیْنَ وَبَلَاۤءٌ لِّلْمَحْجُوْبِیْنَ مکتوب شریف و صول یافت آدمی چونکہ جامع ترین موجودا تست و بواسطہ ہر جزوے از اجزاے او تعلقے وگرفتاری در وے بموجودات متکثرہ پیدا است پس فی الحقیقت جامعیت او باعث دوری او از جناب قدس خداوندی جل سلطانہ از ہمہ بیش گشت و تعلقات متعددہ سبب محرومی او از ہمہ زیادہ آمد و اگر بہ توفیق ایزدی عز شانہ خود را ازین تعلقات پراگندہ جمع سازد و رجوع قہقری نماید فقد فاز فوزا عظیما و الّا فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِیْدًا بہترین موجودات بواسطۂ جامعیت چوں کہ انسان است بدترین مخلوقات بواسطۂ جامعیت ہم اوست آئینہ او بواسطۂ جامعیت اتم است اگر رو بعالم دارد از ہر چہ گویند مکدّر تر است و اگر رو بحق سبحانہ و تعالے دارد مصفا است و از ہمہ بیش نما است کمال آزادی از دولتِ این تعلقات خاصہ محمد رسول اللہ است صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ وَسَلَّمَ و بعد ازیں انبیاء و اولیاء دیگر عَلٰی تَفَاوُتِ دَرَجَاتِہِمْ صَلَوَاتُ اللّٰہِ وَتَسْلِیْمَاتُہٗ عَلٰی نَبِیِّنَا

۱؎ قولہ المرء مع الخ یعنی مرد باکسے است کہ دوست داشتہ است او را اشارت است بحدیثے کہ آوردہ است بخاری و مسلم عن ابن مسعود رضی اللہ تعالی عنہ قال جاء رجل الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال یا رسول اللہ کیف تقول فی رجل احب قوما و لم یلحق بہم فقال المرء مع من احب ۱۲ مشکوٰۃ ۲؎ سراب بالفتح آنچہ در ایام گرما مسافر تشنہ را بتابش آفتاب ریگ صحرا از دور چوں آب نماید و گاہے در شب مہتاب نیز ہمچنین بنماید ۱۲ ۳؎ در رنگ آب نیل کہ آب بود در حق دوستان حق تعالے و بلا یعنی خون بود در حق آنانکہ از حق تعالے در حجاب اند (باقی بر صفحہ ۲۵۱)

وَعَلَیْہِمْ وَعَلٰی اَتْبَاعِہِمْ اَجْمَعِیْنَ اِلٰی یَوْمِ الدِّیْنِ رَزَقَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ نَجَاتًا عَنْ ھٰذِہِ التَّعَلُّقَاتِ بِحُرْمَۃِ النَّبِیِّ الْمُصْطَفٰی الْمَمْدُوْحِ بِقَوْلِہٖ سُبْحَانَہٗ وَتَعَالٰی مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَتَمُّہَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُہَا زیادہ برین موجب ابلال است وَالسَّلَامُ وَالْاِکْرَامُ ✦

مکتوب ۱۳۰ صد و سی ام

بہ جمال الدین صدور یافتہ در بیان آں کہ تلوینات احوال را چنداں اعتبارے نیست حصول مقصد بے چونی و بے چگونی باید کرد تلوینات احوال را چندان اعتبار نیست بہ آں مقید نباید شد کہ چہ آمد و چہ رفت و چہ گفت و چہ شنود مقصود دیگر است کہ از گفت و شنود و دید و شہود منزّہ و مبرّا است طفلان سلوک را بجوز و مویز تسلی میدہند ہمت بلند باید داشت کار دیگر است اینہا ہمہ خواب و خیال است در خواب اگر کسے خود را پادشاہ دید نفس الامر پادشاہ نیست اما این خواب امیدواری مے بخشد در طریق نقشبندیہ قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَسْرَارَ اَکَابِرِہِمْ وقائع را اعتبار نمی دہند۔ این بیت در کتب ایشاں نوشتہ اند بیت
چو غلام آفتابم ہم از آفتاب گویم ✦ نہ شبم نہ شب پرستم کہ حدیث خواب گویم ✦
اگر حالے از احوال بیاید و برود جائے شادی و غم نیست منتظر حصول مقصود بے چونی و بے چگونی باید بود والسلام ✦

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۲۵۰) سبطیاں زاں آب صافی میخورند ✦ پیش قبطی خوں شد آب از چشم بند ✦ قبطیاں نک مے مرند از تشنگی ✦ از پئے ادبار خود یا بدرگی ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ۱؎ قولہ ما زاغ البصر الخ اشارت است بآیتے کہ واقع است در سورۂ نجم یعنی کجروی نکرد چشم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و از مطلوب و مقصود تجاوز ننمود ۱۲ ۲؎ فان التلوین صفۃ ارباب الاحوال و التمکین صفۃ اہل الحقائق فما دام العبد فی الطریق فہو صاحب التلوین لانہ یرتقی من حال الی حال و ینتقل من وصف الی وصف و یخرج من مرحل و یحصل فی مرتع فاذا وصل تمکن و صاحب التلوین ابدا فی الزیادۃ ۱۲ رسالہ قشیریہ ۱۲ ۳؎ مقدس است از وسمت تغیر و تبدل و مبرا است از وصمت تکثر و تحول از ہمہ نشانہا بے نشان نہ در علم گنجد نہ در عیان ۱۲ ۴؎ قولہ جوز بالفتح گردگان کہ بہندی اخروٹ گویند و بعضی ثمر درخت کہ بدور باشد ۱۲ غ ۵؎ قولہ مویز بفتح و یائے معروف قسمی است کلان از انگور کہ خشک کردہ نگہدارند مردم عام آنرا منقی گویند ۱۲ غ ۶؎ یعنی مخلصی ازانی فرماید مارا و شمارا خدائے پاک ازین گرفتاری ہا ۱۲

مکتوب ۱۳۱ صد و سی و یکم

بخواجہ محمد اشرف کابلی صدور یافتہ دربیان علو شان طریقہ حضرات خواجہا قدس اللہ تعالی اسرارہم وشکایت از حال جماعہ کہ درین طریقہ علیہ احداثات نمودہ اند و آں را تکمیل این طریقہ دانستہ

اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ وَالصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ عَلٰی سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ وَاٰلِہِ الطَّاهِرِیْنَ اخوی ارشدی خواجہ محمد اشرف شَرَّفَہُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ بِتَشْرِیْفَاتِ اَوْلِیَائِہِ الْکِرَامِ بدانند کہ طریقہ حضرات خواجگان قدس اللہ تعالی اسرارہم اقرب طرق موصلہ است ونہایت دیگران در بدایت این بزرگواران مندرج ونسبت ایشاں فوق ہمہ نسبتہا است این ہمہ بواسطہ آنست کہ درین طریق التزام سنت است واجتناب از بدعت مہما امکن عمل برخصت تجویز نمی نمایند اگرچہ بظاہر درباطن نافع یابند وعمل بعزیمت از دست نمی دہند اگرچہ بصورت دربیرت متضرر دانند احوال ومواجید را تابع احکام شرعیہ ساختہ اند اذواق ومعارف را خادم علوم شرعیہ والسنۃ جواہر نفیسہ شرعیہ را درنگ طفلاں بجوز ومویز وجد وحال عوض نمی کنند وبترہات صوفیہ مغرور ومفتون نمیگردند از نص بفص نمیگرایند واز فتوحات مدنیہ بفتوحات مکیہ التفات نمی کنند حال ایشاں بردوام است ووقت ایشاں براستمرار آں تجلی ذاتی کہ دیگراں را کالبرق است این بزرگواراں را دائمی است حضورے کہ غیبت درقفائے آں باشد نزد این عزیزان از حیز اعتبار ساقط است رِجَالٌ لَّا تُلْهِيْهِمْ تِجَارَةٌ وَّلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ امافہم ہرکس بمذاق این اکابر نرسد نزدیک است کہ قاصراں این طریقہ علیہ نیز از بعضے کمالات ایشاں انکار نمایند بیت قاصرے گر کند این طائفہ را طعن قصور ✤ حاش للہ کہ برآرم بزباں این گلہ را ✤ آرے بعضی از خلفائے متاخرین این طریقہ علیہ درین طریق نیز احداثہا نمودہ اند وروش اصل اکابر را از دست دادہ جمعی از مریداں ایشاں اعتقاد آں دارند کہ باین محدثات تکمیل این طریقہ نمودہ اند حاشا وکلا كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ بلکہ در تخریب وتضییع

ف ۱ قولہ ترہات بضم اول وہائے جملہ مشددہ سخنہائے باطل لغو آمیز جمع ترہت کہ بمعنی باطل است ۱۲ غیاث ف ۲ آنچہ از شارع علیہ السلام بوضوح انجامیدہ باشد ۱۲ ف ۳ اشارت است بکتاب فصوص الحکم مولف شیخ محی الدین عربی قدس سرہ ۱۲ ف ۴ اشارت است بآیتے کہ واقع است در سورۂ نور یعنی یادمیکنند خدا را آنجا در صبح وشام مردانیکہ باز نمیدارد ایشاں را سوداگری ونہ خرید وفروخت از یاد کردن خدا ۱۲ ف ۵ نام کتاب شیخ محی الدین عربی قدس سرہ ۱۲ ف ۶ اشارہ قوم الی بقاء الاحوال ودوامہا وقالوا انہا اذا المرتد مرفہی لوائح ۱۲

آں کوشیدہ اند افسوس ہزار افسوس بعضے از بدعتہا کہ در سلاسل دیگر اصلا موجود نیست درین طریقہ علیہ احداث نمودہ اند نماز تہجد را بجماعت می گذارند از اطراف وجوانب دراں وقت مردم از برائے نماز تہجد جمع میگردند وبجمعیت تمام ادامی نمایند واین عمل مکروہ است بکراہت تحریمیہ جمعے از فقہا کہ تداعی شرط کراہت داشتہ اند جواز جماعت نفل را مقید بناحیۂ مسجد ساختہ زیادہ از سہ کس را باتفاق مکروہ گفتہ اند وایضا نماز تہجد را باین وضع سیزدہ رکعت میدانند کہ دوازدہ رکعت را ایستادہ میگذارند ودو رکعت را نشستہ تا حکم یک رکعت پیدا کند وباں سیزدہ رکعت گردد نہ چنین است حضرت پیغمبر را عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ کہ گاہے سیزدہ رکعت فرمودہ اند وگاہے یازدہ وگاہے نہ وگاہے ہفت نماز تہجد ہمراہ وتر حکم فردیت پیدا کردہ است نہ آنکہ دو رکعت قعود را حکم یک رکعت قیام دادہ اند منشاء امثال این علم وعمل عدم تتبع سنت سنیۂ مصطفویہ است عَلٰی صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ عجب است در بلاد علماء کہ ماوائے مجتہدین است علیہم الرضوان این قسم محدثات رواج یافتہ باآنکہ مافقیراں علوم اسلامیہ را از برکات ایشاں استفاضہ نمائیم وَاللّٰہُ سُبْحَانَہُ الْمُلْهِمُ لِلصَّوَابِ فرد اندکے پیش تو گفتم غم دل ترسیدم ✤ کہ دل آزردہ شوی ورنہ سخن بسیار است ✤ والسلام

مکتوب ۱۳۲ صد و سی و دوم

بملا محمد صدیق بدخشی صدور یافتہ در اجتناب از صحبت ارباب غنا وترغیب بر صحبت فقرا وزبرا

ف ۱ قال فی الدر المختار ولا یصلی الوتر ولا التطوع بجماعۃ خارج رمضان ای یکرہ ذلک لو علی سبیل التداعی بان یقتدی اربعۃ بواحد کما فی الدرر قولہ علی سبیل التداعی بان یدعو بعضہم بعضا کما فی المغرب وفسرہ الوافی بالکثرۃ وہو لازم معناہ قولہ اربعۃ بواحد اما اقتداء واحد بواحد واثنین بواحد فلا یکرہ وثلاث بواحد فیہ خلاف بحر عن الکافی وقولہ ای یکرہ ذلک اشارۃ الی ماقالوا من ان المراد من قول القدوری فی مختصرہ لا یجوز الکراہۃ لا عدم اصل الجواز ثم ان ذلک لو کان احیانا کما فعل عمر کان مباحا غیر مکروہ وان کان علی سبیل المواظبۃ کان بدعۃ مکروہۃ لانہ خلاف المتوارث وعلیہ یحمل ماذکرہ القدوری فی مختصرہ ۱۲ ملتقطا من رد المحتار ۱۲ ف ۲ یعنی بعضے از خلفائے متاخرین این طریقہ ۱۲ ف ۳ چہ اجر قاعد نصف است بہ نسبت اجر قائم چنانچہ وارد است عن عمران ابن حصین انہ سال النبی صلی اللہ علیہ وسلم عن صلوۃ الرجل قاعدا قال ان صلی قائما فہو افضل ومن صلی قاعدا فلہ نصف اجر القائم رواہ البخاری ۱۲ مشکوۃ ف ۴ قولہ سیزدہ رکعت الخ لما جاء عن عبد اللہ ربانی برصفت

که کناسی فقراء به از صدر نشینی اغنیا است رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوْبَنَا بَعْدَ اِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَّدُنْكَ رَحْمَةً اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ اے برادر ظاهرا از صحبت فقراء دل تنگ گشته مجلس اغنیا اختیار کرده اید بسیار بد کرده اید امروز اگر چشم شما پوشیده است فردا خواهند کشاد و غیر از ندامت فائده نخواهد کرد خبر شرط است اے بو الہوس امر تو از دو حال خالی نیست در مجلس اغنیا جمعیت خواهند داد یا نه اگر بدهند بد و اگر ندهند بدتر اگر بدهند استدراج است عِيَاذًا بِاللّٰهِ سُبْحَانَهٗ مِنْ ذٰلِكَ و اگر ندهند خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةَ۔ نشان حال کناسی فقراء به از صدر نشینی اغنیا است امروز این سخن معقول شما شود یا نشود آخر معقول خواهد شد و فائده نخواهد داشت آرزوے طعام چرب و تمنائے لباس فاخره شما را درین بلا انداخت هنوز هم هیچ نرفته است فکر بر اصل بکنید و هر چه از حق سبحانه و تعالے مانع آید آں را دشمن دانسته از و فرار نمائید و حذر کنید اِنَّ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ وَاَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَّكُمْ فَاحْذَرُوْهُمْ نص قاطع است حقوق صحبت بر آں داشت که یک مرتبه بشما نصیحتے کرده شود بعمل در آرید یا نه من از اول مید انستم از قصور لیهائے شما که استقامت بر فقر باین وضع دشوار است شعر وَقَدْ كَانَ مَا خِفْتُ اَنْ يَّكُوْنَا + اِنَّا اِلَى اللّٰهِ رَاجِعُوْنَا + وَالسَّلَامُ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰى عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ الصَّلَوٰتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ وَالتَّحِيَّاتُ اَتَمُّهَا وَاَكْمَلُهَا من از فطرت و استعداد شما توقع دیگر داشتم جوهر نفیس را شما در سرگین انداختید اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُوْنَ +

(بقیه حاشیه ص۲۵۳) بن ابی قیس قال سالت عائشة بکم کان رسول الله صلی الله علیه وسلم یوتر یعنی بتهجد مع الوتر قالت کان یوتر باربع وثلث وست وثلث وثمان وثلث وعشر وثلث ولم یکن یوتر بانقص من سبع ولا باکثر من ثلث عشرة رواه ابوداؤد ۱۲ مشکوة ۵ قوله حکم فردیت پیدا کرده است یدل علیه ما اورده البخاری ومسلم عن ابن عمر قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم صلوة اللیل مثنی مثنی فاذا خشی احدکم الصبح صلی رکعة واحدة توتر له ما قد صلی ۱۲ مشکوة (حاشیه صفحه ہذا) ۱ قوله ربنا لا تزغ الخ اشارت است بآیتے که واقع است در اول سورۂ آل عمران یعنی اے پروردگار ما کج مکن دلہائے ما را بعد از آنکه راه نمودی ما را وعطا کن برائے ما از نزد خود نعمت ہر آئینه توئی عطا کننده ۱۲ ۲ اشارت است بآیتے که در رکوع دوم از سورۂ حج واقع است ومن الناس من یعبد الله علی حرف فان اصابه خیر الخ یعنی و از مردماں کسے است که عبادت میکند خدا را بر کناره پس اگر برسد او را بلائے برگردد برروئے خود زیاں کار شد در دنیا و آخرت این زیان بر دو جهان آنست زیان آشکارا ۱۲ ۳ اشارت است بآیتے که واقع است در سورۂ تغابن یعنی اے گروه مومناں بدرستیکه بعضی از زنان و فرزندان شما دشمنان شما یند پس بترسید از ایشاں و اگر عفو کنید و درگزرید و ببخشید پس ہر آئینه خدا آمرزگار مہربان است جز این نیست که اموال شما و اولاد شما امتحان اند و خدا نزد او ست مزدے بزرگ ۱۲ ۴ و بتحقیق بشد آنچه از وی ترسیدم و بتحقیق ما بسوئے حق تعالی رجوع کنندگانیم ۱۲ ۵ مرکب است از لفظ بو مخفف ابو بمعنی پدر و صاحب و ہوس بفتحین بمعنی آرزوئے و نوعے از جنون و بمعنی دیوانه شدن والف (باقی بر ص۲۵۵)

مکتوب ۱۳۳ صد و سی و سوم

نیز به ملا محمد صدیق صدور یافته در بیان آنکه فرصت را غنیمت باید شمرد و وقت را عزیز باید داشت مکتوبے که بدست قاصد ارسال داشته بودند رسید فرصت را غنیمت باید شمرد و وقت را عزیز باید داشت از رسوم و عادات کارے نمی کشاید و از تحمل و تعلل جز خسارت و حرمان نمی افزاید مخبر صادق عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَتَمُّهَا وَمِنَ التَّسْلِيْمَاتِ اَكْمَلُهَا فرموده هَلَكَ الْمُسَوِّفُوْنَ سَوْفَ اَفْعَلُ گویندگاں ہلاک شدند عمر موجود را صرف امر موہوم نمودن و موہوم را از برائے موجود نگاہداشتن بسی منکره است باید که نقد وقت مصروف امر اہم گردد و نسیه از برائے مزخرفات لایعنی مدخر باشد حق سبحانه و تعالے ذره بے آرامی بدہد که از آرام بما سوائے او تعالے نجاتے میسر گردد گفت و گو یاحصل ندارد سلامتی قلب می طلبند فکر بر اصل باید کرد و از مالایعنی اعراضے تام باید نمود بیت ہر چه جز عشق خدائے احسن است + گر شکر خوردن بود جان کندن است + مَا عَلَى الرَّسُوْلِ اِلَّا الْبَلَاغُ +

مکتوب ۱۳۴ صد و سی و چہارم

نیز بملا محمد صدیق صدور یافته در منع از تسویف حضرت حق سبحانه و تعالے در مدارج قرب عروجات بے اندازه کرامت فرماید بحرمة سَيِّدِ الْمُرْسَلِيْنَ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ وَعَلٰى اٰلِهٖ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ اَتَمُّهَا محبت آثارا اَلْوَقْتُ سَيْفٌ قَاطِعٌ معلوم نیست تا فردا فرصت

(بقیه حاشیه ص۲۵۴) و لام از برائے تعریف ۱۲ غث ۶ یعنی اہمال و اللاقال تعالے سنستدرجهم من حیث لا یعلمون واملی لهم ان کیدی متین ۱۲ ۷ بیائے مصدری و کناس بالفتح و تشدید نون و سین مهمله آنکه خاشاک خانه مردم روبد و آنرا خاکروب گویند پس کناسی بمعنی خاک روبیدن بود ۱۲ (حاشیه صفحه ہذا) ۱ قوله تحمل و تعلل ہر دو بر وزن تکلف اول بمعنی مکر و حیله نمودن و ثانی بمعنی بہانه جستن ۱۲ ۲ قوله صلی الله علیه وسلم ہلک المسوفون تحقیق تخریج این حدیث بحاشیه مکتوب ہفتاد و سوم از جلد اول گذشته ۱۲ ۳ قوله الوقت سیف قاطع یعنی وقت مانند شمشیر برنده است که او را ہر چه میزنی از آں بگذرد و وقت ہم بسرعت میگذرد و باز نمی آید۔ مثنوی۔ قال الطمعی فانی جائع + واعجل فالوقت سیف قاطع + باشد ابن الوقت صوفی اے رفیق + نیست فردا گفتن از شرط طریق + و نیز صفت شمشیر بریدن است (باقی بر ص۲۵۶)

دہند بانہ امر اہم را امروز باید کرد و غیر اہم را بر فردا باید انداخت حکم عقل این است نہ عقل معاش بلکہ عقل معاد زیادہ برین چہ نویسد والسلام +

مکتوب ۱۳۵ صد و سی و پنجم

اصل

هٰذَا الْمَكْتُوْبُ اُرْسِلَ اِلَى الْمُخْلِصِ الصِّدِّيْقِ مُحَمَّدِنِ الصِّدِّيْقِ فِيْ بَيَانِ مَرَاتِبِ الْوِلَايَةِ عَامَّةً كَانَتْ اَوْ خَاصَّةً مَعَ بَعْضِ خَوَاصِّ الْخَاصَّةِ اِعْلَمْ اَنَّ الْوِلَايَةَ عِبَارَةٌ عَنِ الْفَنَاءِ وَالْبَقَاءِ وَهِيَ اِمَّا عَامَّةٌ اَوْ خَاصَّةٌ وَنَعْنِيْ بِالْعَامَّةِ مُطْلَقَ الْوِلَايَةِ وَبِالْخَاصَّةِ الْوِلَايَةَ الْمُحَمَّدِيَّةَ عَلٰى صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ وَالْفَنَاءُ فِيْهَا اَتَمُّ وَالْبَقَاءُ اَكْمَلُ وَمَنْ شُرِّفَ بِهٰذِهِ النِّعْمَةِ الْعُظْمٰى فَقَدْ لَانَ جِلْدُهٗ لِلطَّاعَةِ وَانْشَرَحَ صَدْرُهٗ لِلْاِسْلَامِ وَ

ترجمہ از مصحح

مکتوب صد و سی و پنجم بصدیق مخلص محمد صدیق صدور یافتہ در بیان ولایت عامہ باشد آن ولایت یا خاصہ با بیان بعضے از خصائص ولایت خاصہ بداں کہ ولایت عبارت است از فنا و بقا و آں دو نوع است عامہ و خاصہ و مراد ما از ولایت عامہ مطلق ولایت است و از ولایت خاصہ ولایت محمدیہ است علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ و فنا در ولایت خاصہ اتم ست و بقا در وے اکمل و ہر کہ مشرف گشت بایں نعمت عظمی بدنش بلا ریب بطاعت حق سبحانہ و تعالے منقاد گردید و صدر وے از برائے

دلبقیہ حاشیہ ص ۲۵۵) وصفت وقت نیز بریدن - وقت بیخ مستقبل و ماضی برود اندوہ وے و فردا از دل محو کند و سابق و لاحق را قطع کند و حکم خود بنشاند پس صفت شمشیر باخطر بود اما ملک و اما ہلاک یا ملک گرداند یا ہلاک سازد و اگر کسے ہزار سال شمشیر را خدمت کند و کتف عزیز خود را حمائل او سازد اندر حال برید نش تمیز نکند میان گردن صاحب خود و غیروے فالکیس من کان بحکم وقتہ ان کان وقتہ الصحو نقیامہ بالشریعۃ وان کان وقتہ المحو فالغالب علیہ احکام الحقیقۃ اقول لعل المراد بالوقت فی قولہم الوقت سیف قاطع التوجہ الی الحق والاعراض عن الخلق بالکلیۃ والاقبال علی الحق و نسیان الخلق من کل الوجوہ فمثل ھذا المحو ما مضی من الافراط والتفریط کالسیف و یحتمل الاشارۃ الی قولہ صلی اللہ علیہ وسلم لی مع اللہ وقت لا یسعنی فیہ الخ علی ما فی ورد فان الفناء الاتم حاصل فیہ ھذا واللہ اعلم بحقیقۃ الحال وعلیہ التوکل والاعتماد فی الحال والمآل وقیل من ساعدہ الوقت فالوقت لہ وقت ومن ناکدہ الوقت فالوقت علیہ مقت ۱۲ ے امر موہوم یعنی دنیا و لذات آں کہ بقا ندارد ۱۲ ے نسیہ بالکسر آنچہ نقد نباشد و بزمانہ بعید وعدہ ادائے آں کردہ باشد ۱۲ ے یعنی اطمینان بما دون حق سبحانہ کہ بلائے است عظیم و مصیبتے است جسیم و مرضے است مہلک و دائے ست معضل ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ے اشارتست بتصفیہ عناصر اربعہ ۱۲ ے اشارت

وَاطْمَاَنَّتْ نَفْسُهٗ فَرَضِيَتْ عَنْ مَوْلَاهَا وَرَضِيَ مَوْلَاهَا عَنْهَا وَسَلِمَ قَلْبُهٗ لِمُقَلِّبِهٖ وَتَخَلَّصَ رُوْحُهٗ كُلِّيَّةً اِلٰى مُكَاشَفَةِ حَضْرَتِ صِفَاتِ اللَّاهُوْتِ وَشَاهَدَ سِرُّهٗ مَعَ مُلَاحَظَةِ الشُّيُوْنِ وَالْاِعْتِبَارَاتِ وَتَرَقّٰى فِيْ هٰذَا الْمَقَامِ شُرِّفَ بِالتَّجَلِّيَاتِ الذَّاتِيَّةِ الْبَرْقِيَّةِ وَتَحَيَّرَ خَفِيُّهٗ لِكَمَالِ التَّنَزُّهِ وَالتَّقَدُّسِ وَالْكِبْرِيَاءِ وَاتَّصَلَ اَخْفَاهُ اتِّصَالًا بِلَا تَكَيُّفٍ وَضَرْبٍ مِنَ الْمِثَالِ هٰذَا + مصرعہ

+ هَنِيْئًا لِاَرْبَابِ النَّعِيْمِ نَعِيْمُهَا +

وَمِمَّا يَنْبَغِيْ اَنْ تَعْلَمَ اَنَّ الْوِلَايَةَ الْخَاصَّةَ الْمُحَمَّدِيَّةَ عَلٰى صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ مُتَمَيِّزَةٌ عَنْ سَائِرِ مَرَاتِبِ الْوِلَايَةِ فِيْ طَرَفَيِ الْعُرُوْجِ وَالنُّزُوْلِ اَمَّا فِيْ طَرَفِ الْعُرُوْجِ فَلِاَنَّ فَنَاءَ الْاَخْفٰى وَبَقَاءَهٗ مُخْتَصَّانِ بِتِلْكَ الْوِلَايَةِ الْخَاصَّةِ وَعُرُوْجُ سَائِرِ الْوِلَايَاتِ اِلَى الْخَفِيِّ فَقَطْ مَعَ تَفَاوُتِ دَرَجَاتِهَا يَعْنِيْ اَنَّ عُرُوْجَ بَعْضِ اَرْبَابِ الْوِلَايَاتِ اِلٰى مَقَامِ الرُّوْحِ وَعُرُوْجَ الْبَعْضِ اِلَى السِّرِّ

اسلام حقیقی انشراح یافت و نفس او از امارگی و لوامگی مخلصی یافتہ باطمینان رسید پس وے از مولائے خویش حق جل و علا راضی گشت و مولائے وے از وے راضی شد و قلب وے مر مقلب قلب را صحیح و سالم ماند و روح او کلیۃً بمکاشفہ حضرت صفات لاہوت واصل گشت و سر وے بمقام مشاہدہ بلوغ یافت با ملاحظہ شیون و اعتبارات و اندرین مقام بتجلیات ذاتیہ برقیہ نیز مشرف گردید و خفی وے بسبب کمال تنزہ و تقدس و کبریاء مطلوب حقیقی متحیر ماند و اخفا وے را اتصالے بے تکیف و بیقیاس بحصول انجامید بدا۔

مصرع هنیئا لارباب النعیم نعیمها +

و نیز باید دانست کہ ولایت خاصہ محمدیہ علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ ممتاز است و بائن از تمامی مراتب ولایت در ہر دو طرف عروج و نزول اما در طرف عروج پس زیرا کہ فناء اخفی و بقای آں مختص است بایں ولایت خاصہ و عروج در سائر ولایات تا بخفی است فقط با تفاوت درجات اینہا یعنی بعضے را از ارباب ولایات عروج صرف تا بمقام روح است و بعضی دیگر را تا بمقام

ے قولہ و نفس و قلب و روح و سر و خفی و اخفی اشارت است بسیر لطائف ستہ ۱۲ ے قال عز من قائل رضی اللہ عنہم و رضوا عنہ ۱۲ ے قال تعالی الا من اتی اللہ بقلب سلیم ۱۲ ے قولہ لاہوت یعنی عالم ذات الٰہی بعضے گفتہ اند کہ در اصل لا ہو الا ہو بودہ است و حرف تاء زاید است پس بحذف بعضی از حروف لاہوت گردید و بعضے گفتہ کہ مصدر است مانند رغبوت و جبروت واللہ اعلم بالصواب والیہ المرجع والمآب ۱۲ غث ے مثنوی + اتصالے بے تکیف بے قیاس + ہست رب الناس را با جان ناس + لیک گفتم ناس من نسناس نے + ناس غیر از جان جان اشناس نے + ناس مردم باشد و کو مردمی + تو سر مردم ندیدستی دمی ۱۲

وَعُرُوْجِ الْبَعْضِ الْاٰخَرِ اِلَى الْخَفِيِّ فَهُوَ اَقْصٰى دَرَجَاتِ الْوَلَايَةِ الْعَامَّةِ وَاَمَّا فِيْ طَرَفِ النُّزُوْلِ فَلِاَنَّ لِاَجْسَادِ الْاَوْلِيَاءِ الْمُحَمَّدِيَّةِ عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ نَصِيْبًا مِنْ كَمَالَاتِ دَرَجَاتِ تِلْكَ الْوَلَايَةِ لِمَا اَنَّهُ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهِ وَسَلَّمَ اُسْرِيَ لَيْلَةَ الْمِعْرَاجِ بِالْجَسَدِ اِلٰى مَا شَاءَ اللّٰهُ تَعَالٰى وَعُرِضَ عَلَيْهِ الْجَنَّةُ وَالنَّارُ وَاُوْحِيَ اِلَيْهِ مَا اُوْحِيَ وَشُرِّفَ ثَمَّهْ بِالرُّؤْيَةِ الْبَصَرِيَّةِ وَهٰذَا الْقِسْمُ مِنَ الْمِعْرَاجِ مَخْصُوْصٌ بِهٖ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالْاَوْلِيَاءُ الْمُتَابِعُوْنَ

خفی و این اعلی مراتب ولایت عامہ است و اما درطرف نزول پس زیرا کہ اجساد اولیائے امت محمد را علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ نیز نصیبے است از کمالات درجات این ولایت چہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بجسد شریف وے سیر کنانیدہ شد درشب معراج تا بمکانے کہ خواست حق تعالے وعرض کردہ شد بروے جنت ونار ووحی نمودہ شد بسوئے او آنچہ وحی نمودہ شد ومشرف شد آنجا برویت بصری واین نوع از معراج مخصوص است بآں سرور علیہ الصلوٰۃ والسلام ومر اولیا را کہ متابع

سلہ قولہ بجسد شریف وے ہمین است مذہب جمہور فقہاء ومتکلمین وصوفیہ وتوار دنمودہ براں ظواہر احادیث صحیحہ وآثار صریحہ از صحابہ درغایت کثرت وور واقع اگر درمنام بودے باعث این ہمہ فتنہ وغوغا نمی شد وباعث اختلاف وارتداد نمیگشت ۱۲ ترجمہ مشکوٰۃ از شیخ رح سلہ قولہ برویت بصری شیخ محی الدین نووی گفتہ راجح ومختار نزد اکثر علماء آن است کہ آنحضرت دید پروردگار خود را بچشم سر وختار اکثر از مشائخ صوفیہ نیز ثبوت رویت است وفی الحقیقت آنحضرت را کمالے است ورائے اوہام خلق وعقول ایشان خصوصا درشب معراج کہ اتم واکمل واعلی وارفع مقام قرب او ست ۱۲ ترجمہ شیخ عبد الحق دہلوی رحمۃ اللہ علیہ سلہ قولہ از معراج وفہم این معنی از حوصلہ گرفتاران مضیق حس وعادت بیرون است اینجا ایمان باید آورد وکیفیت آں بعلم الٰہی تفویض باید نمود وبحقیقت تمامہ اطوار نبوت ووحی ومعجزات از حیطہ عقل وقیاس بیرون است ہرکہ آنرا تابع قیاس خود دارد وگوید تا معقول من نشود اعتقاد نکنم از نصیبہ ایمان محروم باشد ۱۲ ترجمہ از حضرت شیخ دہلوی سلہ قولہ بالجسد قال القاضی فی الشفا ثم اختلف السلف والعلماء هل كان الاسراء بروحه اى فقط او جسده اى مع روحه فى جميع اسرائه او فى بعضه فى ثلث مقالات فذهب طائفة الى انه اسراء بالروح وانه رؤيا منام وذهب معظم السلف والمسلمين الى انه اسراء بالجسد اى مع الروح فى اليقظة وهذا هو الحق وهو قول ابن عباس وجابر وانس و عمر وابى هريرة ومالك بن صعصعة وابى حبة البدرى وابن مسعود والضحاك وسعيد بن جبير وقتادة وابن المسيب وابن شهاب وابن زيد والحسن وابراهيم ومسروق ومجاهد وعكرمة وابن جريج وهو قول عائشة وهو قول اكثر المتاخرين من الفقهاء والمحدثين والمتكلمين والمفسرين وقالت طائفة كان الاسراء بالجسد يقظة الى بيت المقدس والى السماء بالروح انتهى كلامه الشريف مع اختصار يسير ۱۲ سلہ قوله بالرؤية البصرية قال القاضى فى الشفاء واما رؤيته صلى الله عليه وسلم لربه جل وعز فاختلف السلف فيها فانكرتها عائشة رضى الله تعالى عنها وقال جماعة بقول عائشة وهو المشهور عن ابن مسعود وقال ابن عباس رضى الله تعالى عنه انه راه بعينه الخ قال العلى القارى فى شرح المشكوة فقال الامام النووى الحاصل ان الراجح عند اكثر العلماء ان رسول الله صلى الله عليه وسلم راى ربه بعينى راسه ليلة الاسرى ۱۲ سلہ اى من هيها المختار لها فلا يتنا فى ما روى عنها ۱۲

بِهٖ بِكَمَالِ الْمُتَابَعَةِ السَّالِكُوْنَ تَحْتَ قَدَمِهٖ لَهُمْ اَيْضًا نَصِيْبٌ مِنْ هٰذِهِ الْمَرْتَبَةِ الْمَخْصُوْصَةِ
مصرع وَلِلْاَرْضِ مِنْ كَاْسِ الْكِرَامِ نَصِيْبٌ
غَايَةُ مَا فِي الْبَابِ اَنَّ وُقُوْعَ الرُّؤْيَةِ فِي الدُّنْيَا مَخْصُوْصٌ بِهٖ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالْحَالَةُ الَّتِيْ حَصَلَتْ لِاَوْلِيَائِهِ الَّذِيْنَ تَحْتَ قَدَمِهٖ لَيْسَتْ بِرُؤْيَةٍ وَالْفَرْقُ بَيْنَ الرُّؤْيَةِ وَتِلْكَ الْحَالَةِ كَالْفَرْقِ بَيْنَ الْاَصْلِ وَالْفَرْعِ وَالشَّخْصِ وَالظِّلِّ وَلَيْسَ اَحَدُهُمَا عَيْنَ الْاٰخَرِ

اند ویرا بہ کمال متابعت وسالکند زیر قدم وے نیز نصیبے است ازین مرتبہ مخصوصہ
ع وللارض من کاس الکرام نصیب
غایۃ ما فی الباب اینست کہ وقوع این رویت در دنیا مخصوص است بآں سرور علیہ الصلوٰۃ والسلام وحالتیکہ حاصل است مر اولیا را کہ زیر قدم وے اند رویت نیست وفرق میان رویت وآں حالت در رنگ فرق است میان اصل وفرع وشخص وظل ونیست ہیچ یکے ازین ہر دو عین دیگر

مکتوب ۱۳۶ صد وسی وششم

نیز بہ ملا محمد صدیق صدور یافتہ در منع از تسویف وتاخیر در تحصیل مطلوب حقیقی مکتوب مرغوب وصول یافت چوں قاصد اواخر عشرہ متبرکہ رسید بعد از مضی آن بجواب کتابت نپرداخت جواب کتابت خانخاناں وجواب کتابت خواجہ عبد اللہ را نیز نوشتہ فرستادہ است ملاحظہ خواہند نمود رفتن شما درین دفعہ بہ لشکر معقول فقیر نمی شود تا حکمت چہ باشد وَالْاَمْرُ عِنْدَ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ ملاحظہ فرمایند کہ حضرت حق سبحانہ وتعالے از کمال کرم قوت یومیہ عطا فرمودہ است این را غنیمت شمردہ فکر کار خود باید کرد نہ آں را وسیلہ قوت دیگر باید ساخت کہ کار بہ تسلسل میکشد در درویشی طول امل کفر است ومعاملہ تخلیص از

سلہ یعنی اگر بہ قوت یومیہ قناعت کردہ نشود بلکہ یک قوت را ذریعہ قوت دیگر کردہ آید لابد کہ معاملہ بلائے بنہایت منجر گردد چنانچہ حدیث متفق علیہ از ابن عباس مروی است قال صلی اللہ علیہ وسلم لو کان لابن آدم وادیان من مال لابتغی ثالثا ولا یملأ جوف ابن آدم الا التراب ویتوب اللہ علی من تاب یعنی اگر باشد مر آدمی را دو رود از مال ہر آئینہ طلب میکند سوم را وسیر نمیشود شکم او از حرص وپر نمی کند شکم آدمی را مگر خاک یعنی تا در گور نرود حرص از دے نمیرد واین حکم بر غالب است ورجوع برحمت میکند حق تعالے بر ہر کہ توبہ کند ۱۲ از مشکوٰۃ ترجمہ اش مثنوی کاسۂ چشم حریصاں پر نشد تا صدف قانع نشد پر در نشد بند بگسل باش آزاد اے پسر چند باشی بند سیم وبند زر ۱۲ سلہ قال در بہ صفحہ ۲۶ باقی

فرض معلوم نیست کہ از خواجگی صورتے پیدا کند و اگر اشتیاہی دارند باید بخواجگی چیزے نوشت منقح و مرتب اگر او در جواب ہم منقح بنویسد و وعدہ مؤکد مفہوم شود باین نیت بروند اما علاج تسویف و تاخیر چہ باشد ہر چہ بکند زودتر بکنند کہ فرصت بسیار غنیمت است +

مکتوب ۱۳۷ صد و سی و ہفتم

بحاجی خضر افغان صدور یافتہ در علو شان ادائے نماز کہ منوط است کمال آں بنہایت النہایت و مَا یُنَاسِبُ ذٰلِکَ مکتوب مرغوب رسید مضمون بوضوح پیوست التذاذ در عبادات و رفع کلفت در ادائے آنہا از اجل نعم حق است سبحانہ خصوصاً در ادائے صلوۃ کہ غیر منتہی را میسر نیست علی الخصوص در ادائے فرائض صلوۃ زیرا کہ در ابتدا نہایت با دائے صلوۃ نافلہ ملتذ میسازند و در نہایت النہایت این نسبت بفرائض منوط میگردد و در اداء نوافل خود را بیکار می داند کار عظیم نزد او ادائے فرائض است و بس مصرع این کار دولت است کنوں تاکرا رسد + باید دانست التذاذے کہ در حین ادائے صلوۃ دست میدہد نفس را اصلاً دراں حظے نیست در عین این التذاذ او در نالہ و فغان است سبحان اللہ چہ رتبہ عالیست مصرع هَنِیْئًا لِّاَرْبَابِ النَّعِیْمِ نَعِیْمُهَا + امثال ما مردم بوالہوس را الفت و شنود این سخناں ہم مغتنم است مصرع بارے بہ ہیچ خاطر خود شاد میکنم + و نیز بدانند کہ رتبہ نماز در دنیا در رنگ رتبہ رویت است در

(بقیہ حاشیہ ص ۲۵۹) صلی اللہ علیہ وسلم اول صلاح ھذہ الامۃ الیقین والزھد۔ یعنی نخستین نیکی این امت یقین است براز قیت حق وضمانت وے تعالی ارزاق را۔ و زہد و بے رغبتی در دنیا و اول فسادھا البخل والامل۔ و نخستین فساد امت بخیلی و ورزیدن در صرف اموال و دراز داشتن امل و بقاء دنیا است کہ ضد یقین براز قیت حق و زہد در دنیا است رواہ البیھقی فی شعب الایمان وقال علی اللہ علیہ وسلم ان اخوف ما اتخوف علی امتی الھوی وطول الامل فاما الھوی فیصد عن الحق واما طول الامل فینسی الاخرۃ از مشکوۃ و ترجمہ شیخ ۱۲ ؎ یعنی عشرہ اخیر ماہ مبارک رمضان و برکتش بر ظاہر است ۱۲ ؎ بحث اشتغال بآداب عشرہ از اعتکاف وغیرہ ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ؎۱ از منظوران حضرت امام ربانی است و او از آنحضرت بتعلیم طریقت مجاز نیز گردیدہ و خلق کثیر از وے بفیض رسید وے اکثر شب بگریہ و زاری بسر بردے خداوند مسکنت و انکسار و صفا و حضور بود و اوقاتش بتلاوت و اذکار و نوافل و اشغال معمور در قصبہ بہلول پور کہ از مضافات سرہند است سکونت داشت اول بمجلس خلد منزل شیخ عبد الواحد والد بزرگوار حضرت مجدد حاضر ماندہ سرمایہ سعادت اندوخت بعد ازاں بخدمت حضرت شیخ تکمیل یافت وفات حاجی خضر در سال یک ہزار و پنجاہ و دو است و مزار در قصبہ بہلول پور ۱۲ از زبدہ و خزینہ اللہم اغفر لکاتبہ

آخرت نہایت قرب در دنیا در نماز است و نہایت قرب در آخرت در حین رویت است و بدانند کہ سائر عبادات وسائل اند از برائے نماز و نماز از مقاصد است وَالسَّلَامُ وَالْاِکْرَامُ

مکتوب ۱۳۸ صد و سی و ہشتم

بشیخ بہاؤ الدین سرہندی صدور یافت در مذمت دنیائے دنیہ و اجتناب از صحبت ارباب دنیا فرزندے ارشدے باین دنیہ مبغوضہ غور رسند نباشد و سرمایۂ دوام اقبال را بجناب قدس خداوندی جل سلطانہ از دست ندہد فکر باید نمود کہ چہ چیز میفروشد و چہ چیز میخرد آخرت را بدنیا عوض نمودن و از حق سبحانہ بخلق باز ماندن از سفاہت و بیخردی است جمع دنیا و آخرت از قبیل جمع اضداد است مَا اَحْسَنَ الدِّیْنُ وَالدُّنْیَا لَوِ اجْتَمَعَا ازین دو ضد ہر کدام را اختیار کند و ہر کہ خواہد خود را بفروشد عذاب آخرت ابدی است و متاع دنیا قلیل است دنیا مبغوضۂ حق است سبحانہ و آخرت مرضیۂ او تعالیٰ و تقدس عِشْ مَا شِئْتَ فَاِنَّکَ مَیِّتٌ + وَاَلْزِمْ مَا شِئْتَ فَاِنَّکَ مُفَارِقُهٗ + آخر زن و فرزند را میباید گزاشت و تدبیر اینہا را بحق سبحانہ باید سپرد و امروز خود را مردہ باید انگاشت و مہمات اینہا را باو تعالیٰ باید تفویض نمود اِنَّ مِنْ اَزْوَاجِکُمْ وَاَوْلَادِکُمْ عَدُوًّا لَّکُمْ فَاحْذَرُوْهُمْ نص قاطع است مکرر شنیدہ باشند خواب خرگوش تا چند خواہد بود آخر چشم باید کشود صحبت اہل دنیا و اختلاط با ایشاں سم قاتل است کشتۂ این سم بموت ابدی گرفتار است اَلْعَاقِلُ تَکْفِیْهِ الْاِشَارَةُ فَکَیْفَ التَّصْرِیْحُ مَعَ الْمُبَالَغَةِ وَالتَّاکِیْدِ

؎۱ قولہ سفاہت بالفتح بیخردی و سبکی نمودن ۱۲ ؎۲ یعنی چہ زیبا است دین و دنیا اگر مجتمع بودندے ۱۲ ؎۳ اشارت است باحادیثے کہ وارد اند درین باب چنانکہ قال صلی اللہ علیہ وسلم لو کانت الدنیا تعدل عند اللہ جناح بعوضۃ ما سقی کافرا منہا شربۃ رواہ احمد والترمذی وابن ماجۃ یعنی اگر میبود دنیا کہ برابری شد نزد خدا بازوے پشہ را نمی نوشانید ہیچ کافرے را از دنیا یک آب خوردن ۱۲ مشکوۃ و ترجمہ شیخ ؎۴ یعنی زندہ بمان چندانکہ خواہی پس ترا از موت ناگزیر است و لازم گیر ہر چیزے را کہ خواہی پس ترا از مفارقتش لابدست ۱۲ ؎۵ قولہ خود را مردہ الخ عن ابن عمر قال اخذ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و بارک ببعض جسدے فقال کن فی الدنیا کانک غریب او عابر سبیل وعد نفسک من اصحب القبور رواہ البخاری ۱۲ مشکوۃ ؎۶ قولہ ان من ازواجکم الخ ترجمہ این آیت بحاشیہ مکتوب صد و سی و دوم نوشتہ شد حضرت عطار میفرماید مال و اولادت بمعنی دشمن اند + گرچہ نزدیک تو چشم روشن اند + انما اموالکم را یاد گیر + مال و ملک این جہان بہ باد گیر ۱۲ ؎۷ یعنی مرد عقلمند را اشارت کافی است پس تصریح کردن بمطلوب و مبالغہ نمودن دران و موکد گردانیدن او را چگونہ نباشد ۱۲

لقمهٔ چرب ملوک[۱] درا ز دیاد مرض قلبی میکوشد فکیفَ الفلاحُ والنّجاتُ اَلحذرُ اَلحذرُ اَلحذرُ ز سه من
آنچه شرط بلاغ است با تو میگویم ٭ تو خواه از سخنم پند گیر خواه ملال ٭ فِرُّوْا مِنْ صُحْبَتِهِمْ اَکْثَرَ مَا تَفِرُّوْنَ مِنَ الْاَسَدِ
فَاِنَّهٗ یُوْجِبُ الْمَوْتَ الدُّنْیَوِیَّ وَهُوَ قَدْ یُفِیْدُ فِی الْاٰخِرَةِ وَاِخْتِلَاطُ الْمُلُوْكِ یُوْجِبُ الْهَلَاكَ
الْاَبَدِیَّ وَالْخَسَارَةَ السَّرْمَدِیَّ فَاِیَّاكَ وَصُحْبَتَهُمْ وَاِیَّاكَ وَلُقْمَتَهُمْ وَاِیَّاكَ وَمَحَبَّتَهُمْ وَاِیَّاكَ وَ
رُؤْیَتَهُمْ وَقَدْ وَرَدَ[۲] فِی الْخَبَرِ الصَّحِیْحِ مَنْ تَوَاضَعَ غَنِیًّا لِغِنَاهُ ذَهَبَ ثُلُثَا دِیْنِهٖ باید اندیشید که این همه
تواضع وچاپلوسی از جهت غناء ایشان است و نتیجهٔ آں ذهاب دو ثلث دین است فَاَیْنَ اَنْتَ مِنَ
الْاِسْلَامِ وَاَیْنَ اَنْتَ مِنَ النَّجَاتِ این همه مبالغه وابرام بواسطهٔ آنست که میداند که لقمهٔ چرب وصحبت
ناجنس دل آں فرزند را از تذکر مواعظه وتعقل نصائح در پرده انداخته باشد بکلمه وکلام متاثر نخواهد شد فَالْحَذَرُ
الْحَذَرُ مِنْ صُحْبَتِهِمْ وَالْحَذَرُ الْحَذَرُ مِنْ رُؤْیَتِهِمْ وَاللّٰهُ سُبْحَانَهُ الْمُوَفِّقُ نَجَّانَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ
وَاِیَّاکُمْ عَمَّا لَا یَرْضٰی عَنْهُ رَبُّنَا الْمُتَعَالِیْ بِحُرْمَةِ سَیِّدِ الْبَشَرِ الْمَمْدُوْحِ بِمَا زَاغَ الْبَصَرُ[۳]
عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُهَا ٭ وَالسَّلَامُ

مکتوب ۱۳۹ صد و سی و نهم

بجعفر بیگ نهانی صدور یافته دربیان آنکه جماعهٔ بے دولتاں که طعن در اہل اللہ می نمایند بجو د

[۱] قوله فِرُّوْا مِنْ صُحْبَتِهِمْ الخ یعنی بگریزید از صحبت ملوک واغنیا زیاده تر از انکه میگریزی از شیر زیراکه شیر بموت دنیوی میرساند وموت دنیوی گاه است که در آخرت مفید گردد و اختلاط با ملوک واغنیا بہلاک ابدی وزیاں کاری سرمدی با نجامد پس پرہیز کن از صحبت شاں وپرہیز کن از لقمهٔ ایشاں وپرہیز کن از محبت ایشاں وپرہیز کن از دیدن ایشاں شیخ عطار فرماید سه مردگانند اغنیائے روزگار ٭ اے پسر با مردگاں صحبت مدار ٭ قرب سلطان آتش سوزاں بود ٭ بابداں الفت ہلاک جان بود ٭ [۲] قوله وقد ورد فی الخبر تحقیق تخریج این حدیث بحاشیه مکتوب ہشتاد و پنجم نوشته شد۔ حضرت عطار اندریں معنی میفرماید سه سرمکن در پیش دنیا داریست ٭ ورکنی بے شک رود دینت ز دست ٭ بہر زر منتائے دنیا دار را ٭ تا چه خواہی کردن این مردار را ٭ [۳] قوله فالحذر الحذر الخ پس لازم بگیر ترسیدن وخوف کردن را از صحبت ایشاں ولازم بگیر خوف کردن وترسیدن را از دیدن شاں وخدائے پاک است توفیق دہنده خدائے پاک مارا وشمارا نجات بخشد از ہر آنچه پسند نه فرماید رب ما برتر بطفیل سردر آدمیاں که ممدوح است بصفت ما زاغ البصر ۱۲ [۴] بالکسر استوار کردن ولتوه آوردن وبلول کردن وجامه را با ریسمان دوتا بافتن ورسن دوتا تافتن ۱۲ من [۵] یعنی بعید ودور افتاده از اسلام دور مانده از مخلصے آخرت ۱۲

نکوہش آں جماعه مجوّز است بلکه مُسْتَحْسَن التفات نامهٔ گرامی مشرف ساخت حق سبحانه وتعالیٰ ایشاں
را سلامت دارد که تفقد احوال فقراء میفرمایند وحضور وغیبت را یکساں میدارند تحدو ما کفار قریش چوں از
کمال بے سعادتی در ہجو ونکوہش اہل اسلام مبالغه نمودند حضرت پیغامبر علیه وعلی آله الصلوٰة والسلام به بعضی
از شعراء اسلامیه امر فرمودند که ہجو کفار نگونسار نمایند آں شاعر در حضور آنسرور عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ
اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُهَا بربالائے منبر می برآمد واشعار ہجویهٔ کفار برملا میخواند آں سرور میفرمودند که
روح القدس با اوست مادامیکه ہجو کفار میکند ملامت وایذاء خلق از متممات عشق است اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا
مِنْهُمْ بِحُرْمَةِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْهِ وَعَلَیْهِمْ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ ٭

مکتوب ۱۴۰ صد و چهلم

بملا محمد معصوم کابلی صدور یافته دربیان آنکه رنج ومحنت از لوازم محبت است محبت آثار رنج و
محنت از لوازم[۲] محبت است اختیار فقر را درد وغم لابد است بیت غرض از عشق تو ام چاشنی درد وغم
است ٭ ورنه زیر فلک اسباب تنعم چه کم است ٭ دوست آوارگی میخواہد تا از غیر او بکلیهٔ انقطاعے حاصل
گردد اینجا آرام در بے آرامی است وساز در سوز است وقرار در بے قراری وراحت در جراحت درین

[۱] قوله حضرت پیغامبر الخ عن عائشة رضی الله تعالیٰ عنها قالت کان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یضع لحسان بن ثابت منبرا فی المسجد یقوم علیه قائما یفاخر عن رسول الله صلی الله علیه وسلم او ینافح ویقول رسول الله صلی الله علیه وسلم ان الله تعالیٰ یؤید حسان بروح القدس ما نافح او فاخر عن رسول الله رواه البخاری وفی الاستیعاب لابن عبد البر ان کعب بن مالك قال یا رسول الله ماذا تری فی الشعر فقال ان المومن یجاهد بسیفه ولسانه وعن البراء قال قال النبی صلی الله علیه وسلم یوم قریظة لحسان بن ثابت اهج المشرکین فان جبریل معك وکان رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول لحسان اجب عنی اللهم ایده بروح القدس متفق علیه وعن عائشة رض ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال اهجوا قریشا فانه اشد علیهم من رشق النبل رواه مسلم ۱۲ مشکوٰة [۲] عن عبد الله بن مغفل رضی الله تعالیٰ عنه قال جاء رجل الی النبی صلی الله تعالیٰ علیه وآله وسلم فقال انی احبك قال انظر ما تقول فقال والله انی لاحبك ثلث مرات قال ان کنت صادقا فاعد للفقر تجفافا الفقر اسرع الی من یحبنی من السیل الی منتهاه رواه الترمذی وقال هذا حدیث حسن غریب ۱۲ از مشکوٰة ۱۲ ابدانکه این حدیث را بمعنی حدیث لقد اخفت فی الله وما یخاف احد ولقد اوذیت فی الله وما یوذی احد فرود باید آورد ۱۲ [۳] چه خوش گفته ٭ یارب ہمه خلق را بمن بدخو کن ٭ درجمله جہانیاں مرا یکسو کن ٭ روی دل من صرف کن از ہر جہتے ٭ وز عشق خودم یک جہت ویکرو کن ۱۲ [۴] توحید المحبت صوفی صاحب سیر تخلیص دل از توجه او ست بغیر ۱۲

مقام فراغت طلبیدن خود را در محنت انداختن است تمام خود را به محبوب باید سپرد ہر چہ از وبیاید بہ انشد رضا باید قبول کرد وابرو نباید پیچید طریق زندگانی درین وضع است تا توانید استقامت ورزید والّا فتور در قفا است مشغولی شما خوب شده بود امّا پیش از قوت بضعف کشید غم نیست اگر اندکے خود را ازین تردد جمع سازند بہتر از پیشتر خواہد شد باید کہ این اسباب تفرقہ را عین اسباب جمعیّت دانند تا توانند کارے کردو السلام ✦

مکتوب ۱۴۱ صد و چہل و یکم

بملا محمد قلیج صدور یافتہ در بیان آنکہ عمدۂ این کار محبت و اخلاص است حضرت حق سبحانہ و تعالے ترقیات کرامت فرماید بحُرمۃِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلَیْہِمْ وَعَلٰی اٰلِہٖ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ از احوال قلبی گاہے نمی نویسند کہ چہ صورت دارد البتہ ازاں باب نیز چیزے می نوشتہ باشند کہ موجب توجہ غائبانہ است عمدۂ این کار محبت و اخلاص است اگر الحال ترقی مفہوم نشود غم نیست چوں استقامت بر اخلاص است امید است کہ کار سنین بساعات میسّر گردد وَالسَّلَامُ ✦

مکتوب ۱۴۲ صد و چہل و دُوُیم

بملا عبد الغفور سمرقندی صدور یافت در بیان آنکہ از نسبت این بزرگواراں اگر اندک بدست افتد اندک نیست مکتوب شریف کہ از روئے التفات ارسال داشتہ بودند رسید محبت فقراء و توجہ باین طائفہ از اجلّ نعم خداوندی ست جل سلطانہ از حضرت حق سبحانہ و تعالے استقامت براں مسئول و مرجوّ است نیازے کہ بدرویشاں فرستادہ بودند نیز وصول یافت فاتحۂ سلامت خواندہ شد طریقۂ کہ اخذ کردہ بودند و نسبتے کہ از انجا فرا رسیدہ بود ازاں مقولہ ہیچ ذکر نیافتہ معاذ اللہ کہ دراں فتورے رفتہ باشد بیت یک چشم زدن خیال او

ف را بفتح بروزن سرا بمعنی پیش کہ بعربی قبل گویند و بمعنی نزدیک و دور و بالا نیز آمدہ و این کلمہ ایست کہ گاہے زاید می آید ۱۲ غیاث ۲ از بزرگترین نعمائے الٰہی است عز سلطانہ ۱۲

پیش نظر ✦ بہتر ز وصال خوب رویان ہمہ عمر ✦ از نسبت این بزرگواراں اگر اندک بدست افتد اندک نیست زیرا کہ نہایت دیگراں در بدایت ایشاں مندرج ست **مصرع** قیاس کن ز گلستان من بہار مرا ✦ امّا ازین فتور غم نیست چوں رشتۂ محبت بحمد اللہ این نسبت قوی است فرجی کہ مکرر پوشیدہ شدہ است ارسال داشتہ شد گاہ گاہ آن را بپوشند و بادب نگاہ دارند کہ فوائد بسیار ازاں متوقع است ہر گاہ آں جامہ را بپوشند باوضو بپوشند و تکرار سبق نمایند امید است کہ جمعیت تمام رُو دہد ہر گاہ چیزے نویسند باید کہ اوّل از احوال باطن خود نویسند کہ احوال ظاہر بے احوال باطن از حیز اعتبار ساقط است **مصرع** از ہر چہ میرود سخن دوست خوش تر است ✦ ثَبَّتَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ عَلٰی مُتَابَعَۃِ سَیِّدِ الْبَشَرِ الْمُطَہَّرِ عَنْ زَیْغِ الْبَصَرِ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ ظَاہِرًا وَّبَاطِنًا **مصرع** کار این است وغیر این ہمہ ہیچ ✦

مکتوب ۱۴۳ صد و چہل و سیوم

بملا شمس صدور یافت در بیان آنکہ موسم جوانی را غنیمت شمردہ بلہو و لعب صرف نکنند محبّ فقراء

---

۱ التعریب وقس من حال بستانی دبیجی ۱۲ ۲ قولہ بحملہ الخ حملہ بفتحات جمع حامل یعنی حاملان این نسبت سنیہ و بردارندگان این دولت علیہ ۱۲ ۳ قولہ فرجی قسمی است از لباس کہ دامن او از پس مشقوق باشد ھکذا سمعت لبعض العلماء من اہل کابل و مولانا بحر العلوم در شرح مثنوی فرمودہ عادت صوفیاں آنست کہ جامہ از میان دریدہ بپوشند بے آستین آنرا فرجی نام نہادند و مولوی در ابیات لاحقہ می فرمایند کہ صفائے این نام آن قوم صاف بردند کہ این نام اشارہ است در آنکہ در دریدن فرج حاصل است و این قوم صوفیاں وجود خود را دریدہ بقا حاصل کردند و آں کس کہ صوفی واقعی نیست پیش او این نام حرف محض است کہ او متخلق باین اشارہ نیست انتہی و میر محمد رح فرمودند کہ فرجی را بدین جہت نام شد کہ شیخ را ان از دریدن آن پیرہن فرج حاصل شدہ بود و معنی کہ پاک و صاف است شیخ را اصل گشت و لباس و پوشش کہ در آں صاف است در طبع خلقا جائے گرفت کہ فرجی را لباس و پیرایہ برائے تحصیل معاش ساختہ اند و ہرگز بسوئے معنی کہ فرج و بسط است نہ پرداختہ اند کہ گاہے فرج و بسط حاصل کردہ باشند انتہی بدانکہ فرج بفتحتین بمعنی کشائش و آسائش است و بفتح اول و سکون ثانی و جیم عربی اندام نہانی زن و مرد و رخنہ و شگاف و دریچہ و شگافتن و کشادن و کشادگی میان دو چیز و واشدن اندوہ - از غیاث و منتخب و مولانا روم در دفتر پنجم میفرمایند بیان آنکہ فرجی را چرا فرجی نام نہادند صوفئے بدرید جبہ در حرج ✦ پیشش آمد بعد بدریدن فرج ✦ کردہ نام آن دریدہ فرجی ✦ این لقب شد فاش زاں مرد نجی ✦ این لقب شد فاش صافش شیخ برد ✦ ماند اندر طبع خلقاں حرف دُرد ✦ صاف خواہی جبہ بشگاف اے پسر ✦ تا ازاں صفوت براری از درس ✦ ہست صوفی آنکہ شد صفوت طلب ✦ نہ لباس صوف و خیاطی و دبّ ✦ صوفی گشتہ بہ پیش این لئام ✦ الخیاطۃ واللواطۃ والسلام ✦ ۴ قال تعالی وتبارک فلما ان جاء البشیر القاہ علی وجہہ فارتد بصیرا ۱۲ ۵ تعریبہ - و احسن ما یملی حدیث الاحبۃ ۶ پس از سی سال این معنی محقق بشد بہ خاقانی ✦ کہ یک دم باخدا بودن بہ از ملک سلیمانی ۱۲ ۷ ازلیس رفتن یعنی از در جاع کردن ۱۲

مولانا شمس موفق باشد کہ موسم جوانی را غنیمت شمردہ بلہو ولعب صرف نکند و بجوز و مویز عوض ننماید کہ آخر غیر از ندامت و پشیمانی امرے دیگر نخواہد بود و بیود نخواہد داشت خبر شرط است پنج وقت نماز بجماعت ادا نماید و حلال را از حرام امتیاز کند طریق نجات اخروی متابعت صاحب شریعت است عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوٰتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ تلذذات فانیہ و تنعمات ہالکہ منظور نظر نباشد وَاللّٰہُ سُبْحَانَہُ الْمُوَفِّقُ لِلْخَیْرَاتِ +

مکتوب ۱۴۴ صد و چہل و چہارم

بحافظ محمود لاہوری صدور یافت در بیان معنی سیر و سلوک و بیان سیر الی اللہ و سیر فی اللہ و دو سیر دیگر کہ بعد از ین دو سیر است + حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ درمدارج کمالات ترقیات بے اندازہ کرامت فرماید بِحُرْمَۃِ سَیِّدِ الْبَشَرِ الْمُطَہَّرِ عَنْ زَیْغِ الْبَصَرِ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوٰتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ

مصرع از ہر چہ میرود سخن دوست خوشتر است + سیر و سلوک عبارت از حرکت[1] در علم است کہ از مقولہ کیف[2] است حرکت[3] اینی اینجا گنجائش ندارد پس سیر الی اللہ عبارت از حرکت علمیہ است کہ از علم اسفل بعلم اعلی میرود و از ان اعلی باعلائے دیگر اِلٰی اَنْ یَّنْتَہِیَ اِلٰی عِلْمِ الْوَاجِبِ تَعَالٰی بَعْدَ طَیِّ عُلُوْمِ الْمُمْکِنَاتِ کُلِّہَا وَ زَوَالِہَا بِاَسْرِہَا وَہٰذِہِ الْحَالَۃُ ہُوَ الْمُعَبَّرُ بِالْفَنَاءِ و سیر فی اللہ عبارت از حرکت علمیہ[4] است در مراتب وجوب از اسماء و صفات و شیون[5] و اعتبارات و تقدیسات و تنزیہات اِلٰی اَنْ یَّنْتَہِیَ اِلَی الْمَرْتَبَۃِ

ـــــــــــــــــــ

[1] قولہ حرکت در علم یعنی انتقال علمی ۱۲ [2] قولہ کیف اعلم ان الموجود اما جوہر او عرض والجوہر اما مجرد او مادی والعرض تسعۃ اقسام الکم و الکیف والاین والمتی والاضافۃ والملک والوضع والفعل والانفعال ـ و الکیف ہو عرض لا یتوقف تعقلہ علی تعقل الغیر ولا یقتضی القسمۃ واللاقسمۃ فی محلہ اقتضاء اولیا وینقسم الکیف الی کیفیات محسوسۃ راسخۃ وغیرہا والی کیفیات نفسانیۃ والعلم علی الاصح من الکیفیات والیہ اشار الامام الربانی قدس سرہ بقولہ از مقولہ کیف است ۱۲ [3] قولہ حرکت اینی یعنی انتقال مکانی ۱۲ [4] بجدے کہ منتہی گردد آں حرکت علمیہ بمرتبہ کہ ممکن نیست تعبیر نمودن از ان بعبارتے و نہ اشارہ کردہ شود بسوئش بہیچ اشارتے و نام نہادہ نہ شود آن مرتبہ بنامے و برمز و کنایت ہم دربیان آوردہ نشود و نداند او را ہیچ دانشمندے و در نیابد او را ہیچ یابندہ و اینست سیر کہ بیقا نامیدہ شدہ است ۱۲ [5] بدانکہ شیونات الٰہی فرع اند مر ذات را عز و جل عز و جل شانہ و صفات او تعالیٰ متفرع بر شیونات اند و اسماء کالخالق والرازق متفرع بر صفات و افعال متفرع بر اسماء و سائر موجودات نتائج افعال و متفرع بر آنہا است پس شیون دیگر است و صفات دیگر و اولی عین ذات اند و ثانیہ زائد بر ذات اند در خارج و من لم یطلع علی ہذا الفرق زعم ان الشیون ہی الصفات فحکم بعینیۃ الصفات مع الذات کالشیون فلزم انکار اجماع اہل الحق من

الَّتِیْ لَا یُمْکِنُ التَّعْبِیْرُ عَنْہَا بِعِبَارَۃٍ وَلَا یُشَارُ اِلَیْہَا بِاِشَارَۃٍ وَلَا تُسَمّٰی بِاِسْمٍ وَلَا تُکَنّٰی بِکِنَایَۃٍ وَلَا یَعْلَمُہَا عَالِمٌ وَلَا یُدْرِکُہَا مُدْرِکٌ وَہٰذَا السَّیْرُ مُسَمًّی بِالْبَقَاءِ و سیر عن اللہ باللہ کہ سیر ثالث است نیز عبارت از حرکت علمیہ است کہ از علم اعلی بعلم اسفل فرود می آید و از ان اسفل باسفل دیگر اِلٰی اَنْ یَّرْجِعَ اِلَی الْمُمْکِنَاتِ رُجُوْعَ الْقَہْقَرٰی وَیَنْزِلَ عَنْ عُلُوْمِ مَرَاتِبِ الْوُجُوْبِ کُلِّہَا وَہُوَ الْعَارِفُ الَّذِیْ نَسِیَ اللّٰہَ بِاللّٰہِ وَرَجَعَ عَنِ اللّٰہِ مَعَ اللّٰہِ وَہُوَ الْوَاجِدُ الْفَاقِدُ وَہُوَ الْوَاصِلُ الْمَہْجُوْرُ وَہُوَ الْقَرِیْبُ الْبَعِیْدُ و سیر رابع کہ سیر در اشیا است عبارت از حصول علوم اشیا است شَیْئًا فَشَیْئًا بَعْدَ زَوَالِ عُلُوْمِ الْاَشْیَاءِ کُلِّہَا فِی السَّیْرِ الْاَوَّلِ فَالسَّیْرُ الرَّابِعُ مُقَابِلٌ لِلسَّیْرِ الْاَوَّلِ وَالسَّیْرُ الثَّالِثُ لِلسَّیْرِ الثَّانِیْ کَمَا تَرٰی و سیر الی اللہ و سیر فی اللہ از برائے تحصیل نفس ولایت است کہ عبارت از فنا و بقا است و سیر ثالث و رابع از برائے حصول مقام دعوت است کہ مخصوص بانبیاء مرسل است صَلَوَاتُ اللّٰہِ تَعَالٰی وَتَسْلِیْمَاتُہٗ عَلٰی جَمِیْعِہِمْ عُمُوْمًا وَعَلٰی اَفْضَلِہِمْ خُصُوْصًا و متابعان کمّل را از مقام این بزرگواران عَلَیْہِمُ الصَّلَوٰتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ نیز نصیب است کَمَا قَالَ تَبَارَکَ وَتَعَالٰی قُلْ[1] ہٰذِہٖ سَبِیْلِیْ اَدْعُوْا اِلَی اللّٰہِ عَلٰی بَصِیْرَۃٍ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِیْ این است حدیث بدایت و نہایت کہ مقصود از ذکر آن تنویہ[2] و تشویق طلاب است ؎ برشکر غلطید اے صفرائیاں + از برائے کورئے سودائیاں[3] + وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْہُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَۃَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوٰتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ +

مکتوب ۱۴۵ صد و چہل و پنجم

بملا عبد الرحمن مفتی صدور یافت در بیان آنکہ مشائخ طریقہ علیہ نقشبندیہ قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَسْرَارَہُمْ ابتداء سیر از عالم امر اختیار کردہ اند و در بیان سر عدم تاثر بعضے از مبتدیان این طریق بسبب عدم... ثَبَّتَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ عَلٰی جَادَّۃِ الشَّرِیْعَۃِ الْمُصْطَفَوِیَّۃِ عَلٰی صَاحِبِہَا الصَّلٰوۃُ وَ

ـــــــــــــــــــ

[1] اشارت است بآیتے کہ در آخر سورہ یوسف واقع است یعنی بگو اے محمد این راہ من است میخوانم بسوئے خدا با حجت ظاہر من و پیروان من نیز میخوانند ۱۲ [2] تنویہ بلند کردن و خواندن بچیزے ۱۲ من [3] التعریب ؎ وتہافتوا فی سکرہا اہل صفۃ داءً لاجل تغافل السوداوی ۱۲

السَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ وَیَرْحَمُ اللّٰهُ عَبْدًا قَالَ اٰمِیْنًا مشائخ طریقہ نقشبندیہ قدس اللّٰہ تعالیٰ اسرارہم
ابتداء سیر از عالم امر اختیار کردہ اند و عالم خلق را در ضمن آں سیر قطع مینمایند بخلاف مشائخ سائر طرق کہ ابتداء
سیر ایشاں از عالم خلق است بعد از طی عالم خلق قدم در عالم امر مے نہند و بہ مقام جذبہ میرسند لہذا طریق نقشبندیہ
اقرب طرق آمد و لاجرم نہایت دیگراں در بدایت ایشان مندرج گشت ع قیاس کن ز گلستان من بہار مرا
جمعے باشند از طلاب ایں طریقۂ علیہ کہ با آنکہ ابتداء سیر ایشاں از عالم امر است بسرعت متاثر نشوند و التذاذ
و حلاوت کہ مقدمۂ جذبہ است بزودی پیدا نہ کنند وجہش آنست کہ عالم امر در ایشاں نسبت بعالم خلق ضعیف
افتادہ است و ہمیں ضعف سد راہ سرعت تاثیر و تاثر شدہ و ایں لطوء تاثر تا زمانے متحقق است کہ عالم
امر در ایشاں بر عالم خلق قوت پیدا کند و امر منعکس گردد و علاج ایں ضعف مناسب ایں طریقہ علیہ تصرف
تام است مر صاحب تصرف تام را و علاجے کہ مناسب طرق دیگران است تقدیم تزکیہ نفس است
و ریاضات و مجاہدات شاقہ کہ موافق شریعت واقع شوند علی صاحبہا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ
باید دانست کہ لطوء تاثر علامت نقصان استعداد نیست گروہے باشند تام الاستعداد کہ بایں
بلا مبتلا گردند والسلام

مکتوب ۱۴۶ صد و چہل و ششم

بشرف الدین حسین بدخشی صدور یافت در نصیحت بر تکرار سبق مکتوب فرزندے شرف الدین
حسین وصول یافت لِلّٰهِ سُبْحَانَهُ الْحَمْدُ وَالْمِنَّةُ کہ بسعادت یاد فقراء مستسعد اند سبقے کہ گرفتہ
بودند بہ تکرار آں وقت را معمور دارند و فرصت را از دست ندہند مبادا کر و فر فانیہ از جا ببرد و طمطراق زائلہ
بے حلاوت سازد بیت ہمہ اندر زمن بہ تو ایں است کہ تو طفلی و خانہ رنگین است چہ نعمتی است

ا قولہ کر بالفتح و تشدید را بمعنی بازگشتن و بانگ دانیدن و حملہ بردن۔ و قولہ فر بالفتح و تشدید در عربی بمعنی گریختن و در فارسی بالفتح و تخفیف بمعنی شان و شوکت و بمعنی نور و پرتو ۱۲ ۲ قولہ طمطراق بضم ہر دو طا بمعنی کر و فر و شان و تجمل و بعضی گفتہ اند کہ طم بمعنی علو و طراق بمعنی آواز خوش و طمطراق ازین مرکب است ۱۲ ۳ تاخیر اثر کردن و تاخر قبول نمودن اثر ۱۲ ۴ قولہ لطوء بالضم درنگ کردن و آہستگی نقیض سرعت ۱۲ منہ ۵ مستسعد اسم فاعل از استسعاد نیک بختی و سعادت جوئیدہ و یاری خواہندہ ۱۲ اللہم اغفر لکاتبہ و لمن سعی فیہ و لوالدیہم اجمعین ۱۲

کہ حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ بندہ را در عنفوان شباب توفیق توبہ کرامت فرماید و بران استقامت بخشد
تواں گفت کہ تنعمات تمام دنیا در جنب آں نعمت حکم شبنمے دارد در جنب دریائے عمیق چہ آں نعمت
موجب رضائے مولی است سبحانہ کہ فوق جمیع نعم است چہ دنیوی و چہ اخروی وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللّٰهِ
اَکْبَرُ وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ
وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّهَا وَاَکْمَلُهَا

مکتوب ۱۴۷ صد و چہل و ہفتم

بخواجہ محمد اشرف کابلی صدور یافتہ در بیان آنکہ گسستن بر پیوستن مقدم است یا پیوستن بر گسستن
حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ در مدارج کمال ترقیات کرامت فرماید بحرمة سید المرسلین علیہ و
علیہم و علی آلہ الصلوات والتسلیمات اتمہا جمعے از مشائخ طریقت قدس اللّٰہ تعالیٰ
اسرارہم گسستن را بر پیوستن مقدم داشتہ اند و جمعی دیگر ازین بزرگواراں پیوستن را بر گسستن تقدیم
دادہ اند و طائفہ ثالث بتوقف رفتہ اند ابو سعید خراز گوید قدس سرہ تا نرہی نیابی تا نیابی نرہی ندانم کدام پیش
بود راقم ایں سطور گوید گسستن و پیوستن در یک زمان متحقق میگردند جائز نیست کہ گسستن از پیوستن
جدا شود و پیوستن بے گسستن ہویدا گردد غَایَةُ مَا فِی الْبَابِ اگر خفائے ہست در تقدم ذاتی است
و تعیین علیت یکے مر دیگرے را شیخ الاسلام ہروی قدس سرہ اختیار مذہب ثانی مینماید و میفرماید کہ سبقت
ازاں طرف نکوست بلے اما جمعی کہ گسستن را مقدم داشتہ اند انکار ایں سبقت نمی نمایند مراد ایشاں
از پیوستن ظہور تام است و آں منافی سبقت بر ظہور مطلق نیست ظہور مطلق مقدم باشد بر گسستن و ظہور
تام موخر ازاں بریں تقدیر نزاع ایشاں بلفظ راجع میگردد اما نظر طائفہ اولے بلند است کہ قلیل را در حیز اعتبار

ا وگفتہ اند تا نرہی نیابی ۱۲ ۲ فرمودہ اند تا نیابی نرہی ۱۲ ۳ یعنی بہ تقدم و تاخر حکم نکردہ اند بلکہ سکوت ورزیدہ و بحق سبحانہ تفویض نمودہ و بہ لا اعلم و لا ادری ناطق شدہ و گفتہ کہ یا نہ پیوستم تا از خود نہ گسستم و از خود نگسستم تا باو نہ پیوستم کدام پیش بود او داند خواہ سنگ بر سبو و خواہ سبو بر سنگ ۱۲ ۴ یعنی حضرت امام ربانی قدس سرہ ۱۲ ۵ الحاصل پیوستن بوجہ ما من حیث ہو مقدم است بر گسستن و اما پیوستن علی وجہ التمام و الکمال پس موخر است از گسستن و مترتب است بران ترتب ذاتی بلکہ زمانی چنانکہ فرمودہ اند تقدم زمانی نیز پیدا گشت یعنی و لو بالنسبة الی بعض الاشخاص و بعض الافراد (باقی بر صفحہ ۲۷۰)

نمی آرند باید دانست کہ برین توجیہ تقدم زمانی نیز پیدا گشت وَاللّٰہُ سُبْحَانَہٗ اَلْمُلْہِمُ لِلصَّوَابِ بہر حال مظہر گسستن و پیوستن باید شد کہ مرتبۂ ولایت منوط بایں دو مرتبہ است وَبِدُوْنِہِمَا خَرْطُ الْقَتَادِ مرتبۂ اولیٰ مربوط بسیر الی اللہ است و مرتبۂ ثانی بسیر فی اللہ و مجموع این دو سیر بمرتبۂ ولایت و کمال میرسد علیٰ تَفَاوُتِ دَرَجَاتِہِمَا و دو سیر دیگر از برائے تحصیل تکمیل است و وصول بدرجہ دعوت۔

ع بانگ دو کردم اگر در دہ کس است ✤ والسلام

مکتوب ۱۴۸ صد و چہل و ہشتم

بملا صادق کابلی صدور یافتہ در بیان آنکہ صاحب ری بے حاصل است و در بیان آنکہ زنہار بتوسط روحانیات مشائخ و امدادات الیشان مغرور نشوند و آں صور مشائخ فی الحقیقت لطائف شیخ مقتدا است ✤ دو مکتوب پے در پے رسید مکتوب اول از حصول و سیری ایما نمود و مکتوب ثانی از تشنگی و بے حاصلی الحمد للہ سبحانہ کہ عبرت مرخاتم راست صاحب ری بے حاصل است و آنکہ خود را بے حاصل دانست واصل است مکرر بشما گفتہ شدہ است کہ زنہار بتوسط روحانیات مشائخ و امدادات الیشان مغرور نشوید کہ آں صور مشائخ فی الحقیقت لطائف شیخ مقتدا است کہ بآں صور

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۳۶۹) للظہور التام فتامل فیہ تاملا صادقا فانہ لابد لک من ذلک ھنالک ۱۲ ۔ ؎۶ اما در معنی ہیچ نزاعے نیست کہ ہر یکے از فریقین براد دیگر قائل است ۱۲ ؎ بضم اول و ضم فا بمعنی اول ہر چیز و آغاز جوانی ؎ شمہ از حال شیخ ابو سعید خراز بحاشیہ مکتوب اول نوشتہ شد ۱۲ ؎ ہروی بفتحتین منسوب بسوئے ہرات کہ شہریست بخراسان ۱۲ ؎ یعنی اندک را نہ بپوستن کہ مطلق است و مقدم اعتبار نکردہ حکم بہ تقدم گسستن بر پیوستن مے کنند ۱۲۔
(حاشیہ متعلقہ صفحہ ہذا) ؎۱ ان یکون المتقدم فی زمان متقدم والمتاخر فی زمان متاخر ھذا فی الزمانیات واما الزمان فالتقدم والتاخر بین اجزائہ فلیس بھذا المعنی ۱۲ ؎۲ یعنی بدوں طے این ہر دو مسافت خواہاں تحصیل مرتبۂ ولایت بودن دست کشیدن است بر درخت خار دار کہ قتاد نام دارد یعنی بے سود محنت و رنج برداشتن است ۱۲ ؎۳ یعنی سیر عن اللہ باللہ و سیر فی الاشیاء بدانکہ معانی این چہار سیر در مکتوب صد و چہل و چہارم عنقریب مشرح فرمودہ اند ۱۲ ؎۴ اشارت است بحدیث انما الاعمال بالخواتیم متفق علیہ یعنی و نیست اعتبار اعمال مگر بخاتمہا تا خاتمہ بر کدام عمل است ہماں اعتبار دارد ۱۲ ؎۵ یعنی بما حصل قناعت نہ باید کرد بلکہ ہمت بلند باید داشت و خواہاں ترقی باید شد و نعرۂ رب زدنی علما باید برآورد کار دیگر است قال صلی اللہ علیہ وسلم لن یشبع المؤمن من خیر یسمعہ حتی یکون منتہاہ الجنۃ رواہ الترمذی یعنی سیر نمی گردد مسلمان از شنیدن سخن نیک یعنی از علم تا آنکہ می باشد عاقبت کار وے بہشت یعنی تا آخر عمر در طلب علم می باشد ۱۲ ؎ اولش۔ بس کنم خود زیرکاں را این بس است ۱۲

ظہور نمودہ است قبلۂ توجہ را وحدت شرط است توجہ را پراگندہ ساختن موجب خسران است عِیَاذًا بِاللّٰہِ سُبْحَانَہٗ ثانیاً آنکہ مکرر و مؤکد بشما گفتہ ایم کہ سر رشتۂ کار را مختصر بگیرید تا بسرعت سر انجام یابد امر ضروری را گذاشتہ بامر لاطائل پرداختن از عقل دور اندیش بسیار مستبعد است اما شما معتقد رائے خود اید سخن کس در شما کم است کہ مؤثر افتد شما دانید مَا عَلَی الرَّسُوْلِ اِلَّا الْبَلَاغُ ✤

مکتوب ۱۴۹ صد و چہل و نہم

نیز بملا صادق کابلی صدور یافتہ در بیانِ آنکہ ہر چند مسبب الاسباب تعالیٰ اشیاء را بر اسباب مترتب ساختہ است اما چہ در کار کہ نظر بر سببِ معین دوختہ شود اخوی مولانا محمد صادق عجب است کہ این ہمہ خود را بعالم اسباب واگذاشتہ است ہر چند مسبب الاسباب تعالیٰ و تقدس اشیاء را بر اسباب مترتب ساختہ است اما چہ در کار کہ نظر بر سبب معین دوختہ شود مصرع گر در بستہ نشد ای دل دگرے بکشاید این قسم کوتاہ نظری بسیار بے مناسبتی مے طلبد از امثال شما مردم بسیار مستہجن است ساعتے بحال خود فرو باید رفت و این شناعت را باید فہمید در کسوت فقراء این ہمہ تلاش در تحصیل مبغوضۂ حق جل شانہ چہ بلا مستنکر است عجب است کہ این مستکرہ را در نظر شما چہ طور زیبا نمودہ اند در تحصیل امور ضروریہ بقدر ضرورت باید کوشید تمام ہمت را بآں مصروف ساختن و عمر را در پئے آں گزرانیدن سفاہت محض ست فرصت بسیار غنیمت است ہزار افسوس کہ آں را کسے در تحصیل امور لاطائل صرف کند خبر شرط است مَا عَلَی الرَّسُوْلِ اِلَّا الْبَلَاغُ از گفت و شنود مردم آزار نکشند چیزہائے کہ بشما نسبت میکنند اگر در شما نباشد ہیچ غم نیست چہ دولتے است کہ مردم کسے را بد دانند و فی الحقیقت نیک باشد اگر عکس این قضیہ متحقق شود محل خطر است والسلام ✤

؎۱ یعنی مستقبح لے قبیح و مکروہ و زشت و عیب دار دانستہ شدہ ۱۲ ؎۲ یعنی مردم کسے را نیک دانند و فی الحقیقت او بد باشد ۱۲ ؎۳ حضرت سعدی میفرماید۔ نیک باشی و بدت گوید خلق ✤ بہ کہ بد باشی و نیکت بینند ۱۲ ؎ بیت خداار بحکمت بہ بندد درے ✤ کشاید بفضل و کرم دیگرے ۱۲ ؎ یعنی بکلیۃ خود با سباب متوجہ گشتہ است ۱۲ ؎ بالفتح فرزانگی و بیخردی و سبکی عقل ۱۲

مکتوب ۱۵۰ صد و پنجاہم

بخواجہ محمد قاسم صدور یافتہ در بیان آنکہ شایان مطلوبیت جز حضرتِ واجب الوجود تعالی و تقدس نیست ✦ التفات نامۂ اخوی خواجہ محمد قاسم وصول یافت موجب فرحت گشت از تشتت اوضاع دنیوی و تفرق احوال صوری دلتنگ نشوند کہ گرائے آن نمی کند زیرا کہ این نشاءۃ در معرض فناست بمرضیِ حق سبحانہ و تعالے می باید بسر برُد درین ضمن عُسیر باشد یا یُسیر شایانِ مطلوبیت را جز ذات واجب الوجود نیست جل شانہ خصوصا امثالِ شما مردم عزیز را مع ذلک اگر بخدمتے و کارے اشارت نمایند بمنت در سعیِ آن خواہد کوشید والسلام ✦

مکتوب ۱۵۱ صد و پنجاہ و یکم

بمیر مومن بلخی صدور یافتہ در بیان بزرگی طریقہ حضرات خواجگان قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَسْرَارَھُمْ و بیان معنی یادداشت کہ مخصوص باین اکابر است مصراع ع از ہر چہ میرود سخن دوست خوشتر است یادداشت در طریقۂ حضراتِ خواجگان قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَسْرَارَھُمْ عبارت از حضور بے غیبت است یعنی دوامِ حضورِ حضرت ذات تعالی و تقدس بے تخلل حجب شیونی و اعتباراتے و اگر گاہے حضور است و گاہے غیبت یعنی وقتے حجب بتمام مرتفع شوند و وقتے دیگر درمیان آیند چنانچہ در تجلی ذاتی برقی کہ کالبرق حجب تمام از پیش حضرت ذات تعالے و تقدس مرتفع میگردد و بسرعت باز در پردۂ شیون و اعتبارات می آید پیش نزد این اکابر از حیز اعتبار ساقط است پس حاصل حضور بے غیبت آن گشت کہ

ف۱ یعنی دنیائے دنیہ عوض عمر گران نمی تواند شد کہ از برائے او پراگندہ شود ۱۲ ف۲ مکن عمر ضائع بتحصیل مال ✦ کہ ہم نرخ گوہر نباشد سفال ✦ مبادا دل آن فرومایہ شاد ✦ کہ از بہر دنیا دہد دین بباد ✦ ۱۲ ف۳ یعنی عمر خود را در خوشنودیہائے حق تعالی بسر باید برد و آتش در خاشاک غیر باید انگند تا از ہموم و غموم دنیائے دنیہ نجات یابی و از زندگانی خود راحت بینی کہ الدنیا کلہا غموم و ھموم قال صلی اللہ علیہ وسلم من جعل الھموم ھما واحدا ھم الاخرۃ کفاہ اللہ ھم دنیاہ ۱۲ ف۴ یعنی چون دوام بپذیرد و از تکلف یاد کردار بدو چنان ملکہ گردد کہ نفی منتفی نہ گردد یادداشت بود ✦ بیت دارم ہمہ جا با ہمہ کس در ہمہ حال ✦ در دل ز تو آرزوے و در دیدہ خیال ۱۲

تجلی ذاتی برقی کہ عبارت از ظہور ذات است بے توسط شیون و اعتبارات کہ در نہایت این راہ میسر مے گردد و فنائے اکمل را دران مقام اثبات میکنند دائمی گردد و حجب ہرگز رجوع نہ کند و اگر رجوع کند حضور بغیبت متبدل خواہد گشت و یادداشت نخواہند گفت پس متحقق گشت کہ شہود این اکابر بر وجہ اتم و اکمل است و اکملیت فنا و اتمیت بقا باندازۂ اتمیت و اکملیت مشہود است ع قیاس کن ز گلستان من بہار مرا ✦

مکتوب ۱۵۲ صد و پنجاہ و دوم

بسیادت و نقابت پناہی شیخ فرید صدور یافتہ در بیان آنکہ اطاعت رسول عین اطاعت حق است سُبْحَانَہٗ وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِکَ قَالَ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَتَعَالٰی مَنْ یُّطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰہَ حضرت حق سُبْحَانَہٗ وَتَعَالٰی اطاعت رسول را عین اطاعت خود فرمودہ پس اطاعت خدائے عزوجل کہ در غیر اطاعت رسول باشد اطاعت او نیست سبحانہ و از برائے تاکید و تحقیق این معنے کلمہ قد آورد تا بوالہوسے در میان این دو اطاعت جدائی پیدا نکند و یکے را بر دیگرے نگزیند و در جائے دیگر حضرت حق سبحانہ و تعالے شکایت میکند از حال جماعۂ کہ در میان این دو اطاعت تفرقہ مینمایند کما قال سُبْحَانَہٗ یُرِیْدُوْنَ اَنْ یُّفَرِّقُوْا بَیْنَ اللّٰہِ وَرُسُلِہٖ وَیَقُوْلُوْنَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَّنَکْفُرُ بِبَعْضٍ وَّیُرِیْدُوْنَ اَنْ یَّتَّخِذُوْا بَیْنَ ذٰلِکَ سَبِیْلًا اُولٰٓئِکَ ھُمُ الْکٰفِرُوْنَ حَقًّا ✦ آرے بعضی از مشائخ کبار قدس اللہ تعالی اسرارہم در سکر وقت و غلبہ حال سخنانی گفتہ اند کہ موذن تفرقہ اند میان این دو اطاعت و مشعر با ختیار محبت یکے بر دیگرے ۔ منقول است کہ سلطان محمود غزنوی در ایام پادشاہت خود نزدیک

ف۱ بلکہ سالک تا زمانے کہ در طریقت و تصنع است و بحقیقت در ملکۂ حضور نہ پیوستہ است در مقام یاد کرد است ۱۲ ف۲ پس متحقق گشت کہ فنا و بقا این اکابر نیز بر وجہ اتم و اکمل است ۱۲ ف۳ اشارت است بآیۂ کریمہ کہ در سورۂ نسا در آخر ربع ثانی پارۂ و المحصنت واقع است یعنی ہر کہ اطاعت و فرمانبرداری کند رسول را پس ہر آئینہ اطاعت و فرمانبرداری خدا کرد ۱۲ ف۴ اشارت است بآیۂ کریمہ کہ در سورۂ نساء در شروع پارہ لایحب اللہ واقع است ان الذین یکفرون باللہ ورسلہ ویریدون ان یفرقوا الخ یعنے ہر آئینہ کسانے کہ کافر مے شوند بخدا و پیغمبران او و کسانے کہ مے خواہند کہ تفرقہ کنند درمیان خدا و پیغامبران او و کسانے کہ میگویند ایمان مے آریم بہ بعض پیغمبر و نا معتقد شویم بعض را و مے خواہند کہ راہے گیرند درمیان این و آن آنجماعت ایشانند کافران بہ تحقیق و آمادہ ساختہ ایم برائے کافران عذاب رسوا کنندہ و خوار کنندہ ۱۲ ف۵ اسم فاعل از ایذان بمعنے مشعر و مبنی ۱۲ ف۶ منسوب بغزنین و غزنی و غزنہ مولد محمود غزنوی ۱۲ ف۷ والسکاری معذورون ولکن لا یقلدون ۱۲

خرقان بالفتح وسکون رائے وفتح رائے خطاست دیہی است بہ بسطام ۱۲

بخرقان فرود آمده بود از آنجا وکلائے خود را بخدمت شیخ ابو الحسنؒ خرقانی فرستاد والتماس نمود کہ حضرت شیخ بدیدن او بیایند وبوکلائے خود گفت کہ اگر از شیخ توقفے فہم کنید کریمۂ اَطِیْعُوا اللّٰہَ وَاَطِیْعُوا الرَّسُوْلَ وَاُولِی الْاَمْرِ مِنْکُمْ برخوانید چوں وکلا از شیخ توقف فہمیدند کریمۂ مذکوره را برخواندند شیخ در جواب فرمودند کہ چندان گرفتار اَطِیْعُوا اللّٰہَ ام کہ شرمندۂ اَطِیْعُوا الرَّسُوْلَ ام وباطاعت اُولِی الْاَمْرِ چہ رسد حضرت شیخ اطاعت حق را سبحانہ در غیر اطاعت رسول او دانستہ اند این سخن از استقامت دور است مشائخ مستقیم الاحوال ازین قسم سخنان تنزه می نمایند ودر جمیع مراتب شریعت وطریقت وحقیقت اطاعت حق سبحانہ را در اطاعت رسول او میدانند واطاعت حق سبحانہ کہ در غیر اطاعت رسول او ست علیہ الصلوٰة والسلام عین ضلالت می انگارند ونیز منقول است کہ شیخ مہنہؒ شیخ ابو سعید ابو الخیر مجلسے داشتند وسید اجل از اکابر سادات خراسان نیز در مجلس ایشان نشستہ بودند اتفاقا دران اثنا مجذوبے مغلوب الاحوال پیدا شد حضرت شیخ او را بر سید اجل تقدیم دادند سید را ناخوش آمد بسید فرمودند کہ تعظیم شما بواسطۂ محبت رسول است علیہ الصلوٰة والسلام وتعظیم این مجذوب بواسطۂ محبت حق سبحانہ این قسم تفرقہ را نیز اکابر مستقیم الاحوال تجویز نہ می نمایند وغلبۂ محبت حق را سبحانہ بر محبت رسول او علیہ الصلوٰة

سلہ قولہ شیخ ابو الحسن خرقانی نام وے علی بن جعفر است یگانہ وغوث روزگار بود وقبلہ وقت کہ در روزگار وے رحلت بوے بود وانتساب شیخ ابو الحسن در تصوف بسلطان العارفین شیخ ابو یزید بسطامی است قدس سره وتربیت ایشان در سلوک از روحانیت شیخ ابو یزید است و ولادت شیخ ابو الحسن بعد از وفات شیخ ابو یزید بمدتے است وشیخ ابو الحسن شب سہ شنبہ عاشورا سنۂ خمس وعشرین دار لعمایۃ از دنیا برفتہ روزے با اصحاب خود گفت کہ چہ چیز بہتر بود گفتند شیخا توہم بگوئے گفت ولی کہ در وے ہم یاد کرد او بود از وے پرسیدند کہ صوفی کیست گفت بمرقع وسجاده صوفی نبود وصوفی برسوم وعادات صوفی نبود وصوفی آں بود کہ نبود وہم وے گفتہ کہ صوفی روزے بود کہ بآفتابش حاجت نبود وشبے بود کہ بماه وستاره اش حاجت نبود ونیستی است کہ بہستیش حاجت نبود از وے پرسیدند کہ اخلاص چیست گفت ہر چہ برائے حق کنی اخلاص است وہم وے گفتہ کہ وارث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم آں کس است کہ بفعل رسول اللہ اقتدا کند نہ آن بود کہ روئے کاغذ سیاه کند شبلی گفتہ است کہ آں خواہم کہ نخواہم ووے گفتہ این ہم خواستنیست وہم وے گفتہ کہ روشن ترین دلہا آں بود کہ دران خلق نبود وبہترین کارہا آن بود کہ دران اندیشہ خلق نہ بود وبہترین نعمت ہا آں بود کہ بجہد مقرون بود وبہترین رفیقاں آں بود کہ زندگانی اش با حق بود ۱۲ از نفحات الانس ۱۲ بدانکہ قصۂ پیشین گوئی کردن حضرت بایزید بولادت ابو الحسن در دفتر چہارم از مثنوی مولانا روم بتفصیل مذکور است ۱۲ سلہ قولہ شیخ مہنہ شیخ ابو سعید ابو الخیر شیخ ابو سعید بن ابو الخیر قدس سره نام نامی وے فضل اللہ واصلش از شہر خراسان است مقتدائے وقت وپیشوائے اہل طریقت بود وصاحب علوم ظاہر وباطن نسبت ارادت بشیخ ابو الحسن بن حسن سرخسی داشت ویرا گفتند کہ فلاں کس بر روئے آب میرود فرمودند غوکان آب ہم بر روئے آب میروند گفتند فلاں کس در ہوا میرود فرمود زغن وزاغ ہم بر ہوا میرود گفتند کہ فلاں کس در یک لحظہ از شہرے بشہرے میرسد فرمودند شیطان نیز در یک نفس از شرق تا غرب سیر میکند وامثال این چیزہا را در حضرت حق عزتے وتوقیرے نیست مرد آنست کہ در خلق نشیند وداد وستد کند وزن بخواہد وبا مردم آمیزد ویک لحظہ از خدا غافل نباشد ۔ وفات وے در شب جمعہ چہارم شعبان سال چہار صد وچہل وولادت در سہ صد وپنجاه وہفت است ۱۲ خزینۃ الاصفیاء سلہ بکسر میم وسکون ہا وبعده نون موضع است در خراسان یعنی شیخ کہ بلاد...

والسلام از سکر حال میدانند وجز فضولی نہ می انگارند اما این قدر ہست کہ در مقام کمال کہ مرتبۂ ولایت است محبت حق سبحانہ غالب است ودر مقام تکمیل کہ نصیبے از مقام نبوت است محبت رسول غالب ثَبَّتَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ عَلٰی اِطَاعَةِ الرَّسُوْلِ الَّتِیْ ہِیَ عَیْنُ اِطَاعَةِ اللّٰہِ سُبْحَانَہٗ

مکتوب ۱۵۳ صد وپنجاه وسیوم

بمیاں شیخ[1] مزمل صدور یافتہ در بیان خلاصی تام از رقیت (بندگی وغلامی ۱۲) ماسوائے (غیر حق جل وعلا ۱۲) کہ مربوط بفنائے مطلق (تام ۱۲) است کتابتے (مکتوبیکہ ۱۲) کہ ارسال داشتہ بودند رسید اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ ذِی الْاِنْعَامِ وَالْمِنَّةِ کہ طالبان خود را در طلب بیقرار وبے آرام میدارد ودرین بے آرامی از آرام بغیر خود نجات می بخشد اما خلاصی تام از رقیت اغیار (بالفتح جمع غیر ۱۲) وقتے میسر شود کہ بفنائے مطلق (کلی ۱۲) مشرف شود ونقوش ماسوی را بالکل از آئینۂ دل محو سازد وتعلق علمی وحبی او را بہیچ چیز نماند وغیر از حق سبحانہ وتعالیٰ او را مقصودے ومرادے نباشد وَدُوْنَہٗ خَرْطُ الْقَتَادِ ہر چند گمان بے تعلقی دارد اما اِنَّ الظَّنَّ لَا یُغْنِیْ مِنَ الْحَقِّ شَیْئًا **مصراع** این کار دولت است کنوں تاکرا رسد ٭ گرفتار احوال (مبتدا ۱۲) ومقامات گرفتار غیر (خبر ۱۲) است از چیزہائے دیگر چہ گوید ٭ شعر ٭ ہر چہ از دوست وامانی چہ کفر آں حرف وچہ ایماں ٭ ہر چہ از راه دور افتی چہ زشت آں نقش وچہ زیبا ٭ غربت شما بتطویل (مسافرت ۱۲) انجامید فرصت غنیمت است اگر یاران اہل اند در رخصت (یعنی سزاوار رخصت اند وکار کرده ۱۲) چوں توقف (چگونہ ۱۲) خواہند کرد واگر نا اہل چہ احتیاج

سلہ[1] شیخ مزمل رحمہ اللہ تعالیٰ از قدمائے اصحاب حضرت ایشان است قدس سره واز مقبولان آنحضرت در سفر وحضر اکثر بخدمات حضور عالی اقدام مینمود وبانواع الطاف وعنایات ممتاز میگردید ودر حسن اخلاق ومکارم اوصاف بے نظیر روزگار ودر انکسار وایثار منفرد وحال شیخ مشار الیہ از مین تربیت آنحضرت انیست کہ حضرت ایشان در عرضہ داشتے بحضرت خواجہ بزرگوار رقم نموده اند شیخ مزمل خود را گم می یابد وصفات را از اصل می بیند ومطلق را در ہمہ جامی یابد واشیاء را در رنگ سراب بے اعتبار می داند بلکہ ہیچ نمی یابد انتہی کلامہ الشریف بعد ازین ماجرا نیز سالہا فراوان شیخ در خدمت آستان حضرت ایشان قدس سره گذرانده وبہ دائرۂ ذوالید رسید وبتعلیم طریقت مجاز گشت در یکے از مکاتیب کہ حضرت ایشان بہ مخلص نوشتہ اند مسطور است کہ صحبت این بزرگان اگر میسر شود مغتنم باید شمرد وخود را بایشان باید سپرد وصحبت میاں شیخ مزمل شما را مغتنم است وامثال این عزیز الوجود اعز من الکبریت الاحمر انتہی ۔ شیخ مذکور در حدود ہزار وبیست وشش بآخرت شتافت حضرت ایشان از فوت او اظہار تالم نمودند ودر الفاتحہ ودعا یاد وشاد فرمودند رحمہ اللہ تعالیٰ ۱۲ زبدة المقامات مع الاختصار سلہ اشارت است بکریمہ کہ در سورۂ النجم پاره بست وہفتم واقع است یعنی وہم آئینہ وہم وگمان نفع نمیدہد از شناخت حقیقت چیزیرا ۱۲ سلہ بالکسر والتشدید قاف مکسور وتشدید یائے تحتانی بندگی وغلامی نمودن ۱۲ غ

رخصت است (توقف باید نمود ۱۲) مرضی حق سبحانہ را میباید ملاحظہ کرد اہل عالم راضی باشند یا نباشند عدم رضائے ایشان چہ خواہد بود ع طفیل دوست باشد ہرچہ باشد ٭ مقصود حق را سبحانہ باید دانست با او ہرچہ جمع شود شود (یعنے اعتبار را نشاید ۱۲) واگر نشود گو نہ شود ع رخسار من اینجا و تو در گل نگری ٭ والسلام

مکتوب ۱۵۴ صد و پنجاه و چهارم

نیز بمیاں مزمل صدور یافتہ در بیان آنکہ از خود باید گذشت و در خود باید رفت حق سبحانہ و تعالے باخود دارد و یک لحظہ با غیر خود نگذارد اَللّٰهُمَّ[1] لَا تَكِلْنَا اِلٰى اَنْفُسِنَا طَرْفَةَ عَيْنٍ فَنَهْلِكَ وَلَا اَقَلَّ مِنْهَا فَنَضِيْعَ بتر بلائے کہ ہست از گرفتاری بخود است چوں از خود خلاص شد از گرفتاری ما دون او سبحانہ (غیر ۱۲) خلاص شد اگر بت می پرستند فی الحقیقت خود را می پرستد کہ اَفَرَاَيْتَ[2] مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهٗ هَوَاهُ مصرعہ از خود چوں گذشتی ہمہ عیش است و خوشی ٭ ع[3] دَعْ نَفْسَكَ وَتَعَالَ (بگذار نفس خود را و بیا ۱۲) ہم چنانکہ از خود گذشتن فرض است در خود رفتن ہم لازم است کہ یافت (حق ۱۲) اینجا است در بیرون خود یافت لمی باشد ع با تو در زیر گلیم است ہرچہ ہست ٭ ہم چو نابینا مبر ہر سوئے دست ٭ سیر آفاقی[4] بُعد در بُعد (دوری ۱۲) است و سیر انفسی قرب در قرب (مطلوب را بیرون از خود جستن کہ آنرا سلوک نیز نامند ۱۲) اگر شہود است در خود است و اگر معرفت است ہم در خود و اگر حیرت است ہم در خود ع بیرون خود قدم گاہے نبایست سخن یکجا رفت مبادا سادہ دلی از اینجا حلول یا اتحاد[5] (احمقے و بے عقلے ۱۲) فہم کند و بورطہ[6] ضلالات رود ع اینجا حلول کفر بود اتحاد ہم ٭ پیش از تحقق باین مقام تفکر آں ممنوع است رَزَقَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَاِيَّاكُمْ

---

[1] یعنی خداوندا مسپار ما را بسوئے نفسہائے ما یک چشم زدن پس ہلاک گردیم و نہ کمتر از اں پس ضائع شویم یعنی الٰہی ما را با ما مگذار تو ما را از ما رہائی ارزانی دار کہ محرومی و مہجوری ما از ماست ۱۲ [2] قولہ افرایت الخ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سورہ جاثیہ پارہ الیہ یرد بست و پنجم واقع است یعنی آیا دیدی کسے را کہ معبود خود گرفتہ است خواہش نفس خود را ۱۲ [3] بیت تا ترک علائق و عوائق نہ کنی ٭ یک سجدہ شائستہ لایق نہ کنی ٭ ہرگز براہ خویش واصل نشوی ٭ تا ترک خود و جملہ خلائق نہ کنی ٭ ۱۲ [4] سیر انفسی در خود آمدن و گرد دل خود گردیدن کہ آنرا جذبہ و سفر در وطن نیز گویند ۱۲ [5] یعنی نزدل و فرود آمدن حق تعالے و متحد گشتن او سبحانہ در خلق و با خلق مثنوی کے شود کشف از تفکر آں انا ٭ این انا مکشوف شد بعد الفنا ٭ می فتد این عقلہا در افتقاد ٭ در مغاکے و حلول و اتحاد ٭ این انا ہو بود در سرائے فضول ٭ ز اتحاد نور نز راہ حلول ۱۲ [6] قولہ ورطہ بالفتح محل ہلاکت و زمینے کہ در اں راہ نباشد و مجاز المعنے گرداب مستعمل و بکسر داو خطا است ۱۲ غ [7] چہ خوش گفتہ ع در تو یک آرزو ابلیس نشست ۱۲ ع با مار سیاہ نشین و با خود منشین ۱۲ اللّٰھم اغفر لکاتبہ و لمن سعی فیہ ۱۲

اَلْاِسْتِقَامَةَ عَلَى الطَّرِيْقَةِ الْمَرْضِيَّةِ عَلٰى صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ از احوال خود می نوشتہ باشند کہ دخل[1] تمام دارد با وجود علائق صوریہ آزاد باشند وجود و عدم آنرا مساوی دانند وَالسَّلَامُ وَالْاِكْرَامُ

مکتوب ۱۵۵ صد و پنجاه و پنجم

نیز بمیاں شیخ مزمل صدور یافتہ در ترغیب رجوع باصل خود ٭ حق سبحانہ و تعالے باخود دارد ہ بعد از خدائے ہرچہ پرستند ہیچ نیست ٭ بے دولت است آنکہ بہ ہیچ اختیار کرد ٭ غرۂ[2] ماہ جمادی الاول روز جمعہ بطواف (زیارت ۱۲) حضرت دہلی مشرف گشت و محمد صادق (صاحبزادہ قدس سرہ ۱۲) نیز ہمراہ است چند روز اگر ارادۂ خداوندی موافق است اینجا بسر بردہ بسرعت متوجہ وطن اصلی خواہد شد حُبُّ الْوَطَنِ[3] مِنَ الْاِيْمَانِ خبر صحیح است بیچارہ بہ کجا رود ناصیہ (پیشانی ۱۲) بدست او دارد (حق تعالے ۱۲) وَمَا[4] مِنْ دَآبَّةٍ اِلَّا هُوَ اٰخِذٌۢ بِنَاصِيَتِهَا اِنَّ رَبِّيْ عَلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ ٭ این المفر (گریز گاہ ۱۲) مگر آنکہ فَفِرُّوْا[5] اِلَى اللّٰهِ گفتہ و روے بوے بگریزند بہر حال اصل را اصل دانستہ فرع را طفیلے (نجاست ۱۲) ساختہ رو باصل باید آورد ہ ہرچہ جز عشق خدائے احسن است ٭ گر شکر خوردن بود جان کندن است ٭

مکتوب ۱۵۶ صد و پنجاه و ششم

نیز بمیاں مزمل صدور یافتہ در ترغیب بر صحبت اہل اللہ ٭ کتابتے کہ بدست قاضی زادۂ جالندھر (مکتوبے کہ ۱۲)

---

[1] یعنی احوال خود را پیش پیر طریقت عرضہ داشتن در توجہ و عنایت پیر و محبت با این مداخلت تمام دارد ۱۲ [2] قولہ حب الوطن من الایمان المشہور انہ حدیث قال السخاوی لم اقف علیہ و معناہ صحیح ۔ من المخرج ۔ قلت یذکرہ الصوفیۃ کثیرا و لہ عندہم معنی آخر ھذا ما قالہ المعرب اقول معنی الحدیث ھو معنی قولہ تعالی ففروا الی اللہ کما ذکرہ الشیخ قدس سرہ و قال العارف عبد الرحمن الجامی قدس سرہ ہ دلا تا کے درین کاخ مجازی ٭ کنی مانند طفلاں خاک بازی ٭ توئی آں مرغ پرور مرغ گستاخ ٭ کہ بودت آشیاں بیروں ازین کاخ ٭ چرا ز آشیاں بیگانہ گشتی ٭ چو دوناں چغد این ویرانہ گشتی ٭ بیفشاں بال و پر ز آمیزش خاک ٭ بپر تا کنگرہ ایوان افلاک ۱۲ از کتاب یوسف زلیخا ۱۲ [3] قولہ کما من دابۃ الخ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سورۂ ہود در رکوع چہارم پارہ دوازدہم واقع است یعنی نیست ہیچ جنبندہ مگر خدا بدست گرفتہ است موئے پیشانی او را ہر آئینہ پروردگار من براہ راست است ۱۲ [4] اشارت است بکریمہ کہ در سورۂ ذاریات و پارہ قال فما خطبکم واقع است یعنی پس بگریزید و رجوع کنید بسوئے حق سبحانہ و تعالی ۱۲ [5] بالضم و تشدید را سفیدی پیشانی اسپ یا بزرگتر از درم و سید قوم و بہتر از ہر چیز و اول روز از ماہ را نیز غرہ گویند بوجہ استعارہ ۱۲ غیاث

فرستاده بودند در دہلی رسانید اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ وَالْمِنَّۃُ کہ محبت فقراء نقد وقت دارند و بحکم اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَبَّ با ایشانند ماه رجب ہر چند بحسب اوقات و ازمان نزدیک است اما بسببے دور است فراق دوست اگر اندک است اندک نیست + درون دیده اگر نیم مواست بسیار است + چوں بواسطۂ رعایت حقوق ارباب حقوق این معنی را اختیار کرده اند ہماں طور بکنند فقیر ہم تا ماه رجب شاید انجا بماند وَاللّٰہُ سُبْحَانَہٗ اَعْلَمُ بِالصَّوَابِ وَاِلَیْہِ الْمَرْجِعُ وَالْمَآبُ بہر حال چند روزه عمر را بفقراء می باید گزرانید وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِیْنَ یَدْعُوْنَ رَبَّھُمْ بِالْغَدَاوۃِ وَالْعَشِیِّ یُرِیْدُوْنَ وَجْھَہٗ خود نص قاطع است کہ حق سبحانہ و تعالے حبیب خود را عَلَیْہِ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَتَمُّھَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَیْمَنُھَا بآں امر فرموده عزیزے میفرماید الہی چیست اینکہ دوستان خود را کردی کہ ہر کہ ایشاں را شناخت ترا یافت و تا ترا نیافت ایشاں را نشناخت رَزَقَنَا اللّٰہُ تَعَالٰی وَاِیَّاکُمْ مَحَبَّۃَ ھٰذِہِ الطَّائِفَۃِ الْعَلِیَّۃِ الشَّرِیْفَۃِ +

مکتوب ۱۵۷ صد و پنجاه و ہفتم

بحکیم عبد الوہاب صدور یافتہ دربیان آنکہ چوں کسے پیش درویشاں برود باید کہ خود را خالی کرده رود تا مملو بازگردد و دربیان آنکہ اول تصحیح عقاید باید کرد + دو مرتبہ شما قدم رنجہ نموده آمده اید و زود برخاستہ رفتید فرصت آں نشده کہ بعضی از حقوق صحبت ادا کرده شود مقصود از ملاقات افاده است یا استفاده و چوں مجلس ازین ہر دو خالی باشد از اعتداد خارج است پیش این طائفہ خالی شده باید آمد تا مملو بازگردد و اظہار افلاس خود باید نمود تا ایشاں را بروے شفقت آید و راه افاضہ بکشاید سیر آمدن و سیر رفتن مزه ندارد و امتلا را جز علت یا رنیست و استغنا را جز طغیاں کار نہ حضرت خواجہ نقشبند قدس اللہ تعالے سره فرموده

۱ قولہ المرء مع من احب الخ عن ابن مسعود رضی اللہ تعالی عنہ قال جاء رجل الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال یا رسول اللہ کیف تقول فی رجل احب قوما و لم یلحق بھم فقال المرء مع من احب متفق علیہ ۱۲ مشکوة ۲ اشارت است بآیہ کہ واقع است در سورۂ کہف یعنی و بند کن خود را با آناں کہ یاد میکنند پروردگار خود را بصبح و شام میخواہند ذات او را الخ ۱۲ ۳ قال اللہ تعالی کلا ان الانسان لیطغی ان راه استغنی ۱۲ ۴ بالکسر چیز شدن یعنی بجائے رسیدن کہ گویند فلسے ندارد و درین لفظ خاصیت باب افعال سلب ماخذ است ۱۲

اند اول نیاز خستہ بعد ازاں توجہ خاطر شکستہ پس توجہ را نیاز شرط آمد مَعَ ذٰلِكَ دریں اوان کہ طالب علمے آمده طلب سفارش بجانب ایشاں ظاہر ساخت بخاطر ریخت کہ چوں مجرد آمدن ایشاں را ہم حقے ہست پس از جانب خود ہم امکن اداء حق باید نمود لاجرم بزبان قلم از جہت تدارک مامضی و تلافی ما سبق چند کلمہ بمقتضائے وقت و حال املا نموده بجانب ایشاں ارسال داشت وَاللّٰہُ سُبْحَانَہٗ اَلْمُلْھِمُ لِلصَّوَابِ وَالْمُوَفِّقُ لِلسَّدَادِ سعادت آثارا آنچہ بر ما و شما لازم است تصحیح عقاید بمقتضائے کتاب و سنت بر نہجیکہ علماء اہل حق شَکَرَ اللّٰہُ تَعَالٰی سَعْیَھُمْ از کتاب و سنت آں عقائد را فہمیده اند و از آنجا اخذ کرده چہ فہمیدن ما و شما از حیز اعتبار ساقط است اگر موافق افہام این بزرگواراں نباشد زیرا کہ ہر مبتدع و ضال احکام باطلۂ خود را از کتاب و سنت می فہمد و ازاں جا اخذ مینماید وَالْحَالُ اِنَّہٗ لَا یُغْنِیْ مِنَ الْحَقِّ شَیْئًا و ثانیا علم باحکام شرعیہ است از حلال و حرام و فرض و واجب و ثالثا عمل بمقتضائے این علم است و رابعا طریق تصفیہ و تزکیہ کہ مخصوص بصوفیہ کرام است قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَسْرَارَھُمْ پس تا تصحیح عقاید ننمایند علم باحکام شرعیہ فائده نمیدہد و تا این ہر دو متحقق نشوند عمل نافع نباید و تا این ہر سہ میسر نگردند حصول تزکیہ و تصفیہ محال است بعد ازین چہار رکن با تتمات و تکملات اینہا کَالسُّنَّۃِ مُکَمِّلَۃٌ لِلْفَرْضِ ہر چہ ہست از فضول است و داخل دائره مالایعنی وَمِنْ حُسْنِ اِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْکُہٗ مَا لَا یَعْنِیْہِ وَاشْتِغَالُہٗ بِمَا یَعْنِیْہِ وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْھُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَۃَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ +

۱ قولہ اول نیاز یعنی حاجت خستہ یعنی زخمی و شکستہ بعد ازاں توجہ خاطر شکستہ یعنی بعد از اظہار حاجت از طرف شخص شکستہ دل توجہ اہل اللہ بجبر خاطر آں شکستہ بوقوع می آید مثنوی دست اشکستہ بر آور در دعا + سوئے اشکستہ پرد فضل خدا + شکر کن مر شاکراں را بنده باش + پیش ایشاں مرده شو پاینده باش + خاک شو مرداں حق را زیر پا + خاک بر سر کن حسد را ہم چو ما + تا کہ نان شکستہ قوت کے دہد + نا شکستہ خوشہ ہا کے مے دہد + تا ہلیلہ نشکند با ادویہ + کے شود صحت فزا خود در ریہ ۱۲ ۲ قال صلی اللہ علیہ وسلم ان لزورك علیك حقا ۱۲ ۳ یعنی چنانکہ سنت مکمل است مر فرض را قال صلی اللہ علیہ وسلم ان اول ما یحاسب بہ العبد یوم القیمۃ من عملہ صلوتہ فان صلحت فقد افلح و انجح وان فسدت فقد خاب و خسر فان انتقص من فریضتہ شئ قال الرب تبارك و تعالی انظروا ھل لعبدی من تطوع فیکمل بھا ما انتقص من الفریضۃ ۱۲ رواه ابو داؤد و احمد ۱۲ مشکوة ۴ قولہ من حسن اسلام الخ عن علی ابن الحسین قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من حسن اسلام المرء ترکہ ما لا یعنیہ رواه مالك و احمد و رواه ابن ماجۃ عن ابی ھریرۃ و الترمذی و البیھقی فی شعب الایمان عنھما از مشکوة یعنی از علامات حسن و کمال ایمان مرد ترک کردن اوست چیزیکہ اہتمام و عنایت بداں ندارد و غرض و اراده بداں نگرفتہ و شان او نیست کہ اہتمام کند بداں و مشتغل گردد بہ تحصیل آں یعنی ضرورت ندارد و نفع او دراں نیست لایعنی کہ میگویند باین معنی است از ترجمہ مشکوة ۱۲ ۵ صاحب بدعت چنانکہ رافضہ و خارجہ و جبریہ و قدریہ و غیرہم ۱۲

مکتوب ۱۵۸ صد و پنجاه و هشتم

اصل

بشیخ حمید بنگالی صدور یافته فِی بَیَانِ تَفَاوُتِ مَرَاتِبِ الْکَمَالِ بِحَسْبِ تَفَاوُتِ الْاِسْتِعْدَادَاتِ وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِکَ اِعْلَمْ اَنَّ مَرَاتِبَ الْکَمَالِ مُتَفَاوِتَةٌ بِحَسْبِ تَفَاوُتِ الْاِسْتِعْدَادَاتِ وَالتَّفَاوُتُ فِی الْکَمَالِ قَدْ یَکُوْنُ بِحَسْبِ الْکَمِّیَّةِ وَقَدْ یَکُوْنُ بِحَسْبِ الْکَیْفِیَّةِ وَقَدْ یَکُوْنُ بِهِمَا مَعًا فَکَمَالُ الْبَعْضِ مَثَلًا بِالتَّجَلِّی الصِّفَاتِیِّ وَکَمَالُ الْآخَرِیْنَ بِالتَّجَلِّی الذَّاتِیِّ مَعَ تَفَاوُتٍ فَاحِشٍ بَیْنَ اَفْرَادِ ذَیْنِکَ التَّجَلِّیَیْنِ وَبَیْنَ اَرْبَابِهِمَا اَیْضًا فَکَمَالُ الْبَعْضِ بِسَلَامَةِ الْقَلْبِ وَتَخَلُّصِ الرُّوْحِ وَکَمَالُ الْآخَرِ بِهِمَا وَبِالشُّهُوْدِ السِّرِّیِّ اَیْضًا وَکَمَالُ الثَّالِثِ بِذٰلِکَ

ترجمه از مصحح

بشیخ[1] حمید بنگالی صدور یافته در بیان آنکه تفاوت مراتب کمال بحسب تفاوت استعدادات است وما یناسب ذلک بدانکه مراتب کمال متفاوت اند بحسب تفاوت استعدادات وتفاوت در کمال گاہے بحسب کمیت (مقدار و چندگی ۱۲) میباشد وگاہے بحسب کیفیت (صفت ۱۲) وگاہے بہر دو معاً وکمال بعضے مثلاً بہ تجلی صفاتی است وکمال دیگراں بہ تجلی ذاتی باوجود تفاوت کثیر میان افراد این دو تجلی ومیان ارباب اینہا نیز پس کمال بعضے صرف بسلامت قلب است وتخلص روح یعنی از ما دون حق سبحانہ وتعالی وکمال شخص دیگر باین ہر دو متحقق است وبشہود سری نیز وکمال سوم (شخص ۱۲) باین ہر سہ

---

[1] قوله بشیخ حمید آنجناب از اقصائے ولایت بنگاله است تحصیل علوم دینی را بشهر معظم لاہور آمده بود بعد از فراغ تحصیل متوجه وطن مالوف شد چون بدار السلطنت آگره رسید در جوار خواجه عبد الرحمن مفتی کابلی منزل گزید خواجه مذکور میفرماید که چون شیخ حمید را در علوم ماہر دیدم بشیخ قرار داده شد که تا در آگره باشند باہم ہمنشین باشیم روزے بتقریب ذکر مشائخ وعلم تصوف شد شیخ را برین طائفه منکر ومعترض یافتم وبحضرت ایشان یعنی امام ربانی منکر تر وحضرت ایشان نیز از سرہند بآگره تشریف آوردند ودر ہمسائگی ما منزل گزیدند شیخ این خبر شنوده بباعث نفرت بجائے دیگر نقل نمود روزے تقریباً بخانه ما آمده بود وسخن علمی میکرد ناگاه یکے آمد که حضرت ایشان اینک بدروازه استاده اند چون در آمدند بعد از گفتگوئے قلیل رو بجانب شیخ حمید فرمودند که ہائے شیخ حمید اینجا بوده اند ویک دو نظر بجانب او دیده ساعتی مراقب شدند وبرخاستند شیخ حمید ہم از قفائے حضرت ایشان رفت وبدروازه حضرت گریاں وحیراں ایستاده شد بعد از مدتے اورا طلبیده باعطائے نسبت وتعلیم طریقت نوازش فرمودند بالجمله قریب دو سال در غلبه حضرت ایشان بسر برده وآنحضرت ویرا اجازت تعلیم طریقت داده بوطنش فرستادند واجازت نامه نگاشتند الی آخر ما فی زبدة المقامات من احوال الشیخ المذکور وهذا ما لخصه منها ۱۲

الثَّالِثِ وَبِالْحَیْرَةِ الْمَنْسُوْبَةِ اِلَی الْخَفِیِّ وَکَمَالُ الرَّابِعِ بِذٰلِکَ الْاَرْبَعِ وَبِالْاِتِّصَالِ الْمَنْسُوْبِ اِلَی الْاَخْفٰی ذٰلِکَ فَضْلُ اللّٰهِ یُؤْتِیْهِ مَنْ یَّشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیْمِ وَبَعْدَ حُصُوْلِ الْکَمَالِ فِیْ اَیِّ مَرْتَبَةٍ کَانَتْ مِنَ الْمَرَاتِبِ الْمَذْکُوْرَةِ اِمَّا رُجُوْعُ الْقَهْقَرٰی اَوْ ثَبَاتٌ وَّاسْتِقْرَارٌ فِیْ ذٰلِکَ الْمَوْطِنِ وَالْاَوَّلُ هُوَ مَقَامُ التَّکْمِیْلِ وَالْاِرْشَادِ وَرُجُوْعٌ مِّنَ الْحَقِّ اِلَی الْخَلْقِ لِلدَّعْوَةِ وَالثَّانِیْ هُوَ مَوْطِنُ الْاِسْتِهْلَاکِ وَالْعُزْلَةِ مِنَ الْخَلْقِ وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا +

است وبحیرت که بلطیفه خفی منسوب است وکمال چہارم باین ہر چہار وباتصال که منسوب است بسوئے لطیفه اخفی آنیست فضل خدا میدہدش بہر که میخواہد وخدا خداوند فضل بزرگ است وبعد حصول کمال از مراتب مذکوره بہر مرتبه که باشد رجوع قہقری است (یعنی رجوع قہقری ۱۲) یا ثبات واستقرار دراں موطن واولین این ہر دو ہموں است مقام تکمیل وارشاد (راہ نمائی ۱۲) ورجوع از حق بخلق از برائے دعوت[1] وثانی اینہا ہمان است (ثبات واستقرار ۱۲) موطن (مقام ۱۲) استہلاک (نیست کردن خود را ۱۲) وعزلت (یکسو شدن ۱۲) از خلق والسلام اولاً وآخراً +

مکتوب ۱۵۹ صد و پنجاه و نهم

بشرف الدین حسین بدخشی صادر شده در عزا[2] ہر چند آلام[3] ومصائب بظاہر تلخ است ومولم جسم لیکن بباطن شیرین است ولذت بخش روح زیرا که جسم وروح گویا بر دو طرف نقیض واقع شده اند الم یکے مستلزم لذت دیگر لیست پست فطرتے که درمیان این دو نقیض ولوازم آنہا تمیز نتواند کرد از مبحث خارج است وقابلیت مخاطبت ندارد اُولٰٓئِکَ کَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ[4]

---

[1] یعنی خلق را بسوئے حق تعالے دعوت نمودن قال تبارک وتعالیٰ ومن احسن قولاً ممن دعا الی الله الخ ۱۲ [2] قوله آلام بالمد جمع الم بفتحتین بمعنی درد کردن ودرد ومصائب جمع مصیبت ومولم بالضم وکسر اللام درد رساننده ۱۲ [3] اشارتست بکریمه که واقع است در سوره اعراف ۹ پاره قال الملا یعنی ولقد ذرأنا لجهنم الخ یعنی ایشان مانند چہارپایاں اند بلکه ایشان گم راه تر اند ۱۲ [4] پس بار فتن یعنے بخلق رو آوردن از برائے دعوت بحق جل وعلا ۱۲ [5] عزا بالفتح صبر کردن ودراں استقامت ورزیدن وتسکین کردن ودر عرف حال مجازاً بمعنے ماتم پرسی ۱۲ [6] یعنی کسے که فطرتش پست واقع شده باشد واین مبتدا است خبرش از مبحث خارج است ۱۲

آگہ از خویشتن چو نیست جنین ٭ چہ خبر دارد از چنان و چنین ٭ شخصے کہ روح او تنزل نمودہ در مرتبۂ جسم استقرار نمودہ باشد و عالم امر او تابع عالم خلق گشتہ سر این معمارا چہ شناسد تا روح بمقر اصلی خود رجوع قہقری نماید و امر از خلق جدا نشود جمال این معرفت جلوہ گر نہ گردد حصول این دولت وابستہ بموتے ست کہ پیش از ورود اجل مسمی صورت می بندد و مشائخ طریقت قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم آنرا بفنا تعبیر کردہ اند ؎ خاک شو خاک تا بروید گل ٭ کہ بجز خاک نیست مظہر گل ٭ و کسے کہ پیش از مردن نمرد مصیبت او باید داشت و عزا اینجا باید آمد خبر ارتحال والد مرحومی شما کہ بہ نیک نامی شہرت داشتند و شیوۂ امر معروف و نہی منکر را نیک رعایت میکردند مسلمانان را موجب حزن و مستلزم اندوہ گشت اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُوْنَ آن فرزند شیوۂ صبر را پیش گرفتہ پیش رفتگان را بصدقہ و دعا و استغفار ممد و معاون باشند کہ موتی را شدا احتیاج است بامداد احیاء در حدیث نبوی عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِيَّاتُ آمدہ است مَا الْمَيِّتُ اِلَّا كَالْغَرِيْقِ الْمُتَغَوِّثِ يَنْتَظِرُ دَعْوَةً تَلْحَقُهٗ مِنْ اَبٍ اَوْ اُمٍّ اَوْ اَخٍ اَوْ صَدِيْقٍ فَاِذَا لَحِقَتْهُ كَانَ اَحَبَّ اِلَيْهِ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيْهَا وَاِنَّ اللّٰهَ لَيُدْخِلُ عَلٰى اَهْلِ الْقُبُوْرِ مِنْ دُعَاءِ اَهْلِ الْاَرْضِ اَمْثَالَ الْجِبَالِ مِنَ الرَّحْمَةِ وَاِنَّ هَدِيَّةَ الْاَحْيَاءِ

۱؎ اشارة الی ما ورد من الحدیث موتوا قبل ان تموتوا امثنوی موت قبل الموت اگر دست نداد ٭ میکند کار ت اجل حسب المراد ٭ غیر مردن ہیچ فرہنگ دگر ٭ در نگیرد با خدائے حیلہ گر ٭ یک عنایت بہ ز صد گون اجتہاد ٭ جہد را خوف است صد گون فساد ٭ وان عنایت ہست موقوف ممات ٭ تجربہ کردند این رہ را ثقات ٭ بلکہ مرگش بے عنایت نیز نیست ٭ بے عنایت ہاں وہاں جائے مایست ٭ چوں عنایاتت شود با ما مقیم ٭ ہیچ نیمے نیست زاں و زد لئیم ٭ ۲؎ اجل مسمی یعنے اجل معین یعنی موت معروف ۱۲ ۳؎ امتثال لقولہ تعالی اذا اصابتہم مصیبة قالوا انا للہ وانا الیہ راجعون ۱۲ ۴؎ قولہ ما المیت الخ یعنی نیست میت مگر مانند شخص غریق تاب میجوید کہ کسے بہ فریاد وسے برسد منتظر دعا است کہ برسد باو از طرف پدر یا مادر یا برادر یا دوست پس چوں برسد باو دوست تر باشد نزد او از دنیا و ہر آنچہ در وست و ہر آئینہ حقتعالے داخل کند بر اہل قبور از دعائے اہل زمین امثال کوہہا از رحمت و ہر آئینہ ہدیہ و تحفہ زندگاں بمردگان آمرزش خواستن است مر ایشاں را از حق تعالے آوردہ فی المشکوٰة فی باب الاستغفار من روایة البیہقی فی شعب الایمان عن ابن عباس رضی اللہ تعالے عنہما مرفوعا ۱۲ ۵؎ ای فی القبور وھو من لفظ الحدیث علی ما فی المشکوٰة ۶؎ بجیم عربی بروزن کریم بچہ در شکم مادر ۱۲ اللمعہ مسلم باید داشت واو را مصیبت زدہ باید دانست ۱۲ ۷؎ بیائے مجہول ناز و کرشمہ و طرز و روش بمعنے ہنر و کمال ۱۲

للعلہ دفی البحر الرائق من صام او صلی او تصدق وجعل ثوابہ لغیرہ من الاموات و الاحیاء جاز ویصل ثوابہا الیہم عند اہل السنة والجماعة کذا فی البدائع ثم قال وبہذا علم انہ لا فرق بین ان یکون المجعول لہ میتا او حیا والظاہر انہ لا فرق ان ینوی بہ عند الفعل للغیر او یفعلہ لنفسہ ثم بعد ذلک یجعل ثوابہ لغیرہ لاطلاق کلامہم ۱۲ رد المحتار ۱۲ ۱۰؎ بیان للمعنی ولیس من لفظ الحدیث علی ما فی المشکوٰة ۱۲

اِلَى الْاَمْوَاتِ الْاِسْتِغْفَارُ لَهُمْ بَقِيَّةُ النُّصْحِ مُدَاوَمَةُ الذِّكْرِ وَمُلَازَمَةُ الْفِكْرِ فَاِنَّ الْفُرْصَةَ قَلِيْلَةٌ جِدًّا يَنْبَغِيْ اَنْ تُصْرَفَ اِلٰى اَهَمِّ الْمُهَامِّ وَالسَّلَامُ ٭

مکتوب ۱۶۰ صد و شصتم

نام ملا درویش کمترین بندۂ خود فرمودہ اند اعنی یار محمد الجدید البدخشی الطالقانی در بیان آنکہ مشائخ طریقت قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم سہ طائفہ اند با شرح احوال ہر کدام اینہا و کمال و نقصان ہر طائفہ از اینہا مشائخ طریقت قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم سہ طائفہ اند طائفہ اولی قائل اند بآن کہ عالم بایجاد حق سبحانہ در خارج موجود است و ہر چہ در دست از اوصاف و کمال ہمہ بایجاد حق است سبحانہ و خود را ہیچ بیش نمیدانند بلکہ شخصیت ہم از دست عز شانہ در بحر نیستی چناں گم میگردند کہ نہ از عالم خبر دارند و نہ از خود در رنگ شخصے برہنہ کہ جامۂ عاریت پوشیدہ باشد و یدانند کہ این جامہ عاریت است و این دید عاریت بروے چناں غالب می آید کہ در ست جامہ را باصل میدہد و خود را برہنہ می یابد و اگر این چنین شخصے را از بے شعوری و سکر بشعور و بصحو آرند و به بقا بعد الفنا مشرف سازند ہر چند جامہ را با خود می یابد اما بیقین میداند کہ از دیگر است چہ آن فنا اکنون در علم مندرج است و گرفتاری و تعلقے کہ بآن جامہ داشت ہیچ نمی ماند و ہم چنین است حال شخصے کہ اوصاف و کمالات خود را بعد رنگ جامۂ عاریت می انگارد اما میداند کہ این جامہ در وہم است در خارج ہیچ جامہ ندارم برہنہ ام این دید غالب می آید بحدے کہ آن لباس وہمیہ را در دست می اندازد و خود را برہنہ می یابد و بعد از افاقت و صحو آن جامہ وہمیہ را نیز ہمراہ خود میابد لیکن فنائے شخص اول اتم است و بقائے مترتب برآن اکمل کما سَيَجِيءُ عَنْ قَرِيْبٍ اِنْ شَآءَ اللّٰهُ تَعَالٰى و این بزرگواران در جمیع معتقدات کلامیہ کہ بر وفق کتاب و سنت و اجماع ثابت شدہ اند بعلماء اہل سنت و جماعت متفق

۱؎ قولہ بقیة النصح الخ یعنی باقی نصیحت مداومت و ہمیشگی کردن است بر ذکر حق تعالے و لازم گرفتن است فکر آخرت را زیرا کہ بقا در دنیا کم است پس سزاوار است کہ در ضروری ترین کارہا صرف کردہ شود ۱۲ ۲؎ قولہ شبح بفتحتین کالبد و سواد شخص کہ از دور بنظر در آید و سکون با نیز آمدہ ۱۲ من ۳؎ بتشدید یائے تحتانی و تخفیف آن نیز آنچہ بد ہند و بگیرند و در صراح نوشتہ کہ منسوب بسوئے عار چرا کہ طلبیدن آن عار و ننگ است ۱۲ غیاث ۴؎ الی بنا تم حال الشخص الاول ۱۲ ۵؎ قولہ ای انگارد و ہذا مشترک بینہ و بین الاول وقولہ اما میداند کہ این جامہ الخ ہذا امتاز بہ الثانی من الاول ۱۲ ۶؎ یعنی قوت وہمیہ ۱۲

اند وفرق نیست درمیان متکلمین والیشاں الا آنکہ متکلمین این معنی را علماً واستدلالاً دریافتہ اند والیشاں کشفاً وذوقاً والیضاً این بزرگواراں عالم را بحق سبحانہ وتعالی بغایت تنزیہ ہیچ نسبت اثبات نمیکنند وجمیع نسب را سلب میکنند[1] فکیف العینیۃ والجزئیۃ تعالی شانہ الانسبت موہومیت وعبودیت وصانعیت و مصنوعیت بلکہ در غلبۂ حال این نسبت راہم گم میکنند این زمان بفنائے حقیقی مشرف شدہ قبول تجلیات ذاتیہ پیدا میکنند ومظہر تجلیات بے نہایت میگردند طائفۂ دیگر عالم را ظل حق سبحانہ میدانند اما قائل اند بآنکہ عالم درخارج موجود است لیکن بطریق ظلیت نہ بطریق اصالت ووجود اینہا قائم بوجود حق است سُبْحَانَہٗ کَقِیَامِ الظِّلِّ بِالْاَصْلِ مثلاً از شخصے سایہ ممتد شد وآں شخص از کمال قدرت خود صفات خود را نیز دراں سایہ منعکس ساخت از علم وقدرت واراده وغیرہا حتی کہ لذت والم پس اگر بالفرض آں سایہ بر آتش افتد و بآں متالم شود عقلاً وعرفاً خواہند گفت کہ آں شخص متالم شد چنانکہ طائفۂ ثالث بآں قائل اند علی ہذا القیاس جمیع افعال ذمیمہ کہ از مخلوقات صادر میشوند نمی تواں گفت کہ فعل حق است سبحانہ چنانکہ سایہ باراده خود حرکت کند نمی تواں گفت کہ شخص متحرک شد آرے میتواں گفت کہ اثر قدرت وارادت اوست یعنی مخلوق اوست ومقرر است کہ خلق قبیح قبیح نیست بلکہ فعل وکسب[2] قبیح قبیح است طائفۂ ثالث قائل اند بوحدت وجود یعنی درخارج یک موجود است ولیس وآں ذات حق است سبحانہ وعالم را درخارج اصلاً تحقق نیست ثبوت علمی دارند میگویند اَلْاَعْیَانُ مَا شَمَّتْ رَائِحَۃَ الْوُجُوْدِ وہر چند این جماعہ ہم عالم را ظل حق سبحانہ میگویند لیکن میگویند کہ وجود ظلی الیشاں در مرتبۂ حس است فقط در نفس الامر وخارج عدم محض است وذات حق را عزّ وجل متصف بصفات وجوبیہ وامکانیہ میدانند ومراتب تنزلات[3] اثبات میکنند ودر ہر مرتبہ

[1] یعنی بسبب منزہ دانستن الیشاں حق را جل وعلا بدرجۂ نہایت ۱۲ [2] یعنی نسبۃ الربوبیۃ والعبدیۃ یعنی انہ تعالی مولاہم وہم عبیدہ وہو صانعہم وخالقہم ومصورہم بالکسر وہم مصنوعاتہ ومخلوقاتہ ومصوراتہ بالفتح ۱۲ [3] قولہ وکسب اعلم ان صرف العبد قدرتہ الموجودۃ فیہ وارادتہ الی الفعل کسب وایجاد اللہ تعالی الفعل عقیب ذلک خلق والکسب واقع بآلۃ کالجوارح والقلب والعقل والخلق واقع بلا آلۃ وصفاتہ تعالی لا تسمی آلۃ والکسب لا یحصل بہ انفراد القادر بہ والخلق یحصل ۱۲ [4] قولہ قبیح نیست لانہ قد ثبت ان الخالق حکیم لا یخلق شیئا الا ولہ عاقبۃ محمودۃ وان لم نطلع علیہا بخلاف الکاسب فانہ قد یفعل الحسن وقد یفعل القبیح فجعلنا کسبہ للقبیح مع ورود النہی عنہ قبیحا وسفہا ۱۲ من شرح العقائد للعلامۃ [5] قولہ مراتب تنزلات اثبات میکنند الخ میگویند وجود مطلق را دو مرتبہ است اطلاق وتعین را دو مرتبہ است اجمال وتفصیل مرتبۂ اطلاق را احدیت ذاتی گویند واجمال را وحدت وبرزخ ذوالوجہین میگویند آں قائم مقام دو مرتبہ است وتفصیل را واحدیت نامند وہمین مراتب را مراتب خمسہ خواہند الی آخر ما قالوا ونقل فی رسائلہم (باقی بر ۳۳۷)

ہماں ذات احد را باحکام لائقہ آں مرتبہ متصف میسازند ومتلذذ ومتالم ہماں ذات عزّ شانہ را می دانند لیکن در پردۂ این ظلال محسوسہ متوہمہ ومخطورات[1] ممنوعات عقلاً وشرعاً بر اینہا بسیار وارد میشود کہ در جواب آنہا تحملات و تکلفات مینمایند ہر چند این طائفہ واصل وکامل اند عَلٰی تَفَاوُتِ دَرَجَاتِ الْوُصُلِ وَالْکَمَالِ اما طائفۂ اولیٰ اکمل واتم اند واسلم واوفق بکتاب وسنت اما اسلمیت[2] واوفقیت ظاہر است والمکملیت والاتمیت بنا بر آں است کہ بعض مراتب وجود انسانی بِغَایَۃِ لَطَافَتِہٖ وَتَجَرُّدِہٖ بمبدا[3] مشابہت ومناسبت تمام دارند کالخفی والاخفی پس جماعۂ کہ با وجود فنا تری[4] این مراتب را از مبدا جدا نتوانستند کرد تا بہ تحت لا در آورده نفی آں کنند بلکہ بمبدا اتزد[5] الیشاں ممتزج و مشابہ ماند وخود را عین حق یافتند گفتند کہ درخارج حق است سبحانہ فقط وما را اصلاً وجودے نیست اما چوں تعدد آثار خارجیہ متحقق بود بضرورت بہ ثبوت علمی قائل شدند وازیں جا است کہ اعیان را برازخ بین الوجود والعدم میگویند چوں بعض مراتب وجودات مخلوقات را از مبدا جدا نساختند قائل بوجوب[6] وجود او نا شده بہ برزخیت گویا شدند او رنگ وجوب را در ممکن ثابت کردند وندانستند کہ آں رنگ ہم رنگ ممکن است مشابہ بواجب ولو فی الصورۃ والاسم واگر آں رنگ را جدا میکردند وتمام ممکن را از واجب جدا میساختند ہرگز خود را حق عزّ وجل نمیدیدند وعالم[7] را از حق جدا میساختند وبیک وجود قائل نمی گشتند وتا آنکہ اثرے ازیں کس باقی نماند خود را حق نداند ہر چند بداند کہ اثرے از من باقی نمانده است این نیز از کوتاہ نظری اوست وطائفۂ ثانیہ ہر چند این مراتب را ہم از مبدا جدا دیدند وبکلمۂ لا در آورده نفی آں نمودند اما بواسطۂ ظلیت واصالت یک چیزے از بقایائے وجود اینہا ثابت ماند چہ رتبۂ ظل را با اصل رتبۂ تعلق بسیار قوی است این نسبت از نظر ایشاں محو نشد اما طائفۂ اولیٰ بواسطۂ کمال مناسبت و متابعت

[1] الغیر حاشیہ ۳۳۶ واستقادہم المطولۃ والمختصرۃ قال العارف الجامی قدس سرہ ؎ رباعی ؎ واجب چو کند تنزل از حضرت ذات ؎ بنگر کہ ز تنزلات اورا درجات ؎ غیب است وشہادت بواسطۂ روح ومثال ؎ والخامس جمعیۃ تلک الحضرات ۱۲ بیت ؎ ہر مرتبۂ وجود حکمے دارد ؎ گر حفظ مراتب نکنی زندیقی ؎ سلہ قال قائلہم اللہ اللہ لیس غیرک فی الوجود ؎ ہل تری الدیار فی دیر الشہود ؎ والیضاح ؎ ہمہ اوست ؎ آنچہ ہستی تو ئی ؎ سله یعنی اشیائے خارجیہ نزد ایشاں لابوئے ہستی ۱۲ رسالہ صغیر بندا سله وہذا لمن قبیل اثبات الفضیلۃ للشئی باثبات نفی ضدہ کما قالوا وبضدہا تتبین الاشیاء فان الشیخ رح کان غرضہ بیان الکملیۃ الطائفۃ الاولیٰ واثبتہا ببین نقص الطائفۃ الثالثۃ فافہم ۱۲ سله قولہ پس جماعہ کہ باوجود الخ الموصوف بصفت یا موصول باصلہ بمنزلۂ اسمیت تمیز شرط قولہ گفتند کہ درخارج الخ یا قولہ چوں بعض مراتب وجودات الخ بر تقدیر اول جملۂ شرطیۂ علت است مر ما قبل خود را وبر تقدیر ثانی قولہ گفتند بیان قبل خواست ہذا ما ادی اللہ اعلم بالصواب والیہ المرجع والمآب سله قولہ نماند بنون النفی ہکذا فی النسخ الموجودۃ عندنا والظاہر بماند بالباء الموحدۃ واللہ اعلم بالصواب والیہ المرجع والمآب ۱۲ سله یعنی قول قائل تا آنکہ اثرے ازیں کس الخ از کوتاہ نظری آں

قائل است چہ او نیز قائل است بآنکہ فی الجملہ خود را عین حق داند ؎ ہو لما تری ۱۲ سله یعنی آں بعض مراتب وجود انسانی ۱۲ سله یعنی ہمہ مراتب ممکن را از عالم امر وعالم خلق ۱۲

واصل وکامل بودن قائلین بوحدت وجود

حضرتِ رسالت خاتمیت عَلَیْهِ مِنَ الصَّلَوٰاتِ اَتَمُّهَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَکْمَلُهَا جمیع مراتب ممکن را
از واجب جدا ساختند و ہمہ را تحت کلمۂ لا در آوردہ نفی نمودند و ممکن را بواجب ہیچ مناسبتے ندیدند و ہیچ
نسبت را باو اثبات نہ کردند و خود را غیر از عبد مخلوق غیر مقدور نشناختند و او را عز شانہ خالق و مولائے
خود دانستند خود را مولا دانستن و یا ظل او انگاشتن برین بزرگواران بسیار گران و دشوار می آید مَا لِلتُّرَابِ
وَرَبِّ الْاَرْبَابِ این بزرگواران اشیا را بواسطۂ آنکہ مخلوق حق اند سبحانہ دوست میدارند و محبوب در
نظر شان می در آیند و بہمین واسطہ کہ مصنوع حق اند و افعال آنہا نیز مصنوع اوست جل شانہ تمام
منقاد و تسلیم اشیا میگردند و بر افعال انکار نمی توانند کرد اَلْاَحْیَانُکَارُ الشَّرِیْعَةِ چنانکہ ارباب توحید را
بواسطۂ مظہریت بلکہ عینیت اشیا نسبت بحق سبحانہ این قسم محبت و انقیاد دست میدہد ایشان را بہ مجرد
مصنوعیت و مخلوقیت آنہا دست میدہد ع ببین تفاوت راہ از کجاست تا بکجا عین محبوب را
باندک محبت ہم دوست میتوان داشت اما مصنوعات و مخلوقات وعبید او را تا کمال محبت بمحبوب
پیدا نہ کند دوست نمیدارد و محبوب نمی انگارد این طائفہ علیہ را از مقام عبدیت کہ نہایت جمیع مقامات ولایت
است بہرۂ تمام است و کدام دلیل بر صحت حال این برگزیدگان ازین تمامتر است کہ تمام کشف ایشان
موافق کتاب و سنت و ظاہر شریعت است و سر موئے از ظاہر شریعت مخالفت بر اینہا راہ نیافتہ است
اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْ مُحِبِّیْهِمْ وَمُتَابِعِیْهِمْ بِحُرْمَةِ مُحَمَّدِنِ الْمُصْطَفٰی صَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی
عَلَیْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ وَبَارَکَ درویشے کہ این سطور از وے مستفاد گشت اول معتقد توحید بود
از زمان صبی علم این توحید داشت و بہ یقین پیوستہ بود ہر چند حال نداشت و چوں درین راہ در آمد
اول راہ توحید منکشف شد و مدتے در مراتب این مقام جولان نمود و علوم بسیار کہ مناسب این مقام
بودند فائض گشتند و مشکلات وواردات کہ بر ارباب توحید وارد میشوند ہمہ بکشوف و علوم فائضہ حل
شدند بعد از مدتے نسبت دیگر بر این درویش غلبہ آورد در غلبۂ آں در توحید توقف نمود اما این توقف
بحسن ظن بود نہ بانکار بدتے متوقف بود آخر الامر کار بانکار انجامید و نمودند کہ این پایہ پایانی است

(۱) اشارتست بآیۂ واللّٰه خلقکم وما تعملون ای عملکم او معمولکم وکہ نیہ اللّٰه خالق کل شیٔ کہ در سورۂ زمر پارہ فمن اظلم واقع است والحال ان فعل العبد ایضا شیٔ. ھ ن ا. وفیہ خلاف للمعتزلۃ ۱۲ (۲) اعلم ان ما قالہ قدس سرہ من قولہ لبعض مراتب وجود انسانی الی ہنا بل الی قولہ قدس سرہ راہ نیافتہ است بیان وتفصیل لوجہ الاکملیۃ والاتمیۃ فافہم ولا تکن من الممترین ۱۲ (۳) یعنی این مرتبہ اعنی وحدت وجود پایان است یعنی پست تر است کہ فوق آں مقام ظلیت است و فوق آں مقام عبدیت ۱۲ (۵) یعنی بلکہ ہمہ از وست را حجب وراج یافت و کمال راد آں بیشتر دید از مقولہ ہمہ اوست ۱۲

رخت بمقام ظلیت برد اما درین انکار بے اختیار بود و نمی خواست کہ ازاں مقام بر آید بواسطۂ آنکہ مشائخ
عظام باں مقام اقامت دارند و چوں بہ مقام ظلیت رسید و خود را و عالم را ظل یافت چنانکہ طائفۂ ثانیہ باں
قائلند آرزوے آں شد کہ کاشکے ازین مقام نبرند کہ کمال در وحدت وجود میدانست و این مقام فی الجملہ
باو مناسبت دارد اتفاقاً از کمال عنایت و غریب نوازی ازاں مقام ہم بالا بردند و بمقام عبدیت رسانیدند
این زمان کمال این مقام در نظر آمد و علو آں واضح گشت و از مقامات گذشتہ تائب و مستغفر شد و اگر آں
درویش را باین طریق نمیبردند و فوقیت بعض را از بعض نمی نمودند تنزل خود را درین مقام میدانست چہ نزد او
بالاتر از توحید مقام دیگر نبودہ وَاللّٰهُ یُحِقُّ الْحَقَّ وَهُوَ یَهْدِی السَّبِیْلَ باید دانست کہ منشأ تفاوت
علوم و معارف در مکتوبات و رسائل کہ ازین درویش بلکہ از ہر سالک کہ صادر شدہ است ہمین تفاوت حصول
مقامات متفاوتہ است ہر مقام را علوم و معارف جدا است و ہر حال را قال علاحدہ پس فی الحقیقت
تدافع و تناقض در علوم نباشد در رنگ نسخ احکام شرعیہ است فَلَا تَکُنْ مِّنَ الْمُمْتَرِیْنَ وَصَلَّی اللّٰهُ
تَعَالٰی عَلٰی سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ وَسَلَّمَ

مکتوب ۱۶۱ صد و شصت و یکم

بہ ملا صالح بدخشی کولابی صدور یافتہ در بیان آنکہ مقصود از طے منازل سلوک حصول ایمان حقیقی
است کہ وابستہ باطمینانِ نفس است مقصود از طے منازل سلوک حصول ایمان حقیقی است کہ وابستہ

(۱) یعنی چوں ظاہر ساختند کہ رتبہ وحدت وجود رتبہ الیست پائیں این درویش رخت خود را بمقام ظلیت برد چنانچہ فرمودند و چوں بہ مقام ظلیت رسید الخ و یحتمل کہ این قول زیر نمودند داخل باشد بحذف لفظ باید از اولش یا برد بلفظ مضارع باشد بمعنی امر ۱۲ (۲) کہ اولا بمقام وحدت وجود بردند و ثانیا بمقام ظلیت و ثالثا بمقام عبدیت ۱۲ (۳) پس مشو از شک کنندگاں در رفع تدافع و تناقض در علوم و معارف این درویش و سائر اہل طریقت ۱۲ (۴) یعنی در مقام عبدیت ۱۲ (۵) وے از قدمائے اصحاب حضرت ایشان بود از وے شنودم کہ گفت چوں طلب این معنی در من پیدا شد اکثر مشائخ وقت را کہ قریب بودند ملازمت کردم اما از ہیچکس کشائشے دست نداد تا روزے از جمعات در اگرہ در جامع مسجد حضرت ایشان را دیدم بہ مجرد دیدن دلم را با آنحضرت انجذابے پیدا گشت قدمبوس نمودہ بمنزل شریف رفتہ التماس تعلیم ذکر نمودم باجابت رسید مدتہا دراں آستان بسر بردم اما از پستی استعداد مرا فتح نہ شد تا آنکہ حضرت ایشان در ماہ مبارک رمضان معتکف شدند دراں اعتکاف آفتابہ و طشت بمن بود شبی چوں حضرت ایشان دست مبارک شستند من غسالہ را گوشہ بردہ بتمام در کشیدم آں آب شراب مستی افزائے من شد کہ نوشیدن ہماں بود و کشائشے در کار و حال خود دیدن ہماں و چوں ہمین و کمال توجہ و عنایت آنحضرت کار باخر انجامید باجازت تعلیم طریقت ممتاز فرمودند الخ ۱۲ زبدہ

باطمینان نفس است تا نفس مطمئنه نگردد نجات متصور نیست و نفس بمرتبۂ اطمینان نرسد تا سیاست قلب بروے نه گمارند و سیاست قلب وقتے میسر شود که قلب از کارے که پیش خود داشت فارغ گردد و سلامتی از گرفتاری ما دون حق سبحانه حاصل کند و علامت سلامتی از گرفتاری نسیان ماسوائے اوست تعالیٰ و تقدس و تا سمر مو از غیر آگاه است از سلامتی گمراه است فَطُوْبٰی لِمَنْ سَلِمَ قَلْبُهٗ لِرَبِّهٖ سعی لازم است تا بسلامتی قلب مشرف گردد و باطمینان نفس انجامد ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ یُؤْتِیْهِ مَنْ یَّشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیْمِ وَالسَّلَامُ

مکتوب ۱۶۲ صد و شصت و دوم

بخواجه محمد صدیق بدخشی صدور یافته در بیان فضیلت ماه مبارک رمضان و بیان مناسبت او با قرآن مجید که سبب نزول آں درین ماه گشته است و بیان جامعیت تمر که افطار بآن مستحب است وَمَا یَتَعَلَّقُ بِذٰلِكَ بِاسْمِهٖ سُبْحَانَهٗ شان کلام که از جمله شیونات ذاتیه است جامع جمیع کمالات ذاتی و شیونات صفاتی است چنانکه در علوم سابق مذکور گشت و ماه مبارک رمضان جامع جمیع خیرات و برکات است و هر خیر و برکت که هست مُفَاض از حضرت ذات است تعالیٰ و تقدس و نتیجه شیونات او سبحانه چه هر شر و نقص که بوجود می آید منشا آں ذات و صفات محدثه است مَاۤ اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ وَمَاۤ اَصَابَكَ مِنْ سَیِّئَةٍ فَمِنْ نَّفْسِكَ خود نص قاطع است پس جمیع خیرات و برکات این ماه مبارک نتیجۂ آں کمالات ذاتیه است که شان کلام جامع آنها است و قرآن مجید حاصل تمام حقیقت آں شان جامع است پس این ماه مبارک را با قرآن مجید مناسبت تمام است که قرآن جامع

ف۱ بدانکه نتیجۂ این همه مقدمات این است که حصول ایمان حقیقی بدون تحقق نسیان ماسوا حق تعالیٰ و تقدس متصور نیست کیف وقد قال صلی الله علیه وسلم لسلمان رضی الله تعالی عنه مع جلالة قدره ان نبی الله یرید ان یمنحك من الرحمن كلمات ترغب الیه فیهن وتدعو بهن فی اللیل والنهار اللهم انی اسألك صحة فی ایمان وایمانا فی حسن خلق ونجاة یتبعها فلاح ورحمة منك وعافیة ومغفرة منك ورضوانا رواه الطبرانی فی الاوسط عن ابی هریرة رضی الله تعالی عنه ۱۲ حصن حصین للجزری ف۲ اشارت است بآیه کریمه که در پارۂ والمحصنات در سورۂ نسا واقع است یعنی آنچه رسید بتو از نیکی پس از خدا است و آنچه رسید بتو از بدی پس از نزد یک نفس تست و قال صلی الله علیه وآله وسلم وبادك والشر لیس الیك رواه مسلم ۱۲

جمیع کمالات است و این ماه جامع جمیع خیرات که نتائج و ثمرات آں کمالات اند و همین مناسبت باعث نزول قرآن درین ماه شد شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِیْۤ اُنْزِلَ فِیْهِ الْقُرْاٰنُ و شب قدر درین ماه خلاصه و زبدۂ این ماه است آں لب است و این ماه در رنگ قشر آں پس هر که درین ماه بجمعیت گذراند و از خیرات و برکات این بهره مند شود تمام سال بجمعیت گذراند و بخیر و برکت مملو و محتوی باشد وَفَّقَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَتَعَالٰی لِلْخَیْرَاتِ وَالْبَرَکَاتِ فِیْ هٰذَا الشَّهْرِ الْمُبَارَكِ وَرَزَقَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهُ النَّصِیْبَ الْاَعْظَمَ حضرت رسالت خاتمیت عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ فرموده است اِذَا اَفْطَرَ اَحَدُكُمْ فَلْیُفْطِرْ عَلٰی تَمْرٍ فَاِنَّهٗ بَرَکَةٌ آں سرور افطار صوم بتمره کرده اند و در بودن آں تمره برکت آنست که شجرۂ آں نخله است بعنوان جامعیت و صفت اعدلیت مخلوق است در رنگ انسان لهذا حضرت پیغمبر صَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ وَسَلَّمَ نخله را عمۂ بنی آدم فرموده که از طینت آدم مخلوق است کَمَا قَالَ عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ اَکْرِمُوْا عَمَّتَکُمُ النَّخْلَةَ فَاِنَّهَا خُلِقَتْ مِنْ بَقِیَّةِ طِیْنَةِ اٰدَمَ و تسمیۂ او ببرکت باعتبار همین جامعیت تواند بود پس افطار بثمرۂ آں که تمر است جزو صاحب افطار میشود و حقیقت جامعۂ آں باعتبار این جزئیت جزو حقیقت آکل آں میگردد و آکل آں بآن اعتبار جامع کمالات بنهایت که در حقیقت جامعۂ آں تمر مندرج اند میشود و این معنی هر چند در اکل مطلق آں حاصل است اما در وقت افطار که اوان خلو صائم است از شهوات مانعه و لذات فانیه بیشتر تاثیر میکند و آں معنی بروجه اتم و اکمل ظاهر می شود و آنکه آں سرور فرموده عَلَیْهِ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَتَمُّهَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ

ف۱ اشاره است بکریمه که در پاره دوم و سورۂ بقره واقع است یعنی ماه رمضان است که فرود آورده شده است درو قرآن ۱۲ ف۲ قوله اذا افطر الخ یعنی چوں خواهد که افطار کند یکے از شما پس باید که افطار کند بر خرما پس بدرستیکه خرما یا افطار بخرما سبب برکت و زیادتی ثواب است رواه الترمذی ۱۲ مشکوة ف۳ فی صحیح البخاری عن ابن عمر عن النبی صلی الله علیه وسلم قال ان من الشجر شجرة لا یسقط ورقها وانها مثل المسلم فحدثونی ما هی فوقع الناس فی شجر البوادی قال عبد الله ووقع فی نفسی انها النخلة فاستحییت ثم قالوا حدثنا ما هی یا رسول الله قال هی النخلة ۱۲ ف۴ رواه ابو یعلی فی مسنده و العقیلی فی الضعفاء و ابن عدی و ابن ابی حاتم و ابن السنی و ابو نعیم فی الطب و ابن مردویه فی التفسیر عن علی بلفظ اکرموا عمتکم النخلة فانها خلقت من فضلة طینة ابیکم آدم قال العزیزی اسانیدها ضعیفة ولکن باجتماعها تتقوی ـ قال المعرب یعنی اعزاز نمائید خواهر پدر خود درخت خرما را زیرا که بدرستی او پیدا کرده شده است از باقی مانده گل خمیر آدم علیه وعلی نبینا وعلی آله الصلوة والسلام دائمین متلازمین الی ابد الآباد ۱۲ ف۵ عن انس قال کان النبی صلی الله علیه وسلم یفطر قبل ان یصلی علی رطبات فان لم تکن رطبات فتمیرات فان لم تکن تمیرات حسا حسوات من ماء رواه الترمذی وابو داود ۱۲ مشکوة ف۶ بقصد امتثال امر الشارع علیه الصلوة والسلام ویکون الغذاء حلالا طیبا ۱۲

اَکْمَلُهَا نِعْمَ سُحُوْرُ الْمُؤْمِنِ التَّمْرُ باعتبار آن تواند بود کہ در غذائے آں کہ جزو صاحب غذا میگردد تکمیل حقیقت اوست نہ حقیقتِ آں غذا و چوں این معنی در صوم مفقود است از برائے تلافی آن بسحور تمر ترغیب فرمود کہ گوئیا اکل آن فائدۂ اکل جمیع ماکولات دارد و برکت آن باعتبار جامعیت تا وقت افطار میماند و آین فائدۂ غذا کہ مذکور شد بر تقدیرے مترتب میشود کہ آن غذا بتجویزِ شرعی واقع شود و سر موئے از حدود شرعیہ متجاوز نباشد و ایضاً حقیقت این فائدہ وقتے میسر شود کہ آکل آں از صورت گزشتہ بحقیقت پیوستہ باشد و از ظاہر بباطن آرمیدہ ظاہر غذا ممد ظاہر او باشد و باطن غذا مکمل باطن او والا بر امداد ظاہری مقصور است و آکل آں در عین قصور سعی کن تا لقمہ را سازی گہر ✤ بعد از اں چند انکہ میخواہی بخور ✤ وہمیں ست سرّ تکمیل غذا است مر صاحب غذا را در تعجیل افطار و تاخیر تسحر والسلام ✤

مکتوب ۱۶۳ صد و شصت و سیوم

بسیادت و نقابت پناہی شیخ فرید صدور یافتہ در بیان آنکہ اسلام و کفر ضد یک دیگر اند احتمال جمع شدن این دو ضد محال است و عزت دادن یکے را مستلزم خواری دیگر است اِلٰی اٰخِرِ مَا قَالَ سَلَّمَہُ اللّٰہُ تَعَالٰی فِیْ تَذْلِیْلِ الْکُفَّارِ وَعَدَمِ الْاِخْتِلَاطِ مَعَهُمْ مَعَ مَضَارِّ هٰذَا الْاِخْتِلَاطِ و در بیان آں کہ دنیا و آخرت نیز ضد یک دیگر اند ✤ اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ الَّذِیْ اَنْعَمَ عَلَیْنَا وَ هَدَانَا اِلَی الْاِسْلَامِ وَجَعَلَنَا مِنْ اُمَّةِ مُحَمَّدٍ عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالتَّحِیَّةُ وَالسَّلَامُ لقد سعادت دارین وابستہ باتباع سید کونین است و لیس عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُهَا متابعت او علیہ الصلوٰۃ والسلام باتیان احکام اسلامیہ است و رفع رسوم کفریہ چہ اسلام و کفر ضد یک دیگر اند اثبات یکے موجب رفع دیگر است احتمال جمع شدن این دو ضد محال است و عزت دادن

سلہ قولہ علیہ الصلوٰۃ والسلام نعم سحور المومن التمر یعنی نیکو طعام سحر مسلمان خرما است یعنے یکی خود سحور مطلقا برکت است و تمر زیادہ برکت است چوں در افطار بوے نیز برکت است تسحر بوئے موجب برکت اول و آخر خواہد بود - رواہ ابوداؤد عن ابی ہریرہ رضی اللہ تعالےٰ عنہ ۱۲ از مشکوٰۃ و ترجمہ شیخ ۱۲ سلہ مثنوی ✤ این خورد گردد پلیدی زو جدا ✤ واں خورد گردد ہمہ نور خدا ✤ این خورد زاید ہمہ بخل و حسد ✤ واں خورد زاید ہمہ عشق احد ✤ ۱۲ سلہ یعنی ما بہ الافطار بسبب افطار یعنی تمر ۱۲ سلہ خوردن تمر فائدہ خوردن تمام اشیاء خوردنی دارد ۱۲

یکے را مستلزم خواری دیگر است حق سبحانہ و تعالےٰ حبیب خود را عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالتَّحِیَّةُ میفرماید یَا اَیُّهَا النَّبِیُّ جَاهِدِ الْکُفَّارَ وَالْمُنَافِقِیْنَ وَاغْلُظْ عَلَیْهِمْ پس پیغمبر خود را کہ موصوف بخلق عظیم است بجہاد کفار و غلظت بر ایشان امر فرمود معلوم شد کہ غلظت با ایشان داخل خلق عظیم است پس عزت اسلام در خواری کفر و اہل کفر است کسے کہ اہل کفر را عزیز داشت اہل اسلام را خوار ساخت عزیز داشتن عبارت از اں نیست کہ البتہ ایشاں را تعظیم کنند و بالا نشانند در مجالس خود جا دادن و با ایشاں مصاحبت نمودن و ہمزبانی کردن با ایشاں داخل اعزاز است در رنگ سگاں ایشاں را دور باید داشت و اگر غرضے از اغراض دنیاوی با ایشاں مربوط باشد و بے ایشاں میسر نشود شیوۂ بے اعتباری را مرعی داشتہ بقدر ضرورت با ایشاں باید پرداخت و کمال اسلام آنست کہ از اں غرض دنیاوی نیز باید گزشت و با ایشاں نباید پرداخت حق سبحانہ در کلام مجید خود اہل کفر را دشمن خود و دشمن پیغمبر خود فرمودہ است پس اختلاط و موانست با این دشمنانِ خدا و رسول او از اعظم جنایات باشد اقل ضرر در مصاحبت و مخالطت این دشمنان آن است کہ قدرت اجراء احکام شرعی و رفع رسوم کفری زبون میگردد و حیائے موانست مانع آں می آید و این ضرر بسیار عظیم است دوستی و الفت با دشمنان خدا منجر بدشمنی خدائے عزوجل و دشمنی پیغمبر او علیہ الصلوٰۃ والسلام میشود شخصی گمان میکند کہ او از اہل اسلام است تصدیق و ایمان باللہ و رسولہ دارد اما نمیداند کہ این قسم اعمال شنیعہ دولت اسلام او را پاک و صاف می برد نعوذ باللّٰہ مِنْ شُرُوْرِ اَنْفُسِنَا وَمِنْ سَیِّئَاتِ اَعْمَالِنَا خواجہ پندارد کہ مرد واصل است ✤ حاصل خواجہ بجز پندار نیست ✤ کار این نابکاراں استہزاء و سخریت است باسلام و اہل آن و منتظر اند اگر قابو

سلہ اشارت است بکریمہ کہ واقع است در پارہ قد سمع اللہ و در سورۂ تحریم یعنی اے پیغامبر جہاد کن با کافراں و منافقاں نیز و درشتی نما بر ایشان و نیز واقع است در سورہ توبہ و پارہ واعلموا ۱۲ سلہ قال تعالیٰ ن والقلم وما یسطرون ما انت بنعمۃ ربک بمجنون وان لک لاجرا غیر ممنون وانک لعلی خلق عظیم - پارہ تبارک ۱۲ سلہ چنانکہ فرمود جلشانہ در سورہ ممتحنہ و پارہ قد سمع اللہ یا ایہا الذین اٰمنوا لا تتخذوا عدوی وعدوکم اولیاء یعنی اے مسلماناں دوست مگیرید دشمنان مرا و دشمنان خود را ۱۲ سلہ لا یتخذ المومنون الکافرین اولیاء من دون المومنین ومن یفعل ذلک فلیس من اللہ فی شیء الا ان تتقوا منہم تقاۃ ویحذرکم اللہ نفسہ والی المصیر پارہ تلک الرسل سورہ اٰل عمران سلہ قولہ تعالیٰ یا ایہا الذین اٰمنوا لا تتخذوا الذین اتخذوا دینکم ہزوا ولعبا من الذین اوتوا الکتاب من قبلکم والکفار اولیاء واتقوا اللہ ان کنتم مومنین واذا نادیتم الی الصلوٰۃ اتخذوہا ہزوا ولعبا الخ پارہ لا یحب و سورہ مائدہ و ایضاً پارہ دوم - زین للذین کفروا الحیوٰۃ الدنیا ویسخرون من الذین اٰمنوا ۱۲ سلہ حق تعالےٰ در سورہ تحریم پارہ قد سمع اللہ باقی بر ۳۴۳
سلہ یعنی وثوق و اعتماد بقول شاں نباید نمود ۱۲

بیابند و مار از اہل اسلام برآرند یا ہمہ را بقتل برسانند یا بکفر باز گردانند پس اہل اسلام را ہم شرمے درکار است که الحیاءُ مِنَ الایمانِ و ننگ مسلمانی ضروری است ہموارہ در مقام خواری اینہا باید بود جزیہ از اہل کفر که در ہندوستان برطرف شدہ است بواسطۂ شومی مصاحبت اہل کفر است با سلاطین این دیار و مقصود اصلی از جزیہ گرفتن از ایشان خواری ایشان است و این خواری بجدے است که از ترس جزیہ جامۂ خوب نمیتوانند پوشید و بہ تجمل نمیتوانند بود و ہمیشه ترسان و لرزان می باشند از اخذ اموال پادشاہان را چہ میرسد که منع جزیہ گرفتن کنند حق سبحانہ و تعالے جزیہ را از برائے خواری ایشان وضع کردہ است مقصود رسوائی ایشان است و عزت و غلبۂ اہل اسلام ع جہود ہر که شود کشته سود اسلام است ٭ علامتِ حصولِ دولت اسلام بغض است با اہل کفر و عناد است با ایشان حق سبحانہ و تعالے در کلام مجید خود ایشان را نجس فرمودہ و در جائے رجس فرمودہ پس در نظر اہل اسلام میباید که اہل کفر نجس و پلید در آیند و چون چنین بینند و دانند لاجرم از صحبت ایشان پرہیز نمایند و در مجالست ایشان مستکرہ بوند چیزہا از ایشان پرسیدن و بمقتضائے حکم اینہا عمل کردن از کمال اعزاز این دشمنان است ہمتے که کسے از ایشان طلبد دعا که بتوسط

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۲۹) میفرماید ان یثقفوکم یکونوا لکم اعداء و یبسطوا الیکم ایدیہم و السنتہم بالسوء و ودوا لو تکفرون یعنی اگر کافران بیابند شما را دشمن باشند در حق شما و بکشایند بسوئے شما دستہائے خود را و زبانہائے خود را ببدی و ایذا و دوست دارند که کافر شوید و نیز در سورۂ توبہ فرمودہ کیف و ان یظہروا علیکم لا یرقبوا فیکم الا و لا ذمۃ یعنی چگونہ بود مشرکان را عہد و اگر غالب آیند بر شما نگاہ نہ دارند در باب شما حق خویشی را و نہ عہد را ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ۱؎ فی صحیح البخاری عن سالم بن عبد اللہ عن ابیہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مر علی رجل من الانصار و ہو یعظ اخاہ فی الحیاء فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دعہ فان الحیاء من الایمان ۱۲ ۲؎ جزیہ بالکسر آنچہ بر کفار ذمی در سالے مقرر دارند معرب گزیہ ۱۲ ۳؎ بروزن تکلف شان و شکوہ و جمال و آرائش خود نمودن ۱۲ ۴؎ قال اللہ تعالیٰ قاتلوا الذین لا یؤمنون باللہ و لا بالیوم الآخر و لا یحرمون ما حرم اللہ و رسولہ و لا یدینون دین الحق من الذین اوتوا الکتٰب حتی یعطوا الجزیۃ عن ید و ہم صاغرون یعنی جنگ کنید با آنانکہ ایمان نمی آرند بخدا و نہ بروز قیامت و حرام نمی شمرند آنچہ حرام کردہ است خدا و پیغمبر او و اختیار نمی کنند دین درست از اہل کتاب تا آنکہ بدہند جزیہ را از دست خود خوار شدہ ۱۲ پارہ و اعلموا سورۂ توبہ ۔ و توضع الجزیۃ علی کتابی و مجوسی و وثنی عجمی لا علی وثنی عربی و مرتد و صبی و امرأۃ و عبد و زمن و اعمی و راہب لا یخالط ۱۲ تنویر ۵؎ اشارت است بآیہ که واقع است در سیپارہ و اعلموا و سورۂ توبہ یا ایہا الذین آمنوا انما المشرکون نجس فلا یقربوا المسجد الحرام بعد عامہم ہذا یعنی اے مسلمانان جز این نیست که مشرکان پلید اند پس باید که نزدیک نشوند بمسجد حرام بعد ازین سال ۱۲ ۶؎ اشارت است بآیہ که در پارۂ یعتذرون و سورہ توبہ واقع است سیحلفون باللہ لکم اذا انقلبتم الیہم لتعرضوا عنہم فاعرضوا عنہم انہم رجس و ماواہم جہنم جزاء بما کانوا یکسبون یعنی سوگند خواہند خورد پیش شما چون باز آئید بسوئے ایشان تا رو بگردانید از ایشان پس شما رو بگردانید از ایشان ہر آئینہ ایشان پلید اند و جزائے ایشان دوزخ است سزائے آنچہ میکردند ۱۲ ۷؎ یعنی بلاک و در مردم بمعنی دماغ شہرت دارد

۸؎ مستکرہ بکسر را بمعنی زشت دانندہ و بفتح را بمعنی مجبور و اینجا بر دو محتمل

ایشان خواہد چہ خواہد بود حق سبحانہ و تعالے در کلام مجید خود میفرماید وَمَا دُعَاءُ الْکٰفِرِیْنَ اِلَّا فِیْ ضَلٰلٍ دعا این دشمنان باطل و بے حاصل است اجابت را در آنجا چہ احتمال این قدر فساد لازم می آید که اعزاز این سگان می افزاید ایشان اگر دعا خواہند کرد بتان خود را وسیلہ خواہند آورد خیال باید کرد که کار تا بکجا می کشد و از مسلمانی بوسے نمی ماند عزیزے فرمودہ است تا یکے از شما دیوانہ نشود بمسلمانی نرسد دیوانگی عبارت از در گذشتن است از نفع و ضرر خود بواسطۂ اعلائے کلمۂ اسلام با مسلمانی ہر چہ شود گو شود و اگر نشود گو نشود و چون مسلمانی است رضائے حق عز و جل است و رضائے پیغمبر حبیب او عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَ السَّلَامُ وَ التَّحِیَّۃُ دولتے عظیم تر از رضائے مولا نیست رَضِیْنَا بِاللّٰہِ سُبْحَانَہٗ رَبًّا وَّ بِالْاِسْلَامِ دِیْنًا وَّ بِمُحَمَّدٍ عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَ السَّلَامُ نَبِیًّا وَّ رَسُوْلًا مصرع ہم بریں بداریم یارب ٭ بِحُرْمَۃِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوٰتِ اَفْضَلُہَا وَ مِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُہَا وَ السَّلَامُ اَوَّلًا وَّ اٰخِرًا عجالۃ الوقت آنچہ ضروری و لابدی دانست بطریق اجمال نوشته فرستاد بعد ازین اگر توفیق رفیق گشت مفصل تر ازین نوشته ارسال خواہد گشت ہم چنانکہ اسلام ضد کفر است آخرت نیز ضد دنیا است دنیا و آخرت جمع نشوند ترک دنیا بر دو نوع است نوعے است که از مباحات آن ہمہ ترک کردہ شود مگر بقدر ضرورت این قسم اعلائے ترک دنیا ست و نوعے دیگر آن است که از محرمات و مشتبہات[1] آن اجتناب کردہ شود و بامور مباحہ آن تنعم نمودہ آید این قسم نیز خصوصاً درین اوان بسیار عزیز الوجود است ٭ آسمان نسبت بعرش آمد فرود ٭ ورنہ بس عالی است پیش خاک تود ٭ پس ناچار از استعمال[2] ذہب و فضہ و لبس حریر و امثال آنہا که شریعت مصطفویہ علیٰ صاحبہا

۱؎ عن النعمان بن بشیر رضی اللہ تعالی عنہما قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الحلال بین و الحرام بین و بینہما مشتبہات لا یعلمہن کثیر من الناس فمن اتقی الشبہات استبرأ لدینہ و عرضہ و من وقع فی الشبہات وقع فی الحرام کالراعی یرعی حول الحمی یوشک ان یرتع فیہ الا ان لکل ملک حمی الا و ان حمی اللہ محارمہ متفق علیہ ۱۲ مشکوۃ ۲؎ قولہ استعمال فضہ الخ عن حذیفۃ رضی اللہ عنہ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول لا تلبسوا الحریر و لا الدیباج و لا تشربوا فی آنیۃ الذہب و الفضۃ و لا تاکلوا فی صحافہا فانہا لہم فی الدنیا و ہی لکم فی الآخرۃ رواہ البخاری و مسلم و احمد قال الزیلعی فاذا ثبت فی الشرب و الاکل فکذا فی التطیب و غیرہ لانہ مثلہ فی الاستعمال قال فی الدر المختار و کرہ الاکل و الشرب و الادہان و التطیب من اناء ذہب و فضۃ للرجل و المرأۃ و کذا یکرہ الاکل بملعقۃ الفضۃ و الذہب و الاکتحال بمیلہما و ما اشبہ ذلک کمکحلۃ و مرآۃ و قلم و دوات و نحوہا قال فی الخانیۃ و النساء فیما سوی الحلی من الاکل و الشرب و الادہان من الذہب و الفضۃ بمنزلۃ الرجال و لا باس لہن بلبس الدیباج و الحریر و الذہب و الفضۃ و اللؤلؤ ۱۲ ہذا کلہ من رد المختار ۱۲ ۱؎ واقع است در پارہ و ما ابری و سورۂ رعد ۱۲ ۲؎ از ہمت طلبیدن از کفار ۱۲

الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ آں را محرم ساختہ است اجتناب باید نمود اَوَانی ذہب و فضہ را اگر برائے تجمل کنند فی الجملہ گنجائش[1] دارد اما استعمال اینہا حرام است از آب و طعام خوردن دریںہا و خوشبوئے انداختن و سرمہ دان ساختن وجز آں القصہ حق سبحانہ وتعالیٰ دائرہ امور مباحہ را بسیار وسیع ساختہ است تنعمات و تمتعات باینہا در عیش و لذت زیادہ از آں است کہ در امور محرمہ است در مباحات فراغ رضائے حق است سبحانہ و در محرمات عدم رضائے او تعالیٰ عقل سلیم ہرگز تجویز نمی کند کہ کسے برائے لذتے کہ بقائے ہم ندارد عدم رضائے مولائے خود اختیار کند و حال آنکہ در عوض آں لذت محرمہ لذت مباحہ ہم تجویز فرمودہ است رَزَقَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمُ الْاِسْتِقَامَۃَ عَلٰی مُتَابَعَۃِ صَاحِبِ الشَّرِیْعَۃِ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالتَّحِیَّۃُ در معاملۂ حل و حرمت ہموارہ بعلمائے دین دار رجوع باید نمود و از ینہا استفسار باید کرد و بہ مقتضائے فتوی ایشاں عمل باید نمود کہ راہ نجات شریعت است و بعد شریعت ہرچہ ہست باطل است و بے اعتبار فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا الضَّلَالُ وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّ اٰخِرًا +

مکتوب ۱۶۴ صد و شصت و چہارم

بحافظ بہاؤ الدین سرہندی صدور یافتہ در بیان آں کہ فیض حق سبحانہ علی الدوام بر خواص و عوام وارد است تفاوت قبول و عدم قبول آں از یں طرف ناشی است + حق سبحانہ وتعالیٰ بر جادۂ شریعت استقامت بخشد بِمَنِّہٖ وَکَرَمِہٖ فیض حق سبحانہ وتعالیٰ علی الدوام بر خواص و عوام و کرام و لئام چہ از قسم اموال و اولاد و چہ از جنس ہدایت و ارشاد بے تفرقہ وارد است تفاوت از یں طرف ناشی است در قبول بعضے فیوض و عدم قبول بعضے دیگر وَمَا ظَلَمَہُمُ اللّٰہُ وَلٰکِنْ

[1] قولہ فی الجملہ گنجائش دارد قال محمد رحمہ اللہ تعالیٰ ولا باس بان یتخذ الرجل فی بیتہ سریرا من ذہب او فضۃ وعلیہ الفرش من الدیباج یتجمل بذلک من غیران یقعد او ینام علیہ فان ذلک منقول عن السلف من الصحابۃ والتابعین کذا فی المحیط۔ فتاوی ہندیۃ اقول ولکن التجمل بالاوان متخذۃ من ذہب او فضۃ لاباس بہ کما فی الدر المختار ۱۲ [2] اشارت است بآیہ کہ در سورۂ نحل و پارہ ربما واقع است یعنے خدائے تعالیٰ بر ایشاں ستم نکرد ولیکن بودند کہ بر نفسہائے خود ستم میکردند ۱۲ منہ [3] قولہ فماذا بعد الحق الا الضلال واقع است در پارۂ یعتذرون و سورۂ یونس یعنی پس چیست بعد راستی مگر گمراہی ۱۲ منہ

کَانُوْٓا اَنْفُسَہُمْ یَظْلِمُوْنَ آفتاب تابستان بہ گازر و جامہ یکساں می تابد روئے گازر سیاہ میگردد و جامۂ او سفید این عدم قبول بواسطہ اعراض[1] است از جناب قدس خداوندی جل سلطانہ معرض را ادبار لازم است و حرمان از نعمت واجب آنجا کسے نگوید کہ بسیارے از معرضان باشند کہ بہ تنعمات عاجلہ ممتاز اند و اعراض سبب حرمان ایشان نگشتہ است باید دانست کہ آں نقمت است کہ بصورت نعمت ظاہر گردانیدہ اند بطریق استدراج از برائے خرابی او تا در اعراض و ضلالت منہمک گردد قَالَ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَتَعَالٰی اَیَحْسَبُوْنَ اَنَّمَا نُمِدُّہُمْ بِہٖ مِنْ مَّالٍ وَّبَنِیْنَ نُسَارِعُ لَہُمْ فِی الْخَیْرَاتِ بَلْ لَّا یَشْعُرُوْنَ[2] پس دنیا و تنعمات او باوجود اعراض عین خرابی است اَلْحَذَرُ اَلْحَذَرُ وَالسَّلَامُ +

مکتوب ۱۶۵ صد و شصت و پنجم

بسیادت و نقابت پناہی شیخ فرید صدور یافتہ در ترغیب بر متابعت صاحب شریعت عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ و عداوت و بغض و غلظت با مخالفان شریعت او عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ + شَرَّفَکُمُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ بِتَشْرِیْفِ الْمِیْرَاثِ الْمَعْنَوِیِّ مِنَ النَّبِیِّ الْاُمِّیِّ الْقُرَیْشِیِّ الْہَاشِمِیِّ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُہَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُہَا کَمَا شَرَّفَکُمْ بِتَشْرِیْفِ الْمِیْرَاثِ الصُّوْرِیِّ وَیَرْحَمُ اللّٰہُ عَبْدًا قَالَ اٰمِیْنًا میراث صوری آں سرور عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ بعالم خلق[3] تعلق دارد و میراث معنوی بعالم امر[4] کہ آں جا ہمہ ایمان و معرفت است و رشد[5] و ہدایت شکر نعمت عظمیٰ میراث صوری آنست کہ بمیراث معنوی متحلی گردند وَالتَّحَلِّیْ بِالْمِیْرَاثِ الْمَعْنَوِیِّ لَا یَتَیَسَّرُ اِلَّا بِکَمَالِ الْاِتِّبَاعِ الْمُصْطَفَوِیِّ

[1] اسم فاعل از اہتمام یعنی کوشیدن در کار و مبالغہ کردن در آں ۱۲ منتخب [2] اشارت است بآیہ کہ واقع است در سورۂ مومنون و پارہ قد افلح یعنی آیا می پندارند کہ آنچہ امداد میکنیم ایشاں را باں از مال و فرزنداں سعی در نیکوئیہا میکنیم برائے ایشاں بلکہ نمیدانند و قال تعالیٰ و املی لہم ان کیدی متین [3] قولہ بعالم خلق و بعالم امر چنانکہ حق سبحانہ وتعالیٰ میفرماید الا لہ الخلق والامر ۱۲ [4] قولہ رشد بالضم و بفتحتین براہ شدن و راہ راست یافتن ۱۲ غ [5] و تزئین بمیراث معنوی حاصل نشود مگر بکمال متابعت صاحب شریعت علیہ الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ پس لازم گیرید متابعت او را و اطاعت او را در ہمہ مامورات و منہیات او ۱۲ [6] اسم فاعل از اعراض یعنی روئے از چیزے گردانید ۱۲ ادبار بالکسر پشت دادن دولت و حرمان بالکسر ناامیدی و بے نصیبی ۱۲ غ [7] خرق عادت کہ از کافر یا فاسق ظاہر شود ہکذا فی الغیاث قال فی القاموس استدرجہ خدعہ و استدراج اللہ تعالیٰ العبد انہ کلما جدد خطیئۃ جدد لہ نعمۃ وانساہ الاستغفار او ان یاخذہ قلیلا قلیلا ولا یباغتہ۔ اقول ہذا ہو المراد ہہنا ۱۲

عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ فَعَلَيْكُمْ بِاتِّبَاعِهٖ وَاِطَاعَتِهٖ فِيْ اَوَامِرِهٖ وَنَوَاهِيْهِ وکمال متابعت فرع کمال محبت است بآنسرور عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ مصرع اِنَّ الْمُحِبَّ لِمَنْ هَوَاهُ مُطِيْعٌ ✦ وعلامت کمال محبت کمال بغض است با اعداء او صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و اظهار عداوت با مخالفان شریعت او عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ در محبت مداهنت گنجائش ندارد محب دیوانهٔ محبوب است تاب مخالفت ندارد و با مخالفان محبوب بهیچ وجه آشتی نمی نماید دو محبت متباینه جمع نشوند جمع ضدین را محال گفته اند محبت یکے مستلزم عداوت دیگرے است نیک تامل باید فرمود که هنوز کار از دست نرفته است تدارک ما مضیٰ میتوان نمود فردا که کار از دست برود غیر از ندامت حاصلے نخواهد بود ع بوقت صبح شود همچو روز معلومت ✦ که با که باخته عشق در شب دیجور ✦ متاع دنیا غرور در غرور است و معاملهٔ اخروی ابدی برآن مترتب زندگانی چند روزه را اگر بمتابعت سید اولین و آخرین عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ بسر برده شود امید نجات ابدی است والا هیچ در هیچ است هر که باشد و هر عمل خیر که بکند ع محمد عربی کآبروئے هر دو سرا است ✦ کسیکه خاک درش نیست خاک بر سر او ✦ حصول دولت عظمی متابعت موقوف بر ترک کلی دنیاوی نیست تا دشوار نماید بلکه اگر زکوة مفروضه مثلاً مؤدی شود حکم ترک کل دارد در عدم وصول مضرت چه مال مزکی از ضرر برآمده است پس معالجهٔ دفع ضرر از مال دنیاوی اخراج زکوة است از آن اگرچه ترک کلی اولے و افضل است اما ادائے زکوة هم کار آن میکند ع آسمان نسبت بعرش آمد فرود ✦ ورنه بس عالی است پیش خاک تود ✦ پس لازم است که همگی

۱؎ یعنی کمال متابعت بدون کمال محبت بآنسرور علیه الصلوٰة والسلام متصور نیست بلکه مترتب است برآن و لازم است بدان چنانکه فرموده است ان المحب الخ یعنی هر آئینه محب مطیع است مر محبوب خود را قال القاضی فی الشفا فالصادق فی حب النبی صلی الله علیه وسلم من تظهر علامة ذلك علیه واولها الاقتداء به واستعمال سنته واتباع اقواله وافعاله وامتثال اوامره واجتناب نواهیه والتادب بادابه فی عسره ویسره ومنشطه ومکرهه وایثار ما شرعه وحض علیه علی هوی نفسه وموافقة شهوته ۱۲ ۲؎ ان المحب لمن الخ اوله ✦ تعصی الاله وانت تظهر حبه ✦ هذا لعمری فی القیاس بدیع ✦ لو کان حبك صادقا لاطعته ✦ ان المحب لمن یحب مطیع ✦ ۱۲ ۳؎ قوله وعلامت کمال محبت کمال بغض است الخ قال القاضی ومنها بغض من ابغض الله ورسوله ومعاداة من عاداه ومجانبة من خالف سنته وابتدع فی دینه واستثقاله کل امر یخالف الشریعة قال تعالی لا تجد قوما یؤمنون بالله والیوم الاخر یوادون من حاد الله ورسوله الخ ۴؎ بالفتح وجیم عربی مضموم و واو معروف شب تاریک دویاجر جمع آن است ۱۲ غ ۵؎ قال تعالی وقدمنا الی ما عملوا من عمل فجعلناه هباء منثورا ۱۲ ۶؎ کنایه است از ذلیل بودن و خوار و رسوا گردیدن ۱۲

همت در اتیان احکام شرعیه باید صرف نمود و اهل شریعت را از علماء و صلحا تعظیم و توقیر باید داشت و در ترویج شریعت باید کوشید و اهل هوا و بدعت را ذلیل و خوار باید داشت مَنْ وَقَّرَ صَاحِبَ بِدْعَةٍ فَقَدْ اَعَانَ عَلٰى هَدْمِ الْاِسْلَامِ و با کفار که دشمنان خدائے عزوجل اند و دشمنان رسول وے عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ دشمن باید بود و در ذل و خواری ایشان سعی باید نمود و بهیچ وجه عزت نباید داد و این بے دولتان را در مجلس خود راه نباید داد و انس نباید نمود و راه شدت و غلظت را با ایشان پیش باید کرد و حتی الامکان در هیچ امرے بایشان رجوع نباید نمود و اگر فرضاً ضرورتے افتد در رنگ قضائے حاجت انسانی بکره و اضطرار قضائے حاجت از ایشان باید نمود راهیکه بجناب قدس جد بزرگوار شما عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ میرساند این است اگر باین راه رفته نشود وصول بآن جناب قدس دشوار است هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ ع كَيْفَ الْوُصُوْلُ اِلٰى سُعَادَ وَدُوْنَهَا ✦ قُلَلُ الْجِبَالِ وَدُوْنَهُنَّ حُيُوْفُ زیاده چه ابرام نماید ع اندکے پیش تو گفتم غم دل ترسیدم ✦ که دل آزرده شوی ورنه سخن بسیار است ✦

مکتوب ۱۶۶ صد و شصت و ششم

به ملا محمد امین صدور یافته در بیان آنکه مدار بر حیات بے مدار چند روزه نباید نهاد و فکر ازالهٔ مرض قلبی درین فرصت یسیر بذکر کثیر که از اهم مهام است باید نمود مخدوما تا چند بر خود چون مادر مهربان باید لرزید و تا کے بر خود از غصه و غم باید پیچید خود را و همه را مرده باید انگاشت و جماد چند بے حس و حرکت باید پنداشت اِنَّكَ مَيِّتٌ وَّاِنَّهُمْ مَّيِّتُوْنَ نص قاطع است فکر ازالهٔ مرض قلبی درین فرصت یسیر بذکر

۱؎ رواه البیهقی فی شعب الایمان مرسلا عن ابراهیم بن میسرة وهو تابعی ثقة صحیح الحدیث لا مثیل له فی زمانه حدیثه فی اهل مکة قاله الشیخ عبد الحق الدهلوی رح وعلی القاری رح یعنی کسیکه تعظیم و تبجیل کند خداوند بدعت را پس بتحقیق مدد میکند بر ویران کردن دین اسلام چه در توقیر وے استخفاف و اهانت سنت است و این میکشد بویران کردن بنائے اسلام و بهمین قیاس در توقیر و تبجیل نمودن آبادانی بنائے اسلام خواهد بود بسبب تعظیم و ترویج سنت ۱۲ ترجمه مشکوة ۱۲ ۲؎ قوله تا چند و تا کے حاصل فقرتین اینست که تا چند لذت منافع نفس خود را منظور نظر داشته برائے تحصیل آنها سرگرم باید بود قال المعرب ایها المخدوم الام تحن الی نفسك کالام الشفیقة وحتام تتجرع الغصص من اجلها وتغتم علیها کالاخت الشفیقة ۱۲ ۳؎ وعد نفسك من اصحاب القبور قول مخبر صادق است ۱۲ ۴؎ قوله انك میت الخ اشارت است بکریمه که واقع است در سوره زمر و پاره ولی یعنی یا محمد هر آئینه تو خواهی دیاتی بر صفحه ۲۹۸

کثیر از اہم مہام است و علاج علت معنوی درین مہلت قلیل بیا درب جلیل از اعظم مقاصد دلے که گرفتار غیر است ازو چه توقع خیر رو چکه مائل بکہتر است نفس اماره ازو بہتر است آنجا ہمه سلامتی قلب میطلبند و خلاصی روح میجویند و ماکوته اندیشاں در فکر تحصیل اسباب گرفتاری روح و قلبیم هَیْهَاتَ هَیْهَاتَ چه تواں کرد وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰکِنْ کَانُوْٓا اَنْفُسَهُمْ یَظْلِمُوْنَ دیگر از ضعف ظاہر اندیشه نکنند انشاء اللہ تعالیٰ بصحت و عافیت تبدیل خواہد یافت خاطر این جانب ازیں رہگذر جمع است جامهٔ فقراء که طلب داشته بودند پیراہن فرستاده شد خواہند پوشید و مترصد نتائج و ثمرات آں خواہند بود که کثیر البرکت است ؎ ہرکس افسانه بخواند افسانه است ✤ و آں که دیدش نقد خود مردانه است ✤ وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ

مکتوب ۱۶۷ صد و شصت و ہفتم

به ہردوی رام ہندو که اظہار اخلاص باین طائفه علیه نموده بود صدور یافته در ترغیب بر عبادت پروردگار عالمیاں که بے چون و بے چگونه است و اجتناب از عبادت آلهه باطلهٔ ہنود ✤ دو کتاب شما رسید از ہر دو محبت فقراء و التجا باین طائفه علیه مفہوم گشت چه نعمتے است که کسے را باین دولت بنوازند. ثانیاً ؎ من آنچه شرط بلاغ است باتو میگویم ✤ تو خواه از سخنم پند گیر و خواه ملال ✤ بداں و آگاه باش که پروردگار ما و شما بلکه پروردگار عالمیاں چه سموات و چه ارضین و چه علیین و چه سفلیین یکے است و بے چون و بے چگونه از شبه و مانند منزه است و از شکل و مثال مبرا پدری و فرزندی در حق او تعالیٰ محال

(بقیه حاشیه صفحه ۲۹۷) مرد و ہر آئینه ایشاں خواہند مرد ۱۲ ؎ قال الله یا ایها الذین اٰمنوا اذکروا الله ذکرا کثیرا وسبحوه بکرة و اصیلا ۱۲ ؎ بدانکه تحقیق این بیت در حاشیه مکتوب دہم نوشته شده است از انجا مطالعه نمایند ۱۲ ؎ چنانچه فرمود جل شانه در سورهٔ ممتحنه و پاره قد سمع الله یا ایها الذین اٰمنوا الامتحن واعدوی وعدو کم اولیاء الخ (حاشیه صفحه ہذا) ؎ قوله و ما ظلمهم الله الخ اشارت است بکریمه که در پاره ربما و سورهٔ نحل واقع است یعنی وستم نه کرد بر ایشاں خدا ولیکن بر خویش ستم میکردند ۱۲ ؎ قال تعالیٰ حکایة عن یوسف علی نبینا علیه الصلوٰة والسلام اذهبوا بقمیصی هذا فالقوه علی وجه ابی یات بصیرا ایضا فلما ان جاء البشیر القاه علی وجهه فارتد بصیرا ۱۲ ؎ یعنی نزد حق جل و علا ۱۲ ؎ یعنی از ما دون حق سبحانه و تعالیٰ قال تعالیٰ الا من اتی الله بقلب سلیم ۱۲

است کفاءت و تماثل را در آں حضرت چه مجال شائبه اتحاد و حلول در شان او سبحانه مستہجن است و مظنه کمون و بروز در آں جناب قدس مستقبح زمانے نیست که زمان مخلوق است مکانی نیست که مکان مصنوع او است وجود او را بدایت نیست و بقائے او را نہایت نه ہرچه از خیر و کمال است باو سبحانه ثابت و ہرچه از نقص و زوال است از و تعالیٰ مسلوب پس مستحق عبادت او تعالیٰ باشد و سزاوار پرستش او سبحانه رام و کرشن و مانند آنہا که آلهه ہنود اند از کمینه مخلوقات ویند و از مادر و پدر زائیده اند رام پسر جسرت است و برادر لکھمن و شوہر سیتا ہرگاه رام کوچ خود را نگاه نتواند داشت غیرے را چه مدد نماید عقل دور اندیش را کار باید فرمود و بتقلید ایشاں نباید رفت ہزاراں عار است که کسے پروردگار عالمیاں را باسم رام یا کرشن یاد کنند در رنگ آں است که بادشاه عظیم الشان را باسم ارذل کناس یاد کنند رام و رحمن را یکے دانستن از نہایت بے عقلی است خالق با مخلوق یکے نمی شود و بیچون با چون متحد نمیگردد و پیش از خلقت رام و کرشن پروردگار عالم را رام و کرشن نمی گفتند بعد از پیدا شدن اینہا چه شد که نام رام و کرشن باو سبحانه و تعالیٰ اطلاق میکنند و یاد کرشن و رام را یاد پروردگار میدانند حَاشَا وَکَلَّا ثُمَّ حَاشَا وَکَلَّا پیغمبران عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ که قریب بیک لکھ و بست و چہار ہزار گزشته اند خلائق را بعبادت خالق ترغیب فرموده اند و از عبادت غیر منع نموده و خود را بنده عاجز دانسته اند و از ہیبت و عظمت او تعالیٰ ترساں و لرزاں بوده اند و آلهه ہنود خلق را بعبادت خود ترغیب کرده اند و خود را آلهه دانسته ہرچند به پروردگار قائل اند اما او را

؎ شائبه بکسر حرف سوم که ہمزه است یعنی آمیزش چیزے بد در چیزے بہتر و آلودگی ۱۲ غ ؎ بضم میم و سکون سین و فتح فوقانی و سکون ہاد فتح جیم مکروه و زشت و عیب گرفته شده ۱۲ ؎ قوله مظنه بفتح و کسر ظائے معجمه و تشدید نون موضع ظن یعنے جائے گماں بردن ۱۲ ؎ قوله کمون بالضم پنہاں شدن و قوله بروز بالضم بیروں آمدن و آشکارا شدن یعنے در چیزے فرود آمدن و نزول کردن و در چیزے پنہاں شدن و در چیزے ظہور نمودن و در و حلول کرده آشکارا شدن ۱۲ ؎ الاضافة لادنی ملابسة یعنی الذین ارسلوا الینا و یجب علینا ان نؤمن بهم و نصدقهم ۱۲ ؎ فی المشکوٰة قال ابوذر قلت یا رسول الله کم وفاء عدة الانبیاء قال مائة الف واربعة وعشرون الفا المرسل من ذالک ثلاث مائة و خمسة عشر جما غفیرا یعنی گفت ابوذر گفتم یا رسول اللہ چند است تمام شمار انبیاء فرمود صد ہزار و بست و چہار ہزار مرسل از میان ایشاں سه صد و پانزده تن اند جماعتے عظیم رواه احمد قال المخرج اخرجه البزار والطبرانی وابن مردویه وابن حبان وصححه قال العلی القاری رح فی شرح المشکوٰة الحد فی هذا الحدیث وان کان مجردا لکنه لیس بمقطوع فیجب الایمان بالانبیاء والرسل مجملا من غیر حصر فی عدد لئلا یخرج احد منهم ولا یدخل احد من غیرهم فیهم و شیخ عبد الحق فرموده که در عدد انبیاء دو لیست و بست و چہار ہزار نیز روایت آمده و بسبب این اختلاف فاتق از تعیین عدد انبیاء منع کرده اند و مجمل باید گفت اٰمنا بالانبیاء کلهم اجمعین اقول حضرت امام ربانی قدس سره نیز ازینجا لفظ قریب زیاده نموده اند فافہم ۱۲ ؎ حاشا کلمه تنزیه است و کلا کلمه ردع ۱۲ ؎ چه رادان بران تغلب کرده او را گرفته بود ۱۲

درخود حلول و اتحاد اثبات کردہ اند و ازین جہت خلق را بعبادت خود میخوانند و خود را آلہہ گویا بندہ اند و در محرمات بے تحاشی افتادہ اند بزعم آنکہ الٰہ از ہیچ چیز ممنوع نیست در خلق خود ہر تصرفے کہ خواہد بکند۔ اقسام این تخیلات فاسدہ بسیار دارند ضلوا فاضلوا بخلاف پیغمبران علیہم الصلوات و التسلیمات کہ خلائق را از انچہ منع فرمودہ اند خود را نیز ازاں چیز باز داشتہ اند بوجہ اتم و اکمل خود را البشر مثل سائر بشر میگفتند مصراع بہ بین تفاوت راہ از کجاست تا بکجا۔

مکتوب ۱۶۸ صد و شصت و ہشتم

به مخدوم زادہ امکنکی اعنی خواجہ محمد قاسم صدور یافتہ در بیان علو سلسلۂ علیہ نقشبندیہ و شکایت از حال جماعہ کہ محدثات و مخترعات درین طریقہ شریفہ لاحق کردہ اند و ما یناسب ذلک۔ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى سَيِّدِ الْمُرْسَلِيْنَ وَاٰلِهِ الطَّاهِرِيْنَ اَجْمَعِيْنَ اما بعد دعوات موفورہ و تحیات نامحصورہ بعالی جناب سُلَالَةِ الْمَشَائِخِ الْكِرَامِ نَتِيْجَةِ الْاَوْلِيَاءِ الْعِظَامِ خدمت مخدوم زادہ مستقیم بر جادہ سَلَّمَهُ اللّٰهُ تَعَالٰى سُبْحَانَهٗ وَاَبْقَاهُ تبلیغ نمودہ اظہار اشتیاق و آرزومندی می نماید شعر كَيْفَ الْوُصُوْلُ اِلٰى سُعَادَ وَدُوْنَهَا۔ قُلَلُ الْجِبَالِ وَدُوْنَهُنَّ حُتُوْفٌ۔ معلوم شریف مخدوم زادگے باد کہ علو این طریقہ علیہ و رفعت طبقۂ نقشبندیہ بواسطۂ التزام سنت است و اجتناب از بدعت لہذا اکابر این طریقہ علیہ از ذکر جہر اجتناب فرمودہ بذکر قلبی دلالت نمودہ اند و از سماع و رقص و وجد و تواجد کہ در زمان آن سرور علیہ الصلوۃ و السلام و در زمان خلفائے راشدین نبودہ علیہم الرضوان منع فرمودہ و خلوت و اربعین کہ در صدر اول نبودہ بجائے آن خلوت در انجمن اختیار کردہ لاجرم

سلہ قولہ محدثات و مخترعات بفتح دال و بفتح را اسم مفعول از احداث و اختراع یعنی کارہائے جدید و نو اختراع کردہ شدہ و بیروں آوردہ شدہ ۱۲

سلہ۲ قولہ بعد حمد و صلوۃ دعوات و تحیات بعالی جناب تبلیغ نمودہ اظہار شوق می نماید ۱۲ سلہ۳ قد مر ترجمۃ البیت مع تحقیق اللغات بحاشیۃ المکتوب العاشر فراجع ۱۲ سلہ۴ قولہ خلوت در انجمن یعنی در انجمن کہ محل تفرقہ است از راہ باطن با مطلوب خلوت داشتہ باشد و تفرقہ بیرونی بجزو درونی راہ نیابد۔ از برون درمیان بازارم۔ و ز درون خلوتے ست با یارم۔ در ابتدا این معنی بہ تکلف است و در انتہا بے تکلف درین طریقہ این معنی چوں در ابتدا دست میدہد و راہے برائے حصول آن وضع کردہ اند از خصائص این طریقہ آمدہ است ہرچند منتہیاں طرق دیگر رانیز دست میدہد و اندرین معنی گفتہ اند از درون شو آشنا و از برون بیگانہ باش۔ اینچنین زیبا صفت کم می بود اندر جہاں ۔ از مکتوب صد و شصت و پنجم از مکاتیب خواجہ محمد معصوم ۱۲ سلہ۵ مبالات نکردن و پروا نداشتن و اصل تحاشی بیک سو شدن است ۱۲ سلہ۶ ابن خواجہ خواجگی امکنکی

نتائج عظیمہ برین التزام مترتب گشتہ است و ثمرات کثیرہ بران اجتناب متفرع شدہ از ینجاست کہ نہایت دیگران در بدایت این بزرگواران مندرج است و نسبت ایشان فوق ہمہ نسبتہا آمدہ کلام ایشان دواء امراض قلبیہ است و نظر شان شفاء علل معنویہ و توجہ وجیہ ایشان طالبان را از گرفتاری کونین نجات می بخشد و ہمت رفیع شان مریدان را از حضیض امکان بذروۂ وجوب میبرد۔ نقشبندیہ عجب قافلہ سالاران اند۔ کہ برند از رہ پنہاں بحرم قافلہ را۔ از دل سالک رہ جاذبۂ صحبت شان۔ میبرد وسوسۂ خلوت و فکر چلہ را۔ لیکن درین اوان کہ آن نسبت شریفہ عنقاء مغرب گشتہ است و روباستتار آوردہ جمعے از ہمیں طبقہ از نایافت آن دولت عظمی و از فقدان آن نعمت قصوی دست و پا بہر سو زدہ اند و از جواہر نفیسہ بخزف ریزہ چند خرسند گشتہ و بہ رنگ طفلاں بجوز و مویز آرام یافتہ از غایت اضطراب و حیرانی طریق اکابر خود را گزاشتہ گاہے بجہر تسلی میجویند و زمانے بسماع و رقص آرام می طلبند و چوں در انجمن ایشاں را خلوت میسر نشدہ اربعین خلوت اختیار می نمایند عجب تر آنکہ این بدعت ہا را متمم و مکمل این نسبت شریفہ می انگارند و این تخریب را عین تعمیر می شمرند حضرت حق سبحانہ و تعالے ایشان را انصاف دہاد و شمہ از کمالات اکابر این طریقہ بمشام جانہائے ایشان رساناد بالنون و الصاد و بحرمۃ النبی و آلہ الامجاد علیہ و علیہم الصلوات و التسلیمات و چوں این محدثات دراں دیار شیوعے پیدا کردہ است

سلہ قولہ عنقاء بالفتح طائرے ست دراز گردن کہ نزد بعضے وجود فرضی دارد چرا کہ ہیچ کس او را نہ دیدہ است و عنقا آں را ہمیں جہت گویند کہ طویل العنق بودہ باشد و بالفارسی نام آں سی مرغ است و در نفائس الفنون از تفاسیر مسطور است کہ در زمینے اصحاب الرس مرغے بس عظیم با چہار پائے و روئے مانند آدمی و با پرہائے الوان و بافراط درازی گردن پیدا شدہ بود ہر جا کہ کودکے دیدے ببردے آن قوم پیش حنظلہ بن صفوان کہ پیغمبر ایشاں بود شکایت کردند حنظلہ دعا کرد حق تعالی آن مرغ را در بعضے از جزائر انداخت و او دراں جزائر فیل و اژدہا شکار کردہ میخورد و قولہ مغرب بضم میم و سکون غین معجمہ و کسر رائے مہملہ ازین جہت گویند کہ طیور را فرد میبرد و اطفال و دختراں را بلع میکرد و بعضے گفتہ اند کہ بفتح رائے مہملہ بمعنی نو و غریب آوردہ شد و چوں عنقا را حق تعالے بہیئت عجیب و غریب پیدا کردہ بود ازین جہت مغربہ گفتند و بعضے مغرب بمعنی مخفی و نابود نوشتہ اند ۱۲ غیاث اللغات سلہ۲ قولہ بمشام بفتح میم اول و تشدید دوم مگر در استعمال فارسی بتخفیف خواندہ می شود محل قوت شامہ کہ در منتہائے بینی و مقدم دماغ مودع است و این لفظ جمع است در واحد استعمال یافتہ اسم ظرف شم بمعنی بوئیدن ۱۲ سلہ۳ اشارت است بمقطعات قرآنیہ یعنے بیمن و برکت این حروف قرآنیہ ۱۲ سلہ شمہ بالفتح و تشدید در عربی بمعنے بوئے اندک و یک بار بوئیدن چیزے و بالکسر خطا است ۱۲

بجدے کہ طریق اصل اکابر را پوشیدہ ساختہ و وضیع و شریف آنجا وضع محدث و جدید را اختیار نمودہ اند و از طریق اصل و قدیم اعراض نمودہ بخاطر ریخت کہ شمہ ازین ماجرا بخادمان آن عتبہ علیہ اظہار نماید و باین وسیلہ درد دل بیرون اندازد نمیداند کہ انیس مجلس خدمت مخدوم زادگی از کدام طائفہ است و مونس محفل از کدام فرقہ

ے خوابم بشد از دیدہ درین فکر جگر سوز ✤ کاغوش کہ شد منزل و آسائش خوابت ✤ وَالْمَسْئُوْلُ مِنَ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ اَنْ يَّعْصِمَ جُنَابَ قُدْسِكُمْ عَنْ عُمُوْمِ هٰذِهِ الْبَلْوٰى وَاَنْ يَّحْفَظَ عَتَبَةَ شَرِيْفِكُمْ عَنْ شُمُوْلِ هٰذَا الْاِبْتِلَاءِ مخدوما مکرما احداث وابداع را درین طریقہ علیہ بحدیثے رواج دادہ اند کہ اگر مخالفان گویند کہ درین طریق التزام بدعت است و اجتناب از سنت ہم گنجائش دارد نماز تہجد را بجمعیت تمام ادا می نمایند و این بدعت را در رنگ سنت تراویح در مساجد رواج و رونق می بخشند و این عمل را نیک میدانند و مردم را بران ترغیب میکنند و حال آنکہ اداء نوافل را بجماعت فقہاء شکر اللہ تعالی سعیہم مکروہ گفتہ اند اشد کراہت و جمعے از فقہا کہ تداعی شرط کراہت در جماعت نفل دانستہ اند جواز جماعۂ نفل را مقید بناحیہ مسجد ساختہ اند و زیادہ از سہ کس را باتفاق مکروہ گفتہ اند و ایضاً نماز تہجد را باین وضع سیزدہ رکعت می انگارند کہ دوازدہ رکعت ایستادہ میگزارند و دو رکعت نشستہ کہ حکم یک رکعت پیدا کند ازانجا گرفتہ اند کہ ثواب قاعد نصف ثواب قائم است و این علم و عمل نیز مخالف سنت است علی صاحبہا الصلوۃ والسلام والتحیۃ حضرت پیغامبر کہ سیزدہ رکعت ادا فرمودہ اند ہمراہ وتر است و فردیت در رکعات نماز تہجد از فردیت رکعات وتر پیدا شدہ است لا کما زعم ہؤلاء العظام

ے اندکے پیش تو گفتم غم دل ترسیدم ✤ کہ دل آزردہ شوی ورنہ سخن بسیار است ✤ عجب است کہ در بلاد ماوراء النہر کہ ماوائے علمائے اہل حق است این قسم بدعتہا رواج یافتہ و این نوع مخترعات شیوع پیدا کردہ و حال آنکہ ما فقیران علوم شرعیہ را از برکات ایشان استفادہ می نمائیم واللہ سبحانہ الملہم للصواب

لہ یعنی از دیدۂ من خواب رفت اندرین فکر سوزندہ جگر کہ بغل و کنار کدامین مردم شد منزل تو و آسائش گاہ خواب تو ۱۲ ؎ یعنی از خدائے پاک سوال کردہ می آید کہ جناب قدس ایشان را از وصول این بلیہ پاک دامن دارد و عتبہ علیہ شان را از بلوغ این آفت نگہدارد ۱۲ ؎ بدانکہ این ہمہ مضامین ذیل در مکتوب صد و سی و یکم کہ بخواجہ محمد اشرف کابلی صدور یافتہ است مندرج اند و حواشی کہ مناسب مقام اند نیز بر حاشیہ محررہ و مسطور فلا حاجۃ لہ التکرار من اراد فلیطالع ثمہ ۱۲ ؎ یعنی آنچہ آں روئے رود باشد و چون ملک توران از ایران آں روئے رود جیحون واقع است لہذا ملک توران را ایرانیان عربی دان ماوراء النہر نامند ۱۲ ع ؎ قولہ نماز تہجد آغاز تفصیلی محدثات است یعنی یکے ازانہا آنکہ نماز تہجد الخ ۱۲

ثَبَّتَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَاِيَّاكُمْ عَلٰى جَادَةِ الشَّرِيْعَةِ الْمُصْطَفَوِيَّةِ عَلٰى صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ وَيَرْحَمُ اللّٰهُ عَبْدًا قَالَ اٰمِيْنًا ✤

مکتوب ۱۶۹ صد و شصت و نہم

بشیخ عبد الصمد سلطان پوری صدور یافتہ در جواب سوال او از حال مریدی کہ بہ پیر خود گفتہ اگر در وقت خاص من کہ با حضرت حق سبحانہ باشد تو در میان در آئی سر از تن جدا کنم پیر آں سخن او را پسندید و در کنار گرفت اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى سَيِّدِ الْمُرْسَلِيْنَ مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهِ الطَّاهِرِيْنَ اَجْمَعِيْنَ مراسلۂ شریفہ و مفاوضہ لطیفہ کہ از روئے کرم صادر فرمودہ بودند رسید موجب فرحت گشت استفسار رفتہ بود مخدوما مقصد اقصی و مطلب اسنی وصول بجناب قدس خداوندی است جل سلطانہ لیکن چون طالب در ابتدا بواسطۂ تعلقات شتی در کمال تدنس و تنزل است و جناب قدس او تعالی در نہایت تنزہ و ترفع و مناسبتے کہ سبب افاضہ و استفاضہ است در میان مطلوب و طالب مسلوب است لاجرم از پیر راہ دان راہ بین چارہ نہ بود کہ برزخ بود و از ہر دو طرف حظ وافر دارد تا واسطۂ وصول طالب بمطلوب گردد و ہر قدر کہ طالب را بمطلوب مناسبت پیدا میگردد ہمان قدر پیر خود را از میان میکشد و چون طالب را بمطلوب مناسبت تام پیدا شود پیر بتمام خود را از میان بر کشید و طالب را بمطلوب بے توسط خود واصل گردانید پس در ابتدا و در توسط مطلوب را بے آئینۂ پیر نمیتوان دید و در انتہا بے توسط آئینۂ پیر جمال مطلوب جلوہ گر مے گردد و وصل عریان حاصل مے شود و آں کہ گفتہ کہ پیر اگر دران وقت حاضر شود سر از تن جدا سازم از دیوانگی گفتہ ارباب استقامت چنین نہ گویند و براہ بے ادبی نپویند و مرادات را از برکات پیر جویند والسلام ✤

لہ قولہ شتی بالفتح و تشدید تائے مفتوح و در آخر الف بصورت یا بمعنی پراگندہا و این جمع شتیت است کہ بمعنی پراگندہ باشد و در استعمال لفظ شتی بمعنی کثرت و بسیاری چیزے مراد میگردد چراکہ پراگندگی اعداد را کثرت و بسیاری لازم است ۱۲ غیاث ؎ قولہ تدنس چرکین شدن. قولہ تنزل بدرنگ فرود آمدن - قولہ تنزہ بروزن تصرف دور شدن از عیب قولہ ترفع بلندی نمودن قولہ افاضہ بسیار کردن و فرو ریزانیدن آب و خیر رسانیدن قولہ استفاضہ خیر خواستن ۱۲ ع و من

مکتوب ۱۷۰ صد و ہفتادم

بشیخ نور صدور یافتہ در بیان آنکہ آدمی را ہمچنانکہ از امتثال اوامر و نواہی حق سبحانہ و تعالیٰ چارہ نیست از مراعات اداء حقوق خلق و مواسات با ایشان نیز چارہ نہ وَمَا يُنَاسِبُ ذٰلِكَ ۔ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذِيْنَ اصْطَفٰى برادر ارشد آدمی را ہم چنانکہ از امتثال اوامر حق جل و علا و انتہا از نواہی چارہ نیست از مراعات اداء حقوق خلق و مواسات با ایشان نیز چارہ نہ اَلتَّعْظِيْمُ لِاَمْرِ اللّٰهِ وَالشَّفَقَةُ عَلٰى خَلْقِ اللّٰهِ بیان اداء این دو حقوق میفرماید و بمراعات ہر دو شطر آن دلالت مینماید پس اقتصار بر یکے از آن دوام از قصور است و اکتفا بر جزو از کل از کمالیت دور پس تحمل ادائے حق خلق ضروری آمد و حسن معاشرت با ایشان واجب گشت بے دماغی نمی زیبد و ناپروائی نمی سزد ؎ ہر کہ عاشق گشت اگرچہ نازنین عالم است ۔ نازکی کے راست آید بار میباید کشید ۔ چون مدتہا در صحبت بودہ اید و مواعظ و نصائح شنیدہ از اطالت سخن اعراض نمودہ بر فقرۂ چند اختصار افتاد ۔ ثَبَّتَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَاِيَّاكُمْ عَلٰى جَادَّةِ الشَّرِيْعَةِ الْمُصْطَفَوِيَّةِ عَلٰى صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ ۔

مکتوب ۱۷۱ صد و ہفتاد و یکم

بملا طاہر بدخشی صدور یافتہ در بیان آنکہ آنچہ بر فقراء لازم است دوام ذل است و افتقار و اداء وظائف عبودیت و محافظت حدود شرعیہ و متابعت سنت سنیہ علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام و مشاہدۂ استیلاء ذنوب و خوف انتقام علام الغیوب وَمَا يُنَاسِبُ ذٰلِكَ ۔ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى سَيِّدِ الْمُرْسَلِيْنَ وَاٰلِهِ الطَّاهِرِيْنَ آنچہ بر ما فقیران لازم است دوام ذل است و افتقار و انکسار و تضرع و التجا و اداء وظائف عبودیت و محافظت

ف ۱ قال علی القاری فی المرقات قال بعض العارفین العبودیۃ ھی التعظیم لامر اللہ و الشفقۃ علی خلق اللہ ۱۲ ف ۲ و کلاھما ماموز بھما فی الشرع و لھما شواھد من غیر حصر قال صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الدین النصیحۃ ثلثا قلنا لمن قال للہ و لکتابہ و لرسولہ و لائمۃ المسلمین و عامتھم رواہ مسلم ۱۲ مشکوۃ ف ۳ قولہ مواسات یاری کردن در رعایت و صلح کردن و غمخواری نمودن ۱۲

حدود شرعیہ و متابعت سنت سنیہ علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ و تصحیح نیات در تحصیل خیرات و تخلیص بواطن و تسلیم ظواہر و رویت عیوب و مشاہدۂ استیلائے ذنوب و خوف انتقام علام الغیوب و قلیل پنداشتن حسنات خود را اگرچہ بسیار باشد و کثیر انگاشتن سیئات خود را اگرچہ اندک باشد و ترسان و لرزان بودن از شہرت و قبول خلق قَالَ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ بِحَسْبِ امْرِءٍ مِّنَ الشَّرِّ اَنْ يُّشَارَ اِلَيْهِ بِالْاَصَابِعِ فِيْ دِيْنٍ اَوْ دُنْيَا اِلَّا مَنْ عَصَمَهُ اللّٰهُ و متہم داشتن افعال و نیات خود را اگرچہ مثل فلق صبح باشد و عدم اعتنا باحوال و مواجید خود اگرچہ صحیح و مطابق باشد و اعتماد نباید کرد و مستحسن نباید پنداشت مجرد تائید دین و تقویت ملت را و ترویج شریعت و دعوت خلق با حق جل و علا چہ این قسم تائید گاہ ہست کہ از کافر و فاجر ہم آید قَالَ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ اِنَّ اللّٰهَ لَيُؤَيِّدُ هٰذَا الدِّيْنَ بِالرَّجُلِ الْفَاجِرِ مریدے کہ بطلب آید و ارادہ مشغولی نماید آن را در رنگ تبر و شبیر باید دانست و باید ترسید کہ مبادا از این راہ خرابی او خواہند و استدراج او نمایند و اگر فرضاً در قدوم مرید در خود فرحے و سرورے یابند آن را کفر و شرک دانند و تدارک آن بہ ندامت و استغفار چندان نمایند کہ اثرے از آن سرور نماند بلکہ بجائے آن فرح حزن و خوف نشیند و نیک تاکید نمایند کہ طمعے در مال مرید و توقعے در منافع دنیوی او پیدا نشود کہ مانع رشد مرید است و باعث خرابی پیر چہ آنجا ہمہ دین خالص می طلبند اَلَا لِلّٰهِ الدِّيْنُ الْخَالِصُ شرک را دران حضرت بہ ہیچ وجہ گنجائش نیست و ہدا اند کہ بہر ظلمتے و کدورتے کہ بر دل طاری گردد ازالہ آن

ف ۱ یعنی بس است مرد را از بدی کہ انگشت نما کردہ شود در دین یا در دنیا مگر کسے کہ معصوم و محفوظ دارد او را خدائے تعالیٰ روایت کرد بیہقی در شعب الایمان از حضرت انس شیخ عبد الحق در شرح این فرمودہ اما مشہور و انگشت نما شدن در دنیا خود ظاہر است کہ محل آفت و سبب بیرون افتادن از طریق امن و سلامت است و اما در دین زیرا کہ آن نیز مظنہ وقوع در شبکہ ریا و حب ریاست و امامت و تقدم و اعتقاد مردم و تعظیم ایشان و شہوات خفیہ نفسانیہ در مکائد نفس و غوائل شیطان است و کمتر کسے بود کہ نجات یابد از ان و سلامت ماند دران مگر مقربان و صدیقان چنانکہ گفتہ اند آخر ما یخرج من راس الصدیقین حب الجاہ پس خمول و گمنامی بہر حال بہتر باشد و بسلامت و حفظ حال نزدیکتر ۱۲ ف ۲ قولہ ان اللہ لیؤید الخ قد مر الحدیث فی المکتوب الثالث و الثلثین مع تحقیق التخریج فارجع ۱۲ ف ۳ قولہ ببر بروزن صبر درندہ ایست کہ دشمن شیر باشد و در برہان و رشیدی نوشتہ کہ ببر بفتحتین جانور صحرائی شبیہ بگربہ کہ دم ندارد و بفتح اول و سکون ثانی درندہ معروف و مسموع شدہ کہ نوعی از شیر است کہ پشم دار باشد و در بہار عجم نوشتہ کہ ببر بفتحتین درندہ ایست از قسم شیر ببور جمع آن فارسیان بسکون استعمال نمایند ۱۲ غ ف ۴ قولہ الا للہ الدین الخالص الخ اشارت است بکریمہ کہ واقع است در شروع سورہ زمر و پارہ و مالی یعنی آگاہ باش و بدان کہ مر خدا راست پرستش و عبادت خالص ۱۲ ف ۵ و دلے کہ مسکن ماسوا است در بارگاہ کبریا خوار و بینوا است و تہی از انوار او تعالیٰ چ در خانہ دو مہمان نہ گنجند ۔ فکر تخلیۂ سر از اہم مہام است کہ مہمان خانہ خالی میخواہد اذ جاء ربہ بقلب سلیم نص قاطع است ۱۲ ف ۶ بمعنی کینہ کشیدن از کسے و بمعنی کشیدن و گرفتن مستعمل ۱۲

بہ توبہ واستغفار وندامت والتجا باسہل وجوہ میسر است مگر ظلمتے وکدورتے کہ از راہ محبت دنیائے دنی
بر دل طاری شود کہ منغص میگرداند وتنجیس میسازد ودر ازالۂ آں تعسر تام است وتعذر بر کمال صدق
رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَسَلَّمَ حُبُّ الدُّنْیَا رَأْسُ کُلِّ خَطِیْئَۃٍ نَجَّانَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ
وَاِیَّاکُمْ عَنْ مَحَبَّۃِ الدُّنْیَا وَمَحَبَّۃِ اَبْنَائِہَا وَاَرْبَابِہَا وَالْاِخْتِلَاطِ بِہِمْ وَالْمُصَاحَبَۃِ مَعَہُمْ
فَاِنَّہَا سَمٌّ قَاتِلٌ وَمَرَضٌ ہَالِکٌ وَبَلَاءٌ عَظِیْمٌ وَدَاءٌ عَمِیْمٌ اخوی ارشدی شیخ حمید
باحسن وجوہ متردد آں حدود اند استماع سخنان نو وتازہ را از ایشاں غنیمت دانند وَالْبَاقِیْ عِنْدَ التَّلَاقِیْ

مکتوب ١٧٢ صد وہفتاد ودوم

بشیخ بدیع الدین صدور یافتہ در بیان بعضے از اسرار خاص کہ نصیب اقل قلیل است از خواص
وبیان آنکہ درین موطن عارف خودرا از دائرۂ شریعت بیروں میاید باذکر سبب آں وتطبیق آن با
ظاہر شریعت غرا مع ما یتعلق بذلک • بَعْدَ الْحَمْدِ وَالصَّلٰوۃِ معلوم اخوی واعزی باد
کہ شریعت را صورتے است وحقیقتے صورتش آنست کہ علماء ظواہر بہ بیان آں متکفل اند وحقیقتش
آنکہ صوفیۂ علیہ بآن ممتاز اند نہایت عروج صورت شریعت تا نہایت سلسلۂ ممکنات است بعد
ازاں اگر در مراتب وجوب سیر واقع شود صورت باحقیقت ممتزج خواہد بود واین معاملۂ امتزاج نیز

١ قولہ حب الدنیا راس کل خطیئۃ یعنی محبت دنیا سر ہر گناہ است چہ ارتکاب معاصی ومحظورات وشہوات کہ کنندہ محبت دنیا کنند ومحبت آخرت موجب ارتکاب معصیت نشود واین حدیث را روایت نمود حضرت حذیفہ ازاں سرور عالم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔ رواہ رزین ورویٰ البیہقی فی شعب الایمان عن الحسن مرسلا ہکذا فی المشکوۃ ١٢ ٢ یعنی حق سبحانہ مایاں وشمایاں را از دوستی دنیائے دنیہ ودوستی پسرانش واز اصحابش واز آمیختگی باینہا واز صحبت اینہا نجات بخشاد بالنون والصاد زیرا کہ محبتش زہریست قاتل ومرضے ست مہلک وبلائیست عظیم ودائیست عمیم فاللہ خیر حافظا وہو ارحم الراحمین ١٢ ٣ ای مہلک کانہ لمبالغۃ فی الاہلاک ہالک فی نفسہ کما قیل النار یاکل بعضہا بعضا ١٢ ٤ او بزرگزادہ ہائے ہندوستان است در بدایت حال در خدمت حضرت ایشان قدس سرہ توضیح وتلویح میخواند وبدرویشان اعتقادے نداشت بلکہ بیکے از جوانان صاحب جمال تعلقی داشت تا آنکہ منظور نظر فیض اثر حضرت ایشان گشت بخلوتے بردہ تعلیم ذکر فرمودند وسالہا در آستانہ علیہ گذرانید واجازت تعلیم طریقت گرفتہ بوطن مالوف خود بلدۂ سہارنپور باز رشاد طلاب مشغول گشت بعد از چندگاہ بیلدۂ آگرہ بحکم حضرت ایشان اقامت نمود وقبول تمام یافت وبعد ازاں بوطن مالوف خود رجعت نمودہ وفات کرد رحمہ اللہ تعالیٰ ١٢ ٥ منغص اسم مفعول از تنغیص بمعنی تیرہ گردانیدن عیش را یعنی تیرہ میگرداند ١٢

تا عروج بشان العلم است کہ مبدأ تعین سید البشر است عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ
بعد ازاں اگر ترقی واقع شود صورت وحقیقت ہر دو وداع خواہند نمود ومعاملۂ عارف بشان الحیٰوۃ
خواہد افتاد واین شان عظیم الشان را با عالم ہیچ مناسبتے نیست از شیونات حقیقیہ است کہ گرد اضافت
بآں نرسیدہ است تا تعلقے بعالم پیدا کند واین شان دروازۂ مقصود است ومقدمۂ مطلوب درین
موطن عارف خودرا از دائرۂ شریعت بیروں می یابد اما چون محفوظ است دقیقہ از دقائق شریعت فرو
نمیگذارد جماعۂ کہ باین دولت عظمی مشرف شدہ اند اقل قلیل اند اگر عدد آں را بیان کند شاید کہ اقل قلیل
قبول کند وجمعے کثیر از صوفیہ اند کہ بظلال این مقام عالی رسیدہ اند چہ ہر مقام عالی را در سافل ظلے است
از ظلال آن انگاشتہ اند کو قدم از دائرۂ شریعت بیروں نہادہ اند وپوست را گذاشتہ بمغز رسیدہ این مقام
از مزلت اقدام صوفیہ است جمعے از ناقصان ازین راہ بالحاد وزندقہ رسیدہ اند وسر از ربقۂ شریعت غرا
برآوردہ ضَلُّوْا فَاَضَلُّوْا وجمعے از کاملان کہ بدرجہ از درجات ولایت مشرف شدہ اند واین معرفت را در
ظلے از ظلال آن مقام عالی حاصل نمودہ ہرچند باصل آں مقام نرسیدہ اند اما محفوظ اند وادبے از آداب
شریعت را فروگذاشت تجویز نمی نمایند ہرچند سر این معرفت را نمیدانند وحقیقت معاملہ را نمی فہمند و
چوں بر این فقیر بِعِنَایَۃِ اللّٰہِ سُبْحَانَہٗ وَصَدَقَۃِ حَبِیْبِہٖ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ
سر این معما منکشف شدہ است وحقیقت کار کما ینبغی بوضوح پیوستہ شمۂ ازاں ماجرا در معرض
بیان می آرد بحیثیتے کہ ناقصاں را براہ آرد وکاملاں را حقیقت معاملہ وانماید باید دانست کہ تکلیفات
شرعیہ مخصوص بقالب اند وبقلب چہ تزکیۂ نفس متفرع بر اینہا است وآنچہ از لطائف قدم از
دائرۂ شریعت بیرون می نہد ماسوائے اینہا انست پس آنچہ بشریعت مکلف است ہمیشہ مکلف است
وآنچہ مکلف نیست ہرگز مکلف نبودہ غَایَۃُ مَا فِی الْبَابِ پیش از سلوک لطائف بایک دیگر
ممتزج بودند از قلب جدائی نداشتند چوں سیر وسلوک ہر کدام را از دیگر جدا ساخت وبمقر اصلی خود

١ قولہ الحاد بالکسر میل کردن ومجادلہ کردن وشرک نمودن در حرم واز دین حق برگشتن ودر حرم قتال کردن وستم کردن ١٢ من ٢ قولہ زندقہ بالفتح بیدینی وملحد شدن واز راہ شرع سر پیچیدن ١٢ من ٣ قولہ ربقہ بالکسر حلقہ از رسن کہ در گردن بندند وآن رسن را ربق بالکسر گویند ١٢ ٤ قولہ معما این لفظ در اصل اسم مفعول است از تعمیہ بمعنی پوشیدہ کردن وکور کردن ودر اصطلاح کلامیکہ بوجہ صحیح دال باشد بر اسمے بطریق رمز وایما کہ پسند طبع باشد ودر بعضی کتب چنین نوشتہ کہ معما بمعنی بے ہیدو بے نظیر ودر اصطلاح کلامیکہ دلالت کند بطریق رمز وایما بر اسمے بطریق قلب یا تشبیہ یا بحساب جمل یا بوجہے دیگر ١٢ ارغ ٥ ظلال جمع ظل است یعنی چیزے در مرتبۂ ثانی از اصل ١٢

رسانید معلوم شد کہ مکلف کہ بود وغیر مکلف کدام **سوال** اگر گویند دران مقام عارف قالب و قلب خود را نیز بیرون دائرۂ شریعت می یابد وجہ آں چہ باشد **جواب** گویم کہ آں یافت تحقیقی نیست تخیلی است منشأ تخیل انصباغ قلب وقالب است برنگ الطف لطائف کہ قدم بیرون نہادہ اند اگر گویند کہ اگرچہ تکلیفات صورت شریعت مخصوص بقلب وقالب است اما حقیقت شریعت را در ماورائے قلب نیز گنجائش است پس قدم از مطلق شریعت بیرون ماندن بچہ معنی باشد گویم کہ حقیقت شریعت نیز از روح وسر نمیگذرد و بخفی واخفی نمیرسد و قدم بیرون ماندگان فی الحقیقت ہمین خفی و اخفی اند وَاللّٰہُ سُبْحَانَہٗ اَعْلَمُ بِحَقِیْقَۃِ الْحَالِ ثَبَّتَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَجَمِیْعَ الْمُسْلِمِیْنَ عَلٰی مُتَابَعَۃِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلَیْہِمْ وَعَلٰی اٰلِہٖ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّہَا وَاَکْمَلُہَا۔

مکتوب ۱۷۳ صد و ہفتاد و سوم

بمیر محمد نعمان[1] صدور یافتہ در جواب سوالیکہ کردہ بودند با بیان بعضے از اسرار غریبہ کہ متعلق اند بہ نفی واثبات کلمۂ طیبہ لَآ اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہُ بَعْدَ الْحَمْدِ وَالصَّلٰوۃِ معلوم جناب سیادت پناہی باد کہ پرسیدہ بودند چوں[2] ہرچہ در دید و دانش در آید بکلمۂ لا نفی آں ضروری ست چہ مطلوب مثبت ماورائے دید و دانش ست پس ازینجا لازم می آید کہ مشہود محمد رسول اللہ صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّمَ نیز شایان نفی باشد و مطلوب مثبت در ماورائے آں متحقق بود اے برادر محمد رسول اللہ صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّمَ با آں علو شان بشر بود و بداغ حدوث و امکان متسم بشر از خالق البشر جل سلطانہ چہ دریابد و ممکن از واجب تعالٰی شانہ چہ فراگیرد و حادث قدیم را جلت عظمتہ چہ طور احاطہ نماید لَا یُحِیْطُوْنَ[3]

---

[1] بدانکہ شمہ از احوال میر محمد نعمان قدس سرہ بحاشیہ مکتوب صد و نو زدہم بمعرض تحریر آمدہ فلیراجع ۱۲ [2] حضرت خواجہ خواجگان خواجہ بزرگ خواجہ بہاؤ الدین قدس سرہ میفرمایند ہرچہ دیدہ شد و شنیدہ شد ہمہ غیر حق است بکلمۂ لا نفی باید کرد۔ و حضرت سعدی شیرازی چنین می سرایند۔ قطعہ۔ اے برتر از خیال و قیاس و گمان و وہم + وز ہرچہ گفتہ اند شنیدیم و خواندہ ایم + دفتر تمام گشت بپایاں رسید عمر + ما ہمچناں در اول وصف تو ماندہ ایم ۱۲ [3] اشارت است بکریمہ کہ در سورہ طٰہٰ یا رہ قال الم اقل واقع است یعلم ما بین ایدیہم وما خلفہم ولا یحیطون بہ علما یعنی میداند آنچہ در پیش ایشاں است و آنچہ پس ایشاں و نمی توانند بیک دریافت او را از روئے دانش ۱۲

بِہٖ عِلْمًا نص قاطع است شیخ عطار فرماید ؎ نمی بینی کہ شاہی چوں پیمبر + نیافت او فقر کل تو رنج کم بر + اے عزیز این مقام تفصیل مے طلبد بگوش ہوش باید شنید بدانکہ کلمۂ طیبہ لَآ اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہُ را دو مقام است نفی واثبات و ہر کدام نفی واثبات را دو اعتبار اعتبار[1] اول آنکہ نفی استحقاق عبادت آلہۂ باطلہ کردہ شود و اثبات استحقاق عبادت معبود بحق نمودہ آید و اعتبار[2] ثانی آنکہ نفی متعلق شود بمقصودات غیر مقصودہ و متعلقات غیر مطلوبہ و متعلق اثبات جز مطلوب حقیقی نباشد دورائے مقصود اصلی نبود و کمال در اعتبار اول در ابتدا آنست کہ ہرچہ معلوم و مشہود شدہ است ہمہ در تحت لا داخل شود و در جانب اثبات غیر از تکلم بکلمۂ مستثنی ہیچ چیز ملحوظ نبود و بعد از چندگاہ کہ بصیرت[3] حدت[4] پیدا کند و بہ کحل[5] خاک راہ مطلوب مکتحل[6] گردد مستثنی نیز در رنگ مستثنی منہ مشہود شود معذلک سالک خود را گرفتار ماورائے آں مشہود می یابد و مطلوب را در بیرون آں میطلبد چہ در ابتدا این کمال ہرچہ در تحت لا داخل شدہ بود بتمام از دائرۂ ممکنات بود کہ استحقاق عبادت نداشت و بہ برکت تکرار این کلمہ از معبودے کہ مستحق عبادت است جدا شدہ بود لیکن از ضعف بصیرت مرتبۂ وجوب را کہ شایان عبادت است و بکلمۂ الا مثبت گشتہ نمیدید و غیر از تکلم بکلمۂ مستثنی ازاں مقام نصیب نداشت اما بعد از قوت بصیرت مستثنی نیز در رنگ مستثنی منہ مشہود گشت و چوں مرتبۂ وجوب جامع اسماء و صفات الٰہی است جل سلطانہ و متعلق ہمت سالک احدیت مجردہ است کہ استحقاق عبادت نیز دراں موطن در رنگ عدم استحقاق عبادت در راہ ماندہ است لاجرم مقصود خود را در ماورائے اسماء و صفات میطلبد و اگر گرفتاری بما دون آں تحاشی مینماید ؎ چو دل با دلبرے آرام گیرد + ز وصل دیگرے کے کام گیرد + نہی صد دستہ ریحاں[8] پیش بلبل + نخواہد خاطرش جز نکہت[9] گل + ز مہر آتش چو در نیلو فر[10] افتد + تماشائے مہش کے در خور افتد + چو خواہد

---

[1] یعنی لا الٰہ الا اللہ بمعنی لا معبود الا اللہ باشد ۱۲ [2] یعنی لا الٰہ الا اللہ بمعنی لا مقصود الا اللہ بود ۱۲ [3] قولہ بصیرت بینائی دل یعنی دانائی و زیرکی ۱۲ [4] قولہ حدت بالکسر و تشدید تیزی و تندی ۱۲ غ [5] قولہ کحل بالضم سرمہ ۱۲ غ [6] قولہ مکتحل بالضم و فتح تائے و کسر حائے سرمگین ۱۲ [7] یعنی میداند کہ مطلوب من در حقیقت این مشہود نیست بلکہ چیزے دیگر است ورائے آں و آں مرتبہ احدیت مجرد است ۱۲ [8] قولہ ریحاں ناز بو و ہر گیاہ کہ خوشبو دارد و بمعنی گلہائے کہ سوائے گل سرخ باشند ریاحین بفتح اول جمع آں ۱۲ غ [9] نکہت بفتح اول وسکون ثانی بوئے خوش و بوے دہان ۱۲ [10] قولہ نیلوفر دو قسم باشد آفتابی و ماہتابی آفتابی سرخ باشد بوقت طلوع آفتاب شگفتہ میشود و بہندی اوراکول گویند و دیگر ماہتابی و آں دو نوع است یکے سفید محض و دیگر سفید مائل بکبودی و این ہر دو نوع بوقت شام شگفتہ میشود و در ادویہ یونانیاں ہمیں بکار برند ۱۲ غ [11] لا یخفی ما فی ایراد لفظ خود دھہنا نفیا و اثباتا من الایہام ۱۲

تشنہ جاں نے شربت آب ✤ نیفتد سود مندش شکر ناب ✤ و کمال در اعتبار ثانی کہ مقصود ازاں نفی مقصودات غیر مقصودہ است آنست کہ شہود مرتبۂ وجوب نیز در رنگ شہود مراتب امکانی در تحت لا داخل شود و در جانب اثبات ہیچ چیز ملحوظ نبود مگر تفوہ بکلمۂ مستثنیٰ ؎ چہ گویم با تو از مرغے نشانہ ✤ کہ با عنقا بود ہم آشیانہ ✤ ز عنقا ہست نامی پیش مردم ✤ ز مرغ من بود آں نام ہم گم ✤ و الحق کہ فطرت علیا و ہمت قصوی ہمیں قسم مطلب را خواہاں است کہ ہیچ ازاں در دست نیاید بلکہ ہیچ گردے بدامن ادراک آں نرسد رویت اخروی حق است اما تصور ازاں مرا از جامے برد مردم بوعدۂ رویت اخروی مسرور و محظوظ اند و گرفتاری من بحجز غیب الغیب نہ بہگی ہمت خواہاں آنست کہ سر موئے از مطلوب از غیب بشہادت نیاید و از گوش باغوش نرسد در رخت از علم بعین نہ کشد چہ تواں کرد مرا چنیں آفریدہ اند ؎ ہر کسے را بہر کارے ساختند ✤ ہر چند دریں مقام از دیوانگی ہا بسیار دارم اما از ادب لب نمیتوانم جنبانید ع جُنُوْنِیْ مِنْ حَبِیْبٍ ذِیْ فُنُوْنٍ ؎ عمر بگذشت و حدیث درد ما آخر نشد ✤ شب بآخر شد کنوں کوتاہ کنم افسانہ را ✤ وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّهَا وَاَکْمَلُهَا ✤

مکتوب ۱۷۴ صد و ہفتاد و چہارم

بخواجہ محمد اشرف کابلی صدور یافتہ در بیان آنکہ دیوانگان ایں راہ باین معیت تسلی نمے گیرند و باین بعد قرب نما تسکین نمی یابند قرب میخواہند بعد نما و وصلے میجویند ہجر آسا و در بیان آنکہ واقعہ کہ نوشتہ بودند ظہور جن بود و تصرف باطل او مکتوب مرغوب اخوی اعزی وصول یافت چوں مبنی از محبت فقراء

ف۱ یعنی دیدن مومناں حق را تعالےٰ و تقدس بروز قیامت در جنت علی تفاوت الدرجات والکمالات علی ما ورد به المنصوص من الآیات والاحادیث حق است و عقیدۂ اہلسنت والجماعت اما نہ باں معنی کہ احاطۂ ذات حقہ و ادراک کنہ آں متحقق شود بلکہ نوعے را از تجلی حق تعالےٰ مشاہدہ کنند نہ مرتبہ احدیت مجردہ را کہ آں وراء الوراء ثم وراء الوراء ست و تصور ایں معنی و حمل رویت اخرویہ براں مرا در قلق و اضطراب می اندازد و از جامے برد واں شئت الاطلاع علیہ تفصیلا فارجع الی المکتوب الرابع والاربعین من المجلد الثالث ۱۲ ف۲ یعنی دیوانگی من از محبوب ذی فنون است یعنی صاحب شیون گوناگون و احوال بوقلمون کل یوم ھو فی شان بیان شان اوست و فعال لما یرید تتمۂ از حال اوست ۱۲ ف۳ تحقیق ایں لفظ قبل ازیں بحاشیۂ مکتوب صد و شصت و ہفتم نوشتہ شد ۱۲ الملتمس ف۴ قولہ معنی اسم فاعل است از انباء بالکسر بمعنی خبر دادن ۱۲

و التجا باین طائفۂ علیہ بود موجب فرحت گشت اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَبَّ نقد وقت دانند اما بدانند کہ دیوانگان ایں راہ باین معیت تسلی نمیگیرند و باین بعد قرب نما تسکین نمی یابند قربے میخواہند کہ بعد نما باشد و وصلے میجویند کہ ہجر آسا بود تسویف و تاخیر را تجویز نمی نمایند تعطیل و تاجیل را مستہجن می انگارند نقد وقت را بخرافات بیہودہ صرف نمی کنند و سرمایۂ عمر را بمموہات لاطائل تلف نمی فرمایند از شریف بخسیس نمیگرایند و از مرضی بمغضوب التفات نمی نمایند بلقمہائے چرب و شیریں خود را نمی فروشند و بجامہائے رقیق و مزین خط بندگی نمید ہند عار دارند از آنکہ تخت شاہی را بقاذورات تعلقات ملوث دارند و ننگ دارند از آنکہ در ملک خداوندی جل سلطانہ لات و عزی را شرکت دہند ایں برادر اینجا ہمہ دین خالص میطلبند۔ اَلَا لِلّٰهِ الدِّیْنُ الْخَالِصُ و غبارے از شرکت تجویز نہ فرمایند لَئِنْ اَشْرَکْتَ لَیَحْبَطَنَّ عَمَلُکَ ساعتے بحال خود در سوید اگر دین خالص میسر شدہ است لبشری لکم والا علاج واقعہ پیش از وقوع باید کرد واقعہ کہ نوشتہ بودند ظہور جن بود و تصرف باطل او ایں قسم ظہور و تصرف او بر طالباں بسیار واقع مے شود غم نیست اِنَّ کَیْدَ الشَّیْطٰنِ کَانَ ضَعِیْفًا و اگر باز ظہور کند بتکرار کلمۂ تمجید لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِیِّ الْعَظِیْمِ دفع آں مفسد نمایند وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْهِ وَاٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّهَا وَاَکْمَلُهَا ✤

ف۱ یعنی مرد با کسے است کہ دوست داشتہ است آنرا۔ روایت کرد ایں حدیث را بخاری و مسلم ف۲ قولہ مزخرفات بضم میم و فتح دوم و سکون معجمہ و فتح را مہملہ جمع مزخرف بمعنی دروغہا کہ مثل راست آراستہ شدہ باشد ۱۲ ف۳ قولہ مموہات بضم میم اول و فتح ثانی و تشدید واو مفتوحہ جمع مموہ زر اندودہ و ملمع کردہ شدہ ۱۲ ف۴ قولہ لاطائل یعنے بے فائدہ ۱۲ ف۵ قولہ لات بتاء فوقانی نام بتے است کہ در طائف بود قال قتادہ و قیل ببطن نخلة کانت قریش تعبدہ وعن ابن عباس انہ کان رجلا یلت السویق للحاج فلما مات عکفوا علی قبرہ و قیل غیر ذلک ۱۲ خازن ف۶ قولہ عزی بالضم و تشدید زائے معجمہ و در آخر الف مقصورہ بصورت یا مونث اعز و نام بتے است قال مجاہد ھی شجرة لغطفان کانوا یعبدونہا فبعث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خالد بن الولید فقطعہا فخرجت منہا شیطانة ناشرة شعرہا واضعة یدہا علی راسہا و قال الضحاک ھی صنم لغطفان و کانہم اشتقوہا من اسم اللہ العزیز ۱۲ معالم ف۷ قولہ الا للہ الخ اشارت است بکریمہ کہ واقع است در ابتدا سورہ زمر و پارہ و مالی یعنی آگاہ باشید مر خدائے را است تعالی و تقدس عبادت و پرستش خالص ۱۲ ف۸ قولہ لئن اشرکت الخ اشارہ است بآیہ کریمہ کہ واقع شدہ است در آخر سورہ زمر و پارہ و من اظلم یعنی ولقد اوحی الیک الخ یعنی ہر آئینہ وحی فرستادہ شد یا محمد بسوئے تو و بسوئے آنانکہ پیش از تو بودند کہ اگر شریک خدا مقرر کنی و شرک آری البتہ نابود گردد عمل تو و البتہ شوی از زیاں کاراں ۱۲ ف۹ قولہ ان کید الشیطان الخ اشارت است بکریمہ کہ واقع شدہ است در سورۂ نساء و پارہ والمحصنات یعنی الذین امنوا یقاتلون فی سبیل اللہ الخ یعنے مومناں کارزار میکنند در راہ خدا و کافراں می جنگند در راہ معبود باطل یعنی شیطان پس جنگ کنید با دوستان شیطان ہر آئینہ حیلہ شیطان سست است ۱۲ ف۱۰ قال ابن مسعود رض کنت عند النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقلت ھذہ الکلمة فقال ما تفسیرہا قلت اللہ و رسولہ اعلم قال لا حول عن معصیة اللہ الا بعصمة اللہ (باقی بر ص ۳۱۲)

مکتوب ۱۷۵ صد و ہفتاد و پنجم

بحافظ محمود صدور یافتہ در بیان تلوینات احوال و حصول تمکین و معنی حدیث لِی مَعَ اللہِ وَقْتٌ

مفاوضۂ شریفۂ برادرے وصول یافت شمۂ از تلوینات احوال خود نوشتہ بودند بدانند کہ سالکان را چہ در بدایت و چہ در نہایت از تلوینات احوال چارہ نبود غایت مافی الباب اگر آں تلوین بر قلب است سالک از ارباب قلوب است و مسمی بابن الوقت و اگر قلب از تلوین رہ جست و از رقیت احوال آزاد گشت و بمقام تمکین پیوست این زمان ورود احوال متلونہ بر نفس است کہ بمقام قلب بخلافت آن نشستہ است این تلوین بعد از حصول تمکین است و صاحب این تلوین را اگر ابو الوقت گویند گنجائش دارد و اگر بمحض فضل ایزدی جل سلطانہ نفس نیز ازین تلوینات برگذشت و بمقام تمکین و اطمینان پیوست این زمان ورود تلوینات بر قالب است کہ از امور مختلفہ ترکیب یافتہ است این تلوین دائمی است چہ تمکین در حق قالب متصور نیست اگرچہ منصبغ شدہ باشد برنگ الطف لطائف زیرا کہ تمکینے کہ از راہ این انصباغ می آید بطریق تبعیت است و ورود احوال متلونہ بطریق اصالۃ وَالْعِبْرَۃُ لِلْاَصْلِ لَا لِلتَّبَعِ و صاحب این مقام از اخص خواص است و فی الحقیقۃ ابو الوقت ہم او تواند بود کہ معنی حدیث لِی مَعَ اللہِ وَقْتٌ کہ از آں سرور عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ نقل کردہ اند و جمعے از وقت وقت مستمر مراد داشتہ اند و جمعے دیگر وقت نادر راجع باین بیان باشد چہ نسبت بہ بعضے لطائف استمرار است و نسبت بہ بعضے دیگر ندرت فلا اختلاف بالجملہ ظاہر را بشریعت غرا متحلی داشتہ بہ تکرار سبق باطن مداومت نمایند ۔ اندرین بحر بے کرانہ چو غوک ✤ دست و پائے

(بقیہ حاشیہ ص ۳۱۱) ولا قوۃ علی طاعۃ اللہ الا بعون اللہ وھی مع ولا منجا من اللہ الا الیہ کنز من کنوز الجنۃ ۱۲ حصن حصین

۱ قولہ مزیب بضم میم و فتح زائے و تشدید تحتانی مفتوح و باء موحدہ زیب دادہ شدہ و این لفظ صناعی ماخوذ از زیب کہ کلمہ فارسی است از جنس مزلف و مطیب و مرغن وغیرہ ۱۲ ۔ ۲ یعنی تجسس احوال خود کنید و غور و فکر را بکار برید ۱۲ (غاشیہ ہذا) ۳ قولہ ابو الوقت یعنی مالک الوقت والاحوال یعنی مالک است بر احوال و اوقات خود ۱۲

۱ التلوین صفۃ ارباب الاحوال والتمکین صفۃ اھل الحقائق فمادام العبد فی الطریق فھو صاحب التلوین لانہ یرتقی من حال الی حال و من وصف الی وصف و یخرج من مرحل و یحصل فی مربع فاذا وصل تمکن ۱۲ ۲ سالک گاہے معزول وصل است و گاہے مقتون فصل زمانے نظر بالطاف و عنایات دوست مباہی و مفتخر و زمانے دیگر بکردار و اعمال خود مناجی و مستغفر ہنگامے بملاحظہ کمال بیما سبقی خود تا آن جناب مقدس مقبوض و مایوس و ہنگامے نظر بشوق خود و اشد شوق او مبسوط و امیدوار این ہمہ اختلافات بمقتضائے کل یوم ھو فی شان اند ۱۲ ۳ قدم تحقیق تخریج ھذا الحدیث فیما علق علی المکتوب التاسع والتسعین فارجع الی ھنالک ۱۲ ۴ قال ابو علی الدقاق رح وما قال لی وقت

عـہ غوک بواو مجہول جانور یست کہ در آب و زمین نمناک مے ماند بعربی آنرا ضفدع گویند ۱۲

بزن چہ دانی بوک ✤ اخوی اعزی مولانا محمد صدیق در آگرہ اند ملاقات ایشان را غنیمت دانند ✤

مکتوب ۱۷۶ صد و ہفتاد و ششم

بملا محمد صدیق صدور یافتہ در بیان آنکہ محافظت اوقات از ضروریات این راہ است تا بامور لاطائل تلف نشود اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ وَسَلَامٌ عَلٰی عِبَادِہِ الَّذِیْنَ اصْطَفٰی مِنْ حُسْنِ اِسْلَامِ الْمَرْءِ اِشْتِغَالُہٗ بِمَا یَعْنِیْہِ وَاِعْرَاضُہٗ عَمَّا لَا یَعْنِیْہِ پس از محافظت اوقات خود چارہ نبود تا بامور لاطائل تلف نشود شعر خوانی و قصہ پردازی را نصب اعداء دانستہ بسکوت و حفظ نسبت باطن باید پرداخت اجتماع یاران درین طریق از برائے جمعیت باطن است نہ از برائے تشتت خاطر لہذا انجمن را بر خلوت اختیار کردہ اند و جمعیت را از اجتماع جستہ اجتماعے کہ سبب تفرقہ باشد تحاشی از آں لازم است با جمعیت باطن ہرچہ جمع شود مبارک است و ہرچہ جمع نشود شوم و نامبارک نوعے باید زندگانی نمود کہ جمعے را در صحبت اینکس جمعیتے حاصل شود نہ آنکہ در تفرقہ اندازد وَرق خود را باید گردانید و از گفت بسکوت آمد وقت مشاعرہ نیست و ہنگام محاورہ نہ چہ وقت مدرسہ و بحث کشف و کشاف است ✤ والسلام

---

۱ قولہ بوک بواو معروف بمعنی شاید و مگر و محتمل است کہ مخفف باشد از بود کہ ۱۲ ۲ اشارت است بحدیثے کہ روایت کرد مالک و احمد و ابن ماجہ و ترمذی و بیہقی قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من حسن اسلام المرء ترکہ مالا یعنیہ یعنی از علامات حسن و کمال ایمان مرد ترک کردن اوست چیزے را کہ عنایت و اہتمام بدان ندارد و غرض و ارادت بآں تعلق نگرفتہ و شان او نیست کہ اہتمام کند بدان و مشتغل گردد بتحصیل آں یعنی ضرورت ندارد و نفع او دران نیست ۱۲ ترجمہ شیخ رح ۳ قولہ بسکوت قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من صمت نجا رواہ احمد والترمذی والبیہقی یعنی کسے کہ خاموشی گزیند از سخن بد نجات یابد از آفات و بلیات در دنیا و آخرت وقال صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم علیک بطول الصمت فانہ مطردۃ للشیطان وعون لک علی امر دینک رواہ البیہقی یعنی بر تو باد بخاموشی دراز و سکوت بسیار زیرا کہ وے سبب راندن است مر شیطان را و یاری دہندہ است مر ترا بر کار دین ۱۲ ۴ یعنی شعر مذموم و اشتغال و انہماک دران اگرچہ حسن باشد و بلا رعایت اوقات و شرائط قال صلی اللہ علیہ وسلم ھو کلام فحسنہ حسن وقبیحہ قبیح رواہ الشافعی ۱۲ ۵ قولہ چہ وقت مدرسہ الخ یعنی وقت تدریس و بحث نیست کشف کتابے است در فروع از مؤلفات ابو جعفر ہندوانی رح و کشاف تفسیرے است مشہور از تالیفات علامہ زمخشری ۔ مثنوی تو مشغوفہ بلعلش عہد جو ✤ علم چوں قشر است عہدش مغز او ✤ علم جوئے از کتب ہائے فسوس ✤ ذوق جوئے تو ز حلوائے سبوس

۶ یعنی از خوبی و زیبائش و زینت اسلام مرد است مشغولی او بامور و کارہائے نافعہ و روگردانی او از امور لاطائلہ ۱۲ ۷ قولہ از گفت بسکوت اقول ھذا الکنایۃ عن العبور والتجاوز عن القال الی الحال ۱۲

مکتوب ۱۷۷ صد و ہفتاد و ہفتم

بجمال الدین حسین بدخشی صدور یافتہ در ترغیب بر تصحیح عقائد بمقتضائے آرائے صائبہ اہلسنت و جماعت شَکَرَ اللّٰہُ تَعَالٰی سَعْیَہُمْ خواجہ جمال الدین حسین عنفوان شباب را غنیمت شمردند و مہا امکن صرف مرضیات حق نمایند جل و علا یعنی اولاً تصحیح عقاید بمقتضائے آرائے صائبہ اہل سنت و جماعت شَکَرَ اللّٰہُ تَعَالٰی سَعْیَہُمْ لازم دانند و ثانیاً عمل بموجب احکام شرعیہ فقہیہ و ثالثاً سلوک طریقۂ علیہ صوفیہ قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَسْرَارَهُمْ وَمَنْ وُفِّقَ لِهٰذَا فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِیْمًا وَمَنْ تَخَلَّفَ عَنْ هٰذَا فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُّبِیْنًا خدمتگاری فرزندان خواجہ محمد صالح را از سعادت عظمی دانند چہ آن خدمت فی الحقیقت امداد و اعانت بخواجہ مشار الیہ است کہ از مقبلان است مصراع دادیم ترا ز گنج مقصود نشان ❊ والسلام

مکتوب ۱۷۸ صد و ہفتاد و ہشتم

بمرزا مظفر صدور یافتہ در سفارش شخصے و در ترغیب بر متابعت سید عالمیان و خلاصہ آدمیان عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ عَظَّمَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَجْرَكُمْ وَرَفَعَ قَدْرَكُمْ وَیَسَّرَ اَمْرَكُمْ وَشَرَحَ صَدْرَكُمْ بِحُرْمَةِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ وَعَلَیْهِمُ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ متخلقان اخلاق نبویہ علیہ الصلوۃ والسلام چہ احتیاج آنکہ کسے باحسان و حسن معاشرت دلالت نماید بلکہ نزدیک است کہ آن دلالت داخل سوء ادب شود غایت مافی الباب آدمی در وقت احتیاج بہر حقیر و نقیر تشبث می نماید و از مرضعیف و نحیف تسلی خود میجوید بنا بران تصدیع دہ گشتہ

ل قولہ و من وفق الخ یعنی آنکہ موفق شد باین پس بمطلوب رسید مطلب رسیدن عظیم و آں کہ پس ماند ازین پس زیان کار گردید زیان کاری ظاہر ۱۲ ۲ حق جل و علا اجر شما را عظیم گرداناد و قدر شما را بلند کناد و کار شما را آسان و سینہ شما را کشادہ سازاد ۱۲ ۳ حاصل کلام آنکہ شما بدلالت غیر محتاج نہ اید اما چوں سائل بفقیر تشبث کرد از جہت تسلی او تصدیع دہ گشت و فیہ تخضیض و ترغیب بلیغ علی ما لا یخفی ۱۲

تسلی ارباب مسئلہ نمودہ آمد مخدوما مکرما احسان در ہمہ جا محمود است علی الخصوص نسبت بجماعۂ کہ قرب جوار دارند حضرت رسالت خاتمیت عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ در اداء حقوق جوار آن قدر مبالغہ میفرمودند کہ اصحاب کرام از ان مبالغہ گمان می بردند کہ شاید باہل جوار ارث ہم بدہانند مثنوی چوں چنین با یک دگر ہمسایہ ایم ❊ تو چو خورشیدی و ما چوں سایہ ایم ❊ چہ بدے اے مایۂ بے مایگاں ❊ گر نگہ داری حق ہمسائگاں ❊ والسلام

مکتوب ۱۷۹ صد و ہفتاد و نہم

بمیر عبد اللہ ابن امیر محمد نعمان صدور یافتہ در نصیحت ❊ فرزندی اعزی لَا زَالَ كَاسْمِهٖ موفق باشند موسم جوانی را غنیمت دانستہ بتحصیل علوم شرعیہ و عمل بمقتضائے آن علوم اشتغال دارند و اہتمام نمایند کہ این عمر گرامی در مالایعنی صرف نشود و بلہو و لعب تلف نہ گردد دیگر والد بزرگوار شما بعد از چند روز بشما ملحق خواہند شد انشاء اللہ تعالے تا رسیدن ایشاں از متعلقان بواقعی خبردار خواہند بود مصرع پدر خویش باش اگر مردی ❊

مکتوب ۱۸۰ صد و ہشتادم

بمخدوم زادہ املنکی یعنی خواجۂ ابو القاسم صدور یافتہ در استفسار بعضے از اسامی پیران کہ در آں تردد پیدا شدہ بود ❊ مخدوما مکرما آنچہ از حضرت خواجۂ ما اعنی حضرت خواجہ محمد باقی علیہ الرحمۃ بما رسیدہ است

ل قال المعرب اخرج الطبرانی فی مکارم الاخلاق عن ابی امامۃ الباھلی رضی اللہ عنہ سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و ھو علی ناقتہ الجدعاء یقول اوصیکم بالجار حتی اکثر فقلت انہ یورثہ و قال ابن حجر فی الفتح و لعبد اللہ بن عمرو فی لفظ سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یوصی بالجار حتی ظننت انہ سیورثہ و اما حدیث مازال یوصینی بالجار حتی ظننت انہ سیورثہ فھو غیر ھذا ۔ انتھی کلامہ الشریف اقول و فی باب الکف عن اذی الجار و الاحسان الیہ احادیث کثیرۃ مرویۃ فی باب الشفقۃ والرحمۃ علی الخلق من المشکوٰۃ و غیرہا من کتب الاحادیث ۱۲ ۲ جوار بالکسر و بضم نیز بمعنی ہمسائگی نہ بفتح چنانکہ مشہور است ۱۲ غ ۳ مصرع دوم ۔ گرد نام پدر چہ میگردی ۱۲

در تحقیق اسامی پیرانیکه مابین حضرت مولانا خواجگی امکنگی و حضرت خواجہ احرار گذشتہ اند آن است کہ دو بزرگ اند یکے ازین دو بزرگ والد بزرگوار حضرت مولانا است اعنی مولانا درویش محمد دوم ازیشان مولانا محمد زاہد است کہ خال مولانا درویش محمد است درین نزدیکی مشیخت پناہی خواجہ خاوند محمود بایں حدود تشریف آوردہ بودند باول ملاقات سخن از حضرت مولانا مذکور ساختند و گفتند کہ ایشان از کسے مجاز نبودند لہٰذا در اوائل مرید نمیگرفتند و در اواخر عمر شروع در شیخی کردند گفتہ شد کہ ایشان بزرگ بودند و تمام ماوراء النہر بزرگی ایشان قائل ہرگز تجویز نمی تواں کرد کہ بے اجازت ایشان مرید گرفتہ باشند در اوائل یا در اواخر کہ این قسم عمل داخل خیانت است یا درنائے مسلم این ظن نمیتواں کرد فکیف بہ اکابر دین بعد ازاں خواجہ خاوند محمود گفتند کہ یک روز مولانا پیش خواجہ کلاں دہ بیدی رفتہ بودند و ایشاں خربوزہ میخوردند مولانا اظہار طلب فرمودند ایشان گفتند کہ خربوزہ شما تمام است مولانا فرمودند کہ شما گواہی میدہید کہ خربوزۂ ما تمام است فرمودند کہ گواہی میدہم کہ خربوزہ شما تمام است ازاں وقت مولانا مرید گرفتن شروع نمودند این نقل ہم بسیار مستبعد نمود کہ بمجرد این قول مولانا خود را شیخ بگیرند و در پے مرید گرفتن شوند بعد ازاں خدمت خواجہ خاوند محمود گفتند کہ این دو

لے بدانکہ حضرت خواجہ محمد باقی قدس سرہ دہلوی نسبت ظاہر بخواجہ مولانا خواجگی امکنگی داشت و امکنگ قریہ الیست از مضافات سمرقند و خواجہ امکنگی مرید شیخ درویش محمد است و وے مرید شیخ محمد زاہد و وے مرید خواجہ عبید اللہ احرار و وے مرید مولانا یعقوب چرخی و وے مرید خواجہ علاؤ الدین عطار و وے مرید خواجہ بہاؤ الدین نقشبند قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم ۱۲ لے مولانا درویش محمد جامع علوم ظاہری و باطنی و واقف رموز صوری و معنوی و باوصاف جذبہ و استغراق موصوف و بسخاوعطا معروف بودند پانزدہ سال بزہد و ریاضت گذرانیدہ بحالت تجرید در ویرانہ بسر کردند و بہدایت خضر پیش شیخ محمد زاہد قدس سرہ آمدند و بہ تکمیل رسیدند در سنہ ۹۷۰ وفات یافتند ۱۲ از حواشی ہدیہ مجددیہ ۱۲ لے مولانا محمد زاہد در فقر و تجرید و تفرید و ورع و تقوی و زہد و اتباع سنت مقامات عالی داشتند و قبل از حضوری خواجہ احرار تا چند سال بریاضت چشم را بخواب آشنا نساختند و باشارۂ غیبی بخدمت خواجہ حاضر شدہ بشرف بیعت مشرف شدہ اند خواجہ بنور باطن دریافتہ باستقبال بر آمدند و در راہ اتفاق ملاقات شد بغلگیر شدہ در سایۂ درختے نشستہ بہ بیعت خود سرفراز کردند و ہماں وقت خرقۂ خلافت پوشانیدہ مرخص فرمودند بجز یک صحبت اتفاق صحبت دیگر نیفتاد ۱۲ از حواشی ہدیہ مجددیہ لے بدانکہ نسب خواجہ خاوند محمود ظاہری متصل است بخواجہ علاؤ الدین عطار نقشبند واسطہ و تحصیل نمود نسبت معنویہ را در صحبت خواجہ اسحق دہ بیدی بعد ازاں سیاحت اختیار نمودہ بکشمیر اقامت نمودہ خانقاہ بساختہ بترویج طریقت اشتغال کرد و ازانجا ببلدہ لاہور آمدہ و اصل بحق گشت و خواجہ اسحاق از اولاد مخدوم کلان دہبیدی است و آں خلیفہ قاضی محمد بود و آن از خلفائے خواجہ احرار بود و خواجہ اسحاق از مولانا لطف اللہ تحصیل نسبت معنویہ کردہ بود و مولانا لطف اللہ از خلفائے والد خود بود ۱۲ قالہ المعرب بالعربیۃ لے یعنی ازین طرف بخواجہ خاوند محمود گفتہ شد کہ قول شما راست نمیتوان شد کہ ایشان الخ ۱۲ لے ماوراء النہر یعنی آنچہ آں ورائے رود باشند چوں ملک توران از ایران آنروئے رود جیحون واقع است لہٰذا ملک توران را ایرانیاں عربی داں ماوراء النہر نامند ۱۲ غ لے یعنی چنانکہ قول خواجہ خاوند محمود کہ ایشان از کسے مجاز نبودند مستقیم نبود این نقل ہم الخ ۱۲

اسامی بزرگاں کہ بین حضرت مولانا و حضرت خواجہ احرار نقل میکنند و مسمّی باین دو اسم میدانند خطا است۔ باسامی دیگر یاد کردند و نیز گفتند کہ مولانا درویش محمد را از خال خود نسبتے نیست از شخصے دیگر است ازین سخنان ایشان تعجب بسیار حاصل شد بضرورت تصدیع دہ گشت کہ اسامی آں دو بزرگ را از روئے تحقیق نویسند کہ مجال سخن احدے نماند و حدیث اجازت راچہ احتیاج است کہ نوشتہ شود بزرگی ایشان گواہ عدل است مع ذلک اگر نویسند قطع لسان طاعنان شود دیگر معلوم نہ شد کہ مقصود خدمت خواجہ خاوند محمود ازین سخنان پریشان چہ بود اگر مقصود نفی این فقراء بے بضاعت بود بابلغ وجوہ چہ نفی پیر مستلزم نفی مرید است با آنکہ وجوہ دیگر داشتہ باشند و نفی بزرگان بالاصالۃ خواستہ نیز مستحسن نیست کما لا یخفی علی من لہ ادنی درایۃ پس نفی این بے بضاعتاں را طرق بسیار بود چہ احتیاج با آنکہ از برائے این غرض نفی بزرگاں نمودہ آید و اگر مقصود رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوْبَنَا بَعْدَ اِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَّدُنْكَ رَحْمَةً اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ بِحُرْمَةِ سَيِّدِ الْمُرْسَلِيْنَ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ وَ السَّلَامُ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى؀

مکتوب ۱۸۱ صد و ہشتاد و یکم

بحضرت مخدوم زادہ میاں خواجہ محمد صادق سَلَّمَهُ اللّٰهُ تَعَالٰی وَاَبْقَاهُ عَلٰی مَفَارِقِ الْمُحِبِّیْنَ صدور یافتہ در جواب استفسار آنکہ سبب چیست کہ جمعے از مشائخ را می بینیم کہ در مراتب قرب

لے قولہ خواجہ محمد صادق وے رحمہ اللہ تعالیٰ نخستین فرزند برومند حضرت ایشان اعنی حضرت امام ربانی بودہ اند ولادت شاں در سنہ ہزار روئے نمودہ در ایام طفولیت جد امجد ایشان درکنف تعلیم و تربیت میداشتند و میگفتند کہ این طفل عجائب چیزہا از کیفیت و حقیقت اشیاء از ما می پرسد کہ جواب آں بدشواری تواں گفت بعمر ہشت سال بنظر قبول حضرت خواجہ فانی ز خود باقی بحق مشرف گشتند و از برکات حضرت خواجہ احوال شگرف و معاملات عظیمہ نصیب شاں گردید بعد ازاں حضرت خواجہ بحیات خود مخدوم زادہ را بحوالہ حضرت ایشان کردند و بہ نہایت کمال و اکمال رسیدند و انتقال حضرت مخدوم زادہ بزرگ بروز دوشنبہ نہم ربیع الاول بوقوع پیوستہ و تاریخ وصال ایشان ہم ازین لفظ برمی آید حضرت مجدد رحمہ اللہ در مکاتیب متعددہ از بعضے کمالات مخدوم زادہ کلاں سخن فرمودہ اند ۱۲ خلاصہ زبدہ ۱۲ لے یعنی از نفی این بزرگان نفی این فقراء علی وجہ الاستلزام مراد داشتہ اند بلکہ نفی این بزرگاں بالاصالۃ مراد شاں بودہ است ہم مستحسن نیست ۱۲ لے اشارت است بآیہ کہ در اوائل سورۂ آل عمران واقع است یعنے اے پروردگار ما کج مکن دلہائے ما را بعد ازانکہ راہ نمودی ما را و عطا کن برائے ما از نزد خود نعمت ہر آئینہ توئی عطا کنندہ ۱۲ لے کہ حضرت مولانا خواجگی امکنگی مجاز بودند ۱۲

الٰہی جل شانہ درجہ ادنی دارند مع ذلک در مقاماتِ زہد و توکل و غیرہما ایشان را درجات علیا است و جمعے دیگر را از مشائخ می بینیم کہ در مراتب قرب تفوق دارند و در مقاماتِ مذکورہ تنزل و بایناسب ذلک فرزندی ارشدی محمد صادق پرسید کہ سبب چیست کہ جمعے از مشائخ را می بینیم کہ در مراتب قرب الٰہی جل سلطانہ درجۂ ادنی دارند مع ذلک در مقامات زہد و توکل و صبر و رضا ایشان را درجات علیا مفہوم میشود و جمعے دیگر را از مشائخ می بینیم کہ در مراتب قرب درجۂ علیا دارند و در مقامات زہد و توکل و غیرہما اقدام سفلی و مقر است کہ اکملیت این مقامات باعتبار اتمیت یقین است و اتمیت یقین بسبب اقربیت است بجناب قدس خداوندی جل شانہ پس از چند امر خالی نیست یا نظر کشفی ما خطا میکند کہ قریب را بعید میداند و بعید را قریب یا سبب اکملیت این مقامات امرے ست ورائے یقین یا ترتب یقین بر قرب نیست در جواب گفتیم کہ ترتب یقین بر قرب است ہر چند قرب بیشتر یقین زیادہ تر و سبب اکملیت آن مقامات نیز اتمیت یقین است نہ امر دیگر و نظر کشفی ہم صحیح است غَایَۃُ مَا فِی الْبَابِ حصول قرب مر الطف لطائف را است پس یقین نیز نصیب ہمینہا باشد و اکملیت آن مقامات چون مترتب بر اتمیت یقین است نیز ایشان را حاصل بود پس تواند بود کہ بزرگی با وجود قلت قرب در مقامے از مقامات الطف لطائف اقامت ورزیدہ باشد و باکثف لطائف رجوع ناکردہ بود و در مقامات مذکورہ اکمل بود از بزرگی دیگر کہ قرب بیشتر دارد و باکثف لطائف کہ لطیفۂ قالب است رجوع کردہ چہ لطیفۂ قالب چون از آن قرب محروم است پس یقین نیز نصیب او نباشد پس اکملیت آن مقامات از کجا پیدا کند و بزرگی کہ رجوع او باین لطیفہ افتادہ است حکم این لطیفہ پیدا کردہ است و یقینیات لطائف دیگر کہ سابقا حاصل شدہ بود مستور گشتہ بخلاف بزرگی کہ بقالب رجوع او نیفتادہ است حکم او حکم الطف لطائف است قرب و یقین در حق او استقامت دارد و استتار پیدا نکردہ پس ناچار در مقامات

ك۱ پس اکملیت این مقامات بدون اقربیت متحقق نخواہد شد و ہم چنین عکس آن و حال ہر دو جمع مذکور برخلاف این دیدہ میشود پس از چند امر خالی نیست الخ ۱۲ ك۲ خلاصۃ الجواب و تحریرہ جمعے کہ در مراتب قرب درجہ ادنی دارند و در مقامات مذکورہ ایشان را درجات علیا مفہوم میشود علو مقامات ایشان از مقامات جمع دیگر نہ بہ نسبت مقامات الطف لطائف ایشان است بلکہ بہ نسبت اکثف آنہا پس جماعۂ ادنی در قرب در مقامات مذکورہ نیز ادنی اند بہ نسبت جماعۂ ثانیہ لیکن بہ نسبت الطف لطائف شان و جماعہ کہ در مراتب قرب درجہ علیا دارند و در مقامات مذکورہ اقدام سفلی این اسفلیت اقدام شان باعتبار اکثف لطائف ایشان است اما باعتبار اکثف لطائف خود پس در مقامات مذکورہ نیز اکمل اند از جماعۂ اولیٰ پس آنکہ اقرب است اکمل است و آنکہ غیر اقرب غیر اکمل پس منشاء سوال عدم امتیاز است میان مراتب لطائف واللہ اعلم و علمہ اتم ۱۲

مذکورہ اتم و اکمل بود اما باید دانست کہ صاحب رجوع ہمچنانکہ در قرب و یقین اکمل است در مقامات نیز اکمل است لیکن این کمالات او را مستور ساختہ اند و برائے دعوتِ خلق و حصول مناسبت بخلائق کہ سبب افادہ و استفادہ است ظاہر او را ہمچو ظاہر عوام الناس گردانیدہ این مقام بالاصالت مقام انبیاء مرسل است عَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ لہذا حضرت ابراہیم خلیل الرحمن عَلٰی نَبِیِّنَا وَ عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ طلب اطمینان قلب نمودہ و در حصول یقین در رنگ عوام الناس محتاج برویت بصری گشت و حضرت عُزیر عَلٰی نَبِیِّنَا وَ عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ گفت اَنّٰی یُحْیٖ ہٰذِہِ اللّٰہُ بَعْدَ مَوْتِہَا و آنکہ رجوع نہ کردہ است از یقین خود گفتہ لَوْ کُشِفَ الْغِطَاءُ مَا ازْدَدْتُ یَقِیْنًا این کلام اگر ثابت شود کہ از حضرت امیر است کرم اللہ تعالیٰ وجہہ پس حمل بر آن باید کرد کہ پیش از حصول رجوع فرمودہ باشند چہ بعد از رجوع صاحب رجوع در رنگ عوام الناس در حصول یقین محتاج بدلائل و براہین است این درویش را پیش از رجوع جمیع معتقدات کلامیہ بدیہی شدہ بود و یقین آن معتقدات را زیادہ از یقین محسوسات می یافت اما بعد از رجوع آن یقین مستور شد و در رنگ عوام الناس محتاج بدلائل و براہین گشت ع چنانکہ پرورشم میدہند میرویم + والسلام

مکتوب ۱۸۲ صد و ہشتاد و دوم

بملا صالح کولابی صدور یافتہ در بیانِ حدیث نبوی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ کہ فرمود مر بعضے از اصحاب خود را کہ شکایت از خواطر سوء خود نمودہ اند ذٰلِکَ مِنْ کَمَالِ الْاِیْمَانِ وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِکَ جمعے از درویشان نشستہ بودند سخنے از خطرات و وساوس طالبان در میان

ك۱ اشارت است بکریمہ کہ واقع است در پارۂ تلک الرسل و سورۂ بقرہ اذ قال ابراہیم رب ارنی کیف تحی الموتی قال او لم تومن قال بلی ولکن لیطمئن قلبی قال فخذ اربعۃ من الطیر الخ یعنی و یاد کن چون گفت ابراہیمؑ اے پروردگار من بنما مرا چگونہ زندہ میکنی مردگان را گفت آیا باور نہ داشتۂ گفت آرے باور داشتہ ام لیکن میخواہم کہ آرام گیرد دل من و مطمئن گردد گفت خدا پس بگیر چہار تن از پرندگان الخ ۱۲ ك۲ اشارت است بآیہ کریمہ کہ واقع است در سورۂ بقرہ و پارہ تلک الرسل او کالذی مر علی قریۃ وہی خاویۃ علی عروشہا قال انی یحیی ہذہ اللہ بعد موتہا الخ یعنی آیا ندیدی مانند آن کسے کہ گذشت بر دیہے و آن دہ افتادہ بود بر سقفہائے خود گفت چگونہ زندہ کند این را خدا بعد از مردن و خرابی این الخ ۱۲ ك۳ اشارۃ الی ما ورد عن علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ یعنی اگر از امور غیب حجاب دور کردہ شود یقین من زیادہ نہ گردد بلکہ ہم چنانکہ بود باقی بماند و ہذا الکمال بلوغہ درجۃ الکمال ۱۲ ك۴ یعنی خود بنفس نفیس حضرت امام ربانی قدس سرہ الخ ۱۲

آوردند درین ضمن حدیثے مذکور شد کہ روزے بعضے از اصحاب خیر البشر عَلَیْہِ وَعَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ پیش آن سرور از خطرات سوء خود شکایت کردند آں سرور فرمود عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَ السَّلَامُ ذٰلِکَ مِنْ کَمَالِ الْاِیْمَانِ این فقیر را دراں وقت معنی این حدیث چنین بخاطر گذشت وَاللّٰہُ سُبْحَانَہٗ اَعْلَمُ بِحَقِیْقَۃِ الْحَالِ ✦ کہ کمال ایمان عبارت از کمال یقین است و کمال یقین مترتب بر کمال قرب و ہرچند قلب و ما فوق او را از لطائف قرب الٰہی جل شانہ بیشتر پیدا شود ایمان و یقین زیادہ تر خواہد بود و بے تعلقی او بقالب افزون تر خواہد گشت این زمان خطرات در قالب بیشتر ظہور خواہد یافت و وساوس نامناسب تر لائح خواہد گردید پس ناچار سبب خطرات سوء کمال ایمان بود پس منتہی نہایت النہایت را ہرچند خطرات بیشتر و نامناسب تر اکملیت ایمان زیادہ تر چہ کمال ایمان تقاضائے بے مناسبتی تام دارد الطف لطائف را بلطیفۂ قالب و این بے مناسبتی ہرچند افزوں تر قالب خالی تر و بظلمت و کدورت نزدیک تر وورود خواطر و وساوس دراں بیشتر بخلاف مبتدی و متوسط کہ این قسم خواطر ایشاں را سم قاتل است و زیادتی بخش مرض باطن فَلَا تَکُنْ مِّنَ الْقَاصِرِیْنَ این معرفت از معارف غامضہ این درویش است وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْھُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَۃَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ ✦

مکتوب ۱۸۳ صد و ہشتاد و سوم

بہ ملا معصوم کابلی صدور یافتہ در نصیحت ✦ حضرت حق سبحانہ و تعالٰے بر جادۂ شریعت مصطفویہ

۱؎ عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالی عنہ قال جاء ناس من اصحاب رسول اللہ الی النبی صلی اللہ علیہ فسالوہ انا نجد فی انفسنا ما یتعاظم احدنا ان یتکلم بہ قال اوقد وجدتموہ قالوا نعم قال ذالک صریح الایمان رواہ مسلم یعنی روایت است از ابی ہریرہ رضی اللہ تعالٰے عنہ آمدند جماعہ از یاران رسول اللہ بسوئے پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم پس پرسیدند آنحضرت را بدرستی کہ ما میابیم در ذات ہائے خود از خواطر و وساوس چیزے کہ سخت بزرگ و بس گراں و مکروہ میدارد یکے از ما کہ بگوید بزبان آورد آنرا گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آیا بتحقیق یافتید شما کراہیت و گرانی بر زبان آوردن آن چیزرا در نفسہائے خود گفتند آرے یافتیم فرمود این گراں یافتن و مکروہ پنداشتن محض ایمان است چہ قبیح پنداشتن معصیت چنانکہ بر زبان نتوان آورد دانستہ صدق ایمان است روایت نمود این حدیث را مسلم ۱۲ ترجمۃ الشیخ

۲؎ پس مباش از قصور کنندگان در فہم کلام ما و اعرف لکل ذی حق حقہ قال تعالٰی وأتوا البیوت من ابوابہا ۱۲

عَلٰی صَاحِبِہَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ استقامت کرامت فرمودہ بکلیت گرفتار جناب قدس خود گرداند امید است کہ تعلقات شتی و توجہات پراگندہ کہ بر ظاہر استیلا یافتہ اند مانع نسبت باطن نباشند مع ذلک سعی نمایند کہ تخفیفے کہ در تفرقۂ ظاہر میسر آید مبادا کہ در باطن سرایت کند دازہ صول بطلب باز دارد عیاذًا باللّٰہِ سُبْحَانَہٗ مِنْ ذٰلِکَ دنیا و ما فیہا کرائے آن نمیکند کہ کسے آنرا بصرف عمر گرامی حاصل کند خبر شرط است خواب خرگوش تا کے خواہد بود ؎ اے سرائے و باغ تو زندان تو ✦ خان و مان تو بلائے جان تو ✦ پیش از مرگ اگر کارے کرد فبہا و الّا خرابی در خرابی ست سبق باطن را عزیز باید دانست و ہرچہ منافی آں باشد آنرا دشمن باید داشت ؎ ہرچہ جز عشق خدائے احسن است ✦ گر شکر خوردن بود جان کندن است ✦ مَا عَلَی الرَّسُوْلِ اِلَّا الْبَلَاغُ ✦ وَالسَّلَامُ

مکتوب ۱۸۴ صد و ہشتاد و چہارم

بہ قلیج اللہ صدور یافتہ در ترغیب بر متابعت سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ وَعَلَیْہِمُ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ ✦ مکتوب مرغوب فرزندے اعزے کہ از روئے محبت و اخلاص نوشتہ بودند میر سید خواجہ رسانیدند موجب فرحت گشت حضرت حق سبحانہ و تعالٰے توفیق مرضیات خود رفیق گرداناد بحرمۃ النَّبِیِّ وَاٰلِہِ الْاَمْجَادِ عَلَیْہِ وَعَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّہَا اے فرزند آنچہ فردا بکار خواہد آمد متابعت صاحب شریعت است عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ احوال و مواجید و علوم و معارف و اشارات و رموز اگر باآن متابعت جمع شوند فبہا و نعمت و الّا جز خرابی و استدراج ہیچ نیست سید الطائفہ جنید را بعد از فوت شخصے بخواب دید و از حالش پرسید

۱؎ یعنی تخفیفے کہ الخ بقافین از خفت یعنی سبکی ضد گرانی و ثقل حاصل آنکہ مبادا کہ جمعیت اسباب ظاہر مخل نسبت باطن گردد ۱۲ ۲؎ فملتبس بالفعلۃ الحسنۃ المحمودۃ یعنی خوب است و زیبا ۱۲ ۳؎ کنیت وی ابوالقاسم مولد و مدفن وے بغداد است مذہب سفیان ثوری داشت وفات وے بروز چہارشنبہ بیست و ہفتم ماہ رجب سال دو صد و نود و سہ یا ہشت یا نہ یا سہ صد است ۱۲ خزینہ

۴؎ یعنی فملتبسۃ بالخصلۃ المحمودۃ و نعمت ہذہ الفعلۃ الحسنۃ یعنی پس چہ خوش و چہ زیبا است این ۱۲

جنید در جواب او گفت طَاحَتِ الْعِبَادَاتُ وَفَنِيَتِ الْإِشَارَاتُ وَمَا نَفَعَنَا إِلَّا رُكَيْعَاتٌ رَكَعْنَاهَا فِي جَوْفِ اللَّيْلِ فَعَلَيْكُمْ بِمُتَابَعَتِهِ وَمُتَابَعَةِ خُلَفَائِهِ الرَّاشِدِيْنَ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمُ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَإِيَّاكُمْ وَمُخَالَفَةَ شَرِيْعَتِهِ قَوْلًا وَّعَمَلًا وَّاعْتِقَادًا فَإِنَّ الْأُوْلٰى يُمْنٌ وَّبَرَكَةٌ وَالثَّانِيَةُ شُؤْمٌ وَّهَلَكَةٌ ٭ هٰذَا ٭ دیگر رسالہ کہ فرستادہ بود ندرسید بعضے جاہا کہ خوانده شد در نظر خوب درآمد اما کار دیگر از تصنیف اسم تر است باو پرداختن انسب واولی است والسلام ٭

مکتوب ۱۸۵ صد و ہشتاد و پنجم

بمنصور عرب صدور یافته در سفارش شخصے ٭ حضرت حق سبحانه وتعالیٰ بر جادۂ شریعت مصطفویہ عَلٰى صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ استقامت ارزانی داشته بهمگی ہمت متوجه جناب قدس خود گرداناد آنچه بر ما و شما لازم است سلامتی قلب است از گرفتاری ما دون حق سبحانه واین سلامتی بر تقدیرے میسر گردد که غیر او را سبحانه بر دل خطورے نماند اگر فرضا ہزار سال حیات وفا کند غیر بر دل نہ گذرد بواسطۂ نسیانے که دل را از ماسوائے او تعالیٰ حاصل شده است ع کار این است وغیر این ہمه ہیچ ٭ بقیۃ المرام آنکه مولانا فاضل سرہندی که بخدمت علیہ قیام دارد پدر او در سرہند ست آرزوے آں دارد که در پیری وضعف خود بملاقات پسر خود مبتہج ومسرور گردد بِنَاءً عَلٰى ذٰلِكَ

ل قوله طاحت الخ یعنی سرگردان شد ورفت وہلاک شد و برباد رفت آں ہمه عبارتہا وسخنہا که در حقائق ومعارف میگفتیم وفانی شد آں اشارتہا که میکردیم وسود نه کرد مارا جز آن رکعت چند که میان شب میگزاردیم۔ ترغیب داد مرطالبان را با ہتمام وجد بعبادت وریاضت وعدم اغترار واعتبار بر طامات وترہات صوفیه بیت کارکن کار بگذر از گفتار ٭ کاندرین راه کار دارد کار ۱۲ از ترجمه ۲ قوله الا رکیعات عن ابی هريرة رضى الله تعالى عنه قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول افضل الصلوة بعد المفروضة صلوة فى جوف الليل رواه احمد یعنی افزون ترین نماز در ثواب نماز است در درون شب۔ این باعتبار زمان است ونماز نفل در خانه افضل است باعتبار مکان ۱۲ از ترجمه ۳ پس لازم گیرید اتباع پیغمبر را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم واتباع خلفائے راشدین وے را واجتناب نمائید از مخالفت شریعت وے صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در قول وعمل واعتقاد زیرا که متابعت آنسرور علیه الصلوات والتسلیمات سراسر یمن وبرکت است ومخالفت آں سرور کائنات علیه الصلوات والتسلیمات والتحیات شوم وبے برکتی است وبربادی وخرابی در خرابی ورسوائی در رسوائی اعاذنا اللہ تعالیٰ منہا ۱۲

فقیر را بر تصدیع این معنی متوسل ساخت وَالْأَمْرُ عِنْدَكُمْ بَلْ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَالسَّلَامُ

مکتوب ۱۸۶ صد و ہشتاد و ششم

بخواجه عبد الرحمن مفتی کابلی صدور یافته در تحریض بر متابعت سنت واجتناب از بدعت ودر بیان آنکه ہر بدعت ضلالت است ٭ از حضرت حق سبحانه وتعالیٰ بتضرع وزاری والتجا وافتقار وذلّ وانکسار در سر وجہار مسالت مینماید که ہرچه در دین محدث شده است ومبتدع گشته که در زمان خیر البشر وخلفائے راشدین او نبوده عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ اگرچه آں چیز در روشنی مثل فلق صبح بود این ضعیف را با جمعے که باو مستند اند گرفتار عمل آن محدث نگرداناد ومفتون حسن آن مبتدع نکناد بِحُرْمَةِ سَيِّدِ الْمُخْتَارِ وَاٰلِهِ الْأَبْرَارِ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمُ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ گفته اند که بدعت بر دو نوع است حسنه وسیئه حسنه آن عمل نیک را گویند که بعد از زمان آنسرور وخلفاء راشدین عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ مِّنَ الصَّلَوَاتِ أَتَمُّهَا وَمِنَ التَّحِيَّاتِ أَكْمَلُهَا پیدا شده باشد ورفع سنت ننماید وسیئه آنکه رافع سنت باشد این فقیر در ہیچ بدعتے ازین بدعتہا حسن ونورانیت مشاہده نمی کند

ل یعنی کار نزد شما است وشما اندرین امر مختار اید واختیار شما باقی است بلکه ہر چیز از نزد حق است تعالیٰ وتقدس چه اختیار وچه غیر آں اشارت است بکریمه که در سورۂ آل عمران واقع است قل ان الامر كله لله یعنی بگو که کار ہمه مر خدائے راست ونیز باآنکه در سورۂ نساء واقع است قل كل من عند الله یعنی بگو که ہمه از نزد خدا است تعالیٰ وتقدس ۱۲ ۲ يقول المعرب عفى عنه قد شدد الامام الربانى قدس سره فى البدعة تشديدا كثيرا فى غير موضع من مكاتيبه ويحق له ذلك فلولا هذا الاستغراق ظلمات البدعة جميع بلاد الهند وما وراء النهر ولا يخالف قوله فى ذلك قول العلماء الاسلاف رحمهم الله حيث قسموا البدعة الى حسنة وسيئة وارادوا بالحسنة ما يكون له اصل فى الصدر الاول ولو اشارة كبناء المنائر والمدارس والرباطات وتدوين الكتب وترتيب الدلائل ونحو ذلك والسيئة ما ليس له اصل فيه اصلا فالامام قدس سره لا يطلق اسم البدعة على القسم الاول لوجود اصله فى الصدر الاول فلا يكون مبتدعا ومحدثا بل يخصه بالقسم الثانى فقط لكونه مبتدعا ومحدثا حقيقة ولقوله صلى الله عليه وسلم وكل بدعة ضلالة فالنزاع بينهما لفظى اعنى فى اطلاق اسم البدعة على القسم الاول وعدم اطلاقه قال السيد الشيخ محمد مظهر قدس سره فى المقامات السعيدية وكان والدى رضى الله عنه يقول البدعة الحسنة عند الامام الربانى قدس سره داخلة فى السنة ولا يطلق عليها اسم البدعة بموجب كل بدعة ضلالة والنزاع لفظى بينه وبين العلماء القائلين بوجود الحسن فى البدعة واثبت هذا بابلغ الوجوه فى رسالة الرابطة اهـ وقال فى هامشها قوله لفظى اى فكل بدعة لم تخالف السنة وهى البدعة الحسنة عند العلماء داخلة عند الامام الربانى قدس سره فى السنة وانما كتب ذالك ردا للوهابية القائلين لعدم ... باقى بر صفحہ ۳۲۴

جز ظلمت و کدورت احساس نمی نماید اگر فرضاً عمل مبتدع را امروز بواسطۂ ضعف بصارت بطراوت ولنضارت بینند فردا کہ حدید البصر گردند دانند کہ جز خسارت و ندامت نتیجہ نداشت بیت بوقت صبح شود ہمچو روز معلومت * کہ باکہ باختۂ عشق در شب دیجور * سید البشر میفرماید علیہ وعلی آلہ الصلوات والتسلیمات [۱] مَنْ اَحْدَثَ فِیْ اَمْرِنَا هٰذَا مَا لَیْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ چیزے کہ مردود باشد حسن از کجا پیدا کند وقال علیہ الصلوٰۃ والسلام [۲] اَمَّا بَعْدُ فَاِنَّ خَیْرَ الْحَدِیْثِ کِتَابُ اللّٰهِ وَخَیْرَ الْهُدٰی هَدْیُ مُحَمَّدٍ وَشَرَّ الْاُمُوْرِ مُحْدَثَاتُهَا وَكُلُّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ وقال [۳] علیہ الصلوٰۃ والسلام اُوْصِیْکُمْ بِتَقْوَی اللّٰهِ وَالسَّمْعِ وَالطَّاعَةِ وَاِنْ کَانَ عَبْدًا حَبَشِیًّا فَاِنَّهٗ مَنْ یَّعِشْ مِنْکُمْ بَعْدِیْ فَسَیَرٰی اخْتِلَافًا کَثِیْرًا فَعَلَیْکُمْ بِسُنَّتِیْ وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِیْنَ الْمَهْدِیِّیْنَ تَمَسَّکُوْا بِهَا وَعَضُّوْا عَلَیْهَا بِالنَّوَاجِذِ وَاِیَّاکُمْ وَمُحْدَثَاتِ الْاُمُوْرِ فَاِنَّ کُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَةٌ وَکُلَّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ ہرگاہ ہر محدث بدعت باشد و ہر بدعت ضلالت پس معنی حسن در بدعت چہ بود و ایضاً آنچہ از احادیث مفہوم میگردد آنست کہ ہر بدعت رافع سنت است تخصیص بہ بعض ندارد پس ہر بدعت سیئہ بود قال علیہ الصلوٰۃ والسلام [۴] مَا اَحْدَثَ قَوْمٌ

(بقیۃ حاشیۃ ص ۳۲۳) الحسن فی البدعۃ اصلاً متمسکین بقول الامام الربانی قدس سرہ اھ قلت وکون ھذا النزاع لفظیا انما ھو بینہ وبین العلماء المتقدمین واما المتاخرون الذین وسعوا ذیل البدعۃ الحسنۃ وادخلوا فیھا کثیرا من البدعات خصوصا فی زمنہ وفی بلادہ قدس سرہ کما رد علیھم اعمالھم المخصوصۃ التی لیس لھا اصل فی الصدر الاول ولم یرو بحسنھا نقل من العلماء المتقدمین المتشرعین فالنزاع بینہ وبینھم معنوی حقیقی فادر ذلک ایضا وقد وقع فی کثیر من مکاتیبہ منع عن قراءۃ المولد لعلۃ البدعۃ ولکن ھذا المنع من وصف قراءۃ المولد لا من اصلھا کما فصل ذلک فی المکتوب الثانی والسبعین من المجلد الثالث وانما اطنبنا الکلام فی ذلک لئلا یغتر بظاھر کلامہ الجاھلون انتھی کلام المعرب فی ترجمۃ المبدء والمعاد ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) [۱] قولہ من احدث الخ یعنی کسیکہ نو پیدا کرد در دین ما کہ این دین روشن و ہویدا است چیزے را کہ نیست از این دین پس آن چیز باطل و مردود است رواہ البخاری ومسلم عن عائشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا ۱۲ [۲] قولہ اما بعد الخ یعنی بعد از حمد و صلوٰۃ بہترین سخنان کتاب خدا است کہ فرقان مجید است و بہترین طریقہا و بہترین طریقہ و سیرت محمدیہ است صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و بدترین چیزہا چیزے ست کہ نو پیدا کردہ شدہ است کہ بدعت عبارت ازان است و ہر بدعت سبب گمراہی است رواہ مسلم عن جابر رضی اللہ تعالیٰ عنہ ۱۲ [۳] قولہ وقال علیہ الصلوٰۃ والسلام اوصیکم الخ یعنی فرمود پیغامبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم وصیت میکنم شمارا بہ پرہیزگاری و ترس از خدا و بقبول کردن حکم امراء و فرمانبرداری ایشاں در آنچہ موافق حکم شرع بود و بتقوی جمع شود اگر رضا حاکم غلام حبشی بود زیرا کہ بدرستی کسیکہ میزید از شما بعد از من پس او انجام کہ ببیند اختلاف بسیار را در مردم و در سمع و طاعت امراء من است از فتنہ پس لازم گیرید بر خود سنت مرا و سنت خلیفہ ہائے مرا کہ اہل رشد و رشاد و راہ یافتگانند و چنگ در زنید بسنت من و سنت خلفائے راشدین و سخت بر زنید بر سنت دندانہا را و محکم گیرید آنرا و دور دارید خود را از کارہائے نو پیدا شدہ کہ در زمان آنسرور کائنات و زمان راشدین نبودہ اند زیرا کہ ہر خصلت احداث کردہ شد بدعت است و ہر بدعت ضلالت است یا سبب ضلالت ۱۲ رواہ احمد والترمذی وابو داؤد وابن ماجہ [۴] قولہ ما احدث قوم الخ یعنی نو پیدا نہ کردہ ہیچ قومے بدعت را مگر آنکہ برداشتہ شدہ مانند آن در مقدار از سنت پس چنگ در زدن بسنت اگرچہ اندک باشد بہتر است از نو پیدا کردن بدعت رواہ احمد ۱۲

بِدْعَةً اِلَّا رُفِعَ مِثْلُهَا مِنَ السُّنَّةِ فَتَمَسُّكٌ بِسُنَّةٍ خَيْرٌ مِّنْ اِحْدَاثِ بِدْعَةٍ وعن [۱] حسان قال مَا ابْتَدَعَ قَوْمٌ بِدْعَةً فِیْ دِیْنِهِمْ اِلَّا نَزَعَ اللّٰهُ مِنْ سُنَّتِهِمْ مِثْلَهَا ثُمَّ لَا یُعِیْدُهَا اِلَیْهِمْ اِلٰی یَوْمِ الْقِیَامَةِ باید دانست کہ بعضے از بدعتہا کہ علماء و مشائخ آنرا حسنہ دانستہ اند چون نیک ملاحظہ نمودہ می آید معلوم میشود کہ رافع سنت اند مثلاً در تکفین میت عمامہ را بدعت حسنہ گفتہ اند با آنکہ ہمین بدعت رافع سنت است چہ زیادتی بر عدد مسنون کہ [۲] سہ ثوب باشد نسخ است ونسخ عین رفع و ہم چنین مشائخ ارسال [۳] فش را بجانب دست چپ مستحسن [۴] داشتہ اند وسنت در فش ارسال آن بین الکتفین [۵] ست پر ظاہر است کہ این بدعت رافع سنت است و ہم چنین است آنچہ علماء در نیت نماز مستحسن داشتہ اند کہ باوجود ارادۂ قلب بزبان نیز باید گفت و حال آنکہ از آن سرور علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام ثابت نشدہ است نہ بروایت صحیح ونہ بروایت ضعیف ونہ از اصحاب کرام و تابعین عظام کہ بزبان نیت کردہ باشند بلکہ چون اقامت می گفتند تکبیر تحریمہ میفرمودند پس نیت بزبان بدعت [۶] باشد واین بدعت را حسنہ گفتہ [۷] اند و این فقیر میداند کہ این بدعت چہ جائے رفع سنت کہ رفع فرض مینماید چہ در تجویز آں اکثر مردم بزبان اکتفا مینمایند و از غفلت قلبی باک ندارند پس درین ضمن فرضے از فرائض نماز کہ نیت قلبی باشد متروک میگردد و بفساد [۸]

[۱] قولہ وعن حسان قال الخ روایت است از حسان بن ثابت رضی اللہ تعالیٰ عنہ پیدا نکردند ہیچ قومے بدعت را در دین خود مگر آنکہ کشید خدا تعالیٰ از سنتے کہ در دین ایشان است مانند آں پس باز نمی گرداند آن سنت را بسوئے ایشان تا روز قیامت رواہ الدارمی ۱۲ [۲] عن عائشۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہا قالت ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کفن فی ثلثۃ اثواب یمانیۃ بیض سحولیۃ من کرسف لیس فیھا قمیص ولا عمامۃ یعنی آنحضرت کفن کردہ شد در سہ جامہ یمنی سپید منسوب بہ یمن کہ نامش سحول بود از پنبہ بودند نبود دراں سہ جامہ پیراہن ونہ دستار رواہ البخاری ومسلم [۳] قولہ فش بالفتح مرادف وش بمعنی مانند و بمعنی شملہ دستار و بمعنی موئے بال اسپ ۱۲ ازغ [۴] ما ناکہ غرض ایشان ازین عمل تشبہ است بمردگان ندانند کہ این عمل رافع سنت است و مودی الی البدعۃ و موصل بحرام ونہ بینند کہ تشبہ بمردگان افضل است یا تشبہ بمحمد صلے اللہ علیہ وسلم و اوست کہ بموت قبل از موت مشرف گشتہ پس اگر ایشاں طالب تشبہ بمردگان اند پس آں سرور علیہ السلام والصلوٰۃ اولے است و افضل ۱۲ [۵] عن ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا اعتم سدل عمامتہ بین کتفیہ رواہ الترمذی یعنی بود آنحضرت چون مے بست دستار فرو میگذاشت گوشۂ دستار مبارک را میان دو شانہ خود ۱۲ [۶] قال المحقق الامام ابن الھمام قال بعض الحفاظ لم یثبت عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بطریق صحیح ولا ضعیف انہ کان علیہ الصلوٰۃ والسلام یقول عند الافتتاح اصلی کذا ولا عن احد من الصحابۃ والتابعین بل المنقول انہ علیہ الصلوٰۃ والسلام اذا قام الی الصلوٰۃ کبر وھذہ بدعۃ [۷] لانہ عون علی استحضار النیۃ القلبیۃ وعبادۃ اللسان ۱۲ [۸] قال علی القاری فی شرح المشکوۃ ثم لا یخفی ان النیۃ باللسان مع غفلۃ الجنان غیر معتبر وقال فی در المختار والمعتبر فیھا عمل القلب اللازم للارادۃ فلا عبرۃ للذکر باللسان ان خالف القلب فانہ کلام لا نیۃ الا اذا عجز عن احضارہ لھموم اصابتہ فیکفیہ اللسان ۱۲

نماز میرساند عَلیٰ هٰذَا الْقِیَاسِ سَائِرُ الْمُبْتَدِعَاتِ وَالْمُحْدَثَاتِ فَاِنَّهَا زِیَادَاتٌ عَلَی السُّنَّةِ وَلَوْ بِوَجْهٍ مِّنَ الْوُجُوْهِ وَالزِّیَادَةُ نَسْخٌ وَالنَّسْخُ رَفْعٌ فَعَلَیْكُمْ بِالْاِقْتِصَارِ عَلیٰ مُتَابَعَةِ سُنَّةِ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ تَعَالیٰ عَلَیْهِ وَعَلیٰ اٰلِهٖ وَسَلَّمَ وَالْاِکْتِفَاءِ عَلیٰ اقْتِدَاءِ اَصْحَابِهِ الْکِرَامِ فَاِنَّهُمْ کَالنُّجُوْمِ بِاَیِّهِمُ اقْتَدَیْتُمْ اِهْتَدَیْتُمْ[۱] وَاَمَّا الْقِیَاسُ وَالْاِجْتِهَادُ فَلَیْسَ مِنَ الْبِدْعَةِ فِیْ شَیْءٍ فَاِنَّهٗ مُظْهِرٌ لِمَعْنَی النُّصُوْصِ لَا مُثْبِتٌ اَمْرًا زَائِدًا[۲] فَاعْتَبِرُوْا[۳] یَا اُوْلِی الْاَبْصَارِ وَالسَّلَامُ عَلیٰ مَنِ اتَّبَعَ الْهُدیٰ وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفیٰ عَلَیْهِ وَعَلیٰ اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ +

مکتوب[۱۸۷] صد و ہشتاد و ہفتم

بخواجہ محمد اشرف کابلی صدور یافتہ در بیان آنکہ طریق رابطہ اقرب طرق موصلہ است و در بیان آنکہ رابطہ نافع تر است مرید را از ذکر گفتن او + کتابتے کہ بیاراں نوشتہ بودند بنظر در آمد و بر احوال مسطورہ مطلع گشت بدانند کہ حصول رابطہ شیخ مر مرید را بے تکلف و بے تعمل علامت مناسبت تام است در میان پیر و مرید کہ سبب افادہ و استفادہ است و ہیچ طریقے اقرب بوصول از طریق رابطہ نیست تا کدام دولت مند را آن سعادت مستسعد سازند حضرت خواجہ احرار قدس اللہ تعالیٰ سرہ العزیز در فقرات می آرند کہ ع سایۂ رہبر بہ است از ذکر حق + بہ گفتن باعتبار نفع است یعنی سایۂ رہبر نافع تر است مرید را از ذکر گفتن او چہ مرید را درین وقت بمذکور جل و علا مناسبت کامل حاصل نیست تا براہ ذکر نفع تمام

[۱] اشارت است بحدیثے کہ اندرین باب وارد است قال عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ویارك اصحابی کالنجوم بایہم اقتدیتم اہتدیتم رواہ رزین یعنی اصحاب من بمنزلہ ستارگان اند کہ بآنہا راہ یافتہ میشود پس بہر کدام ایشان کہ اقتدا کنید و پیروی نمائید راہ راست مے یابید۔ وازین مفصل تر ہم آمدہ ۱۲ [۲] قولہ واما القیاس الخ جواب سوال مقدر و ہو ان القیاس ایضا بدعة مع ان الامة قائلون بہ فاجاب بانہ لیس من البدعة فی شیء فانہ مظہر للحکم المنصوص فی الاصل المقیس علیہ فی الفرع لوجود العلة فیہ لا مثبت حکم جدید کما تقرر فی موضعہ ۱۲ [۳] قولہ فاعتبروا الخ اشارت است بکریمہ کہ واقع است درپارہ قد سمع اللہ و سورۂ حشر یعنی پس عبرت گیرید اے خداوندان دیدہا و ہذا اما استدلوا بہ علی کون القیاس حجة فان الاعتبار رد الشیء الی نظیرہ و العبرة لعموم اللفظ لا لخصوص السبب و اللفظ عام یشتمل الاتعاظ و کل ما ہو رد الشیء الی نظیرہ ای الحکم علی الشیء (باقی بر ص ۳۲۷)

تواند گرفت وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا +

مکتوب[۱۸۸] صد و ہشتاد و ہشتم

بخواجہ محمد صدیق بدخشی صدور یافتہ در بیان حل مسائل کہ پرسیدہ بودند + مکتوب مرغوب اخوی و اعزی وصول یافت از امور سہ گانہ پرسیدہ بودند محبت آثار را اختفائے بعضے از لطائف در مرتبۂ قلب مقصود بر آں لطائف است کہ قلب متضمن آنہا است نہ آں لطائف کہ در ماورائے قلب تحقق دارند کہ اختفائے آنہا در مرتبۂ قلب معنی ندارد و دیگر شخصے را کہ استعدادش تا مرتبۂ قلب یا روح است پیر صاحب تصرف تواند او را بمراتب فوق رساند اما اینجا دقیقہ ایست کہ بحضور تعلق دارد و تحریر بیان آں متعسر است دیگر چوں ظاہر برنگ باطن متلون شود و باطن بلون ظاہر منصبغ گردد چہ دشوار است کہ احکام ظاہر در باطن و احوال باطن در ظاہر پیدا آید والسلام +

مکتوب[۱۸۹] صد و ہشتاد و نہم

بشرف الدین حسین بدخشی صدور یافتہ در بیان آنکہ با دفقراء باوجود گرفتاریہائے لاطائل اشد مناسبت با فقراء و بطراوت دنیائے دنی فریفتہ نباید شد و سبق باطن را عزیز باید داشت و در بیان آنکہ از احکام شریعت سر نباید پیچید و بمنت و زاری تمام قبول باید نمود وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِكَ + اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلیٰ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ وَاٰلِهِ الطَّاهِرِیْنَ اَجْمَعِیْنَ مکتوب شریف فرزندے ارجمندے اعزے ارشدے شرف الدین حسین وصول یافت موجب

(بقیہ حاشیہ ص ۳۲۶) بما ہو ثابت لنظیرہ ہذا وللتفصیل محل آخر ۱۲ [۴] بیانش آنست کہ مرید بیچارہ چونکہ گرفتار عالم سفلی است بعالم علوی مناسبت ندارد تا اخذ فیوض و برکات از آنحضرت بے توسط نماید متوسطے باید خداوند ہر دو جہت کہ از علوم علوی حظے وا گرفتہ بعالم سفلی جہت دعوت و ارشاد آوردہ باشند و از راہ مناسبت اولی از عالم غیب اخذ فیوض نمودہ از راہ مناسبت ثانیہ کہ بعالم سفلی دارد آن فیوض بمستعدان رساند و آن واسطہ در حق مرید پیر است کہ اتصال بے چونی بغیب الغیب نمودہ بعالم شہادت رجوع نمودہ است پس مرید ہر چند وجوہ مناسبت بر پیر بیشتر داشتہ باشد اخذ فیوض از باطن او زیادہ تر نماید سے زاں رہے کہ چشم تست احول + معبود تو پیر تست اول ۱۲ خواجہ محمد معصوم قدس سرہ ۱۲ [۵] بدانکہ رابطہ حفظ صورت پیر است در دل ۱۲

فرحت و باعث بہجت گردید چہ نعمتے است کہ با وجود گرفتاریہائے لاطائل فقراء دور از کار از یاد نرفتہ اند این معنی یاد از شمت مناسبت میدہد کہ سبب افادہ و استفادہ است بعضی از وقائع کہ اندراج یافتہ بود نیک و اصیل است و برارتباط معنوی اول دلیل آے فرزند بطراوت دنیائے دنی فریفتہ نشوی و بکر و فرے معنی او مفتون نگردی کہ بے مدار و بے اعتبار است امروز اگر این معنی معقول شما نشود فردا البتہ معقول خواہد شد و فائدہ نخواہد داشت سہ کوشش از بار فرگران شدہ است ¤ نشنو د نالۂ و فغان مرا ¤ باید کہ سبق باطن را از اجل نعم خداوندی جل شانہ دانستہ بتکرار آن مولع و حریص باشند و پنج وقت نماز را بجماعت بے کسل و فتور ادا نمایند و از چہل یکے زکوٰۃ را منت بفقرا و مساکین رسانند و از محرمات و مشتبہات اجتناب دارند و بر خلائق مشفق و مہربان باشند طریق نجات و رستگاری اینست والسلام

مکتوب ۱۹۰ صد و نودم

بہ یکے از فرزندان میر محمد نعمان بدخشی صدور یافتہ در تحریض بر دوام ذکر الٰہی جل سلطانہ و در ترغیب بر اختیار نمودن طریقہ علیہ نقشبندیہ قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم با بیان طرز ذکر و ما یناسب ذالک ¤

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم الحمد للہ رب العٰلمین والصلوٰۃ والسلام علیٰ سید المرسلین واٰلہ الطاہرین اجمعین دانا و آگاہ باش کہ سعادت تو بلکہ سعادت جمیع بنی آدم و فلاح و رستگاری ہمہ در ذکر مولائے خود است جل سلطانہ تا ممکن باشد جمیع اوقات را مستغرق ذکر الٰہی جل شانہ باید ساخت و یک لحظہ تجویز غفلت نباید کرد للہ سبحانہ الحمد والمنۃ کہ دوام ذکر در طریقہ حضرات خواجگان قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم در ابتدا میسر میگردد و بطریق اندراج النہایۃ فی البدایۃ حاصل مے شود پس اختیار این طریقہ علیہ مر طالب را اولے و انسب باشد

ف۱ قولہ بہجت بالفتح شادمانی و تازگی و زیبائی و خوبی و بالضم چنانکہ مشہور است غلط است ۱۲ غ ف۲ قولہ مولع بضم میم و واو معروف و فتح لام و عین مہملہ صیغہ اسم مفعول بمعنی حریص گردانیدہ شدہ ۱۲ غ ف۳ قال صلی اللہ علیہ وسلم ومن وقع فی الشبہات وقع فی الحرام یعنی و کسیکہ بیفتد در شبہات می افتد یا نزدیک است کہ بیفتد در حرام رواہ الشیخان ۱۲ مشکوٰۃ ف۴ قال صلی اللہ علیہ وسلم لا یرحم اللہ من لا یرحم الناس رحمت نمی کند خدا تعالیٰ برحمت خاص کامل خود کسے را کہ رحمت نمیکند او آدمیان را رواہ الشیخان ۱۲ مشکوٰۃ ف۵ اشارۃ الی قولہ تعالیٰ انما الصدقات للفقراء والمساکین الخ ۱۲ سورہ توبہ پارہ یعتذرون ۱۲

بلکہ واجب و لازم پس بر تو باد کہ قبلۂ توجہ را از ہمہ سو گردانیدہ بالکلیت بجناب عالی اکابر این طریقہ علیہ اقبال نمائے و ہمتی از باطن شریف ایشان خواہی در ابتدا از ذکر گفتن چارہ نبود باید کہ متوجہ قلب صنوبری گردی کہ آن مضغہ ہیچو چہرہ الیست مر قلب حقیقی را و اسم مبارک اللہ را بران قلب بگزرانی و درین وقت بقصد ہیچ عضوے را حرکت ندہی و بالکلیت متوجہ قلب نشینی و در متخیلہ صورت قلب را جا ندہی و بآں ملتفت نباشی چہ مقصود توجہ بقلب است نہ تصویر صورت آن و معنی لفظ مبارک اللہ را بیچونی و بے چگونگی بلا ملاحظہ نمائی و ہیچ صفت را بآن منضم نہ سازی و بحاضر و ناظر نیز ملحوظ نہ کنی تا از ذروۂ حضرت ذات تعالیٰ و تقدس بحضیض صفات فرود نیائی و از آنجا بشہود وحدت در کثرت نیفتی و از گرفتاری بیچون بشہود چون آرام نہ گیری چہ ہر چہ در مرآت چون ظاہر شود بیچون نبود و ہر چہ در کثرت نمود ار گردد واحد حقیقی نباشد بیچون را در ائے دائرہ چون باید جست بسیط حقیقی را بیرون محاوطۂ کثرت باید طلبید اگر در وقت ذکر گفتن صورت پیر بے تکلف ظاہر شود آں را نیز بقلب باید برد و در قلب نگاہ داشتہ ذکر باید گفت میدانی کہ پیر کیست پیر آنکس است کہ از و طریق وصول بجناب قدس خداوندی جل شانہ استفادہ نمائی و مددہا و اعانتہا درین طریق یابی مجرد کلاہ و دامنی و شجرہ کہ عرف شدہ است از حقیقت پیری و مریدی خارج است و داخل رسوم و عادات مگر آنکہ بجامۂ تبرک از شیخ کامل و مکمل بدست آری و با عتقاد و اخلاص باو زندگانی نمائی احتمال ثمرات و نتائج درین صورت نیز قوی است و بدانی کہ منامات و واقعات شایان اعتماد و اعتبار نیست۔ اگر کسے خود را در خواب یا در واقعہ بادشاہ دید یا قطب وقت یافت فی الحقیقت نہ چنین است بیرون خواب و واقعہ اگر بادشاہ شود یا قطب گردد

ف۱ یعنی چون طریقہ علیہ نقشبندیہ این چنین است پس بر تو واجب و لازم باد کہ قبلہ الخ ۱۲ ف۲ بدانکہ مقام قلب صنوبری یعنی پارۂ از گوشت کہ بشکل صنوبر است در جسم انسان دو انگشت فروتر زیر پستان چپ است و نور او سرخ است ¤ اے خواجہ بکوئے اہل دل منزل کن ¤ در پہلوئے اہل دلے حاصل کن ¤ خواہی کہ بہ بینی جمال محبوب ازل ¤ آئینۂ تو دل است رو در دل کن ¤ ۱۲ ف۳ قال اللہ تبارک و تعالیٰ واذکر اسم ربک وتبتل الیہ تبتیلا ۱۲ ف۴ فی القاموس حاوطہ خالفہ وداورہ فی امر یریدہ و ھو یاباہ کان کلا منھما یحوط صاحبہ یعنی بیرون از حیطہ و دائرہ کثرت الخ ۱۲ ف۵ جمع واقعہ و واقعہ بکسر قاف و فتح عین مہملہ خواب و بمعنی جنگ و حادثہ و سختی و زمان قیامت و مردن و حال و کارزار ۱۲ غیاث و در اصطلاح صوفیہ چیزے کہ وارد شود بر قلب بہر طریق کہ باشد خواہ بقوت قلب خواہ بغیر آن ۱۲ ولی محمد واقعہ در اصطلاح صوفیہ گویند امرے را کہ در قلب واقع شود خواہ در یقظہ و بیداری خواہ در نوم معروف اما لتعطل حواس ضروری ست مر واقعہ را ۱۲ محمد افضل رح۔ اقول پس ثابت و متحقق شد کہ نسبت میان منام و واقعہ عموم و خصوص است و در کلام حضرت شیخ قدس سرہ مراد از واقعہ غیر منام است کما ہو مقتضی التقابل ۱۲

مسلم است پس از احوال و مواجید ہرچہ در بیداری وافاقت ظاہر شود گنجائش اعتماد دارد و الا فلا و بدانی کہ نفع ذکر و ترتب آثار برآں مربوط باتیان شریعت است پس در ادائے فرائض و سنن و اجتناب از محرم و مشتبہ نیک احتیاط باید کرد و در قلیل و کثیر بعلماء رجوع باید نمود و بمقتضائے فتوے ایشاں زندگانی باید نمود و السلام۔

مکتوب ۱۹۱ صد و نود و یکم

بخان خاناں صدور یافتہ در ترغیب بر متابعت انبیا علیہم الصلوٰۃ والسلام و در بیان آنکہ در تکلیفات شرعیہ مراعات یسر تمام نمودہ اند و تخفیف تام فرمودہ۔ اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ الَّذِیْ ھَدٰنَا لِھٰذَا وَمَا کُنَّا لِنَھْتَدِیَ لَوْلَا اَنْ ھَدٰنَا اللّٰہُ لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ سعادت ابدی و نجات سرمدی مربوط بمتابعت انبیا است صَلَوَاتُ اللّٰہِ تَعَالٰی وَتَسْلِیْمَاتُہٗ سُبْحَانَہٗ عَلٰی اَجْمَعِھِمْ عُمُوْمًا وَّعَلٰی اَفْضَلِھِمْ خُصُوْصًا اگر فرضاً ہزار سال عبادت کردہ شود و ریاضات شاقہ و مجاہدات شدیدہ بجا آوردہ اگر بہ نور متابعت ایں بزرگواراں منور نگردد بجوے نمی خرند و بخواب نیمروزے کہ سراسر غفلت و تعطیل است کہ بامر ایں برگزیدگاں واقع شود برابر نمی اندازند و مثل سراب بقیعۃ می شمرند کمال عنایت خداوندی جل سلطانہ آں است کہ در جمیع تکلیفات شرعیہ و مامورات دینیہ نہایت یسر و غایت سہولت را مراعات فرمودہ است مثلاً در ہشت پہر شبانہ روزی بہ ہفتدہ رکعت نماز تکلیف فرمودہ کہ وقت ادائے آں مجموع بیک ساعت نمی کشد معذلک در قراءۃ آں ہرچہ میسر شود کفایت نمودہ و اگر قیام متعذر شود بقعود تجویز فرمودہ و در وقت تعذر قعود بہ

---

۱ اشارت است بکریمہ کہ در پارہ ولو اننا و سورہ اعراف واقع است وقالوا الحمد للّٰہ الذی ھدٰنا الخ یعنی و گویند سپاس آں خدائے راست کہ دلالت کرد مارا بسوئے ایں و ہرگز مستعد راہ یافتن نبودیم اگر راہ نہ نمودے مارا خدا ہر آئینہ آمدند فرستگان پروردگار ما براستی ۱۲ ۲ اشارت است بکریمہ کہ واقع است در پارہ قد افلح و سورۂ نور یعنے والذین کفروا اعمالھم کسراب بقیعۃ الخ یعنے و آنانکہ کافر شدند اعمال ایشاں مانند سراب است بزمین ہموار الخ ۱۲ ۳ قولہ ہفتدہ رکعت نماز یعنی فرض صبح دو رکعت ظہر چہار رکعت عصر چہار رکعت مغرب سہ رکعت عشا چہار رکعت مجموع ہفتدہ رکعت ۱۲ ۴ اشارۃ الی ما قالہ صلی اللّٰہ علیہ وعلی آلہ وسلم ان الدین یسر یعنی بدرستیکہ دین مسلمانی مبنی بر آسانی است ۱۲ رواہ البخاری ۵ قال تعالی فاقرءوا ما تیسر من القرآن ۱۲ ۶ یعنی رعایت آسانی بتمام و کمال نمودہ اند ۱۲

اضطجاع اشارت فرمودہ و چوں رکوع و سجود متعسر شود بایما و اشارت دلالت نمودہ و در طہارت اگر قدرت بر استعمال آب متحقق نشود تیمم را خلیفۂ آں ساختہ و در زکوٰۃ از چہل یک حصہ را بفقراء و مساکین تعین فرمودہ و آنرا نیز مقید باموال نامیہ و انعام سائمہ داشتہ و در تمام عمر یک حج را فرض ساختہ مع ذلک مشروط بزاد و راحلہ و امن طریق گردانیدہ و دائرۂ مباح را وسیع ساختہ چہار زن بنکاح و از سراری ہر قدر کہ بخواہد مباح فرمودہ و طلاق را وسیلۂ تبدیل نساء گردانیدہ و از اطعمہ و اشربہ و اقمشہ اکثر را مباح ساختہ و اندک را محرم و آنہم بواسطۂ مصالح عباد اگرچہ یک شراب بے مزہ پرضرر را حرام گردانیدہ اما چندیں اشربۂ خوشخور پرنفع را در عوض آں مباح ساختہ عرق قرنفل و عرق دارچینی باآں خوشخوری و خوشبوئی چنداں منافع و فواید دارد کہ چہ نویسد چیز تلخ و بدمزہ تند بوئے بدخوئے ہوش ربائے پرخطرے راباآن عرق خوشبوئے خوشخورے چہ مناسبت شَتَّانَ مَا بَیْنَھُمَا مع ذلک فرقے کہ از راہ حل و حرمت می خیزد جدا است و تمیزے کہ از رہگذر رضائے پروردگار جل سلطانہ و عدم رضائے او تعالیٰ پیدا میشود علاحدہ و بعضے از لباسہائے ابریشم راکہ محرم فرمودہ چہ باک کہ چندیں انواع جامہائے مزیب و قماشہائے مزین در عوض آں حلال گردانیدہ است و لباسہائے پشمین کہ مطلقا مباح ساختہ است بمراتب از لباسہائے ابریشم بہتر است معذلک لباس ابریشم بزناں مباح فرمودہ کہ منافع آں نیز عائد بمرداں است و ہمچنیں است حال ذہب و فضہ کہ حلی زناں از برائے تمتع مرداں است اگر بے انصافے بایں یسر و بایں سہولت متعسر و متعذر داند بمرض قلبی مبتلا است و بعلت باطنی گرفتار بسیارے از کارہا است کہ اصحا بر فعل آں یسیر تمام دارند و بر ضعفا متعسر است بعسر تمام مرض قلبی عبارت از

للفقراء و المساکین ۱۲

---

۱ قال تعالی وللّٰہ علی الناس حج البیت من استطاع الیہ سبیلا ۱۲ ۲ ستور بارکش و شتر سواری و مرکب نرباشد یا مادہ و تا در آخر برائے مبالغہ ۱۲ ۳ جمع سریہ بضم اول و تشدید را المکسورہ و بشدید تحتانی بمعنی کنیز یک برائے جماع و تمتع باشد و ایں لفظ منسوب است بلفظ سر کہ بکسر اول بمعنی جماع باشد و ایں ضمہ سیں از تغیرات نسبت است از منتخب و قاموس و غیاث ۴ قولہ اطعمہ جمع طعام بمعنی اشیاء خوردنی و اشربہ جمع شراب یعنی اشیاء نوشیدنی و اقمشہ جمع قماش بضم اول رخت و اسباب و متاع خانہ ۱۲ ۵ قرنفل بفتحتین و ضم فا نام دوائے معروف و ایں معرب کرن پھول ۱۲ غ ۶ کہ تار و پود آنہا ابریشم باشد یا پود از ابریشم و تار از چیزے دیگر اما اگر پود از غیر ابریشم باشد مباح است و ہمچنیں علم جامہ بقدر چہار انگشت از ابریشم نیز مباح است و در مذہب امام رحمۃ اللّٰہ علیہ ازیں نیز وسعت و گنجائش است والتفصیل فی کتب الفقہ ۱۲ ۷ کہ دراں افزائش ممکن بود ند باشد یا سیم مسکوک یا تبر یا زیور یا ظرف طلا و نقرہ باشد یا مال تجارت کہ بہ نیت تجارت خریدہ شود ۱۲ ۸ چہار پایگاں چرندہ کہ اکثر سال بر چریدن در صحرا کفایت کنند ۱۲ ۹ در میان ایں ہر دو فرقے است بسیار و امتیاز نیست بشمار ۱۲ ۱۰ کہ یکے حرام و دیگرے حلال و یکے موجب خوشنودی و دیگرے باعث غیظ و غضب آں تعالیٰ و تقدس ۱۲ ۱۱ کہ مقصود اصلی از زیب و زینت زناں تمتع و انتفاع مرداں است باآنہا ۱۲

عدم تیقین قلب است باحکام منزلہ سماوی تصدیقے کہ دارند صورت تصدیق است نہ حقیقت تصدیق علامت حصول حقیقتِ تصدیق [جواب سوال ۱۲] ثبوت یسر است در اتیان احکام شرعیہ وبدون نہ مالخرط القتاد وقال اللّٰہُ تَبَارَکَ وَتَعَالٰی کَبُرَ عَلَی الْمُشْرِکِیْنَ مَا تَدْعُوْھُمْ اِلَیْہِ اَللّٰہُ یَجْتَبِیْ اِلَیْہِ مَنْ یَّشَآءُ وَیَھْدِیْ اِلَیْہِ مَنْ یُّنِیْبُ وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْھُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَۃَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّھَا وَاَکْمَلُھَا ٭

مکتوب ۱۹۲ صد و نود و دوم

بشیخ بدیع الدین سہارنپوری صدور یافتہ در جواب استفسار کہ نمودہ بودند ٭ اخوی اعزی ارشدی شیخ بدیع الدین [آغاز مکتوب ۱۲] استفسار نمودہ بودند کہ در عرضداشت یا زدہم کہ بحضرت خواجہ قدس سرہ نوشتہ واقع شدہ است کہ بمقامی رنگین گشت کہ بلند تر از مقام حضرت صدیق اکبر است رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ الخ [این فقیر ۱۲] معنی این کلام چہ باشد بدان اَرْشَدَکَ اللّٰہُ تَعَالٰی لَانُسَلِّمُ کہ این عبارت مستلزم تفضیل است باآنکہ لفظ ہم نیز واقع شدہ است [آغاز جواب ۱۲] وَلَوْ سَلَّمْ گوئیم کہ این سخن وسخنان دیگر کہ دران عرضداشت واقع شدہ [خود بر صدیق اکبر ۱۲] است از جملۂ واقعات است کہ بہ پیر خود نوشتہ ومقرر این طائفہ است کہ ہرچہ از وقائع رومیدہد صحیح باشد یا سقیم بے تحاشی [بے تکلف ۱۲] بہ پیر خود اظہار می نمایند چہ در غیر صحیح نیز احتمال تاویل وتعبیر است پس از اظہار آں چارہ نبود ودر مانحن فیہ بملاحظہ این معنی ہیچ محظور [آنچہ از دروے انیم ۱۲] [استحالہ ۱۲] لازم نمی آید وحل دیگر آنکہ تجویز نمودہ اند [علماء ۱۲] کہ اگر در جزئے از

لہ قولہ کبر علی المشرکین واقع است در پارہ الیہ یرد سورۂ شوری یعنی دشوار آمد بر مشرکان آنچہ میخوانی ایشان را بآن خدا برمیگزیند بسوئے خود ہر کرا خواہد وراہ مینماید بسوئے خود ہر کرا رجوع میکند ۱۲ ٢ہ شمۂ از حال شیخ بدیع الدین بحاشیہ مکتوب صد وہفتاد ودوم بمعرض تحریر آمدہ من شاء فلیرجع الی ہناک ۱۲ ٣ہ یعنی پیر بزرگوار خود اعنی حضرت محمد الباقی قدس سرہ الاقدس ۱۲ ٤ہ حیث قال فی المکتوب الحادی عشر خود را ہم بالعکاس آں مقام رنگین ومنقش یافت ولفظ ہم دلالت نمیکند مگر بر شرکت دلو بوجہ من الوجوہ فاین المساواۃ فضلا عن التفضیل فلا استلزام ولا ایہام الا ان المعاند یجعل العناد وحسبنا رب العباد وھو یقضی یوم التناد اعاذنا اللّٰہ من حسد الحساد ۱۲ ۵ہ یعنی اگر تسلیم کنیم کہ این عبارت مستلزم تفضیل است گوئیم الخ ۱۲ ٦ہ یعنی بدون تحقق این علامت تحقق تصدیق ووجود یقین قلبی باحکام شرعیہ غیر ممکن است بلکہ محال وخرط القتاد کہ عبارت از دست مالیدن وکشیدن است بر شاخ درخت خاردار یعنی رنج ومحنت برداشتن ۱۲ ٧ہ بدانکہ تاویل وتعبیر عبارت است از بیان مرادہ ماٰل وصرف کلام از ظاہر آن ۱۲ ٨ہ فان الوقائع سیما قبل العرض علی الشیخ لاتکون مبنیۃ علی الظاہر ولا مستلزمۃ لصحتہا بل تکون بین بین ۱۲ ٩ہ راہرو را در اثناء طریق ۱۲

جزئیات غیر نبی را بر نبی فضل متحقق شود باکے نیست بلکہ واقع است چنانکہ در مادۂ شہداء زیادتیہا واقع شدہ است کہ در انبیاء نیست عَلَیْھِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ باآنکہ فضل کلی مر نبی راست عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ برین تقدیر اگر سیر غیر نبی در کمالات آں جزئی واقع شود وخود را دران [غیر نبی ۱۲] مقام بلند تر یابد ہم مجوز باشد [از مقام نبی ۱۲] ہرچند حصول آں مقام او را بواسطۂ متابعت نبی است ونبی را نیز ازان مقام بحکم حدیث مَنْ سَنَّ سُنَّۃً حَسَنَۃً فَلَہٗ اَجْرُھَا وَاَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِھَا نصیب تام ست پس ہرگاہ فضل جزئی غیر نبی را بر نبی مجوز گشت [جائز ۱۲] بر غیر نبی بطریق اولی مجوز خواہد بود [اگرچہ صدیق اکبر باشد یا فاروق رضی اللّٰہ عنہما ۱۲] فلا اشکال [فیما نحن فیہ ۱۲] اَصْلًا وَالسَّلَامُ ٭

مکتوب ۱۹۳ صد و نود و سیوم

بسیادت پناہی شیخ فرید صدور یافتہ در ترغیب بہ تصحیح عقاید بروفق آرائے اہل سنت وجماعت وتحریض [رانگیختن ۱۲] بر تعلم احکام فقہیہ از حلال وحرام وفرض وواجب وسنت ومندوب ودر بیان غربت اسلام واغراء بر ترویج وتائید آں بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اَللّٰہُ تَعَالٰی نَاصِرُکُمْ وَمُعِیْنُکُمْ عَلٰی کُلِّ [بالکسر بر فلا نیدن ۱۲]

لہ قولہ باکے نیست چہ مدار تفضیل ومناط فضیلت بر فضل کلی است نہ جزئی والا لزم ما لزم من خلاف المعتقدات المفردۃ المسلمۃ عند الکل فافہم فانہ من مزال الاقدام ۱۲ ٢ہ اقول بلکہ در مادۂ غیر شہداء نیز واقع شدہ است قال صلی اللّٰہ علیہ وسلم ان من عباد اللّٰہ لاناسا ماھم بانبیاء ولا شہداء یغبطہم الانبیاء والشہداء یوم القیمۃ قالوا تخبرنا من ھم قال ھم قوم تحابوا بروح اللّٰہ علی غیر ارحام بینہم ولا اموال یتعاطونہا فواللّٰہ ان وجوھہم لنور وانہم لعلی نور ولا یخافون اذا خاف الناس ولا یحزنون اذا حزن الناس وقرء ھذہ الآیۃ الا ان اولیاء اللّٰہ لاخوف علیہم ولا ھم یحزنون رواہ ابوداؤد بدانکہ انبیاء بر حال ایشان غبطہ می برند نہ ازاں جہت کہ درجات وکمالات ایشان از درجات وکمالات انبیاء زیادہ است لیکن ایشان را شرف عالی است کہ دائم در قرب حضرت حق اند وحضرت حق ایشان را از نظر خلق پوشیدہ داشتہ است وبرسبیل دوام ایشان را بخود مشغول گردانیدہ بادشاہ جمیع امور ممالک را بیکے از مقربان خود تفویض مینماید واو با مر بادشاہ در ممالک تصرف میکند دیگرے آفتابہ دار است وآب دستو بادشاہ ترتیب میکند ودائم پیش بادشاہ است البتہ آں متصرف در ممالک نزد بادشاہ مقرب تر است وبرگزیدہ تر ومرتبہ ودرجہ وے عالی تر اگر قابلیت وے بیشتر نبودے متصرف در ممالک نشدے لیکن آفتابہ دار این شرف دارد کہ دائم در قرب بادشاہ است وخدمت خاصۂ او میکند ولغیر او مشغول نیست ۱۲ ملتقط من رشحات ٣ہ قولہ من سن الخ یعنی کسیکہ بنہاد وپیدا کرد در دین مسلمانی راہ وروش نیک را در مردم پس مراو راست ثواب آں سنت کہ خود کردہ وثواب کسیکہ کار کرد بآں سنت بعد از وے رواہ مسلم وقال صلی اللّٰہ علیہ وسلم من دل علی خیر فلہ مثل اجر فاعلہ رواہ مسلم یعنی کسیکہ راہ بنماید بر خیرے پس مراو راست مانند مزد کنندہ خیر ودلالت خیر در حکم خیر است ۱۲ ٤ہ قولہ اللّٰہ تعالی ناصرکم الخ یعنی حق سبحانہ وتعالی یاری کنندہ شما باد واعانت کنندہ شما بر ہر چیز کہ عیب ناک کند شما را وزشت سیازد شما را ۱۲ ۵ہ کما یدل علیہ الآیات والاحادیث العدیدۃ الواردۃ فیہم کما لا یخفی علی المطلع الماہر ۱۲

مَا يَعْنِيُكُمْ وَيُبَشِّيْنُكُمْ نخستین ضروریات بر ارباب تکلیف تصحیح عقائد است بر وفق آراء علماء اہلسنت وجماعت شَکَرَ اللّٰہُ سَعْیَہُمْ کہ نجات اخروی وابستہ باتباع آراء صواب نمائی این بزرگواران است وفرقۂ ناجیہ ہم ایشان واتباع ایشان اند وایشانند کہ بر طریق آن سرور واصحاب آن سرور اند صَلَوٰتُ اللّٰہِ وَتَسْلِیْمَاتُہٗ عَلَیْہِ وَعَلَیْہِمْ اَجْمَعِیْنَ وآن علومیکہ از کتاب وسنت مستفاد ند ہمان معتبر اند کہ این بزرگواران از کتاب وسنت اخذ کردہ اند وفہمیدہ زیرا کہ ہر مبتدع وضال عقاید فاسدۂ خود را بزعم فاسد خود از کتاب وسنت اخذ میکند پس ہر معنی از معانی مفہومہ از نہا معتبر نباشد واز برائے تصحیح این عقاید حقہ رسالۂ امام اجل تورپشتی بسیار مناسب است وقریب بفہم مذکور مجلس شریف بودہ باشد اما رسالۂ مذکورہ چونکہ مشتمل بر استدلالات است وطول وبسط بسیار دارد اگر رسالۂ کہ متضمن مسائل صرف بودہ باشد اولے وانسب خواہد بود درین اثنا بخاطر حقیر نیز خطور کردہ کہ درین باب رسالہ بنویسد کہ متضمن عقاید اہل سنت وجماعت باشد وسہل المأخذ اگر میسر شد نوشتہ متعاقب بخدمت خواہد فرستاد وبعد از تصحیح این عقاید علم حلال وحرام وفرض وواجب وسنت ومندوب ومکروہ کہ علم فقہ متکفل آنست وعمل بمقتضائے این علم نیز ضروری است بعضی از طلبہ فرمایند کہ از کتاب فقہ کہ بعبارت فارسی بودہ باشد در مجلس میخواندہ باشند مثل مجموعۂ خانی وعمدۃ الاسلام واگر عیاذا باللّٰہ سبحانہ در مسئلہ از مسائل اعتقادیہ ضروریہ خلل رفت از دولت نجات اخروی محروم است واگر در عملیات مساہلہ رود تحتمل کہ بے توبہ ہم درگذرانند واگر مواخذہ ہم کنند آخر کار نجات است پس عمدۂ کار تصحیح عقائد است از حضرت خواجہ احرار قدس اللّٰہ تعالے سرہ منقول است کہ میفرمودند کہ اگر تمام احوال ومواجید را بما دہند وحقیقت ما را بعقائد اہل سنت وجماعت متحلی نہ سازند جز خرابی ہیچ نمیدانیم واگر تمام خرابیہا را برما جمع کنند وحقیقت ما را بعقائد اہلسنت وجماعت

ا؎ احتراز است از مجانین وصبیان وسفیہان ومعذوران ۱۲ ۲؎ اللّٰہ تعالے کوششہائے ایشان را مشکور گرداناد وجزائے خیر بایشان رساناد ۱۲ ۳؎ قولہ علم حلال وحرام مبتدا است وقولہ وعمل بمقتضائے این علم معطوف است برآن وقولہ نیز ضروری است خبر مبتدا است ۱۲ ۴؎ مجموعۂ خانی از تالیفات شیخ کمال الدین کریم رحمۃ اللّٰہ علیہ مسائل فقہیہ را اندران کتاب بحوالہائے کتب معتبرہ مذہب رقم نمودہ اند جزاہ اللّٰہ عن المسلمین خیر الجزاء ۱۲ ۵؎ عمدۃ الاسلام از مولفات شیخ ابوطاہر ابن کمال ملتانی است رحمۃ اللّٰہ تعالے در اول حصہ آن عقاید را ودر ثانی فروعات فقہیہ را بیان کردہ اند ۱۲ ۶؎ یعنی بلا توبہ قال اللّٰہ تبارک وتعالیٰ یغفر لمن یشاء ویعذب من یشاء وقال ان اللّٰہ لا یغفر ان یشرک بہ ویغفر ما دون ذلک لمن یشاء ۱۲ ۷؎ عایہ وشانہ ضد زانہ ۱۲

بنوازند ہیچ باک نداریم ثَبَّتَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ عَلٰی طَرِیْقَتِہِمُ الْمَرْضِیَّۃِ بِحُرْمَۃِ سَیِّدِ الْبَشَرِ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُہَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُہَا درویشے از جانب لاہور آمدہ بود گفت کہ شیخ جیو در مسجد جامع نخاس کہنہ از برائے نماز جمعہ حاضر شدہ بودند ومیان رفیع الدین بعد از اظہار التفات ایشان گفتند کہ نواب شیخ جیو در حویلی خود مسجد جامع بنا کردہ اند اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ سُبْحَانَہٗ عَلٰی ذٰلِکَ حضرت حق سُبْحَانَہٗ وَتَعَالٰی مزید توفیق ارزانی فرماید این قسم اخبار کہ مخلصان می شنوند غایت الغایت مسرور وملتہج میگردند سیادت پناہا مگر ما امروز اسلام بسیار غریب است جیتلے کہ امروز در تقویت آن صرف میکنند بکروڑہا میخرند تا کدام شاہباز را باین دولت عظمی مشرف سازند ترویج دین وتقویت ملت در ہمہ وقت از ہر کس کہ بوقوع می آید زیبا است ورعنا اما درین وقت کہ غربت اسلام است از امثال شما جوانان مردان اہل بیت زیباتر ورعناتر است کہ این دولت خانہ زاد خاندان بزرگ شما است از شما ذاتی است واز دیگران عرضی حقیقت وراثت نبوی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُہَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ وَالتَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُہَا در تحصیل این امر عظیم القدر است حضرت پیغامبر صلی اللّٰہ علیہ وسلم اصحاب را مخاطب ساختہ فرمودند کہ شما در زمانے موجود شدہ اید کہ اگر از اوامر ونواہی یہ دہم حصہ را ترک کنید ہلاک شوید وبعد از شما گروہے خواہند آمد کہ اگر دہم حصہ را از اوامر ونواہی بوقوع آرند خلاص شوند این آن وقت است واین گروہ آن گروہ سے گوئے توفیق وسعادت درمیان افگندہ اند کس بمیدان در نمی آید سواران را چہ شد درین وقت کشتن کافر لعین گوبند وآل او بسیار خوب واقع شد وباعث شکست عظیم بر ہنود مردود گشت بہر نیت کہ کشتہ باشند وبہر غرض کہ ہلاک کردہ خوارے کفار خود نقد وقت اہل اسلام است این فقیر پیش ازان کہ این کافر را بکشند در خواب دیدہ بود کہ بادشاہ

ا؎ یعنی ثبات وقیام ودوام بخشد ما را وشما را حق سبحانہ بر طریقہ پسندیدہ اہل سنت وجماعت بحرمت سرور کائنات صلی اللّٰہ علیہ وآلہ وسلم تسلیما کثیرا کثیرا ۱۲ ۲؎ یعنی میاں رفیع الدین اولا التفات وتوجہ شیخ فرید بترویج دین وملت اسلام ورغبت او بطرف کارہائے دین اظہار نمودند وبعد ازاں گفتند کہ نواب شیخ جیو یعنی شیخ فرید الخ ۳؎ قولہ جیتلے یعنی یک جیتل بالکسر ویائے معروف وفتح تائے فوقانی نوعے از سیم مسکوک وبعضی نوشتہ کہ بمعنی دام است کہ بیست وپنجم حصہ فلس باشد ۱۲ ۴؎ عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللّٰہ صلی اللّٰہ علیہ وسلم انکم فی زمان من ترک منکم عشر ما امر بہ ہلک ثم یاتی زمان من عمل منہم بعشر ما امر بہ نجا رواہ الترمذی ۱۲ ۵؎ بدانکہ گوروہر گوبند نائب ششم است مر گورو نانک را کہ بانی قوم سکھ است ومولف کتاب گرنتھ وگوبند سخت متعصب بود در مذہب خود وبا اہل اسلام واسلام عداوت شدید داشت اوست کہ این قوم را بصورت فوج ولشکر بر آوردہ وپیش ازان زی فقراء بود جمل گو بنطر انی لعداوت بر بادشاہ وقت . . . . اختیار نمود کشتہ شد ۱۲ ۶؎ یعنی مانند مسافر کہ کسے آشنا او نباشد واحوال او نپرسد ۱۲

وقت کلمه سر شرک را شکسته است والحق که آن گبر رئیس اہل شرک بود وامام اہل کفر. خَذَلَهُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ

وآن سرور دین ودنیا عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ در بعضے ادعیه خود اہل شرک را باین عبارت نفرین نموده اند

اَللّٰهُمَّ شَتِّتْ شَمْلَهُمْ وَفَرِّقْ جَمْعَهُمْ وَخَرِّبْ بُنْيَانَهُمْ وَخُذْهُمْ اَخْذَ عَزِيْزٍ مُّقْتَدِرٍ

عزت اسلام واہل آن در خواری کفر واہل کفر است مقصود از اخذ جزیه خواری کفار است واہانت ایشان

ہر قدر که اہل کفر را عزت باشد ذلت در اسلام ہمان قدر است این سر رشته را نیک باید نگاه داشت و

اکثر مردم این سر رشته را گم کرده اند واز شومی آن دین را برباد داده قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰى سُبْحَانَهٗ يٰٓاَيُّهَا النَّبِيُّ

جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنٰفِقِيْنَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ جہاد با کفار وغلظت بر ایشان از ضروریات دین است

بقایائے رسوم کفر که در قرن سابق پیدا شده بود درین وقت که بادشاه اسلام را آن توجه باہل کفر نمانده

است بر دلہائے مسلمانان بسیار گران است بر مسلمانان لازم است که بادشاه اسلام را از زشتی رسوم

آن بدکیشان اعلام بخشند ودر رفع آن کوشند شاید بقایائے اینہا مبتنی باشد بر عدم علم بادشاه بر زشتی آنہا

اگر فی الجمله گنجائش وقت یابند بعضے از علماء اسلام را اعلام بخشند که آمده بر شناعت رسوم اہل کفر اعلام

نمایند که از برائے تبلیغ احکام شرعی اظہار خوارق وکرامات ہیچ درکار نیست در قیامت عذر نخواہند

شنید که بے تصرف تبلیغ احکام شرعی نکرد انبیا علیہم الصلوات والتسلیمات که بہترین موجودات

اند تبلیغ احکام شرعی میکردند اگر امتان معجزات می طلبیدند فرمودند که معجزات از نزد خدا است

عزوجل برما تبلیغ احکام است وتواند بود که دران اثنا شاید حق سبحانه وتعالی بروے امرے ظاہر سازد

که باعث اعتقاد حقیت این جماعه باشد. . . . . بہر حال از حقیقت مسائل

شرعیه اطلاع دادن ضروری است تا این واقع نشود عہده بر ذمه علماء ومقربان حضرت بادشاه است

چه سعادت که درین گفتگو جمعے بآزار رسند انبیاء علیہم الصلوات والتحیات در تبلیغ احکام شرعیه

۱ کلّه بالکسر وتشدید لام آنچه مثل خیمه کوچک از جامهٔ باریک وتنک بجهت منع پشه ومگس سازند ومؤید بمعنی خیمه وسائبان نوشته ۱۲ اغ ۲ قوله اللّٰہم شتت الخ یعنی اے خدا پراگنده ساز اجتماع ایشان را ومتفرق کن جماعت ایشان را وبگیر ایشان را گرفتن شخص باعزت واقتدار ۱۲ ۳ واقع است در سورهٔ تحریم وپاره قد سمع یعنی اے پیغامبر جہاد کن با کافران وبا منافقان نیز ودرشت شو بر ایشان ۱۲ ۴ یعنی فردا در قیامت این عذر از کسے مسموع نه گردد که چون من بر کرامات وخوارق عادات تصرف نداشتم تبلیغ احکام شرعیه نکردم چه تبلیغ احکام را این امر لازم نیست ۱۲ ۵ قوله اگر امتان الخ بدانکه این مضمون در قرآن کریم بکثرت وارد است چنانچه بر ماہر تالی آن مخفی نیست ۱۲ ۶ یعنی آوردن آن برما لازم نیست چون حق جل وعلا بخواہد اظہار آن نماید وآنچه برما است تبلیغ احکام است وبس ۱۲ ۷ قال الله تبارك وتعالی فالذين هاجروا واخرجوا من ديارهم واوذوا في سبيلي وقاتلوا وقتلوا لاكفرن عنهم سيئاتهم ولادخلنهم جنات تجري من تحتها الانهار ثوابا من عند الله والله عنده حسن الثواب ۱۲

چه آزارہا که نه کشیده اند ومحنت ہا که ندیده بہترین ایشان عَلَيْهِمْ مِّنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّحِيَّاتِ

اَكْمَلُهَا فرموده مَا اُوْذِيَ نَبِيٌّ مِّثْلَ مَا اُوْذِيْتُ عمر بگذشت وحدیث درد ما آخر نشد. شب بآخر شد

کنون کوته کنم افسانه را. والسلام والاکرام

مکتوب ۱۹۴ صد ونود وچہارم

بصدر جہان صدور یافته در بیان تحریض بر ترویج ملت وتائید دین وَمَا يَتَعَلَّقُ بِذٰلِكَ

سَلَّمَكُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَعَافَاكُمْ استماع سخنان ترویج احکام شرعیه وتذلیل اعداء ملت مصطفویه

عَلٰى صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ مسلمانان ماتم زدگان را فرح بخش وروح افزا است اَلْحَمْدُ

لِلّٰهِ سُبْحَانَهٗ وَالْمِنَّةُ عَلٰى ذٰلِكَ وَالْمَسْئُوْلُ مِنَ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ الْمَلِكِ الْقَدِيْرِ اِزْدِيَادُ

هٰذَا الْاَمْرِ الْخَطِيْرِ بِحُرْمَةِ النَّبِيِّ الْبَشِيْرِ النَّذِيْرِ عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا

وَمِنَ التَّسْلِيْمَاتِ اَكْمَلُهَا یقین است که مقتدایان اسلام از سادات عظام وعلماء کرام در خلا

وملا متصدی ازدیاد این دین متین وتکمیل این صراط مستقیم خواہند بود بے سروبرگے درین باب چه دراز

نفسی نماید شنیده شد که بادشاه اسلام از حسن استعداد اسلامی خواہان علماء اند. اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ سُبْحَانَهٗ

عَلٰى ذٰلِكَ. معلوم شریف است که در قرن سابق ہر فسادے که پیدا شد از شومی علماء سوء بظہور آمد درین

باب تتبع تمام مرعی داشته از علماء دیندار انتخاب نموده اقدام خواہند فرمود علماء سوء لصوص دین اند

مطلب ایشان حب جاه وریاست ومنزلت نزد خلق است وَالْعِيَاذُ بِاللّٰهِ سُبْحَانَهٗ مِنْ فِتْنَتِهِمْ

۱ قوله ما اوذی نبی الخ یعنی رنجانیده نشد ہیچ یکے پیغمبر چنانچه من رنجانیده شدم یعنی در راه خدا ودر تبلیغ احکام شرعیه آلہیه واندرین باب نیز وارد شده است قال صلی الله علیه وسلم لقد اخفت فی الله وما یخاف احد ولقد اوذیت فی الله وما یوذی احد رواه الترمذی یعنی ترسانیده شده ام در دین خدا وترسانیده نشد ہیچ یکے مثل من وایذا رسانیده شده ام در راه خدا وایذا رسانیده نشد ہیچ یکے چون من شیخ عبد الحق رحمه الله گفته چنانکه در حدیث دیگر آمده ما اوذی نبی مثل ما اوذیت ۱۲ ۲ یعنی شخصے که بے سروبرگ است وعاجز وامانده یعنی خود حضرت ایشان اندرین باب چه تطویل سخن نماید یعنی وماذا یظهر عدیم الطاقة وفاقد الاستطاعة فی هذا الباب ۱۲ ۳ یعنی سلامت دارد شما را خدائے پاک وعافیت بخشد شما را از جمیع آفات ۱۲ ۴ لصوص بضمتین جمع لص بالکسر والتشدید بمعنی دزد ورا ہزن ۱۲

آرے بہترین ایشان بہترین خلائق است ایشانند کہ فردائے قیامت سیاہی ایشان را بخون شہدائے فی سبیل اللہ وزن خواہند کرد و پلہ[1] این سیاہی خواہد چربید شَرُّ النَّاسِ شِرَارُ الْعُلَمَاءِ وَخَيْرُ النَّاسِ خِيَارُ الْعُلَمَاءِ[2] ثانیا ملتمس آں کہ بعضے بیات برآں آمدہ کہ خود در العسکر رساند بتقریب ماہ مبارک رمضان در حضرت دہلی توقف واقع شد ان شاء اللہ تعالیٰ بعد از مضی این ماہ مبارک بخدمت اعزہ خواہد رسید والسلام

مکتوب ۱۹۵ صد و نود و پنجم

نیز بصدر جہاں صدور یافتہ در اغراء و تحریض بر ترویج شریعت غرّا و اظہار تاسف بر ضعف اسلام و اہل آں ۔ سَلَّمَکُمُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاَبْقَاکُمْ احسان سلاطین چونکہ نسبت بکافۂ خلائق حاصل است بضرورت دلہائے خلائق بحکم جُبِلَتِ الْخَلَائِقُ عَلٰی حُبِّ مَنْ اَحْسَنَ اِلَیْہِمْ[3] بجانب محسنان مائل است پس ناچار بواسطۂ این ارتباط جبی اخلاق و اوضاع پادشاہان بعموم خلائق عَلٰی تَفَاوُتِ دَرَجَاتِ الْاِحْسَانِ ساری ست از خیر و شر و صلاح و فساد مانا[4] ازینجا گفتہ اند اَلنَّاسُ عَلٰی دِیْنِ مُلُوْکِہِمْ کاروبار قرن سابق مصداق این سخن است اکنوں کہ انقلاب دول بظہور پیوستہ و سَورت[5] عناد اہل ملل بر ہم شکستہ بر ائمہ اسلام از صدور عظام و علماء کرام لازم است کہ تمام ہمت خود را مصروف رواج شریعت غرا ساختہ در ہدایت امر ارکان اسلام منہدمہ را بر پا سازند کہ در تسویف خیریت ظاہر نمیشود و دلہائے غریبان ازین تاخیر در اضطراب است شدت ہائے قرن سابق در دلہائے

[1] قولہ سیاہی الخ اشارت است بحدیثے کہ ذکر کردہ او الغزالی در احیاء و نیز روایت کردہ او را ابن عبد البر و آوردہ شیرازی در القاب ذہبی در فضل و علم و ابن جوزی در علل و دیلمی از ابن عمرو افادہ المعرب [2] قولہ شر الناس الخ اشارت است بحدیثے کہ وارد است اندرین باب قال صلی اللہ علیہ وسلم الا ان شر الشر شرار العلماء وان خیر الخیر خیار العلماء یعنی دانا و آگاہ باشید کہ بدترین بدان بدان علما اند و بدرستی کہ نیک ترین نیکان نیکان علماء اند زیرا کہ علماء متبوع اند و مردم تابع ایشان پس بدی و نیکی ایشان در خلق بیشتر سرایت میکند کہ از مردم دیگر رواہ الدارمی قال السیوطی فی الجامع الصغیر شرار الناس شرار العلماء فی الناس ـ البزار عن معاذ حسن ـ واوردہ المناوی ایضا بهذا اللفظ ۱۲ [3] قولہ جبلت الخلائق الخ یعنی خلائق مجبول اند یعنی در جبلت و خلقت و طینت ایشان داخل گشتہ است بر محبوب داشتن کسیکہ احسان کردہ باشد بایشان یعنی مطبوع اند بر محبت محسن خود قال المعرب رواہ ابو نعیم فی الحلیۃ والعسکری فی الامثال مرفوعا بلفظ جبلت القلوب علی حب من احسن الیہا و بغض من اساء الیہا قال السیوطی رواہ البیہقی عن ابن مسعود مرفوعا وھو المحفوظ قال ابن عدی وھو المعروف ۱۲ [4] قولہ مانا بمعنی شبیہ و نظیر و مانند شوندہ و بمعنی تحقیق و بمعنی شاید و ہمانا یعنی پنداری و گوئی ۱۲ غ [5] سورت بالفتح تیزی و حدت و تیزی ہر چیز و ظلم و خشم ۱۲

مسلمانان متمکن است مبادا تلافی آن نشود و غربت اسلام بتطویل انجامد ہر گاہ پادشاہان را گرمی ترویج سنت سنیۂ مصطفویہ عَلٰی صَاحِبِہَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ نباشد و مقربان ایشان نیز درین باب خود را معاف دارند و حیات چند روزہ را عزیز شمرند کار بر فقراء اہل اسلام بسیار تنگ و تیرہ خواہد بود اِنَّا لِلّٰہِ وَاِنَّا اِلَیْہِ رَاجِعُوْنَ[1] عزیزے میفرماید ع آنچہ از من گم شدہ گر از سلیمان گم شدے ۔ ہم سلیمان ہم پری ہم اہرمن بگریستے ۔ شعر صُبَّتْ عَلَیَّ مَصَائِبُ لَوْ اَنَّہَا ۔ صُبَّتْ عَلَی الْاَیَّامِ صِرْنَ لَیَالِیَا[2] ۔ از جملہ شعائر اسلام تعیین قضاۃ است در بلاد اسلام کہ در قرن سابق محو شدہ بود سرہند کہ اعظم بلاد اسلام است چند سال است کہ قاضی ندارد و حامل رقیمۂ دعا قاضی یوسف آبائی او تا بناء سرہند است قاضی شدہ آمدہ اند چنانکہ اسناد سلاطین بدست وارد مشار الیہ بصلاح و تقوی متحلی است اگر صلاح دانند این امر عظیم القدر را باو تفویض فرمایند ثَبَّتَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَتَعَالٰی وَاِیَّاکُمْ عَلٰی جَادَّۃِ الشَّرِیْعَۃِ الْحَقَّۃِ عَلٰی مَصْدَرِہَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ ۔

مکتوب ۱۹۶ صد و نود و ششم

بہ منصور عرب صدور یافتہ در بیان آنکہ راہے کہ ما در صدد قطع آنیم ہمگی ہفت گام است و بہر گامے ازین گامہا سالک از خود دور می افتد و بحق سبحانہ نزدیک ۔ صحیفۂ مرحمت و رقیمۂ مکرمت در اعز ازمنہ ورود یافت لِلّٰہِ سُبْحَانَہُ الْحَمْدُ وَالْمِنَّۃُ کہ خواص از یاد عوام فارغ نیستند و کہتران از غم خوارگی کہتران خالی نیند جَزَاکُمُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ خَیْرَ الْجَزَاءِ مخدوما ع از ہر چہ میرود سخن دوست خوش تر است ۔ این راہ[3] کہ ما در صدد قطع آنیم ہمگی ہفت گام است دو گام بعالم خلق تعلق دارد و پنج گام بعالم امر بگام اول کہ سالک در عالم امر نیز نہد تجلی افعال رو میدہد و بگام دوم تجلی صفات

[1] قولہ انا للہ وانا الیہ راجعون امتثال لقولہ تعالیٰ و بشر الصابرین الذین اذا اصابتہم مصیبۃ قالوا انا للہ الخ واشارۃ الی ان مصیبۃ غربۃ الاسلام و ضعفہ و ذلتہ اعظم المصائب کما قال صبت علی الخ والکریمۃ ہذہ فی الجزء الثانی من المثانی ۱۲ [2] یعنی ریختہ شدند بر من مصیبت ہا و غمہا چنانکہ اگر بدرستی آن غمہا ریختہ شوند بر روزہا آن روزہا با وجودے کہ روشن اند بباعث تاریکی و ظلمتہائے مصائب مذکورہ مبدل شوند بشبہائے تاریک ۱۲ [3] یعنی راہ وصول بحق عز و جل بطور حضرات صوفیہ کرام علیہم الرضوان ۱۲

وبگامِ سیوم شروع درتجلیات ذاتیه می افتد ثُمَّ وَ ثُمَّ عَلٰی تَفَاوُتِ دَرَجَاتِہَا کَمَا لَا یَخْفٰی عَلٰی اَدْبَابِہَا کُلُّ ذٰلِکَ مَنُوْطٌ بِمُتَابَعَۃِ سَیِّدِ الْاَوَّلِیْنَ وَ الْاٰخِرِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُہَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ وَالتَّحِیَّاتِ اَکْمَلُہَا ✤ آنکہ گفته اند که این راه دو خطوه است مراد ازان عالم خلق و عالم امرداشته اند عَلٰی سَبِیْلِ الْاِجْمَالِ وَ یَکْتَسِیْ لِلْاَکْثَرِ عَلٰی نَظَرِ الطُّلَّابِ بهر گامی ازین گامهائے بهفتگانه از خود دور می افتد و بحق سبحانه نزدیک و بعد از طے این گامهائے فنائے اتم است که بقائے اکمل بران مترتب است و باین فنا و بقا حصول ولایت خاصه محمدیه است عَلٰی صَاحِبِہَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ مصرع این کار دولت است کنون تا کرا رسد ✤ ما فقیرانِ نامراد را با مثال این سخنان چه مناسبت است غیر ازانکه کام و دهان خود را بزلال[1] اهل کمال سیراب وشیرین داریم رباعی گرنداریم از شکر جز نام بهره[2] ✤ این بسے خوشتر که اندر[3] کام زهر ✤ آسمان نسبت بعرش آمد فرود ✤ ورنه بس عالیست پیش خاک تود ✤ وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا ✤

مکتوب ۱۹۷ صد و نود و هفتم

به پهلوان محمود صدور یافت در بیان آنکه سعادت مند کسے است که دلش از دنیا سرد شده باشد و بحرارت محبت[4] حق سبحانه و تعالٰی گرم وَمَا یُنَبِّئُکَ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ عَلٰی جَادَّۃِ الشَّرِیْعَۃِ سعادتمند کسے است که دلش از دنیا سرد شده باشد و بحرارت محبت حق سبحانه و تعالی گرم محبت دنیا سر گناهانست[5] و ترک آن سر جمیع عبادات چه دنیا مبغوضه[6] حق است سبحانه تعالی و تا آنرا آفریده است بسوئے آن نظر نه فرموده و اهل او بداغ طرد[7] و لعن موسومند

ـــ

[1] زلال بضم و تخفیف بروزن غراب آب خوش و شیرین ۱۲ [2] بهره بالفتح حصه و نصیبه ـ بهر مخفف آن ۱۲ [3] قوله که اندر که بمعنی از یا بمعنی نه یعنی نام شکر از بودن زهر اندر کام بسے خوشتر است یا گوئی که نام شکر بسے خوشتر است نه زهر اندر کام که او خوشتر نیست ۱۲ [4] محبت به فتح صحیح است و آنچه بضم مشهور است غلط چه مصدر میمی از ثلاثی مجرد بضم اول مستعمل نشده ۱۲ غ [5] قال صلی الله علیه وسلم حب الدنیا راس کل خطیئة رواه رزین و البیهقی فی شعب الایمان ۱۲ [6] قال صلی الله علیه وسلم ان الله لم یخلق خلقا ابغض الیه من الدنیا وما نظر الیها منذ خلقها بغضا لها رواه ابن ابی الدنیا و البیهقی و الحاکم و ابن عساکر هذا خلاصة ما قاله المعرب [7] قوله طرد بالفتح و بفتحتین راندن و دور کردن و قوله لعن بالفتح راندن و دور کردن از نیکی و رحمت و نفرین کردن ۱۲ منتخب ـ مثنوی ـ اهل دنیا چه کهین و چه مهین ✤ لعنة الله علیهم اجمعین ۱۲

در خبر است که اَلدُّنْیَا[1] مَلْعُوْنَۃٌ وَّمَلْعُوْنٌ مَّا فِیْہَا اِلَّا ذِکْرُ اللّٰہِ چون ذاکران بلکه هر ذره از ذرات وجود ایشان بذکر الله سبحانه مملو است پس ذاکران حق سبحانه ازین وعید خارج باشند و در شمار اهل دنیا نیایند زیرا که دنیا چیزے ست که دل را از حق سبحانه باز دارد و بغیر او مشغول سازد خواه اموال و اسباب باشد آن چیز و خواه جاه و ریاست و خواه ننگ و ناموس فَاَعْرِضْ[2] عَنْ مَّنْ تَوَلّٰی عَنْ ذِکْرِنَا نص قاطع است هرچه از دنیا ست بلائے جان است اهل آن در دنیا همیشه در تفرقه اند و در آخرت از اهل ندامت و حسرت حقیقت ترک آن عبارت از ترک رغبت دران است و ترک رغبت وقتے متحقق شود که وجود و عدم آن مساوی شده باشد و حصول این معنی بے صحبت ارباب جمعیت متعسر است صحبت این بزرگان اگر میسر شود مغتنم میباید شمرد و خود را با ایشان باید سپرد و صحبت میان شیخ مزمل هرچند شما را مغتنم است و امثال این عزیز عزیز الوجود اَعَزُّ مِنَ الْکِبْرِیْتِ الْاَحْمَرِ اما شیوهٔ اهل کرم ایثار است یعنی تقدیم حاجت غیر بر حاجت خود چند روز اگر میان شیخ مزمل را رخصت فرمایند بر محل است بعد از فراغ کار ان شاء الله العزیز باز خواهند رفت و اخلاص غائبانه هم شما را کار حضور میکند زیاده تصدیع است رَزَقَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمُ الْاِسْتِقَامَۃَ عَلٰی مُتَابَعَۃِ سَیِّدِ الْبَشَرِ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَتَمُّہَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَکْمَلُہَا وَالسَّلَامُ وَالْاِکْرَامُ ✤

مکتوب ۱۹۸ صد و نود و هشتم

بخانخانان صدور یافته در بیان آنکه آشنائی فقرا با اغنیا درین زمان بسیار متعسر است وَمَا.

ـــ

[1] قوله الدنیا ملعونة الخ نظم الحدیث هکذا الا ان الدنیا ملعونة ملعون ما فیها الا ذکر الله و ما والاه رواه الترمذی و ابن ماجة یعنی آگاه باشید بدرستی که دنیا رانده شده است از درگاه رحمت ـ رانده شده است هرچیز یکه در دنیا است مگر ذکر خدا و چیز یکه دوست میدارد دوے تعالی آن چیز را از طاعات و قربات یا چیز یکه قریب است آن چیز ذکر را از ذکر انبیاء و اولیاء و صلحاء یا چیز یکه تابع است ذکر را از لوازم و مقتضیات او از اتباع اوامر و نواهی الٰهی عز اسمه ۱۲ [2] قوله فاعرض عن من تولی یعنی اعراض کن از طائفه که از ذکر ما اعراض کرده اند که اهل جحود و غفلت اند مفهوم از ظاهر آیت همین است که گفته شد و مناسب این مقام هم همین است و تاویلے دیگر آنکه طائفه هستند که از کمال استغراق و استهلاک در شهود مذکور اند و صفت ذکر از ایشان مرتفع شده است اگر فرضا ایشان را بذکر تکلیف کنند ذکر ایشان را مانع از شهود مذکور مستغرق بشده بآن معنی که ایشان را بذکر گفتن تکلیف نه فرمایند و آیت مذکوره واقع است در سوره النجم و پاره قال فما خطبکم ۱۲ ملتقط [3] چیست دنیا از خدا غافل بُدن ✤ نے قماش و نقره و فرزند و زن ۱۲ [4] یعنی گوگرد سرخ کنایه از اکسیر [illegible]

یُنَاسِبُ ذٰلِکَ فتوحاتِ مکیہ مفتاح فتوحاتِ مدنیہ باد بحرمۃ النبی وآلہ الامجاد علیہ و علیہم الصلوات والتسلیمات التفات نامۂ گرامی کہ نامزد فقراء فرمودہ بودند وصول یافت باعث ازدیاد محبت گشت تُبَشِّرِیْ لَکُمْ ثُمَّ تُبَشِّرِیْ لَکُمْ مخدوما فقراء را با اغنیا آشنائی کردن درین زمان بسیار متعسر است اگر فقراء بگفتن یا نوشتن راہ تواضع و حسن خلق کہ از لوازم فقر است پیش میگیرند کوتہ اندیشان از سوء ظن خود می انگارند کہ طامع و محتاج اند لاجرم درین ظن خَسِرَ الدُّنْیَا وَالْاٰخِرَۃَ میگردند و از کمالات این بزرگواران محروم میمانند و اگر فقراء باستغنا حرف میزنند قاصر نظران از بد خلقی خود قیاس میکنند کہ متکبر و بد خلق اند نمیدانند کہ استغنا نیز از لوازم فقر است کہ جمع ضدین اینجا از استحالہ برآمدہ است ابو سعید خراز میفرماید عَرَفْتُ رَبِّیْ بِجَمْعِ الْاَضْدَادِ ہر چند ارباب نظر این مقدمہ را قبول نمیکنند و محال انگارند لیکن غم نیست طور ولایت ورائے طور نظر عقل است باقی احوال را میر و مولانا بہ تفصیل معروض خواہند داشت وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْہُدٰی ❖

مکتوب ۱۹۹ صد و نود و نہم

بہ ملا محمد امین کابلی صدور یافتہ در بیان قبول فرمودن آنچہ او طلب نمودہ بود از ورد و مشغولی ❖ صحیفۂ گرامی کہ منبی بود از فرط محبت و اخلاص و مشعر از مودت و اخلاص ورود یافت موجب فرحت گشت عَافَاکَ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ اظہار طلب وردے از اوراد نمودہ بودند بناءً علٰی ذٰلِکَ اخوی ارشدی مولانا محمد صدیق را فرستادہ شد تا بذکرے ازین طریقہ علیہ مشغول سازد و بآنچہ امر فرماید در امتثال آں سعی بلیغ خواہند نمود امید است کہ مثمر نتائج گردد چوں مجرد نوشتن کفایت نمی کرد و تعلق بحضور صحبت داشت بنا بران تصدیع اخوی مشار الیہ را دادہ شد والسلام ❖

لے یعنی جمعیت صوری باعث بر جمعیت معنوی باد با احوال و مواجید و مطالعہ کلمات قدسیہ حضرات صوفیہ کرام علیہم الرضوان موجب اتباع شریعت غرا و سنن مصطفویہ باد واللہ اعلم و علمہ اتم ۱۲ ے۲ مثنوی۔ از قیاسش خندہ آمد خلق را ❖ کو چو خود پنداشت صاحب دلق را ❖ کار پاکان را قیاس از خود مگیر ❖ گرچہ ماند در نوشتن شیر و شیر ۱۲ ے۳ حضرت شیخ ابو سعید خراز قدس سرہ پرسیدہ شد کہ بچہ چیز دانستی حق را فرمود ابو سعید عرفت الخ یعنی دانستم حق را بسبب جمع کردن حق اضداد را در خود ہو الاول والاخر والظاہر والباطن و بندگان حق نیز متخلق اند باخلاق حق یعنی معلوم کردم کہ او عز شانہ منبع کمالات و شیون و اعتبارات است ۱۲ ے اسم فاعل از انبا بمعنی خبر دادن ۱۲ ے جواب است سوال یعنی نوشتن ورد کافی نبود وجہ حاجت کہ محمد صدیق فرستادند ۱۲

مکتوب ۲۰۰ دو صدم

بہ ملا شکیبی اصفہانی صدور یافتہ در حل عبارت نفحات کہ اغلاق داشت و طلب شرح او نمودہ بود اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ وَالصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ عَلٰی سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ وَعَلٰی اٰلِہِ الطَّاہِرِیْنَ اَجْمَعِیْنَ عبارت نفحات کہ فی الجملہ اغلاقے داشت فرمودہ بودند کہ آں را شرح باید کرد بنا بران بچند کلمہ جرأت نمود مخدوما مکرما عین القضاۃ ہمدانی میگوید در بیان حال جماعۂ کہ بے راہبرے راہ نا مسلوک رفتند بعضے از ایشان را مغلوبی در پناہ خود نگاہداشت و مستی سائبان سر ایشان شد و ہر کہ با تمیز بود سرش بردا شتند مراد از راہ مسلوک ❖ واللّٰہ سبحانہ اعلم ❖ طریق سلوک ست و طی مقامات عشرہ مشہورہ بہ ترتیب و تفصیل و درین طریق تزکیہ نفس مقدم است بر تصفیۂ قلب و انابت شرط ہدایت است و در راہ نا مسلوک عبارت از طریق جذبہ و محبت است و تقدم تصفیہ است بر تزکیہ و در راہ اجتبا است کہ مشروط بانابت نیست و این طریق طریق محبوبان و مرادان است بخلاف طریق اول کہ طریق محبین است و راہ مریدین بعضی از ایشان کہ قوت جذبہ داشتند و استیلاء محبت کہ مغلوبی و مستی عبارت ازان است از شر شیاطین آفاقی و انفسی محفوظ ماندند و از اغوا و اضلال ایشان مصئون ہر چند راہبر نداشتند اما فضل ایزدی جل سلطانہ رہنموئی فرمودہ ایشان را بمطلوب حقیقی رسانید و ہر کہ از ایشان با تمیز بود یعنی قوت جذب نداشت و استیلاء محبت در حق وے مفقود بود چوں راہ بر نداشت اعداء دین او را از راہ بردند

لے عین القضاۃ ہمدانی قدس سرہ کنیت وے و نام وے ابو الفضائل عبد اللہ بن محمد المیانجی است و عین القضاۃ لقب وے است با شیخ محمد بن حمویہ صحبت داشتہ و با شیخ احمد غزالی نیز و فضائل و کمالات صوری و معنوی وے از مصنفات وے ظاہر است چہ عربی اچہ فارسی آں قدر کشف حقائق کہ وے کردہ است کم کسے کردہ و از وے خوارق عادت چوں احیاء و اماتت بظہور آمدہ است و میان وے و حضرت شیخ احمد مکاتبات و مراسلات بسیار است و از انجملہ رسالہ عینیہ است کہ بشیخ احمد نوشتہ است کہ در فصاحت و بلاغت و روانی و سلاست توان گفت کہ آنرا نظیرے نیست الی آخر ما فی النفحات من ترجمتہ قدس سرہ ے۲ یعنی والذی کان منہم صاحب تمیز قطعوا راسہ یعنی اہلکوہ ۱۲ تعریب ے۳ قولہ و راہ اجتبا الخ اشارت است بآیہ کریمہ کہ واقع است در پارہ الیہ یرد و سورۂ شوریٰ اللّٰہ یجتبی الیہ من یشاء و یہدی الیہ من ینیب یعنی خدا برگزیند بسوئے خود ہر کرا خواہد و راہ مینماید بسوئے خود ہر کرا انابت آرد و رجوع کند ۱۲ ے۴ قولہ مصئون اسم مفعول است از صون بالفتح بروزن مقول بمعنی نگاہ داشتہ شدہ و محفوظ و بہمزہ نوشتن و خواندن غلط محض است ۱۲ ے اغلاق بالکسر در بستن و باصطلاح دشوار کردن حصول مدعا ۱۲ ے اغوا و اضلال ہر دو بکسر اول بمعنی گمراہ کردن ۱۲

بلاکش ساختند و بموت ابدی گرفتارش گردانیدند و از جملہ مغلوبان آن دو[۱] ترکمان بودند کہ حسین قصاب برمز
و اشارت از ایشان حکایت کرد کہ با کاروان عظیم در راہے میرفتیم ناگان دو ترکمان از میانِ آن کاروان بیرون
شدند و راہ نامسلوک را در پیش گرفتند الے آخر القصہ[۲] راہیکہ کاروان عظیم بآں راہ میرفتند راہ سلوک
است کہ بقطع مقامات[۳] عشرہ مشہورہ بترتیب و تفصیل صورت بندد چہ اکثر مشائخ علی الخصوص از متقدمین
بہمیں طریق بمقاصد خود رسیدہ اند و راہ نامسلوک کہ آن دو ترکمان اختیار کردند و حسین قصاب ایشان
(بلند ۱۲)
دراں راہ متابعت نمود طریق جذبہ و محبت است کہ نزدیک تر است بوصول ازاں راہ مسلوک معہود
(خبر ۱۲)
و مقدمۂ این طریق التذاذ و آرام است کہ سبب غیبت است از حس و باعث ذہول است از شعور و
کنایت ازاں حالت لشب نمودہ است و چوں این غیبت و ذہول از خلق متضمن حضور و شعور بخالق
است تعالی و تقدس آں حضور و شعور را بماہ اشارت فرمودہ این مقام بیان مے طلبد بگوش ہوش
باید شنید کہ مدبر جسد روح است و مربی قالب قلب قوائے جسدی مکتسب از قوت روحانی است
(حاصل کردہ شدہ ۱۲)
و حواس قالبی مستفاد از نورانیت قلبی لیس ناچار در وقت توجہ قلب و روح بجناب قدس خداوندی
جل شانہ کہ لازم طریق جذبہ است در ابتداء حال کہ اوان نقص است فتورے در تدبیر جسد و تربیت
(سستی ۱۲)
قالب راہ میابد کہ سبب تعطیل حس و ذہول از شعور میگردد و سستی قوی و جوارح میرساند و بے اختیار

---

۱ ـــہ در نفحات بترجمہ امیر علی عبو آوردہ کہ ہم وے گفتہ عین القضاۃ در بیان جماعتے کہ بے راہبرے راہ نامسلوک رفتند بعضے از ایشان را مغلوبی
در پناہ خود نگہداشت و مستی ساربان سر ایشان شد و ہر کہ با تمیز بود سرش بر داشتند و از جملہ مغلوبان آن دو ترکمان بودند کہ حسین قصاب
از ایشان حکایت کرد کہ با کاروانے عظیم در راہے میرفتیم ناگاہ دو ترکمان از میان آن کاروان بیروں شدند و راہ نامسلوک راہ پیش گرفتند
با خود گفتیم این دو ترکمان مگر راہے میدانند نزدیک تر ازین راہ معہود پے در پے ایشان نہادیم و برفتیم و کارواں را ہم چنان بگذاشتیم شب
در آمد چون پارہ راہ برفتیم ناگاہ روئے ماہ پوشیدہ شد با برے سیاہ ـ من راہ گم کردم و لیکن چارہ ندیدانستم جز رفتن چون نیم شبے شد دیگر بارہ
ماہ از ابر بیروں آمد و اثر قدم آں دو مرد باز یافتم چون صبح شد کوہے پدید آمد آن دو ترکمان مردوار قدم براں کوہ نہادند و بیک ساعت
براں بالا شدند و من نیز جانے میکندم ساعت بیفتادمے و ساعتے برفتمے آخر بر سر آن کوہ شدم آفتاب طلوع میکرد و لشکر گاہے عظیم دیدم
خیمہ ہائے بے نہایت زدہ و دراں میان خیمہ دیدم عظیم پرسیدم کہ این خیمہ از آنِ کیست گفتند از آنِ سلطان است پائے راست از رکاب
بیروں آوردم آوازے بگوشم رسید کہ سلطان درخیمہ نیست بر نشستہ است و لشکر گاہ شدہ مرا عقل زائل شد پائے چپ در رکاب بماند
و پائے راست باز آوردہ ہنوز در انتظار آنم کہ سلطان باز گردد ۱۲ نفحات الانس ۲ ـــہ اولش توبہ است و آخرش رضا و میان ہر دو زہد
است و توکل و قناعت و صبر و شکر و غیر ہا بدانکہ تمامی این طریق و وصول بنہایۃ النہایت مربوط بہ طے مقامات عشرہ مذکورہ است و ہیچ
مقامے در مراتب کمال فوق مقام رضا منصور نیست ۱۲ ۳ ـــہ یکے محمد معشوق طوسی است و دیگرے امیر علی عبو قدس سرہما ۱۲

برزمین میخوابانند و این حالت را شیخ[۱] اجل شیخ محی الدین بن العربی قدس سرہ در فتوحات مکیہ تعبیر بسماع روحی
فرمودہ است و سماعے کہ برقص و حرکت دوری است آں را سماع طبیعی گفتہ و مبالغہ منع آن نمودہ پس محقق
شد کہ این غیبت صوری متضمن حضور معنویست و این ذہول جسدی مشتمل بر شعور روحی کہ تعبیر ازاں بماہ مناسب
(است ۱۲)
است بر سر اصل سخن رویم باید دانست کہ پوشیدن روئے ماہ با بر سیاہ کنایہ از ظہور صفات بشریہ است
کہ مبتدیاں را باستتار آن حضور و آگاہی میرساند و این استتار تا توسط احوال است چہ متوسطاں را این استتار
(بحق جل و علا ۱۲) (یعنی ظہور صفات بشریہ ۱۲)
است ہرچند بے استتار نیست تواند بود کہ بہمین معنی گفتہ باشد کہ چوں نیم شبے شد دیگر بارہ ماہ از ابر بیروں
(یعنی بنحوے از استتار موجود است ۱۲)
آمد و اثر قدم آن دو جوانمرد باز یافتم چہ در حالت بسط کہ اوان حضور و آگاہی است راہ روشن میگردد و قطع
مسافت بیشتر نمودہ می آید چوں صبح رسید یعنی آن غیبت و ذہول زائل شد و آن حضور و آگاہی قوت گرفت
با توجہ خلق جمع گشت و کنایہ ازاین حضور بطلوع آفتاب کردہ است کوہ عبارت از وجود بشریت
(یعنی حضور و آگاہی بسبب قوت گرفتن با توجہ خلق جمع گشت و توجہ بخلق مانع آن حضور و آگاہی نشد ۱۲)
است کہ درین وقت بروے ظاہر ساختہ اند چہ درین طریق تزکیہ نفس بعد از تصفیۂ قلب است و
چوں آن دو ترکمان قوت جذب داشتند و استیلاء محبت لاجرم مردوار پائے بر بالائے کوہ بشریت
نہادند و بیک ساعت بر آن بالا شدند و بنحوے از فنا مشرف گشتند و حسین قصاب چوں آن قوت جذب
نداشت بمحنت تمام بالائے آں کوہ برآمد آنہم ببرکت متابعت آن دو ترکمان میسر شد و الا سرش بر میلا فشاندند
(یعنی بہلاک میرسانیدند ۱۲)
لشکر گاہ عبارت از مرتبۂ اعیان ثابتہ است کہ جامع تعینات حقائق امکانی است و تعین علمی وجوبی کہ
خیمہائے بے نہایت کنایت از ان تعینات است و دراں میان خیمہ عظیم اشارت بتعین علمی وجوبی است
تعالے و تقدس کہ آنرا خیمۂ سلطانی گفتند و چوں حسین قصاب شنیدہ کہ آن خیمہ خیمۂ سلطانی است خیال کردہ

---

۱ ـــہ وے قدس سرہ قدوۂ قائلان بوحدت وجود است و بسیارے از فقہاء و علماء ظاہر وے را طعن کردہ اند و اندکے از فقہاء و جماعتے از صوفیہ
وے را بزرگ دانستہ اند و یرا اشعار لطیف و غریب است و اخبار نادر و عجیب و مصنفات بسیار دارد و یکے از مشائخ بغداد امام یافعی رح
در مناقب وے کتابے جمع کردہ است کہ دراں جا آوردہ کہ مصنفات حضرت شیخ از پانصد زیادت است و ویرا با شیخ شہاب الدین سہروردی
قدس سرہ اتفاق ملاقات افتادہ است و ہر یک از ایشان در دیگرے نظر کردہ است و از یک دیگر مفارقت نمودہ بے آنکہ در میان ایشان
کلامے واقع شود بعد ازاں ویرا از حال شیخ شہاب الدین پرسیدند گفتہ است رجل مملوءٌ من قرنہ الی قدمہ من السنۃ و شیخ
شہاب الدین را پرسیدند از حال وے گفت ہو بحر الحقائق نسبت وے در تصوف بیک واسطہ بشیخ محی الدین عبد القادر گیلانی قدس
سرہ میرسد و نسبت دیگر وے در خرقہ بخضر علیہ السلام میرسد بیک واسطہ ولد رضی اللہ تعالی عنہ لیلۃ الاثنین السابع عشر من رمضان
سنۃ ستین و خمسمائۃ و توفی لیلۃ الجمعۃ الثامنۃ و العشرین من شہر ربیع الآخر سنۃ ثمان و ثلثین و ستمائۃ
بدمشق و دفن بظاہرہا فی سفح قاسیون و حالیا آں موضع بصالحیہ مشہور است ۱۲ از نفحات بالاختصار ۱۲

کہ بمطلب رسیدہ خواست کہ از مرکب سکر و مستی کہ قطع این راہ بے مدد آں مرکب میسر نیست فرود آید و بوصول مطلوب بپا ساید پائے راست کہ عبارت از روح است چہ درین راہ نامسلوک (آنچہ بر آں سوار شدہ بودند ۱۲) بپائے قلب و روح میروند نہ بپائے علم و عمل (بستہ ۱۲) کہ آں براہ مسلوک مناسبت دارد و اول از مستی کہ فرود می آید ہماں روح است و ثانیاً قلب کہ پائے چپ معبر از ان است از رکاب بیرون آوردہ بود کہ الہام بگوش شش رسید کہ سلطان در خیمہ نیست و الحق کہ حسین (خبر ۱۲) است و حسین قصاب چوں قوت جذب نداشت یا اندک بشارت از مستی فرود آمد و آں دو ترکمان چوں جذب قوی داشتند و غلبۂ محبت با مثال این مبشرات گوش نہ شدند و مردوار بالا گذشتند حسین قصاب اگر ہزار سال انتظار بکشد سلطان را ہرگز در خیمہ نخواہد یافت کہ او تعالیٰ وراء الوراء است قولہ بر نشستہ است و لبشکار شدہ یعنی بر مجالے ۶ و مظاہر جمیلہ بر نشستہ است و لصید دلہائے عشاق شدہ این آواز و این معنی باندازۂ فہم و درایت حسین قصاب بود کہ بطریق تنزل با وے سخن کردہ اند و الا آنجا کہ اوست تعالیٰ و تقدس بر نشستن و لبشکار شدن معنی ندارد بیت لا دبو زال سترا ے روزے بہی * باز گشتند و جیب و کیسہ تہی * و این عبارت را معنی دیگر نیز بخاطر فاتر میرسد کہ مناسب مقام تفرد و کبریائی است ہر چند این معنی نیز شایان جناب قدس آنحضرت (یعنی قولہ بر نشستہ است و لبشکار شدہ ۱۲) نیست جل سلطانہ اما از معانی دیگر اولے و انسب است و آں معنی این است کہ بر وحدت کہ تعین اول است و فوق مرتبۂ واحدیت بر نشستہ است و چوں در مرتبۂ وحدت اضمحلال (نیست شدن ۱۲) و استہلاک تعینات علمی و عینی است شکار کہ سبب ہلاک وحوش ۱ و طیور ۲ است مناسب آں مقام دانستہ لبشکار شدہ فرمودہ ۳ شیخ محمد معشوق ۴

ـہ ۱ بضمتین جمع وحش و وحش بمعنی وحشی است بمعنی جانوران صحرائی ۱۲ غ ـہ ۲ بضمتین جمع طیر بالفتح بمعنی مرغ و مرغان و لفظ طیر جمع و مفرد ہر دو آمدہ ۱۲ غ ـہ ۳ یعنی لفظ شکار مناسب آں مقام دانستہ بلفظ لبشکار شدہ تعبیر نمودہ ۱۲ ـہ ۴ محمد معشوق طوسی قدس سرہ نام وے محمد است از عقلاء و مجانین بودہ است و سخت بزرگوار و صاحب حالت بکمال در شہر طوس میبودہ است و قبر وے آنجا است حضرت شیخ ابو سعید ابو الخیر از مہنہ عزیمت نیشاپور کردہ بود چوں بیکے از دہ ہا کہ در نواحی طوس بودہ رسید درویشے را گفت کہ بطوس باید برفت و بخواجہ محمد معشوق باید گفت کہ دستورے ہست کہ بشہر و ولایت تو در آئیم خواجہ بجماعۂ صوفیان بیک فرسنگ درویش را استقبال کرد و گفت برو بگو تا در آید چوں معشوق این سخن بگفت شیخ از آنجا اسپ براند و در راہ آں درویش بشیخ رسید و سخن معشوق با و گفت شیخ پیش معشوق آمد و وے شیخ را استقبال کرد و در بر گرفت و گفت فارغ باش کہ این نوبت کہ اینجا زنند بعد روزے چند بر درگاہ تو خواہند زد عین القضاۃ در بعضی رسائل نوشتہ کہ محمد معشوق نماز نکردے از خواجہ محمد حمویہ و از خواجہ احمد غزالی شنیدہ شد کہ روز قیامت صدیقاں را ہمہ این تمنا بود کہ کاشکے خاکے بودندے کہ روزے محمد معشوق قدم بر آں خاک نہادہ بودے الی آخر ما فی النفحات ۱۲ و ہذا بالاختصار الیسیر ـہ ۵ گول بالضم دواو مجہول ابلہ و نادان و احمق ۱۲ غیاث ـہ التہذیب * و کم من سائر سار دواو طار دا ثم فعاد و اصفر حیب والیدین ۱۲ ـہ ۶ قولہ مجالی بفتح میم و کسر لام صیغہ اسم ظرف است بمعنی جائے جلاکہ آئینہ باشد پس مجالی بمعنی آئینہا است و بمعنی جاہائے جلوہ ۱۲

طوسی و امیر علی عبو لبشکار گاہ سلطان رسیدند و صید او گشتند اما معشوق طوسی اقدم و اقرب است و حسین قصاب بامید برگشتن سلطان در خیمہ ہائے واحدیت ماند و اللہ سبحانہ اعلم بحقیقۃ المراد و ما فیہ ۱ من الصواب و السداد * مخدوما اکابر طریقہ نقشبندیہ قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم ہمیں راہ نامسلوک را اختیار کردہ اند و آں راہ نامعہود در طریقۂ این بزرگواران راہ معہود گشتہ است و عالم عالم را ازین راہ بتوجہ و تصرف بمطلب میرسانند آیین طریق را وصول لازم است اگر مراعات آداب پیر مقتدا نمودہ آید چہ درین طریق پیر و جوان در وصول برابر اند و نساء (زنان ۱۲) و صبیان متساوی (برابر ۱۲) بلکہ موتی نیز ازین دولت امید دارند حضرت خواجہ نقشبند قدس سرہ فرمودہ اند کہ از حق سبحانہ و تعالیٰ طریقے خواستہ ام کہ البتہ موصل (قطعاً و یقیناً ۱۲) باشد و حضرت خواجہ علاؤ الدین عطار (محمد بن محمد البخاری ۱۲) قدس سرہ کہ خلیفۂ ۳ نخستین ایشان است درین معنی این بیت میخواندہ ۲ گر نشکستے حول دربان راز * قفل جہاں را ہمہ بکشادمے * ثبتنا اللہ سبحانہ علی طریقۃ ہؤلاء الاکابر و السلام *

مکتوب ۲۰۱ دوصد و یکم

بکوچک بیگ حصاری صدور یافتہ در جواب استفسار او * الحمد للہ و سلام علی عبادہ الذین اصطفی - جناب کوچک بیگ حصاری پرسیدند کہ شخصے میگوید کہ علوم بہ تمام در دو ۲ سہ ۳ حرف مندرج است این سخن را باور میتواں کرد یا نہ در جواب گفتہ شد کہ ظاہراً ۴ آں شخص از روے علم و سماع و مطالعۂ کتب گفتہ باشد کہ از کبار متقدمین امثال این سخناں سر بر زدہ اند حضرت امیر کرم اللہ تعالیٰ وجہہ فرمودہ اند کہ جمیع علوم در باء بسملہ مندرج است بلکہ در نقطۂ آں باء و اگر آں شخص درین سخن دعوی کشف میکند پس امر او از دو حال خالی نیست اگر گوید برمن منکشف ساختہ اند کہ تمام علوم در دہ ۲ سہ ۳ حرف مندرج

ـہ ۱ قد تم الی ہنا شرح ما فی عبارۃ النفحات من الاغلاق ۱۲ ـہ ۲ التہذیب * لو ما خشیت ملال قلب الخازن لفتحت اقفال العوالم کلہا * ـہ ۳ حضرت خواجہ خواجگان در ایام حیات خود تربیت بسیارے از طالبان حوالہ با ایشان میکرد و میفرمود کہ علاؤ الدین خیلے بار بر ما سبک کردہ است - سید شریف جرجانی گفتہ کہ تا من بصحبت خواجہ علاؤ الدین عطار قدس سرہ نہ پیوستم خدائے را نشناختم وفات حضرت خواجہ علاؤ الدین عطار قدس سرہ بعد از نماز خفتن شب چہارشنبہ بستم رجب سنۃ اثنین و ثمان مائۃ بودہ است ۱۲ نفحات ـہ ۴ یعنی ظاہر آنست کہ آں شخص الخ ۱۲

است عام تر از آنکه آن دو سه حرف را بخصوص معلوم او کرده باشند یا نه احتمال صدق دارد و اگر گوید که تمام علوم را در ضمن دو سه حرف برمن منکشف گردانیده اند و در صفحهٔ آن دو سه حرف تمام علوم را مطالعه میکنم پس مدعی کذاب است از و باور نباید کرد وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّهَا وَاَکْمَلُهَا ✦

مکتوب ۲۰۲ دوصد و دوم

بمیرزا فتح الله حکیم صدور یافته در تاسف از حال جماعه که خود را در سلک ارادت این اکابر داخل ساخته اند و بے موجب قطع این بزرگواران نموده ثَبَّتَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَاِیَّاکُمْ عَلَی الطَّرِیْقَةِ الْمُسْتَقِیْمَةِ الْمَرْضِیَّةِ الْمُصْطَفَوِیَّةِ عَلٰی صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ روزے سخنے از غیرت مشائخ نقشبندیه قَدَّسَ اللّٰهُ تَعَالٰی اَسْرَارَهُمْ مذکور می شد در ال اثناء مذکور شد که حال آن جماعه چه خواهد شد که خود را در سلک ارادت این اکابر داخل ساخته اند و یا در ضمن ایشان خود را در آورده اند و ایشان ال قبول فرموده و در ثانی الحال بے جهت و بے موجب قطع این بزرگواران نموده اند و بطن و تخمین تشبث اذیال دیگران گشته درین ضمن نام شما و نام قاضی سنام مذکور شده بود و آن مذاکره معلوم نیست که یک لمحه کشیده باشد و آن هم مبتنی بر تقریب بوده لعیاذا ان خدا نه کند جل شانه که فقیرے آزار مسلمانے را خواسته باشد یا در دل کینه نگاه داشته خاطر شریف ازین رهگذر جمع باشد معلوم شما شده باشد که طریق ما طریق دعوت اسماء نیست اکابر این طریقت استهلاک در مسمائے این اسماء اختیار فرموده اند از ابتدا توجه ایشان با حدیت صرف است از اسم و صفت جز ذات نمی خواهند تعالی و تقدس لاجرم نهایت دیگران در بدایت ایشان مندرج گشته است ع قیاس کن ز گلستان من بهار مرا ✦ الحال چون آن مذاکره بتوسط نقلهائے متعدده هیئت دیگر پیدا کرده و شایان آن گشته که از انجا توهمات دیگر ناشی گردد از برائے دفع آن باین چند کلمه اقدام نمود از آشنائی شما هیچ نمی افزاید و از عدم آشنائی هیچ نقصے راه نمی یابد ملحوظ و منظور خیر اندیشی شما بود اَمَّا الدَّاعِیْ بِالْخَیْرِ لَا یَسْتَحِقُّ النَّظَرَ مثل مشهور است یقین دانند که این فقیر ضرر شما نخواسته و نخواهد خاست اِنْ شَاءَ اللّٰهُ تَعَالٰی سخنے بود از روئے غیرت که درویشان

رامی باشد بتقریبے گفته بود بخاطر بارند هند دیگر شخصے که خود را از حضرت صدیق رضی الله تعالے عنه افضل داند امر او از دو حال خالی نیست زندیق محض است یا جاهل صرف این فقیر پیش ازین بچند سال بمکتوبے که بجناب شما نوشته بود در بیان فرقهٔ ناجیه که اهل سنت و جماعت اند عجب است که بعد از مطالعهٔ آن این قسم سخنان را تجویز می نماید کسے که حضرت امیر را افضل از حضرت صدیق گوید از جرگه[1] اهل سنت می برآید فکیف که خود را افضل داند و مقرر این طائفه است اگر سالکے خود را از سگ گرگین[2] بهتر داند از کمالات این بزرگواران محروم است اجماع سلف بر افضلیت حضرت صدیق بر جمیع بشر بعد از انبیاء عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ منعقد گشته است احمقے باشد که توهم خرق این اجماع نماید این فقیر در کتب و رسائل خود نوشته است که وحشی قاتل حضرت حمزه که یک مرتبه به صحبت خیر البشر عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ رسیده است از اویس قرنی که خیر التابعین است بهتر است پس در حق این طور شخصے آن قسم سخنان تخیل نمودن از عقل دور اندیش دور است عبارتے[3] که مردم این توهم را از انجا پیدا کرده اند باید دید و بحقیقت معامله وا رسید مجرد تقلید ارباب حسد نمودن چه مناسب است با آنکه مشائخ در غلبهٔ سکر چیزهائے نامناسب گفته اند شیخ بسطام[5] میگوید لِوَائِیْ اَرْفَعُ مِنْ لِوَاءِ مُحَمَّدٍ[6] از ان جاهلے بافضلیت نتوان برد که عین زندقه است و در عبارت فقیر حَاشَا وَکَلَّا[4] که این قسم چیزے مذکور شده باشد والسلام ✦

مکتوب ۲۰۳ دوصد و سیوم

به ملا حبیبی صدور یافت در تحریض بر محبت این طائفه علیه و در بیان آنکه جلیس ایشان از شقاوت محفوظ است وما یناسب ذلک ✦ اَحْسَنَ اللّٰهُ تَعَالٰی اَحْوَالَکُمْ وَاَصْلَحَ سُبْحَانَهٗ اَعْمَالَکُمْ

---

[1] قوله جرگه بالفتح وکاف فارسی مفتوح صف کشیدن وانبوه مردم ونوعے از شکار کردن که چند مردم گرد صید حلقه بسته میگیرند وبالکسر خطا است ۱۲ غ [2] قوله سگ گرگین بالفتح صاحب مرض خارش وبالضم نام پهلوانے ایرانی ۱۲ غ [3] یعنی در مکتوب یازدهم از جلد اول وقد اشرنا هنالک ۱۲ منه [5] بدانکه شمه از احوال شیخ ابویزید بسطامی قدس سره بحاشیه مکتوب چهل و سیوم نوشته ۱۲ [4] حاشا کلمه تنزیه وکلا بمعنی زجر و منع ۱۲ منه [6] یعنی علم و نشان من رفیع وبلند تر است از نشان محمد صلی الله علیه وآله وبارک وسلم ۱۲

واما الکہ مکتوب شریف چوں منبی از محبت فقراء بود برسیدن آن فرحت فراوان روئے داد حق سبحانہ وتعالے محبت این طائفہ علیہ را روز بروز زیادہ گرداند و نیاز مندی نسبت بایشان سرمایۂ روزگار سازد و بحکم اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَبَّ[1] محبانِ ایشان با ایشانند وایشانند کہ جلیس ایشان از شقاوت محفوظ است درحدیث نبوی[2] است عَلَیْہِ مِنَ الصَّلَوٰاتِ اَتَمُّہَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَکْمَلُہَا کہ خدائے تعالے را فرشتگانند ورائے[3] کتبۂ اعمال در راہہا وگذرہا میگردند وطلب اہل ذکر میکنند تا آنکہ یابند این طائفہ را کہ در ذکراند وبہ یک دیگر ندا کنند کہ بشتابید بسوئے حاجت خویش پس گرد گیرند ایشاں را بابالہائے[4] خویش واز بسیاری تا آسمان رسند پس خداوند تعالے کہ داناتر است بحال بندگان از ملائکہ پرسید[5] چوں دیدید بندگان مرا فرشتگان گویند الٰہی حمد وثنائے تو میگفتند وترا بہ بزرگی یاد میکردند وترا از جملۂ عیوب ونقصان تنزیہ مینمودند خداوند تعالے فرماید ایشان مرا دیدہ اند گویند ندیدہ اند فرماید اگر بہ بینند چگونہ باشند ملائکہ گویند بیشتر تحمید وبیشتر تمجید و تکبیر گویند پس خداوند تعالے فرماید ایشاں از من چہ میطلبیدند گویند بہشت میطلبیدند خداوند تعالے فرماید ایشان بہشت را دیدہ اند گویند ندیدہ اند فرماید اگر بہ بینند چگونہ باشند گویند بیشتر طلبند وبیشتر حرص آن نمایند ملائکہ گویند یارب آن طائفہ از دوزخ تو میترسیدند وبہ تو پناہ می جستند حق سبحانہ وتعالے فرماید ایشان دوزخ را دیدہ اند گویند ندیدہ اند فرماید اگر بہ بینند چگونہ باشند گویند اگر بہ بینند بیشتر تعوذ نمایند و راہ فرار ازاں بیشتر اختیار کنند خداوند تعالے فرشتگاں را فرماید شمارا گواہ گرفتم ایشان را ہمہ بیامرزیدم ملائکہ گویند یارب دراں مجلس ذاکران فلاں از برائے ذکر نیامدہ بود حاجت دنیاوی داشت برائے آں آمدہ بود حق سبحانہ فرماید ایشاں جلیسانند یعنی جلیسان من اند بحکم اَنَا جَلِیْسُ مَنْ ذَکَرَنِیْ[6] ہمنشین ایشان بدبخت[7] نباشد پس ازین حدیث[8] وحدیث سابق کہ اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَبَّ لازم مے آید کہ محبان این طائفہ با ایشانند وہر کہ با ایشان است بدبخت نباشد ثَبَّتَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ عَلٰی مَحَبَّتِہِمْ

۱ یعنی مرد با کسے است کہ دوست داشتہ است مرا ورا رواہ البخاری ومسلم رحمہما اللہ تعالے ۱۲ ۲ رواہ البخاری ومسلم عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالے عنہ ۱۲ ۳ یعنی غیر آں فرشتگان کہ اعمال بنی آدم را نوشتہ میکنند ۱۲ ۴ اجنحہ جمع جناح بفتحہ جیم بمعنی بازو ۱۲ ۵ وفائدہ سوال اظہار شرف بنی آدم وصلاح وتسبیح وتقدیس ایشان است وتعریض بملائکہ کہ بہ فساد وفسق ایشان گواہی میدادند وتسبیح وتقدیس را بخود نسبت میکردند ۱۲ ۶ عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالی عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان اللہ تعالی یقول انا مع عبدی اذا ذکرنی وتحرکت بی شفتاہ رواہ البخاری ونیز در حدیث متفق علیہ است وانا معہ اذا ذکرنی ۱۲ مشکوۃ ۷ قال غوث الثقلین الشیخ محی الدین عبد القادر رضی اللہ تعالی عنہ شعر۔ انا من رجال لایخاف جلیسہم + ریب الزمان ولا یری ما یرہب ۱۲ ۸ لفظ الحدیث ہکذا ہم الجلساء لا یشقی جلیسہم ۱۲

ہٰؤُلَاءِ الْکِرَامِ بِحُرْمَۃِ النَّبِیِّ الْاُمِّیِّ الْہَاشِمِیِّ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوٰاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ کُلَّمَا ذَکَرَہُ الذَّاکِرُوْنَ وَکُلَّمَا غَفَلَ عَنْ ذِکْرِہِ الْغَافِلُوْنَ وآنچہ از احوالِ خویش درمکتوب میان شیخ الہداد قلمی نمودہ بودند این قسم عذبات وکم شنیدنہا طالبان را بسیار رو میدہد ہمت بلند دارند وبہرچہ بدست افتد قناعت نہ کنندے لیس بے رنگ است یار دلخواہ اے دل + قانع نشوی برنگ ناگاہ اے دل[1] + صحبت این طائفہ از جملہ ضروریات است حق سبحانہ وتعالے درصحبت ایشان اندازد ے گرد مستان گرد اگرچہ خم رسد بوئے رسد + گرچہ بوئے ہم نباشد رویت ایشان بس است + بہماں طریقے[2] کہ از حضرت قبلہ گاہی یعنی خواجہ عبد الباقی قدس سرہ اخذ کردہ اند باشند اسم مبارک اللہ را بمعنے بے چونی وبے چگونگی بعد از توجہ بالکلیۃ بقلب در دل گذرانند و بمعنی حاضر وناظر تصور نہ کنند بہیچ صفت ملحوظ ندارند ہمیں اسم مبارک را بعد از توجہ مذکور ہموارہ در دل حاضر دارند بعضی امور ضروریہ منوط بحضور وصحبت اند اگر ملاقات میسر شد مذکور خواہد شد تا زمان ملاقات احوال مجددہ نویسان باشند کہ مطالعۂ آنہا باعث توجہ غائبانہ میگردد والسلام +

مکتوب دوصد وچہارم ۲۰۴

بمیر محمد نعمان بدخشی صدور یافت دربیان آنکہ از تعرضات اہل خسران محنت نکشند وبہ کارے کہ در پیش دارند مشغول باشند و درجمعیت دوستان وحصول ترقیات ایشان وما یناسب ذلک + مخدومت میر نعمان از سخنان پریشان ارباب خسران محنت نکشند کُلٌّ یَّعْمَلُ عَلٰی شَاکِلَتِہٖ[3] لائق آن کہ مکافات ومجازات متعرض نشوند دروغ را فروغ نیست باعث کسادت بازار آنہا کلمات متناقضۂ آنہا خواہد بود وَمَنْ لَّمْ یَجْعَلِ اللّٰہُ لَہٗ نُوْرًا فَمَا لَہٗ مِنْ نُّوْرٍ[4] شغلیکہ درپیش دارند درہمان کوشند واز غیر آن

۱ اے برادر بے نہایت درگہے است + ہرچہ بروے میرسی بروے مایست ۱۲ ۲ یعنی بہمان طریق معلوم باشند وازاں راہ غفلت نہ ورزند واعراض روا ندارند کہ کبریت احمر است ۱۲ ۳ این قول اشارت است بآیہ کریمہ کہ درپارہ سبحان الذی وسورہ بنی اسرائیل واقع است ونظم الآیۃ ہکذا قل کل یعمل علی شاکلتہ فربکم اعلم بمن ہو اہدی سبیلا یعنی بگو ہرکس کار میکند برصورت حال خویش وطریقہ خود پس پروردگار شما داناتر است بآنکہ وے یابندہ تر است راہ را ۱۲ ۴ قولہ من لم یجعل الخ اشارت است بآیہ کہ واقع است در سورۂ نور پارہ قد افلح یعنی وہر کہ ندادا ورا خدا روشنی پس نیست اورا ہیچ روشنی ۱۲

بچشم بپوشند قُلِ اللّٰهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِیْ خَوْضِهِمْ یَلْعَبُوْنَ - اخوی خواجه محمد صادق بوقت رسیدند عشرهٔ اعتکاف باتفاق بجا آوردند و بفتوحات و واردات مجدده مشرف گشتند وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ سُبْحَانَهٗ که اوقات سائر دوستان نیز مقرون به جمعیت است و ترقیات پے در پے است ذٰلِکَ فَضْلُ اللّٰهِ یُؤْتِیْهِ مَنْ یَّشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیْمِ وَصَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلٰی خَیْرِ خَلْقِهٖ سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ وَصَحْبِهٖ وَسَلَّمَ وَبَارَکَ عَلَیْهِ وَعَلَیْهِمْ اَجْمَعِیْنَ ◆

مکتوب ۲۰۵ دوصد و پنجم

بخواجه محمد اشرف کابلی صدور یافته فِیْ بَیَانِ اَنَّ مُتَابَعَةَ صَاحِبِ الشَّرِیْعَةِ عَلَیْهِ وَاٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ مِلَاکُ الْاَمْرِ ◆ شَرَّفَکُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ بِکَمَالِ الْمُتَابَعَةِ الْمُصْطَفَوِیَّةِ عَلٰی صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ فَاِنَّهٗ مِلَاکُ الْاَمْرِ وَمُنْیَةُ الصِّدِّیْقِیْنَ وَمَا سِوٰی ذٰلِکَ فَاَوْهَامٌ بَاطِلَةٌ وَّخَیَالَاتٌ فَاسِدَةٌ نَجَّانَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَاِیَّاکُمْ عَنْهَا وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ دَائِمًا ◆

مکتوب ۲۰۶ دوصد و ششم

بملا عبد الغفور سمرقندی صدور یافته در مذمت دنیا و نکوهش گرفتاری به تنعمات آن اَللّٰهُمَّ نَبِّهْنَا قَبْلَ اَنْ یُّنَبِّهَنَا الْمَوْتُ بِحُرْمَةِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ وَعَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ

(۱) قوله قل الله ثم ذرهم الخ اشارت است به کریمه که واقع در پاره واذا سمعوا و سورهٔ انعام در رکوع دهم یعنی بگو خدا یعنی خدا فرود آورد باز بگذار ایشان را در گفتار بیهوده ایشان در حالتیکه بازی میکنند ۱۲ (۲) قوله فی بیان ان الخ یعنی در بیان آنکه متابعت صاحب شریعت علیه وعلی آله الصلوة والسلام والتحیة مدار کار دین است حق سبحانه وتعالی شما را بکمال متابعت مصطفویه علی صاحبها الصلوة والسلام والتحیة مشرف گرداناد چه بدرستی اوست مدار کار دین و آرزوے صدیقان و ما سوائے این پس اوهام اند باطل و خیالات اند فاسد نجات بخشند ما را حق سبحانه و شما را ازینها والسلام علی الخ ۱۲ (۳) به فتحات و تشدید میم یعنی گفتن و بد گفتن و نکوهیدن ۱۲ (۴) خدایا هوشیار و آگاه کن ما را پیش ازانکه آگاه و هوشیار و بیدار سازد ما را موت بطفیل سرور مرسلان علیه وعلی آله الخ (۵) یعنی بو فتنکه میباشد آمد می شاید رسید و قوله قدس سره عشره الخ بیان آنست ۱۲

وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّهَا وَاَفْضَلُهَا مفاوضهٔ لطیفه و ملاطفهٔ شریفه که نامزد این حقیر دور افتاده نموده بودند بوصول آن مبتهج و مسرور گردید جَزَاکُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَنَّا خَیْرَ الْجَزَآءِ اے برادر آدمی را در دنیا از برائے طعامهائے چرب و لذیذ و لباسهائے مزیب و نفیس نیاورده اند و از برائے تمتع و تنعم و لهو و لعب نیافریده مقصود از خلقت او ذل و انکسار و عجز و افتقار اوست که حقیقت بندگی است اما آن انکسار و افتقار که شریعت مصطفویه عَلٰی صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ بآن اذن فرموده چه ریاضات و مجاهدات اهل باطل که موافقت بشریعت غرا ندارد جز خسارت و خذلان نمی آرد و غیر از حسرت و ندامت نمی گمارد باید که بعد از تحلی و تزین باتیان احکام شرعیه عملاً و اعتقاداً بر وفق آرائے علماء اهل سنت و جماعت شَکَرَ اللّٰهُ تَعَالٰی سَعْیَهُمْ باطن خود را بذکر الٰهی جل سلطانه معمور دارند و سبقے که بر طریقهٔ علیه اکابر نقشبندیه قَدَّسَ اللّٰهُ تَعَالٰی اَسْرَارَهُمْ اخذ کرده اند تکرار فرمایند که در طریق این بزرگواران اندراج نهایت در بدایت است و نسبت ایشان فوق همه نسبتها است کوته اندیشان این سخن را باور دارند یا نه مقصود ترغیب و تشویق است مخالفان خارج از مبحث اند ◆ هر کس افسانه بخواند افسانه است ◆ و آنکه دیدش نقد خود مردانه است ◆ بالجمله فلاح اخروی را مربوط بذکر کثیر داشته اند کریمه وَاذْکُرُوا اللّٰهَ کَثِیْرًا لَّعَلَّکُمْ تُفْلِحُوْنَ شاهد این معنی است پس بذکر کثیر باید قرار داد و هر چه منافی این دولت است آن را دشمن باید داشت علاج رستگاری این است مَا عَلَی الرَّسُوْلِ اِلَّا الْبَلَاغُ ◆ ذکر گو ذکر تا ترا جان است ◆ پاکی دل ز ذکر رحمان است ◆ اَلَا بِذِکْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوْبُ نص قاطع است اَلْمَسْئُوْلُ مِنَ اللّٰهِ سُبْحَانَهُ التَّوْفِیْقُ عَلٰی ذٰلِکَ وَالثَّبَاتُ وَالْاِسْتِقَامَةُ عَلَیْهِ فَاِنَّهٗ مِلَاکُ الْاَمْرِ وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّهَا وَاَکْمَلُهَا جامهٔ فرجی که در اوقات

(۱) زیب داده شده و این لفظ مصنوعی است ماخوذ از زیب که کلمه فارسی است از عالم مزلف و ملبب ۱۲ غ (۲) قوله تمتع یعنی بر خورداری یافتن و منفعت گرفتن است و قوله تنعم بناز و نعمت پرورده شدن و قوله لهو بالفتح بازی قوله لعب بالفتح لام و کسر عین مهمله نیز یعنی بازی و بسکون عین نیز آمده ۱۲ (۳) اشارت است بتفسیر آیه کریمه که در پاره قال فما خطبکم و سورهٔ والذاریات واقع شده است و ما خلقت الجن و الانس الا لیعبدون ۱۲ (۴) جمع ریاضت بکسر اول یعنی رنج کشیدن و نفس کشی ۱۲ (۵) جمع مجاهده یعنی رنج و مشقت و کوشش و با کافران جنگ کردن و اینجا جهاد با نفس خود مراد است ۱۲ (۶) بیت دل چون ماهی و ذکر چون آب است ◆ زندگی دل ز ذکر وهاب است ۱۲ (۷) و نظم الایة هکذا الذین آمنوا و تطمئن قلوبهم بذکر الله الا بذکر الله تطمئن القلوب یعنی راه می نماید بسوئے خود آنان را که ایمان آوردند و آنانرا که آرام میگیرند دلهائے ایشان بذکر خدا آگاه شوید بیاد خدا آرام میگیرند دلها و این کریمه واقع است در پاره و ما ابرئ و سورهٔ رعد ۱۲ (۸) بدانکه تحقیق این لفظ و وجه تسمیه این علی التفصیل بحاشیه مکتوب صد و چهل و دوم گذشته است از انجا ملاحظه باید نمود (۹) مذکورست در سورهٔ جمعه یعنی یاد کنید خدا را بسیار تا باشد که رستگار شوید ۱۲

نیک ملکہ پوشیدہ شدہ است مرسل داشتہ خواہند پوشید عواقب جمیع امور بخیر باد بالنبی وآلہ الامجاد علیہ وعلیہم الصلوٰۃ والسلام +

مکتوب دو صد و ہفتم (۲۰۷)

بمیرزا حسام الدین احمد صدور یافتہ در بیان آنکہ قرب ابدان را در قرب قلوب تاثیر عظیم است و در بیان آنکہ وجد و حال را تا بمیزان شرع نسنجند بہ نیم جیتل نمیخرند۔ اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ وَسَلَامٌ عَلٰی عِبَادِہِ الَّذِیْنَ اصْطَفٰی مدتے است کہ اخبار سلامتی بجناب شما و حضرات مخدوم زادہا و فرزندی میان جمال الدین حسین و سایر اعزہ و خدمۃ علیہ علی الخصوص میان شیخ الہداد و میاں شیخ الہدیا نرسیدہ مانع آن غیر از نسیان دور افتادہ نخواہد بود آرے قرب ابدان را در قرب قلوب تاثیر عظیم است لہذا ہیچ ولی بمرتبہ صحابی نرسد و یس قرنی باآن رفعت شان کہ بشرف صحبت خیر البشر علیہ وعلی آلہ الصلوات والتسلیمات نرسیدہ بمرتبہ ادنی صحابی نرسد شخصے از عبد اللہ بن مبارک رضی اللہ تعالے عنہ پرسید اَیُّہُمَا اَفْضَلُ مُعَاوِیَۃُ اَمْ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِیْزِ در جواب فرمود اَلْغُبَارُ الَّذِیْ دَخَلَ اَنْفَ فَرَسِ مُعَاوِیَۃَ مَعَ رَسُوْلِ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَآلِہٖ وَسَلَّمَ خَیْرٌ مِّنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِیْزِ کَذَا مَرَّۃً احوال و اوضاع این حدود مع لواحق و توابع مقرون بعافیت است لِلّٰہِ سُبْحَانَہُ الْحَمْدُ وَالْمِنَّۃُ عَلٰی ذٰلِکَ بَلْ عَلٰی جَمِیْعِ النَّعْمَاءِ وَالْآلَاءِ وَعَلَی الْخُصُوْصِ عَلٰی نِعْمَۃِ الْاِسْلَامِ وَمُتَابَعَۃِ سَیِّدِ الْاَنَامِ عَلَیْہِ وَعَلٰی آلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ فَاِنَّہٗ مِلَاکُ الْاَمْرِ وَمَدَارُ النَّجَاتِ وَمَنَاطُ الْفَوْزِ بِالسَّعَادَاتِ الدُّنْیَوِیَّۃِ وَالْاُخْرَوِیَّۃِ ثَبَّتَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ عَلٰی ذٰلِکَ بِحُرْمَۃِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلٰی آلِہٖ وَعَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّہَا وَاَکْمَلُہَا ع کار این است و غیر

۱ قال صلی اللہ علیہ وسلم ان خیر التابعین رجل یقال لہ اویس ولہ والدۃ وکان بہ بیاض فمروہ فلیستغفر لکم رواہ مسلم یعنی بدرستی بہترین تابعین مردیست کہ گفتہ میشود مر اورا اویس و مر اورا مادریست و بود بوے برصے پس امر کنید و درخواہید از وے کہ استغفار کند مر شمارا ۱۲ ۲ یعنی کدام یکے ازین دو افضل است معاویہ بن ابو سفیان امیر شام رضی اللہ تعالے عنہما یا عمر بن عبد العزیز بن مروان اموی ۱۲ ۳ قولہ الغبار الذی الخ یعنی غبارے کہ داخل شدہ و درآمد در بینی اسپ معاویہ ہمراہ رسول خدا بمراتب بہتر است از عمر بن عبد العزیز ۱۲ ۴ احد الائمۃ الاعلام والفقہاء العظام المروزی مولی بنی حنظلۃ ثقۃ ثبت فقیہ عالم جواد مجاہد جمعت فیہ خصال الخیر مات سنۃ احدی وثمانین ولہ ثلث وستون ۱۲ تقریب

این ہمہ ہیچ + از ترہات صوفیہ چہ میکشاید و از احوال ایشان چہ می افزاید آنجا وجد و حال را تا بمیزان شرع نسنجند بہ نیم جیتل نمیخرند و کشوف و الہامات را تا بر محک کتاب و سنت نزنند بہ نیم جوے نمی پسندند مقصود از سلوک طریق صوفیہ حصول ازدیاد یقین است بمعتقدات شرعیہ کہ حقیقت ایمان است و نیز حصول تیسر است در اداء احکام فقہیہ نہ امر دیگر ورائے آن چہ رویت موعود باآخرت است در دنیا البتہ واقع نیست و مشاہدات و تجلیاتیکہ صوفیہ بآن خرسند اند آرام بظلال است و تسلی بشبہ و مثال و تعالے وراء الوراء است عجائب کار و بار است اگر حقیقت مشاہدات و تجلیات ایشان را کما ہی گفتہ شود خوف آن دارد کہ فتورے در طلب مبتدیان این راہ پیدا شود و قصورے در شوق ایشان اقتدو ازاں نیز می ترسد کہ اگر نگوید باوجود علم تجویز التباس باطل بحق کردہ باشد یَا دَلِیْلَ الْمُتَحَیِّرِیْنَ دُلَّنِیْ بِحُرْمَۃِ مَنْ جَعَلْتَہٗ رَحْمَۃً لِّلْعٰلَمِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلٰی آلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ گاہ گاہ اگر از کیفیات احوال اعلام فرمایند موجب ازدیاد محبت است وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْہُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَۃَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْہِ وَعَلٰی آلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَفْضَلُہَا وَاَکْمَلُہَا +

مکتوب دو صد و ہشتم (۲۰۸)

بحضرت مخدوم زادہ اعنی میاں محمد صادق سَلَّمَہُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ عَلٰی مَفَارِقِ الْمُحِبِّیْنَ

۱ قولہ ترہات بضم اول وراء مہملہ مشددہ سخنہائے باطل لہو آمیز جمع ترہۃ کہ بمعنی باطل است ۱۲ غیاث و اینجا مراد کلماتیست کہ از راہروان در اثناء راہ بحالت سکر و مستی بصدور پیوندد و بظاہر مخالف ظاہر شریعت غرا بود فافہم ۱۲ ۲ یعنی اے راہبر حیران شدگان راہبری کن مرا در راہ بنما بحرمت کسیکہ گردانیدی او را رحمت عالمیان علیہ الف الف صلوٰۃ و سلام ۱۲ ۳ خواجہ محمد صادق قدس سرہ نخستین فرزند برومند حضرت ایشان بودند ولادت لازم السعادت آن نخل برومند بوستان ولایت در سال ہزار و سے بمودہ از بدایت صبی و آغاز نشو و نما سیمائے صفا و آثار ذکاء از ایشان پیدا بودہ در ایام طفولیت جد امجد ایشان علیہ الرحمۃ در کنف تربیت میداشتہ حضرت ایشان میفرمودند کہ والد ما میگفتند کہ این طفل عجائب چیزہا از کیفیت و حقیقت اشیا از ما می پرسد کہ جواب آن بدشواری توان گفت و در حدود سنہ ہزار و ہشت بصحبت گرامی حضرت خواجہ فانی زخود باقی بحق قدس سرہ بنظر قبول ایشان و اخذ ذکر و مراقبہ و جذبہ و نسبت شریفہ مشرف گشتند الی آخر احوالہ المسطورہ فی الدفاتر۔ انتقال پر ملال مخدوم زادہ بزرگ روز دوشنبہ نہم ربیع الاول در حدود سنہ ۱۰۲۵ بوقوع پیوستہ انا للہ ملتقط من زبدۃ المقامات ۴ بفتحتین و کسر اول و فتح حائے حطی بمعنی سنگ زر کش کہ سیاہ باشد برای آزمائش زر کنند ۱۲ ۵ از وجد و حال و کشف و الہام حتی کہ محبت و عشق نیز کہ پیش از معدات و مقدمات نیست ۱۲ ۶ یعنی دیدن حق جل وعلا کہ در قرآن و حدیث بآں وعدہ دادہ اند و مبشر ساختہ ۱۲

صدور یافتہ در جواب سوالے کہ نمودہ بودند کہ سالک این طریق گاہ است کہ خود را در مقامات انبیاء می یابد علیہم الصلوات والتسلیمات بلکہ در بعضے اوقات می بیند کہ ازاں مقامات نیز بالا رفتہ است سِرّ این معنی چیست ٭ فرزندی پرسیدہ بود کہ سالک این طریق در مقامات عروج گاہ است کہ خود را در مقامات انبیاء علیہم الصلوات والتسلیمات اَتَمَّہَا وَاَکْمَلُہَا می یابد بلکہ در بعضے اوقات میداند کہ ازاں مقامات نیز بفوق رفتہ است سِرّ این معنی چیست و حال آنکہ مقرر است و مجمع علیہ کہ فضل انبیاء است علیہم الصلوات والتحیات بر اولیا ہرچہ مییابند بطفیل ایشان مییابند و بہ کمالات ولایت بمتابعت ایشان میرسند جوابش آنست کہ آن مقامات انبیا علیہم الصلوات والبرکات نہایات مقامات عروج ایشان نیست بلکہ عروج این بزرگواراں بمراتب ازان مقامات بالا رفتہ است چہ آن مقامات عبارت از اسماء الٰہی ست جل سلطانہ کہ مبادی تعینات ایشان است و وسائل فیوض از حضرت ذات تعالیٰ و تقدس چہ حضرت ذات را بے توسط اسماء بعالم ہیچ مناسبتے نیست و غیر از غنا ہیچ نسبتے حاصل نہ کریمہ اِنَّ اللّٰہَ لَغَنِیٌّ عَنِ الْعَالَمِیْنَ شاہد این معنی است و چوں این بزرگواراں از مراتب عروج نزول میفرمایند و انوار بالا را باخود گرفتہ فرود می آیند درین اسماء علیٰ تفاوت مراتبہا کہ شباہت باحیاز طبیعۂ ایشان دارند اقامت میفرمایند و توطن مے نمایند لہٰذا اگر کسے ایشان را بعد از استقرار جوید در ہماں اسماء یابد پس بلند استعداد کہ متوجہ حضرت ذات است تعالیٰ و تقدس ناچار در وقت عروج بآں اسماء خواہد رسید و ازاں جا بفوق خواہد گذشت الی ما شاء اللّٰہ تعالیٰ اما آں سالک چوں از بالا فرود آید و باسمیکہ مبدأ التعین وجودی اوست نزول نماید آں اسم البتہ پایاں تر ازاں اسمائیکہ مقامات انبیا است علیہم الصلوات والتسلیمات خواہد بود و تفاوت مقامات اینجا ظاہر خواہد شد کہ مناط افضلیت است ہر کہ مقام او بلند است

۱؎ بحدیکہ وصول سالک ہرچند بلند استعداد باشد آنجا نیست پس توہم مساوات مندفع گردد فضلا عن الفضل ففی ہذا القول ایماء الی جواب السوال المذکور ۱۲ ۲؎ و عروج این بزرگواراں بفوق است از اسماء الی ماشاء اللہ تعالیٰ ۳؎ واقع شدہ است در پارہ امن خلق و سورہ عنکبوت و نظم الآیۃ ہکذا و من جاہد فانما یجاہد لنفسہ ان اللہ لغنی عن العالمین یعنی و ہر کہ جہاد کند جز این نیست کہ جہاد میکند برائے نفس خویش ہر آئینہ خدا البتہ بے نیاز است از عالمیان ۱۲ ۴؎ پس لازم نیاید خلاف مقرر و مجمع علیہ و اندرین قول جوابے است دیگر مر سوال مذکور را و این جواب را بمثالے واضح گردانیدہ اند ۱۲

۵؎ پس توہم مساوات بایشان پیدا میشود ۱۲

افضل است و تا سالک باز باسم خود نہ گردد و اسم خود را پایاں تر ازاں اسامی نیابد افضلیت آن بزرگواراں را بطریق ذوق و حال نتواند دریافت بتقلید ایشان را افضل میگوید و بہ یقین سابق حکم باولویت آنہا میکند اما وجدان او مکذب حکم اوست درین وقت التجا و تضرع و عجز و نیاز بحضرت حق سبحانہ در کار است تا آنچہ حقیقت کار است ظاہر گردد و این مقام از مزلت اقدام سالکان است این جواب را بہ مثالے واضح گردانیم ارباب معقول گفتہ اند کہ دخان مرکب از اجزاء ارضی و اجزاء ناری است و قتیکہ دخان صعود نماید اجزاء ارضی بمصاحبت اجزاء ناری بالا خواہند رفت و بحصول قسر قاسر عروج خواہند نمود گفتہ اند اگر دخان قوی باشد عروج او تا کرۂ نار متحقق میشود درین صعود اجزاء ارضی بمقامات اجزاء آبی و اجزاء ہوائی کہ بالطبع تفوق دارند خواہند رسید و ازاں جا عروج نمودہ بالا خواہند رفت درین صورت نمیتواں گفت کہ رتبہ اجزاء ارضی بلند تر است از مرتبہ اجزاء آبی و ہوائی چہ آں تفوق باعتبار قاسر بودہ است نہ باعتبار ذات و بعد از وصول بکرۂ نار چوں آں اجزاء ارضی ہبوط نمایند و بمرکز طبیعی خود برسند ہر آئینہ مقام اینہا فرود تر از مقام آب و ہوا خواہد بود پس و ما نحن فیہ عروج آں سالک ازاں مقامات باعتبار قاسر است کہ آں قاسر افراط حرارت محبت است و قوت جذب عشق و باعتبار ذات مقام او تحت آں مقامات است این جواب کہ گفتہ شد مناسب حال منتہی است اما در ابتدا اگر این توہم پیدا شود و خود را در مقامات اکابر یابد وجہش آنست کہ ہر مقام را در ابتدا و توسط ظل و مثال است و مبتدی و متوسط چوں بظلال آنہا میرسند خیال میکنند کہ بحقیقت آں مقامات رسیدند فرق درمیان ظلال و حقائق نمیتوانند کرد و ہمچنین شبہ و مثال اکابر را چوں در ظلال مقامات ایشان مییابند خیال میکنند کہ شرکتے باکابر در مقامات پیدا کردہ اند نہ چنین است بلکہ اینجا اشتباہ ظل شئے است بنفس شئے اَللّٰہُمَّ اَرِنَا حَقَائِقَ الْاَشْیَاءِ کَمَا ہِیَ

۱؎ قولہ قسر بالفتح بستم بر کارے داشتن و قولہ قاسر بزور بکارے دارندہ یعنے بجبر جابر کہ از طبع اجزاء عارضی خارج است یعنی اجزائے ناری ۱۲ ۲؎ قولہ کرہ بضم اول و فتح و تخفیف رائے مہملہ یعنی گوئے کہ بدان بازی کنند و ہر چیز مدور و گرد مثل گوئے باشد ۱۲ غ ۱۲ ۳؎ یعنی اشتباہ ظلال اکابر بنفوس نفیسہ عالیہ ایشان و اشتباہ ظلال مقامات آن بزرگواراں بہ نفس مقامات ایشاں قدس اللہ اسرارہم ۱۲ و نفس عنا ما بنا من الکرب بانفاسہم الشریفۃ المقدسۃ الزاکیۃ ۱۲ ۴؎ بدانکہ کرۂ نار فوق کرہ باد است متصل بآسمان کما زعموا ۱۲ ۵؎ خداوندا بما بنمائے ہر چیزے را چنانکہ در نفس الامر ہست و دور دار ما را از اشتغال بآنچہ از تو غافل کند ما را بحرمت سرور پیغمبراں و پیشواں علیہ الصلوٰۃ والسلام الاتمان الاکملان ما دام الملوان ۱۲ ۶؎ لغزش گاہ پاہائے راہ روندگان طریقت ۱۲ ۷؎ ازین سیر و سلوک و عروج کہ بالفعل بحصول پیوست ۱۲

وَجَنِّبْنَا عَنِ الْاِشْتِغَالِ بِالْمَلَاهِیْ بِحُرْمَةِ سَیِّدِ الْاَوَّلِیْنَ وَالْاٰخِرِیْنَ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّهَا وَاَکْمَلُهَا ۔

مکتوب دوصد و نهم ۲۰۹

به میر محمد نعمان بدخشی صدور یافته در حل بعضے از عبارات مغلق رساله مبدأ و معاد که پرسیده بود و بعضے از عبارات دیگر که به تقریب مسطور گشته در جواب مکتوب او که مشتمل است به بعضے ضروریات این راه بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰی سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ وَاٰلِهِ الطَّاهِرِیْنَ اَجْمَعِیْنَ ۔ سیادت پناهی اخوی اعزی میر محمد نعمان بجمعیت باشند احوال این حدود مستوجب حمد است در وقت وداع در سرائے فرخ شما و اخوی خواجه محمد اشرف معنی آن عبارت که در رساله مبدأ و معاد واقع شده پرسیده بودند چون وقت مساعدت نه کرد موقوف مانده بود الحال بخاطر رسید که در حل آن عبارت چیزے نوشته شود که موجب تشفی احباب گردد عبارت آن رساله اینست که ۱ بعد از هزار و چند سال از زمان رحلت آن سرور عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ زمانے می آید که حقیقت محمدی از مقام خود عروج فرماید و بمقام حقیقت کعبه متحد گردد این زمان

۱ بدانکه حضرت امام ربانی در رساله مبدأ و معاد فرموده اند حقیقت قرآنی و حقیقت کعبه ربانی فوق حقیقت محمدی است علی مظهرها الصلوٰة والتحیة لهذا حقیقت قرآنی امام حقیقت محمدی آمده حقیقت کعبه ربانی مسجود حقیقت محمدی گشت مع ذلک حقیقت کعبه ربانی فوق حقیقت قرآنی است آنجا همه بے صفتی و بیرنگی است و شیون و اعتبارات را دراں موطن گنجائش نیست ۔ تنزیه و تقدیس را دراں حضرت مجال نه ع آنجا همه آنست که برتر زبیان است ۔ این معرفتے است که هیچ یکے از اهل الله بآن لب نه کشاده است و برمز و اشارات هم ازان مقوله سخن نرانده این درویش را باین معرفت عظمی مشرف ساخته و در میان ابنائے جنس ممتاز گردانیده کل ذلک بصدقة حبیب الله و برکة رسول الله علیه وعلی اله من الصلوات افضلها و من التسلیمات اکملها باید دانست که صورة کعبه هم چنانکه مسجود صور اشیا است حقیقت کعبه نیز مسجود حقائق آن اشیاء است واقول قولا عجیبا لم یسمعه احد وما اخبره مخبر باعلام الله سبحانه والهامه تعالی ایای بفضله وکرمه آنکه بعد از هزار و چند سال الخ ۱۲ ۲ للامام الهمام حجة الله علی الانام قدوة الاقطاب والاوتاد وقبلة الابدال والافراد کاشف اسرار السبع المثانی المجدد للالف الثانی الشیخ احمد الفاروقی قدس سره صاحب هذه المکاتیب نور الله مرقده ۳ شمه از احوال میر محمد نعمان بحاشیه مکتوب صد و نوزدهم از زبدة المقامات نقل نموده شد از انجا ملاحظه باید نمود ۱۲ ۴ از توهمات فاسده و خیالات باطله که از ناقهمی مراد ناشی میگردد ۱۲

حقیقت محمدی حقیقت احمدی نام یابد و مظهر ذات احد جل سلطانه گردد و هر دو اسم مبارک به مسمی متحقق شود و مقام سابق از حقیقت محمدی خالی ماند تا زمانے که حضرت عیسی عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ نزول فرماید و عمل بشریعت محمدی نماید عَلَیْهِمَا الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ دراں وقت حقیقت عیسوی از مقام خود عروج فرموده به مقام حقیقت محمدی که خالی مانده بود استقرار گیرد باید دانست که حقیقت شخصی عبارت از تعین وجوبی است که تعین امکانی آن شخص ظل آن تعین است و آن تعین وجوبی اسمی است از اسمائے الٰهی جَلَّ سُلْطَانُهٗ کَالْعَلِیْمِ وَالْقَدِیْرِ وَالْمُرِیْدِ وَالْمُتَکَلِّمِ وَاَمْثَالِهَا و آن اسم الٰهی جَلَّ سُلْطَانُهٗ رب آن شخص است و مبدأ فیوض وجودی و توابع وجودی او و این اسم را نسبت به حضرت ذات تعالی شانه مراتب شتی است در مرتبه صفت که وجود آن زائد است بر وجود ذات این اسم اطلاق می یابد و در مرتبه شان که زیادتی آن بر ذات بمجرد اعتبار است نیز این اسم صادق می آید و فرق در میان صفت و شان در مکتوبیکه در بیان سلوک و جذبه نوشته شده به تفصیل ذکر یافته است اگر خفائے باشد بآن مکتوب رجوع نمایند و شک نیست که حصول شان اگرچه مجرد اعتبار است نیز تقاضائے آن میکند که فوق آن معنی زائد دیگر باشد مناسب آن شان که مبدأ وجود اعتباری او گردد پس این اسم را ازاں مرتبه نیز نصیبے حاصل شد و در فوق آن معنی زائد نیز این احتمال جاری است اما قوت بشری از ضبط آں عاجز است این فقیر کم بضاعت یک مرتبه دیگر را هم گذرانیده است اما در فوق آن مرتبه غیر از استهلاک و اضمحلال نصیب ندارد وَفَوْقَ کُلِّ ذِیْ عِلْمٍ عَلِیْمٌ شعر هَنِیْئًا لِاَرْبَابِ

۱ قوله متحقق شود چه مانع است که یک مسمی بدو اسم خود که عبارت از دو کمالات مخصوصه اند متعاقب یک دیگر بعد از منه متطاوله متحقق شود و از کمالے بکمالے دیگر که بالقوه داشت ترقی فرماید سخن فلاسفه است که در مجردات جمیع کمالات را بالفعل اعتبار کرده اند و ترقی از قوه بفعل تجویز نموده این از کوته نظری ایشان است من استوی یوماه فهو مغبون اینجا قلب حقیقت نیست تقلیب حقیقت است از کمالے بکمالے و انصباغ اوست از رنگے برنگے ۱۲ ۲ قوله مراتب شتی یعنی متفاوته وهی علی ما بینه الشیخ قدس سره اربعة بعضها فوق بعض ۔ مرتبة الصفة و مرتبة الشان و مرتبة المعنی الزائد المناسب للشان المبدء لوجوده و مرتبة اخری فوق هذا المعنی قد حصل للشیخ قدس سره نصیب منها ۱۲ ۳ حیث قال قدس سره و فرق در میان صفات و شیونات بسیار دقیق است لا یظهر الا علی الاحاد من الاولیاء المحمدی المشرب ولم یعلم انه تکلم به احد بالجمله صفات در خارج موجود اند بوجود زائد بر ذات تعالی و تقدس و شیونات مجرد اعتبار اند در ذات عز سلطانه الی آخر ما قال الشیخ قدس سره بمبالک ۱۲ ۴ اشارت است بآیتیکه واقع است در سوره یوسف و پاره وما ابرئ نفسی یعنی و بالائے هر خداوند دانش دانائے هست ۱۲ ۔ ۱۲ ۵ یعنی مکتوب دوصد و هشتاد و هفتم از جلد اول که بنام حقائق آگاه برادر حقیقی حضرت ایشان میان غلام محمد صدور یافته ۱۲

اَلنَّعِیْمِ نَعِیْمُهَا • وَلِلْعَاشِقِ الْمِسْکِیْنِ مَا یَتَجَرَّعُ • تفاضل اقدام اہل اللہ باعتبار طے این مراتب شتی است عَلٰی تَفَاوُتِ الْاِسْتِعْدَادَاتِ وَالْقَابِلِیَّاتِ وَالْوَاصِلُوْنَ اِلَی الْاِسْمِ قَلِیْلُوْنَ مِنَ الْاَوْلِیَآءِ فَاِنَّ اَکْثَرَهُمْ وَاصِلُوْنَ اِلٰی ظِلٍّ مِنْ ظِلَالِ ذٰلِكَ الْاِسْمِ بَعْدَ اَنْ عَرَجُوْا مِنَ الْمَرَاتِبِ الْاِمْکَانِیَّةِ بِاَسْرِهَا بِطَرِیْقِ السُّلُوْكِ وَالسَّیْرِ التَّفْصِیْلِیِّ وَقَدْ یُتَوَهَّمُ الْوُصُوْلُ اِلٰی ذٰلِكَ الْاِسْمِ فِیْ طَرِیْقِ الْجَذْبَةِ الصِّرْفَةِ اَیْضًا لٰکِنَّهٗ غَیْرُ مُعْتَبَرٍ وَلَا یُعْتَدُّ بِهٖ وَالَّذِیْنَ عَرَجُوْا مِنْ ذٰلِكَ الْاِسْمِ وَقَطَعُوْا مَرَاتِبَهُ الْمُتَفَاوِتَةَ قَلَّتْ اَوْ کَثُرَتْ فَهٰؤُلَاءِ اَقَلُّ قَلِیْلٍ مِنْهُمْ برسر اصل سخن رویم وگوئیم کہ حقیقت شخص چنانکہ تعین وجوبی او را گویند تعین امکانی او را نیز گویند چوں این مقدمات معلوم شد گوئیم کہ محمد رسول اللہ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوٰتُ وَالتَّحِیَّاتُ در رنگ کافۂ انام مرکب از عالم خلق و عالم امر است و اسم الٰہی جل شانہ کہ رب عالم خلق اوست شان العلیم است و آنکہ تربیت عالم امر او میفرماید آن معنی است کہ مبدأ وجود اعتباری آن شان است کہ نام حقیقت محمدی عبارت از شان العلیم است و حقیقت احمدی کنایہ ازان معنی است کہ مبدأ آن شان است و حقیقت کعبہ سبحانی نیز ہمان معنی است و نبوتے کہ پیش از خلق حضرت آدم عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ آن سرور را حاصل بودہ و ازان مرتبہ خبر دادہ و گفتہ کُنْتُ نَبِیًّا وَّاٰدَمُ بَیْنَ الْمَآءِ وَالطِّیْنِ باعتبار حقیقت احمدی بودہ است کہ بعالم امر تعلق دارد و بہمین اعتبار حضرت عیسٰی عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ کہ کلمۃ اللہ بودہ اند و بعالم امر بیشتر مناسبت داشتہ بشارت قدوم آن سرور را عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوٰتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ باسم احمد دادہ و فرمودہ

لہ یعنی رسیدگان بحد اسم کمتر اند از اولیاء چہ اکثر شان واصل اند بظلے از ظلال آن اسم بعد ازانکہ عروج نمودند و ترقی کردند از مراتب و منازل امکان بتمامہا بطریق سلوک و سیر تفصیلی وگاہ است کہ ظن کردہ میشود رسیدن بحد آن اسم نیز در طریق جذبہ محضہ ولیکن آن معتبر و معتد بہ نیست و اما آنکہ عروج نمودند و ترقی کردند ازان و قطع کردند و طے نمودند مراتب مختلفہ آنرا کم و بیش پس این چنین کسان بغایت کمتر اند از اولیاء کرام قدس اللہ تعالٰی اسرارہم و افاض علینا من فیوضاتہم ۱۲ ہ ۲ عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ قال قالوا یا رسول اللہ متی وجبت لك النبوۃ قال وآدم بین الروح والجسد رواہ الترمذی یعنی گفتند صحابہ یا رسول اللہ کے ثابت شد مر ترا نبوت و در کدام وقت نامزد گشتی بدان۔ گفت آنحضرت ثابت شد مرا نبوت و حال آنکہ آدم میان روح و جسد بود یعنی خلقت آدم تمام نہ شدہ بود و روح او بہ جسد متعلق نشدہ بود کنایت از سبق و تقدم است و نیز مروی است انی عند اللہ مکتوب خاتم النبیین وان آدم لمنجدل فی طینتہ رواہ فی شرح السنۃ ۱۲ مشکوۃ ہ ۳ کما قال تعالٰی یا مریم ان اللہ یبشرك بکلمۃ منہ اسمہ المسیح عیسی ابن مریم الخ آل عمران پارہ تلك الرسل ۱۲ ہ بالفتح بمعنی مخلوقات از جن و انس و انام بالمد نیز آمدہ و انیم ہم نوشتہ اند و این ہر سہ لفظ جمع است نہ جمع مثل قوم و رہط ۱۲ غ

وَمُبَشِّرًا بِرَسُوْلٍ یَّاْتِیْ مِنْ بَعْدِی اسْمُهٗ اَحْمَدُ و نبوتے کہ بنشأۂ عنصری تعلق دارد نہ باعتبار حقیقت محمدی است بلکہ باعتبار حقیقتین است و رب او درین مرتبہ آن شان است و مبدأ آن شان لہذا دعوت این مرتبہ اتم است از دعوت مرتبہ سابق چہ در آن مرتبہ دعوت او مخصوص بعالم امر بود و تربیت او مقصور بر روحانیان و درین مرتبۂ دعوت او شامل خلق و امر است و تربیت او مشتمل بر اجساد و ارواح غَایَةُ مَافِی الْبَابِ درین نشأۂ نشأۂ عنصری او را عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ غالب ساختہ بودند بر نشأۂ ملکی او تا مناسبت کہ سبب افادہ و استفادہ است بیشتر پیدا شود بخلائق کہ جانب بشریت درایشان غالب است حضرت حق سبحانہ وتعالٰی حبیب خود را صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ وَسَلَّمَ باکد وجہ امر میفرماید باظہار بشریت خود کَمَا قَالَ سُبْحَانَهٗ وَتَعَالٰی قُلْ اِنَّمَا اَنَا بَشَرٌ مِّثْلُکُمْ یُوْحٰی اِلَیَّ اتیان لفظ مثلکم از برائے تاکید بشریت است و بعد از ارتحال از نشأۂ عنصری جانب روحانیت او عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ غالب آمد و مناسبت بشریت رو بہ نقص آورد و لنورانیت دعوت تفاوت پیدا کرد بعضے از اصحاب کرام فرمودہ اند کہ ہنوز از دفن آن سرور عَلَیْهِ وَعَلَیْهِمُ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ فارغ نہ شدہ بودیم کہ در دلہائے خود تفاوت یافتیم بلے ایمان شہودی بایمان غیبی مبدل گشت و معاملہ از آغوش بگوش کشید و از دیدن بشنیدن آمد و از زمان رحلت او علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام چون ہزار سال گذشت کہ مدت مدیدہ است و از منہ متطاولہ جانب روحانیت بہ نہجے غالب آمد کہ جانب بشریت را بتمام متلون بلون خود ساخت و عالم خلق را منصبغ بہ صبغ عالم امر گردانید پس ناچار آنچہ از عالم خلق او علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام رجوع بحقیقت خود نمودہ بود • یعنی حقیقت محمدی • عروج فرمودہ ملحق بہ حقیقت احمدی گشت و حقیقت محمدی با حقیقت احمدی متحد شد مراد

لہ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در پارہ قد سمع اللہ و سورہ صف واقع شدہ است یعنی و بشارت دہندہ پیغامبرے کہ بیاید بعد از من نام او احمد است صلی اللہ علیہ و آلہ و اصحابہ و بارك وسلم تسلیما کثیرا کثیرا ۱۲ ہ ۲ واقع است در آخر سورۂ کہف و پارہ الم اقل یعنی گو جز این نیست کہ من آدمی ام مانند شما وحی فرستادہ شود بسوئے من الخ ۱۲ ہ ۳ وفی روایۃ الترمذی قال لما کان الیوم الذی دخل فیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم المدینۃ اضاء منہا کل شیٔ فلما کان الیوم الذی مات فیہ اظلم منہا کل شیٔ وما نفضنا ایدینا عن التراب وانا لفی دفنہ حتی انکرنا قلوبنا یعنی و در روایت ترمذی اینچنین آمدہ کہ گفت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ کہ چوں شد روزے کہ در آمد در وے آنحضرت بمدینہ روشن شد از مدینہ ہر چیز یعنی در و دیوار وے پس ہر گاہ کہ شد روزے کہ مرد آنحضرت در وے تاریک شد از مدینہ ہر چیز و نیفشاندیم دستہائے خود را از خاک تا آنکہ منکر یافتیم دلہائے خود را و نا آشنا دانستیم او را کنایت است از کم شدن صفا و نورانیت کہ حاصل بود از مشاہدہ و حضور آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ۱۲

مراد از حقیقت احمدی و حقیقت محمدی

از حقیقت احمدی و حقیقت محمدی درینجا تعین امکانی خلق و امر اوست علیه وعلی آله الصلوة والسلام نه تعین وجوبی که تعین امکانی او ظل آنست چه عروج تعین وجوبی را معنی نیست و متحد گشتن با آن تعین معقول نه و چون حضرت عیسیٰ[1] علی نبینا وعلیه الصلوة والسلام نزول خواهد فرمود و متابعت شریعت خاتم الرسل عَلَيْهِمُ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ خواهد نمود از مقام خود عروج فرموده به تبعیت بمقام حقیقت محمدی خواهد رسید و تقویت دین او عَلَيْهِمَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ خواهد نمود آزین جاست که نقل میکنند از شرائع ماتقدم که بعد از هزار سال از ارتحال پیغمبر اولے العزم از انبیاء کرام و رسل عظام مبعوث میشدند که تقویت شریعت آن پیغمبر فرمایند و اعلاء کلمهٔ او نمایند و چون دورهٔ دعوت شریعت او تمام میشد پیغمبر اولی العزم دیگر مبعوث می گشت و تجدید شریعت خود میفرمود و چون شریعت خاتم الرسل عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيمَاتُ از نسخ و تبدیل محفوظ[2] است علماء امت او را حکم انبیا داده کار تقویت شریعت و تائید ملت را با ایشان تفویض فرموده مع ذلک یک پیغامبر اولی العزم را متابع او ساخته ترویج شریعت او نموده است قَالَ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَتَعَالٰى اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَاِنَّا لَهٗ لَحَافِظُوْنَ[3] بدانند که بعد از هزار سال از ارتحال خاتم الرسل عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمُ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ اولیاء امت او که بظهور آیند هر چند اقل باشند اکمل بوند تا تقویت این شریعت بوجه اتم نمایند حضرت مهدی[4] که خاتم الرسل عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِيَّاتُ از قدوم مبارک او بشارت فرموده اند بعد از هزار سال بوجود خواهد آمد و حضرت عیسیٰ عَلٰى نَبِيِّنَا وَعَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ نیز بعد از هزار سال نزول خواهد فرمود بالجمله کمالات اولیائے این طبقه شبیه بکمالات اصحاب کرام است هر چند بعد از انبیاء فضل مر اصحاب کرام راست عَلَيْهِمُ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ اما جائے آن دارد که از کمال تشابه یکے را بر دیگرے فضل نتوان داد ازینجا تواند بود که آنسرور فرموده عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَ

---

[1] بدانکه بتحقیق ثابت شده است باحادیث صحیحه که عیسیٰ علیه السلام فرود می آید از آسمان بزمین و میباشد تابع دین محمد را صلی الله علیه وسلم و حکم میکند بشریعت آنحضرت صلی الله تعالےٰ علیه وآله وسلم الا در بعضے از احکام که از باب بدل است چنانکه نسخ میباشد ۱۲ از ترجمه شیخ عبدالحق دہلوی رحمة الله علیه ۱۲ [2] بکونه صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین لا نبی بعده ۱۲ [3] یعنی هر آئینه ما فرو فرستادیم قرآن را و هر آئینه ما او را نگاه بانیم ـ این کریمه واقع است در پاره ربما و سوره حجر ۱۲ [4] عن ام سلمة رضی الله تعالیٰ عنها قالت سمعت رسول الله صلی الله تعالیٰ علیه وآله وسلم یقول المهدی من عترتی من اولاد فاطمة رواه ابوداؤد وایضاً قال صلی الله علیه وسلم المهدی منی الخ رواه الترمذی ۱۲

السَّلَامُ لَا يُدْرٰى اَوَّلُهُمْ خَيْرٌ اَمْ اٰخِرُهُمْ نه فرموده لَا يُدْرٰى اَوَّلُهُمْ خَيْرٌ اَمْ اٰخِرُهُمْ لِعِلْمِهٖ بِحَالِ كُلٍّ مِّنَ الْفَرِيْقَيْنِ لِهٰذَا[1] قَالَ خَيْرُ الْقُرُوْنِ قَرْنِىْ اما چون از کمال مشابهت جائے تردد بوده فرموده لَا يُدْرٰى اگر بپرسند که آن سرور عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ بعد از قرن اصحاب قرن تابعین را خیر ساخته است و بعد از قرن تابعین قرن تبع تابعین را پس خیریت این دو قرن نیز برین طبقه متیقن باشد پس تشابه این طبقه در کمالات باصحاب کرام چه خواهد بود در جواب گوئیم که تواند بود که خیریت آن دو قرن برین طبقه باعتبار کثرت ظهور اولیاء الله باشد و قلت وجود اهل بدعت و ندرت ارباب فسق و معصیت وَهُوَ لَا يُنَافِىْ كَوْنَ بَعْضِ الْاَفْرَادِ مِنْ اَوْلِيَاءِ اللّٰهِ فِىْ هٰذِهِ الطَّبَقَةِ خَيْرًا مِّنْ اَوْلِيَاءِ ذٰيْنِكَ الْقَرْنَيْنِ كَحَضْرَةِ الْمَهْدِىِّ مَثَلًا[2] فیض روح القدس ار باز مدد فرماید؞ دیگران هم بکنند آنچه مسیحا میکرد؞ اما قرن اصحاب از جمیع وجوه خیر است آنجا سخن کردن از فضولی است سابقان سابقان اند و در جنت نعیم مقربان ایشان اند که انفاق کوهِ ذهب دیگران بمدّ[3] شعیر ایشان نرسد وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهٖ مَنْ يَّشَاءُ باید دانست که از بیان سابق واضح گشت معنی آن عبارت که در رساله مبدا و معاد فوق این عبارت مذکوره مسطور گشته است که حقیقت کعبهٔ ربانی مسجود حقیقت محمدی گشت چه حقیقت کعبهٔ ربانی بعینها حقیقت احمدی است که حقیقت محمدی فی الحقیقت ظل اوست پس ناچار مسجود حقیقت محمدی باشد ـ اگر سوال کنند که کعبه بطواف اولیاء امت او می آید و از ایشان برکات میجوید و چون حقیقت او را تقدم باشد بر حقیقت محمدی این معنی چگونه جائز باشد در جواب گوئیم که حقیقت محمدی نهایت مقامات نزول محمد است از اوج تنزیه و تقدیس

---

[1] تمام الحدیث هکذا ـ مثل امتی مثل المطر لا یدری اوله خیر ام آخره رواه الترمذی یعنی قصه و حال امت من مشابه قصه و حال باران است دریافته نمیشود که نخست باران بهتر و نافع تر است یا پسین و این کنایت است از بودن همه امت خیر چنانکه مطر همه نافع و خیر است قال المعرب واخرج ابن عساکر عن عمرو بن عثمان رضی الله تعالیٰ عنه مرسلاً بلفظ امتی مبارکة لا یدری اولها خیر او آخرها ۱۲ انتهی [2] ای ولاجل کونه صلی الله علیه وسلم عالماً بحال کل من الفریقین اخبر عن خیریة القرون السابقة ۱۲ [3] عن ابی سعید الخدری قال قال النبی صلی الله علیه وسلم لا تسبوا اصحابی فلو ان احدکم انفق مثل احد ذهباً ما بلغ مد احدهم ولا نصیفه رواه الشیخان ۱۲ مشکوة [4] مد بالضم پیمانه ایست و آن دو رطل است یا یک رطل و ثلث یا پری دو کف آدمی مستوی الخلقة و رطل بالفتح وبالکسر نیم من و آن دوازده اوقیه است و اوقیه چهل درم است ۱۲ منتخب [5] وجه مانع است از مسجود بودن اصل مر ظل خود را و ساجد بودن ظل مر اصل خود را ۱۲

وحقیقتِ کعبه نهایتِ مقاماتِ عروجِ کعبه است زینهٔ اول مرعروج حقیقتِ محمدی را بر مرتبهٔ تنزیه حقیقتِ کعبه است و نهایت عروجات او را غیر از حق سبحانه اطلاع ندارد و چون اولیائے کمل امت او را از عروجاتِ آن سرور عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ نصیب تام است اگر کعبه از برکاتِ این بزرگواران دریوزه نماید چه عجب بیت زمین زاده بر آسمان تاخته ٭ زمین و زمان را پس انداخته ٭ و عبارت دیگر از آن رساله که درین مقام واقع شده بود نیز حل شد و آن عبارت اینست که صورتِ کعبه همچنانکه مسجودِ صورِ اشیاست حقیقتِ کعبه نیز مسجودِ حقائقِ آن اشیاء است چه از مقدمات سابق معلوم شده است که حقائقِ اشیاء عبارت از اسماء الٰهی است جل سلطانه که مبادی فیوض وجودی و توابع وجودی ایشانست و حقیقتِ کعبه فوق آن اسماست پس هر آئینه حقیقتِ کعبه متبوعِ حقائقِ اشیا باشد آرے اگر کمل اولیا را سیر بالاتر از حقیقتِ کعبه واقع شود و انوار بالا را گرفته بمراتبِ حقائق خود که شبیه با حیاز طبعی اشیاست در مراتبِ عروج فرود آیند کعبه از برکاتِ ایشان توقع خواهد نمود کما مرّ سابقاً و ایضاً در رساله مبدأ معاد چند فقره نوشته است در بیانِ افضلیتِ انبیاء اولو العزم صَلَوٰاتُ اللّٰهِ تَعَالٰی وَتَسْلِیْمَاتُهٗ عَلَیْهِمْ یعنی افضلیت بعضی ایشان را از بعض دیگر و چون مبناءِ آن بر کشف و الهام است که ظنی است از آن نوشتن و تفرقه نمودن در فضل نادم و مستغفر است چه در آن باب

ـه۱ باید دانست که لفظ حقیقت محمدی در عبارت حضرت امام ربانی قدس سره بمعانی مختلفه والحاشتی وارد شده و هم چنین حقیقت کعبه بمعانی شتی آمده فافهم و تثبت وکل علم کل شیٔ الی عالمه ۱۲ ـه۲ یعنی محمد رسول الله صلی الله علیه وعلی آله وسلم وعیسٰی و موسٰی و ابراهیم و نوح علیهم الصلوات والتسلیمات اجمعین ۱۲ ـه۳ یعنی فلا محذور فی تقدم مراتب عروج الکعبة وتفضله علی اٰخر مراتب نزول محمد صلی الله تعالی علیه وآله وسلم فلا وجه للطعن فی ذلک ۱۲ المعرب ـه۴ آنچه گفته فرموده اند که محمد رسول الله صلی الله تعالی علیه وآله وسلم سید المرسلین است علیه وعلیهم الصلوات والتسلیمات فکیف سائر البشر و حضرت عیسٰی و موسٰی را علیهما الصلوات والتسلیمات والتحیات اگرچه از مقام تجلی ذات نصیب علی قدر المرتبه والاستعداد قال الله سبحانه وتعالی خطابا لموسٰی واصطفیتک لنفسی ای لذاتی و حضرت عیسٰی علیه السلام روح الله است و کلمهٔ اوست سبحانه و کثیر المناسبت است بآن سرور علیه الصلوة والسلام اما ابراهیم را علی نبینا وعلیه الصلوة والسلام باوجود آنکه در مقام تجلی صفات است اما حدید البصر است شان خاص که پیغمبر ما را در مقام تجلی ذات میسر شده است حضرت ابراهیم را در مقام تجلی صفات حاصل گشته مع تفاوت الاستعداد بینهما ـ پس باین اعتبار او از حضرت عیسٰی و موسٰی افضل باشد و حضرت عیسٰی از حضرت موسٰی افضل است و رتبه او فوق حضرت موسٰی است و حدید البصر است و ناقد النظر بعد از ایشان حضرت نوح است علی نبینا وعلیه الصلوة والسلام و مقام حضرت نوح در مقام صفات هرچند بالاتر از مقام حضرت ابراهیم است اما حضرت ابراهیم را دران مقام شان خاص است وحدت بصر است که دیگری را نیست لیکن اولادِ کرام ایشان را از آن مقام نیز نصیب است به تبعیت و فرعیت و حضرت آدم بعد از حضرت نوح است علی نبینا وعلی جمیعهم الصلوات والتسلیمات هذا ما علمنی ربی والهمنی بفضله وکرمه والعلم عند الله سبحانه

سخن کردن جز بدلیل قطعی جائز نیست اَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ وَاَتُوْبُ اِلَی اللّٰهِ مِنْ جَمِیْعِ مَا کَرِهَ اللّٰهُ قَوْلًا وَّفِعْلًا در مکتوب خود نوشته بودید که در سرائے فرخ رسیده بودم که تعلیم طریقت مر طالبان را نسبت بمن مرضی است یا نه تو در جواب گفته بودی که نه بخاطر فقیر نمانده است که نفی مطلق کرده باشد بلکه گفته بود که مشروط بشرائط است مطلقا مرضی نیست و الحال هم همین طور میداند باید که در رعایت شرائط نیک احتیاط نمایند مبادا مساهله کنند تا باستخارها یقین نه شود که باید گفت نگویند و اخوی مولانا یار محمد قدیم را نیز بهمین معنی دلالت نمایند و بتاکید بگویند که در تعلیم طریقت شرعت ننماید مقصود دکان پهن کردن نیست مرضی حق را سبحانه باید ملاحظه نمود نجر شرط است دیگر از مستفرشدان خود گله نموده بودند گله از وضع خود باید کرد که باآن جماعت بر نهجے زندگانی میکنند که البته عاقبت آن آزار است گفته اند که پیر باید که در نظر مرید خود را متجمل نماید نه آنکه در اختلاط را بگشاید و مصاحبانه سلوک کند و بحرف و حکایت هنگامه را گرم دارد ـ والسلام ٭

مکتوب ۲۱۰ دو صد و دهم

به ملا شکیبی اصفهانی صدور یافته در حل عبارت نفحات که پرسیده بود و در ذکر بعضے از نصائح ضروریه که مسائلت نموده بود ٭ مراسله شریفه و ملاطفهٔ لطیفه که از روئے شفقت و مهربانی نامزد این حقیر قلیل البضاعت فرموده بودند بمطالعهٔ آن مشرف گشته مبتهج و مسرور گردید سلامت باشند و به سلامت بروند و تا باشند به محبت فقراء باشند و چون بروند محبت ایشان را سرمایه ببرند و چون خیزند به محبت ایشان خیزند بحرمة مَنِ افْتَخَرَ بِالْفَقْرِ وَاٰثَرَهٗ عَلَی الْغِنَاءِ ٭ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوٰاتُ وَ

ـه۱ کما ورد الفقر فخری وهو صحیح المعنی ۱۲ ـه۲ قوله واٰثره علی الغنا الخ روی الترمذی عن ابی امامة رضی الله تعالی عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم عرض علیّ ربی ان یجعل لی بطحاء مکة ذهبا قلت لا یا رب ولکن اشبع یوما واجوع یوما او قال ثلثا او نحو هذا فاذا جعت تضرعت الیک وذکرتک فاذا شبعت شکرتک وحمدتک انتهی ۱۲ بیت وراودته الجبال الشم من ذهب ٭ عن نفسه فاراها ایما شمم ۱۲ ـه۱ قوله دکان بالضم والتشدید کاف و تخفیف آن هر دو صحیح است و دوکان بواو محض غلط است و نوشتن و خواندن آن بزیادت واو خطا است ۱۲ غیاث ـه۲ فانه قد ورد فی الخبر عن النبی الصادق الابر انه صلی الله علیه وآله وسلم کان یتجمل لاصحابه صلی الله تعالی علیه وآله وسلم ۱۲

وَالتَّسْلِيمَاتُ اَتَمُّهَا وَاَكْمَلُهَا۔ از روئے کرم مرقوم فرمودہ بودند کہ حقیقت معاملہ آں حکایت چیست کہ در نفحات[1] مذکور است از مرید شیخ ابن السکینہ قدس سرہ کہ روزے در آب دجلہ بتقریب غسل غوطہ زدہ بود و سر از آب نیل بر آوردہ بمصر در آمد و آنجا کدخدا شد و فرزنداں بہم رسانید و تا ہفت سال در مصر اقامت ورزید اتفاقاً روزے بتقریب غسل در آب نیل غوطہ زدہ بود سر از آب دجلہ برآورد دید کہ در کنار دجلہ ہمہ جامہائے او کہ اول در کنار دجلہ گذاشتہ بود بحالِ خود است جامہا را پوشیدہ بخانہ در آمد اہلیہ او گفت طعامے کہ از برائے مہماناں فرمودہ بودی طیار شدہ است الیٰ آخر القصہ مخدوما مکرما اشکال این حکایت نہ ازاں رہگذر است کہ در یک ساعت کار سنین چگونہ میسر شود چہ این قسم معاملہ بسیار بوقوع آمدہ است حضرت رسالت خاتمیت عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ در شب معراج بعد از طی معارج عروج و قطع منازل وصول کہ بالوف[2] سنین میسر شود چوں بوثاق[3] خود رجوع فرمودند دیدند کہ ہنوز حرارت[4] بستر

[1] یعنی در احوال شیخ موسیٰ سدرانی کہ شیخ الشیوخ ابن السکینہ رضی اللہ تعالےٰ عنہ را مریدے بود صائغ و وظیفہ وے آں بود کہ سجادہائے صوفیاں را روز جمعہ بمسجد جامع میبردہ می انداخت و بعد از ادائے نماز جمعہ جمع میکرد و بخانقاہ می آورد در یکے از جمعہا سجادہا را برپا کرد بگریست تا بمسجد برود بکنار دجلہ رفت تا غسل جمعہ بجائے آرد جامہا بیروں کرد و بکنار دجلہ نہاد و بآب فرو رفت چوں سر بروں کرد دید کہ آن دجلہ نیست جائے دیگر است پرسید کہ این چہ جائے است گفتند این نیل مصر است تعجب کرد و از آب بیروں آمد و بشہر دروں رفت ناگاہ بدکان صائغ رسید آنجا بایستاد و برویے جز میزرے کہ ستر عورت وے کردہ بود جامۂ دیگر نیافت صاحب دکان بفراست دانست کہ وے صائغ است وے را آزمائش کرد دید کہ آں صنعت را نیک میداند وے را گرامی داشت بخانہ برد و دختر خود را بوے نکاح کرد و از وے سہ فرزند آمد و ہفت سال براں گذشت روزے بکنار نیل آمد در آب غوطہ خورد چوں سر برآورد دید کہ در دجلہ بغداد است و در ہماں موضع کہ پیش ازین بہ ہفت سال بآب در آمدہ بود و جامہائے وے ہمچنین کہ نہادہ بود بر کنار دجلہ است جامہا را پوشید و بخانقاہ آمد دید کہ سجادہائے صوفیاں ہمچنانکہ برہم بستہ بود برہم بستہ است بعض از اصحاب با وے گفتند کہ زودتر باش کہ بعضے از جماعت بیگاہ بمسجد رفتہ اند سجادہا را بمسجد برد و پس از ادائے نماز بخانقاہ آورد و بہ تعجیل تعجب کناں بخانہ خود رفت اہلبیت وے گفتہ مہمانانے کہ فرمودہ بودی کہ برائے ایشاں ماہی بریاں کنم کجا اند کہ ماہی بریاں شدہ است مہماناں را آورد و ماہی خوردند بعد ازاں پیش شیخ خود ابن سکینہ آمد و آنچہ بروے گذشتہ بود وے را اخبار کرد و قضیہ اولاد خود در المصر با وے بگفت فرمود کہ فرزنداں را از مصر ببغداد حاضر کن چوں فرزنداں را حاضر کرد و آنچہ گفتہ بود راست آمد شیخ ابن سکینہ از وے پرسید کہ در چہ اندیشہ بودی گفت ازین آیت کہ کان مقدارہ الف سنۃ دغدغہ و نزاعی بود شیخ گفت این واقعہ رحمتے است بر تو و رفع اشکال تست الخ ۱۲ [2] قولہ الوف جمع الف بمعنی ہزار و قولہ سنین جمع سنۃ بمعنی سال یعنی ہزاراں سال ۱۲ [3] قولہ وثاق بفتح و کسر بند و قید و برائے معنی خانہ و حرم سرا می آید ۱۲ غ [4] قولہ کہ ہنوز حرارت بستر الخ قیل مجمہ حدیث المعراج یکفی لاثبات المدعی واما ما ذکرہ فلم یثبت قال فی تاریخ الخمیس وفی ذین القصص عن عمار کان ذھابہ ومجیئہ ثلاث ساعات وعن وھب بن منبہ ومحمد بن اسحاق فی اربع ساعات وفی کلام البکی کان قدر لحظۃ ولابدع لان اللہ تعالیٰ قد یطیل الزمان القصیر کما یطوی الطویل لمن یشاء الخ انتہی ما قالہ المحنی ۱۲ [5] کد بالفتح خانہ و دہ و کدخدا بمعنی صاحب خانہ کنایت از ازدواج است ۱۲

خواب زائل نشدہ است و حرکت آب کہ در ابریق برائے طہارت جدا کردہ بودند تسکین نیافتہ و جہش ہماں است کہ در نفحات بعد از نقل این حکایت مذکور است کہ از قبیل بسط[1] زمان است بلکہ اشکال آن حکایت ازین رہگذر است کہ در بغداد یک آن باشد و در مصر ہماں آن امتداد ہفت سال پیدا کند مثلاً اہل بغداد دراں زماں در سال سہ صد و شصت باشند از تاریخ ہجری و اہل مصر دراں وقت در سال سہ صد و شصت و ہفت عقل و نقل تجویز این معنی نمی نماید این معاملہ نسبت بیک شخص یا دو شخص مجوزہ است اما نسبت بہ بلاد مختلفہ و امکنہ متعددہ محال ✢ آنچہ بخاطر کلیل این حقیر میگذرد آن است کہ این حکایت نہ از عالم یقظہ است بلکہ از قبیل رؤیا و واقعات است کہ مستمع را رؤیا برؤیت مشتبہ گشتہ است و نوم بہ یقظہ التباس یافتہ این قسم اشتباہ بسیار واقع میشود بلکہ از مظان اشتباہ است در خواب دیدہ است و در خواب بہ پیر خود گفتہ و فرزنداں را آوردہ و حکایتے[2] کہ بعد ازین حکایت از شیخ محی الدین بن العربی قدس سرہ نقل میکنند نیز ازین قبیل است وَاللّٰهُ سُبْحَانَهٗ اَعْلَمُ بِحَقَائِقِ الْاُمُوْرِ كُلِّهَا نوشتہ بودند کہ شرح این عبارت باید نوشت کہ مربی جسد روح است و مربی قالب قلب مخدوما مودای این ہر دو عبارت واحد است و آن تربیت عالم خلق انسان است از عالم امر او چوں لفظ جسد مقرون بلفظ روح در اطلاقات بسیار واقع میشود و مناسبت لفظی در میان قالب و قلب بودہ ہر کدام را بمناسب خود جمع کردہ تفنن[3] عبارت اختیار افتادہ است طلب نصائح رفتہ بود مخدوما عطوفت آثارا شرم می آید کہ با وجود این ہمہ خرابی و گرفتاری و کم بضاعتی و بے حاصلی ازاں باب چیزے

[1] یعنی حق تعالےٰ قادر است بر آنکہ نسبت بہ بعض بندگان خود زمان را بسط کند و دراز فرماید با آنکہ آں کوتاہ باشد نسبت بہ بعض دیگر ہمچنین است حال در قبض زمان کہ زماں دراز را کوتاہ نماید ان اللہ علی کل شیء قدیر چنانکہ از شیخ موسیٰ سدرانی رحمہ اللہ در نفحات بروایت ثقات از اصحاب وے نقل نمودہ کہ وے را در ہر شبا روزے ورد است کہ ہفتاد ہزار ختم قرآن میکند و شیخ عماد الدین محمد بن شیخ الشیوخ شہاب الدین سہروردی روبروے والد بزرگوار خود گفتہ کہ من ہم ازین سخن شنیدہ بودم و در خاطر من فی الجملہ انکارے بود تا آنکہ وقتے شیخ موسیٰ را در مطاف کعبہ یافتم کہ از حجر اسود از اول فاتحہ تلاوت آغاز کرد تلاوت و در شوط اول چوں از در کعبہ گذشت ختم نمود و من حرف حرف را شنیدم و شیخ الشیوخ این ہمہ را تصدیق کرد ۱۲ [2] قال فی النفحات و نزدیک بآں قصہ است آنکہ صاحب فتوحات رضی اللہ تعالےٰ عنہ ذکر کردہ است کہ شخصے جوہری از خود حکایت کرد کہ مقدارے خمیر از خانۂ خود بفرن برد تا نان بزند وے را اجابت رسیدہ بود بکنار نیل رفت و بآب در آمد تا غسل کند از خود غایب شد و دید ہم چنانکہ کسے در خواب بیند کہ وے در بغداد است آنجا کدخدا شد مدت شش سال با خاتون خود بسر برد از وے فرزنداں آمد بعد ازاں با خود آمد خود را در میان آب دید غسل تمام کرد و جامہ پوشید و الفرن رفت و نان گرفت و بخانہ آمد و با اہل خانہ آں واقعہ را باز گفت و چوں ماہے چند برآمد آن خاتون از بغداد آمد و فرزنداں را ہمراہ آورد و خانہ جوہری را پرسید چوں باہم ملاقات کردند جوہری خاتون را و فرزنداں را بشناخت ازاں زن پرسیدند کہ چند گاہ است کہ ترا کد[5] است گفت شش سال ۱۲ [3] تفنن مصدر باب تفعل بمعنی گوناگوں و شاخ در شاخ شدن یعنی انقلاف ۱۲

نویسید و بتصریح یا باشارت ازان مقوله حرف زنند لیکن ازاں نیز می ترسد که اگر از قول معروف هم خود را معاف دارد مبادا کار بخست و دنائت بکشد و بضنت و بخل انجامد بناءً علیٰ ذٰلک بچند کلمه جرأت بنماید. مخدوما مدت بقائے دنیا بسیار[1] قلیل است و ازاں قلیل هم اکثر تلف شده است و اقل مانده و مدت بقائے آخرت خلود و دوام است معاملهٔ خلود را ببقائے چند روزه مربوط ساخته اند بعد ازاں یا تنعم دائمی است یا عذاب سرمدی مخبر صادق ازاں خبر داده است احتمال تخلف ندارد عقل دور اندیش را کار باید فرمود مخدوما اشرف عمر در هوا و هوس گذشت و بمراضی اعدائے خدا جل شانه بسر آمد و ارذل عمر مانده اگر امروز آں را هم بمرضیات حق جل سلطانه صرف نه کنیم و تلافی اشرف بارذل هم ننمائیم و محنت اقل را وسیلهٔ راحت مخلد نسازیم و کفارت سیئات کثیره را بحسنات قلیله هم نه فرمائیم فردا بکدام رو پیش او تعالیٰ خواهیم رفت وکدام حیله را پیش خواهیم برد خواب خرگوش تا کے خواهد بود و پنبهٔ غفلت در گوش تا چند آخر غشاوه[2] از ابصار خواهند برداشت و پنبهٔ غفلت از سامعه ازاله خواهند نمود اما بیسود نخواهد داشت وجز حسرت و ندامت نقد وقت نخواهد بود پیش از ورود موت کار خود باید ساخت وا شوقا گویان باید مرد اولا از درستی اعتقاد چاره نبود و از تصدیق[3] بآنچه از دین معلوم شده است بطریق ضرورت و تواتر گذر نه و ثانیاً علم و عمل بآنچه علم فقه متکفل آنست نیز ضروری است و ثالثاً سلوک طریق صوفیه هم در کار است نه از برائے آں غرض که صور و اشکال غیبی را مشاهده نمایند و انوار و الوان را معاینه فرمایند این خود داخل لهو و لعب است صور و انوار حسی چه نقصان دارد که کسے اینها را گذاشته بریاضات و مجاهدات هوس صور و انوار غیبی نماید این صور و انوار و آں صور و انوار هردو مخلوق حق اند سبحانه و از آیات دالّه بر صانعیّت او تعالیٰ. نور آفتاب و ماهتاب که از عالم شهادت است بوجوه مزیت دارد بر آں انوار که در عالم مثال بینند اما چوں این دید دائمی است و خواص و عوام دران شرکت دارند از نظر اعتبار ساقط ساخته هوس انوار غیبی مینمایند بلے

ع آبے که رود پیش درست تیره نماید ❁

بلکه[4] مقصود از سلوک طریق صوفیه تحصیل ازدیاد یقین است در معتقدات شرعیه تا از مضیق استدلال بفضائے کشف آیند و از اجمال به تفصیل گرایند مثلا وجود واجب الوجود تعالیٰ و تقدس و وحدت او سبحانه اول بطریق استدلال یا بتقلید معلوم شده بود و باندازهٔ او

ف۱ قال صلی الله علیه وآله وسلم اعمار امتی ما بین ستین الی السبعین واقلهم من یجوز ذلک وفی روایة عمر امتی من ستین الی سبعین رواه الترمذی ۱۲ ف۲ فکشفنا عنک غطاءک فبصرک الیوم حدید نص قاطع است ۱۲ ف۳ یعنی راست داشتن وبجزم ویقین ۱۲ ف۴ متصل است بقول او قدس سره نه از برائے آں غرض الخ ۱۲

یقین هم رسیده و چوں سلوک طریق صوفیه میسر شود آں تقلید و استدلال بکشف و شهود مبدل میگردد و یقین اکمل حاصل میشود علیٰ هٰذا القیاس سائر الاعتقادیات و ایضاً مقصود تحصیل تیسر است در اداء احکام فقهیه و ازالهٔ عسر که از امارگی نفس میخیزد و یقین این فقیر آنست که طریق صوفیه فی الحقیقت خادم علوم شرعیه است نه امرے مباین از شریعت و این معنی را در کتب و رسائل خود تحقیق نموده است و از برائے حصول این غرض اختیار طریقهٔ علیه نقشبندیه در میان سائر طرق صوفیه اولی و انسب است چه این بزرگواران التزام متابعت سنت نموده اند و اجتناب از بدعت فرموده لهذا اگر دولت متابعت دارند و از احوال هیچ نه دارند خورسند اند و اگر با وجود احوال در متابعت فتور دانند آں احوال را نمی پسندند حضرت خواجه احرار قدس الله تعالیٰ سره فرموده اند که اگر احوال و مواجید را بما دهند و مارا باعتقاد اهل سنت و جماعت نوازند جز خرابی هیچ نمی دانیم و اگر اعتقاد اهلسنت و جماعت را بدهند و از احوال هیچ ندهند غم نداریم و ایضاً درین طریق اندراج نهایت در بدایت است پس در اول قدم آں بیابند که دیگراں در نهایت یابند اگر فرق است باجمال و تفصیل است و شمول و عدم شمول همین نسبت بعینها نسبت اصحاب کرام است علیهم الرضوان چه در اول صحبت خیر البشر علیه وعلیٰ آله الصلوات والتسلیمات آں یافته اند که اولیاء امت را معلوم نیست که در نهایت میسر شود. ازینجاست که ویس[1] قرنی قدس سره که خیر التابعین است بمرتبهٔ وحشی قاتل حضرت حمزه علیه الرضوان که یک بار بصحبت خیر البشر علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام رسیده نرسد زیرا که فضل صحبت فوق جمیع فضائل و کمالات است چه ایمان ایشان شهودیست و دیگراں را هرگز این دولت میسر نشده است

مصرع شنیده کے بود مانند دیده ❁

لهذا[2] انفاق مد شعیر ایشاں بهتر از انفاق کوه ذهب دیگراں آمد و جمیع اصحاب درین فضیلت برابر اند پس همه را بزرگ باید داشت و به نیکی یاد باید کرد زیرا که صحابه همه عدول[3] اند و در روایت و تبلیغ احکام همه برابر اند روایت یکے را بر روایت دیگرے مزیتے نیست حاملان[4] قرآن مجید

ف۱ عن عمر بن الخطاب رض قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وعلی آله وسلم یقول ان خیر التابعین رجل یقال له اویس وله والدة وکان به بیاض فمروه فلیستغفر لکم ۱۲ رواه مسلم ف۲ قال صلی الله علیه وسلم لا تسبوا اصحابی فلو ان احدکم انفق مثل احد ذهبا ما بلغ مد احدهم ولا نصیفه. متفق علیه ف۳ قوله عدول بضمتین جمع عدل بالفتح بمعنی مرد صالح وشائسته گواهی و عدالت در روایت بمعنی ملازمت تقوی و مروت یعنی اجتناب از اعمال سیئه از شرک وفسق وبدعت وتنزه از خسائس و نقائص که خلاف مقتضائے همت است مانند اکل وشرب در سوق و بول در طریق وامثال اینها ۱۲ ف۴ بردارندگان واخذ کنندگان ۱۲

ایشان بوده اند و آیات متفرقه را باعتماد عدالت ایشان از هر کدام دو آیه سه آیه کم و بیش اخذ نموده جمع ساخته اند اگر در یکے از اصحاب کسے جرح نماید آن جرح منجر بقرآن مجید میگردد و چه حائل بعضے آیات تواند بود که او باشد و مخالفات و منازعات که درمیان این بزرگواران گذشته است بر محامل نیک صرف باید نمود و از هوا و تعصب خود را دور باید ساخت قَالَ الشَّافِعِیُّ رَحِمَهُ اللّٰهُ سُبْحَانَهُ وَهُوَ اَعْلَمُ بِحَالِ الصَّحَابَةِ عَلَيْهِمُ الرِّضْوَانُ تِلْكَ[۱] دِمَاءٌ طَهَّرَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا اَيْدِيَنَا فَلْنُطَهِّرْ عَنْهَا اَلْسِنَتَنَا و مثل این مقوله از امام اجل جعفر[۲] صادق نیز منقول است وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا ◆

مکتوب ۲۱۱ دو صد و یازدهم

بمولانا یار[۳] محمد قدیم بدخشی صدور یافته در جواب سوال او که کرده بود از مقولهٔ مولوی علیه الرحمة و در بیان شرائط ضروریه مقام تکمیل و ارشاد ◆ مکتوب مرغوب اخوی اعزی مولانا یار محمد قدیم وصول یافت موجب فرحت گشت حضرت حق سبحانه و تعالی بذروهٔ کمال و تکمیل رساناد بِحُرْمَةِ النَّبِيِّ الْمُخْتَارِ وَاٰلِهِ الْاَمْجَادِ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ از مقولهٔ مولوی علیه الرحمة پرسیده بودند که گفته آن نازنینے که درکنار من بوده حق بوده است آیا این گفتن جائز است یا نه بدانند که این قسم امور درین راه بسیار واقع میشود و بزبان می آید این نوع معامله تجلی صوری است که صاحب معامله آن صورت متجلی را حق می انگارند تعالے شانه سخن همان است که شیخ اجل امام ربانی حضرت خواجه یوسف[۴]

---

۱ یعنی خونهائے که فیما بین اصحاب کرام علیهم الرضوان در منازعات و مشاجرات ریخته شد حق سبحانه و تعالی دستهائے ما را ازانها پاک داشت پس باید که پاک داریم از انها زبانهائے خود را ۱۲ ۲ هو جعفر بن محمد بن علی بن الحسین ابن علی بن ابی طالب الهاشمی ابو عبد الله المعروف بالصادق صدوق فقیه امام من السادسة ۱۲ تقریب ۳ بدانکه شمه از احوال مولانا یار محمد قدیم و وجه تسمیه شان باین اسم بحاشیه مکتوب صد و هفدهم از جلد اول نوشته شده است ۱۲ ۴ ولادت ایشان در سنه اربعین و اربعمائة بوده است و وفات ایشان در سنه خمسمائة در عمر نیز ده ساله بودند که ببغداد رفته از ابی اسحاق فقیه علم فقه آموختند و در علم نظر بدرجه کمال رسیدند بر مذهب امام ابو حنیفه رضی الله تعالے عنه بوده اند و در اصفهان و بخارا تعلم کردند و در عراق و خراسان و خوارزم و ماوراء النهر قبول بودند و خرقه از دست شیخ عبد الله جوینی پوشیدند در تاریخ امام یافعی قدس سره مذکور است که خواجه یوسف همدانی صاحب احوال و صاحب کرامات در بغداد و اصفهان و خراسان و سمرقند و بخارا افاده و استفاده نمودند حدیث ورزیدند و موعظت فرمودند خلقے از و منتفع شدند چون حضرت خواجه یوسف را قدس سره وفات نزدیک رسید (باقی بر ص ۲۷)

همدانی فرموده اند تِلْكَ[۱] خَيَالَاتٌ تُرَبّٰى بِهَا اَطْفَالُ الطَّرِيْقَةِ دیگر چون نوعے از اجازت تعلیم طریقت بشما کرده شده است درین باب بعضی فوائد نوشته میشود بگوش هوش استماع نموده بعمل خواهند در آورد بدانند که چون طالبے بارادت پیش شما بیاید در تعلیم طریقت او تامل بسیار باید کرد مبادا درین امر استدراج شما خواسته باشند و خرابی منظور باشد علی الخصوص که در آمدن مرید فرحے و سرورے پیدا شود خاید که درین باب راه التجا و تضرع اختیار نموده استخارهائے متعدد نمایند تا آنکه به یقین پیوندد که طریقه را باو باید گفت و استدراج و خرابی مراد نیست زیرا که در بندهائے حق سبحانه تصرف کردن و وقت خود را درعقب ایشان غارت نمودن بے اذن او سبحانه مجوز نیست کریمه لِتُخْرِجَ[۲] النَّاسَ مِنَ الظُّلُمٰتِ اِلَى النُّوْرِ بِاِذْنِ رَبِّهِمْ دلالت بر این معنی دارد عزیزے فوت کرد خطاب آمد که تو ئی که زنده پوشیده بودی در دین من بر بندهائے من گفت بلے فرمود هَلَّا[۳] وَاَكَلْتَ خَلْقِي اِلَيَّ وَاَقْبَلْتَ بِقَلْبِكَ عَلَيَّ و اجازتے که بشما و دیگران کرده شده است مشروط بشرائط است و منوط است بحصول علم برضی او تعالے هنوز آن وقت نیامده است که اجازت مطلق کرده شود تا ورود آن وقت شرائط را نیک مرعی دارند خبر شرط است و لمیر لغمان هم این معنی را نوشته است از انجا نیز معلوم خواهند نمود باجمله سعی نمایند که آن وقت برسد و از تنگی شرائط وارهند والسلام ◆

چون طالبے بارادہ پیش شما بیاید

مکتوب ۲۱۲ دو صد و دوازدهم

بمولانا محمد صدیق بدخشی صدور یافت در جواب بعضے اسوله که پرسیده بود و حلّ واقعه که دیده بود و نوشته ◆ دو مکتوب مرغوب پے در پے رسید فرحت بر فرحت افزود حضرت حق سُبْحَانَهٗ

(بقیه حاشیه صفحه ۲۷) چهار کس را در مرتبه دعوت و ارشاد یافته بخلافت و نیابت خود نصب کردند اول خواجه عبد الله برقی دوم خواجه حسن اندانی سوم خواجه احمد یسوی چهارم خواجه عبد الخالق غجدوانی قدس الله اسرارهم و رضی الله تعالی عنهم و عفنا بحرمتهم ۱۲ از رشحات ۵ ترکیب توصیفی است و محتمل الاضافة ۱۲ ۵ ذروة بالضم و بالکسر بمعنی بلندی کوه و بالائے سر کوه. بزائے هوز نوشتن و بالفتح خواندن خطا است ۱۲ غ (حاشیه صفحه هذا) ۱ یعنی این خیالات اند که پرورده میشوند بانها طفلان طریقت یعنی مبتدیان این راه را موجب ازدیاد شوق و باعث بر ترقی مزید میگردد ۱۲ ۲ اشارتست بکریمه که واقع است در سورهٔ ابراهیم در پاره و ما ابری یعنی تا تو بیرون آری مردمان را از تاریکیها بسوئے روشنی بحکم و فرمان پروردگار ایشان ۱۲ ۳ یعنی چرا تفویض نمودی بندگان مرا بسوئے من و اقبال نه کردی بدل خود بر من یعنی سزاوار بود مرا ترا تفویض و اقبال ۱۲ ۷ یعنی بغیر اجازت از شیخ کامل مکمل که گفته او گفته حق بود راه ارشاد و تکمیل را گرفته بودی و...

وتعالیٰ ترقیات بے نہایت کرامت فرماید بحرمۃ سید المرسلین علیہ و علی آلہ و علیہم الصلوات والتسلیمات اتمہا و اکملہا پرسیدہ بودند کہ پیر صاحب تصرف مرید مستعد را بتصرف خود بمراتبے کہ فوق از استعداد اوست تواند رسانید یا نہ بلے تواند رسانید اما بآن مراتب فوق کہ مناسب استعداد اوست نہ بمراتبے کہ مباین استعداد او باشد مثلا مریدیکہ استعداد ولایت موسوی دارد و نہایت قوت استعداد تا وصول بنصف راہ آن ولایت است پیر صاحب تصرف اورا بہ تصرف خود تواند باقصیائے درجات آن ولایت رسانید اما آنکہ اورا از ولایت موسوی بولایت محمدی آرد و درین ولایت اورا ترقیات بخشد معلوم الوقوع نیست و ایضا پرسیدہ بودند کہ آن کدام مرتبہ است کہ اخفی کہ الطف لطائف انسانی است دراں مرتبہ حکم نفس امارہ دارد و در دناءت و خساست شبہ او پیدا میکند معلوم اخوی باد کہ اخفی ہر چند الطف لطائف است اما داخل دائرہ امکان است و بداغ حدوث متسم[1] چوں سالک پا از دائرہ امکان بیروں نہد و در مراتب وجوب سیر فرماید و از ظلال وجوبی باصول آں برسد و از تقید صفت و شان وارہد ناچار ممکن در نظر او خوار و بے اعتبار در آید و اخس و الطف اورا در دناءت و خساست برابر بیند و نفس و اخفی را درین مقام توأمین[2] انگارد نوشتہ بودند کہ بواسطہ یا بے واسطہ از تو شنیدہ ایم کہ در وقت عبادت حق را سبحانہ حاضر دیدہ عبادت کردن موجب تنزل اوست سبحانہ بندہ وار عبادت باید کرد یعنی این کہ او را سبحانہ حاضر داشتہ عبادت کند سوء ادب است مجبت آثارا این قسم مقولہ معلوم نیست کہ ازین فقیر سر برزدہ باشد جائے دیگر دیدہ باشند و واقعہ کہ نوشتہ بودند و حضرت آدم را علیٰ نبینا و علیہ الصلوۃ والسلام دراں واقعہ دیدہ بسیار نیک است و اصالت دارد آب کہ کنایت از علم است دست دراں کردن حصول قدرت است در علم و مشارکت حضرت آدم علیٰ نبینا و علیہ الصلوۃ والسلام درین معنی مؤکد آں حصول است چہ آنحضرت تلمیذ حضرت رحمن است وعلم[3] آدم الاسماء کلہا۔ غایۃ ما فی الباب مراد از علم درین واقعہ علم باطن است

ف[1] از اتسام بالکسر و تشدید تا مکسورہ بچیزے نشان مند شدن ۱۲ ف[2] توأمین و توأمان دو بچہ کہ یک بار از شکم زاید تثنیہ توام بالفتح یکے از ان دو ۱۲ ف[3] و بیاموخت خدا آدم را نام ہائے مخلوقات تمام آن الخ واقع است در رکوع چہارم از سورۂ بقرہ ۱۲

بلکہ نوعے از علم باطن کہ مناسبت بہ نسبت اہل بیت دارد علیہم الرضوان والباقی عند التلاقی والسلام۔

مکتوب دو صد و سیزدہم ۲۱۳

بسیادت پناہی شیخ فرید صدور یافت در بیان مواعظ و نصائح و در ترغیب بر متابعت علمائے اہل سنت و جماعت کہ فرقۂ ناجیہ اند و اجتناب از صحبت علماء سوء کہ علم را وسیلۂ حطام دنیوی ساختہ اند عصمکم اللہ سبحانہ عما لا یلیق بجنابکم بحرمۃ جدکم الامجد علیہ و علیٰ آلہ الصلوات والتسلیمات قال اللہ سبحانہ و تعالیٰ ہل جزاء الاحسان الا الاحسان[1] نمیداند کہ احسان شمارا بکدام احسان مکافات نماید غیر از انکہ در اوقات نیک بدعائے سلامتی دارین رطب اللسان باشد الحمد للہ سبحانہ والمنۃ کہ این معنی بے تکلف[ابن فقیر] میسر است و احسان دیگر کہ لائق مکافات است موعظہ و تذکیر است اگر در معرض قبول افتد چہ نعمتی است نقابت و نجابت دستگاہا خلاصۂ مواعظ و زبدۂ نصائح اختلاط و انبساط با اہل تدین و ارباب تشرع است تدین و تشرع مربوط بسلوک طریقۂ حقہ اہل سنت و جماعت است کہ فرقۂ ناجیہ اند در میان سائر فرق اسلامیہ نجات بے متابعت این بزرگواراں محال است و فلاح بے اتباع آرائے اینہا ممتنع دلائل عقلی و نقلی و کشفی بر این معنی شاہد است کہ احتمال تخلف ندارد اگر معلوم شود کہ شخصے برابر دانہ خردلہ از صراط مستقیم این بزرگواراں جدا افتادہ است صحبت او را سم قاتل باید دانست و مجالست اورا زہر افعی باید انگاشت طالب علمان بے باک از ہر فرقہ کہ باشند لصوص دین اند اجتناب از صحبت اینہا نیز از ضروریات است این ہمہ فتنہ و فساد کہ در دین پیدا شدہ است از شومی این جماعت است کہ بواسطۂ حطام[2] دنیوی آخرت خود را بر باد دادہ اند اولئک[3] الذین اشتروا الضلالۃ بالہدی

ف[1] واقع شدہ است در سورۂ رحمن و پارہ فما خطبکم یعنی نیست جزائے احسان و سلوک نیک مگر احسان و انعام ف[2] قولہ حطام بضم اول بر وزن غلام بمعنی فرو شکستہ شدہ و بمعنی ریزۂ گیاہ خشک و ریزۂ ہر چیز و کنایہ از اندک مال دنیا و در جہابان نوشتہ کہ حطام ریزۂ کاہ و مراد از اں مال دنیا است چہ مال دنیا بمقابلہ درجات اخروی یا بعوض النعمان اشرف مخلوقات است حکم ریزۂ کاہ دارد بہ مقابلہ خرمنہائے غلہ۔ و کسانیکہ بہ تشدید طا خوانند خطا است ۱۲ ف[3] یعنی ایشاں آن کسانند کہ خریدند گمراہی را عوض ہدایت پس سود نداد تجارت ایشان ۱۲ رکوع دوم سورہ بقرہ (اوتباقی برصفحہ ۲۷)

فَمَا رَبِحَتْ تِّجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ۔ ابلیس لعین را شخصے دید آسودہ و فارغ البال نشستہ است و دست را از اغوا و اضلال کوتاہ کردہ سرّ آں را پرسید لعین گفت کہ علماء سوءِ این وقت کار مرا کفایت کردہ اند و متکفل اغواء و اضلال گشتہ از طلبۂ آنجائے مولانا عمر نیک نہاد ست بشرط آنکہ اورا دل بدہند و در اظہار حق دلیر سازند و حافظ امام نیز جنون اسلام دارد کہ در اسلام ازاں جنون چارہ نبود لَنْ يُؤْمِنَ اَحَدُكُمْ حَتّٰى يُقَالَ اِنَّهٗ مَجْنُوْنٌ معلوم شریف است کہ این فقیر بگفتن و نوشتن در تحریض بر صحبت نیک تقصیر نہ کردہ است و در مبالغہ نمودن از اجتناب از مصاحب سوء خود را معاف نداشتہ کہ آنرا اصل عظیم میداند وَالْقَبُوْلُ عِنْدَكُمْ بَلْ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ فَطُوْبٰى لِمَنْ جَعَلَهُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ مَظْهَرَ الْخَيْرِ تذکر احسانہائے شما برین گفتگو می آرد و ملاحظۂ تصدیع و ملال را از میان برمی اندازد والسلام ❊

مکتوب ۲۱۴ دوصد و چہاردہم

بخانخانان صدور یافتہ در بیان آنکہ دنیا مزرعۂ آخرت است و در جواب آن سوال مشہور کہ کفار را بواسطۂ کفر موقت عذاب مخلد چوں باشد و سفارش حاجتمندے ❊ طُوْبٰى لِمَنْ جَعَلَهُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ مَظْهَرَ الْخَيْرِ حضرت حق سبحانہ دنیا را مزرعۂ آخرت گردانیدہ بیدولت باشد کسیکہ تخم را درست بخورد و بزمین استعداد نیفگند از دو از یک دانہ ہفتصد دانہ نسازد و از برائے روز یکہ برادر از برادر گریزد و با در بفرزند نیامیزد ذخیرہ نہ کند خسارت دنیا و آخرت نقد وقت اوست وحسرت و ندامت دارین برکف دست او صاحب دولتان فرصت دنیا را غنیمت می شمارند نہ از برائے آن غرض کہ دران فرصت

(بقیہ حاشیہ ۲۷۳) نیافت بازرگانی ایشان و نیستند راہ یافتگان واقع شدہ است در رکوع دوم از سورۂ بقرہ پارہ الم ۱۲ ف
یعنی مکافات شما احسان شما را می شاید ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ف۱ دقد مر الحدیث فی المکتوب الخامس والستین و ترجمتہ هناك و نبهت علی تخریجه فارجع الیها ایها الطالب ۱۲ ف۲ مثنوی گر ز دستت بشود تخمی بکار ❊ تا برآری خرمنے روز شمار ❊ ورنہ کاری مفلسی یوم التناد ❊ گشتۂ مغبون و خاسر بے مراد ❊ ورنہ می کاری چہ برداری از و ❊ روز محشر اے عقل اے عنو ❊ ۱۲ ف۳ اشارت است بقول حق جل و علا مثل الذین ینفقون اموالهم فی سبیل الله کمثل حبة انبتت سبع سنابل فی کل سنبلة مائة حبة الخ سورة البقرة پارہ ۳ ۱۲ ف۴ کما قال الله تعالیٰ یوم یفر المرء من اخیه وامه وابیه وصاحبته وبنیه الخ سورة عبس پارہ ۳۰ ۱۲

تنعمات و تلذذات فرمایند کہ بہم دارد ثبات است مع ذلک معدات محن و عقبات بلکہ تا دران فرصت کشت و کار فرمایند و از یک دانہ عمل خیر بحکم کریمہ وَاللّٰهُ يُضٰعِفُ لِمَنْ يَّشَآءُ ثمرات بے نہایت حاصل کنند از ینجاست کہ اعمال صالحہ چند روزہ را بہ تنعمات مخلد جزا فرمودہ اند وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ اگر پرسند کہ تضاعف اجر در حسنات است و در سیئات جزا بہ مثل است پس کفار را بواسطۂ سیئات معدودہ عذاب مخلد چوں باشد گوئیم کہ مماثلہ بجزا مر عمل را مفوض بعلم واجب است تعالیٰ و تقدس علم ممکن از ادراک آن قاصر است مثلاً در قذف محصنات جزاء مماثل آں عمل ہشتاد تازیانہ فرمود و در حد سرقہ قطع یمین سارق جزاء آن نمود و در حدّ زنا در صورت بکر بہ بکر صد تازیانہ با تغریب عام تقدیر نمود و در صورت شیخ و شیخہ حکم برجم فرمود علم سرّ این حدود و تقدیرات از طوق بشر خارج است ذٰلِكَ تَقْدِيْرُ الْعَزِيْزِ الْحَكِيْمِ پس مادۂ کفار حق سبحانہ و تعالیٰ کفر موقت را عذاب مخلد جزائے وفاق فرمود معلوم شد کہ جزاء مماثل مر کفر موقت را ہمیں عذاب مخلد است و کسیکہ خواہد کہ جمیع احکام شرعیہ را معقول خود سازد و بادلۂ عقل برابر نماید آں کس منکر طور نبوت است عَلَيْهِ مَا يَسْتَحِقُّ با او سخن کردن از بحر دلست بیت زانکس کہ بقرآن و خبر می نرہی ❊ آنست جوابش کہ جوابش نہ دہی ❊ بقیۃ المرام رافع رقیمہ فقراء میاں شیخ احمد ولد اعز مغفرت پناہی شیخ سلطان تھانیسری است بملاحظۂ الطاف و احسانہائے

ف۱ یعنی با وجود عدم ثبات تنعمات و تلذذات دنیوی آنہا موجب اند مر محنتہا و دشواریہا را ۱۲ ف۲ بفتحات راہہا دشوار و این جمع عقبہ است ۱۲ غ ف۳ واقع است در پارہ تلک الرسل و سورۂ بقرہ یعنی و خدا دوچند میدہد ہر کرا خواہد ۱۲ ف۴ بدانکہ حضرت مولانا شاہ عبد العزیز قدس سرہ در جواب این سوال طریق دیگر اختیار فرمودہ اند آنجا کہ نوشتہ اند گوئیم کہ این غلط فہمی است بلکہ این عذاب نامتناہی عین عدل است و درین اعمال جزا دادہ نخواہد شد مگر موافق جزائے اعمال ایشان است نہ زیادہ ازاں زیرا کہ بعد از تامل و امعان نظر معلوم میشود کہ عمل ایشان نیز دائم و ابدی و غیر متناہی است زیرا کہ ایشان تحقیق امید نداشتند حساب اعمال خود را و چوں امید حساب نبود پس انقطاع اعمال ایشان محض بناچاری و فقدان آلات عمل باشد نہ بجہت خوف عقاب یا فوت ثواب زیرا کہ این ہر دو در صورت توقع حساب میباشد پس بازماندن ایشان از اعمال بد ازاں قبیل است کہ گویند ع پارسائی بی بی از بے چادری است جب معاصی در جوہر روح ایشان جا گرفتہ بلکہ حکم روح پیدا کردہ و روح ابدی است بقائے ابدی دارد و انفکاک ملکات راسخہ ازاں محال است پس آن ملکات نیز با دوام الروح دائم اند و موجب عذاب و چوں سبب دائم باشد از دوام سبب چہ تعجب تواں کرد الخ ۱۲ تفسیر عزیزی ف۵ قال الله تعالیٰ والذین یرمون المحصنات ثم لم یاتوا باربعة شهداء فاجلدوهم ثمانین جلدة الخ یعنی و آنانکہ بزنا دشنام میدہند زنان پرہیزگاراں را بازنیاوروند چہار گواہ بزنید ایشان را ہشتاد درہ الخ سورہ نور پارہ قد افلح ۱۲ ف۶ قال صلی الله علیه وسلم البکر بالبکر جلد مائة وتغریب عام والثیب بالثیب جلد مائة والرجم رواہ مسلم در زنائے بکر یعنی دوشیزہ بیکر زدن صد تازیانہ است و بیرون کردن از شہر یک سال و در زنائے ثیب بہ ثیب صد تازیانہ و سنگسار کردن جمع در میان جلد و رجم نزد جمہور منسوخ است ۱۲ ف۷ اشارتست بکریمہ منسوخ التلاوة الشیخ والشیخة اذا زنیا فارجموهما نکالا من الله والله عزیز حکیم ۱۲ ف۸ متصل است بقول او قدس سرہ نہ برائے آن غرض ۱۲ ف۹ قال تعالیٰ والسارق والسارقة فاقطعوا ایدیهما جزاء بما کسبا الخ ۱۲

شمارا که نسبت به پدر بزرگوار او بوده بخدمت علیه بتوسل این فقیر خود را رسانیده است و از جمله الطاف ایشان موضعے بود که در پرگنه اندور کرم فرموده بودند وَالْاَمْرُ عِنْدَکُمْ بَلْ کُلٌّ مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَالسَّلَامُ عَلَیْکُمْ وَعَلٰی سَائِرِ مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ ✦

مکتوب ۲۱۵ دوصد و پانزدهم

بمیرزا داراب صدور یافته در مذمت دنیا ✦ مکتوب شریف که از حسن نشأ[1] استعداد فطری به نیاز تمام به فقراء بے بضاعت ارسال داشته بودند رسید جَزَاکُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَنَّا خَیْرَ الْجَزَاءِ بِصَدْقَةِ حَبِیْبِهٖ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اے فرزند ارباب دنیا و اصحاب غناء ببلائے عظیم گرفتار اند و بابتلاء عظیم مبتلا زیرا که دنیا که مبغوضهٔ حق است سبحانه و مردار ترین جمیع نجاسات در نظر ایشان مزین ساخته اند و مزیّن گردانیده در رنگ آنکه نجاستے را زر اندوده سازند و زهرے را شکر آلوده مع ذلک عقل دور اندیش را بر شناعت این دنیهٔ جهند ساخت و بر قباحت این نام رضیه دلالت فرمود لهذا علماء فرموده اند که اگر شخصے وصیت کرد که مال مرا باعقل زمانه بدهند بزاهدی باید داد که از دنیا بے رغبت است و آن بے رغبتی از کمال عقل اوست[2] مع هذا از کمال رحمت بیک شاهد عقل کفایت ننمود شاهد دیگر از نقل نیز با آن ضم فرمود و بزبان رسل عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ که رحمت عالمیان اند بر حقیقت آن متاع کاسد اطلاع بخشید و از محبت و گرفتاری با آن قحبه[3] مکار منع بلیغ فرمود با وجود این دو شاهد عدل هم اگر کسے بطمع شکر موهوم زهر بخورد و بامید زر متخیل نجاست اختیار کند سفیه محض است و پلید بالطبع بلکه فی الحقیقت منکر اخبار رسل است عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ

---

[1] قوله نشاء بفتح اول و سکون ثانی و همزه آنکه بعد خط مستقیم خط کج مغنی نویسند بیجا است و اگر بالفرض نویسند بالائے خط مستقیم نویسند تا اشارت شود که خط مستقیم در اینجا الف نیست همزه است و این لفظ را بر وزن سرائے گفتن غلط است و بصورت لیشه نوشتن هم خطا بمعنی آفریدن و نو پیدا شدن و مجاز المعنی جهان و عالم مستعمل میشود ۱۲ غ

[2] قال فی الدر المختار و لو اوصی للعقلاء یصرف للعلماء الزاهدین لانهم هم العقلاء حقیقة ۱۲ باب الوصیة

[3] بالفتح زن بدکار و فاحشه مشتق از قحاب که بالضم است بمعنی سرفه و سعال چون فواحش عرب مردم را باواز سرفه طلب مینمایند لهذا باین اسم موسوم شدند ۱۲ غ

والتسلیمات حکم منافق دارد که صورت ایمان در آخرت سودمندش نخواهد گشت و نتیجه آن غیر از عصمت[1] دماء و اموال دنیوی چیزے دیگر نخواهد بود. امروز پنبهٔ غفلت از گوش هوش باید برداشت که فردا غیر از حسرت و ندامت سرمایه نخواهد ماند خبر شرط است بیت همه اندرز[2] من به تو این است که تو طفلی و خانه رنگین است ✦ والسلام

مکتوب ۲۱۶ دوصد و شانزدهم

بمیرزا حسام الدین احمد صدور یافته در بیان سر کثرت ظهور خوارق از بعضے اولیاء و قلت ظهور آن از بعضے دیگر و در بیان المیت مقام تکمیل و ارشاد و ما یناسب ذلک ✦ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰی سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ وَعَلَیْهِمْ وَاٰلِهِ الطَّاهِرِیْنَ اَجْمَعِیْنَ بخاطر فاتر میرسد که چون در میان احبه بعد صوری حائل گشته است و ملاقات ظاهری عنقاء مغرب شده اگر احیانا بعضے از علوم و معارف بایشان نوشته مناسب مینماید بناءً علٰی ذلک گاه گاه ازین قسم چیزے مینویسد امید است که بملال نه کشند مخدوما چون مبحث ولایت در میان است و نظر عوام بر ظهور خوارق ازین مقوله سخنے چند مذکور میسازد استماع خواهند فرمود. ولایت عبارت از فنا و بقا است که خوارق و کشوف از لوازم آنست قلّت او کثرت لیکن نه هر که خوارق بیشتر دارد ولایت او اتم و اکمل بود بلکه بسا است که خوارق کمتر ظاهر شود و ولایت او اکمل بود و مدار کثرت ظهور خوارق بر دو چیز است در وقت عروج بلند تر رفتن و در وقت نزول کمتر فرود آمدن بلکه اصل عظیم در ظهور کثرت خوارق قلت نزول است جانب عروج بهر کیف که باشد زیرا که صاحب نزول بعالم اسباب فرود می آید و وجود اشیاء را مربوط باسباب مییابد و فعل مسبب الاسباب را در پس پردهٔ اسباب می بیند و آنکه نزول نه کرده است یا نزول کرده و باسباب نرسیده نظر او بر فعل مسبب الاسباب است و بس زیرا که اسباب بتمام از نظر او مرتفع گشته است لا جرم حضرت حق سبحانه و تعالی بمقتضائے

ظهور کرامت از لوازم ولایت است

---

[1] عصمت بالکسر باز داشتن و دماء جمع دم بمعنی خون یعنی حفاظت جان و مال از دست عساکر اسلام ۱۲ [2] قوله اندرز بفتح اول و سوم نصیحت و پند و وصیت ۱۲ غ [3] بدانکه در مکتوب صد و هفتم از جلد اول فرموده اند. ظهور خوارق نه از ارکان ولایت است و نه از شرائط آن. شاید اینجا لزوم باعتبار اغلب مواد مراد داشته باشند فافهم ۱۲

ظن ہر کدام با ہر کدام علیحدہ معاملہ میفرماید و کار اسباب بین را باسباب می اندازد و آنکہ اسباب را نہ می بیند کار او را بتوسط اسباب مہیا مے سازد و حدیث قدسی اَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِیْ[1] شاہد این معنی است تا مدتہا بخاطر میخلید کہ وجہ چیست کہ اولیاء اکمل این امت بسیار گذشتہ اند اما آن قدر خوارق (کرامات ۱۲) کہ از حضرت سید محی الدین جیلانی قدس سرہ ظاہر گشتہ است از ہیچ کدام آنہا ظہور نیافتہ آخر الامر حضرت حق سبحانہ سر این معما (اشکال دقیق ۱۲) را بر ایں ہر ساخت و معلوم فرمود کہ عروج ایشان از اکثر اولیاء بلند تر واقع شدہ است و در جانب نزول تا مقام روح فرود آمدہ اند کہ از عالم اسباب بلند تر است مناسب این مقام حکایت خواجہ حسن بصری و حبیب عجمی است قدس سرہما منقول است کہ روزے خواجہ حسن بصری بر لب دریا ایستادہ بود و انتظار کشتی میبرد کہ از آب بگذرد درین اثنا حبیب عجمی رسید پرسید کہ چرا استادہ اید گفت انتظار کشتی میبرم حبیب گفت چہ احتیاج کشتی است شما یقین ندارید خواجہ حسن بصری گفت تو علم نداری حبیب بے اعانت (مدد ۱۲) کشتی از آب گذشتہ رفت و خواجہ در انتظار کشتی استادہ ماند حسن بصری چوں بعالم اسباب فرود آمدہ بود با او بتوسط اسباب معاملہ میفرمودند و حبیب عجمی چوں اسباب را درست (بالتمام والکمال ۱۲) از نظر انداختہ بود بے توسط اسباب با او زندگانی میکردند اما فضل حسن راست کہ صاحب علم است و عین الیقین را بالعلم الیقین جمع ساختہ است و اشیا را چنانکہ ہست دانستہ چہ نفس الامر (در ۱۲) قدرت[2] را در پس حکمت مستور ساختہ اند و حبیب عجمی صاحب سکر است یقینی بفاعل حقیقی دارد بے آنکہ اسباب را مداخلتے بود این دید مطابق نفس الامر نیست زیرا کہ توسط اسباب بحسب واقع کائن است اما معاملۂ[3] تکمیل و ارشاد برعکس معاملہ ظہور خوارق است زیرا کہ در مقام ارشاد ہر چند نازل تر کامل تر کہ در ارشاد حصول مناسبت در میان مرشد و مسترشد در کار است کہ منوط بہ نزول است و بدانند کہ اغلب آنست کہ ہر چند بالاتر رود پایان تر فرود آید (پس حال اقل قلیل مثل سید محی الدین قدس سرہ برخلاف این است ۱۲) لہذا حضرت رسالت خاتمیت عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ از ہمہ بالاتر رفت (در معارج عروج ۱۲) و در وقت نزول از ہمہ پایان تر فرود آمد از ینجاست کہ دعوت او اتم گشت و بکافۂ انام (بتمام خلق ۱۲) مرسل شد چہ

[1] والحدیث بتمامہ ہکذا یقول اللہ انا عند ظن عبدی بی و انا معہ اذا ذکرنی فان ذکرنی فی نفسہ ذکرتہ فی نفسی و ان ذکرنی فی ملأ ذکرتہ فی ملأ خیر منہ الحدیث خ۔ م۔ ت۔ س۔ ق حصن حصین ای رواہ البخاری و مسلم و الترمذی و النسائی و ابن ماجۃ کلہم عن ابی ہریرۃ و سقط رمز الترمذی من نسخۃ الجلال ۱۲ حرز ثمین [2] یعنی حق سبحانہ و تعالی قدرت خود را در پس پردہ حکمت خود پوشیدہ نمودہ است و بر ہر کس ظاہر نساختہ ۱۲ [3] یعنی این است معاملۂ ظہور خوارق عادات و اما معاملۂ تکمیل و ارشاد الخ ۱۲

بواسطۂ نہایت نزول مناسبت بہمہ پیدا کردہ و راہ افادہ تمام تر گشتہ و بسیار است کہ از متوسطان این راہ آن قدر افادۂ طالبان بوقوع آید کہ از منتہیان غیر مرجوع میسر نشود زیرا کہ متوسطان بیشتر مناسبت دارند بہ مبتدیان از منتہیان غیر مرجوع۔ از ینجا است کہ شیخ الاسلام ہروی قدس سرہ گفتہ کہ اگر خرقانی[1] و محمد قصاب[عہ] بجائے بودندے من شما را بوے فرستادمے نہ بخرقانی کہ وے شما را سود مند تر بود و از خرقانی یعنی خرقانی منتہی بود و مرید از وے بہرہ کمتر یافتے (بتقیدات ظاہری ۱۲) یعنی منتہی غیر مرجوع نہ منتہی مطلقا کہ عدم افادہ تام در حق او غیر واقع است زیرا کہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ و آلہ وسلم منتہی تر بود از ہمہ و حال آنکہ افادۂ او از ہمہ زیادہ تر بود پس مدار زیادتی افادہ و کمتر آن بر رجوع و ہبوط آمد نہ بر انتہا و عدم انتہا اینجا دقیقہ ایست باید دانست کہ ہمچنانکہ در حصول نفس ولایت مر ولی را علم بولایت خود شرط نیست چنانکہ مشہور است علم بوجود خوارق خود ہم شرط نیست بلکہ بسا است کہ مردم از وے خوارق نقل کنند و او را از ان خوارق اصلا اطلاع نہ۔ و اولیائے کہ صاحب علم و کشف اند جائز ست کہ بر بعضے از خوارق خود اطلاع پیدا نہ کنند بلکہ صور مثالیہ ایشاں را در امکنہ متعددہ ظاہر سازند و در مسافات بعیدہ کارہائے عجیبہ و غریبہ از ان صور بظہور آرند کہ صاحب آں صور را از انہا اصلا اطلاعے نیست ع از ما و شما بہانہ بر ساختہ اند[2] حضرت مخدومی قبلہ گاہی قدس سرہ میفرمودند کہ عزیزے میگفت عجائب کاروبار است مردم از اطراف و جوانب می آیند۔ بعضے میگویند کہ ترا در مکہ معظمہ دیدہ ایم و در موسم حج حاضر بودہ اید و باتفاق حج کردہ ایم و بعضے دیگر میگویند کہ ترا در بغداد دیدہ بودیم و اظہار آشنائی مینمایند و من ہرگز از خانۂ خود نہ برآمدہ ام و ہرگز این قسم مردم را نہ دیدہ ام چہ تہمتے است کہ بر من میکنند وَاللّٰہُ سُبْحَانَہٗ اَعْلَمُ بِحَقَائِقِ الْاُمُوْرِ کُلِّہَا زیادہ برین اطناب است اگر تعطش (یعنی تشنگی و خواست و ارادت ۱۲) ایشاں را معلوم ساخت بزود تر و بیشتر خواہد نوشت اِنْ شَاءَ اللّٰہُ تَعَالٰی۔

[1] شیخ ابو الحسن خرقانی رحمۃ اللہ علیہ نام وے علی بن جعفر است یگانہ و غوث روزگار خود بود و قبلۂ وقت کہ در روزگار وے رحلت بوے بود شیخ ابو العباس قصاب گفتہ بود کہ این بازار کہ ما بخرقانی افتد یعنی رحلت و زیارت پس از وفات وے بخرقانی گشت چنانکہ گفتہ بود و انتساب شیخ ابو الحسن در تصوف بسلطان العارفین شیخ ابو یزید بسطامی است قدس سرہ و تربیت ایشان در سلوک از روحانیت شیخ ابو یزید است و ولادت شیخ ابو الحسن بعد از وفات شیخ ابو یزید بہ مدتیست و شیخ ابو الحسن شب سہ شنبہ عاشورا سنۃ خمس و عشرین و اربعمایۃ از دنیا رفتہ وے گفتہ کہ بمرقع و سجادہ صوفی نبود و برسوم و عادات صوفی نبود بلکہ صوفی آں بود کہ نبود وے گفتہ بیدار آنست کہ چوں حق را یاد کند از فرق تا قدمش از یاد کرد حق خبر داشتہ باشد ۱۲ نفحات [2] یعنی حضرت خواجہ فانی زخود باقی بحق پیر بزرگوار خواجہ محمد الباقی قدس سرہ ۱۲
[عہ] شاگرد ابو العباس قصاب بود و سخن وے بلند بود شیخ ابو العباس وے را از مجلس داشتن باز داشتہ بود کہ عام را سخن نگوید وے بد امتحان بود قدس سرہ ۱۲

مکتوب ۲۱۷ دوصد و ہفدہم

بہ ملا طاہر بدخشی صدور یافت در بیان آنکہ نسبت باطن ہر چند بجہالت و حیرت کشد زیبا تر است و در بیان آنکہ سبب چیست کہ در بعضے از کشوف اولیاء اللہ غلط واقع میشود و خلاف آں ظاہر میگردد و فرق در میان قضاء معلق و قضاء مبرم و حکم ہر کدام اینہا و در بیان آنکہ آنچہ قطعی است و شایان اعتماد کتاب و سنت است و در بیان آنکہ اجازت تعلیم طریقت بعضی مخلصاں را علامت کمال و تکمیل نیست وَمَا یَتَعَلَّقُ بِذٰلِكَ ۔ اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ وَالصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ عَلٰی سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْہِمْ وَعَلٰی اٰلِہِ الطَّاهِرِیْنَ وَعَلَیْہِمْ اَجْمَعِیْنَ مدتے است کہ از احوال و اوضاع خود اطلاع نداده اند بہر حال استقامت مطلوب است سعی نمایند کہ سر موئے خلاف شریعت اعتقادا و عملاً بوقوع نیاید و محافظت نسبت باطن خود از اہم مہام است و ہر چند بجالت جہالت کشد زیبا تر بود و چندانکہ بجانب حیرت انجامد بہتر باشد کہ کشوف الٰہی و ظہورات اسمائے در اثناء راه است بعد از وصول اینہا ہمہ کوتہی میکنند و غیر از جہالت و عدم یافت مطلوب امرے دیگر نمی ماند آنکہ از کشوف کونی چہ نویسد کہ آنجا مجال خطا بسیار است و مظنہ غلط غالب و وجود و عدم آنرا مساوی باید دانست۔ اگر پرسند کہ سبب چیست کہ در بعضے از کشوف کونی کہ از اولیاء اللہ صادر میگردد غلط واقع میشود و خلاف آن بظہور می آید مثلاً خبر کردند کہ فلانے بعد از یک ماه خواہد مرد یا از سفر بوطن مراجعت خواہد نمود اتفاقاً بعد از یک ماه ازین دو چیز ہیچ کدام بوقوع نیامد در جواب گوئیم کہ حصول آن مکشوف و مخبر عنہ مشروط بشرائط بوده است کہ صاحب کشف دران وقت بہ تفصیل آن شرائط اطلاع نیافتہ و حکم کرده بحصول آن شے مطلقاً یا آنکہ گوئیم حکمے از احکام لوح محفوظ بر عارفے ظاہر شده کہ آں حکم فی نفسہ قابل محو و اثبات است و از قبیل قضاء معلق اما آں عارف را از تعلیق و قابلیت محوے خبر نہ درین صورت اگر بمقتضائے علم خود حکم کند ناچار احتمال تخلف خواہد داشت منقول است کہ روزے حضرت جبرائیل عَلٰی نَبِیِّنَا وَ

ـــــــــــــــــــ

۱؎ بدانکہ شمہ از حال ملا طاہر بدخشی بحاشیہ مکتوب صد و بست و دوم از جلد اول نوشتہ شد آنجا ملاحظہ نمایند ۱۲ ۲؎ قال اللہ تبارک و تعالیٰ یمحو اللہ ما یشاء ویثبت وعندہ ام الکتاب ۱۲ ۳؎ قال مخرج الاحادیث ھذا باطل لا اصل لہ بل ھو من مخترعات الجہلۃ ولھذا اردہ الامام الربانی قدس سرہ حیث قال و این فقیر این نقل را الخ ۱۲ نمی پسندد الخ ۱۲

عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ پیش حضرت پیغمبر ما عَلَیْہِ وَاٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ آمده اخبار کرد در حق شخصے کہ این جوان فردا علی الصباح خواہد مرد حضرت پیغمبر را عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ بر حال آن جوان رحم آمد پرسیدند از دنیا چہ آرزو داری گفت دو چیز آرزو دارم منکوحۂ بکر و حلوا فرمودند تا ہر دو مہیا ساختند آن جوان شب بااہلیہ خود در خلوتخانہ نشستہ بود و طبق حلوا در پیش۔ اتفاقاً سائل محتاج بر در آمده اظہار احتیاج نمود این جوان طبق حلوا را درست برداشتہ باں فقیر داد چوں صباح شد حضرت پیغامبر علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام انتظار خبر فوت آن جوان بردند چوں دیر شد فرمودند کہ خبر بیارید کہ آن جوان چہ حال دارد خبر آوردند کہ خوش و خرم است متحیر ماندند درین اثنا حضرت جبرئیل عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ آمده گفت کہ تصدق حلوا دفع بلائے آں جوان نمود۔ زیر بستر او مار کلانے یافتند کہ مرده بود و در درون آن مار قدر حلوا فرو کوفتہ اند کہ از بسیاری حلوا جان داده است۔ و این فقیر این نقل را نمی پسندد و تجویز خطا بر جبرئیل امین نمی نماید کہ حامل وحی قطعی اوست و احتمال خطا بر حامل وحی تجویز نمودن مستقبح میداند مگر آنکہ گوئیم کہ عصمت و امانت و عدم احتمال خطائے او مخصوص بوحی است کہ تبلیغ است از قِبَلِ حق سبحانہ و این خبر از قسم وحی نیست بلکہ اخبار است از علمے کہ مستفاد از لوح محفوظ است کہ محل محو و اثبات است پس خطا را درین خبر مجال پیدا شد بخلاف وحی کہ مجرد تبلیغ است فَافْتَرَقَا کَالْفَرْقِ بَیْنَ الشَّهَادَةِ وَالْاِخْبَارِ فَاِنَّ الْاَوَّلَ مُعْتَبَرٌ فِی الشَّرْعِ لَا الثَّانِیْ بدان اَرْشَدَكَ اللّٰہُ تَعَالٰی سُبْحَانَہٗ کہ قضا بر دو قسم است قضاء معلق و قضاء مبرم در قضاء معلق احتمال تغییر و تبدیل است و در قضاء مبرم تغییر و تبدیل را مجال نیست قال اللہ تعالیٰ مَا یُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَیَّ این در قضاء مبرم است و در قضاء معلق میفرماید یَمْحُو اللّٰہُ مَا یَشَاءُ وَیُثْبِتُ وَعِنْدَہٗ اُمُّ الْکِتَابِ حضرت قبلہ گاہی ام قدس سره میفرمودند کہ حضرت سید محی الدین جیلانی قدس سره در بعضے از رسائل خود نوشتہ اند کہ در قضاء مبرم ہیچکس را مجال نیست کہ تبدیل بدہد مگر مرا

ـــــــــــــــــــ

۱؎ یعنی فرق محقق گردید میان این ہر دو یعنی تبلیغ از جانب حق سبحانہ وتعالیٰ و اخبار از علمے کہ مستفاد از لوح محفوظ است چنانکہ در میان شہادت و اخبار فرق محقق است زیرا کہ بالتحقیق اول معتبر است در شریعت نہ ثانی ۱۲ ۲؎ الشہادۃ لغۃ خبر قاطع وشرعا اخبار صدق لاثبات حق بلفظ الشہادۃ فی مجلس القاضی ولو بلا دعوی وشرطہا احد و عشرون شرطا شرائط التحمل ثلاثۃ و شرائط الاداء سبعۃ عشر وشرط مکانہا واحد والتفصیل فی کتاب الشہادۃ من الفقہ ۱۲ ۳؎ ای الاخبار المجرد الصرف الخالی عن شرائط الشہادۃ فانہ غیر معتبر فی مقام الشہادۃ وان کان صادقا فی نفسہ فافہم ۱۲۔ ۴؎ یعنی تغیر داده نہ شود سخن نزد من سورۂ ق پارہ حٰم ۲۶ ۱۲ ۵؎ یعنی نابود میسازد خدا ہرچہ میخواہد و ثابت میکند ہرچہ میخواہد و نزدیک اوست ام الکتاب یعنی لوح محفوظ۔ سورۂ رعد پارہ وما ابرئ ۱۲

که اگر خواهم آنجا هم تصرف بکنم و ازین سخن تعجب بسیار میکردند و استبعاد میفرمودند و این نقل مدتها در خزینه ذهن این فقیر بود تا آنکه حضرت حق سبحانه و تعالی باین دولت عظمی مشرف ساخت روزے در صدد (در پے) دفع بلیه بودم که بعضے از دوستان نامزد شده بود و دران وقت التجا و تضرع و نیاز و خشوع تمام داشتم ظاهر شد که در لوح محفوظ قضاء این امر (از حاکم وقت) معلق بامرے نیست و مشروط بشرطے نه یک گونه یاس و ناامیدی (از جانب حق جل وعلا بطریق کشف و الہام) دست داد و سخن حضرت سید محی الدین قدس سره بیاد آمد مرةً ثانیه (دیگر بار) باز ملتجی و متضرع گشت (این فقیر) در راه عجز و نیاز پیش گرفته متوجه شد بمحض فضل و کرم ظاهر ساختند که قضاء معلق بر دو گونه است قضائیست که تعلیق اورا در لوح محفوظ ظاهر ساخته اند و ملائکه را بران اطلاع داده و قضائیکه تعلیق او نزد خدا است جل شانه و بس و در لوح محفوظ صورت[1] قضاء مبرم دارد این قسم اخیر از قضاء معلق نیز احتمال تبدیل دارد در رنگ قسم اول ازانجا معلوم شد که سخن سید مصروف باین قسم اخیر است که صورت قضاء مبرم دارد نه (مانند) لقضاء که بحقیقت مبرم است که تصرف و تبدیل دران محال است عقلاً و شرعاً کما لا یخفی والحق که کم کسے را بر حقیقت آن قضاء اطلاع است فکیف که دران جا تصرف نماید و بلیه که متوجه آن دوست شده بود دران قسم اخیر یافت و معلوم شد که حضرت حق سبحانه و تعالی دفع آن بلیه فرمود (داخل) وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ سُبْحَانَهٗ عَلٰی ذٰلِكَ حَمْدًا كَثِيْرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيْهِ مُبَارَكًا عَلَيْهِ كَمَا يُحِبُّ رَبُّنَا وَيَرْضٰی وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ عَلٰی سَيِّدِ الْاَوَّلِيْنَ وَالْاٰخِرِيْنَ خَاتَمِ الْاَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِيْنَ الَّذِيْ اَرْسَلَهٗ رَحْمَةً لِّلْعَالَمِيْنَ وَعَلٰی اٰلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَعَلٰی جَمِيْعِ اِخْوَانِهٖ مِنَ النَّبِيِّيْنَ وَالصِّدِّيْقِيْنَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصّٰلِحِيْنَ وَالْمَلٰٓئِكَةِ الْمُقَرَّبِيْنَ اَجْمَعِيْنَ اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْ مُحِبِّيْهِمْ وَمُتَابِعِيْ اٰثَارِهِمْ بِبَرَكَةِ هٰؤُلَاءِ الْكُبَرَاءِ وَيَرْحَمُ اللّٰهُ عَبْدًا قَالَ اٰمِيْنًا

برسر اصل سخن رویم و گوئیم که در بعضے اوقات خطائے که در بعضے علوم الهامی واقع میشود بسبب آن است که بعضے از مقدمات مسلمه که نزد صاحب الهام ثابت است و در نفس امر کاذب با علوم الهامی خلط میشود بحیثیتے که صاحب الهام نمیتواند تمیز نمود بلکه مجموع را علوم الهامی مے انگارد پس ناچار در مجموع خطا واقع میشود بسبب خطاء بعضے اجزاء آن و ایضاً گاه است که در کشوف و واقعات

[1] که بظاهر در لوح محفوظ مشروط بامرے نه ساخته اند بلکه مطلق گذاشته لیکن نفس الامر مقید به قید و مشروط به شرط است ۱۲

امور غیبی را می بیند و خیال میکند که محمول بر ظاهر است و مقصور بر صورت و باندازۂ آن خیال حکم می کند و خطا واقع میشود و نمیداند که آن امور مصروف از ظاهر است و محمول بر تاویل و تعبیر این مقام نیز از جمله اغلاط کشفیه است بالجمله آنچه قطعی است شایان اعتماد کتاب و سنت است که بوحی قطعی ثابت شده است و بنزول ملک مقرر گشته و اجماع[1] علماء و اجتهاد مجتهدین نیز راجع باین دو اصل است (کتاب و سنت) و ماورائے این چهار اصل شرعی هر چه[2] باشد اگر موافق است باین اصول مقبول و الا[3] فلا اگرچه از علوم و معارف صوفیه باشد و از الهام و کشوف ایشان بود آنجا وجد و حال را تا بمیزان شرع نسنجند به نیم جو نمیخرند و کشوف و الهام را تا بر محک کتاب و سنت نزنند به نیم جلیل (نزد حق جل وعلا در روز قیامت ۱۲ — دام ۱۲) نمی پسندند مقصود از سلوک طریق صوفیه حصول ازدیاد یقین است بحقیقت معتقدات شرعیه که حقیقت ایمان است و حصول تیسر (آسانی) است در اداء احکام شرعیه نه امرے دیگر وراے آن چه رویت (دید حق سبحانه و تعالی) موعود باخرت است (در کتاب و سنت) در دنیا واقع نیست و مشاهدات و تجلیات که صوفیه بآن خرسند اند آرام بظلال[4] است و تسلی به شبه و مثال او تعالی وراء الوراء است میترسم که اگر حقیقت این مشاهدات و تجلیات را کماهی بگویم (چنانکه شاید و باید ۱۲) فتور و سستے در طلب مبتدیان این راه افتد و قصورے (کوتاهی ۱۲) در شوق ایشان پیدا آید و ازان نیز میترسم که اگر نه گویم با وجود علم تجویز التباس حق بباطل کرده باشم بضرورت این قدر اظهار می نمایم که مشاهدات و تجلیات این راه را بر محک تجلی و شهود کوه موسیٰ کلیم الله علٰی نبیّنا و علیه الصّلٰوة والسّلام باید زد اگر درست نیاید ناچار بظلال و شبه و مثال باید برد البته درست نخواهد آمد چه دک[5] و فک مفقود است در دنیا ازان چاره نبود اگر به باطن متجلی شود اگر بظاهر دک و فک البته باید خاتم الانبیاء علیهم الصلوات والتسلیمات ازین وصمه مبرا است او را در دنیا رویت میسر شد و سر موئے از جا نرفت و کمل تابعان او را که ازین مقام نصیب گرفته اند بے پردۂ ظلے از ظلال نخواهد بود صاحب تجلی فهمد یا نه هرگاه کلیم الله را از مشاهدۂ این حال بے آنکه تجلی شود صعقه در گرفت دیگران چه باشند دیگر بدانند که مقصود از اجازت

اجماع و قیاس راجع است بکتاب و سنت

[1] جواب سوال مقدر است فان العلماء قالوا اصول الشرع اربعة الکتاب والسنة والاجماع والقیاس ۱۲ [2] از قبائل دعرف و رسوم و عادات و اخبار امم سابقه و الهام و کشف و وجد و حال وغیر ذلک ۱۲ [3] و اگر موافق باین اصول نیست مقبول نیست ۱۲ [4] جمع ظل بمعنی وجود شے در مرتبه ثانیه و ثالثه الخ ۱۲ [5] یعنی پس پردهائے ظلال و حجابهائے تجلیات و مشاهدات است ان لله سبعین الف حجاب ۱۲ [6] اشارتست بسوئے قول سبحانه و تعالی فلما تجلی ربه للجبل جعله دکا و خر موسی صعقا ۱۲ [7] دک بالفتح و تشدید بمعنی کوفتن و فک ایضا جدا کردن دو چیز بهم در شده ۱۲ غ [8] بفتح الصاد المهملة بمعنی العیب ۱۲ [9] و خر موسی صعقا نص قاطع است ۱۲

بعضے از مخلصان آن بود کہ درین طور گرداب ضلالت جمعے را براہ حق جل وعلا رہنمونی نمایند و خود ہم بہ اتفاق آں طالبان مشغولی کنند و ترقیات نمایند این سر رشتہ را نیک نگاہ داشتہ سعی نمایند کہ بقایائے خود را برباد دادہ کوشش کنند کہ مسترشدان نیز باین دولت مشرف شوند نہ آنکہ این اجازت در توہم کمال و تکمیل انداز دواز مقصود باز دارد وَمَا عَلَى الرَّسُوْلِ اِلَّا الْبَلَاغُ وَالسَّلَامُ۔

مکتوب ۲۱۸ دو صد و ہژدہم

بہ ملا داؤد صدور یافتہ در بیان رعایت آداب پیر طریقت ❖ مکتوب شریف اخوی اعزی مولنا داؤد رسید موجب بہجت گشت حضرت حق سبحانہ و تعالے ظاہر و باطن را بمرضیات خود متحلی و متزین دارد بحرمۃ النبی وَاٰلِہِ الْاَمْجَادِ عَلَیْہِ وَعَلَیْھِمُ الصَّلَوٰاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ در تکرار سبق باطن و استقامت بر طریقت اکابر قَدَّسَ اللہُ تَعَالٰی اَسْرَارَھُمْ باید کہ از توجہات شتی فتور و ستی واقع نہ شود و اگر فرضاً ظلمتے و کدورتے طاری شود علاج آن التجا و تضرع و نیاز و شکستگی است بجناب قدس خداوندی جل سلطانہ و توجہ تام است بمربی خود کہ وسیلہ حصول این دولت اوست و در حضور و غیبت رعایت آداب و سائل این دولت عظمی را نیک نمایند و رضائے این بزرگواران را وسیلہ رضائے حق سازند سبحانہ طریق نجات و فلاح این است والسلام ❖

مکتوب ۲۱۹ دو صد و نوزدہم

بمیرزا ایرج صدور یافتہ در بیان آنکہ آدمی از نادانی خود در فکر ازالہ مرض ظاہر خود است و از مرض باطنی کہ عبارت از گرفتاری دل است غافل وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِکَ ❖ عَصَمَکُمُ اللہُ سُبْحَانَہٗ عَمَّا یَصِمُکُمْ وَصَانَکُمْ عَمَّا شَانَکُمْ بِحُرْمَۃِ سَیِّدِ الْاَوَّلِیْنَ وَالْاٰخِرِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ اَجْمَعِیْنَ مِنَ الصَّلَوٰاتِ اَتَمُّھَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُھَا سعادت و نجابت آثار آدمی

ف۱ تفحیمین مقدارے از کتاب کہ ہر روز آموختہ شود ۱۲ ف۲ یعنی متحقق شود ۱۲

را چوں مرضے از امراض ظاہر طاری میگردد و عضوے را از اعضاے او آفتے میرسد آں قدر سعی و مبالغہ مینماید کہ آں مرض دفع شود و آں آفت زائل گردد مرض قلبی کہ عبارت از گرفتاری است بما دون حق جل وعلا بہ نہجے بر وے استیلاء یافتہ است کہ نزدیک است کہ او را بموت ابدی رساند و بعذاب سرمدی گرفتارش گرداند ہیچ فکر ازالۂ آں نمی نماید و سعی در دفع آں نہ میفرماید اگر این گرفتاری را مرض نمیداند سفیہ محض است و اگر میداند و باک نمیدارد بلید صرف ہانا کہ از برائے ادراک این مرض عقل معاد درکار است عقل معاش از کوتہ اندیشی خود مقصور بر ظاہر بینی است عقل معاش چنانچہ آفات معنویہ را بواسطہ تلذذات فانیہ مرض نمی انگارد عقل معاد نیز امراض صوریہ را بواسطہ مثوبات اخرویہ مرض نمیداند عقل معاش قصیر النظر است و عقل معاد حدید البصر عقل معاد نصیب انبیاء و اولیا است علیہم الصلوات و التسلیمات و عقل معاش مرغوب اغنیا و ارباب دنیا شَتَّانَ مَا بَیْنَھُمَا و اسبابے کہ محصل عقل معاد است ذکر موت است و تذکر احوال آخرت و مجالست با جماعہ کہ بدولت ورد آخرت مشرف شدہ اند ❖ دادیم ترا ز گنج مقصود نشان ❖ گر ما نرسیدیم تو شاید برسی ❖ باید دانست کہ مرض ظاہر چنانچہ موجب تعسر ادائے احکام شرعیہ است مرض باطن نیز مستلزم آن تعسر است قَالَ اللہُ تَبَارَکَ وَتَعَالٰی کَبُرَ عَلَى الْمُشْرِکِیْنَ مَا تَدْعُوْھُمْ اِلَیْہِ وقال سبحانہ وَاِنَّھَا لَکَبِیْرَۃٌ اِلَّا عَلَى الْخٰشِعِیْنَ در ظاہر ضعف قوی و جوارح مستلزم آن عسر است و در باطن ضعف یقین و نقص ایمان موجب عدم تیسر است و الا در تکالیف شرعیہ ہمہ تخفیف است و تمام تیسر و سہولت کریمہ یُرِیْدُ اللہُ بِکُمُ الْیُسْرَ وَلَا یُرِیْدُ بِکُمُ الْعُسْرَ و کریمہ یُرِیْدُ اللہُ اَنْ یُّخَفِّفَ عَنْکُمْ وَخُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَعِیْفًا ہر دو شاہد این معنی است۔ مصرع۔ خورشید نہ مجرم ار کسے بینا نیست ❖ پس فکر ازالۂ این مرض لازم آمد و با طبائے حاذق التجا آوردن فرض عین گشت مَا عَلَى الرَّسُوْلِ اِلَّا الْبَلَاغُ وَالسَّلَامُ ❖

ف۱ قولہ ہانا این لفظ بمعنی شبیہ و نظیر و مانند شوندہ و بمعنی تحقیق و بمعنی شاید و ہمانا بمعنی پنداری و گوے می آید ۱۲ اغ ف۲ یعنی بسبب اشتغال آں بتلذذات الخ ف۳ یعنی بہ جہت تحصیل ثواب اخروی و اشتغال آن باعمال صالحہ کہ اسباب اند مر مثوبات اخرویہ را الخ ۱۲ ف۴ یعنی دشوار آمد بر مشرکان آنچہ میخوانی ایشان را بآن۔ در سورۂ شوری پارہ الیہ یرد واقع است ۱۲ ف۵ یعنی و ہر آئینہ نماز البتہ دشوار است مگر بر فروتنی کنندگان و بر ترسگاران سورۂ بقرہ آخر ربع اول ۱۲ ف۶ یعنی میخواہد خدا بشما آسانی و نمیخواہد بشما دشواری۔ سورہ بقر پارۂ سیقول رکوع ہفتم ۱۲ ف۷ یعنی میخواہد خدا کہ سبک کند از شما و آفریدہ شدہ است آدمی ضعیف۔ سورۂ نساء پارہ والمحصنات رکوع چہارم ۱۲ ف۸ باریک و تیز بین ۱۲ ف۹ یعنی بعد و دوری است میان ہر دو ۱۲

مکتوب[22] صد و بستم

بشیخ حمید[1] بنگالی صدور یافته در بیان بعضے از اغلاط صوفیه و منشأ غلط آنها اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰی سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ وَعَلٰی اٰلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَعَلَیْهِمْ اَجْمَعِیْنَ احوال و اوضاع فقراء اینجائی روز بروز موجب ازدیاد شکر است و ہمیں توقع را درباره دوستان دور افتاده دارد آے عزیز درین راهِ غیب الغیب مزلّهٔ[4] (لغزش گاه ۱۲) اقدام سالکان بسیار است سر رشتهٔ شریعت را در اعتقادیات و عملیات نیک نگاه داشته زندگانی فرمایند در حضور و غیبت ہمیں نصیحت است مبادا غفلت واقع شود بعضے از اغلاط این راه را مینویسد و منشأ غلط را تعیین مینماید بنظر اعتبار خواهند ملاحظه نمود و در جزئیات ماورائ مذکوره باندازه (قیاس ۱۲) آں کار خواهند فرمود بدانند که بعضے از اغلاط صوفیه آن است

غلط اول که گاه سالک در مقامات عروج خود را فوق دیگران یابد که فی الحقیقت افضلیت آنها باجماع علما ثابت شده است و بیقین مقام این سالک دون (پائین ۱۲) مقامات آن بزرگواران است بلکه این اشتباه گاه ہست که نسبت بانبیا که بهترین خلائق اند قطعاً عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ واقع (ترقی ۱۲) شود عیاذاً باللّٰه

غلط ثانی سُبْحَانَهٗ مِنْ ذٰلِکَ منشأ غلط جمعے را آنست که ہر یکے از انبیاء و اولیاء را اولاً عروج تا باسماء است که مبادی (اندرین باب ۱۲) تعینات وجود ایشانست و باین عروج اسم ولایت متحقق میشود و ثانیاً عروج دراں اسماء است و ازان اسماء الیٰ مَا شَآءَ اللّٰهُ تَعَالٰی امّا باوجود این عروج ماوائے و منزل ہر کدام ایشانان ہماں اسم است که مبدأ تعین وجود اوست لهذا در مقامات عروج ہر که ایشان را جو بد اکثر در ہماں اسماء یابد چه مکان طبعی[2] (یعنی در مبادی تعینات ۱۲) این بزرگواراں در مراتب عروج ہماں اسماء است و عروج و ہبوط ازاں اسماء بواسطه عروض عوارض (امور خارجه از طبیعت ۱۲) است پس سالک بلند فطرت چوں سیر او از اسماء بلند تر واقع شود لاجرم ازاں اسماء نیز بالاتر خواهد رفت و آن (الی ماشاء اللّٰه تعالیٰ ۱۲) توہّم[3] پیدا خواهد کرد عیاذاً باللّٰهِ سُبْحَانَهٗ ازانکه آں توہم یقین سابق را زائل گرداند و در افضلیت (بافضلیت شان ۱۲) انبیاء

---

[1] بدانکه شمه از احوال شیخ حمید بنگالی بحاشیه عنوان مکتوب صد و پنجاه و ہشتم بمعرض تحریر آمده من شاء فلینظر ثمه ۱۲ [2] بفتح اول و فتح بائے موحده و کسر عین مهمله منسوب به طبیعت چراکه حرف ثالث را اگر یا باشد در نسبت حذف کنند چنانچه مدنی منسوب بمدینه و به ہمیں حرکات نام فنے است از فنون حکمت ۱۲ غ [3] یعنی توہم افضلیت خود به انبیاء و اولیاء که افضلیت شان باجماع علما ثابت شده است ۱۲ [4] لغزش گاه پاہا راه روندگان ۱۲

عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ و اولویت اولیائے که باجماع افضل اند اشتباه پیدا آرد این مقام از مزال (لغزش گاه پاہائے راه روندگان طریقت ۱۲) اقدام سالکان است دراں وقت سالک نمیداند که آں اکابر ازاں اسماء عروجات بے نهایت فرموده اند و بفوقِ فوق رسیده و نیز نمیداند که آں اسماء امکنهٔ طبعیهٔ عروجے ایشان است و او را نیز دراں جا مکانے طبعی ہست که ادون آں اسماء است و آنزل (که سیر او ازاں بلند تر واقع شده ۱۲) آنهاچه افضلیت ہر شخصے باعتبار اقدمیت اسم اوست که مبدأ تعین او گشته است ازین قبیل (پائین تر ۱۲) است آنچه بعضے از مشائخ گفته اند که گاه ہست که عارف در مقامات عروج برزخیت کبریٰ را حائل نیابد و بے توسط او ترقی فرماید حضرت خواجهٔ ما (محمد الباقی قدس سره ۱۲) میفرمودند که رابعه[1] نیز ازین جماعه[2] است این جماعه در وقت عروج چونکه از اسمے که مبدأ تعین برزخیت کبریٰ است بفوق گذشته اند توہم کرده اند که برزخیت کبریٰ در میان حائل نمانده است و آن برزخیت کبریٰ حقیقت حضرت رسالت خاتمیت عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ مراد داشته اند و حقیقت معامله آنست که بالا گذشت و منشأ آن غلط[3] جمعے دیگر را آنکه (در قول او قدس سره پس سالک بلند فطرت چوں سیر او الخ ۱۲) چوں سیر سالک دراسمی واقع شود که مبدأ تعین اوست و آں اسم جامع جمیع اسما است بر سبیل اجمال چه جامعیت انسان بواسطهٔ جامعیت ہماں اسم است پس ناچار درین ضمن اسمائے (مفعول ۱۲) که مبادی تعینات مشائخ دیگر است بطریق اجمال نیز بآں سیر (فعل ۱۲) قطع خواهد کرد و از ہر یکے گذشته بمنتهائے آن اسم خواهد رسید و توہم فوقیت خود پیدا خواهد کرد نمیداند که آنچه او دیده است از مقامات (آن سالک ۱۲) مشائخ و ازانها گذشته انموذجے[5] است از مقامات ایشان نه حقیقت آن مقامات و چوں درین مقام خود را جامع می یابد و دیگراں را اجزاء خود می انگارد لاجرم توہم اولیت خود پیدا می آرد درین مقام شیخ بسطام[4] میگوید لِوَائِیْ اَرْفَعُ مِنْ لِوَاءِ مُحَمَّدٍ (نشان من بلند تر است از نشان محمد صلی اللّٰه علیه وسلم)

---

[1] حضرت بی بی رابعه بصری قدس اللّٰه تعالیٰ سرها از اعاظم عارفات متقدمین صاحب کرامات بلند و مقامات ارجمند بود و اوصاف حمیده او زیاده ازان است که در تحریر و تقریر گنجد اکابر دین برائے حل مشکلات باطنی نزد وے حاضر می شدند چنانچه سفیان ثوری وغیره علما و ائمه بجهت پرسیدن مسائل بخدمت وے آمد و رفت داشتند پدرش چهار دختر داشت این چهارم بود لهذا او را رابعه گفتند پدرش رسول اللّٰه صلی اللّٰه علیه وسلم را بخواب دیده بود میفرمود که ہفتاد ہزار کس از امت من بشفاعت دختر تو آمرزیده شوند وفات آں عارفه بقول صحیح در سال یک صد و ہشتاد و پنج بوقوع آمد و مزار وے در بصره است ۱۲ از خزینة الاصفیا [2] که در مقامات عروج برزخیت کبریٰ را حائل نمی یابد ۱۲ [3] خود را فوق یافتن از جماعه که افضلیت شان مجمع علیه است و توہم افضلیت خود پیدا کردن ۱۲ [4] یعنی شیخ ابو یزید بسطامی قدس اللّٰه سره الاقدس از طبقه اولیٰ است از اقران احمد خضرویه و یحییٰ معاذ و شقیق بلخی را دیده بود وفات وے در سنه احدی و ستین و مائتین بوده و اربع و ثلاثین نیز گفته اند وصیت کرده بود که قبر من فروتر از استاد من نهید حرمت استاد را نگاهداشته بعد مرگ گفته الٰهی ما ذکرتک الا عن غفلة و ما خدمتک الا عن فترة گفته که حق تعالیٰ را بخواب دیدم گفتم راه به تو چون است گفت از خود گذر ختی رسیدی ۱۲ [5] بالضم و میم مضموم و ذال معجمه مفتوح بمعنی نمونه و نمودار و در فارسی گاہے بمعنی اندک مستعمل میشود صاحب قاموس نموذج بدون الف و بفتح نون معرب نوشته است و انموذج را که بالف است خطا گفته لیکن از مفتاح سکاکی و کتب معتبره دیگر معلوم شده که انموذج بزیادة الف صحیح است ۱۲

از غلبۂ سکر نمیداند کہ ارفعیت لواء او نہ از لواء محمد است علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام بلکہ از انموذج لوائے اوست کہ در ضمنِ حقیقتِ اسم او مشہود گشتہ است از ین قبیل است آنچہ او گفتہ از وسعتِ قلب خود کہ اگر عرش و ما فیہ در زاویۂ قلبِ عارف نہند ہیچ محسوس نشود اینجا نیز اشتباہ انموذج بحقیقت است والا عرش کہ حضرتِ حق سبحانہ او را عظیم میفرماید قلب عارف را در جنب او چہ اعتبار و چہ مقدار ظہور یکہ در عرش است عشرِ عشیر از اں در قلب نیست اگرچہ قلب عارف باشد رؤیت اخروی بظہورِ عرشی متحقق خواہد شد این سخن امروز ہرچند بر بعضے از صوفیہ گراں خواہد آمد اما آخر معقولِ ایشاں خواہد شد این سخن را بہ مثالے واضح گردانیم انسان را کہ جامع عناصر و افلاک است ہرگاہ نظر بر جامعیت خود افتد و عناصر و افلاک را اجزاء خود بیند و چوں این دید غالب آید دور نباشد کہ بگوید کہ من از کرۂ زمین کلاں ترم و از سموات عظیم تر درین وقت عاقلاں می فہمند کہ عظمت و کلانی او از اجزاء خود است و کرۂ زمین و سموات فی الحقیقت اجزاء او نیستند انموذجات اینہا را اجزاء او ساختہ اند و کلانی او از اں انموذجات است کہ اجزائے وے اند نہ از حقیقت کرہ ارضی و سماوی و ہمین است اشتباہِ انموذج شئے بحقیقت شئے صاحبِ فتوحات مکیہ گفتہ است کہ جمع محمدی اجمع است از جمع الٰہی چہ جمع محمدی مشتمل است بر حقائق کونی و الٰہی پس اجمع باشد نمیداند کہ آن اشتمال بر ظلے از ظلال مرتبۂ الوہیت است و انموذجے است از انموذجات آن نہ بر حقیقتِ آں مرتبۂ مقدسہ بلکہ نسبت بآن مرتبہ مقدسہ کہ عظمت و کبریائی او از لوازم آنست جمع محمدی را ہیچ مقدارے نیست مَا لِلتُّرَابِ وَرَبِّ الْاَرْبَابِ و ہم درین مقام کہ سیر سالک در اسمے کہ ربِّ اوست واقع شود گاہ ہست کہ پندارد کہ بعضے اکابر کہ بہ یقین از وے افضل اند بتوسط او بہ بعضے از درجاتِ فوق رسیدہ اند و بتوسل او ترقی فرمودہ اینجا نیز مزالِ اقدامِ سالکان است عِیَاذًا بِاللّٰہِ سُبْحَانَہٗ کہ باین گمان خود را افضل داند

۱؎ قال اللہ تعالیٰ فان تولوا فقل حسبی اللہ لا الٰہ الا ہو علیہ توکلت و ہو رب العرش العظیم اخر سورۃ توبہ ۔

۲؎ قال صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فاکسی حلۃ من حلل الجنۃ ثم اقوم عن یمین العرش لیس احد من الخلائق یقوم ذلک المقام غیری رواہ الترمذی وروی الدارمی ثم اقوم عن یمین اللہ مقاما یغبطنی الاولون والاخرون ونقل البغوی عن مجاہد فی قولہ تعالیٰ عسی ان یبعثک ربک مقاما محمودا قال یجلسہ علی العرش وعن عبد اللہ بن سلام قال یقعدہ علی الکرسی ۱۲ ۳؎ شیخ اکبر محی الدین بن العربی قدس سرہ ۱۲ ۴؎ یعنی اشتمال جمع محمدی بر حقائق الٰہی ۱۲ ۵؎ کما ورد فی الحدیث القدسی الکبریاء ردائی والعظمۃ ازاری ۱۲

۶؎ بضم اول و تخفیف رائے مہملہ بمعنی گوئے کہ بدان بازی کنند و ہر چیز مدور و گرد کہ مثل گوئے باشد و بضم و تشدید رائے بچۂ اسپ ۱۲ غ

و بخشایشِ ابدی پیوندد چہ عجب و کدام افضلیت اگر بادشاہ عظیم الشان و تمام السلطان در تصرف زمین داری کہ داخل مملکتِ اوست بردد و بتوسط آن زمین دار بہ بعضے از مقامات برسد و بتوسل آں فتح بعضے مواضع نماید غایت ما فی الباب اینجا احتمال فضل جزئی ہست کہ خارج از مبحث است چہ ہر حجام و حائک بہ بعضے از وجوہ مخصوصۂ خود بر عالم ذو فنون و حکیم بو قلموں فضل دارد اما آں فضیلت از اعتبار خارج است آنچہ معتبر است فضل کلی است کہ عالم و حکیم را ثابت است این درویش را نیز از ین اشتباہات بسیار واقع شدہ بود و از ین تخیلات بسیار ناشی گشتہ و تا مدتہا این حالت داشت معذلک حفظ خداوندی جل شانہ شامل حال او بودہ کہ در یقین سابق سر موئے تذبذب نرفت و در اعتقاد مجمع علیہ فتورے راہ نیافت لِلّٰہِ سُبْحَانَہُ الْحَمْدُ وَالْمِنَّۃُ عَلٰی ذٰلِکَ وَعَلٰی جَمِیْعِ نَعْمَائِہٖ و آنچہ خلاف مجمع علیہ ظاہر میشد در حیز اعتبار نمی آورد و بر محامل نیک صرف میکرد و مجملا این قدر میدانست کہ بر تقدیر صحت این کشف این زیادتی راجع بفضل جزئی خواہد بود ہرچند این وسوسہ معارض میشد کہ مدار فضل بر قرب الٰہی است جل سلطانہ و این زیادتی در اں قرب است پس جزئی چوں باشد اما در جنب یقین سابق این وسوسہ ہباءً منثورا میگشت و ہیچ اعتبار نداشت بلکہ توبہ و استغفار و انابت و التجا می آورد و بتضرع و زاری دعا میکرد کہ ازین قسم کشوف ظاہر نشود و خلاف معتقدات اہل سنت و جماعت سر موئے منکشف نگردد روزے این خوف غلبہ کرد کہ مبادا برین کشوف مواخذہ نمایند و از ین توہمات مسئلہ فرمایند و غلبۂ این خوف بے قرار و بے آرام ساخت و التجا و تضرع را بجناب قدس خداوندی جل سلطانہ مضاعف گردانید و این حالت تا مدتے کشید اتفاقا درین وقت گذر بر مزار عزیزے افتاد و درین معاملہ آں عزیز را ممد و معاون خود کرد درین اثناء عنایت خداوندی جل شانہ در رسید و حقیقت معاملہ را کما ینبغی وانمود و روحانیتِ حضرتِ رسالت خاتمیت عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ کہ رحمت عالمیان است درین وقت حضور ارزانی فرمود و تسلی خاطر حزین نمود و معلوم گشت کہ آرے قرب الٰہی موجب فضل کلی است اما این قرب کہ ترا حاصل شدہ است قرب ظلی است

۱؎ بو قلموں بفتح کاف و فتح لام نوعے از دیبائے رومی کہ ہر لحظہ برنگ دیگر نماید و بمعنی جربادنام مرغے کہ ہر لحظہ برنگ دیگر نماید و حکیم بو قلموں یعنی دانندۂ فنون و صنائع رنگا رنگ ۱۲ ۲؎ یعنی خود حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی قدس سرہ ۱۲ ۳؎ یعنی از ین قسم اشتباہات مذکورہ و تخیلات مزبورہ بسیار واقع شدہ بود و بسیار ناشی گشتہ ۱۲ ۴؎ ہبا بالفتح غبار و گرد و ہوا کہ از روزن در آفتاب پیدا آید و مجاز بمعنے حقیر و ذلیل و خوار و ناچیز ۱۲ ۵؎ کسیکہ سلطنت و غلبہ او بتمام و کمال باشد ۱۲

از ظلال مرتبهٔ الوہیت که مخصوص باسمی است که ربِ تست پس موجب فضل کلی نباشند و صورتِ مثالی این مقام را برنہجے منکشف گردانیدند که جائے رینگ[۱] نماند و محل رین بالکلیه زائل گشت و این درویش بعضے ازین علوم که محل اشتباه دارند و گنجائش تاویل و توجیه دارند در کتب و رسائل خود نوشته بود و منتشر گشته خواست که منشاء اغلاط آن علوم را که بمحض فضل خداوندی جل شانه لائح گشته است بنویسید و انتشار دہد که گناه منتشر را اشتہار[۲] توبه درکار است تا مردم ازان علوم خلاف شریعت فہم نه کنند و به تقلید در ضلالت نیفتند یا به تعصب و تکلف تفضیل و تجہیل لورنه ندکه درین راه غیب الغیب این گلها بسیار می شگفد جمعے[۳] را به ہدایت میبرد و جمعے دیگر را بضلالت رہنمونی میفرماید از والد بزرگوار خود شنیده ام قدس سره که میفرمودند که اکثر از گروه ہائے ہفتاد و دو ملت که بضلالت رفته اند و راه راست را گم کرده منشاء آن دخول در طریق صوفیه است که کار را بانجام نارسانیده غلطها کرده اند و بضلالت رفته[۴] و السلام ❊

قَدْ تَمَّ الْقِسْمُ الثَّالِثُ مِنَ الدَّفْتَرِ الْاَوَّلِ بِعَوْنِهٖ تَعَالٰی وَ فَضْلِهٖ وَ مَنِّهٖ وَ كَرَمِهٖ وَ حُسْنِ تَوْفِيْقِهٖ وَ يَلِيْهِ الْقِسْمُ الرَّابِعُ اِنْ شَآءَ اللّٰهُ تَعَالٰی وَ صَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی وَ سَلَّمَ وَ بَارَكَ اَفْضَلُ الصَّلَوَاتِ وَ التَّسْلِيْمَاتِ وَ الْبَرَكَاتِ عَلٰی خَيْرِ خَلْقِهٖ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّ عَلٰی اٰلِهٖ وَ صَحْبِهٖ اَجْمَعِيْنَ وَ عَلَيْنَا مَعَهُمْ بِرَحْمَتِهٖ وَ هُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِيْنَ ۞

[۱] رین بالفتح مهر کردن و زنگ و چرک گرفتن و غالب شدن گناه بر کسے و غلبیت و درشت نفس گشتن ۱۲ من ـ [۲] قال صلی الله علیه وسلم و ما عملت من سوء فاحدث لله فیه توبته السر بالسر و العلانیة بالعلانیة رواه الطبرانی فی الکبیر عن معاذ ۱۲ حصن حصین [۳] یضل به کثیرا و یهدی به کثیر ۱۲۱ [۴] یعنی کسے که اندرین طریق دخول نماید او را لازم است و واجب که کار را بانجام رساند ورنه چه عجیب که در مهلکه افتد و از راه راست دور افتد ۱۲

اِعْلَام

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَكَفٰی وَسَلَامٌ عَلٰی عِبَادِهِ الَّذِيْنَ اصْطَفٰی

اَمَّا بَعْدُ :- مخفی مباد که طالبان حق را جلّ و علا قدیماً و حدیثاً به علم تصوف چه دل بستگیها است بنابران مقبولان بارگاه یزدانی و محبوبان درگاه سبحانی در تحصیل ذرائعش مساعی جمیله بکار برده اند و در طیّ این ممرّ صعب جان نثاریها نموده اند و بمطالعه و سیر کتب تصوف اوقات عزیز خود را صرف نموده اند علی الخصوص مکتوبات قدسی آیات حضرت غوث محققین قطب عارفین عارف ربانی عالم دقائق مثانی الشهیر عند الاقاصی و الادانی اَلشَّيْخُ اَحْمَدُ السَّرْهَنْدِيُّ النَّقْشَبَنْدِيُّ الْاُوَيْسِيُّ الرَّحْمَانِيُّ مُجَدِّدُ الْفِ ثَانِيْ قَدَّسَ اللّٰهُ سِرَّهٗ وَرَوَّحَ رُوْحَهٗ وَنَوَّرَ ضَرِيْحَهٗ بیت

لَا يُدْرِكُ الْوَاصِفُ الْمُطْرِیْ خَصَائِصَهٗ وَاِنْ يَّكُ سَابِقًا فِیْ كُلِّ مَا وَصَفَهٗ

که هر یکے از آنها بلکه هر جمله آنها دُرِّ لیست یتیم و جوهر لیست ثمین و این از ضیق ساحت عبارتست والّا مصرع ع چه نسبت خاک را با عالم پاک ❊ سیرش سالکان هویّت بحته را دلیلے است وافی و شیفتگان ذات حقه را باده الیست کافی صدها اولیاء عظام از فهم مضامینش گشتند و هزارها صلحاء کرام بمطالعش فائز المرام شدند و لیکن الی الله المشتکی از غارتگری که نسخ را بجائے مسخ رسانیدند و فرق میان من و الی ندانستند بسیارے از تصرفات را مخرب و اکثرے از تحریفات را معدن گشته بود و از دستبرد مطالع چه غارتهاست که بیرون تاخته و از لغزش قلمها کدام تصرفهاست که بروعلم بر نیفراخته بناءً علیه داعیه تصحیح آن در سر این مسکین هیچ در هیچ بلکه کم از هیچ از حق سبحانه و تعالی پیدا شد و آنرا وسیلهٔ نجات اخروی خود تصور کرده به تفحص وسیع و تصفح بلیغ نسخهائے خطی کثیر التعداد از اطراف و جوانب فراهم آورده به کمال جدّ و تمام جهد جمله جمله و حرف حرفش را بارها مقابله نموده به فضل الله و حسن توفیقه باهتمام خود حصّه سوم که جزو ثالث از دفتر اول است نیز بحلیهٔ طبع متحلی و متزیّن گردانیده هدیه ناظرین پر تمکین برعایت امور ذیل گذرانیده

ازفضلِ حق سبحانہ وتعالیٰ وتقدس امیدواثق است کہ باقی حصص راہمبرین وتیرہ یانجام خواہد رسانید

اوّل:۔ آنکہ متنش را بہ نسخہائے عدیدۂ خطّی بہ کرّات و مرّات مقابلہ نمودہ شد۔

دوم:۔ آنکہ حتی الوسع در مواقعِ اختلاف ہیچ نسخہ فرونہ گذاشتہ شد۔

سوم:۔ آنکہ حتی الوسع تخریج احادیث مندرجہ کتاب بیان کردہ شد۔

چھارم:۔ آنکہ در حلّ الفاظِ مشکلہ و ربطِ عباراتِ مبہمہ التزام تمام نمودہ شد۔

پنجم:۔ آنکہ فہرستِ جدید کہ آنرا اجمالِ مکتوبات توان گفت بآن ملحق کردہ شد۔

ششم:۔ آنکہ بمکاتیبیکہ بعبارات عربی بودہ اند تراجم آنہا بفارسی نوشتہ شد تَسْہِیلاً لِلطُّلَّابِ وَتَیْسِیْرًا لِلنُّظَّارِ۔

ہفتم:۔ آنکہ در بعضے جاہا ولو اقلّ قلیل بدفعِ توہّمات باطلہ و خیالاتِ فاسدہ حسب الفہم برمز واشارت تعرّض نمودہ آمد۔

ہشتم:۔ آنکہ غالباً تراجم عبارات عربی وآیاتِ قرآنی بہ تعیین سورہ واحادیث نبوی بحاشیہ نگاشتہ شد

نہم:۔ آنکہ عبارات عربی را مُعَرَّب گردانیدہ شد و رعایتِ حرکاتِ اضافیہ وتوصیفیہ خصوصاً در مقاماتِ مُبہمہ نمودہ شد۔

دہم:۔ آنکہ حال بعضے از اکابر کہ اسمائے گرامی ایشان جابجا مذکور است از کتبِ قوم تلاش نمودہ بہ حاشیہ درج کردہ شد۔ علاوہ ازین دیگر خصوصیات کہ بملاحظۂ ناظرین متعلق است مرعی داشتہ شد

وَالْحَمْدُ لِلّٰہِ عَلٰی ذٰلِکَ حَمْدًا کَثِیْرًا طَیِّبًا مُبَارَکًا عَلَیْہِ مُبَارَکًا فِیْہِ وَصَلَّی اللّٰہُ عَلٰی سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّاٰلِہٖ وَاَصْحَابِہٖ اَجْمَعِیْنَ وَاٰخِرُ دَعْوَانَا اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ ٭

رُباعی

غرض نقشے ست کز ما یاد ماند   کہ ہستی را نمے بینیم بقائے

مگر صاحبدلے روزے برحمت   کند در حقِ این مسکین دعائے

خاکسار نور احمد عُفِیَ عَنہُ

قیمت

حصہ اول ـ دوم ـ سوم مجلد سنہری سترہ روپیہ

بلا جلد پندرہ روپیہ

ملنے کا پتہ

مولانا محمد سلیمان فاروقی

بی۔اے

نور کمپنی ــ ۱۷۴ ــ انارکلی ــ لاہور

مولانا محمد سلیمان فاروقی بی ـ اے طابع و ناشر نے نقوش پریس لاہور میں چھپوا کر
نور کمپنی ــ ۱۷۴ ــ انارکلی لاہور (پاکستان) سے شائع کی ـ

